ION BULEI

SISTEMUL POLITIC AL ROMANIEI MODERNE
PARTIDUL CONSERVATOR

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ION BULEI

SISTEMUL POLITIC AL ROMÂNIEI MODERNE

PARTIDUL CONSERVATOR

050094
B.C.U. - IASI

1987
Editura Politică
București

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Redactor: AURELIAN STROE
Coperta: GHEORGHE BALTOC

I. 26392
BIBLIOTECA DE ISTORIE
T. II 12392

329.11(498)
949.8 „1859/1926"

Partide politice
Partidul Conservator
Sistem politic,

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CUVÎNT ÎNAINTE

Cartea de faţă e rodul unor strădanii de mai mulţi ani (ce-i drept, intermitente) şi e o carte de viaţă politică. Adică, inevitabil, unilaterală. Într-o vreme în care istoriografia e atrasă de geo-istorie, de raportul om-mediu, de durată ecologică, de „mişcările ritmate" ale economiilor şi societăţilor, într-o vreme în care mai mult ca niciodată istoricul se simte dator şi doritor să îmbrăţişeze curgerea vieţii trecute sub toate aspectele sale dintr-odată, a te ocupa de un singur aspect înseamnă un risc. Riscul monotoniei, al unghiului strîmtorat, al lipsei saltului în generalitate. Ne-am asumat acest risc, părăsind pentru un moment modalitatea în bună măsură diferită din cărţile anterioare.

Am dorit să contribuim şi noi, cu puterile noastre, la cunoaşterea mai îndeaproape a istoriei moderne româneşti lipsită în bună măsură de monografii ale claselor sociale, ale burgheziei, proletariatului, moşierimii, ţărănimii, de istorii ale industriei, agriculturii, comerţului, finanţelor, lipsită de multe colecţii de documente tematice, analize de guvernări sau monografii ale personalităţilor politice, de istorii ale principalelor partide politice sau instituţii ale ţării. Realizările generaţiilor noi de istorici şi ale celor care ne-au precedat trebuie continuate şi extinse. Altfel abordările istoriografice transversale, elaborările tematice, analiza mentalităţilor epocii riscă să nu aibă substanţă faptică.

Propunem, aşadar, o carte asupra unuia din principalele partide politice ale României moderne — Partidul Conservator* (structură organizatorică, guvernare, operă legislativă, oameni care l-au susţinut sau condus, frămîntarea şi ambiţiile lor) şi, în acelaşi timp, asupra unui curent politic, conservatorismul. Totul în context cu celelalte forţe şi curente politice. Şi totul în încercarea de a da pînă la urmă şi o imagine de felul cum se făcea politică odinioară, de „a simţi" o atmosferă.

În întreprinderea noastră am întîmpinat nu puţine greutăţi (în afara celor care ţin de propria noastră neputinţă). Manifestarea politică a conservatorilor români e întinsă — 45 de ani în formă organizată. Şi se desfăşoară într-o epocă foarte bogată din punct de vedere istoric, cînd se ridică România modernă şi se împlineşte idealul ei naţional, o perioadă greu de stăpînit documentar. În plus, ne-a lipsit arhiva Clubului Central Conservator, a partidului ca atare, şi am fost siliţi adesea să rămînem la supoziţii sau la afirmaţii incomplete. Numeroasele frămîntări interne din acest partid şi rivalităţile personale nu ne-au uşurat deloc demersul, căci fără să stăruim prea mult asupra lor nici nu le-am putut ocoli.

Orizontul cărţii nu rămîne mărginit doar la conservatori. Mergînd pe urmele atîtor istorici români contemporani şi învăţînd de la ei, am încercat să privim şi noi, pe cît ne-am priceput, în istoria ţării, pentru că, aşa cum sublinia, cu deplin temei, preşedintele Nicolae Ceauşescu, „poporul nostru are o singură istorie" şi, într-un atare context, activitatea partidelor politice, în diferitele lor perioade de manifestare, „constituie o parte inseparabilă a istoriei patriei"[1].

*

Existenţa Partidului Conservator a reflectat o realitate istorică; a fost o consecinţă politică a stadiului economico-social al statului român de după 1859. În cadrul regimului politic, instaurat după reformele din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, Partidul Conservator

---

* Sub acest nume generic înţelegem un întreg organism politic, cu toate disidenţele şi ramurile sale, inclusiv acelea ce s-au manifestat, un timp mai scurt sau mai îndelungat, separat organizate de trunchiul conservator propriu-zis.

[1] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 24, Editura Politică, Bucureşti, 1983, p. 67.

a împărțit puterea cu cel Național-Liberal. Între 1880—1914 s-a găsit la guvern timp de aproape 15 ani (cu circa cinci ani mai puțin decît Partidul Național-Liberal), iar după aceea a colaborat, prin conservatorii-democrați, la guvernul războiului și guvernul lui Al. Averescu și a deținut, prin Alexandru Marghiloman, cabinetul „păcii" de la București din 1918.

În România celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea și a primelor trei decenii ale secolului al XX-lea în jurul partidelor de guvernămînt gravitează practic activitatea politică oficială în ceea ce are ea mai caracteristic. Potrivit regimului constituțional instaurat în 1866, regimul restrînsei consultări electorale, partidele erau acelea care formau guvernul, care, prin deținerea puterii, își supuneau Parlamentul, administrația centrală și locală. Firește, în judecarea activității partidelor de guvernămînt din această perioadă a istoriei României, multe alte elemente ale vieții politice își au rostul lor bine stabilit. Dinamica lor nu e mai puțin plină de semnificații. Prerogativele Coroanei au fost mari, iar conjuncturile politice au favorizat mărirea lor. În loc de a fi tot timpul numai arbitru, regele, mai cu seamă Carol I, a fost un factor important pe eșichierul politic românesc, amestecîndu-se și determinînd schimbări care nu întotdeauna erau concordante cu stările de fapt. În practica politică aproape toate hotărîrile importante erau luate de rege și de șefii partidelor guvernante, cu consultarea aderenților apropiați. Faptul asigură o anume unitate de acțiune, lesne de urmărit atît în orientarea politicii interne, cît și, mai ales, a celei externe. Marile răspunderi nu sînt singulare.

În guvernarea țării, Partidul Național-Liberal, dar și Partidul Conservator au creat acel cadru politico-legislativ și administrativ pe temeiul căruia se înscrie evoluția societății moderne românești.

Elementele constructive se îmbină — și faptul apare limpede și grăitor în cazul Partidului Conservator — cu politica interesului de clasă. Și, fiind vorba de moșierime — în principal —, cea mai puțin receptivă înnoirilor radicale, acest interes de clasă, înălțat la rang de politică în stat, împiedică o ancorare mai firească în realitățile generale ale țării. Acestea din urmă nu sînt înțelese în toată acuitatea și angajarea lor. Or, drumul evoluției capitaliste a țării nu putea rămîne prea mult strîmtorat

şi nici ritmul ei încetinit în condiţiile în care dezvoltarea istorică, în genere europeană, nu numai românească în sine, impunea o alertare.

Întreaga activitate internă a Partidului Conservator a plecat prioritar de la opţiunile politice ale moşierimii. N-a fost un reprezentant exclusiv al moşierimii şi nici nu a reprezentat numai interesele ei. Dar a avut mereu în centrul bazei sale sociale moşierimea, în aceeaşi bază socială încorporîndu-se şi părţi din burghezia comercială, funcţionară, bancară, din intelectualitatea orăşenească, în sfîrşit, din unele elemente ale mediului rural. Toate aceste categorii sociale erau mai mult sau mai puţin legate de clasa moşierească, intrau într-un sistem de relaţii economice ce antrenau îndeobşte şi alianţe politice. Deci, Partidul Conservator a reprezentat în viaţa politică a României întreaga sferă de cuprindere şi de influenţă care a avut în centrul ei expresia intereselor moşiereşti. Acesta a fost cîmpul său social, baza socială ce l-a susţinut la suprafaţa vieţii politice şi care nu se confundă cu componenţa socială. Cea din urmă, suma membrilor înscrişi şi a aderenţilor, are o arie mult mai restrînsă, cu atît mai restrînsă cu cît sistemul electoral era cenzitar.

În stadiul de acum al cercetării istorice, particularizarea moşierimii, a intereselor sale, este greu de realizat. Această clasă nu poate fi privită decît în laturile ei esenţiale. În condiţiile specifice ale dezvoltării României după 1864 graniţele care despart moşierimea de burghezie ne apar destul de fragile. Burghezia românească pînă spre sfîrşitul secolului al XIX-lea nu era, în primul rînd, una industrială, cu trăsăturile clasice ale acesteia. Cea mai mare parte a ei era formată din comercianţi, funcţionari, oameni de profesii libere, bancheri, proprietari de ateliere industriale etc. şi într-o mai mică măsură din proprietari de fabrică. Bună parte provenea din rîndurile moşierimii care îmbrăca haina burgheză pe măsura transformărilor capitaliste. Burghezia românească se capitalizează ca însăşi conducînd procesul de capitalizare al ţării. Era efectul slabei dezvoltări a industriei, reflectarea stadiului de înapoiere economică a României. Şi este cauza internă pentru care ritmul evoluţiei capitalismului la noi nu e rapid, caracterul ei nu îmbracă o formă „revoluţionară". Pînă la primul război mondial activitatea reformatoare a statului, cu deosebire cea de natură economico-socială, rămîne moderată.

În atari împrejurări, între burghezie și moșierime sînt numeroase legături economice, sociale și mai ales politice. Statul național român născut în 1859 nu e încă un stat al tuturor românilor. Provincii istorice românești însemnate, prin forța împrejurărilor, rămîn în afara lui. De aici necesitatea de a subordona chestiunile dezvoltării interne ale Vechiului Regat mereu și mereu idealului național de unitate deplină, implicit menținerii independenței acestui stat ce urma să fie centru polarizator al românilor de pretutindeni. Pe firul celor două mari coordonate istorice ale neamului românesc, burghezia și moșierimea, clase guvernante, se regăsesc mereu și acționează împreună. Vorbim aici nu numai de o acceptare reciprocă, ci de o colaborare efectivă. Cercetarea istorică, la o analiză dincolo de aparențe, o pune cu pregnanță în relief.

Această colaborare nu se poate confunda însă cu o identificare a intereselor atunci cînd ne referim la pozițiile celor două clase în problemele dezvoltării interne. Dimpotrivă, aici e domeniul în care apar deosebirile și se particularizează opțiunile. Aceste deosebiri sînt puse pregnant în evidență în momentele de confruntare social-politică mai intensă. Ele există însă tot timpul în stare latentă. În toată perioada anterioară primului război mondial burghezia s-a străduit, folosind mijloace dintre cele mai variate, să diminueze puterea economică și politică a moșierimii. Destrămarea clasei marilor proprietari de bunuri imobiliare, pe care o consemnăm după desăvîrșirea unității statale, e o consecință a acestei lupte. Dar, nu numai a ei. Moșierimea, ea însăși, în contextul dezvoltării României moderne, cunoaște un proces de prefacere interioară. Clasa marilor proprietari de pămînt, singura conducătoare pînă dincolo de apariția și începutul dezvoltării burgheziei, n-a putut fi înlăturată de reformele de importanță înfăptuite în vremea lui Al. I. Cuza. Altele, cel puțin de aceeași însemnătate, România de pînă la război n-a mai cunoscut. Dar, dacă moșierimea n-a renunțat decît silită la o parte din bunurile sale, aceasta nu înseamnă că ea n-a renunțat la ceea ce Marx numea „forma socială în care a dobîndit anumite forțe de producție"[2]. Burghezia a „convins-o" să se înscrie într-un mers istoric capitalist, chiar dacă nu a reușit să-i smulgă dintr-o dată puterea economică.

---

[2] Marx—Engels, *Scrisori despre „Capitalul"*, E.S.P.L.P., București, 1955, p. 14.

Partidul Conservator a avut o viață interioară extrem de agitată. Momentele sale de coeziune organizatorică au fost rare și de scurtă durată. Starea de disoluție a fost permanentă și a devenit treptat acută. În tot timpul existenței lui a fost o organizație de cluburi, un cerc restrîns de membri, cu un număr de aderenți mai mare sau mai mic, după cum s-a aflat la putere sau în opoziție. A fost un partid care s-a bazat pe personalități, pe fosta sau noua „aristocrație", pe o restrînsă elită intelectuală și nu pe masele largi, cărora le-a acordat o atenție prudentă.

Partidul Conservator a rămas de-a lungul istoriei sale destul de închistat, rigid în formele sale organizatorice, fără deschideri prea largi. În cadrele lui de conducere, mai ales, s-a cultivat prea mult criteriul averii și prea puțin acela al valorii simple și creatoare, propriu epocii de afirmare a societății burgheze. Și, trebuie spus, în rîndurile conservatorilor au existat întotdeauna elemente politice și intelectuale valoroase. Nefolosirea lor, sau prea puțina lor folosire, a determinat între altele o anume imobilitate a formelor, cu totul neindicată acțiunilor politice. Împotriva acestor stări s-a ridicat, chiar în sînul Partidului Conservator, curentul „takist". Întemeindu-se pe el s-a format Partidul Conservator Democrat, ce a încercat o ancorare mai vizibilă în realitatea vremii și o lărgire a ariei de cuprindere socială și politică. „Takismul" s-a oprit însă la jumătate de drum; a fost o făgăduială neîmplinită.

Sigur că unele din trăsăturile organizatorice ale Partidului Conservator le întîlnim și la oponentul său liberal; doar amîndouă, reprezentînd principalele clase dominante, îmbracă specificul unor organizații politice ale epocii moderne. Numai că Partidul Național-Liberal, legîndu-și destinele de acelea ale burgheziei românești, este superior prin formele de organizare și de acțiune politică, prin puterea și o anumită perseverență de a da viață acestora; are mereu în față o perspectivă, e capabil de deschideri. Prin aceasta, de altfel, păstrează tot timpul inițiativa în viața politică și în cele din urmă toarnă în forme burgheze dezvoltarea țării.

*

Acesta ar fi cadrul unei istorii pe care o lăsăm acum să se desfășoare, subordonînd-o regulilor criticii istorice.

I

AL DOILEA PARTID DE GUVERNĂMÎNT AL ROMÂNIEI MODERNE

1. Constituirea

„Nici un partid politic nu se naşte, dacă nu se simte trebuinţă de el, dacă nu e precedat de anume condiţiuni care să-l facă necesar" — scria C. Rădulescu-Motru în 1900. Pînă la jumătatea veacului al XIX-lea, continua el, singura concepţie politică românească era „să existăm ca naţiune şi ca stat". Abia după ce s-a dobîndit o certitudine în această privinţă „a început viaţa noastră politică"*. Şi ea a început odată cu viaţa constituţională, cu adoptarea unei Constituţii după model european, care n-a fost rezultatul luptelor diverselor partide politice, „ci partidele politice la noi s-au născut din această Constituţie". Ele au luat numele de liberal şi conservator. Amîndouă voiau să asimileze pentru români ideile timpului

---

* C. Rădulescu-Motru, *Partidele noastre politice*, în „Noua revistă română pentru politică, literatură, ştiinţă şi artă", vol. I, nr. 4 din 15 februarie 1900, p. 145; N. Filipescu completa ideea lui Motru: „partidele politice nu sînt nişte ficţiuni, ci sînt rezultatul practic al operei timpului" *(Dezbaterile Adunării Deputaţilor (D.A.D.)*, Sesiunea extraordinară 1899, nr. 6 din 20 iunie 1899, p. 72). Într-un discurs din decembrie 1905, I.I.C. Brătianu preciza şi el: „Partidul Naţional—Liberal (avea în vedere exclusiv acest partid) nu s-a născut ca o formaţiune spontanee şi teoretică, el nu e concepţiunea unor savanţi doctrinari [...] Nu. Partidul Naţional—Liberal a răsărit ca expresiunea unei nevoi mari şi reale a Statului şi neamului nostru. El s-a făcut rînd pe rînd organul de execuţie al necesităţilor vitale ale României şi prima nevoie la care a trebuit să răspundă, care pe toate le precedă şi pe toate le rezumă, de la care şi-a luat chiar numele lui de naţional-liberal, a fost nevoia de a asigura existenţa naţională a românilor". (*D.A.D.*, sesiunea ordinară 1905—1906, nr. 13 din 9 decembrie 1905, p. 151).

„în care ne-am născut" și dacă un partid s-a numit liberal, iar altul conservator, diferența dintre ele nu era decît de „temperament" și nu de „principii". Căci în aceleași principii s-au născut amîndouă și au intrat în viața publică sub aceleași idei. Temperamentul însă a diferit: febril, agitat, neastîmpărat la Brătieni, Golești sau Kogălniceanu, liniștit, cumpătat, mai rațional la Catargiu, Mavrogheni sau Florescu. *Spre același scop mergeau însă și spre aceeași țintă și un partid și celălalt: „adaptarea poporului românesc la noua viață ce i se deschisese"* (subl. ns.)[1]. Reabilitînd conservatorismul cu intenție, Motru nu era departe de fixarea menirii reale a Partidului Conservator în România: alături de cel liberal el trebuia să fie un instrument al modernizării țării. Totodată el fixa momentul nașterii Partidului Conservator, firește în cadrul unei discuții generale și nu cu o temă dată, ca fiind concomitent cu acela al nașterii celui liberal, adică după Constituția din 1866*. Răspunzînd ziarului „Românul" care acuza Partidul Conservator de toate relele din țară, căci acesta o guvernase secole de-a rîndul, M. Eminescu preciza și el că de un partid „conservator", ca și de unul „roșu" nu se poate vorbi în România decît după 1859. Pînă atunci fuseseră idei conservatoare, idei progresiste, idei revoluționare și oameni care le reprezentaseră mai mult sau mai puțin. Aceste idei au început să se grupeze și să se disciplineze numai după ce Convenția a admis, cel puțin în teorie, ca guvernele să reprezinte majoritatea „țării legale" și a in-

---

[1] C. Rădulescu - Motru, *op. cit.*, loc. cit., p. 146.

* Într-o recenzie a cărții lui A.D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*. București, 1910, Rădulescu-Motru scria că n-au existat partide politice în România înainte de 1866, n-a existat nici ceea ce numea Xenopol „Partid național". Un astfel de partid a putut exista doar ca tendință sentimentală, „dar niciodată ca organizare politică". Căci n-avea nici conducători, nici program. Membrii lui eventuali nu puteau fi decît toți patrioții, toți cei cu oarecare cultură, boieri mici și mari. Cît privește programul acesta ar fi un fel de poezia sufletului: „Urmașilor mei Văcărești/ Las voua moștenire/ Creșterea limbii românești/ Și-a patriei cinstire". Or, „cu un asemenea program, care poate face onoare unui poet, dar niciodată nu poate să ocupe un partid politic, numai o inimă bună ca a d-lui profesor A.D. Xenopol poate să se declare mulțumită". Și Motru definea perioada de dinainte de 1866 drept una de „sentimentalism naționalist", în care partidele politice încă nu ființ au (C. Rădulescu-Motru, *Istoria partidului liberal după o scriere recentă*, în „Noua revistă română", nr. 12 din 3 iulie 1911, p. 178).

vitat diferitele idei de a se formula „pentru lupta legală" şi diferitele personalităţi a se grupa în partide[2].

Într-un discurs de la 5 decembrie 1897 de la Senat P. P. Carp declara şi el : „De la 1866 trebuie să ne diferenţiem nu pe aspiraţiuni naţionale, [...] ci pe principii de organizare internă şi numai de la 1866 pînă azi se poate vorbi de partide liberale şi de partide conservatoare, care şi unele şi altele au originea lor nu în Fanarioţii d-lui Urechia, dar în glorioasa generaţiune de la 1848, care a fost generaţiunea eroică a acestei ţări"[3].

Cei trei gînditori români, între altele şi exponenţi de ţeamă ai doctrinei conservatoare, aveau dreptate să susţină că înaintea instaurării unui sistem constituţional n-au fost partide politice în România. Au fost idei politice, ziceau ei, au fost şi grupări politice, adăugăm noi, dar, într-adevăr, partide n-au fost. Nici în accepţiunea ce se dă astăzi unui partid politic, nici în aceea din secolul trecut. Pentru Eminescu, de pildă, un partid politic era „o grupare a unui oarecare număr de oameni politici făcînd parte dintr-o adunare legiuitoare care se conduce de aceleaşi idei şi care caută a obţine majoritatea în ţară şi în adunare cu programul lor, spre a putea în numele acelei majorităţi pune în practică teoriile politice"[4]. Cu alte cuvinte pentru a exista un partid politic trebuie să existe o adunare legiuitoare, admiţînd principiul reprezentativ, majoritatea avînd dreptul să indice Coroanei pe şefii săi pentru a forma guvernul constituţional.

Între timp definiţia unui partid politic s-a dezvoltat şi şi-a precizat elementele constitutive. Dincolo de comunităţi de concepţii politice, ideologice şi de interesele sociale, gruparea de oameni uniţi într-un partid este partea cea mai activă şi cea mai organizată a *unei clase sau a unei pături sociale*, conducînd lupta acesteia pentru putere. În dependenţă de rolul pe care-l are clasa respectivă într-o anume epocă în viaţa societăţii apare şi rolul partidului politic. Potrivit materialismului istoric criteriul însuşi de clasificare a partidelor politice este cel de clasă. Denumirea unui partid, care nu întotdeauna se identifică cu adevărata

---

[2] M. Eminescu, *Opera politică*, ed. prof. I. Creţu, vol. II (1880—1883), Bucureşti, 1941, p. 61.

[3] C. Gane, *P.P. Carp şi locul său în istoria politică a ţării*, vol. II, Bucureşti, 1936, p. 193.

[4] M. Eminescu, *op. cit.*, vol. II, p. 59.

sa orientare politică și ideologică, trebuie apreciată după interesele de clasă pe care le promovează. Epoca mai nouă a adus noi precizări și în statuarea organizatorică a unui partid, stabilindu-se criterii organizatorice exacte, adesea rigide, atît în constituire, cît și în funcționare.

În felul de a denumi partidul în a doua jumătate a veacului trecut — Eminescu exprima mai mult sau mai puțin o concepție comună epocii — acesta apărea ca un element anexă al regimului constituțional, ba chiar ca o creație a acestuia și nu ca un element el însuși creator. Imaginea aceasta era determinată de lipsa de vigoare și de forță a partidelor politice care abia se constituiau. Treptat, imaginea se va schimba, căci fără a putea vorbi, în răgazul studiat, de o diminuare a prerogativelor Coroanei, putem vorbi însă de o creștere constantă a puterii partidelor, a guvernelor organizate de ele. Dacă am lua ca punct de plecare ceea ce se înțelegea în a doua jumătate a veacului trecut prin noțiunea de partid s-ar putea considera că după Unire și reformele lui Cuza începuseră să apară în România partide politice. Firește, mai mult sau mai puțin constituite, fără structură organizatorică închegată, fără șefi recunoscuți de toți, dar partide totuși care în jurul lui 1880 își statuează formarea; în acest fel crearea partidelor moderne românești n-ar fi o constatare cu dată fixă: 24 mai 1875 pentru Partidul Național-Liberal, respectiv, 3 februarie 1880 pentru cel Conservator, ci un proces desfășurat de-a lungul a circa două decenii. Prin această modalitate istoricul este mai ferit de a se pierde în prea multe amănunte, în frămîntări politice dintre care multe erau sterile căci n-aveau ca mobil tendințe și idei, ci ambiții și rivalități personale. Acest chip de a vedea lucrurile, chiar dacă suferă de lipsa unor concretizări istorice pe care mai ales istoriografia mai nouă le caută și cultivă, are acest avantaj: de a urmări mai ușor esențialul, adică treptata formare a curentelor politice liberal și conservator, privind cu detașare — nu și cu ignorare — luptele politice cu prea puțini debateuri și cu mici rezultate*.

---

* Istoricul ieșean V. Russu ne dovedește în teza sa de doctorat. *Viața politică în România în primii ani ai regimului burghezo-moșieresc. 1866—1871*, Iași, 1975, cît de multiple și complicate erau în acea perioadă frămîntările politice, care se justificau printr-un întreg complex de factori — inclusiv externi —, dar al căror rost nu se prelungește adesea dincolo de momentul care le-a generat.

Pentru stadiul cercetărilor de pînă acum viața politică modernă românească din primele decenii de după crearea statului de la 1859 apare frămîntată, cu prezența mai multor grupări politice care, confundîndu-se sau întîlnindu-se prin jocul intereselor, ajung însă dea în 1875 și 1880 cele două partide guvernante*. Chestiunea rămîne însă deschisă. Totul este în funcție de adîncirea cercetărilor, singurul temei al oricărei dezbateri profitabile, și al îmbogățirii viziunii noastre istorice. În orice caz nu transpunerea întocmai a unei definiții, în cazul nostru aceea contemporană de partid politic, în cadrul societății românești a celei de-a doua jumătăți a secolului trecut, adică într-o realitate istorică proprie, este cea mai indicată soluție. Definiția mai nouă a partidului politic, expresie a experiențelor și realităților mai recente, ne oferă înălțimea istorică respectivă, distanța de timp necesară, ca și o mo dalitate superioară de interpretare, elemente de mare importanță în orice investigație. Nu suplinesc însă investigația propriu-zisă. Și apoi totul trebuie privit în analogie cu înfățișarea politică a Occidentului european, de unde viața politică românească modernă își trăsese formele și cu care căuta să meargă în concordanță. Și aici, pînă la primul război mondial, partidele guvernante erau de tip tradițional, adică de cercuri sau cluburi. Abia după aceea ele devin propriu-zis democratice ca mod de recrutare, ca număr de aderenți și își dau structuri organizatorice și impun o disciplină[5].

---

* Acest mod de a privi beneficiază și de o lucrare foarte serioasă, aceea a lui Apostol Stan, *Grupări și curente politice în Romînia între unire și independență*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1979. Un pasionat cercetător, l-am numit pe V. Russu, fără a contrazice această viziune de ansamblu, plasează crearea Partidului Conservator încă în 1871. (V. Russu, *Constituirea Partidului Conservator din România*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza" (serie nouă), secțiunea a III-a. Istorie, tom. XVIII, an. 1972, fasc. 2., p. 117—146).

Sînt aici de avut în vedere, ca de altfel pentru mai toate problemele însemnate ale epocii moderne românești, considerațiile lui Gheorghe Platon din importanta sa carte *Istoria modernă a Romîniei*, Editura didactică și pedagogică, București, 1985, ca și din alte studii ale acestui valoros cercetător și profesor.

[5] Vezi, de pildă, René Réymond, *Introduction à l'histoire de notre temps, 3. Le XX-e siècle de 1914 à nos jours*, Editions du Seuil, Paris, 1974, p. 85.

Partidele politice liberal şi conservator şi-au încheiat aşadar constituirea în mai 1875, respectiv februarie 1880*. La 3/15 februarie 1880, 88 de oameni politici, între care I. Catargiu, M. Costache-Epureanu, Al. Lahovari, g-ral I. Em. Florescu, P. Mavrogheni, Gr. Păucescu, T. Maiorescu, V. Pogor, Th. Rosetti, Al. Ştirbei, I. Bălăceanu, T. Aslan ş.a. semnează un program şi un statut şi prin aceasta actul de naştere al Partidului Conservator[6]. Încă din 1878, în jurul „Timpului", un grup de conservatori — I. Catargiu, g-ral I. Em. Florescu, P. Mavrogheni, g-ral G. Manu, Al. Lahovari, Th. Rosetti, T. Maiorescu, Gr. Păucescu, Gr. Triandafil, V. Pogor, Al. Ştirbei ş.a. — înfiinţaseră „prima organizaţie conservatoare", ce-şi desfăşura activitatea pe baza unui statut. Era un nucleu organizatoric ce voia să stimuleze propaganda politică şi, cu ajutorul ei, să închege într-o formaţiune unică toate elementele conservatoare. De altfel acesta era şi scopul mărturisit al periodicului „Timpul", apărut la 15 martie 1876. În paralel, acţionau o formaţiune politică conservatoare, creată încă în vara anului 1876, în jurul ziarului „Pressa", în rîndurile căreia erau V. Boerescu, D. Ghica, C. Boerescu, N. Blaremberg, G. G. Meitani, Al. Orăscu, Ion Zalomit ş. a., ca şi „Partidul Conservator Liberal din Moldova", cum îşi intitula, nu fără emfază, Gr. M. Sturdza grupul pe care-l conducea**.

---

* Asupra constituirii propriu-zise a Partidului Conservator trimitem la lucrarea lui Anastasie Iordache, *Rezistenţa în faţa democratizării ţării (1821—1880)* (mss.). Aici nu avem în vedere decît cîteva consideraţii generale.

[6] Vezi C. Bacalbaşa, *Bucureştii de altădată*, vol. I, 1871—1884, ed. a 2-a, Bucureşti, 1935, p. 148—153; Apostol Stan, *op. cit.*, p. 410—411.

** La 25 decembrie 1879 Gr. Sturdza schimba numele grupării sale în acela de „Partidul Democraţiei Naţionale" şi făcea să apară ziarul „Democraţia Naţională", scris de gazetari de ocazie ca Miloru Lugomirescu (iscălea sub pseudonimul de Baba Novak), sau ca viitorul jurist de valoare care era Petre Borş. Gr. Sturdza nu făcea însă impresie de om serios. În epocă era cunoscut sub porecla de Beizadea Viţel, pentru forţa sa fizică impresionantă şi se bucura de o proastă reputaţie morală. Nu numai pentru că îi plăceau petrecerile şi femeile, dar mai ales pentru că era învinuit de a fi luat bani de la serviciul secret rus, bani cu care edita şi ziarul său de format mare. O cercetare sumară nu confirmă acest zvon, dar nici nu-l infirmă. În orice caz „Democraţia Naţională" susţine deschis o alianţă a României cu Rusia. Ziarul lui Sturdza e desfiinţat la 21 septembrie 1880, iar partidul în decembrie acelaşi an, în urma atentatului contra lui I. Brătianu. Pe amîndouă le desfiinţează Sturdza însuşi (Poliţia a bănuit că încercarea de atentat a lui Pietraru a fost pusă la cale de partidul Beizadelei). Grupul din jurul lui Sturdza

Chiar dacă nu reunea pe toţi conservatorii (între timp unii, ca V. Boerescu în 1879 sau D. Ghica în 1881, trecuseră la liberali), partidul creat în februarie 1880 reprezenta o formaţiune organizată, raliind tot ce avea mai reprezentativ aripa conservatoare a politicienilor români*.

Organizatoric, noul partid avea structuri asemănătoare celui naţional-liberal. Ceea ce nu însemna că era „tributar liberalilor"[7], ci că se încadra structurilor proprii epocii aceleia. Nucleul conducător al partidului era un Club politic central cu sediul la Bucureşti, alcătuit din cei 88 de

---

n-a fost niciodată nici numeros şi nici însemnat. Dacă l-am amintit aici a fost pentru a nu mai reveni asupra lui. (Vezi M. Teodorian-Carada, *Beizadea Mitică*, Bucureşti, 1906).

* Paradoxal, personalitatea cea mai puţin reprezentativă părea şeful partidului însuşi. Născut la Birlad în 1824 într-o veche familie de boieri moldoveni, Manolache (Emanuel) Epureanu îşi făcuse studiile juridice la Heidelberg, într-o epocă în care „Juna Germanie" îşi fixa idealurile sale politice opuse monarhiei absolute. Această atmosferă politică a influenţat formarea intelectual-politică a lui M. Costache Epureanu. El a rămas toată viaţa fidel unui ideal constituţional de tip englez. Credea că un stat numai atunci se poate dezvolta cînd rosturile sale erau conduse de un restrîns grup de oameni care erau neatîrnaţi prin averea lor şi prin cultura lor. Dimpotrivă, dacă destinele sale încăpeau pe mîna unor politicieni de meserie, care foloseau politica drept mijloc de îmbogăţire şi putere, atunci acel stat era sortit decăderii. Participă la evenimentele revoluţionare ale anului 1848 din Moldova, este unul din apropiaţii lui Grigore vodă Ghica şi apoi al lui Cuza, al cărui prim ministru şi este pentru scurtă vreme în 1860. La 1866 el este preşedintele Adunării Constituante înaintea căreia principele Carol depune jurămîntul la 10 mai şi care elaborează Constituţia ţării; prim ministru şi ministru de Interne în 1870 cînd grupează în jurul său „juna dreaptă". Între 1872—1873 e ministru de Justiţie în guvernul L. Catargiu de unde îşi dă demisia din cauza înfiinţării Creditului Funciar fără capital străin. Oarecum surprinzător în 1876 în jurul său se încheagă guvernul abia creatului Partid Naţional-Liberal. Surprinzător pentru că pînă atunci Epureanu era considerat, ba chiar el însuşi se considera, printre personalităţile *en vue* ale conservatorilor. În fapt el nu era la 1876 decît un disident conservator, care în acelaşi an se despărţea de liberali şi revenea acasă, printre ai săi. Ba chiar, în 1880, din cauza „proastei reputaţii" a lui L. Catargiu, tocmai el e omul politic în jurul căruia se grupează conservatorii. Era un bun orator. „Ore întregi fermeca auditoriul — scria M. Eminescu —, îmbrăcînd adevărurile cele mai crude în forma nevinovată a unui umor contagios ..." (M. Eminescu *op, cit.*, p. 150—151). Nu i se putea reproşa lipsa de cultură. Dimpotrivă. Era un om amabil şi îndatoritor. Dar deopotrivă prietenii şi adversarii îi reproşau uşurinţa cu care era capabil să treacă dintr-o grupare politică în alta, fără a face caz prea mare de convingerile politice. T. Maiorescu spunea că felul de a fi al lui M. Costache Epureanu, cel puţin în chipul de a privi politica, caracteriza starea spiritelor conducătoare din vechea generaţie.

[7] Apostol Stan, *op. cit.*, p. 431.

membri fondatori, adică semnatarii programului și statutului din februarie 1880, ca și din alți membri permanenți, din Capitală sau din județe, admiși ca atare ulterior. Înscrierea în Club era condiționată de o recomandare a doi membri fondatori sau permanenți și de votul favorabil a două treimi din cel puțin jumătatea numărului membrilor clubului. Toți membrii fondatori și permanenți ai clubului erau obligați să plătească o cotizație anuală. Afară de clubul central se organizează comitete județene. Conducerea partidului o avea, statutar, un Comitet Permanent, alcătuit dintr-un președinte, un vicepreședinte și cinci membri. Adunările generale erau factorul hotărîtor în luarea deciziilor la care participau membrii fondatori și permanenți ai Clubului Central și fondatorii comitetelor locale. Adunarea generală vota bugetul Clubului elaborat de Comitet, care includea între altele cheltuielile de editare ale ziarului partidului. Fruntașii partidului se puteau reuni anual la solicitarea a douăzeci de membri, în prima decadă a lunii ianuarie, ca să aleagă Comitetul sau noii membri ai acestuia. Comitetul se reunea la solicitarea șefului partidului ori de cîte ori era nevoie (cu deosebire atunci cînd se preconizau decizii majore) sau la cererea a treizeci de membri fondatori permanenți. Sediul Clubului Central era și sediul partidului, locul unde se țineau toate adunările, ca și sediul reuniunilor periodice ale deputaților și senatorilor conservatori, al redacției și administrației ziarului central. Tot aici era și biroul de legătură cu comitetele județene[8]. Oficiosul central era „Timpul", pus sub redacția lui Mihai Eminescu. M. Costache Epureanu era totodată președintele Clubului și al partidului. Organizarea conservatorilor era, ca și cea a liberalilor, puternic centralizată, comitetele județene fiind complet subordonate Clubului Central. În definitiv, acesta din urmă stabilea linia de conduită politică a partidului, căreia îi erau toți datori să se supună.

Teoretic, așadar, se instituie o adevărată disciplină organizatorică. Se părea că, mergînd pe urmele liberalilor, conservatorii au creat și ei o organizație politică viabilă, tocmai prin disciplina membrilor săi. Deplină iluzie! Cu toate că s-au închegat ca partid după aceleași principii ca și liberalii, conservatorii nu-i vor egala niciodată pe

[8] *Statutele Clubului conservator și programul partidului*, București, 1880.

adversarii lor politici în disciplina de organizație. Dimpotrivă, cum vom vedea, întreaga istorie a organizației politice conservatoare este o succesiune de certuri, împăcări, din nou certuri, din nou împăcări, pentru că niciodată acestea din urmă nu erau depline. De unde venea această diferență între cele două partide de guvernămînt ale României moderne? În primul rînd de la componența socială. La conservatori erau mulți membri cu o foarte bună stare materială, formată din averi imobiliare, mai ales din pămînturi, ceea ce dădea independență de mișcare și o securitate garantată. Garantată de regimul politic constituțional de după 1866 care făcea imposibilă atingerea intereselor lor materiale cu sancțiunea politică. P. P. Carp chiar spunea că deosebirea dintre o țară civilizată și una „barbară" era aceea că „în țările civilizate atitudinea politică a cuiva nu poate avea consecințe asupra stării sale patrimoniale". Tot el restrîngea și dreptul de a face politică doar la aceia care aveau avere. Și nu orice avere, izvorîtă din speculații de bursă și sortită să dispară tot așa de repede cum a apărut, ci averea reprezentată de stăpînirea de pămînturi, în acea epocă încă averea cea mai sigură și deocamdată la adăpost de sancțiuni politice. Evident că mulți din acești moșieri, membri ai Partidului Conservator, grație independenței lor materiale, lăsau foarte adesea să se exprime individualismul și libertatea pînă la anarhizare. Nu se lăsau încadrați în reguli și nu acceptau ceea ce nu voiau să accepte. Lascăr Catargiu cînd se supăra își trîntea demisia și pleca la Golășei, unde-și avea conacul. Petre Carp făcea același lucru, încă cu și mai mare ostentație, și se retrăgea la Țibănești, cum a și făcut-o în mai multe rînduri. Și din această cauză spectacolul pe care-l va oferi Partidul Conservator de-a lungul existenței sale va fi acela al unor necontenite frămîntări pentru șefie și al unor disensiuni interne care vor anihila eficacitatea politică a organizației politice conservatoare ca atare și marele activ de valori intelectuale al acestei organizații.

Partidul Conservator a refuzat totdeauna „disciplina slugarnică", scria Eminescu. Membrii săi, în mare parte independenți prin avere sau prin poziție socială, nu cunoșteau „elementul zilei, al constrîngerii prin nevoi și sărăcie". Dacă în rîndurile lor disensiunile și disidențele erau frecvente, faptul se datora — căuta Eminescu o explicație — în chiar rostul conservatorilor care era acela de a reconstrui ceea ce liberalii distruseseră cu introducerea de forme

goale; or „în reconstruirea edificiului dărîmat" încap o mulțime de păreri diverse, există o multitudine de opinii chiar dacă comunitatea principiilor rămîne o permanență. Sub această formă explicația nu prea rezistă, pentru că același argument ar putea funcționa și în cazul adversarilor conservatorilor, adică al liberalilor, care, în planul discuției de față, aveau sarcina construcției. Or la ei nu funcționează în acest sens. În plus, și aici Eminescu avea mare dreptate, confirmată de evoluția organizatorică ulterioară a conservatorilor, amestecul liberalilor în treburile interne ale conservatorilor încuraja disensiunile. Și, la timpul său, Eminescu exemplifica faptul cu atitudinea lui Brătianu și Rosetti față de junimiști. Liderii liberali îi încredințau pe Carp sau Maiorescu că numai cu ajutorul lor, al liberalilor, puteau să-și pună ideile în practică, chiar dacă aceste idei erau conservatoare în fond. Succesul acestor încurajări poate n-a fost mare. „A avut însă drept rezultat de-a izola o seamă de oameni eminenți, a steriliza activitatea lor în viața publică, deși mulți din ei aveau tocmai calitățile necesare pentru a o determina în folosul țării"[9]. Oricît ar fi de important amestecul liberal, el rămîne însă tot timpul un factor extern. Adevărata cauză a „frămîntărilor conservatoare" este de natură internă.

Anarhiei conservatoare liberalii îi opun disciplina. Nu orice disciplină, ci aceea a interesului, mult mai eficace decît orice constrîngere. Toate instituțiile de credit create sau stăpînite de liberali — Creditul Rural, Urban, Banca Națională, Banca Românească ș. a. — nu urmăreau o dezvoltare capitalistă de dragul dezvoltării, ci erau mijloace de a o controla și de a constrînge prin interes burghezia în jurul conducerii centrale a Partidului Național-Liberal*. Adversarii politici ai liberalilor le aruncau adesea ironii, surprinse de altfel de întreaga literatură a epocii, vorbind de „disciplina cașcavalului" și de „puterea magică a sacului cu grăunțe". Nu erau ironii nemeritate. Exprimau o realitate politică. Partidul liberalilor era disciplinat printr-un sistem de interese întrepătrunse și reciproc împărtășite. Era partidul oamenilor cu concepții mercantile opus

---

[9] M. Eminescu, *Pita lui Vodă*, în *op. cit.*, vol. II, p. 359, 360.

* Nu întîmplător Șt. Zeletin, la urma urmei un apologet al liberalilor, scria: „grupul revoluționarilor liberali a devenit *oligarhie liberală*" (Șt. Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, București, 1925, p. 77).

concepțiilor „estetice" ale conservatorilor. De fapt estetice, în adevăratul înțeles, nu erau nici ale conservatorilor. În definitiv ei apărau ce aveau, în vreme ce liberalii luptau să aibă. Arivismul însă dă totdeauna impresia, și nu pe nedrept, de spirit de disciplină și metodă. O cercetare a vieții politice românești moderne dă adesea la iveală — cum o să vedem și noi — acte de independență și de curaj ale unor fruntași conservatori. Ele apar ca atare în raporturile cu Coroana. Vorbele lui Lascăr Catargiu: „Aiasta se poate, Maiestate. Aiasta nu se poate" le rezumă. Dar disprețul față de mase, îndîrjita rezistență în fața revendicărilor lor legitime nu sînt acte de curaj, ci de incapacitate de adaptare, de necunoaștere a propriilor interese. Își apărau prezentul, dar erau incapabili să-și vadă viitorul. Spiritul de independență al conservatorilor, privit prin această prismă, n-a fost nici spre binele țării, nici spre binele lor. Elementele liberale înregimentate și disciplinate au fost mult mai constructive, au urmărit hotărît o linie politică care adesea a coincis cu interesul național. „Într-o țară de individualism anarhic (al păturii conducătoare de pînă atunci — *n.n.*) disciplina interesului a constituit, dacă nu o nobilă virtute, în orice caz o necesitate politică"[10].

În martie 1880 se constituie și Comitetul Central al Partidului Conservator. Președinte era tot Manolache Costache Epureanu; vicepreședinți: Petre Mavrogheni, gen. I. Em. Florescu, Th. Rosetti, T. Veisa. Într-o scrisoare de la 2 aprilie 1880, Epureanu, aducînd la cunoștință formarea acestui Comitet, cerea tuturor conservatorilor din țară să se întrunească pe județe, să înființeze comitete care să intre deîndată în legătură cu Comitetul Central „spre a lucra în comună înțelegere pe baza principiilor emise în programul publicat"[11].

Numai că, dacă pentru conservatori se impunea nevoia unei organizări pe țară și mulți erau conștienți de ea, nu erau puțini aceia care nu aprobau persoana lui M. C. Epureanu ca cea mai reprezentativă, în jurul căruia să se adune cu toții. Importante personalități conservatoare rămîneau

---

[10] E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. II, București, 1925, p. 146.

[11] B.C.S., fond *Documentare*, Arhiva Lascăr Catargiu, Mapa I, varia 7.

deocamdată în afara partidului lui Epureanu. P. P. Carp îl considera drept exponent al altei generații (ca și T. Maiorescu, de altfel, care, deși figura în Comitetul Central, nu a frecventat Clubul conservator din București cît timp a trăit Epureanu). Gh. Gr. Cantacuzino inițial îl recunoaște de șef pe M. Costache Epureanu, dar apoi revine[12]. Lascăr Catargiu, care și el participase la organizarea clubului bucureștean, îndată după aceea se retrage la moșia sa de la Golășei, căci nu se așteptase ca altcineva să fie șeful clubului și al partidului afară de el, după cum, cu îndreptățire, o credea (și nu era singurul). V. Boerescu și prințul D. Ghica se apropiaseră mai demult de liberali. În general junimiștii, cu excepția lui Th. Rosetti, nu aprobă organizarea făcută. Ziarele „Pressa" și „Românul" scriau chiar că un Partid Conservator de fapt nici nu exista. Desigur nu fără malițiozitate.

Între timp, în primăvara și vara lui 1880 acțiunea de organizare a noului partid încetează. Epureanu nu era omul energic în stare să dinamizeze o astfel de întreprindere*. Parcă pentru a mulțumi pe toată lumea, la 7 septembrie 1880 M. C. Epureanu moare. T. Maiorescu îi scria lui Gane la 22 septembrie 1880: „Fie-i țărîna ușoară, dar bine că am scăpat de el"[13].

Moartea lui Epureanu lasă liberă calea șefiei lui L. Catargiu. La 20 decembrie 1880 mai toți fruntașii conservatorilor se întrunesc la sediul Clubului Central din București. De față sînt delegați ai „colectivităților de alegători din județe" (în lipsa cluburilor județene încă neorganizate). Prezidează gen. I. Em. Florescu, vicepreședintele Clubului. În unanimitate adunarea îl „roagă" pe L. Catargiu „să reia direcția partidului"[14]. Se alege și un nou Comitet Central, sub președinția lui Catargiu, în care intrau: gen. I. Em. Florescu, gen. G. Manu, Al. Lahovari, Th. Rosetti, Al. Știrbei, T. Maiorescu, Menelas Ghermani, Gr. Triandafil, Gr. Păucescu și P. Teulescu. Ulterior lor

---

[12] „Timpul", an. V, nr. 41 din 21 februarie 1880.

* Vezi părerea lui C. Bacalbașa despre el în *Bucureștii de altădată* vol. I, 1871–1884, p. 281.

[13] I.E. Torouțiu, Gh. Cardoș, *Studii și documente literare*, vol. III, București, 1932, p. 183.

[14] „Timpul", an V, nr. 286 din 23 decembrie 1880/4 ianuarie 1881.

li se alătură Chr. Tell. Noul comitet nu cuprindea (în urma refuzului lor) dintre fruntaşii conservatori ai momentului pe P. Mavrogheni, P. P. Carp, Gh. Gr. Cantacuzino. Cu prilejul alegerii L. Catargiu face apel la toţi să-l sprijine pentru a organiza un larg front conservator în ţară. El le cere adepţilor săi să se constituie „nu numai în mod singuratic ci pretutindenea în comitete locale care să stea în relaţie cu Comitetul Central din Bucureşti"[15]. Într-o circulară, dată la cinci zile după alegerea sa, L. Catargiu declara: „cea dintîi a noastră îngrijire trebuie să fie consolidarea şi întinderea organizaţiei partidului în fiecare district. Comitetele locale trebuie înfiinţate în acele capitale de judeţ, unde pînă acum lipseau şi chiar acolo unde există deja trebuieşte activată o mai strînsă legătură între toţi membrii partidului"[16]. Se părea într-adevăr că L. Catargiu voia să-i pună pe conservatori sub „scutul puternic al unei organizaţii colective". În memoriile sale prinţul Carol I se bucura de alegerea lui L. Catargiu, care, de la ieşirea sa din minister (1876), a trăit la ţară, retras din politică (în fapt, L. Catargiu se supărase tare pe Carol pentru că îi lăsase pe liberali să meargă prea departe cu darea în judecată a conservatorilor). „Alegerea lui mi-a făcut plăcere — scria domnitorul — şi m-aş bucura dacă conservatorii ar deveni capabili de guvernămînt, căci liberalii nu pot sta mereu la cîrmă"[17].

Acţiunea organizatorică iniţiată de noul şef conservator mergea în paralel, sprijinindu-se, chiar, cu acţiunea politică antiliberală. „Timpul" începe o nouă campanie contra liberalilor, animată de verbul virulent al lui Eminescu. Încep acum şi întruniri în ţară (prima are loc la Bucureşti, la Ateneu, la 6 ianuarie 1881, cu participarea oratorică a lui Alex. Lahovari, Gr. Păucescu, Gr. Triandafil), care caută să pună în evidenţă scopurile conservatorilor (exprimarea lor rămîne însă mereu prea generală) şi deosebirile de liberali, oameni „de agitaţie, de exces, necontenit reformatori", cărora conservatorii le opuneau nevoia stabilităţii instituţiilor şi persoanelor şi „o măsură"

---

[15] *Idem.*

[16] *Idem*, nr. 283 din 25 decembrie 1880. Lipsa arhivei Clubului Central Conservator face imposibilă cunoaşterea de detaliu a organizării iniţiale a conservatorilor.

[17] *Memoriile regelui Carol I al României*, vol. XVII, Buc., 1912, p. 59.

în toate. Totodată liberalii sînt atacați pentru tactica lor politică de distrugere a adversarilor. Cînd apare un grup opoziționist, spunea Gr. Păucescu la întrunirea de la 6 ianuarie 1881, Brătianu îi ia inteligențele și le aduce la minister. Apare alt grup le ia și de aici și le înlătură pe celelalte, acum compromise. Într-adevăr șeful liberal era un maestru în a dezorganiza opoziția, procedînd întocmai cum spunea Păucescu*. Același sistem îl aplică șeful liberal și față de abia înființatul Partid Conservator: pe de o parte caută să zădărnicească întregirea partidului, încurajînd independențele personalităților încă neînregimentate, pe de alta caută să-i atragă în guvern pe unii junimiști, cum erau P. P. Carp și T. Maiorescu. Încercarea primului ministru părea să aibă sorți siguri de izbîndă. „Juna dreaptă" nu era în termeni prea buni cu vechii conservatori. Prezența lui T. Maiorescu, Th. Rosetti și M. Ghermani în Comitetul Central conservator nu însemna neapărat că împărtășesc o comuniune de idei cu restul membrilor Comitetului. Incitantul la nesupunere, P. P. Carp, rămas în afara Comitetului**, avea o influență care nu înceta să crească în rîndul junimiștilor, al căror șef necontestat se considera a fi și, în fapt, era. Articolul lui T. Maiorescu, „Zur politische Lage Rumäniens", publicat în „Deutsche Revue" din 1 ianuarie 1881, susținînd o apropiere a României de Puterile Centrale, stîrnește, pe un fundal neliniștitor, multă nervozitate în rîndurile conservatorilor, după cum nu puțină stîrnise și în afara acestor rînduri, toată presa comentînd virulent poziția atît de tranșant exprimată de cel mai intelectual dintre intelectualii

---

* Așa făcuse cu Nicolae Ionescu, cu Gheorghe Vernescu, cu Vasile Boerescu, Dimitrie Ghica. Așa procedase în 1880 cu grupul celor nouă de la Iași, din care făceau parte: Gh. Mîrzescu, șeful, prof. Brândză, frații Șendrea, filosoful Vasile Conta ș.a. (grupul fusese supranumit în zeflemea: „grupul lui opt și cu brînză nouă"). Devenind supărător pentru liberali, I.C. Brătianu îl înlătură acordînd fiecărui membru cîte o atenție, iar V. Conta ajungînd ministru al Instrucțiunii publice. Sistemul lui Brătianu se dovedea astfel foarte eficace, dar numai pentru menținerea la putere nu și pentru guvernarea țării, căci schimbîndu-se foarte des miniștrii nu se putea asigura o continuitate de concepție la diferitele departamente.

** Întrevederile lui Al. Lahovari și T. Maiorescu pentru o eventuală aducere a lui P.P. Carp în Comitet rămîn infructuoase (vezi T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, ed. I.R. Pogoneanu, vol. II, București, 1939, p. 4).

„Junimii"*. La 23 ianuarie/5 februarie 1881 se reunește Comitetul Central al conservatorilor. „Discuție pînă noaptea tîrziu despre articolul meu din «Deutsche Revue»" — notează Maiorescu. Generalii Florescu și Manu îl condamnă cu asprime, reproșîndu-i forma, adică publicarea lui fără autorizarea prealabilă a Comitetului. La fel Al. Lahovari. „Cred că și Las[căr] Catargi", scrie Maiorescu[18]. Dimpotrivă, Th. Rosetti, Gr. Păucescu, Gr. Triandafil (Al. Știrbei lipsea) îl sprijină. Maiorescu vrea să-și dea demisia. Își amînă intenția în urma propunerii pe care I. C. Brătianu o face lui P. P. Carp ca trei conservatori să intre în guvernul său. La 25 ianuarie/5 februarie primul ministru are o întrevedere cu P. P. Carp. În schimbul acceptării ofertei el era de acord cu dizolvarea Camerelor (după votarea bugetelor) și cu noi alegeri. Ce voia șeful liberal cu această ofertă? Pe față, voia un guvern lărgit în vederea proclamării regatului, ceea ce, de altfel, era și dorința lui Carol I, pentru a se da actului importanța cuvenită și neputința unei contestări. Dar atunci de ce nu se adresa lui Lascăr Catargiu și venea la P. P. Carp? Era limpede că I. C. Brătianu voia să profite de prilej și să-i atragă pe junimiști, eventual și pe alți nemulțumiți, destrămînd astfel opoziția conservatoare. El îi și spune lui Carp că ar dori ca miniștri pe el, pe încă unul dintre junimiști (Maiorescu sau Rosetti) și pe Gheorghe Gr. Cantacuzino. Adică nu pe Al. Lahovari, gen. Florescu, L. Catargiu ș.a. Ceea ce era foarte simptomatic. Mai și strecoară în convorbire cum că „vrea să lepede pe la partidul său coada bolnavă" și „să facem și noi același lucru la al nostru", cum rezumă Maiorescu spusele șefului liberal[19]. La 26 ianuarie/6 februarie junimiștii, prin Carp, Maiorescu, T. Rosetti, N. Gane, discută propunerea cu Al. Lahovari. Acesta îi vede de îndată intenția ascunsă și propune o întrunire a clubului bucureștean pentru a doua zi unde să discute oferta lui Brătianu și în prezența lui L. Catargiu. Hotărîrea luată de conducerea conservatorilor suna astfel: „Propunerea d-lui Carp se poate pune în discuție, cînd se va adresa întregului par-

---

* Articolul este reluat în traducere de M. Eminescu în „Timpul", an V, nr. 290 din 31 decembrie 1880/12 ianuarie 1881 (vezi comentariile lui D. Vatamaniuc în M. Eminescu, *Opere*, XII, Ed. Academiei R.S.R., București, 1985, p. 522—523).

[18] T. Maiorescu, *op. cit.*, vol. II, p. 5.

[19] *Ibidem*, p. 5, 6.

tid conservator, așa cum este reprezentat prin Comitetul său"[20]. Șefii conservatori nu se lăsaseră păcăliți de manevra lui I. C. Brătianu*. Altor tentative ale șefului liberal, de la 5/17 martie, P. P. Carp le opune obiecție ca domnitorul însuși să se adreseze lui L. Catargiu. La fel îi comunică și lui Carol în audiența de la 3 martie. Malițios, Al. Lahovari contrapropune un minister sub președinția altcuiva decît a lui I. C. Brătianu și din care să facă parte numai tineri, atît de la liberali, cît și de la conservatori. În schimb, L. Catargiu să fie ales președinte al Senatului, iar Brătianu al Camerei. Bineînțeles că liberalii au refuzat[21]. Între timp, la 13 martie 1881 T. Maiorescu dezvoltă în Parlament o interpelare, întrebînd dacă în urma procesului Petraru (cel care voise să-l asasineze pe I. C Brătianu) și a manifestărilor socialiste de la Iași guvernul n-ar trebui să imprime politicii sale interne o direcție mai compatibilă cu consolidarea monarhiei. Discuția e un prilej nimerit pentru ca liberalii să treacă prin surprindere la actul proclamării regatului, cînd toată lumea se așteapta ca el să fie săvîrșit la 10 mai același an. Conservatorii sprijină inițiativa liberală prin Lascăr Catargiu și Gh. Gr. Cantacuzino la Senat și Al. Lahovari la Cameră, acordînd importantului act înalta semnificație pe care în acel moment o avea**. Vorbele bătrînului C. A. Rosetti erau caracterizante pentru întreaga luptă politică a românilor în epoca modernă: „Dacă ne-am combătut uneori lupta a fost în lucruri mici. Cînd a fost vorba de națiune n-a fost român care să fie în diviziune; n-a mai fost diviziune, ci unitate"***.

---

[20] *Ibidem*, p. 6.

* „Dar, d-lor, oare numai plecînd capul înaintea partidei opuse putea cineva să participe la proclamarea regalității? se întreba G. Vernescu în 1889. Dar oare numai grupul d-lui Ion Brătianu își vărsase sîngele în rezbel? Dar oare membrii autorizați ai partidei conservatoare care pe atunci se găseau în Cameră nu aveau ei mijlocul de a da — *cum au și făcut-o* — adeziunea lor completă la proclamarea regalității? Trebuia oare să plecați chiar steagul partidei conservatoare înaintea steagului partidei opuse, pentru a vă pronunța în favoarea principiului conservator al regalității? Nu, negreșit" (*D.A.D.*, nr. 19, sesiunea ordinară din 1889—1890, p. 237).

[21] C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. 1, p. 289.

** Vezi și „Timpul", nr. 60 și 66 din 17 martie și 21 martie 1881.

*** Regatul este votat în unanimitate și de Cameră și de Senat, în aceeași zi (*D.A.D., loc. cit.*, p. 1813—1821, *Dezbaterile Senatului* (în continuare *D.S.*), sesiunea 1880/1881, șed. din 14 martie 1881, p. 1813—1814.

2. Începuturi programatice

Nu s-ar putea spune că de la început Partidul Conservator ar fi avut ceea ce am numi un program politic. Este drept că în februarie 1880 M. Costache-Epureanu publica ceea ce el intitula: „Programul Partidului Conservator"[1]. Cerea aici ca România să promoveze în afară „o politică modestă și chiar respectuoasă către toate puterile, dar demnă și stăruitoare (!)", care exclude orice „visuri aventuroase și ne scutește de umilințe". Înăuntru cerea „dezvoltarea istorică a individualității noastre naționale", consolidarea instituțiilor pe care și le-a dat țara „așa încît toți să se poată bucura de dînsele!"; „măsurarea înțeleaptă a dorințelor noastre după mijloacele de care dispunem"; „stabilitatea instituțiunilor și a personalului" și progresul măsurat, dar continuu. Frazelor „goale" ale adversarilor le opunea „ființa adevărului"*.

„În ce șovăire și confuzie s-ar fi aflat direcția politică a țării de la 1857 pînă acum, dacă Divanurile ad-hoc, în locul celor 5 puncte precise, s-ar fi mulțumit cu fraze despre «Sfințenia obligațiunilor» și «ființa adevărului!»", scria Titu Maiorescu în 1899 cu mușcătoarea-i ironie[2]. Ziarul „Pressa" al lui V. Boerescu asemăna programul conservator cu o prefață de editor a unei cărți de doctrine politice și economie socială. „Cuprinde numai generalități abstracte, teoreme sociale, acceptabile pentru toți, inofensive către toți! Oricine îl poate subscrie, precum și oricine poate fi în drept a nu-l susține". „Românul" primea acest program cu o ironie și mai directă și brutală. Și criticii momentului

---

[1] „Timpul", nr. 37 din 16 februarie 1880.

* Cam ce chip ar avea această „ființă a adevărului" se spunea în continuare: „o direcție «reală» în instrucția publică"; protejarea claselor de jos „prin măsuri priincioase"; „armonia" între marii proprietari și muncitorii agricoli prin garantarea celor dintîi „contra intrigilor de jos și fluctuațiunilor politice de sus", iar pe ceilalți „contra speculațiunilor cărora sînt expuși"; protejarea micii proprietăți prin legi speciale; simplificarea mecanismului administrativ, „împotriva arbitrariului și a excesului de putere"; întărirea instituției militare, „fără a lovi celelalte ramuri ale activității naționale"; înfrînarea oricăror întreprinderi costisitoare „pentru că se mărește impozitele"; întărirea monarhiei constituționale și a instituțiilor stabilite în Constituția de la 1866, în care „vedem și astăzi întărirea țării noastre". „Mai presus de toate", M. Costache-Epureanu cerea „aplicarea corectă a regimului reprezentativ".

[2] Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare cu priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I*, vol. III (1881–1888), București, 1899, p. 4.

aveau dreptate*. Elaboratul lui M. Costache Epureanu nu era un „program". Nu pentru că ideile n-ar fi fost puse în text sistematic, după anume reguli, cum ne vor obișnui programele, atît de numeroase, de clare sau de sofisticate, ale deceniilor următoare (M. Costache Epureanu nu era într-adevăr sistematic); nu pentru lipsa de „sistemă" nu era elaboratul lui Epureanu un program politic, ci pentru lipsa de idei practice. M. Eminescu explica această lipsă prin chiar intenția conservatorilor de a nu veni cu un „program, cu pompoase liste", ci cu „o serie de principii sincer expuse".

Dar oricîtă măiestrie și talent arăta marele poet și gînditor, el nu dovedea decît că era într-adevăr mare, dar nicidecum că și programul conservator era la înălțime.

După Eminescu, Partidul Conservator avea marea dificultate că nici nu putea să-și pună în practică ideile sale, principiile sale, căci, venind la putere după liberali, trebuia „să-și sleiască" forțele pentru a remedia situația compromisă de predecesorii lor. Adică să plătească datoriile angajate de aceștia, să impună dări pentru a umple golurile făcute de ei, să suplinească greșelile unor angajamente luate. Altfel spus, liberalii devansau mereu nevoile și conservatorii, din spirit de continuitate, n-aveau ce face decît să-i urmeze, dar cu un pas mai domol și organizînd terenul pentru mersul următor pe care tot liberalii îl ritmau. Intuiție remarcabilă, căci, într-adevăr, îndemnul spre înainte, spre mai înainte în guvernarea țării l-au dat liberalii. De regulă, conservatorii s-au mulțumit să consolideze printr-o administrație, de obicei mai bună decît cea liberală, ceea ce se cucerise deja. Aceasta în cadrul unei politici de continuitate în guvernare de care conservatorii căutau să se arate — și chiar erau — mai conștienți decît păreau să fie liberalii lui I. C. Brătianu, din ce în ce mai îndrăgostiți de putere în acest deceniu, al 9-lea, al secolului trecut. În articolele sale, atît de numeroase și cu totul remarcabile din „Timpul", M. Eminescu aduce mereu vorba de principii, idei sau revendicări programatice care sînt conservatoare prin enunțarea lor, dar „eminesciene" prin substanța lor**.

---

* „Timpul", nr. 43 din 23 februarie 1880.

** Vezi și comentariile lui D. Vatamaniuc, în M. Eminescu, *op. cit.*, vol. XI, 1984, p. 488–490; mai multe articole ale lui M. Eminescu, în *Opera politică*, vol. II, p. 58, 62, 63–67, 96, 132, 114–115, 249, 210–212, 340, 328–329, 417, 458.

Cum trebuia făcută organizarea economică și socială a României? Ce opuneau conservatorii liberalismului? O împotrivire instinctuală sau idei constructive? Pe bună dreptate P. P. Carp remarca la 13 martie 1881: „Libertatea nu este decît un vas care valorează prin conținutul său. O dată ce am obținut Constituțiunea noastră liberală, valoarea ei va atîrna de conținutul ei. Vom pune în ea o organizare socială serioasă? Vom beneficia de dînsa. Nu vom face aceasta, «în van veți proclama principii, ele nu vor da roade»". De aceea, motiva P. P. Carp, n-a vrut să intre în organizația Partidului Conservator „astfel cum este astăzi". Omul politic junimist ataca nu numai la dreapta, ci și la stînga, cerînd atît liberalilor, cît și conservatorilor să se așeze programatic pe terenul „reorganizării sociale". „Pe tărîmul pe care am luptat pînă acum — continua el — nu mai este posibilă lupta". Și el considera că fără abordarea chestiunii sociale nici stînga nici dreapta nu-și puteau revendica drept la existență în viitor. Puteau fi niște grupuri de oameni care luptau numai pentru putere, nu pentru principii[3].

Critica lui Carp putea privi cu toată îndreptățirea spre conservatori care n-aveau, acum, la constituirea lor formală ca partid, un program anume. Nu întîmplător însuși Carp va fi acela care va concretiza ceea ce nu era decît o orientare programatică. În rîndurile junimiștilor era un bun comun părerea că pentru România trebuia să înceapă „o eră nouă" în orientarea politicii interne și externe a țării. Vechiul program de la 1857 al Divanurilor ad-hoc fusese realizat și se impunea o nouă formulare pentru politica viitoare. „Pe cînd în cele interne activitatea de pînă acum nu putea tinde decît la așezarea fundamentelor generale ale statului monarhic-constituțional — scria T. Maiorescu, după proclamarea regatului la 14 martie 1881 —, de-acum înainte se impune organizarea administrativă și reforma socială"[4]. „Simțămîntul unei schimbări adînci în starea țării era așa de general — adăugă Maiorescu — încît curentul «Era nouă» se lățise pretutindeni". El însuși scria în acest sens în oficiosul conservatorilor și cu acest

---

[3] P.P. Carp, *Discursuri*, 1868—1888, vol. I, București, 1907, p. 239—240.

[4] Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare* ..., vol. II (1876—1881), București, 1897, p. 1.

prilej punea o întrebare care prin forma sa lapidară părea și mai îndreptățită: „care mai este deosebirea de principii între partidul numit liberal, astăzi la guvern, și partidul numit conservator, astăzi în opoziție?"[5].

Dar cine putea da expresie noii orientări programatice a adversarilor politici ai liberalilor? Deosebirile de vederi dintre membrii Comitetului Executiv al Partidului Conservator dădeau junimiștilor impresia „unei lipse de orientare politică din partea vechilor conducători ai partidului și îndeosebi pentru junimiștii de la Iași"[6]. Liberalii erau și ei convinși de neputința conservatorilor grupați în noul partid. Și atunci inițiativa programatică o ia grupul junimiștilor. În cercul lor restrîns ei dezbat în mai multe rînduri un nou program. Și nu numai principiile sale, ci și ideile practice și amănuntele aplicării. Inițiatorul programului este înainte de toate P. P. Carp, a cărui „cea mai larg cugetată și cea mai consecvent urmărită concretizare a ideilor de reformă necesară" este lăudată de T. Maiorescu. Vederile noului program sînt expuse de P. P. Carp în discursul său asupra bugetului din 30 martie 1881.

Care erau aceste vederi? După Carp existau în țară numeroase „rele". Ele izvorau din modul defectuos în care se făcea modernizarea (el îi zice „democratizarea") României. „A fost o nenorocire la noi că democratizarea s-a făcut de sus în jos, iar nu de jos în sus". Drept urmare „noua democrație este o democrație bugetară, iar nu o democrație a muncii". Altfel spus, o creație a politicii. Însă modernizarea României, „fie ea făcută pe calea cea bună, fie pe calea cea rea, *este astăzi un ce îndeplinit* (subl. ns.), pe care trebuie să-l recunoaștem, dar pe care trebuie să-l regulăm". Adică „toți conservatorii serioși trebuiau să consimtă la faptul împlinit; trebuiau să admită revoluțiunea socială, democratizarea societății noastre, ca un ce irevocabil și lupta nu mai poate avea loc decît în privirea mijloacelor ce trebuie să întrebuințăm ca să micșorăm pe cît se poate relele". Ce „mijloace", soluții are în vedere P. P. Carp? Între altele: garantarea proprietății mici în mîinile țăranului, o lege a circiumilor „care apără pe țăran în contra propriilor lui slăbiciuni", o lege a comunei rurale pentru a-i asigura autoadministrarea (pe linia unei descentralizări

[5] „Timpul", nr. 66 din 21 martie 1881.
[6] Titu Maiorescu, *op. cit.*, vol. II, p. 12.

administrative, ulterior formulă foarte întrebuințată), schimbarea legii tocmelilor agricole, crearea unui statut pentru meseriași, fie chiar și prin înființarea de corporații, inamovibilitatea magistraturii, condiții „serioase" de admisibilitate pentru ocuparea funcțiilor administrative, o altă lege școlară în sensul celei propuse de T. Maiorescu în 1876, alegerea, mai conformă „cu adevăratul regim liberal", a Parlamentului, prin diminuarea înrîuririi guvernamentale.[7] Aceste soluții sînt reluate în proiectul de răspuns la adresa tronului propus de minoritate în ședința Camerei din 3 decembrie 1881. Proiectul e citit de P. P. Carp și iscălit și de T. Maiorescu, Gr. Triandafil, N. Gane, C. Bobeica, I. Negruzzi, C. Papadopol-Calimachi. Se fac acuma și unele precizări la măsurile propuse. Modificarea tocmelilor agricole urma să aibe loc în condițiile în care se va ține seama de relațiile deosebite dintre proprietar și țărani în diversele părți ale țării și a felului specific de a face agricultura. Se cere libertatea țăranului de a testa care să garanteze proprietatea lui imobiliară împotriva parcelărilor excesive, protejarea meseriașilor români contra celor străini prin constituirea lor în corporații, sporirea școlilor normale pentru pregătirea învățătorilor rurali, orientarea învățămîntului secundar către școlile reale și de meserii, „păstrînd însă liceele cu învățămîntul clasic ca adevărata temelie a studiilor mai înalte"[8]. Alte principii programatice aduce T. Maiorescu la discutarea acestui proiect de răspuns. Mai cu seamă excesiva parcelare a pămînturilor țărănești îi atrăgea atenția cu atît mai mult cu cît străinii naturalizați, prin modificarea art. 7 din Constituție, primiseră drept de a cumpăra pămînt în România. În ce-i privește pe meseriași, Maiorescu crede că fără întărirea lor nu va fi posibilă crearea unei industrii în țară: „dacă nu vom avea aicea, în țară, meseriași români încurajați și întăriți, degeaba ne mai gîndim la industrie și mai creiem minister din industrie cu un nou șir de funcționari" (aluzie la hotărîrea liberalilor de a crea un nou minister de Agricultură, Comerț, Industrie și Domenii). Insistă și el asupra necesității extinderii inamovibilității asupra tuturor organelor magistraturii „ca singura compatibilă cu monarhia constituțională". Hotărît se pronunță Maiorescu pentru a se schimba noțiunea însăși de a face politică în România:

[7] P.P. Carp, *Discursuri*, vol. I, p. 259–267.
[8] *Ibidem*, vol. I, p. 269–272.

„Sîntem datori fiecare din noi de a nu ne mai grupa în jurul persoanelor, de a nu ne mulțumi cu instincte vagi de opoziție, de a nu mai zice: voiesc să te duci tu, ca să viu eu; ci de a ne spune unii altora și de a spune țării: iată ce credem, iată ce voim *în reforme practice*"[9] (subl. ns.). Dar era acest program de emanație junimistă, care mai tîrziu va primi numele de „Era nouă", un program și al Partidului Conservator în ansamblu? În momentul enunțării lui, P. P. Carp nu acceptase nici un acoperiș politic: „eu voi fi alături cu cei ce vor proceda la reorganizarea noastră socială, în sensul în care am avut onoarea a vorbi"[10]. Declarație politică abilă ce lăsa mînă liberă junimiștilor. „Timpul" însă, oficiosul Partidului Conservator, preia discursul lui Carp[11] și mai cu seamă pe cel al lui T. Maiorescu, pe acesta din urmă însoțindu-l pe un comentariu foarte laudativ. Și foarte semnificativ în același timp. Toate chestiunile ridicate de Maiorescu, se spunea în acest comentariu, „au fost dezbătute în sînul partidului", iar „cea mai mare parte din ideile exprimate în documentul de care vorbim (este vorba de proiectul de răspuns la mesaj al minorității pe care ziarul de asemenea îl publică[12]) *nu sînt decît accentuarea în mod practic a ideilor ce a propagat totdeauna Partidul Conservator și oarecum dezvoltarea ideii conservatoare însăși* (subl. ns.)". Mai departe se spune că Partidul Conservator a susținut mereu că orice sistem de organizare interioară a țării trebuie să ia ca punct de plecare Constituția. Și se vine cu o precizare: deci „de o parte monarhia constituțională și egalitatea tuturor înaintea legii, democrația în sensul cel adevărat al cuvîntului, iar de alta, reprezentarea țării prin patru colegii electorale, care însemnează predominarea inteligenții în afacerile politice și dreapta cumpănire a tuturor intereselor în corpurile legiuitoare". Ceea ce era un punct de vedere venit dintr-o interpretare interesată a afirmației tuturor: „sîntem constituționali".

---

[9] Titu Maiorescu, *op. cit.*, vol. III (1881–1888), p. 99–114.
[10] P.P. Carp, *op. cit.*, p. 267.
[11] „Timpul", nr. 73 din 2 aprilie 1881 (aici e reprodus în întregime acest discurs).
[12] *Idem*, nr. 267 din 6 decembrie 1881.

3. Liberali-conservatori și „Junimiști-liberali"

Dacă tratativele cu liberalii lui I. C. Brătianu eșuează (nu și în cazul junimiștilor, cum o să vedem), nu același lucru se întîmplă cu cele angajate cu liberalii independenți ai lui G. Vernescu și N. Ionescu. Aceștia, după ce în 1880 se rup de Partidul Național-Liberal, la 12/24 ianuarie 1881 se organizează în clubul „Binelui Public" și editează un ziar cu același nume. Disidenții pornesc să atace cu neostenită rîvnă pe liberalii guvernamentali. Pe această bază încep să se apropie de conservatori. O apropiere căutată și de unii și de ceilalți. „Timpul" și „Binele Public" se comentează și aprobă reciproc. Contactele se înmulțesc. Prin cele două ziare se invită reciproc la întruniri. Conservatorii și liberalii disidenți creează comitete prin județe care să acționeze în comun în chestiunea Dunării; în iulie 1881 depun liste comune în alegerile comunale. Tot în vara anului 1881 se lansează ideea unui congres național, „care să introducă unitatea în luptă". „Pentru ce dar, se întreba «Timpul», matadorii diferitelor grupuri din opoziție nu se înțeleg întru sine? Pentru ce nu se renunță la micile veleități de partidă și de persoane pentru ca să se jertfească împreună?"[1]. Un an mai tîrziu, după o acțiune politică cu numeroase puncte de contact și înfăptuiri comune, același ziar își exprima „toată părerea de rău că cele două partide din care se compune opoziția nu sînt unite [...] într-un partid capabil de a constitui un guvern serios"[2]. În decembrie 1882 organele de presă ale celor două formațiuni politice anunțau înțelegerea dintre ele ca „un fapt împlinit", chiar dacă fiecare urma să-și mențină „individualitatea sa proprie, ideile și opiniunile sale"[3]. „Nu s-a putut obține mai multe deocamdată", îi scria Al. Lahovari (cel care ducea tratativele cu Gh. Vernescu din partea conservatorilor) lui I. Catargiu[4]. Abil politician, Al. Lahovari voia să-i rupă cît mai mult pe vernescani de trunchiul liberal și să-i așeze pe un drum fără întoarcere, ceea ce i-ar fi silit la o

[1] „Timpul", an. VI, nr. 203 din 19 sept. 1881.
[2] *Idem*, nr. 222 din 9 oct. 1881.
[3] Bibl. Acad. R.S.R., *Manuscrise*, Corespondanța Alex. Lahovari, *S.83(1)* *CCXLVII* din 20 decembrie 1882.
[4] „Timpul", nr. 279 din 19 decembrie 1882; „Binele public", an I, din 19 decembrie 1882; vezi și P. Cîncea, *Viața politică din România în primul deceniu al independenței de stat*, Ed. științifică, București, 1974, p. 95.

luptă politică numai alături de conservatori. „Am dobîndit de la dînşii — îi scria el lui L. Catargiu — a se declara contra revizuirii; al 2-lea — a critica foarte greu pe guvernul actual în mod, nu anonim, ci aproape oficial, astfel a se face foarte grea o împreunare cu acel guvern". Şi liderul conservator continua: „după acest întîiul pas, nu atîrnă decît de noi de a face pe celelalte şi a ajunge la o unire mai intimă care este de dorit"[5]. La 27 decembrie 1882, Lahovari îl asigura pe L. Catargiu că „Vernescu este hotărît a merge şi mai departe cu noi şi numai de noi atîrnă ca această unire să dea roade serioase"[6]. Firește, apropierea celor două partide era motivată de conjunctură şi tot ea era aceea care o va favoriza şi ulterior. O cădere a lui I. C. Brătianu atunci ar fi tulburat apele şi în vadurile lor schimbate alte îmbinări şi împerechieri şi-ar fi aflat izvorul.

Pentru că în opoziţie se găsea şi M. Kogălniceanu (cu unii din amicii săi, liberali moderaţi moldoveni), încercări de apropiere au loc şi cu acesta. Mai puţin materializate, ele nu vor lipsi însă. Kogălniceanu îşi nega orice comunitate de vederi programatice cu conservatorii, susţinîndu-şi liberalismul şi o atitudine proprie de opoziţie. În acelaşi timp însă, el se declara hotărît în a nu mai participa sub nici un motiv la un guvern condus de I. C. Brătianu[7]. O acţiune politică opusă lui Brătianu fatal antrenează pe Kogălniceanu la o apropiere de conservatori, care erau în fapt conducătorii opoziţiei*.

În vreme ce conservatorii îşi căutau aliaţi în afară îşi pierdeau din propriile rînduri (şi aşa firave şi foarte slab

---

[5] *Corespondenţa Alex. Lahovari, loc. cit.*, din 20 decembrie 1882.

[6] *Ibidem, loc. cit.*, $\frac{S.83(3)}{CCXLVII}$ din 27 dec. 1882.

[7] M. Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, Bucureşti, 1967, p. 327, 328, 328—330.

* Tot prin Al. Lahovari conservatorii ţin contact şi cu M. Kogălniceanu. La 27 decembrie 1882 liderul conservator nota că a avut o întîlnire la el acasă cu G. Vernescu şi M. Kogălniceanu. „Acesta din urmă — scria Lahovari — pare asemenea dispus a lupta cu energie în opoziţiune". Lahovari n-avea cine ştie ce încredere în asigurările lui Kogălniceanu (i-o şi spune lui L. Catargiu de altfel). „Este însă un concurs puternic care trebuieşte primit". Dacă nu va fi sincer „apoi tot atîta ne face, căci cum este proverbul, ce am avut şi ce am pierdut. El trebuie luat aşa cum este", conchidea Lahovari, sfătuindu-l pe Catargiu să ia contact cu Kogălniceanu la Iaşi (Corespondenţă Al. Lahovari — L. Catargiu, *loc. cit.*, $\frac{S.83(3)}{CCXLVII}$ din 27 dec. 1882).

legate între ele). Mereu ademeniți de I. C. Brătianu (în căutare de noi forțe politice pe măsură ce dezunirea se accentua și în propriul său partid), junimiștii ajung să fie în cursul anului 1881, cum vor fi mai tot timpul, elementul dizolvant al conservatorilor. Adepții lui P. P. Carp și T. Maiorescu încearcă mai întîi să ajungă dominanți în sînul Comitetului Executiv, prin înlăturarea lui L. Catargiu. T. Maiorescu îi recunoștea liderului conservator „marea experiență în ale țării", „neobosita stăruință", comparabilă cu aceea a lui D. A. Sturdza, ca și „buna însușire de a fi accesibil la ideile altora și de a fi lipsit de îndărătnicia autoritară, care împiedică adaptarea unui guvern la necesitățile situației". Mai mult, „demnitatea sa personală și autoritatea sa oarecum istorică erau îndeobște recunoscute"[8]. Aceasta o credea și o scria în 1899. În 1881 însă îi era principalul adversar în Comitetul Partidului Conservator. Își motiva această atitudine mai tîrziu cu convingerea că după proclamarea regatului începea în dezvoltarea României *„o eră nouă"* și atunci „părea, cel puțin pentru moment, preferabilă și reprezentarea partidului conservator prin o persoană nouă, indiferent care ar fi fost acea persoană în limitele celor prezentabile din generația mai tînără"[9]. Persoana aleasă pentru a simboliza „era nouă" era ... Alexandru Știrbei, pe atunci în vîrstă de 45 de ani. Dar în afară de faptul că era tînăr și că era unul din fiii fostului domnitor, Al. Știrbei n-avea nici o altă calitate. Și n-avea nici o suprafață politică (ulterior va fi un ministru fără personalitate în guvernul junimist din 1888—1889). Alegerea lui Știrbei ca succesor al lui L. Catargiu era firește o tactică: se spera că vechii conservatori vor înghiți mai ușor hapul cu acest os domnesc, iar, ulterior, va putea fi lesne înlocuit cu o personalitate reală cum era cea a lui ... P. P. Carp (în urma schimbării din capul partidului, acesta urma să intre în Comitetul Central pe care pînă atunci îl ocolise). La mijloc nu era numai o chestiune de orientare politică. Era, nu putea să

---

[8] T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare* ..., vol. III (1881—1888), p. 17.

[9] *Ibidem*, p. 18; vezi și același, vol. II (1876—1881), p. 33; ca și scrisorile lui T. Maiorescu către I. Negruzzi din 18 august, 23 sept., 6 și 16 nov. 1881 în I.E. Torouțiu și Gh. Cardaș, *Studii și documente literare*, vol. I, București, 1931, p. 17—19. L. Catargiu ar fi iscălit demisia lui la T. Maiorescu acasă, la rugămintea acestuia din urmă (vezi *Discursuri*, IV (1888—1895), 1904, p. 341).

lipsească, şi o chestiune de persoane. În acest partid totdeauna va fi şi o astfel de chestiune. La 6/18 noiembrie 1881 se întruneşte Comitetul Clubului Conservator pentru a-l alege pe Ştirbei. Mai înainte, în octombrie, L. Catargiu îşi dăduse demisia (i-o scrisese Maiorescu). Din parte-i era o tactică abilă, prin retragerea la Golăşei influenţînd o eventuală limpezire a apelor în Partidul Conservator mai mult decît ar fi făcut-o rămînînd în fruntea partidului unde autoritatea sa nu era recunoscută de toată lumea. La şedinţa comitetului din 18 noiembrie participă însă numai Maiorescu, Ştirbei, Păucescu, Triandafil, Teulescu. De faţă era şi M. Eminescu, reprezentînd „Timpul", al cărui conducător era. Alţi membri, fie că-şi declaraseră demisia, ca gen. Florescu, fie că se declaraseră bolnavi, ca gen. Manu, fie că nu veniră, (fără explicaţii) precum Al. Lahovari sau chiar Th. Rosetti. Cei prezenţi semnează un proces verbal de desemnare a lui Ştirbei ca preşedinte al Clubului şi Partidului Conservator (ulterior semnat şi de Lahovari şi Rosetti). La adunarea membrilor de la 9/21 noiembrie hotărîrea luată este violent contestată. Într-o atmosferă total ostilă T. Maiorescu încearcă să convingă (vorbeşte mai bine de o oră), iar Ştirbei să conducă adunarea. Nici unul nu izbuteşte. Gen. Florescu chiar declară că e de preferat o alianţă cu Vernescu decît cu P. P. Carp şi adepţii lui. Adunarea nu aprobă hotărîrea de schimbare a şefului partidului. Mai mult, la propunerea lui Tell, se votează o moţiune de rechemare a lui Catargiu (pentru a-şi explica motivele demisiei[10]). Acesta vine a doua zi cînd din nou se ţine adunare la Clubul conservator (fără junimişti). Toţi cei prezenţi, ne informează „Timpul", au cerut revenirea lui L. Catargiu. Retragerea sa fusese deci o tactică subtilă. Insinuant, el declară că deşi afacerile sale personale, „care fuseseră motivul retragerii", nu-i permit, fără sacrificii, revenirea, totuşi, „în faţa insistenţei tuturor şi pentru a pune capăt la divergenţele de vederi, bazate în mare parte pe chestii de persoane", acceptă încă o dată funcţia de preşedinte. Cere însă, nici nu se putea altfel, „concursul tuturor" şi disciplină[11]. Adunarea votează modificarea statutelor. De aici înainte Clubul Central din Bucureşti va fi reprezentat în Comitetul partidului de şase dintre membrii săi, iar Comitetul

[10] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, vol. II, p. 23–24.
[11] „Timpul", nr. 256 din 24 noiembrie 1881.

Executiv se va compune din senatorii și deputații partidului și din președinții comitetelor județene[12]. Această statuare pe bază de funcții sau sarcini deținute momentan și nu prin stabilirea *ab initio* a membrilor voia să atenueze nemulțumirile interne. Era, oricum, vremea să se încerce o atenuare. Partidul Conservator, organizatoric vorbind, aproape că nici nu mai exista. Ca unitate n-avusese vremea să se închege și în confuzia din conducere nici nu se mai știa cine era și cine nu membru al lui. Cu obișnuitul său umor Al. Lahovari spunea mai tîrziu: „a fost o vreme cînd la Clubul conservator rămăsesem atît de puțini încît nu mai puteam face nici o partidă de poker"[13].

După revenirea lui L. Catargiu, ruptura de junimiști (sau invers) devine o realitate. „Catargi vine, primește din nou prezidența și mă ocolește" — notează Maiorescu[14], pe care ziarele „Poporul" și „Războiul", influențate de Tell și gen. Florescu, încep să-l numească „spion austriac". La 24 noiembrie se convoacă o întîlnire a fruntașilor conservatori în același timp la club și la Al. Știrbei (la acesta din urmă la inițiativa lui T. Maiorescu). Se voia o măsurare a forțelor celor două tabere, la Al. Știrbei ducîndu-se junimiștii. T. Maiorescu, după mărturia căruia aceste paralele ședințe au fost „pasul decisiv" spre ruptură, credea că ei, junimiștii, i-au dovedit cu acest prilej pe mai vechii conservatori, rămași „în ridiculă izolare"[15]. La 27 noiembrie vechiul comitet al clubului se reunește pentru ultima oară „pentru încheierea socotelilor financiare". Maiorescu și Th. Rosetti își dau demisia. La fel și conservatorii ieșeni. În interesul luptei politice cu liberalii cele două grupări se înțeleg să acționeze împreună în Cameră și Senat. O întîlnire a deputaților și senatorilor conservatori, adepți ai lui Carp și Catargiu, deopotrivă, de la 2/14 decembrie 1881, de la gen. Manu, nu poate duce această înțelegere mai departe de sălile Parlamentului, junimiștii declarînd că „nu mai putem avea pe L. Catargi"[16].

Între timp, cele două grupări caută să-și strîngă rîndurile, foarte firave de ambele părți. Carp și-l atrage pe G. Gr. Cantacuzino, „Nababul", pînă atunci încă neînre-

[12] *Idem.*
[13] C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. I, 1871—1884, p. 285.
[14] T. Maiorescu, *op. cit.*, vol. II, p. 24.
[15] *Ibidem*, p. 25.
[16] *Ibidem*, p. 26.

gimentat. Şi-l apropie, de asemenea, pe P. Mavrogheni, fostul ministru al guvernului Catargiu între 1871—1874, „cel mai fin spirit politic, cel mai capabil din noi", cum îl numea Maiorescu. În succesive întîlniri, junimiştii („care mi se par că au cam îmbătrînit", cum scria ironic Al. Lahovari[17]) îşi pun la punct statul lor major (P. P. Carp, T. Maiorescu, Al. Ştirbei, M. Ghermani, Th. Rosetti, Gr. Păucescu, D. Laurian, I. Negruzzi, Şt. Mihăilescu). Nu pot duce însă organizarea mai departe, la judeţe, ei avînd puţini adepţi în ţară (în Muntenia şi Oltenia aproape deloc). Pentru a-şi mări influenţa politică, în lipsa numărului, ofereau idei programatice, inteligent susţinute de autoritatea intelectuală a unor personalităţi ca P. P. Carp sau T. Maiorescu (programul „Era Nouă"). Regelui, care lăuda articolul lui Maiorescu din „Deutsche Revue", îi ofereau o fermă orientare în politica externă, în sensul dorinţelor acestuia. „Ceea ce m-a interesat mai mult — scria regele tatălui său la 4 ianuarie 1881 — a fost mărturisirea lui (a lui Maiorescu — *n.n.*) cum că membrii conducători ai partidului junimist nu sînt contra apropierii României de sfera de putere a Austriei"[18]. Fără a însemna ceva în plan organizatoric, junimiştii însemnau mult în aproape toate marile chestiuni pendinte ale vremii.

Vechii conservatori nu fac nici ei progrese pe plan organizatoric. Oficiosul „Timpul"* ne indică, pentru anii 1882—1884, puţine comitete judeţene noi: în Olt, cu I. Viişoreanu preşedinte (14 membri)[19], în Teleorman cu Dimitrie Slăvescu preşedinte (15 membri)[20]. Alte cluburi se formează la Piatra Neamţ şi Botoşani, cel dintîi cu I. Roznovanu ca preşedinte, după cum ne informează C. Şuţu într-o scrisoare de la 2 aprilie 1882. Din aceeaşi sursă mai aflăm că se constituiseră comitete şi la Paşcani şi Fălticeni[21]. La Galaţi exista o grupare conservatoare încă din 1880 şi edita ziarul „Vocea Covurluiului". Grupa-

---

[17] Corespondenţa Al. Lahovari, *loc. cit.*, S.83(1) CCXLVII din 20 dec. 1882.

[18] *Memoriile regelui Carol I al României*, vol. XVII, p. 63.

* Din păcate, cum arătam, n-avem la dispoziţie arhivele partidului.

[19] „Timpul", nr. 273 din 13 decembrie 1881; nr. 34 din 14 febr. 1882; nr. 75 din 7 aprilie 1882.

[20] *Idem*, nr. 75 din 7 aprilie 1882.

[21] Paraschiva Cîncea, *op. cit.*, p. 173—174.

rea era condusă de N. Catargiu și C. Malaxa[22]. Și la Brăila se înființează o organizație conservatoare care ulterior scoate organul de presă „Mesagerul Brăilei". La Bîrlad organizația locală era condusă de Ion M. Costache Epureanu, după cum aflăm dintr-o scrisoare a acestuia către L. Catargiu din 23 mai 1883[23]. Organizația edita ziarul „Legalitatea". Cel mai puternic club al partidului, ca și în cazul liberalilor de altfel, rămînea cel din București*. Clubul nu se mai confunda, ca la început, cu conducerea partidului. La nivelul acesteia nu se manifesta prea multă preocupare pentru organizare. N-apăruseră încă un N. Filipescu, Take Ionescu sau Al. Marghiloman, pasionați și pricepuți în chestiuni de organizare. Nici Florescu, nici Manu, nici Lahovari nu erau talente organizatorice. L. Catargiu și mai puțin. Îi plăcea să fie șef, dar nu și să facă eforturi pentru asta. Tabieturile erau mai puternice. Stătea mai mult la Golăței. În București venea din cînd în cînd să vadă „ce-i mai face partidul". Prietenii politici îl chemau adesea și-l îndemnau să rămînă în Capitală. La 9 octombrie 1885 Al. Lahovari îi scria prin Giurgea: „Membrii partidului conservator s-au întrunit la mine și m-au însărcinat în numele lor a vă ruga să veniți a petrece cîtva timp în București în mod permanent, iar nu în treacăt. Toată lumea este de părere că nimic nu poate înlocui autoritatea și direcțiunea d-voastră. Alta este a veni la o zi fixă pentru cutare sau cutare rezoluțiune ca orice membru al partidului și alta direcțiunea permanentă ce trebuie un șef de partid să dea lucrării și activității noastre politice. În convorbirile ce trebuie să aveți cu șefii celorlalte grupări ce vor să se întrunească cu noi, în rezoluțiunile din ce în ce mai grave ce putem fi siliți să luăm se simte necesitatea unei conduceri, unei consfătuiri de toate zilele, de toate momentele. Singur puteți concilia pretențiunile și împăca divergențele"[24]. Și Al. Lahovari avea dreptate.

---

[22] „Galații" din 13 octombrie 1883.

[23] Paraschiva Câncea, *op. cit.*, p. 180—181.

* În acești ani îl avea pe gen. Florescu drept președinte și din comitet făceau parte: Gr. Păucescu, revenit, Grig. N. Alexandrescu, I.N. Lahovari, C. Pariano, P. Teulescu, C. Hiottu, Șt. Fălcoianu, D. Letzu, I. Ciuflea (casier), M. Paleologu (secretari). (Vezi componența lui pe 1883 în „Timpul", nr. 47 din 1 martie 1883).

[24] Corespondența Alexandru Lahovari, *loc. cit.*, $\frac{S\ 83(8)}{CCXLVII}$ din 9 octombrie 1885.

Regula jocului trebuia respectată. Deocamdată „boierii" partidului nu vedeau în organizaţia lor politică decît o asociaţie liberă, neangajantă pînă într-atît încît să le tulbure plăcuta siestă orientală*.

Ruptura junimiştilor de trunchiul conservatorilor nu era totală. Astfel n-a fost niciodată, nici după 1884 de cînd legăturile lor devin, pînă în 1888, mult mai sporadice. Contactele rămîn destul de strînse. Acţiunea politică rămîne şi ea în bună măsură comună. La 1/13 martie 1882 P. P. Carp şi T. Maiorescu stabilesc o înţelegere: junimiştii să-l sprijine pe Carp în acţiunile sale privind politica externă, dar ei să rămînă „în organizarea partidului conservator, fără a intra în comitetul partidului". La 29 martie/5 aprilie 1882 Maiorescu este acela care scrie manifestul către alegătorii conservatori (în urma hotărîrii lui Al. Ştirbei, L. Catargiu, Al. Lahovari şi gen. G. Manu) şi îl şi semnează împreună cu toţi ceilalţi[25]. La alegeri şi în întrunirile publice participă laolaltă pînă în 1883. Practic, junimiştii rămîn în organizarea Partidului Conservator pînă în martie 1884, cînd are loc fuziunea cu vernescanii. Nu lipsesc încercările comune de reorganizare a partidului**. Contactele, colaborarea dintre junimişti şi restul

---

* „Timpul" chiar teoretiza: „Persoanele care-l compun (era vorba de Partidul Conservator — *n.n.*) sînt oameni cugetători, cari prin cunoştinţele şi experienţa lor judecă prin ei înşişi şi din dezbaterea între dînşii se conving mutualmente şi-şi trag linia de purtare [...]. Aşa fiind, conducătorul partidului nu se poate impune nici prin el însuşi, nici nu se poate proclama prin majoritate de voturi". Chiar dacă articolul era cu o ţintă anume (în cazul de faţă — T. Maiorescu) conţinutul său nu era mai puţin semnificativ. Disciplinarea „boierimii române", niciodată ţinută în frîu de reguli, nu era lucru simplu („Timpul", nr. 125 din 8 iunie 1883). „Boierii conservatori, scria C. Bacalbaşa, erau luptători de sezon. Luptau primăvara şi iarna, însă cînd venea vara plecau la Paris, în Elveţia, în Italia sau pe la moşii; nu erau mulţi cari şi-ar fi jertfit petrecerile din staţiile băineare sau din capitala Franţei pentru ca să asude la munca politică din Bucureşti". „De aceea, nota el pentru 1884, cum au dat căldurile mai toţi corifeii s-au risipit, iar agitaţia politică a încetat" (C. Bacalbaşa, *op. cit.*, p. 369–370).

[25] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, vol. II, p. 44, 53.

** La 14/26 februarie la Al. Ştirbei se întîlnesc C. Şuţu, L. Catargiu, gen. Manu, Th. Rosetti, Al. Lahovari, T. Maiorescu, N. Gane şi discută reaşezarea conducerii partidului în aşa fel încît să-i cuprindă şi pe junimişti. Aceştia din urmă cer înlăturarea gen. Florescu din comitet, la care L. Catargiu nu vrea să renunţe. În februarie 1882 conducătorii conservatori de diferite nuanţe discută un proiect de organizare a partidului întocmit de C. Şuţu. Ziarul „Timpul" este, pînă în martie 1883, şi al junimiştilor, după cum „România liberă", apărută încă la 15 mai 1877, era a tuturor conservatorilor. Evident cele două ziare sprijineau

conservatorilor nu pot estompa realitatea unei despărțiri între unii și alții. O neîncredere reciprocă domnea între ei. „Demisia d-voastră din capul partidului știu că sînteți totdeauna gata să o dați — îi scria Al. Lahovari lui I. Catargiu; însă la ce ar folosi? Să aducă îndărăt pe dl. Maiorescu și Cantacuzino [G. Gr.]? Apoi știți foarte bine că toate acestea sînt pretexturi la acești domni și cînd d-ta te-ai retrage ar găsi altceva"[26]. „Motivele de separare între grupuri cu aceleași idei sînt adesea atît de adînc personale" — scrie „Timpul"[27]. Pentru T. Maiorescu — în acești ani adevăratul șef al junimiștilor (P. P. Carp fiind mai mult plecat din țară și, în genere, mai puțin introdus în acțiunea politică internă) — despărțirea nu era motivată de persoane sau nu numai de ele. „Nu atît neizbutirea alegerii unui nou prezident, cît mai ales îndrumarea anunțată spre confuzia unei coaliții opoziționiste și convingerea dobîndită cu acest prilej, că într-o asemenea stare a partidului nu se poate pregăti terenul pentru o adevărată politică constituțional-conservatoare, le-a impus junimiștilor datoria de a se retrage și de a forma o grupare deosebită". Și conștient că despărțirea era temporară, adăuga: „În speranța că într-un viitor mai îndepărtat se va ajunge la o mai bună înțelegere"[28].

Îndeosebi diferențele dintre cele două grupări se refereau la chipul în care înțelegeau să facă opoziție guvernului liberal, la aliații pe care îi luau pentru a ajunge la putere. Treptat junimiștii cad în mrejele lui I. C. Brătianu[29]. Începe o colaborare în care șeful guvernului oferă

---

predilect grupările conservatoare ale căror purtătoare de cuvînt erau (nu întîmplător la „Timpul" de la 1 ianuarie 1882 redactor principal devine Gr. Păucescu în locul lui M. Eminescu. Noul numit era omul noii atitudini). Abia după aceasta erau ziare conservatoare în genere (Vezi *ibidem*, p. 57; „Timpul", nr. 35 din 16 febr. 1882; nr. 80 din 13 aprilie 1882 ș.a.).

[26] Corespondența Alex. Lahovari, *loc. cit.*, S.83(1) / CCXLVII din 20 dec. 1882.

[27] „Timpul", nr. 9 din 14 ianuarie 1882.

[28] T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare* ..., vol. III (1881—1888), p. 20.

[29] Vezi Z. Ornea, *Junimea și junimismul*, Editura Eminescu, București, 1978, p. 281—283. „D-voastră cîțiva n-ați putut înțelege că omul providențial, Ion Brătianu, v-a dat azil numai pentru a umili prin voi toată partida conservatoare" — îi apostrofa G. Vernescu pe junimiști, răspunzînd unor atacuri ale lui T. Maiorescu (*D.A.D.* nr. 19, sesiunea

din fructele puterii, iar adepții lui Carp și Maiorescu oferă serviciile lor: Carp merge ambasador la Viena. La Viena, P. P. Carp face tot posibilul pentru a-i convinge pe reprezentanții Germaniei, Angliei, Franței și, firește, ai Austriei, de dreptatea cererilor românești în chestiunea Dunării. Tratînd în această chestiune, speculînd pe cît posibil divergențele dintre marile puteri[30], la 16 decembrie 1882, el îi propune lui D. A. Sturdza, ministrul de externe în cabinetul I. C. Brătianu: „Ce ai zice tu dacă urmînd a ne opune Austriei cu energie în chestia Dunării *am veni totodată cu o propunere de alianță în caz de război* (subl. în text). Eu aș face-o, aș întreba mai întîi la Berlin și chiar dacă această propunere nu ar fi primită [...] s-ar convinge Austria că nu sîntem instrumentul Rusiei, ci buni și adevărați români care-și fac istoria lor"[31]. La 17 decembrie Carp revine declarînd că este gata să meargă la Berlin, cu două scrisori de la rege (una pentru prințul Leopold, alta pentru prințul ereditar, viitorul Wilhelm al II-lea), pentru a sonda terenul „căci nu e bine să facem aici un pas atît de serios fără ca Bismarck să fie la vreme încunoștiințat de aceasta"[32]. La 25 decembrie: „Dacă am putea să obținem de la Bismarck un sfat pozitiv în privirea atitudinii noastre *politice* (las la o parte chestia Dunării) față cu Austria s-ar ridica mult negura ce ne întunecă vederea"[33]. În martie 1883 îl întovărășește pe rege în Germania, în discu-

---

1889—1890, ședința din 14 decembrie 1889, p. 237). Vernescu îi învinuia că au ieșit din partida conservatoare, „nu cu ideea hotărîtă ca să luptați în contra partidei opuse", ci au ieșit „ca să vă plecați capul".

Pentru întregul mecanism de apropiere prudentă de liberali și, în general, asupra atitudinii politice a grupării junimiste în acești ani vezi mai nou, noua și valoroasa carte a lui Z. Ornea; *Viața lui Titu Maiorescu*, vol. I, Editura Cartea Românească, București, 1986, p. 408 și urm.

[30] B.A.R.S.R., secția mss. *Corespondență P.P. Carp către D.A. Sturdza*, S.9(4), DCCCLXVII S 9(6), S 9(7), ș.a. Carp sfătuia guvernul român „să meargă pînă la capăt" cu rezistența „căci nimeni nu cutează să înceapă o acțiune secundară pînă a nu se fi iscat marele conflict ce se pregătește" S.9(9). Ca și mulți alții, inclusiv I.C. Brătianu, P.P. Carp credea iminent un conflict: „știți că cred în război, scria el la 25 decembrie aceluiași Sturdza, și chiar dacă nu va avea loc la primăvară nu pot decît să recomand guvernului să fie gata pentru aprilie la orice eventualități" S.10(2). La 28 martie 1883 scria: „nous sommes à un poste d'observation et tout ce que nous voyons nous fait croire à la guerre" S.11 (8).

[31] *Ibidem*, S.9(8).

[32] *Ibidem*, S.9(9).

[33] *Ibidem*, S.10(2).

ţiile cu acesta întorcînd pe toate feţele chestiunea unei alianţe cu Austria. La Sigmaringen se întîlneşte cu D. A. Sturdza „pour mettre les points sur le i"[34]. Hotărîrea alipirii României la Tripla Alianţă revine lui I. C. Brătianu şi regelui, dar nu-i mai puţin adevărat că şi alţii au lucrat pentru ea. P. P. Carp în primul rînd, el fiind chiar un iniţiator al ei.

În afara lui P. P. Carp, liberalii mai folosesc şi pe alţi junimişti. Mavrogheni se dusese la Roma încă de la 25 iulie 1881 (rămîne aici pînă la 30 septembrie 1882, de unde trece la Constantinopol pînă la 27 ianuarie 1885 şi apoi la Viena, unde şi moare în 1887*). Th. Rosetti îşi păstrează postul de consilier la Curtea de Casaţie. T. Maiorescu e un fel de avocat angajat al statului, după ce refuză alte propuneri. Liberalii oferă junimiştilor patru locuri în parlamentul din mai 1883. Şi cum opoziţia se retrăsese**, sub motiv că alegerile fuseseră influenţate, junimiştii joacă în acest parlament liberal rolul de „opoziţie miluită", cum inspirat o denumise Al. Lahovari[35]. Liberalii nu oferă însă prea mult. Ţinta lui Brătianu era să împuşte doi iepuri deodată: pe de o parte să slăbească Partidul Conservator, pe de alta, să acopere cumva golul lăsat de disidenţa cu C. A. Rosetti şi adepţii lui, luînd cu el un grup de conservatori de stînga, cum se arătau a fi junimiştii. Dar el nu oferea din avantajele puterii unei grupări anume, ci unor

---

[34] *Ibidem*, S.11(7).

* Vezi Victor Slăvescu, *Viaţa şi opera lui Petre Mavrogheni*, Bucureşti, 1939.

** La 13/25 mai se retrag din Parlament senatorii, în ordine alfabetică: Nicolae Blaremberg (colegiul I, Brăila), L. Catargiu (I. Covurlui şi deputat I, Iaşi), N. Drossu (I, Iaşi), Al. Ghiorghiu (Univ. Iaşi), Al. Lahovari (I, Botoşani), G. Manu (I, Teleorman), L. Rosetti (I, Fălciu), G.D. Vernescu (I, Bucureşti), Chr. Tell (II, Brăila) şi deputaţii: M. Kogălniceanu (I, Vlaşca şi Botoşani), Dim. S. Cesianu (I, Bucureşti), Gr. Păucescu (I, Teleorman), toţi 12 semnatari ai manifestului de la 11/23 mai 1883) (Vezi şi *D.A.D.*, nr. 19, sesiunea ordinară 1889—1890, şedinţa din 14 decembrie 1889, p. 244; „Timpul", nr. 106 din 13 mai 1883).

[35] „O expresie pe cît de literalicească fericită, pe atît de politiceşte neîntemeiată" — scria T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. III, Bucureşti, 1899, p. 47. „Timpul" folosea expresia de „prostituţie" (nr. 120 din 2 iunie 1883), iar lui T. Maiorescu îi reproşa de a juca „rolul umilitor şi lipsit de demnitate de satelit în orbita aceluia ce deţine puterea" (nr. 125 din 8 iunie 1883).

membri ai ei*, pentru a nu stîrni alte gelozii, nemulţumiri şi disidenţe în propriul său partid. Partizanii lui şi aşa nu vedeau deloc cu ochi buni apropierea de „juna dreaptă".

Cînd la 4/16 decembrie 1884 în Cameră C. Nacu face deosebiri între liberali şi conservatori, acuzîndu-i pe cei din urmă, în rîndul cărora îl aşeza şi pe P. P. Carp, de a nu avea încredere în ţară, iar P. P. Carp îi răspundea, asumîndu-şi trecutul conservatorilor şi negîndu-şi apartenenţa la liberali[36], Pia Brătianu îi scria lui Ionel Brătianu: „Toată lumea este încîntată şi eu de asemenea că cine ştie ce concesii i s-ar fi făcut de ne era coleg şi de nu i se făceau era să avem scandal"[37]. Aparent liberalii continuă tratativele cu junimiştii, tratative „ministeriale" cum le definea T. Maiorescu, pentru că, într-adevăr, aveau ca ţintă o colaborare la guvern. Dorinţa junimiştilor de a fi în minister nu poate fi pusă la îndoială (puterea place oricui), dar ei nu pot fi consideraţi simpli „cureuri" după putere şi nicidecum inabili politicieni. Şi pentru oameni de acest fel condiţiile acceptării puterii erau mai importante decît puterea însăşi, care rămînea iluzorie atîta vreme cît n-aveau posibilitatea s-o pună în practică. Junimiştii cereau trei ministere (Justiţie, Interne, Culte sau Domenii), îndepărtarea unor prefecţi şi primari liberali, ca şi a amestecului unor deputaţi influenţi în treburile administraţiei, cereau pentru ei administrarea judeţelor moldovene, alegerea a 30 sau 40 de deputaţi junimişti, inamovibilitatea Curţilor de Apel şi, în genere, acceptarea programului Erei noi[38]. La 13/25 iulie 1884 într-o discuţie a junimiştilor (T. Maiorescu, Th. Rosetti, N. Mandrea, Şt. C. Mihăilescu, D. A. Laurian) cererile de mai sus, iniţial formulate de Maiorescu într-o scrisoare către Carp, iau aspectul unei

---

* Lui T. Maiorescu i-a oferit, numai lui însă, un loc în guvern, la Culte şi Instrucţiuni Publice. Aceasta în două rînduri, în toamna lui 1883 şi în februarie 1884. Maiorescu refuză să intre singur, acceptînd doar împreună cu mai multe elemente conservatoare moderate, căci „trebuie să dispun în consiliul de miniştri de o majoritate de prieteni ca să am o influenţă imediat sensibilă", cum îi scria el Emiliei Humpel (I.E. Torouţiu, Gh. Cardaş, *op. cit.*, vol. IV, 1933, p. 44; vezi şi convorbirea cu D.A. Sturdza în *Însemnări zilnice*, II, p. 233—234).

[36] P.P. Carp, *Discursuri, 1868—1888*, vol. I, p. 325 şi urm.

[37] *Din corespondenţa familiei Ion C. Brătianu, 1884—1886*, vol. II (XXIV), Bucureşti, 1934, p. 37.

[38] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, II, p. 248—249.

vreri colective, cu atît mai mult cu cît la ele se asociază şi Carp sosit de la Viena la 13/25 iunie 1884[39]. Expuse lui Brătianu la 14/26 iunie 1884 (la întîlnire participă pe lîngă Maiorescu şi P. P. Carp), ele determină mai mult o discuţie academică decît una angajantă. I. C. Brătianu voia într-adevăr să facă apel la cîteva personalităţi junimiste pentru a-şi întări guvernul. Voia, de asemenea, să răsplătească realele servicii pe care i le făcuse P. P. Carp la Viena sau T. Maiorescu în ţară. Nu mai tîrziu decît în chiar acel an, la 5 iunie 1884, T. Maiorescu rostise un necesar discurs în sprijinul proiectului de lege privind crearea domeniului Coroanei, cu toate că el însuşi era convins că proiectul nu era „oportun"[40]. Primul ministru îl sărutase pentru acel discurs, spunîndu-i că „a salvat chestiunea". Şeful liberal devenise în 1884 singurul conducător al P. N. L., prin înstrăinarea vechilor fruntaşi liberali: C. A. Rosetti, D. Brătianu, M. Kogălniceanu şi a aderenţilor lor. „Tovarăşii lui de luptă s-au dus cu toţii", scria Pia Brătianu, caracterizînd situaţia soţului ei[41]. Singurătatea din culmea puterii era însă foarte apăsătoare şi încărcată de mari responsabilităţi. I. C. Brătianu avea nevoie de elemente capabile care să le înlocuiască pe cele retrase. De la junimişti voia să-i atragă pe Carp şi pe Maiorescu. Era dispus să accepte şi unele din condiţiile lor. Aproape o săptămînă se duc tratative, deopotrivă la liberali şi la junimişti. La cei dintîi cei mai mulţi nu erau favorabili noului „tîrg politic". La junimişti, T. Maiorescu, în acel moment cel mai bun şi mai pătrunzător cunoscător al situaţiei politice din ţară, vedea probabil în angajarea politică deschisă cu liberalii mai multe inconveniente decît avantaje. La fel gîndeau P. P. Carp, Alex. Ştirbey şi Alex. Lahovari pe care Maiorescu îi consultă confidenţial. Dimpotrivă, ministrul plenipotenţiar al Germaniei la Bucureşti, baronul Saurma, îl sfătuia să intre în minister „fiindcă Brătianu e omul situaţiei externe şi ştie ce se pune la cale acum la curţile străine şi inspiră acolo încredere"[42]. Stăruinţă pentru o înţelegere liberalo-junimistă, chiar pentru un

---

[39] *Ibidem*, p. 251—252.

[40] *Ibidem*, p. 248; vezi *Discursuri parlamentare*, vol. III (1881—1888), p. 305—319.

[41] *Din corespondenţa familiei Ion C. Brătianu, 1884—1886*, vol. II, p. 225.

[42] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, vol. II, p. 257.

minister, depunea și regele Carol, voind să dea mai multă stabilitate alianței externe cu Puterile Centrale. Toată discuția asupra unei colaborări junimiste la guvern, care atunci a reținut atenția presei și a stîrnit destulă „vorbă" se termină cu un „să mai vedem!" din partea lui I. C. Brătianu și cu fraza lui P. P. Carp: „el [Brătianu] ne-a chemat! Nu are decît să încerce cu ai săi mai departe, dacă lucrul acesta îi este greu cu noi"[43]. În lipsa unor portofolii în guvern, junimiștii se adaptează situației, acceptînd avantaje deloc neglijabile: menținerea lui Th. Rosetti la Curtea de Casație, reintegrarea lui Maiorescu (fusese nevoit s-o părăsească în 1871) în Universitate, mutarea lui I. Negruzzi la Universitatea din București ș.a.[44] și, dincolo de ele, și un avantaj politic: cartel electoral cu liberalii pentru alegerile parlamentare din noiembrie 1884*. Junimiștii cer numai în Moldova 19 locuri (chiar 21 sau 22), iar în Muntenia 7—8 locuri în Parlament. Firește, cifrele erau frapant disproporționate cu situația politică reală a junimiștilor, căci nu se putea spune despre ei că ar fi avut vreo influență oarecare asupra corpului electoral. De aceea liberalii reduc pretențiile lor la cifre mai rezonabile. La 1 noiembrie 1884 Carp îi reproșa lui D. A. Sturdza greutățile ce se făceau adepților săi. Pînă la urmă, totuși, junimiștii obțin 14 locuri în Parlament: Carp, Maiorescu, I. Negruzzi, Pogor, D. A. Laurian, I. Melik, I. Ianov, Th. Nica, V. Bossy în Cameră și Th. I. Rosetti, L. Negruzzi și I. Diamandi în Senat. Lor li se adaugă Al. Marghiloman și Toma Cămărășescu, amîndoi noi aderenți[45]. Succesul era însemnat, dar toată lumea știa că e datorat pactului cu liberalii de la guvern. La Iași, unde se aleg Pogor, Negruzzi, Melik și Ianov, la începutul campaniei electorale, junimiștii erau

---

[43] C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. I, p. 369. M. Theodorian-Carada crede că tratativele n-au izbîndit pînă la urmă din cauza lui P.P. Carp care i-ar fi spus lui D.A. Sturdza, cumnatul lui, că speră să-l aibe alături ca împreună să domine situația, îndepărtîndu-l pe Brătianu. Sturdza i-a relatat discuția șefului liberal și acesta a rupt tratativele (*Efimeridele. Însemnări și amintiri*, vol. I București, 1930, p. 90). N-avem motiv să-l contrazicem, dar nici să-l credem.

[44] Vezi Z. Ornea, *op. cit.*, p. 294—295.

* Vezi scrisoarea lui P.P. Carp către D.A. Sturdza din 2 septembrie 1884 (Bibl. Acad., secția mss., S. $\frac{15(8)}{DCCCLXVII}$, scrisoare reprodusă de Z. Ornea, cel dintîi care a cercetat fondul de corespondență Carp-Sturdza, în *op. cit.*, p. 295).

[45] Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. III, p. 59.

chiar înscriși pe lista liberală. La Vaslui lui P. P. Carp i s-a propus să intre în Comitetul electoral național-liberal[46]. Pînă la urmă junimiștii sînt aleși ca „independenți". În Parlament se manifestă ca o grupare autonomă, făcînd guvernului „o opoziție leală". Ei nu intră în organele de conducere ale celor două corpuri legiuitoare, nici în Comisia Adresei, pentru a-și putea păstra o libertate de mișcare. O tactică abilă, cum se va dovedi mai cu seamă după 1886. Se pare că adepții lui Carp și Maiorescu sperau că după alegeri liberalii vor relua propunerea de intrare în minister. În vederea ei cei doi lideri „convorbeau" la 11/23 noiembrie 1884 ca să contrapropună trei ministere pentru ei sau două (dar atunci Th. Rosetti să fie numit guvernator al Băncii Naționale), să accepte intrarea, dar după dezbaterea Adresei tronului, prilej cu care aveau de gînd să-și expună programul propriu, în sfîrșit, să nu mai stăruiască, după cum o făcuseră, pentru schimbări de prefecți. O nouă propunere liberală nu vine însă*, liberalii reorganizîndu-se la guvern ei între ei. Multă deziluzie la junimiști. Maiorescu îi dă expresie în amintirile sale, notînd la 25 noiembrie/7 decembrie 1884: „una din cele mai triste zile [...] lăsarea pe dinafară în politică a grupei noastre din partea lui Brătianu la formarea de azi a Cabinetului"[47].

---

[46] Faptele sînt recunoscute de T. Maiorescu în Cameră, după ce ele fuseseră menționate de M. Kogălniceanu, motivînd nevinovat (sic!) cum că la urma urmei junimiștii n-aveau nici o vină dacă liberalii și conservatorii le-au dat voturile lor (Vezi *Ibidem*, p. 340—343).

* „De la momentul dizolvării Camerei trecute, de la epoca convocării colegiilor electorale pînă în chiar ziua de astăzi nu a fost nici cea mai mică vorbă de intrarea noastră în minister pentru acum și pentru altă dată. Iată o declarare precisă și lămurită" (sînt vorbele lui T. Maiorescu în discursul său de la Cameră din 6/18 decembrie 1884, de față fiind și I.I.C. Brătianu, care nu-l contrazice (*Discursuri parlamentare*, vol. III, p. 338); convocate pentru a se pronunța, majoritățile liberale atacă vehement pe junimiști. A. Stolojan îl sfătuiește pe Brătianu să se întoarcă la bătrînii partidului și să nu mai caute alianțe nepotrivite.

[47] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, vol. II, p. 277. La Cameră, în discursul la Adresă, T. Maiorescu observă cu ironie că „sub regimul actual s-au tot făcut și se fac schimbări ministeriale și niciodată nu se arată Camerii întregi, și prin urmare țării, pentru ce? Unii ies, alții intră ... afară de d. prim ministru, care nici nu intră, nici nu iese, d-sa *este*". Și Maiorescu continua pe același ton: „A fost la ministerul justiției d. Stătescu, s-a dus d-sa și a venit d. Chițu, s-a dus d. Chițu prin interne la culte și a venit d. Voinov. Se poate duce și d. Voinov. De ce a venit? De ce se duce? Ce a voit să facă pe cît a stat? Nici o normă constituțională nu se observă" (T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. III, p. 324—325). Rămîne neclar, pentru a-l continua și noi pe liderul juni-

P. P. Carp traduce nemulțumirea într-o luare de poziție în Cameră, independentă de liberali, cu atît mai mult cu cît cei din urmă, prin V. Epurescu și mai ales prin C. Nacu, se legaseră de atitudinea sa politică. Liderul junimist nu-și renegă apartenența sa la „dreapta" de mai înainte și de atunci, asumîndu-și trecutul ei, chiar dacă recunoaște „o nuanță între noi și alți conservatori"[48]. În același timp constată că liberalii au probat „cu o energie poate prea mare" că sînt „un partid de guvern". Implicit (nu-i așa?) erau mai puțin „un partid de idei". Pe acest teren Carp expune programul său și al grupării sale, „Era nouă", care a făcut epocă. În urma discursului său Pia Brătianu nota că în sfîrșit Carp „și-a dat arama pe față [...]. Această nedibăcie ni-a servit foarte mult că ne debarasează de dînșii (de junimiști — *n.n.*), pe care nu s-ar fi putut niciodată conta și cine știe ce concesii li s-ar mai fi făcut. Pe de altă parte ai noștri vor fi mai strînși cînd vor avea o opoziție în Cameră. Tata însă n-are să-și reproșeze de această rupere, fiindcă a făcut tot ca să-i bage în partid (în cel liberal — *n.n.*)"[49].

Apropierea junimiștilor de liberali era comentată defavorabil în epocă mai din toate părțile. Din „opoziție miluită", „colectiviști" junimiștii nu mai erau scoși. Radicalii, I. Ghica sau M.Kogălniceau interpretau apropierea ca dovadă de inconsecvență politică[50]. Apropierea avea, firește, o însemnată doză de oportunism politic, aproape de justificat în acel moment de regrupări și împerecheri politice aproape de neconceput în altă situație. Dar de ce nu se regrupau junimiștii alături de „opoziția unită" și preferau apropierea de liberali? Explicația o găsim în principal în chipul comun de a vedea orientarea externă a țării, adică alături de Austro-Ungaria și Germania, în acel moment puterile garante ale unei existențe independente a României în fața amenințărilor expansionismului țarist. P. P.

---

mist, ce formă constituțională s-ar fi observat dacă ar fi intrat junimiștii în guvern, căci vorba lui P.P. Carp, dar în alt sens, „în terminologia politică însă acest cuvînt („junimiști" — *n.n.*) nu vrea să zică absolut nimic".

[48] P.P. Carp, *Discursuri*, vol. I, p. 326—327.

[49] *Din corespondența familiei Ion C. Brătianu*, vol. II (XXIV), p. 114 (notație de la 3/15 decembrie 1884).

[50] Paraschiva Cîncea, *Viața politică din România în primul deceniu al independenței de stat*, p. 93 (se citează aici „Lupta" din 7 septembrie 1884 și două scrisori ale lui I. Ghica către I. Bălăceanu din 3 iulie și 10 iulie 1884).

Carp acceptase bucuros să fie reprezentantul guvernului Brătianu la Viena, căci fusese și reprezentantul propriilor sale păreri. Apropierea de Centrali o considera foarte necesară, ca și Maiorescu de altfel, și cum guvernul I. C. Brătianu promova această politică, în interesul ei acest guvern trebuia menținut cît mai mult cu putință. „Brătianu [este] *inevitabil* din cauza politicei externe [...] El (Brătianu — *n.n.*) nu poate să se retragă, totul e îndreptat în contra Rusiei, și negreșit lucrurile pot rămînea așa latent încă 2—3 ani" îi spunea Carp lui Maiorescu la 19/31 mai 1884[51]. Nici regele Carol I nu gîndea altfel. Și atunci ce trebuiau să facă junimiștii? Să intre într-o opoziție care pentru moment, cel puțin, rămînea sterilă sau să colaboreze (și de ce nu? să profite) cu guvernul liberal. Cea de a doua soluție părea preferabilă (își puteau susține astfel și concepțiile proprii) cu condiția ca această colaborare să nu meargă prea departe compromițînd viitorul lor politic. Și gruparea lui Carp și Maiorescu a știut pînă la urmă să-și păstreze o situație suficient de independentă față de guvernul liberal, menținîndu-și posibilitatea de a se ridica împotrivă-i atunci cînd a considerat util s-o facă. Neintrarea în nici un guvern liberal a fost un noroc pentru junimiști, menținîndu-le intacte șansele ulterioare de preluare a puterii*.

4. Din nou despre program

„Era Nouă", programul lansat de junimiști, ale cărui detalieri vor veni mai tîrziu, era al întregii arii politice conservatoare. Era, de altfel, aria de manifestare politică a junimiștilor, niciodată altceva decît conservatori chiar dacă deosebiți ca nuanță. Ulterior, din tabăra conservatoare propriu-zisă se aduc noi precizări programatice în strînsă legătură cu problemele aflate la ordinea de zi, îndeosebi cu frămîntarea din rîndurile liberalilor în legătură cu modificarea Constituției. Într-o controversă cu „Românul" asupra privilegiilor „Timpul" respingea și el ideea de privilegiu în favoarea familiilor istorice și a claselor avute,

---

[51] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, II, p. 245.

* Cu ironie G. Vernescu compara vicleniа junimiștilor cu aceea a șoarecilor care voiau să fie tolerați de morar, odată introduși în moară și după ce vedeau că moara lua foc o ștergeau. (*D.A.D.*, sesiunea ordinară 1889—1890, ședința din 13 decembrie 1889).

dar cu aceeași tărie respingea și „ideea de persecuțiune și apăsare contra lor"[1] și afirma că exercitarea suveranității trebuie să se facă în așa fel încît oamenii cei mai luminați și învățați (și ei se găseau numai în rîndurile celor cu avere) „să aibă mai multă înrîurire în afacerile publice decît oamenii cei mai puțin luminați și fără învățătură"[2]. Nu pe privilegii de clasă se întemeiau deosebirile de partid în România, proclama oficiosul conservator, „ci numai în organizarea luptei pentru existență a poporului românesc în contra piedicilor ce i le opune superioritatea străinilor, lipsa de proprie cultură și de prevedere". Mai edificatoare era altă afirmație: „Nu ne-a fost niciciînd rușine de a ne intitula conservatori, de vreme ce voim a păstra și țara și libertățile și avutul și aptitudinile poporului românesc; voim să le păstrăm și să le întindem, preservîndu-le de primejdiile despotismului pe de o parte, ale demagogiei pe de alta"[3]. Altfel spus un fel de statu-quo social-politic, dîndu-se termenului de „a conserva" sensul său strict.

Conservatorii simțeau nevoia unei atari poziții din cauza intențiilor, din ce în ce mai precizate, din tabăra liberalilor, de modificare a Constituției. Marii proprietari conservatori moldoveni se alătură celor liberali în ianuarie 1882 și ripostează violent contra reformelor propuse de C. A. Rosetti.*

---

[1] „Timpul" nr. 267 din 6 decembrie 1881.
[2] *Idem*, nr. 6 din 10 ianuarie 1882.
[3] *Idem*, nr. 9 din 14 ianuarie 1882.

* Acest proiect, împreună cu acela al revizuirii învoielilor agricole, provoacă riposta conservatorilor. Pentru Grigore Sturdza (beizadeaua), revizuirea legii electorale însemna „zdrobirea instituțiunilor noastre liberale și introducerea absolutismului în toată puterea cuvîntului". El se arăta tot atît de impulsiv și vindicativ ca și A.D. Holban, deputatul liberal, fostul spirit turbulent al Facultății ieșene. Hotărît adversar al „liberalismului cosmopolit", împotriva căruia mai luptase violent cu prilejul modificării art. 7 din Constituție, A.D. Holban, ripostînd contra reformelor din acești ani, îi părăsi cu totul pe liberali și în 1883 trece la conservatori. Acum, la Iași, el chiema pe toți marii proprietari din țară să se unească pentru „a apăra interesele noastre amenințate de aceste proiecte de reformă" și clama vehement contra ideologilor din Capitală care „pun discordie și neglijență acolo unde trebuie să existe armonie și înfrățire". În același spirit, însă fără violență, vorbiseră P.P. Carp și Lascăr Catargiu care pe terenul luptei politice nu se întîlneau acum în aceeași organizație, dar drumul lor era același cînd era vorba de interesele proprietății mari. Se aplaudă o petiție către Cameră și Senat redactată de un Comitet al marilor proprietari (29 de membri) împotriva legii tocmelilor agricole, a alegerilor la consiliile județene și comunale. Ziarul „Românul" numea cu ironie această petiție, drept „a lua petițiune

Conservatorii au învinuit întotdeauna pe liberali de nepricepere în problemele agrare. Impulsionați de mentalitatea orășenească a șefilor lor ei n-ar fi fost în stare să înțeleagă „adevăratele" mobiluri sociale din viața satului românesc. Dar conservatorii le înțelegeau? Învinuirea reciprocă a lăsat pînă la primul război problema agrară suspendată la bunăvoința împrejurărilor. Nu raporturile dintre proprietarii mari și mici erau cauza sărăcirii acestora din urmă, declara oficiosul conservator, ci „declasarea generală" a societății vechi, improvizarea a o serie de „cenușari" în oameni de stat, încărcarea fără tranziție a țăranilor cu sarcini publice[4]. Pe această cale nu se putea ajunge însă nicăieri, în nici un caz nu la rezolvarea problemei agrare sub pulsația vieții moderne care era o realitate a întregii societăți române. La 31 ianuarie, la întrunirea Clubului Conservator Central din București, pentru a stabili atitudinea Partidului Conservator față de proiectele de legi anunțate de C. A. Rosetti, L. Catargiu acuză „nesăbuitele opintiri de înnoituri" ale partidului de la guvern. Cînd Al. Lahovari ataca negoțul de fraze patriotice, T. Maiorescu se întreba: „oricît de bună și inteligentă ar fi mulțimea are ea mijlocul de a controla viața publică, neștiind nici citi, nici scrie?". Electivitatea magistraturii era, după el, o reformă republicană. Or, poporul român „este monarhic de la începuturile sale". Însăși existența sa politică îi cere să fie astfel, căci o republică între două mari monarhii ar fi „jucăria acestora", și totdeauna s-ar găsi fracțiuni politice în țară „ce s-ar lăsa întrebuințate de străini în contra a chiar intereselor statului". Al. Lahovari se ridica împotriva lui C. A. Rosetti care n-avea o bucată de pămînt în țară și făcea legi în agricultură, care n-avea habar de drept și venea să-l legifereze. „Electivitatea magistraturii ar fi o calamitate nemaipomenită"[5].

---

din Iași". „Timpul" îi lua apărarea considerînd chestiunea raporturilor dintre proprietatea mare și mică nu numai pur economică, ci una națională, de existență a statului. Oficiosului conservator poporul român îi apărea amenințat de cotropirea teritorială a elementului slav sau de cea similară economică a Apusului. Primul pericol exista din cauza slăbiciunii statului român, al doilea, mult mai posibil, ar face din poporul român „un popor inept, incapabil decît de salahorie agricolă". „Înghesuiți între două influențe, egal de puternice și egal de primejdioase, reazimul nostru nu poate fi decît în țară, în întărirea ei, în dezvoltarea aptitudinilor ei".

[4] „Timpul", nr. 20 din 27 ianuarie 1881.

[5] *Idem*, nr. 80 din 13 aprilie 1882.

Pînă la 23 octombrie 1882, cînd proiectul legii comunale este adus în Cameră, înfruntarea dintre liberali și conservatori continuă pe seama lui. Chestiunea în sine n-avea o mare importanță. În definitiv, atunci, administrația locală era foarte mult subordonată guvernului. Alegerea organelor ei era totdeauna influențată de partidul aflat la putere. În zare apărea însă principiul reducerii colegiilor, oricînd cu aplicație în alegerile parlamentare. În sfîrșit era lupta pentru putere. Toate măsurile propuse de adversari trebuiau combătute. Aceasta ca regulă generală. Anul 1882 era al șaselea an de guvernare liberală. Conservatorii considerau că ea trebuie să înceteze. Lupta pentru putere a unora și strădania de menținere a ei a celorlalți încep să domine totul. Pozițiile programatice ale conservatorilor aflați în opoziție trebuie așadar analizate din acest unghi. Agitația în jurul proiectului modificării legii tocmelilor agricole, depus de C. A. Rosetti la Cameră în ianuarie 1882, poate fi o pildă a amestecului foarte pronunțat dintre adevărul unei atitudini programatice și nevoile tacticii politice imediate.

Dar conservatorii sînt cei care se opun proiectului lui C. A. Rosetti? Sau marii proprietari de toate nuanțele? Pentru că între oamenii politici conservatori și marii proprietari nu se poate pune întocmai semnul egalității. Este o epocă în care, mai mult decît ulterior, marii proprietari, cea mai influentă categorie socială a timpului, nu-și fac probleme de conștiință atunci cînd trebuie să aleagă între convingerile politice și interesul privat, dacă între ele apăreau divergențe. Cel de-al doilea totdeauna prevala, interesul de moment prima asupra celui de perspectivă. I. C. Codrescu declara în Cameră la 10 februarie 1882: „În fața legii tocmelilor agricole, dată la discuțiunea administrațiunii, putem zice că nu mai sînt conservatori, nu mai sînt liberali. Sînt liberali cînd guvernul este liberal, sînt conservatori cînd guvernul este conservator, după împrejurări"[6]. Ei constituiau, în atari momente de impact al convingerilor cu interesul privat, ceea ce în epocă se numea zestre guvernamentală, care trecea „de la Catargiu la Brătianu, și care va trece de la Brătianu la succesorul

[6] *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, seria II, adunate de Radu Rosetti, vol. 1, Ploiești, 1907, p. 120.

său" — cum se exprima cu ironie M. Kogălniceanu[7]. Şi la 1882 moşierii se temeau. De unde izvora însă această temere? Pe de o parte din unele prevederi ale proiectului de lege asupra tocmelilor agricole ce păreau să restrîngă dreptul marelui proprietar de a dispune ca şi pînă atunci de braţul de muncă al micului proprietar. Din păcate moşierii, cei mai mulţi dintre ei, nu se preocupau decît să-şi cheltuiască neproductiv venitul provenit din exploatarea sumară a pămîntului fără a se îngriji de o intensificare raţională a acestei exploatări. Chestiunea nu trebuia să fie a îndatora cît mai mult pe ţăran, înrobindu-l cît mai mult. Nu în acest fel se asigura (inclusiv) marea proprietate în perspectivă — cum bine remarca Dim. Sturdza la Senat, la 24 aprilie 1882, ci prin introducerea maşinismului[8].

Programatic, dincolo de orice consideraţii tactice, se dovedea limpede că partidul conservatorilor sprijinea poziţia moşierimii. Poziţie cu atît mai uşor de adoptat cu cît ea era luată nu din afara clasei moşiereşti, ci din interiorul ei, membrii cei mai importanţi ai conservatorilor fiind mari proprietari. Dar care interese ale acestei clase înţelegeau ei să le susţină, cele prezente, sau cele în perspectivă? (perspectivă dată, firește, de mersul general al societăţii româneşti în epoca modernizării ei). Iată o întrebare la care n-au fost capabili de la început să dea un răspuns responsabil. În ciuda avertismentelor lui P. P. Carp. La 11 februarie, el declara în Cameră: „Conservatorii dacă vor să însemne ceva în această ţară, trebuie să fie cei dintîi a se pune în capul tuturor reformelor folositoare; dacă vor să nu aibă numai pentru dînşii o leacă de talent şi de ştiinţă, dacă vor să aibă şi înrîurire politică, ei trebuie să dovedească că nici un progres serios nu le e străin şi că nici o nevoie a ţării nu-i lasă nepăsători"[9].

Un alt moment de afirmare programatică a Partidului Conservator îl constituie revizuirea Constituţiei din 1884*. Dezbaterea în jurul ei începe din a doua jumătate

---

[7] *Ibidem*, p. 138.
[8] *Ibidem*, p. 701—702.
[9] P.P. Carp, *Discursuri*, vol. I (1868—1888), p. 300.
* Acţiunea revizionistă este declanşată de C.A. Rosetti în paginile „Românului" din a doua jumătate a lui 1882. În noiembrie 1882 se constituie o comisie parlamentară care, la 22 decembrie 1882, prezintă arti-

a anului 1882 și durează doi ani. Ea a cunoscut multă dezlănțuire pasională atît în Parlament cît și în afara lui, atît între guvern și opoziție, cît, mai ales, în sînul majorității guvernamentale, între stînga liberală și aripa moderată, între doi mari prieteni politici de pînă atunci: C. A. Rosetti și I. C. Brătianu*. Dezbaterea e cu deosebire interesantă pentru deslușirile din cîmpul programatic al liberalilor. În ce-i privește pe conservatori ea rămîne totuși puțin revelatoare. Pe de o parte, pentru că participarea la ea se face mai mult din afara Parlamentului (după retragerea opoziției — fără junimiști — la 10 mai 1883), pe de alta pentru că acțiunea contra reformei constituționale e prea intim amestecată cu lupta pentru răsturnarea liberalilor de la putere. Opoziția își strînge rîndurile și combate violent orice măsură inițiată de guvern. Într-o accentuată dezlănțuire de pasiuni și apetituri diverse nu rămînea prea mult loc pentru ilustrarea serioasă de convingeri și opinii de orientare programatică.

Esențialmente, conservatorii sînt împotriva revizuirii, așa cum o concepea Rosetti. Nu teama de democrație pare să-i sperie, în primul rînd, ci de „excesele" ei. O reformare a Constituției n-o văd deloc oportună și găsesc numeroase „argumente", în favoarea acestei atitudini. După ei, nu drepturile politice lipseau românilor atunci, ci bunul trai material spre a împiedica degenerarea lor fizică și bunul trai moral, instrucțiunea spre a le împiedica „abrutizarea"[10]. Cele dintîi, adică drepturile politice, nu puteau să premeargă dezvoltării economice. Dimpotrivă, relația dintre ele tre-

---

colele din Constituție ce trebuiau revizuite. În total erau 24, la care se adăugau unele prevederi din legea electorală. Și începe dezbaterea lor. O dezbatere în Parlament și în afara lui (vezi documentatul studiu al lui Gr. Chiriță, *Modificarea Constituției în 1884*, în „Studii", nr. 4/1970). Modificarea Constituției a fost aprobată de ședințele Camerei din 28 martie — 5 iunie 1884, cele ale Senatului dintre 28 martie — 7 iunie 1884 și promulgată, la 8 iunie același an („Monitorul Oficial", nr. 51). Legea electorală s-a dezbătut de Cameră între 16 mai — 6 iunie și de Senat, între 30 mai — 7 iunie 1884 și s-a promulgat la 9 iunie același an („Monitorul Oficial", nr. 52; vezi și *Constituțiune și lege electorală*, București, 1934).

* Vezi, de pildă, tristețea pentru sfîrșitul acestei mari prietenii, care n-a fost numai politică, în *Din corespondența familiei Ion C. Brătianu, 1884—1886*, vol. II, București, 1934.

[10] „Timpul", nr. 202 din 16 septembrie 1882; nr. 194 din 4 septembrie 1882, nr. 203 din 17 septembrie 1882.

buia să fie inversă, după cum, pe de altă parte, zadarnică era orice reformă cît timp oamenii asupra cărora se aplica nu ştiau nici a citi şi a scrie şi nu aveau posibilitatea de a judeca interesele publice*. Revizuirea nu era oportună şi pentru că nu se rezolvase chestiunea Dunării ce ameninţa grav situaţia economică şi politică a ţării, iar conjunctura existentă era încărcată de ameninţări**. Revizuirea nu se manifesta decît în întrunirile liberale din str. Herder şi printre deputaţii şi senatorii din majoritate. Opinia publică nefiind atunci ceva care într-adevăr putea fi „pipăibil", cele două partide foloseau noţiunea după cum le convenea. În orice caz, un partid aristocratic cum era cel conservator o putea invoca fără a spera că va şi convinge.

Se credea, de asemenea, în tabăra conservatoare că România nu era pregătită să facă noi experienţe reformatoare. Nu a cunoscut, adică, o practică destul de serioasă şi îndelungată a regimului reprezentativ ca să-şi poată per-

---

* „Un om care nu se bucură de nici o instrucţie, care nu citeşte jurnale, nu aude discursuri politice, nu ştie ce înseamnă noţiunile de buget, finanţe, chestiunea Dunării ş.a., un om pe care-l preocupă toată ziua grija piinii nu se poate rosti asupra chestiunilor însemnate ale ţării" — spunea Al. Lahovari („Timpul", nr. 12 din 18 ianuarie 1883).

** P.P. Carp, reprezentantul României la Viena, numit de guvernul I.C. Brătianu, îi scria la 20 martie 1884 cumnatului său D.A. Sturdza, care era ministru de Externe, îndemnîndu-l să citească ultimul discurs al lui Bismarck de unde să ia înţelesurile adînci ale politicii pe care un stat mic ca România trebuie să o facă: „Oricite drumuri ar face Giers la Berlin şi Viena — scria el —, oricît de îndepărtată ar fi perspectiva unui război, ştii, ca şi mine, că sînt conflicte de interese ce nu se dezleagă decît prin forţă. Momentul crizei va veni, deci şi trebuie să ne pregătim sub un îndoit punct de vedere; întîi trebuie să punem armata în bună-stare, ceea ce, graţie acţiunii regelui şi a lui Brătianu, s-a făcut în modul cel mai larg, al doilea, trebuie să introducem în spirite o disciplină morală ce astăzi nu există nicăieri la noi. Armata te duce la victorii, disciplina morală te pune [ea] ... singură în stare a rezista adversităţii ce trebuie totdeauna prevăzută. Ei bine, disciplina morală nu se introduce prin concesiuni zilnice ce se fac capetelor leneşe ce nu sînt decît prea dispuse a pune teorii abstracte mai presus decît studiul serios al nevoilor morale şi (indescifrabil) ale unei ţări. Cît e de uşor a striga legea electorală e de vină şi a traduce la 10 ani o dată legi străine de ţară, dar cît e de greu de a şti ce e de făcut faţă de ţăranul, faţă cu meseriaşul, faţă cu organizarea comunală, faţă cu neatîrnarea dorită dar nerealizată a justiţiei, faţă, în fine, cu atari probleme sociale ce nu au nimic a face cu Constituţia pentru că sînt aceleaşi oricare ar fi forma unei organizări politice" (Biblioteca Academiei R.S.R., corespondenţa P.P. Carp — D.A. Sturdza, $\frac{S.15(7).}{DCCCLXVII}$).

mite inovații. Constituția de la 1866 nu fusese încă experimentată „în părțile ei esențiale"[11]. De pildă, Maiorescu analiza art. 32, 35 și 36 privitoare la puterea judecătorească și constata neîndeplinirea în nici un fel a principiului constituțional asupra independenței puterii judecătorești față de cele executivă și legislativă*. În aceeași ordine de idei, avea în vedere art. 132 unde se prescria nevoia unor legi asupra condițiilor de admisibilitate și înaintare în toate funcțiile administrației publice și iarăși trăgea o concluzie la fel de pesimistă. „Și atunci — rostea el sentențios — vorbiți de experiența Constituțiunii de la 1866 însă nu ați experimentat încă Constituțiunea de la 1866, fiindcă această Constituțiune cuprinde dispoziții esențiale mult mai importante decît tot mecanismul electoral"[12]. Urmarea era că revizuirea n-avea nici un rost, „o lucrare legislativă normală" rezolvînd întreaga problemă. Ba chiar o reformă constituțională era cu totul neavenită, pentru că ea crea multora impresia că ea e necesară oricînd („sentiment periculos"), crea o mișcare „nesănătoasă", o adevărată „epidemie a frazeologiei". Și Maiorescu își dezvolta critica sa favorită contra tuturor acelora (și aceștia erau liberali, era C. A. Rosetti, învinuit de mulți că vrea să aplice teoriile utopice aduse de fiul său Vintilă de la Paris) care importau modele constituționale din alte țări, citate din cărți rău studiate, „amintirea cuvintelor lordului cutare și ale lordului cutare, ale ilustrului Gambetta, cu scrutinul de liste și nu mai știu căror altor ilustrități". Toate acestea i se păreau „nămoluri de cuvinte fără nici un miez, bășici umflate cu aer gol", în orice caz „străine de firea noastră"[13].

Prietenul politic al lui T. Maiorescu, P. P. Carp, îi scria în chip asemănător lui D. A. Sturdza: „Relele de care suferă țara și care se pun pe contul Constituțiunii vor rămîne aceleași cu sau fără modificare". Vor rămîne în

---

[11] T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare...*, vol. III (1881—1888) p. 51.

* „Care este alegătorul care stă indiferent — se întreba el — cînd știe că tribunalul și Curtea atîrnă de la Ministerul justiției și cînd își închipuiește, poate pe nedrept, că și cîștigul sau pierderea lui atîrnă de la aderența sau neaderența sa la voința puterii executive". Și atunci, degeaba orice reformă a oricărei legi electorale: „nu putem avea alegători independenți, căci le e teamă pentru averea lor care atîrnă în parte de puterea executivă" (*Ibidem*, p. 178—179).

[12] *Ibidem*, p. 184.

[13] *Ibidem*, p. 196.

continuare amestecul deputaților în administrație, înrîurirea alegerilor de către guvern, conflictul intereselor generale cu cele locale. Dar atunci de ce se declara el cu hotărîre potrivnic revizuirii din moment ce sistemul rămînea același? „Îmi pasă mult și iată pentru ce. Lumea se deprinde a crede că prin modificarea Constituției putem realiza progrese sociale și văzînd că noua modificare n-a produs nici un bine ea nu are să zică că a făcut o experiență greșită și că trebuie să avizeze la alte mijloace, ci are să susție că modificarea nu a fost destul de largă și prin propria noastră vină are să vie apa la moară oamenilor de școala lui Rosetti"[14]. Al. Lahovari dezvolta o altă idee în discursul său din Cameră de la 14 ianuarie 1883: Dacă intenția revizuirii era înlăturarea amestecului administrației în alegeri nu printr-o mărire a numărului de alegători se ajungea aici. El dovedea în cifre că cu cît colegiile erau mai numeroase cu atît erau mai supuse influenței puterii executive. Concluzia era că o reformă a cărei esență stătea numai în sporirea numărului alegătorilor nu putea fi un leac pentru independența viitoarei Camere. În spatele argumentului lui Lahovari se ascundea interesul întregului grup al aristocrației.

Direct sau indirect reprezentanții Partidului Conservator afirmau și cu ocazia revizuirii din 1884 că rostul acestui partid trebuia să fie — totdeauna cînd era nevoie — apărarea dreptului și privilegiilor clasei posedante de pămînt. Căci ea era „bastionul posibil contra demagogiei în conducerea treburilor statului", a dezlănțuirii „patimelor necontrolate" și a „poftelor nesățioase" ale unei burghezii neproductive. Pînă la 1884 marii proprietari își concentraseră puterea la Colegiul I. În comparație cu celelalte colegii el era într-adevăr mai independent față de administrație. Costul candidaturii, al alegerilor și al contactului cu alegătorii îl suporta candidatul (sprijinit, dar nu ca regulă, de un comitet electoral). Era, ca și colegiul II, al celor „cu dare de mînă". Aceasta spre deosebire de alegătorii Colegiului al IV-lea și bună parte din cei din al III-lea, care

[14] B.A.R., corespondența P.P. Carp — D.A. Sturdza, S $\frac{15(7)}{DCCXI,XVII}$ (Viena, 20 martie 1884).

erau „cu dare din mîini"[15]. La Colegiul I, candidatul se alegea cu puține voturi* și, de obicei, după o înțelegere prealabilă. Al. Lahovari spunea, la 14 ianuarie 1882, că acești alegători, de la primul colegiu, sînt prea puțini ca să dea cuiva bătaie de cap (cu alte cuvinte, să fie lăsați în pace). Și așa ei erau copleșiți de celelalte colegii. De aceea, „alegătorii lor pînă acum au făcut și ei ca cîinele care mai întîi a apărat bucatele stăpînului, dar care mai pe urmă văzînd că îl copleșește o haită de dulăi a rupt și el un os pentru sine înainte de a le părăsi"[16]. Or, modificarea legii electorale în 1884 în varianta pînă la urmă acceptată, aceea a trei colegii, susținută de I. C. Brătianu (nu mai vorbim în aceea a unui singur colegiu, propusă de C. A. Rosetti), urmărea înecarea primului colegiu în masa alegătorilor din colegiul II și atunci „reacționarii văd că n-au să mai vie la putere niciodată" — cum scria Pia Brătianu fiului ei Ionel la Paris, la 4/16 martie 1884[17]. Era limpede că burghezia, a cărei forță creștea, încerca să diminueze pe cît putea influența politică a moșierimii concentrată la colegiul I. În puterea ei economică (se văzuse între altele cu prilejul dezbaterii învoielilor agricole) era greu, foarte greu să lovești. Nici în cea politică nu era mai ușor.

Lupta dintre liberali și conservatori este subsidiară acestei adversități sociale. Liberalii învinuiau pe conservatori de reacționarism, iar conservatorii îi învinuiau de demagogie, ceea ce pînă la un punct era adevărat și dintr-o parte și din cealaltă. Ceea ce nu acceptau conservatorii era ca într-o țară eminamente agrară puterea electorală să aparțină într-o așa mare măsură clasei urbane profesioniste și oficiale. Căci faptul atrăgea după sine — lucru adevărat — o simplificare a subordonării corpului electoral de către puterea executivă. Pe de altă parte, această clasă urbană, adică burghezia bugetară și de producție, dorea tocmai ca orașele, centrele de civilizație în epoca de modernizare, să fie pulsul politic al țării. Și în acest

---

[15] Vezi interesanta, deși cam idilica descriere a alegerilor de la sfîrșitul veacului trecut, în George Costescu, *Bucureștii vechiului Regat*, București, 1944, p. 314 și urm.

* În 1883, de pildă, T. Maiorescu se alegea la Colegiul I de Vaslui cu 23 voturi din 25 de votanți.

[16] „Timpul", nr. 12 din 18 ianuarie 1883.

[17] *Din corespondența familiei Ion C. Brătianu*, vol. II, p. 37.

sens, burghezia era de acord cu moşierimea, de a nu acorda decît minimum de drepturi politice ţărănimii. Unde nu erau de acord era la împărţirea puterii politice între ele. Cea dintîi se considera mandatara vremurilor noi ce le trăia ţara, avea îndrăzneala noului venit, cea de-a doua era puternică prin forţa economică, prin profilul economic agrar al ţării, se susţinea pe tradiţia conducerii treburilor politice şi pe valorile intelectuale din rîndurile sale. O schemă socială în continuă schimbare, însă, pe măsură ce relaţiile capitaliste se extindeau şi se adînceau, determinînd, între altele, nu numai o creştere a puterii burgheziei, ci şi transformări în sens burghez ale moşierimii (este adevărat, aceste transformări au fost destul de încete pînă la primul război).

Pe fundalul social existent se desfăşoară activitatea politică a partidelor. Şi liberalii şi conservatorii reprezentau atît moşierimea cît şi bughezia, reprezentînd în acelaşi timp cu predilecţie pe una singură dintre aceste clase. Nici un partid, nici cel conservator, nici cel liberal, nu erau partide de masă*.

Modificarea Constituţiei la 1884 tulbură cu ceva această schemă social-politică? Temerile junimiştilor că ea nu va aduce schimbarea sistemului existent se adeveresc. Căci sistemul a rămas acelaşi. I s-au adus doar unele corective. În loc de patru colegii electorale au rămas trei. Cu aceasta, favorizarea claselor posedante rămînea aproape la fel de pronunţată**. Adoptarea complicatului sistem al colegiilor putea avea la 1866 o justificare prin starea de înapoiere

---

* „Dacă este adevărat că partidul conservator nu era decît monopolul vechii clase boiereşti, sau cel puţin al membrilor săi cei mai inteligenţi, partidul liberal nu căuta decît să creeze o grupare rivală pe o bază mai puţin aristocratică, mai comerciantă şi mai financiară, dar nu mai puţin oligarhică în ce priveşte raporturile sale şi mentalitatea" — scria R.W. Seton-Watson în cartea sa *Histoire des Roumains de l'epoque romaine à l'achevement de l'unité*, Paris, 1937, p. 420, o carte în ansamblul ei remarcabilă şi care n-a determinat în istoriografia noastră receptarea ce i se cuvenea.

** De pildă, în 1891, la Colegiul I, votau pentru cameră 8730 de alegători, la Colegiul II: 18135, iar la al III-lea 20608. În total: 47473 alegători. Creşterea numărului lor de la an la an era foarte mică. În 1901 acest număr era de 57347 (*Anuarul statistic al României*, Bucureşti, 1904, p. 14). La Senat, în acelaşi interval, creşterea era de la 11188 la 16985 (*Ibidem*, p. 15).

a maselor largi și în orice caz prin existența numeroaselor precedente contemporane. Căci nu trebuie să ne închipuim că țările europene practicau atunci votul universal și doar România era o excepție. Dimpotrivă. Ceea ce nu se mai justifica era însă încetineala cu care acest sistem cenzitar se adapta stării de modernizare a țării. Grație lui sistemul parlamentar ca atare nu mergea după reguli firești, ci într-o dependență vădită față de guverne. Oricare partid de guvernămînt ar fi fost la putere, chiar și numai o parte a lui, tot obținea majoritățile pe care și le dorea.

Pentru conservatori a fost nevoie totuși de o lărgire a bazei lor electorale (implicit sociale) după 1884, pentru a avea elemente de susținere la Colegiul II, Cameră și Senat. Organizările și reorganizările din sînul opoziției dintre 1884—1888 le-au ușurat contactele și apropierile de o masă electorală mai întinsă. Firește, avem în vedere orașele, același mediu social la care apelau în continuare și liberalii. Nu avem în vedere satele, pentru că nici liberalii nici conservatorii, în continuare, nu apelează la ele (excluzînd intelectualitatea și elementele mai avute dintre țărani), considerînd și unii și alții țărănimea ca o cantitate politică neglijabilă.

5. Partidul Liberal-Conservator

În timp ce junimiștii se apropie de liberalii de la guvern sau rămîn politic în preajma lor, bătrînii conservatori se apropie și ei de liberali, însă de ceilalți, care-l părăsiseră pe I. C. Brătianu, intrînd în opoziție. Apropiere motivată de conjunctură, căci trebuia să i se opună lui Brătianu o forță capabilă să-i facă față, dar și de interes, reformele preconizate de Rosetti, modificarea Constituției tinzînd, fie și în mică măsură, să le afecteze puterea politică. De aceea apelează la marii proprietari de toate nuanțele, încercînd să creeze un front al intereselor lor[1].

Din decembrie 1882 tot mai des „Timpul" și „Binele public" scriu de „unirea" conservatorilor cu liberalii sinceri. Reciproc, fruntașii celor două formațiuni își declarau dorința de a fi împreună. După o prealabilă înțelegere în

[1] „Timpul", an VII, nr. 9 din 14 ianuarie 1882.

decembrie 1882, cînd, cum am văzut, cele două partide publică un manifest de comună conlucrare, la 1 februarie 1883 se dădea publicității un alt manifest, al comitetelor unite ale opoziției din București și Iași[2], iar la 4 februarie, la o întrunire a alegătorilor conservatori din București, L. Catargiu declara că s-a ales o comisie pentru elaborarea programului Opoziției Unite. Gen. Florescu, Al. Lahovari, Gr. Păucescu și G. Mîrzescu, în cuvîntările lor, susțin cu tărie necesitatea unirii forțelor. La 3 martie G. Vernescu dă citire în Cameră unui proiect de adresă exprimînd punctul de vedere al Opoziției Unite[3]. Două zile mai tîrziu acesta apărea în presa opoziției și susținea hotărîrea de împotrivire la modificarea Constituției*. Opoziția luptă împreună în alegerile pentru Constituantă și împreună se retrag reprezentanții ei din Parlament, acuzînd ingerințele administrației din timpul campaniei electorale, care într-adevăr fuseseră mari. Boicotarea Parlamentului, dezaprobată atunci de un fost conservator ca V. Boerescu, dezaprobată și ulterior de M. Kogălniceanu, Al. Lahovari sau D. Brătianu**, mută întreaga confruntare politică în întrunirile publice și în presă. Nu era prima dată cînd tînărul regim parlamentar era supus astfel la încercare. Va fi însă cea mai de durată. Lupta politică ieșită din făgașele-i normale devine aspră și, pe măsură ce timpul trece, din ce în ce mai îndîrjită. Opoziția se va strădui să-și strîngă cît mai mult rîndurile, iar guvernul va căuta să i le destrame. Totul, firește, rotindu-se în jurul puterii, la care unii încercau să ajungă, iar ceilalți s-o păstreze. În vara și toamna lui 1883 Comisia (Comitetul) însărcinat cu redactarea unui program comun al Opoziției își continuă lucrările. Din partea conservatorilor participă gen. I. Em. Florescu, de la liberalii sinceri, G. Vernescu și de la liberalii moderați

---

[2] *Idem*, an VIII, nr. 24 din 1 febr. 1883. Vezi și la Iași, nr. 25 din 2 febr. 1883.

[3] *D.A.D.*, sesiunea 1882/1883, ședințele din 26 și 27 ianuarie 1883, p. 847—849, 853—865.

* Vezi *Discursurile rostite la adunarea politică a Opoziției Unite ținute în orașul Iași în ziua de 25 martie 1883*, Iași, 1883.

** Vezi în Paraschiva Cîncea, *op. cit.*, p. 97. „Eu persist a crede și astăzi că acea deciziune a fost o greșeală, declara Al. Lahovari în decembrie 1889, pentru că prin această retragere nu se putea considera nulă revizuirea Constituției (în guvernarea țării trebuia să existe o continuitate). Rămînînd însă, acea revizuire putea fi făcută mai bună" (Al. Lahovari, *Discursuri parlamentare*, 1888—1891, publicate de Al. G. Florescu, V. Haneș și Em. N. Lahovari, București, 1915, p. 207—208).

însuşi M. Kogălniceanu. În fruntea comitetului este pus gen. I. Em. Florescu, el arătîndu-se în acel moment foarte hotărît pentru „completa fuziune a partidelor" din opoziţie[4]. Totuşi pînă la începutul anului 1884 un program nu era încă elaborat. Kogălniceanu credea că deocamdată nu era ceva anume de făcut, ci „trebuie să aşteptăm evenimentele". Gen. Florescu şi G. Vernescu se înţeleg însă mult mai bine. Contactele lor se înmulţesc, dar rămîn deocamdată şi ele neangajate. Şi aceasta pentru că toată lumea politică urmărea cu atenţie disensiunile din sînul partidului guvernant, unde C. A. Rosetti şi I.C. Brătianu nu se mai înţelegeau (la 21 octombrie 1883 cel dintîi îşi dădea demisia din preşedinţia Camerei). Nu erau puţini care credeau că P.N.L. se va desface în două şi va cădea de la putere. Şi atunci de ce să închegi alianţe în opoziţie care ţi-ar fi legat mîinile în cazul preluării guvernului?*.

Îndată, la începutul anului 1884, contactele se reiau. I. C. Brătianu n-avea intenţia să plece de la guvern. Retragerea lui Rosetti şi a unor adepţi de ai săi mai apropiaţi tulbură într-adevăr apele liberale, dar majoritatea liberalilor rămîn lîngă Brătianu, adică lîngă putere. Binefacerile materiale au fost totdeauna mai tari decît principiile, cu atît mai mult în cazul de faţă, unde sloganul „îmbogăţiţi-vă!" era la modă. „Unitate! şi iarăşi unitate este strigătul de opoziţie care răsună ca un ecou al conştiinţei noastre, a tuturor" scria „Timpul"[5]. În ianuarie 1884 principalii conducători ai opoziţiei se adună la Bucureşti. Tratativele lor devin tot mai angajante. La ele, ca şi mai

---

[4] B.A.R.S.R., Corespondenţă Al. Lahovari, S $\frac{83(1)}{CCXLVII}$ din 21 iunie 1883.

* La Adunarea generală a Clubului Central al Partidului Conservator de la 15 noiembrie 1883 Alex. Lahovari, în raportul asupra situaţiei politice, atacă violent Partidul Naţional—Liberal, aflat în pragul descompunerii şi propriei sale desconsiderări. Dar ... nu vorbeşte şi de necesitatea unirii forţelor opoziţiei. Nici alţii n-o fac. Se alege conducerea partidului pe 1884, în noul Comitet fiind cuprinşi 30 de membri între care: L. Catargiu, gen. Florescu, gen. Tell, gen. Manu, Al. Lahovari, Gr. Păucescu, I. Lahovari, Menelas Ghermani, V. Pogor (şi unul şi celălalt de fapt junimişti, dar care nu-i urmaseră pe ceilalţi), Gr. Triandafil, P. Teulescu, prinţul Ştirbei, C. Pariano, I. Ciuflea ş.a. („Timpul", nr. 253 din 17 noiembrie 1883).

[5] „Timpul", an IX, nr. 40 din 21 februarie 1884; vezi şi nr. 35 din 15 februarie 1884 şi nr. 49 din 2 martie 1884.

înainte, L. Catargiu participă doar cînd şi cînd, lăsînd mînă liberă lui I. Em. Florescu, G. Manu sau lui Al. Lahovari, cel mai apropiat dintre colaboratorii săi. La 12/24 ianuarie 1884 acesta din urmă îl chema la Bucureşti în numele Comitetului conservator, pentru a grăbi o decizie. „Nous comptons sur votre bonne volonté pour faire ce sacrifice"[6].

În sfîrşit, în martie 1884, se ajunge la o decizie. Partidul Conservator, gruparea liberalilor sinceri şi o parte a liberalilor moldoveni îşi proclamă unirea lor într-o formaţie politică ad-hoc, Partidul Liberal-Conservator. Cele două organe de presă, „Timpul" şi „Binele public", se autodesfiinţează, în locul lor apărînd „România, organ al Partidului Liberal-Conservator". Toţi fruntaşii conservatori şi vernescani se adună într-un singur comitet de conducere. În fruntea noii formaţiuni sînt aleşi L. Catargiu şi G. Vernescu. Un manifest către ţară motivează unirea liberalilor dizidenţi (nu şi a celor de sub conducerea lui D. Brătianu care refuză să intre în noua formaţiune*) cu conservatorii. Evident, motivaţia noii organizaţii politice era dorinţa de a prelua puterea, înlocuind un partid care se năravise prea mult la ea, şi nu „salvarea ţării". Apoi, la mijloc era şi o ţintă imediată. L. Catargiu o explica mai tîrziu: „Convicţiunea mea este că Partidul Conservator nu poate să rămînă, în urma modificării legii electorale, aşa cum a fost mai înainte. Trebuie numaidecît să facem o fuziune cu elementele cari s-au introdus în colegiile electorale, aşa cum ele sînt compuse astăzi. Nu se poate să nu ţinem seama de noua stare de lucruri"[7]. Şi faptul era o realitate. L. Catargiu avea într-adevăr fler politic.

Unirea voia să însemne, şi a şi însemnat, o intensificare a acţiunilor opoziţiei, sub toate formele. Întrunirea de la Bossel, de la 27 aprilie 1884, prima după fuziune, însemna o încercare a forţelor. Toţi vorbitorii, N. Blaremberg, gen. Florescu, G. Vernescu, Al. Lahovari, atacă guvernul învinuindu-l de corupţie, incapacitate, risipirea banilor pu-

---

[6] B.A.R.S.R., Corespondenţa Alex. Lahovari, S $\frac{83(5)}{CCXLVII}$ din 12 ianuarie 1884.

* Neacceptarea era reciprocă de altfel. „N-a fost niciodată vorba de o reunire a partidului liberal D. Brătianu cu conservatorii" („Timpul", nr. 1 din 4 martie 1884).

[7] *D.A.D.*, nr. 15 din 13 decembrie 1889, p. 163.

blici ş.a.[8] După întrunire participanţii manifestează pe stradă. Poliţia îi opreşte să se ducă în Piaţa Palatului, unde aveau intenţie să rămînă peste noapte la lumina torţelor. Opriţi, ei rămîn la Fialkowsky, de unde sînt alungaţi a doua zi de măturătorii Capitalei, aduşi de generalul V. Creţeanu, care, măturînd strada în faţa localului, au scos „un praf straşnic", cum se exprima cu satisfacţie Pia Brătianu într-o scrisoare către fiul ei Ionel aflat atunci la Paris[9]. Deocamdată I. C. Brătianu îşi permitea să glumească. Opoziţia nu era încă periculoasă.

Noua formaţiune politică organizatorică se altoia pe comitetele locale existente, fie conservatoare, fie liberale. Ele trimit adeziuni la noua aşezare structurală, prin şefii lor: Ion Fotin Robescu de la Focşani, N. Blaremberg de la Brăila, I. Ciolac de la Urlaţi ş.a.[10]. Comitetele rămîneau însă ale fostelor formaţiuni, adică rămîneau conservatoare sau liberale. Între ele acţiunea politică era comună. Nu însă şi organizarea. O unitate propriu-zisă nu a fost în Partidul Liberal-Conservator decît la nivel central (şi aceasta atîta timp cît s-a aflat în opoziţie).

Acţiunea politică a noii alcătuiri politice se reduce la o necontenită contestare a tot ce făcea partidul de la putere. Revizuirea Constituţiei din 1884 a fost considerată „o violare", invenţia unui „grup setos de putere", care „a îmbrobodit tronul"[11]. Şi de aceea, cum cereau afişele de pe străzi, opoziţia îşi lua angajamentul „de a lucra pentru a intra în legalitate"[12]. Crearea domeniilor Coroanei era „o linguşire" excesivă (nu s-ar putea spune că aici n-avea dreptate), un act „grav", săvîrşit de nişte oameni care în loc să se gîndească la binele ţării se gîndeau doar la binele lor[13]. Nici legea de împroprietărire a însurăţeilor n-ar fi fost bună, căci n-au profitat ţăranii, ci favoriţii regimului cărora li s-a înlesnit posibilitatea de a cumpăra moşii[14]. La alegerile din noiembrie 1884 liberal-conservatorii nu participă: „Nu fugim de luptă, dar lupta [...] nu o putem

---

[8] „România", an I, nr. 34 din 29 aprilie 1884.

[9] *Din corespondenţa familiei Ion C. Brătianu, 1884—1886*, vol. II, p. 79. Vezi mai pe larg în C. Bacalbaşa, *op. cit.*, vol. I, p. 343—344.

[10] „România" nr. 40 din 6 mai 1884 şi urm.

[11] *Idem*, nr. 47 din 13 mai 1884 şi altele.

[12] T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. III, p. 56.

[13] Vezi „România" nr. 63 şi urm. din iulie 1884.

[14] *Idem*, nr. 136 din 23 august 1884.

accepta decît în condiţiuni egale"[15]. Din timpul campaniei electorale din toamna lui 1884 încep să se arunce în lupta politică invective de tot felul, cu cea mai mare uşurinţă. Liberalii răspund şi ei pe acelaşi ton.

Din postura unor politicieni care aşteptaseră, aşteptau dar se săturaseră s-o mai facă, liberal-conservatorii încep să ceară un „curent sănătos de idei politice" şi „diviziunea inteligentă şi metodică a puterilor statului". Şi aceasta pentru că „societatea politică" era „incomplet formată" şi lăsa prea mult spaţiu de manevră păturilor demagogice, în ochii cărora suveranitatea nu era altceva decît „o ornamentaţiune constituţională"[16]. (Firește liberal-conservatorii acceptau principiul suveranităţii, dar cu condiţia să-l poată şi ei „aplica", nu numai liberalii). Încep, de asemenea, să atace mai mult sau mai puţin voalat pe regele Carol I şi Coroana: „M.S. Regele voieşte de bună seamă să dezrădăcineze din convingerea poporului că monarhia constituţională este cea mai bună formă de «guvernămînt»" — scria cu vădită neplăcere „România"[17].

Noua grupare politică îşi dă un program de acţiune. Prima dată e publicat la 18 martie 1884, a doua oară la 24 noiembrie 1885[18]. Programul nu era de fapt decît un acord de principii între cele două grupări: respectarea sinceră şi leală a Constituţiei (ea trebuia să devină „o realitate"), „descentralizarea reală", împotriva „spiritului centralizator al dictaturii ipocrite şi esorbante", politică de economii în finanţele publice, protejarea „deopotrivă" a muncitorului şi cultivatorului în agricultură (adică a ţăranului şi moşierului), stingerea urii dintre agricultorii mici şi mari, între burghezi şi ţărani, între muncă şi capital („fiindcă numai prin înfrăţirea şi armonizarea acestor mari factori ai activităţii naţionale se poate obţine adevărata libertate şi realiza prosperitatea publică şi progresul general economic al României"), ridicarea demnităţii, prestigiului şi independenţei clerului şi ale magistraturii, toată solicitudinea învăţămîntului, apărarea intereselor celor de peste Milnov, „o neutralitate garantată" în politica externă. Această

---

[15] *Idem*, nr. 167 din 13 octombrie 1884.
[16] *Idem*, nr. 97 din 2 mai 1885.
[17] *Idem*, nr. 118 din 12 august 1884.
[18] *Idem*, an I, nr. 1 şi nr. 259 din 18 martie 1884 şi 24 noiembrie 1885.

vagă înşiruire de puncte este iscălită de L. Catargiu şi Gh. Vernescu din comitetul noului partid liberal-conservator*.

Lipsa unei unităţi programatice şi a unei omogenităţi a componenţei împiedică Partidul Liberal-Conservator să fie cu adevărat o forţă. Şi aceasta în ciuda faptului că împrejurările îi erau, totuşi, favorabile. După revizuirea Constituţiei din 1884 şi despărţirea de Rosetti, I. C. Brătianu începe să guverneze excesiv de autoritar, stîrnind din ce în ce mai mult nemulţumiri, invidii şi aprehensiuni, chiar şi printre colaboratorii săi. Direct sau indirect, el controla toate guvernele pe care le conducea, fiind nu numai prim-ministru, dar totdeauna şi ad-interim la unul sau două ministere. Regele nu voia deloc să renunţe la el şi el continua să rămînă ca premier, încrîncenîndu-se la putere şi însingurîndu-se**. Treptat, cei mai mulţi dintre foştii săi colaboratori îl părăsesc, îngroşînd rîndurile opoziţiei[19]. Al.

---

* Împotriva atacurilor şi ironiilor adversarilor se căuta şi o explicare a titulaturii noului partid: „Conservator liberal sau progresist este în politică ceea ce în viaţa privată este omul laborios şi păstrător a ceea ce a cîştigat în opoziţiune cu risipitorul". Cum definiţia era mai mult decît neclară se vine în sprijin cu cuvintele lui I. Heliade-Rădulescu din „Echilibru între antiteze": „Cine conservă are şi cine are poate progresa mai repede. Progresiştii *exclusivi* n-au cunoscut înţelesul adevăratului progres. Conservatorii *exclusivi* n-au cunoscut înţelesul adevăratei conservaţiuni ... Progresistul *adevărat* e tot deodată conservator. Conservatorul adevărat e tot deodată progresist". Simple împerecheri verbale care voiau să explice ceva şi nu explicau nimic.

** Apropiaţii lui I. Brătianu căutau să-l mai scoată de sub "povara întristării". La 10 mai 1886 D.A. Sturdza îi scria: „Principele Bismarck, sînt cîteva săptămîni, mi-a zis, şi ţi-am raportat-o, că speră că vei rămîne mult timp la putere, fiindcă ai înţelegerea nevoilor ţării şi a legăturilor lor cu afacerile europene şi fiindcă cuvîntul d-tale are greutatea ce au cuvintele care răspund faptelor". Baronul Rozzenbach i-a zis şi el că Bismarck e în relaţii intime cu Brătianu şi atunci „un cuvînt al D-lui Brătianu are mai multă trecere decît o mie de note din cele mai bine scrise şi decît o sută de soli, pe care Bismarck nu-i cunoaşte". D.A. Sturdza vine şi cu afirmaţii în acelaşi sens din ţară, nu numai de peste hotare. Regele i-a zis cu o zi mai înainte, de faţă fiind şi regina: „D. Brătianu trebuie să-mi ajute de la locul unde este ca să pot ajunge la nunta de argint şi nici nu poate fi vorba, oricît de greu i-ar fi, ca să se retragă, în tot cazul trebuie să mai sufere doi, trei ani de necazul guvernării, căci retragerea sa ar fi o calamitate". Şi adaugă D.A. Sturdza: „Niciodată nu am auzit pe rege vorbind cu acea deciziune" (B.A.R.S.R., Arh. D.A. Sturdza, II, dosar. 38, f. 12—13).

[19] Vezi, Paraschiva Cîncea, *op. cit.*, p. 183—190, R.W. Seton-Watson, *Histoire des Roumains de l'époque romaine à l'achèvement de l'unité*, p. 399 şi urm.; C. Bacalbaşa, *op. cit.*, vol. II, p. 369. Acesta din urmă

Lahovari, în numele membrilor Partidului Conservator (conservatorii tot conservatori se simțeau și rămîneau, nu liberal-conservatori), stăruie pe lîngă I. Catargiu să vină și să locuiască mai multă vreme la București, dacă se poate chiar „în mod permanent"[20], spre a rezolva treburile partidului. În același timp sporesc contactele cu liberal-naționalii — cum li se zice adepților lui D. Brătianu și M. Kogălniceanu*. Liberal-conservatorii și liberal-naționalii organizează împreună întrunirile din 1886 de la Iași, București, Craiova, Giurgiu, Botoșani, Tr. Severin, Buzău, Galați ș.a., iau cuvîntul împreună în cadrul lor, semnează împreună manifeste. Opoziția își zice acum Opoziția Unită. De la pasivismul electoral de mai înainte, ea trece la un activism dezlănțuit.

„Acum viața politică absoarbe aproape totul în România", nota Bacalbașa[21]. Un element important în lupta opoziției îl constituie apariția ziarului „Epoca", la 16 noiembrie 1885 (prima serie pînă la 14 iunie 1889, cea de-a doua, după 2 noiembrie 1895). Direcțiunea era încredințată lui Gr. Păucescu, iar redactor prim era B. Delavrancea. În comitet erau oameni politici ca C. P. Olănescu, Alecu Balș, C. G. Costa-Foru, Gr. Goilov, I. Manolache, I. Costache Epureanu, I. Miclescu, I. Mavrocordat. Era și Al. Vlahuță (el se retrage în prima parte a lui 1886, împreună cu Delavrancea, în urma unor divergențe de natură poli-

---

scria: „Aproape toți bătrînii liberali, toți bătrînii lui tovarăși de luptă de la 1848 îl părăsiseră. L-a părăsit fratele său Dumitru, l-a părăsit nedespărțitul tovarăș C.A. Rosetti și odată cu el aproape întreaga veche gardă a liberalismului cu Grigore Serurie, Pană Buescu, Veniamin Hernia, generalul Adrian, C.T. Grigorescu din Ploiești, Radu Pătărlăgeanu etc. În fața acestei înfrîngeri și spre a nu pierde puterea, neputîndu-se rezema nici pe bătrînii liberali moldoveni, ca Mihail Kogălniceanu, Nicolae Ionescu și alții, care și aceștia sînt în opoziție, Ion Brătianu cîrmuiește spre dreapta și se apropie de junimiști". În același timp, adăugăm noi, I.C. Brătianu atrage o parte din tinerimea cultă, proaspăt întoarsă de la studii din Apus: C.C. Arion, Al. Marghiloman, Take Ionescu, C. Dissescu, M. Djuvara, I. Negruzzi, V. Pogor, I. Negruzzi, toți aleși deputați în alegerile parlamentare din 6—8 noiembrie 1884.

[20] B.A.R.S.R., Corespondența Alex. Lahovari, S 83(8) / CCXLVII din 9 octombrie 1885.

* Vezi Comitetul liberalilor opoziționiști reorganizați, în C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. II, 1885—1901, București, 1928, p. 17.

[21] *Ibidem.*

tică)[22]. Adevăratul conducător al ziarului era N. Filipescu, proprietarul lui (din 1886 — director), care de la început face reportajul politic. „Epoca" devine imediat ziarul politic cel mai citit, un ziar cu vervă, care grupează în jurul lui numeroşi tineri conservatori, nemulţumiţi de letargia politică a „Bătrînilor". Alături de „Lupta" lui G. Panu, „Epoca" va agita, adesea violent, viaţa politică a acelor ani (nu vor lipsi, firește, atacurile la adresa regelui). Nemulţumirea tinerilor conservatori acuză şi o anume „tutelă liberală". Pentru că un fapt se poate constata: şefii opoziţiei în acţiune erau D. Brătianu, D. Gianni, G. D. Palladi, P. Grădişteanu sau G. Vernescu. Ei vorbeau pe la mai toate întrunirile opoziţiei, ei erau cu orice prilej cei mai activi. De la conservatori doar Al. Lahovari, mai tînăr, era cel care apărea din cînd în cînd alături de mai sus amintiţii opozanţi. Şi aceasta pentru că fruntaşii conservatori nu voiau să se expună în acţiuni de stradă. Ei ofereau doar clientela lor politică, lumea agenţilor electorali, finanţaţi de ei, adică ofereau „opinia publică" căreia i se adresau oratorii opoziţiei. Or, tinerii conservatori din jurul „Epocii" voiau să se implice pe faţă în toate acţiunile politice. Era la mijloc şi o nouă mentalitate politică cu care venea N. Filipescu. Adică nu o legătură indirectă cu masa electorală, prin intermediari, ci una nemijlocită, practicată ca atare, aşa cum o făceau liberalii, şi care nu numai că era mai democratică, dar era şi mai eficace. Şi acest din urmă efect îl urmărea Filipescu, altfel foarte „boier" în concepţii politico-sociale.

Cu mare vigoare reacţionează opoziţia în iunie 1886 cu ocazia depunerii în Cameră a proiectului de Convenţie consulară cu Germania de către ministrul de externe de atunci, M. Pherekide. Mare întrunire a Opoziţiei la Băile Eforiei la 12 iunie, cu violente discursuri ale lui D. Brătianu, G. Vernescu, Alex. Lahovari, P. Grădişteanu. Se citeşte o rezoluţie, redactată în acelaşi ton. Lahovari atacă această convenţie pentru că nu se asemăna cu nici o alta semnată de România pînă atunci, pentru că ea instituia pe teritoriul României legi, notari şi tribunale germane, fiind mai favorabilă străinilor decît cea cu Italia, pînă în acel mo-

[22] Vezi şi *Dicţionarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, Bucureşti, 1979, p. 332.

ment cea mai puțin bună pentru România. La mijloc intervenea și chestiunea evreilor din România, care puteau deveni dintr-o dată protejați ai Germaniei. Violența manifestărilor Opoziției în legătură cu ratificarea Convenției cu Germania nu trebuia însă să înșele. Convenția era de fapt impusă de Germania și stabilea, într-adevăr, imunități și prerogative ce veneau în contradicție cu suveranitatea statului român, cum erau cele privitoare la jurisdicția consulară, abolită în România odată cu dobîndirea independenței, dreptul consulilor germani de a se amesteca în procese în care erau implicați și cetățeni români, suveranitatea asupra școlilor și comunităților bisericești ș.a.*. Convenția stabilea desigur o reciprocitate de tratament, dar despre ce reciprocitate putea fi vorba cînd România n-avea putere economică și n-avea nici un aparat consular dezvoltat? I. C. Brătianu nu voia această convenție (nici un om politic român n-o putea accepta) și nevrînd să bruscheze relațiile cu Germania, o bruscheță pe care România nu și-o putea permite fără riscuri, a folosit prilejul ratificării pentru a o înmormînta. Dincolo de a fi „un eșec al lui Brătianu" cum credea Maiorescu[23], neratificarea convenției (la 13/25 iunie se amînă discuțiile asupra ei, pentru a nu se mai relua niciodată) a fost un succes și pentru el și pentru țară, cum mai inspirat considera Bacalbașa, care adăuga: „aș putea spune chiar că agitația (Opoziției) era inspirată și încurajată de șeful guvernului"[24]. Ceea ce este foarte probabil.

Surescitarea Opoziției era însă atît de mare încît izbucnirile ei aveau loc din orice. Cu atît mai mult ea izbucnea cînd la mijloc era o chestiune importantă. Mai domolită în vara lui 1886 (ca de obicei vara șefii Opoziției plecau și, în plus, în august viața politică internă resimte și ea evenimentele din Bulgaria vecină**), surescitarea reizbucnește odată cu noul atentat, al lui Stoica Alexandrescu, la viața lui I. C. Brătianu, de la 4/16 septembrie 1886. Liberalii au atribuit atentatul violențelor de limbaj ale

---

* Vezi *Convențiunea consulară cu Germania, însoțită de aprecieri obiective, supusă judecății publice de un reprezentant al națiunii (V. Maniu)*, București, 1886, p. 2—11.

[23] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, vol. II (1881—1886), p. 351.

[24] C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. II, p. 27.

** Alegerea principelui german Ferdinand de Saxa Coburg drept cneaz al Bulgariei (1887—1918), pas important în desprinderea acesteia de Turcia.

ziarelor de opoziție și au trecut la represalii. Redacțiile ziarelor „Epoca" și „România" sînt devastate[25]. Faptul nu face altceva decît să îndîrjească și mai mult ostilitățile. Pentru alegerile comunale din noiembrie 1886 opoziția renunță la pasivitatea electorală de pînă atunci și trece la atac. I. Catargiu și G. Vernescu adresează alegătorilor un apel ca să participe la „marele proces între națiune și guvernul lui I. C. Brătianu"[26]. La București opozanții depun o listă care nu era deloc de administrație, ci pur politică. Lista nu izbutește, dar diferența de cea guvernamentală era mică (1 343 voturi contra 943). La colegiul II de la Cîmpulung, Caracal, T. Severin, Galați, Slatina, Roșiorii de Vede, Tr. Măgurele listele opoziției chiar izbutesc, ceea ce, avînd în vedere „moravurile electorale ale epocii", trecea drept o însemnată victorie.

Rîndurile potrivnicilor lui I. C. Brătianu continuă să crească. Tinerii atrași de el în 1884 încep să-l părăsească. După atacul contra lui Emil Frunzescu, corector la „Epoca", pus la cale de poliție, Take Ionescu declară că îi e rușine să mai facă parte din partid și intră în opoziție, urmat în curînd și de alții. N. Fleva, primar al Capitalei, își dă demisia și trece și el, aproape fără tranziție, în rîndul celor mai vehemenți potrivnici ai liderului liberal. Împreună cu Take Ionescu, C. C. Arion și Djuvara, N. Fleva duce tratative cu junimiștii la Marghiloman acasă*. Tratativele au mers se pare pînă la a se stabili chiar și o colaborare ministerială (N. Fleva voia ministerul de Interne, dar P. P. Carp nu-i oferea decît Domeniile)[27]. Junimiștii, rămași

---

[25] Vezi pe larg descris atacul asupra ziarului „Epoca" în C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. II, p. 31—33; vezi și T. Maiorescu, *op. cit.*, vol. II, p. 357.

[26] „România", nr. 233 din 20—21 oct. 1886.

*, Take Ionescu spunea mai tîrziu: „Doi ani cît a ținut opoziția noastră în acest parlament ne întîlneam la d. Marghiloman acasă ca să calculăm tactica noastră parlamentară și am tratat pentru o fuziune finală între noi și D. Carp". (*D.A.D.*, sesiunea ordinară prelungită 1892—1893, nr. 45 din 17 februarie 1893, p. 584).

[27] *Ibidem*. Poate și această colaborare, pînă la urmă eșuată, îl determină pe Fleva să spună mai tîrziu despre gruparea junimistă că nu este un partid, „ci o grămădeală din diferite partide, strînse după timp și împrejurări, adunați și din dreapta și din stînga. [...] Junimiștii mi se pare că sînt ca acei oameni cari umblă cu felinarul în mînă și adună noaptea obiectele rămase pe un cîmp de bătălie. Ei iau de la cei căzuți tot ce găsesc, ca să-și facă capitalul lor politic" (*Ibidem*, p. 581). Însă dacă așa stau lucrurile Fleva nu se punea pe sine într-o lumină prea favorabilă.

într-o poziție aproape independentă față de guvern, însă amicală, își schimbă și ei atitudinea (fără N. Gane, care trece la liberali)[28], părăsind o situație care unora dintre ei li se părea „disperată"[29]. La 19 noiembrie/1 decembrie 1885 junimiștii hotărăsc intrarea în opoziție. T. Maiorescu începe seria sa de articole din „România liberă", pusă sub titlul *Precedentele constituționale create de ministeriul Brătianu*. În discuția răspunsului la Adresă din decembrie 1885 junimiștii votează contra proiectului guvernului, după ce majoritatea respinge două amendamente propuse de ei. În discursul său T. Maiorescu sprijină politica externă a guvernului, dar îl atacă pentru cea internă, învinuind administrația liberală de a fi promovat „o mare și întinsă nemulțumire"[30]. P. P. Carp releva „relele" aduse țării de prezența liberalilor la putere în domeniul finanțelor (sporirea agioului*), nesiguranța relațiilor comerciale cu străinătatea ș.a. Constata apoi corupția din sînul partidului de la putere: „se aplică și la d-voastră adevărul semnalat de Niebuhr, că în fiecare revoluțiune, și nu putem contesta că în țara noastră nu a fost o revoluțiune mare, ne unim la asalt cu oamenii cei mai buni și rămînem pe breșă cu cei mai slabi [...]. Ați mers la asalt cu cei dezinteresați și ați rămas pe breșă *avec les jouisseurs*"[31]. Cuvintele lui Carp, criticile lui Maiorescu au atras vorbele lui I. Cîmpineanu cum că șoarecii părăsesc corabia în primejdie. Și vorba nu era deloc în vînt. Alte atacuri vin din presa liberală. E. Stătescu îi adresează lui Maiorescu o scrisoare deschisă în „Voința națională", cu numeroase insulte, pentru care are loc și un duel, cam de formă, ce-i drept[32]. Între liberali și junimiști divorțul** se produce, chiar dacă nu toate formele erau terminate. Și grupul lui Carp și Maiorescu se apropie de Opoziția Unită. Această apropiere rămîne

---

[28] T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, III, p. 54; idem, *Însemnări zilnice*, II, p. 310.

[29] Idem, *Însemnări zilnice*, II, p. 310.

[30] *Discursuri parlamentare*, III, p. 372, p. 391.

* Diferența în cursul de piață al monedelor și hîrtiilor depășind valoarea lor nominală. Banca Națională era organizată după sistem bimetalist, aur și argint, de aici mari fluctuații și sporirea agioului.

[31] P.P. Carp, *Discursuri*, I, 1868—1888, p. 380, 388.

[32] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, II, p. 322—323.

** Maiorescu numea regimul lui Brătianu „absolutismul deghizat sub formă constituțională" (*Precedentele constituționale create de ministeriul Brătianu*, II, în „România liberă", an IX, nr. 2502 din 28 noiembrie 1885).

în 1886 mai mult sub forma reluării contactelor. Al. Lahovari era omul de legătură. La 10/22 februarie 1886 el îi spune lui Maiorescu cum că conservatorii vor susține public un minister al junimiștilor chiar dacă faptul va provoca o ruptură de G. Vernescu. Aceasta era și declarația lui Catargiu[33]. Speraseră junimiștii în 1886 că vor veni ei la guvern în locul liberalilor? Faptul nu e exclus. În însemnările sale Maiorescu observa în 1886 peste tot semne ale apropiatei căderi a lui Brătianu. Îndeosebi îi atrăgeau atenția numeroasele întruniri ale Opoziției Unite, „pline de succes", cum le considera el, și care întrețineau o permanentă „fierbere politică"[34]. Regele i se părea tot mai puțin favorabil șefului liberal[35]. Junimiștii refuză să participe la alegerile comunale din noiembrie 1886 pe listele Opoziției (Al. Lahovari voia să-i atragă la o înțelegere deschisă), dar Maiorescu interpelează în Cameră guvernul asupra devastării ziarelor Opoziției (interpelarea, mereu amînată, se ține la 13 ianuarie 1887) și strînge legăturile cu Take Ionescu și C. C. Arion, alături de care participă la întruniri politice[36]. P. P. Carp la 28 noiembrie 1885 declara că el fusese și era conservator și sub această culoare politică colaborase cu guvernul I. C. Brătianu. Un an mai tîrziu, la 27 noiembrie 1886, reafirma cu tărie apartenența la conservatorism și la Partidul Conservator (pe care se străduise de un deceniu „să-l regenereze")[37], pentru ca în discuția Adresei din 1886 să vorbească „în numele Partidului Conservator". La 5 iunie 1886, T. Maiorescu declara că a păstrat și păstrează legături cu vechii lui colegi din Partidul Conservator pe care-i considera (cu referire specială la Al. Lahovari și gen. Manu) drept „oameni de mare valoare [...] de care nu se va putea lipsi țara pentru guvernarea ei"[38].

Anul 1887 e și mai încărcat de tensiune politică decît precedentul*. Opoziția din Parlament își dăduse mîna cu

---

[33] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, II, p. 337.
[34] *Ibidem*, p. 348—349.
[35] *Ibidem*, p. 359.
[36] *Ibidem*, p. 372.
[37] P.P. Carp, *op. cit.*, I, p. 419.
[38] T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, III, p. 417, 424—440.
* Un incident ca cel dintre tînărul Alecu Balș din grupul „Epocii" și N. Xenopol, primul redactor al „Voinței Naționale", care trece din

cea din afara lui. Al. Lahovari încearcă din nou o unitate de acțiune a celor două. În ianuarie și februarie în acest sens se și discută între Carp, Maiorescu, Rosetti, Pogor, Negruzzi, N. Fleva, pe de o parte și I. Catargiu, G. Vernescu, Al. Lahovari, G. Manu și grupul „Epocii", pe de alta sau separat în cele două grupări. În același timp continuă apropierea între liberalii conservatori și liberalii naționali ai lui Kogălniceanu și D. Brătianu, care practic numai în comun acționează. Unirea opoziției parlamentare cu cea extraparlamentară nu izbutește în întregime, P. P. Carp, T. Maiorescu, Al. Marghiloman și Nica, la insistențele primului, rămînînd în afara ei. Ceilalți: N. Fleva, V. Pogor, I. Negruzzi, Dim. C. Rosetti, I. Diamandi ș.a. se alătură opozanților în urma hotărîrii luate în adunarea de la 20 martie/laprilie 1887[39]. „Eroul Opoziției" în Cameră era N. Fleva, într-o necontenită harță cu guvernul și majoritatea. Lui i se alătură Take Ionescu și Al. Djuvara, care vin mereu cu interpelări, prelungind în Parlament agitația din afară.

În fața concentrării forțelor Opoziției, în februarie 1887, I. C. Brătianu convoacă majoritățile liberale la Senat. Le vorbește din nou de iminența unui război ruso-austriac și, folosind sperietoarea războiului (de altfel pericolul era real, nu însă și iminent), le cere sprijinul, pe care deputații și senatorii liberali nu ezită să i-l acorde. La consfătuire I. C. Brătianu invitase și pe P. P. Carp (numai pe el din toată Opoziția), măgulindu-l cu vorbe că „este singurul bărbat de stat cu vederi largi și luminoase al cărui cuvînt va trebui ascultat în clipele grele prin care trece țara"[40]. Brătianu, foarte priceput în mînuirea oamenilor, cunoștea „copilăreasca vanitate" a lui Carp, care, rugat, a luat și cuvîntul la această consfătuire. Chiar dacă acest cuvînt nu era în consens cu cel al lui Brătianu, el n-avea totuși pentru ce vorbi la o întrunire a liberalilor și numai a lor. Cu o astfel de metodă șeful liberal ținea deoparte pe Carp de coaliția Opoziției.

---

presă la bătaie în stradă, în instanța judecătorească și la închisoare (pentru cei dintîi și pentru N. Filipescu) arăta îndeajuns cît de încărcată era atmosfera luptelor politice. La fel de elocvent este incidentul Pherekide-Fleva și duelul dintre ei.

[39] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, III (1887—1891), p. 16.

[40] C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. II, p. 39—40; vezi și C. Gane, *op. cit.*, vol. I, 1936, p. 358—359.

Nemulțumirile opoziției încep să ia și o direcție antiregală, Carol I fiind acuzat că protejează pe șeful liberal, menținîndu-l la putere. „Lupta", unde G. Panu publică cunoscutul său articol „Omul periculos", plin de injurii la adresa suveranului, și „Epoca" sînt cele două ziare care hrănesc mereu curentul antiregal. Un curent destul de puternic, dacă, la banchetul de împlinire a doi ani de la apariția „Epocii", Gh. Ressu de la Galați a putut spune: „Capul statului va trebui să se aplece sau să plece", iar Opoziția Unită să publice la 17 noiembrie un manifest în care între altele să se scrie: „Suveranul, căruia țara i-a încredințat destinele sale, știe, trebuie să mai știe că, dacă nu-i va cruța această dureroasă încercare (prezidarea viitoarelor alegeri de I. C. Brătianu — *n.n.*), poporul român, blînd și lung îndurător, va arunca în fine răspunderea nu asupra acelora ce înconjoară Coroana, ci asupra aceluia ce o poartă"[41]. Și Manifestul nu era semnat de un oarecare Gh. Ressu, ci de foști prim-miniștri ai țării: L. Catargiu, D. Brătianu, G. Vernescu, gen. Florescu, sau de Al. Lahovari, C. Boerescu, N. Fleva, P. Grădișteanu, Gh. Palladi. La 15 noiembrie opoziția din Cameră se adună la Take Ionescu. Se cere insistent o mai strînsă unire cu opoziția extraparlamentară. Însă P.P. Carp refuză, acuzînd lupta acesteia din urmă de un antidinasticism violent pe care el nu-l acceptă. T. Maiorescu îl susține. Cu același prilej Carp declară că nu se mai consideră șef de grupare politică, deoarece unii dintre parlamentarii junimiști au dezavuat tactica lui politică, trecînd fie la liberali (N. Gane și Bossy), fie intrînd în Opoziția Unită (frații Negruzzi, V. Pogor, D. Rosetti, I. Diamandi). Aceeași declarație o repetă două zile mai tîrziu în Parlament. În fapt, la sfîrșitul anului 1887 nu mai rămăseseră alături de Carp decît Maiorescu, Laurian, Stroici, Nica și Marghiloman (acesta din urmă îl va părăsi și el în martie 1888, alăturîndu-se Opoziției Unite).

Multă energie politică se consumă în timpul campaniei electorale și a alegerilor pentru Cameră din 23—25 ianuarie 1888. Pentru pregătirea lor Opoziția crease încă de la 11 octombrie 1887 un comitet comun de acțiune. Printr-o iarnă grea, cu zăpezi mari care îngreuiau mult circu-

[41] *D.A.D.*, sesiunea extraordinară 1888, nr. 13, ședința din 1 decembrie 1888, p. 188.

lația la țară, pe la marii proprietari, activitatea Opoziției întîmpină numeroase piedici. Multe mari centre se arătau favorabile Opoziției: Iași, Ploiești, Botoșani, Galați, T. Severin, Brăila, Bîrlad, Buzău, Craiova (nu și Bucureștiul, pe atunci foarte guvernamental). Dar în condițiile regimului cenzitar și a unei practici deja știute și verificate nu era cu putință ca Opoziția să cîștige contra guvernului. Exemplele cu majorități liberale în Cameră în 1870, sub Manolache Costache Epureanu și în 1876, la alegerile senatoriale, au explicațiile lor aparte și nu contrazic regula generală. Așa că și în 1888 guvernul cîștigă. Dar toți liderii opoziției sînt aleși*. „Pentru moravurile epocii aceasta însemna căderea sigură a guvernului liberal"[42]. Într-o atmosferă de corupție întreținută acum de afacerile Anghelescu și Maican, într-o puternică surescitare politică și nemulțumire generală, regimul lui I. C. Brătianu se duce. Nu înainte de a mai da ocazia unor manifestări violente**. Diverse combinații ministeriale cu I. Brătianu în frunte sau cu prințul Ghica, de la care nu sînt excluși junimiștii, eșuează înainte de a se închega[43].

---

* 49 de mandate plus 9 independente, între care și junimiștii credincioși lui Carp.

[42] „România liberă", XII, nr. 3138 din 18 februarie 1888. Ion Bălăceanu îi scria regelui la 11 martie 1888 că trebuia chemată opoziția „pentru că țara este cu ea", ca în 1875, trebuia făcut apel la L. Catargiu, „singurul om care și putea să-i dea un guvern tare și care, dînd calmul unei opinii surescitate, repudiază orice idee de persecuție politică și de represalii. În chestia externă d-l Catargi este de asemenea singurul om ale cărui idei nu vor aduce nici o tulburare în relațiile d-voastră cu puterile din Centrul Europei" (regele însă tocmai de asta se temea). Bălăceanu îi atrage atenția că nu trebuia întinsă coarda prea mult, că și armata era ostilă guvernului liberal și opiniile politice ale ofițerilor „flottent entre cuzism et nihilism", ba și propaganda socialistă a contaminat pe subofițeri (Vezi Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, ds. 1 /1888, f. 3–4).

** Asupra lor vezi C. Bacalbașa, *op. cit.*, II, p. 53–66; Mai nou vezi Paraschiva Cîncea, *op. cit.*

[43] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, III, (1887–1891), p. 81–91.

II

ÎN SFÎRȘIT... PUTEREA ȘI RISCURILE EI

Puterea, unica raţiune a politicii, în sfîrşit era lăsată din mînă de I. C. Brătianu. Prea mult o ţinuse la sine şi geloziile, pornirile, violenţele toate păreau justificate. Dar căzînd Brătianu se retrăgea de la guvernarea ţării singura forţă politică organizată a momentului, P.N.L., la a cărei construire şi ridicare contribuise atît de mult omul politic de la Florica. „Opoziţia Unită" era expresia politică a nemulţumiţilor, dar nu era o forţă organizată, unitară. Cine să preia puterea lăsată de Brătianu? Liberal-conservatorii, liberalii lui Kogălniceanu sau ai lui D. Brătianu, disidenţii liberali din jurul lui Fleva şi ai grupului similar Take Ionescu, Djuvara, Arion, junimiştii? Fiecare aspira şi îşi legitima aspiraţiile mai mult cu meritele în lupta dusă pentru răsturnarea lui Brătianu decît cu posibilităţile lor constructive de guvernare*. Ca de atîtea ori *in dubiis* hotărăşte Coroana**. Şi de data aceasta

---

* „Din nenorocire, declara Al. Lahovari în decembrie 1889, nu este deajuns să fi luptat în opoziţiune cineva ca să merite totdeauna să fie la guvern [...]. În opoziţiune nu este trebuinţă ca acei ce luptă spre a răsturna un guvern să aibă aceleaşi păreri, acelaşi temperament, aceleaşi vederi, acelaşi scop. Toate acestea sînt neapărate pentru a guverna împreună. Opoziţiunea este o negativă, guvernul este o afirmare de toate orele, de toate momentele" (Alex. Lahovari, *Discursuri parlamentare*, p. 216).

** „Apoi din momentul cînd era aşa, cînd nu exista un alt parti politic în faţa partidului căzut de la putere, ci numai o colecţiune fracţionată în diferite grupuri, cum puteţi să tăgăduiţi M.S. dreptul de a alege între acele grupuri pe acela pe care-l crede mai dezinteresat în

o face din raţiuni externe, alegînd soluţia cu junimiştii*. T. Maiorescu putea nota satisfăcut: „am cîştigat pariul" (făcut la 24 noiembrie 1887 cu V. Pogor şi I. Negruzzi). Nu întîmplător P. P. Carp era titularul la Externe pentru a asigura continuitatea politicii din afară. Prezenţa lui Th. Rosetti în capul guvernului, a celui pe care liberalii îl numiseră preşedinte al Curţii de Casaţie şi care *volens-nolens* se amestecase mai puţin în politică, indica cel puţin intenţia regală de a-i folosi pe junimişti nu numai ca o soluţie provizorie în vederea alegerilor, dar şi ca mijlocitori ai unei slăbiri a tensiunii politice şi revenirii la raporturi politice normale.

Noul guvern, soluţie, pentru cei mai mulţi opozanţi, neaşteptată, este întîmpinat în Parlament cu vădită ostilitate; „un instrument servil în mîinile regelui", cum îl numea G. Panu. La 4 aprilie se închide sesiunea Parlamentului şi guvernul îşi concentrează atenţia asupra răscoalelor ţărăneşti izbucnite în Cîmpia Dunării pe care le înăbuşă cu ajutorul armatei**.

Conservatorii, rămaşi în opoziţie, şi aliaţii lor nu puteau accepta guvernul junimist decît ca un provizorat care nu-şi avea alt sens decît organizarea unor noi alegeri parlamentare. Dar junimiştii nu se grăbeau. Ei n-aveau aproape nici un contact cu masa electorală. Sigur, „ţara era guvernamentală". P. P. Carp o declarase în mai multe rînduri: „Daţi-mi puterea şi mă prind că la cele dintîi alegeri am majoritatea". Masa electorală era într-adevăr mobilă, putînd trece de la un partid la altul, cu ajutorul administraţiei, tocmai pentru că era cam aceeaşi, adică restrînsă pentru toate partidele. Dar nu era de aşteptat ca ea să treacă şi la junimişti, fără legături în ţară, fără măcar o pojghiţă de organizare care să pună în mişcare „contingentul electoral". Din sînul opoziţiei numai liberal-conservatorii însemnau ceva pe plan organizatoric***.

---

luptele electorale, pentru a da ţării alegeri libere din cari în urmă să iasă un guvern regulat?" — se întreba G. Vernescu (*D.A.D.*, nr. 17 din 5 decembrie 1888, p. 260).

* Membrii guvernului erau: Th. Rosetti, P.P. Carp, T. Maiorescu, M. Ghermani, gen. C. Barozzi, Al. B. Ştirbei, Al. Marghiloman.

** Vezi, pe larg, Constantin Corbu, *Răscoala ţăranilor de la 1888*, Bucureşti, 1978; Ion Ilincioiu, *Ţăranii, pămîntul şi moşierii în România. 1864—1888*, Bucureşti, 1982, p. 223—277.

*** O alegere parţială de la colegiul I de Cameră din Bucureşti unde generalul G. Manu îl înfrînge pe Panu Buiescu (acesta din urmă candidat din partea partidului lui D. Brătianu) cu 903 voturi contra 69 tocmai

Organizarea era prin ea însăşi o forţă, fapt de care junimiştii începuseră să-şi dea seama. Aşa că nu se arătau grăbiţi să dizolve Parlamentul şi să provoace consultarea corpului electoral[1]. Ei căutau să rupă rîndurile Opoziţiei şi să-şi facă partizani. Întreagă această acţiune se desfăşura sub deviza: refacerea unităţii rîndurilor Partidului Conservator. Or această refacere nu se putea realiza decît prin treptata desprindere a conservatorilor de liberalii opoziţionişti. Cînd Th. Rosetti a format guvernul, el a cerut concursul liberal-conservatorilor. Dar aceştia refuză. „Cauza a fost că n-au voit să aibă nici măcar aerul de a părăsi pe amicii leali cu care au luptat şi au dărîmat colectivitatea"[2]. Treptat, însă, în vara anului 1888 „Opoziţia Unită" se destramă. Se rupe mai întîi gruparea lui Fleva. Apoi liberalii lui D. Brătianu şi M. Kogălniceanu. Din tabăra conservatoare cei care militau totala despărţire, în afara junimiştilor, şi o făceau cu multă fervoare, erau tinerii conservatori din jurul ziarului „Epoca", al lui N. Filipescu. Refacerea unităţii Partidului Conservatorilor, prin înlăturarea disidentelor liberale din corpul său, era o lozincă atrăgătoare şi va fi curînd eficace. Tactica junimiştilor era corectă, chiar dacă nu şi îndeajuns de profitabilă pentru ei. Căci unitatea nu se va reface în jurul lor, ci a vechilor conservatori de sub conducerea lui I. Catargiu. Cu Parlamentul în vacanţă, încă nedizolvat, guvernul Th. Rosetti a condus ţara din luna martie pînă în septembrie 1888. Deşi nu prim-ministru, P. P. Carp era în fapt conducătorul guvernului, personalitatea sa

---

punea în lumină acest adevăr. În 1888, de fapt, cel mai puternic organizat partid din ţară părea să rămînă tot cel Naţional-Liberal. La alegerile comunale din Bucureşti, din 22 mai 1888, lista guvernului sprijinită de întreaga opoziţie (în fruntea celor două liste de la colegiul I şi II figurau D. Brătianu şi N. Blaremberg) trece cu 1 401 voturi, lista Fleva obţine 262, iar cea liberală 720 voturi. În tabăra conservatoare se spunea adesea că liberalii („colectiviştii", în termenul întrebuinţat atunci) sînt „la pămînt", în totală disoluţie pretutindeni. Nu era aşa. În aprilie 1888 liberali îşi strîng din nou rîndurile. Se înfiinţează şi un comitet de acţiune cu toţi fruntaşii lor. La o întrunire a Clubului naţional-liberal din Bucureşti, prezidată de I.C. Brătianu, la care participă delegaţi din toată ţara, se adoptă şi un apel către ţară iscălit de 371 de membri ai P.N.L. Apelul, intitulat „Manifestul Partidului Naţional-Liberal", chema la unitate pentru a asigura înfăptuirile partidului din cei 12 ani de guvernare (*Istoricul Partidului Naţional-Liberal de la 1848 şi pînă astăzi*, Bucureşti, 1923, p. 129—134).

[1] „România", nr. 183 din 19 august 1888.

[2] *Idem*, nr. 124 din 1 iunie 1888.

politică conturîndu-se tot mai pregnant. Nu fără ironie I. I. C. Brătianu scria surorii sale la 25 martie/6 aprilie 1888: „Eu chiar m-aş mira ca d. Carp să poată sta mult la guvern şi din altă pricină: fiindcă pe de o parte nu-mi închipuiesc pe Richelieu ministru al lui Napoleon I şi pe Bismarck funcţionar sub Frederic II. Şi pe de altă parte ştiu că d. Carp, dacă nu se compară mai pe faţă cu cardinalul şi cu cancelarul e fiindcă li se crede superior"[3].

Dar guvernul junimist nu putea merge indefinit cu un parlament cu majoritate liberală fără a-şi pune în pericol existenţa prin pierderea creditului celorlalţi conservatori. La 9/21 septembrie 1888 Parlamentul e convocat şi dizolvat. Noile alegeri sînt fixate între 12—14 octombrie pentru Cameră şi 16—18 octombrie pentru Senat. Cîteva zile mai tîrziu junimiştii publicau „Apelul către alegători" şi, simultan, în „Monitorul Oficial", proiectele de legi care trebuiau să materializeze programul „Era Nouă". „Opera trecutului este terminată — proclama Apelul. Ceea ce se impune acum generaţiei noastre este organizarea temeinică a ţării înlăuntrul cadrului constituţional ..."[4].

„Apelul către alegători" relua programul expus de P. P. Carp în şedinţa Camerei din 28 martie 1888, cînd acesta răspunsese lui G. Panu, N. Blaremberg şi I. Grădişteanu[5]. Un program cunoscut încă din 1881, aşa-numita "Era Nouă", şi care acum lua o formă definitivă şi precisă.

Două principii doctrinare stăteau la baza „Erei Noi". Primul, inspirat de şcoala germană contemporană, era recunoaşterea dreptului de intervenţie al statului în raporturile sociale[6]. Intervenţia nu trebuia să se facă însă — şi acesta era al doilea principiu — fără a ţine seama de

---

[3] *Din corespondenţa familiei Ion C. Brătianu, 1884—1886*, vol. II, p. 332.

[4] Apud Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare ...*, vol. IV, p. 21—22. Apelul şi forma publicării lui, procedee noi, ulterior preluate de toate guvernele, au stîrnit nedumerire. Cei mai mulţi le-au luat ca pe o reclamă electorală, ca pe o intenţie de atragere a alegătorilor de la colegiul al III-lea. I. Catargiu se şi duce la Th. Rosetti şi îi spune: „Oare nu vă ajunge «România Liberă» pentru programele D-voastră şi mai recurgeţi şi la «Monitorul Oficial»? Nu vă daţi seama d-voastră de efectul ce face în ţară publicarea unor asemenea idei în jurnalul oficial, în care lumea s-a desprins a nu vedea decît legi definitive?"

[5] P.P. Carp, *op. cit.*, vol. I, p. 473—480.

[6] George Taşcă, *Politica economico-socială a lui P.P. Carp*, Bucureşti, 1938, p. 5.

„starea populației țării, de obiceiurile ei, de felul ei de trai, de starea ei de cultură, de tradiții și de o sumă de alte împrejurări"*.

Spre ce se orientau reformele preconizate de junimiști? Nu spre obținerea de alte libertăți. Considerau suficiente pe cele obținute deja: libertatea de conștiință, de presă, de întruniri, de asociere ș.a. Acestea „înlăturaseră piedicile ce se opuneau progresului". Însă „chestia de a ști *cum să se întrebuințeze* (subl. ns.) libertatea cucerită este încă de rezolvat". Altfel spus, rolul conservatorilor urma a fi acela de a consolida libertățile pînă atunci cucerite**. Pentru un partid de guvernămînt nu era prea mult. Își refuzau în bună măsură creația în opera de guvernare. Pînă la urmă, nu cu multe excepții, conservatorii aceasta și vor face. Inițiativa în toată epoca modernă o vor avea liberalii. Ei vor trasa cadrul de dezvoltare a țării în vreme ce conservatorii se vor mulțumi să consolideze o operă începută de alții. Domeniul preferat în care ei vor crea va fi cel administrativ.

Dar care erau reformele propuse? Satisfăceau ele la acel moment fie și numai nevoia consolidării stadiului atins de statul român? Junimiștii renunțau la expunerea unui program de dorințe generale, sub „o formă vagă și nefolositoare", și prezentau un program de proiecte de legi. În domeniul social se precizau mai întîi măsuri privind soarta țăranilor (nu întîmplător, după răscoalele țărănești din primăvara acelui an) și a meseriașilor. Se urmărea „a stîrpi și a preveni proletariatul în sate și în orașe". Pe ce căi și prin ce mijloace? „Dînd săteanului toate înlesnirile priincioase pentru împroprietărire" și „căutînd, pre cît atîrnă de guvern, a introduce o mai mare echitate în raporturile dintre proprietari și săteni". Mijloacele vor fi legea de vînzare din moșiile statului și o revizuire a legii

---

* După același Carp, principalul creator al programului: „Reformele la noi s-au făcut pînă acum fără să se țină seamă de ceea ce există deja în țară; s-au luat pur și simplu legi din alte țări, s-au tradus și s-au însoțit de o expunere oarecare. Acestea nu sînt reforme, ci schimbări în bloc. Eu cred că reforma adevărată trebuie să ia lucrurile existente și să caute a le îmbunătăți. În toate legile pe care am avut ocazia a le prezenta în viața mea, am ținut cont de aceasta: *am căutat numai să îmbunătățesc* o stare de lucruri existentă în această țară" (Discursul din februarie 1893 în G. Tașcă, *op. cit.*, p. 5).

** „Ceea ce se impune acum generației noastre este organizarea temeinică a țării înlăuntrul cadrului constituțional", se spunea și în „Apelul

tocmelilor agricole*. Pentru meseriaşi şi lucrători se propunea o lege a meseriilor care „să stabilească între meseriaşi o puternică asociere ce-i va apăra în contra ignoranţei, a neajunsurilor bătrîneţei şi a accidentelor". Va fi partea a doua a legii minelor.

În administraţie se preconiza o mai bună administrare a comunelor rurale şi descentralizarea prin instituirea „căpităniilor generale". Se aduceau în dezbatere proiecte de legi privind înfiinţarea jandarmeriei, admiterea şi înaintarea în funcţiile administrative, perceperea dărilor comunale şi judeţene, modificarea legii electorale, comunală şi judeţeană, crearea unui cod administrativ coordonat. Trăsătura generală a tuturor acestor proiecte era simplificarea raporturilor administrative prin descentralizare. Cu excepţia „căpităniilor", chestiune foarte controversată, celelalte proiecte se vor realiza. În domeniul economic se fixau ca obiective: stîrpirea agioului şi echilibrarea valutei prin introducerea monometalismului, aşezarea pe baze temeinice a politicii vamale, încurajarea industriei naţionale şi o reformă minieră. Obiective care, iarăşi vor fi legiferate. Se propunea şi modificarea sistemului de impozite prin desfiinţarea acelora prea înrobitoare (în realitate se va proceda invers). Inamovibilitatea judecătorească urma a fi extinsă asupra curţilor de apel, preşedinţilor de tribunale şi judecătorilor de instrucţie. La departamentul Cultelor şi Instrucţiei Publice se propuneau îmbunătăţirea soartei clerului de mir şi, „ca o trebuinţă urgentă", extinderea învăţămîntului real pentru a încuraja „accelerarea mişcării economice şi industriale şi frînarea tendinţei spre reacţionarism"[7].

În totul, un program ambiţios şi care va fi înfăptuit în cea mai mare parte în următorii ani de guvernare. Dar era acest program al tuturor conservatorilor sau numai al junimiştilor, adică numai al unei ramuri conservatoare? O întrebare care nu este numai a istoricului, ci era a contemporanilor. Ei îi răspundea Grigore Păucescu, în numele Partidului Liberal-Conservator: „Nu numai că conserva-

---

către alegători" din septembrie 1888 („România", nr. 203 din 14 septembrie).

* Vezi pe larg Traian Lungu, *Viaţa politică în România la sfîrşitul secolului al XIX-lea. 1889—1900*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1967, p. 67—84, 110—122, ale cărui concluzii le împărtăşim.

[7] Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. IV (1888—1895), Bucureşti, 1904, p. 21—27.

torii n-au repudiat programul junimist, dar încă l-au declarat al lor în modul cel mai lămurit; și singura discuțiune ce am avut cu junimiștii în privința programului este tocmai că ei susțineau că programul pe care junimiștii l-au prezentat, ca al lor special, nu este altceva decît programul partidului conservator"[8]. Al. Lahovari, personalitatea cea mai puternică a conservatorilor la acea vreme, răspundea și el la Senat la 15 noiembrie 1888 interpelărilor lui N. Fleva și Șt. Șendrea: „aceste legi noi pe multe le-am cerut încă cînd eram pe banca de deputat"[9] (în acel moment era ministrul Agriculturii și Domeniilor). Exista într-adevăr un fond de gîndire comună în rîndurile tuturor conservatorilor* și junimiștii se pricepuseră mai bine decît alții să-l concretizeze.

Fiind în alianță cu liberalii lui G. Vernescu, conservatorii din jurul lui L. Catargiu simt totuși nevoia de a veni în fața alegătorilor în septembrie 1888 cu un program care să fie al Partidului Liberal-Conservator. Căci nu puteau subscrie pur și simplu, în chip oficial, la programul junimiștilor, atîta timp cît ei se aflau politic în aceeași organizație cu vernescanii iar nu cu adepții lui P. P. Carp. Apelul lor „Către alegători" nu era însă un program practic[10].

---

[8] „România", nr. 124 din 1 iunie 1888.

[9] Al. Lahovari, *Discursuri parlamentare (1888—1891)*, p. 16—17. Lahovari se referea la unul din discursurile sale din 1881 cînd susținuse retragerea a 26 de milioane de bilete ipotecare, stocul de aur și reforma Băncii Naționale. La 31 martie 1889 același Lahovari nu-i recunoștea lui P.P. Carp paternitatea ideilor din „Era Nouă". „Țara Românească ar fi nenorocită dacă tot viitorul său ar sta într-un singur om și tot programul său politic într-un singur cap" — replica el cu ironie. N-au primit oare conservatorii vînzarea pămînturilor statului către țărani? Dar reformele financiare („cu toate că acesta n-are nici un raport cu liberalismul și conservatorismul — căci agioul nu are culoare politică")? N-au primit ei inamovibilitatea magistraturii? („Cine cu mai multă dreptate decît Partidul Conservator poate zice că a susținut și susține această idee?"). Lahovari nu recunoaște lui Carp decît meritul de a fi pus în programul său de guvernămînt aceste idei înainte de alegeri și faptul că s-a făcut „sindicul ideilor celorlalți". (*Ibidem*, p. 144—145, 146—147, 148, 149).

* „Încercările de a ne înălța unii în paguba altora — scria «Timpul» dînd răspuns «Constituționalului» — sînt zădarnice, căci oricît am vroi să ne distingem unii de alții țara nu va face toate distincțiunile subtile pe care noi, în orbirea noastră, căutăm să le stabilim" („Timpul", an. XII, nr. 74 din 3 aprilie 1891).

[10] „România", nr. 206 din 18 septembrie 1888.

Alegerile dau cîştig de cauză coaliţiei conservatoare, cu deosebire liberal-conservatorilor*. Junimiştii, la guvern, obţin un procent scăzut de partizani (41), deşi sperau mult mai mulţi (cel puţin 100). Ei ar fi obţinut poate mai mulţi dacă ar fi trecut la schimbarea personalului administrativ şi judecătoresc, după cum bătrînii conservatori o cereau cu stăruinţă ("cu mătură şi cu răşină"). Schimbările acestea însoţeau de regulă orice înlocuire de guvern şi încă la toate nivelele. Din păcate nu exista nici o stabilitate a oamenilor în funcţii administrative şi judecătoreşti. Maiorescu motiva mai tîrziu înceata trecere la schimbările de personal din partea junimiştilor cu nevoia de stabilitate a funcţionarilor statului, judeţului şi comunei, care într-adevăr se impunea[11]. În realitate, schimbările nu au luat ritmul obişnuit în bună măsură pentru că junimiştii aveau partizani puţini şi cei pe care îi numeau şi care să nu fie liberali erau conservatori de alte nuanţe, de obicei adepţi ai lui I. Catargiu**. În rîndul majorităţii parlamentare cei care dominau erau liberal-conservatorii. De altfel I. Catargiu colaborase strîns cu guvernul în pregătirea şi desfăşurarea alegerilor, ştiind că la deschiderea Parlamentului se avea în vedere un guvern de concentrare conservatoare. O socoteală care îndată după alegeri nu se dovedeşte deloc simplă, amestecul de principii fiind tulburat ca de atîtea ori de amestecul de persoane. La Senat guvernul susţine preşedinţia lui N. Kreţulescu, iar liberal-conservatorii pe cea a gen. Florescu. Cel de-al doilea cîştigă cu 57 voturi contra 37 ale primului. „T. Rosetti, roulé par les conser-

---

* Mai înainte, la 13 septembrie, Partidul Liberal-Conservator se desprinde din „Opoziţia Unită", nu după apriinse discuţii în Comitetul Executiv (Vezi „România", nr. 204 din 15 şi 16 septembrie 1888 şi 208 din 21 septembrie 1888).

[11] Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. IV (1888—1895), p. 29.

** „Nu ştiu cum se face că, de cînd a căzut guvernul D-lui Brătianu, nu mai poţi să trăieşti de liberal-conservatori — declara Al. Lahovari în Parlament, şi el tot liberal-conservator. Avem 20000 de funcţiuni, mi se pare, dar de am avea 40, 60, 100000 tot ar fi liberal-conservatori care să le ocupe" (*D.A.D.*, nr. 26, şedinţa din 13 ianuarie 1889, p. 481). Alegerile au evidenţiat că Partidul Naţional-Liberal rămînea puternic. În ciuda faptului că era în opoziţie, el obţinea 40 de locuri. Şi chiar dacă lipsea din Parlament I.C. Brătianu (intrat în balotaj la colegiul I de Senat din Ilfov şi retras la al doilea scrutin în favoarea bancherului Zerlendi (!), liberalii făcuseră, cum scria C. Bacalbaşa, „foarte bună figură în alegeri". (C. Bacalbaşa, *op. cit.*, vol. II, p. 75).

vateurs furieux" — scrie T. Maiorescu[12]. În „România", un articol de fond răspunde nemulțumirilor junimiste.

La 7/19 noiembrie, la întrunirea partizanilor guvernului de la Hôtel de France, se aud voci care cer trecerea junimiștilor în opoziția liberală. La 9 noiembrie, la Cameră, N. Ionescu susține imediata alegere a organelor Adunării. Th. Rosetti cere amînarea cu două zile. La propunerea lui Al. Lahovari se votează amînarea cu o zi. Alegerea îi aduce lui L. Catargiu 105 voturi (guvernul nu propune contracandidat)[13], contra lui D. Brătianu, rămas cu 40 de voturi. Vicepreședinți sînt aleși Ilariu Izvoranu, V. Pogor, Gr. Cozadini și gen. G. Manu. Acesta din urmă, cu cele mai puține voturi (83), mulțumește cel dintîi cu vorbele: „Acest vot este pentru mine o semnificare, este aplicațiunea acelui vestit proverb: să te ferești de amici, să nu te temi de inamici"[14]. Hotărît lucru, nu o atmosferă de înțelegere domnea printre conservatori.

La 11/23 noiembrie „criza ministerial-parlamentară", cum o numește T. Maiorescu, nu se încheiase încă. La insistențele regelui se ajunge la o înțelegere pînă la urmă, în guvern, rămas pe mai departe sub conducerea lui Th. Rosetti, intrînd și liberal-conservatorii gen. G. Manu la război, Al. Lahovari la Domenii și G. Vernescu la Justiție. Externele le preia P. P. Carp după ce liberal-conservatorii nu-i acceptaseră Internele. În prima ședință a noului cabinet la rege, L. Catargiu și gen. Florescu declară tot sprijinul lor în Parlament[15]. Însă .. în fapt, bătrînii conservatori erau nemulțumiți[16]. Mai cu seamă L. Catargiu. La 14/26 noiembrie, din inițiativă parlamentară, se face propunerea de reînființare a porturilor-franc Brăila și Galați. Propunerea era iscălită de 23 de deputați în cap cu L. Catargiu[17]. La 12 ianuarie 1889, cînd vine în fața Camerei propunerea de reînființare a porturilor-franc

---

[12] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, III (1887—1891), p. 118.

[13] *D.A.D.*, nr. 4, sesiunea extraordinară 1888, ședința din 10 noiembrie 1888, p. 61.

[14] *Ibidem*, p. 62.

[15] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, III (1887—1891), p. 118—119; idem, *Discursuri parlamentare*, vol. IV (1888—1895), p. 33—34.

[16] „România", nr. 252 din 14 și 15 noiembrie 1888.

[17] *D.A.D.*, nr. 6, ședința din 14 noiembrie 1888, p. 77. Vezi și nr. 12, ședința din 25 noiembrie 1888, p. 160; nr. 13, ședința din 1 decembrie 1888, p. 188; nr. 14, ședința din 1 și 2 decembrie 1888, p. 206 și urm.

Galați și Brăila, L. Catargiu își arată limpede resentimentele*.

Discuția din Parlament e cu totul semnificativă pentru starea nelimpezită a raporturilor dintre diversele disidențe conservatoare în acel moment. Guvernul se simte dator să reacționeze și o face într-o strînsă unitate de vederi, cu spirit de echipă. La mijloc nu era într-adevăr chestiunea porturilor-franc, ci a persoanelor care ocupau banca ministerială. „Aici pare a nu mai fi vorba de porto-franc, ci de portofoliu", cum spunea cu fină ironie Al. Lahovari[18].

Reînființarea porturilor-franc, ca soluție economică de încurajare a exporturilor românești, nu mai era de actualitate. Orientarea unei însemnate părți a comerțului țării spre Europa Centrală, ca urmare și a dezvoltării rețelei de căi ferate, orientare puternic accentuată în timpul aplicării Convenției cu Austro-Ungaria, dezorganizarea comercială din anii războiului din 1877—1878, politica obstrucționistă a Rusiei la gurile Dunării după aceea, invadarea piețelor europene cu cereale americane și rusești ș.a. erau tot atîtea cauze** ce arătau soluția reînființării porturilor-franc ca neviabilă din punct de vedere economic. P. P. Carp, care, într-un excelent discurs, spulberă argumentația lui Catargiu, avea dreptate cînd afirma că de atunci înainte Galații și Brăila nu puteau profita decît de pe urma „creșterii treptate a avuției generale a țării" și orice mijloc de a le forța dezvoltarea în alt chip putea afecta negativ restul țării[19]. Chiar dacă era vorba doar de o reînființare pentru o anumită perioadă, zece ani, după propunerea lui L. Catargiu, soluția tot neviabilă rămînea. Chestiunea era mai mult politică decît economică. Și atunci, situația lui Al. Lahovari, a lui Manu și Vernescu,

---

* Susținînd propunerea, el declara: „cînd în Cameră și în Senat majoritatea este a partidului liberal-conservator, cînd pe banca ministerială unii din D-voastră nu vreți să ziceți că sînteți nici chiar liberali, ci puri conservatori, trebuie să urmați tradițiunile acestui partid". Tonul era tranșant, amenințarea nevoalată. Cu același prilej ridică și problema schimbării radicale a personalului administrativ, care era, spunea el, „colectivist" și nu conservator. Dacă așa se va face atunci el mai dă curs guvernului, dacă nu, „atunci nu pot face altfel decît a vă zice să rămîneți sănătoși" (*Ibidem*, nr. 25, ședința din 12 ianuarie 1889, p. 470, 471).

[18] *D.A.D.*, nr. 26, ședința din 13 ianuarie 1889, p. 479.

** Vezi Constantin Bușe, *Comerțul exterior prin Galați sub regimul de port franc (1837—1883)*, București, 1976.

[19] *D.A.D.*, nr. 25, ședința din 12 ianuarie 1889, p. 473.

membri ai Partidului Liberal-Conservator, dar și ai guvernului, era cel puțin delicată: „noi n-am intrat în acest minister — declara Lahovari — decît după ce am consultat pe cei doi leaderi ai noștri, pe președintele Camerei și pe președintele Senatului. Dar deodată veniți pe această bancă, nu puteam să nu fim corecți și pe lîngă aceia cu cari lucrăm. Situațiunile echivoce nu ne convin"[20]. Și Lahovari își arăta clar poziția: „sînt omul țării mele, nu sînt omul unui om, oricît de mare ar fi acel om"[21].

În urma atîtor declarații, M. Kogălniceanu concluda cu ironie că de fapt în Parlament s-a discutat nu „chestiunea porturilor-franc" ci „chestiunea ministerială". Pus la vot, proiectul reînființării porturilor-franc este respins cu 103 voturi contra 56. L. Catargiu își dă demisia de președinte al Camerei[22]. Demisia îi este respinsă a doua zi cu 91 voturi contra 50. La intervenția lui Catargiu este însă admisă, pentru ca la 16 ianuarie să fie din nou ales cu 99 de voturi[23]. Din nou intervine L. Catargiu. Pînă la urmă, abia la 19 ianuarie criza părea depășită.

Adunarea își alege un nou președinte în persoana fostului ministru de la 1870, Constantin Grădișteanu. Din solidaritate, N. Blaremberg își dă și el demisia din vicepreședență, dar n-are succesul lui L. Catargiu, demisia sa fiind imediat acceptată, în locul-i fiind ales E. Protopopescu-Pake. Dar la 25 ianuarie 1889, 22 de deputați, între care N. Blaremberg, G. Panu, Apostoleanu, E. Sturdza ș.a., vin cu o propunere de dare în judecată a foștilor miniștri ai lui I. C. Brătianu, pe care o citește de la tribună N. Blaremberg (timp de 2 1/2 ore) și o susține G. Panu[24]. Propunerea era, ca și precedenta, cît se poate de „insidioasă", cum se exprima Maiorescu, pentru că se știa că junimiștii i se opuneau cu hotărîre. De altfel, îndată după citirea ei, T. Maiorescu o combate în termenii cei mai aspri*.

---

[20] *Ibidem*, nr. 26, ședința din 13 ianuarie 1889, p. 480.

[21] *Ibidem*.

[22] *Ibidem*, p. 497.

[23] *Ibidem*, nr. 27, ședința din 14 ianuarie 1881, p. 507; nr. 28, ședința din 16 februarie 1881, p. 515.

[24] *Ibidem*, nr. 30, ședința din 25 ianuarie 1889, p. 567 și urm.

* Discursul e relevant nu neapărat prin valoarea lui, la Maiorescu totdeauna ridicată — lucru știut —, cît prin reacția pe care o determină

În februarie guvernul mai aduce în discuția Parlamentului proiectul de lege pentru înstrăinarea bunurilor statului. Tot acum, la 17 februarie/1 martie, T. Maiorescu depune în Cameră proiectul său asupra parohiilor și instrucțiunii publice. În martie se reglementează statutul prințului moștenitor Ferdinand în viața constituțională a țării, Senatul trecîndu-l pe lista membrilor săi. În aceeași lună se aduce în discuție și proiectul de lege relativ la pensiile militare. Toate acestea se fac însă pe un fundal politic în continuă frămîntare. În guvern, chiar, G. Vernescu amîna mereu un proiect de lege judecătorească, cerut de programul „Erei Noi" și susținut de colegii săi junimiști. În Parlament continuă tevatura în jurul propunerii de dare în judecată a guvernului I. C. Brătianu (în ultimele sale două formațiuni). După ce propunerea Blaremberg e respinsă la 2 februarie cu 81 contra 80 de voturi, Ilariu Izvoranu depune o alta, care la 9 februarie este primită cu 101 voturi contra 41 (împotrivă votează doar junimiștii, liberalii disidenți abținîndu-se)*. Toată discuția din jurul acestor propuneri și a alegerii unei comisii de informațiuni nu face altceva decît să scoată în evidență deosebirile existente între diferitele nuanțe conservatoare și să tensioneze atmosfera. În afara Parlamentului conciliabulele politice, strîmte sau largi, accentuează și ele deosebirile, dîndu-le o expresie și mai acută**.

Guvernul, născut dintr-un compromis, nu mai poate rezista. Criza e precipitată de numirile făcute de G. Vernescu la Curtea de Casație (C. Orbescu, președinte, A. C. Șendrea și M. Antonescu, membri) fără

---

chiar și în sînul guvernului. La un moment dat, amintind de darea în judecată de la 1876 și de învinuirea ce i se adusese lui L. Catargiu bunăoară, Maiorescu exclamă: „a fost o infamie ceea ce s-a comis atunci". N. Blaremberg (pe atunci între acuzatori) îi cere să-și retragă cuvintele. Maiorescu îi răspunde că nu s-a adresat lui. Și atunci G. Vernescu strigă: „atunci s-a adresat mie!". „Or Vernescu era în guvern, coleg cu Maiorescu. Solidaritatea de echipă nu mai funcționa. „Din această singură scenă — scrie T. Maiorescu — se poate înțelege mai bine decît din orice explicare situația anormală a ministerului Teodor Rosetti" (T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. IV (1888—1895), p. 214—238, 36—37).

* Asupra întregii acțiuni de dare în judecată vezi articolul nostru: *Liberalii și conservatorii în proces*, II, în „Magazin istoric", nr. 2, februarie 1973.

** La 15 martie, la întrunirea Comitetului Central al Partidului Liberal-Conservator, e votată cu 40 voturi contra 1 și 32 abțineri o moțiune de neîncredere în guvern („România", nr. 61 din 17 martie 1889).

consultarea celorlalți miniștri*. La 22 martie/3 aprilie 1889 guvernul își dă demisia (neprimită de rege). În zilele următoare necontenite conciliabule între Rosetti, gen. Florescu, Carp, L. Catargiu, gen. Manu, Al. Lahovari. Propunerea lui Manu de acceptare a președinției lui L. Catargiu în fruntea unui guvern de coaliție conservatoare nu e acceptată de junimiști. În sfîrșit, la 26 martie/7 aprilie, regele, după multe ezitări, aprobă demisia cabinetului Th. Rosetti și însărcinează pe L. Catargiu cu formarea noului minister[25]. Cu aceasta criza nu se termină. L. Catargiu propune inițial un guvern de coaliție în care ar fi intrat între alții D. Brătianu, G. Mîrzescu, C. Boerescu, Tzoni, Gh. Apostoleanu, pe lîngă el, G. Vernescu, N. Blaremberg[26]. Regele convoacă la el mai mulți fruntași politici: Th. Rosetti, P. P. Carp, gen. Manu, Al. Lahovari, Știrbei, Al. Marghiloman, T. Maiorescu, M. Ghermani, gen. Florescu și le cere părerea. Gen. Manu crede că această coaliție nu va rezista în Parlament decît cîteva zile. Gen. Florescu e mai categoric. După el această coaliție era „pentru răsturnare, dar nu pentru guvernare". D. Brătianu se pretinde cel mai liberal dintre liberali, iar L. Catargiu cel mai conservator dintre conservatori și atunci ce fel de alianță mai este? La cine se va mai adresa regele, constituțional, pentru a alterna jocul partidelor?**

---

* *D.A.D.*, nr. 82, ședința din 19 mai 1889, p. 1507.

[25] Vezi T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, III (1887—1891), f. 138—139; C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. II, p. 107—108.

[26] *Ibidem*, f. 140. Maiorescu afirmă chiar că L. Catargiu ar fi înmînat regelui o listă de 12 persoane din care suveranul urma să aleagă, el, cei opt miniștri. Afirmația nu e confirmată de alte surse. Dacă e adevărată, ea însemna o gafă politică, greu de crezut ca aparținîndu-i lui L. Catargiu, om politic cu experiență și care nu se știa că ține trena regală.

** Tinerii conservatori, ca și grupul „Epoca", erau nemulțumiți mai cu seamă de L. Catargiu care nu numai că nu se arăta capabil să iasă din situație, dar și pentru că elimina din vederile sale pe un om ca Al. Lahovari, idolul multora, și nu urmărea reunirea conservatorilor, căutînd în schimb combinații cu liberalii disidenți, al căror rol nu-l vedeau. Se prea poate ca L. Catargiu să fi urmărit să-i împiedice pe liberalii disidenți să revină la matcă, atrăgîndu-i într-o combinație guvernamentală și compromițîndu-i. Numai că, pînă să ajungă aici, mărea și mai mult disensiunile din tabăra conservatoare. Și e mai mult ca sigur că nu izbutea să-i atragă pe liberalii disidenți, care între timp se simțeau mai mult atrași de matcă, decît de foștii lor aliați. Pînă la urmă, la 29 martie 1889, L. Catargiu formează un cabinet doar din liberal-conservatori, după ce regele obține de la P. P. Carp acceptarea situației.

Reuşita lui L. Catargiu era deocamdată parţială, situaţia conservatorilor rămînînd chiar mai neclară decît înainte. N. Filipescu se grăbeşte să publice în „Epoca" o declaraţie de retragere a lui din direcţia acestui ziar pentru că prea mare îi era admiraţia faţă de Alex. Lahovari şi tot atît de mare dispreţul faţă de Gh. Vernescu. Şi N. Filipescu nu era deloc singurul care să gîndească astfel, cu atît mai mult cu cît Gh. Vernescu preia în noul guvern portofoliul Finanţelor, un domeniu în care nu se pricepea şi aceasta într-un moment în care se aflau în plină desfăşurare operaţiunile de stîrpire a agioului, care cereau multă competenţă*. În plus, admiterea în guvern a lui N. Gherassi, prietenul lui Vernescu, om politic obscur, nu convine majorităţii parlamentare. Şi aceasta i-o şi arată[27]. Dar, dincolo de componenţa acestui guvern, la urma urmei cu putinţă de corectat, mai grav era că formarea lui dă pretext junimiştilor să-şi afirme şi mai pronunţat poziţia lor de grup separat între conservatori.

La 31 martie/12 aprilie 1889, „vreo" 56 de prieteni şi adepţi ai lui P. P. Carp, adunaţi la Brofft, se proclamă club politic separat — Clubul Constituţional. În Cameră, şeful acestui club, P. P. Carp, explică poziţia sa şi a amicilor săi faţă cu noua situaţie politică. Pentru el „guvernul prezidat de dl. L. Catargi este un pas îndărăt în dezvoltarea normală a acestei ţări". Şi declară aceasta „în calitatea mea de conservator". Şi Carp face apoi un lung expozeu asupra a ceea ce crede el că înseamnă un partid conservator, adică o organizaţie politică strînsă în jurul unor idei conservatoare şi nu „o sumă de oameni, chiar cu idei opuse, cu tendinţe care de multe ori se ciocneau unele în contra altora", care ştiu însă că pot veni la guvern[28]. El şi prietenii săi nu pot accepta un partid conservator numai ca „o adunătură de individualităţi cu diferite dorinţe", şi de aceea între ei şi vechii conservatori s-a creat şi adîncit „un abis". „Mişcarea între vechii şi noii

---

* De cum se prezintă la Cameră, junimiştii şi minoritatea liberală îi şi opun lui Vernescu o moţiune de blam. Moţiunea e respinsă, dar faptul arăta limpede ostilitatea manifestă a adepţilor lui Carp mai cu seamă contra vernescanilor din guvernul lui L. Catargiu (G. Niculescu, *1866—1901, Parlamentul român. Biografii şi portrete*, Bucureşti, 1903).

[27] *D.A.D.*, nr. 70, şedinţa din 30 martie 1889, p. 1277 şi urm.

[28] *Ibidem*, f. 1284.

conservatori este mai adîncă decît credeți" — declara Carp în încheierea „răfuielii" sale cu I. Catargiu; „tot conservatori sîntem și unii și alții, numai nu veți putea împiedica niciodată ca D. Lascăr Catargi să fie *conservator de ieri și cu conservator de mîine*" (subl. ns)"[29]. Cu discursul său și mai cu seamă cu întărîtarea din el, Carp accentuează încordarea din rîndurile conservatoare. I. Catargiu îi răspunde cu vehemență (nu și cu forță de convingere, căci n-avea talentul de orator al celui dintîi)[30]. Alex. Lahovari încearcă să aplaneze conflictul, ca unul care fusese ministru în guvernul Th. Rosetti și era și acum. El cere cu insistență să se termine odată cu chestiunile personale, cu luptele de partid și de influență, „ca să nu se zică că ne-am împărțit nu pe idei, ci pe portofolii; să nu se zică că ne-am împărțit pe ambițiuni"[31].

În realitate tocmai aceasta era concluzia: rivalitatea de ambiții sfîșia Partidul Conservator. Din Parlament ea trece în presă și preocupă discuțiile politice. Pe bună dreptate M. Kogălniceanu se întreba ce vină avea Parlamentul țării că era silit să asiste la atacurile și contraatacurile fruntașilor conservatori, că „era pus să joace rolul pe care-l juca corul din timpurile vechi ale lui Eschil și Euripide". Aceasta în vreme ce atîtea reforme așteptau să fie împlinite și în condițiile în care neînțelegerea nu era de nici o trebuință. „Sau voiți d-voastră, cei din guvernul vechiu și cei din guvernul nou, să o duceți într-o ceartă și pe noi să ne țineți aci pînă în vinerea patimilor?"[32]. Chiar dacă „cearta" n-a fost permanentă, căci au existat și momente de liniște (niciodată de acceptare reciprocă), ostilitatea dintre diferitele grupări conservatoare a sporit sub acest guvern al lui I. Catargiu.

Un moment de acalmie a fost aducerea în discuție (4 aprilie 1889) și votarea proiectului de lege pentru acordarea de credite continuării fortificațiilor de la București, Focșani, Năməloasa, Galați. Raportor a fost P. P. Carp care s-a priceput să apere cu abilitate proiectul împotriva pasionatelor critici din partea prințului N. Bibescu, N. Blaremberg, G. Panu și mai ales M. Kogălniceanu (acesta

---

[29] *Ibidem*, p. 1 285 – 1 286.

[30] *Ibidem*, nr. 71, ședința din 31 martie 1889, p. 1292 – 1293.

[31] *Ibidem*, nr. 70 și 71, ședințele din 30 și 31 martie 1889, p. 1 286 – 1 292.

[32] *Ibidem*, nr. 72, ședința din 1 aprilie 1889, p. 1303.

din urmă a conjurat cu lacrimi în ochi pe deputaţi să nu voteze o lege care va aduce ţării mari nenorociri. Nenorociri n-a adus, deşi ulterior fortificaţiile se vor dovedi cel puţin fără obiect). În rest, între grupările conservatoare n-a fost linişte. Ziarele „România Liberă" şi „Epoca" fac o opoziţie crîncenă guvernului. Prin aceasta se şi apropie unul de celălalt pînă cînd în iunie se şi contopesc, dînd la iveală „Constituţionalul".

Cu aceeaşi vivacitate le răspund ziarele liberal-conservatoare „România" şi „Naţionalul". În termeni ca aceştia: „Pentru liberalii-conservatori Partidul junimist nu există, precum nu există pentru familia constituită, copilul natural"[33]. „România" respingea apelurile la unire ale „Epocii" pe motiv că lui N. Filipescu nu i-a dat nimeni mandatul s-o facă şi dacă junimiştii voiau să se unească n-aveau decît să intre în Partidul Liberal-Conservator: „biserica e mare"[34]. Ziarul cel mai plin de zeflemea şi harţag la adresa guvernului era „Constituţionalul", cu o echipă de redactori talentaţi: A. D. Holban, N. Volenti, E. Ionescu, Gr. Buicliu, N. Cerkez, J. D. Ghica, D. Teleor ş.a. Se atacau nu numai vernescanii, dar şi L. Catargiu personal. Tinerii conservatori, animaţi de N. Filipescu, lucrau, prin toate mijloacele, ca să închege o coaliţie a tuturor conservatorilor, tineri şi bătrîni deopotrivă, prin îndepărtarea vernescanilor*. Ţinta presiunilor celor tineri erau Alex. Lahovari şi gen. Manu pe care voiau să-i determine să se întoarcă în contra vernescanilor (şi a lui L. Catargiu, dacă altfel nu se putea). Nici G. Gr. Cantacuzino nu era uitat, propunîndu-i-se, pentru a fi atras, preşedinţia Camerei. Acţiunea nu rămîne fără urmări. Al. Lahovari, în dese convorbiri cu L. Catargiu, îi cere o altă atitudine faţă de junimişti (firește, o schimbare a relaţiilor cu G. Vernescu era presupusă)[35]. Deocamdată însă L. Catargiu nu era convins de necesitatea despărţirii de G. Vernescu. „România" respinge mereu denumirile de „catargişti" şi „vernescani" folosite de junimişti. „Partidul Liberal-Conservator, aşa cum a fost organizat în 1884, este unul şi nedespărţit"[36].

[33] „Naţionalul", an I, nr. 30 din 13 aprilie 1889.
[34] „România" nr. 81 din 17 şi 18 aprilie 1889.
* Vezi „Epoca", an IV, aprilie—iulie 1889.
[35] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, III (1887—1891), p. 161.
[36] „România", nr. 180 din 21 şi 22 august 1889.

Ca „o dovadă", ziarul anunța, că, de pildă, la Cîmpulung s-a hotărît „unirea definitivă" a liberalilor și conservatorilor locali.

Mai potolite în timpul vacanțelor de vară, discuțiile politice se reiau odată cu venirea toamnei, paralizînd practic orice activitate constructivă. Mai tîrziu, L. Catargiu afirma în Parlament că la toate ministerele erau pregătite proiecte de legi, relative la învățămînt, credite agricole, lucrările podului de la Cernavodă, îmbunătățirea administrației Dobrogei, reorganizarea clerului mirean, organizarea jandarmeriei ș.a. Dar ... „era o parte din Cameră care ne făcea viața amară și deși aveam o majoritate, însă nu puteam lucra nimic; și ce era mai dureros pentru noi, era că tocmai unii dintre acei care se ziceau conservatori ne făceau adesea cele mai mari greutăți"[37].

Al. Lahovari, și Gr. Păucescu sînt cei care încearcă o înțelegere cu junimiștii. Cel dintîi oferă acestora trei ministere, legații din Paris, Londra și Roma, postul de guvernator al Băncii Naționale (acesta pentru Th. Rosetti). Într-o atare înțelegere, P. P. Carp ar fi sprijinit guvernul din Cameră, „rezervîndu-și viitorul înlăuntrul Partidului Conservator astfel reconstituit"[38]. Dar L. Catargiu nu acceptă o atare formulă (din cauza legăturii sale cu G. Vernescu) și propune doar două ministere pentru doi apropiați ai junimiștilor (A. D. Holban și Gr. Triandafil) și, eventual, G. Gr. Cantacuzino, președinte al Camerei. Guvernul, astfel refăcut, urma să aducă în Parlament proiectul inamovibilității magistraturii și reforma Băncii Naționale. Constituționalii se consfătuiesc. P. P. Carp acceptă orice însă fără vernescani. În acest sens, T. Maiorescu și Th. Rosetti, în același timp, cer o audiență la rege. Propunerea lui Al. Lahovari nu izbutește, nici cu reînnoirile sale succesive. („Vous saurez au moins que j'ai tout fait pour nous entendre" — îi declara el lui T. Maiorescu)[39]. Junimiștii se reunesc aproape zilnic în acest sfîrșit de octombrie. Dar ... „situația tot nehotărîtă", „nimic definitiv".

În sînul guvernului Al. Lahovari, gen. Manu și Gr. Păucescu erau pentru o înțelegere cu junimiștii, dar L. Catargiu continua să susțină ca mai necesară înțelegerea

---

[37] *D.A.D.*, nr. 15, ședința din 13 decembrie 1889, p. 161.
[38] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, III (1887—1891), p. 180.
[39] *Ibidem*, p. 183.

cu vernescanii. Aceasta cu toate că nu lipseau fricțiunile nici dintre el și G. Vernescu*. Lui L. Catargiu nu-i convenea nici o soluție atîta vreme cît simțea nesigură majoritatea din Cameră.

De mai multe ori chestiunea dizolvării Parlamentului revenise în discuția Consiliului de Miniștri. În principiu toți o recunoșteau ca „o necesitate inevitabilă". Dar nu toți erau de acord asupra momentului cînd urma să se dizolve. L. Catargiu și G. Vernescu considerau că acest moment trebuia să fie concomitent cu deschiderea Parlamentului în sesiunea de toamnă. Șeful guvernului, în felul lui, interesat firește, dar cinstit, spunea că îi era foarte greu să cheme Camera la lucru, prin mesajul de deschidere și, în același timp, să-i dea a înțelege că la cel dintîi conflict ce s-ar naște are s-o dizolve. Manu, Lahovari și, în urmă, Gr. Păucescu credeau mai nimerit s-o dizolve la ivirea unui conflict, de pildă în momentul alegerii președintelui. Altfel, dizolvarea părea, vorba gen. Manu, „prin anticipațiune"**.

1. „Un continuu echivoc"

La sfîrșitul lui octombrie regele convoacă un Consiliu de Miniștri pentru deliberări. Toți miniștrii sînt consultați. Gen. Manu și Al. Lahovari se pronunță contra dizolvării, cerută atît de L. Catargiu cît și de G. Vernescu. În caz de dizolvare Manu și Lahovari voiau completarea ministerelor „în sens omogen" (un post de ministru rămăsese liber de la început „din cauză că era divergență de opiniuni între d. Vernescu, d. Catargi și noi" și se avea în vedere o eventuală completare și restructurare cu junimiștii). Or, la această cerere, cum plastic se exprima gen. Manu, „D. Catargiu ... o cam scălda"[1]. Regele susține părerea lui Manu și a lui Lahovari și, firește, L. Catargiu prezintă

---

* Numirea lui Pake Protopopescu, prieten personal al acestuia, ca guvernator al Băncii Naționale, alte numiri de partizani în personalul administrativ, propunerea lui Vernescu de a se remania guvernul prin introducerea liberalului G. Mîrzescu ș.a. (Vezi Traian Lungu, *op. cit.*, p. 92).

** Vezi *D.A.D.*, nr. 15, ședința din 13 decembrie 1889, p. 165; Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, dosar 3/1889, f. 1.

[1] C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. II, p. 64.

demisia. O demisie pe care regele o considera foarte „gravă". „Cu toate că sub ministerul d-lui Brătianu s-au schimbat 60 sau 70 de miniştri — declara maliţios L. Catargiu în decembrie 1889 — lucrul acesta nu s-a găsit grav, dar pentru ministrul liberal-conservator era o chestiune gravă"[2].

Soluţia G. Manu, presupusă de unii*, ajunge la ordinea zilei. Regele voia, din raţiuni de politică externă, un guvern cu participarea sau sprijinit de junimişti. În noul minister, instalat la 5 noiembrie 1889, intră trei junimişti (Th. Rosetti, M. Ghermani şi Al. Marghiloman — cel din urmă după ce T. Maiorescu refuză). În plus, ceilalţi miniştri sînt favorabili lor (Manu, Lahovari) sau apropiaţi (Al. Holban, Gr. Păucescu). P. P. Carp nu este inclus (la cererea lui Manu), dar cu perspectiva de a fi în caz de dizolvare a Parlamentului („pour courir ensemble les chances de la situation"). Noua formaţiune ministerială, de „concentrare", cum va mai fi numită**, dădea cîştig de cauză grupărilor conservatoare nemulţumite de pînă atunci. Pentru Partidul Conservator ea nu aducea însă o regăsire a unităţii. Aceeaşi disoluţie stăruia în rîndurile sale căci se lăsau de o parte din sfera puterii alte grupări, L. Catargiu, gen. I. Ē. Florescu şi, firește, vernescanii, care, pînă una alta, se simţeau legaţi de conservatori prin aceeaşi atracţie a puterii. Şi aceste grupări erau bine reprezentate în Parlament, mai bine decît fostele grupări nemulţumite.

Oficiosul liberal-conservator a considerat noul guvern ca „pur personal" şi nimic mai mult, ca „un mijlocaş pieziş" al voinţei regale[3]. La 12 noiembrie 60 de deputaţi şi senatori se întrunesc la G. Vernescu şi stabilesc candidaturile lui L. Catargiu la Cameră şi a gen. Florescu la Senat.

---

[2] *D.A.D.*, nr. 15, şedinţa din 13 decembrie 1889, p. 162.

* La 1/13 noiembrie gen. Manu îi făcuse lui T. Maiorescu o propunere de a intra în minister, alături de Th. Rosetti şi Al. Lahovari, cu aprobarea lui P. P. Carp. „Pentru ca să vie Manu la mine, lucrul e de astă dată mai serios" — notează T. Maiorescu (*op. cit.*, p. 185).

** Numită aşa, pentru că, vorba aceluiaşi Panu: „de astă dată nu mai sînt pe banca ministerială nici junimiştii, nici liberalii conservatori, nici constituţionalii, sînt conservatorii concentraţi". Adică „acum zic: sîntem cu toţii familia conservatoare faţă cu familia liberală" *(Ibidem.)*. Dar el nu credea în reuşita concentrării, căci ambiţia şi lupta o dată angajate cereau sacrificii consecutive (comparaţia lui cu Macbeth care-l ucide pe Duncan ca să-i ia coroana, dar apoi ucide mai departe pentru a şi-o menţine e foarte reuşită). Îndepărtarea şefului, a lui L. Catargiu, nu putea fi fără urmări.

[3] „România", nr. 239, 240, 241, din 7, 8 şi 10 noiembrie 1889.

Două zile mai tîrziu, circa 80 de liberal-conservatori se întrunesc din nou. L. Catargiu face aluzie la cei care au acces pe scara din dos a palatului; el combate ideea unor guverne „compuse din oameni care capătă puterea prin intrigă", susținînd-o pe aceea a guvernelor „rezemate pe partide recunoscute de țară"[4]. Alți 20 de senatori și deputați „independenți" (de fapt tot liberal-conservatori), reuniți la N. Blaremberg, hotărăsc și ei opoziție contra guvernului Manu.

Pentru moment însă opoziția nu prea are succes. Majoritățile, versatile, trecură imediat de partea noului ministru[5]. La Cameră L. Catargiu e înfrînt în candidatura lui la președinție, neobținînd decît 52 de voturi contra 85 ale lui G. Gr. Cantacuzino, care este ales. La Senat președinte era gen. Florescu. La un amendament pe care îl propune la discuția Adunării se obține o paritate de voturi. Gen. Florescu demisionează și, la stăruința guvernului, demisia îi este acceptată cu 50 de voturi contra 42. În locul său este ales Nicolae Kreţulescu, candidatul guvernului[6].

L. Catargiu ține un discurs în Cameră cu resentimente abia voalate la adresa Coroanei[7]. Era nemulțumirea celui care vedea bine că alții voiau să culeagă roadele din grădina lui. Și nu se putea spune că nemulțumirea sa n-avea temei. Take Ionescu, inteligentul avocat subjugat din ce în ce mai tare de politică, care încă păstra o libertate de mișcare între grupările conservatoare, neîncadrîndu-se propriu-zis în nici una, se hotărăște de data aceasta — deocamdată ca atitudine — pentru L. Catargiu și contra junimiștilor. Bătrînul șef conservator nu va uita sprijinul de acum și îndată ce va avea prilejul și-l va face cel mai tînăr ministru al guvernului său. Era, s-o recunoaștem, și un tribut adus valorii, Take Ionescu arătîndu-se, cu adevărat, chiar de la început, o valoare în politica românească.

Cu impetuozitate, cu forță oratorică, Take Ionescu crede că între grupările conservatoare, de la preluarea puterii, a fost un necontenit „proces de convingere-învingere", din care „nu s-a ajuns nici la convingere, nici la învingere, ci la un izvor de frămîntări". Fiecare guvern a fost o nouă frămîntare. Și nu se poate spune, remarcă el

---

[4] *Idem*, nr. 246 din 16 noiembrie 1889.
[5] C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. II, p. 113.
[6] „România", nr. 264 din 9 decembrie 1889.
[7] *D.A.D.*, nr. 15, ședința din 13 decembrie 1889, p. 162—163.

foarte corect, că au fost învinşi şi învingători, ci de fiecare dată unii îndepărtaţi de la putere, pentru moment, şi alţii, aflaţi la putere, tot pentru moment. Şi de fiecare dată „cel puţin o înjumătăţire a partidului care trebuia regenerat"[8].

Cel mai vehement atacă noul guvern G. Vernescu. El face un lung rechizitoriu grupării lui P. P. Carp, dar nu-i uită nici pe gen. Manu, Al. Lahovari sau Gr. Păucescu[9]. Atacurile porneau din nemulţumire, din interes, firește, dar şi din insatisfacţia pe care nu putea să n-o determine necontenita luptă pentru întîietate dintre grupările conservatoare. Răspunzînd acestor atacuri, gen. Manu îşi apără guvernul, cu abilitate, şi din apărare în atac ştie să-şi consolideze propria poziţie[10]. T. Maiorescu, cu obişnuita sa forţă oratorică, într-un lung şi excelent discurs, face o întreagă istorie politică a deceniului '80 şi firește trage concluzii. Şi din ele reieşea limpede că I. Catargiu de cele mai multe ori a fost depăşit de evenimente, care l-au tîrît în loc să le influenţeze. Argumentele lui Maiorescu, unele după altele, într-o înşiruire de o remarcabilă logică (trăsătură distinctivă a oratorului care era) atacau nu greşelile lui I. Catargiu, ci nehotărîrea lui, incapacitatea de a imprima o linie clară partidului, recurgînd prea adesea la „paralelităţi şi lateralităţi"[11]. Majoritatea Camerei începea să fie cîştigată. Nu puţin contribuie la aceasta excelentul discurs al lui Al. Lahovari, ministrul de Externe în noul guvern, care-şi îndreaptă forţa talentului său împotriva lui G. Vernescu. „D-l Brătianu, mai priceput, a sfîrşit cu d-ta în două luni de zile şi poate că şi aceasta a fost una din cauzele rămînerii sale la guvern în timp de 12 ani", comenta el cu obişnuita-i ironie care nu iertă[12]. Era clar, atîta vreme cît „nefireasca" unire cu Vernescu dăinuia, o unitate a conservatorilor nu era cu putinţă, după cum un guvern conservator fără junimişti n-avea şanse de durată, regele socotindu-i pe aceştia din urmă indispensabili (din raţiuni externe).

---

[8] *Ibidem*, nr. 16, şedinţa din 14 decembrie 1889, p. 180–184.
[9] *Ibidem*, p. 239.
[10] *Ibidem*, nr. 15, p. 166–167.
[11] T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. IV (1888–1895), p. 320–356.
[12] M. Lahovari, *Discursuri parlamentare* (1888–1891), p. 198.

În vreme ce în Parlament discuția Adresei pusese din nou în lumină, dacă mai era nevoie, opoziția dintre diversele grupări conservatoare, contribuind însă în a asigura pentru moment o majoritate noii formațiuni ministeriale, ostilitățile continuau și în afară*. Adepții guvernului reînființează ziarul „Timpul" la 13 noiembrie 1889, ca să fie organul „concentrării" conservatoare, în fapt oficios (de la 12 martie 1890 în fruntea ziarului este adus N. Filipescu, unul din adepții cei mai convinși ai concentrării conservatoare). Cîteva alegeri parțiale demonstrează nu atît tăria guvernului, cît forța de înrîurire directă și indirectă a puterii. Din șase mandate, candidații guvernului obțin cinci.[13].

Noul minister își arată de la început intenția de a face o operă constructivă. Mai multe proiecte de legi sînt pregătite, unele gata de a fi aduse în discuție. La începutul lui 1890 gen. Manu tocmai era luat în zeflemea de a fi prezentat 10 proiecte de lege de reformă administrativă (ele au și fost botezate „decalogul generalului Manu")[14]. Dar pentru fiecare proiect trebuia asigurată o majoritate parlamentară. În ianuarie, Gr. Păucescu, ministrul Agriculturii și Industriei, demerge pe lîngă Vernescu și Catargiu, cerîndu-le sprijin pentru votarea fortificațiilor**. Nu se știe dacă n-a

* La 11 ianuarie 1890 se reunește Comitetul Clubului Central al Partidului Liberal-Conservator, al cărui președinte era gen. Florescu. Reunirea avea loc pentru reînnoirea Comitetului. G. Vernescu vrea să profite și încearcă introducerea a 16 noi membri, adepți ai lui. Maniștii reacționează și cu 52 voturi contra 42 noii membri sînt respinși și e aprobată, la inițiativa lui Pake Protopopescu, vechea conducere, cu gen. Florescu în frunte. Nemulțumiți, G. Vernescu și L. Catargiu convoacă la 15 ianuarie Comitetul Executiv al Partidului Liberal-Conservator (la care maniștii nu vin). Cu acest prilej, gen. Florescu contestă din nou constituționalitatea guvernului Manu (Vezi „Timpul", an XI, nr. 47 din 13 ianuarie 1890 și „România", nr. 9 din 13 ianuarie 1890 și nr. 11 din 17 februarie 1890).

[13] „Timpul", nr. 50 din 17 ianuarie 1890.

[14] C. Bacalbașa, *op. cit.*, p. 114.

** Votate la 29 aprilie/11 mai 1890 cu 93 voturi contra 53. În orice caz „ne-am explicat asupra tuturor cesiunilor", cum declara L. Catargiu în decembrie 1890 despre întîlnirea lui și a lui G. Vernescu cu Gr. Păucescu. Cu acest prilej L. Catargiu cere reintrarea în Partidul Liberal-Conservator a tuturor celor „care au idei liberal-conservatoare" (și a junimiștilor, dacă ei considerau că le au) și să se formeze un guvern, în care să nu intre nici el, nici Vernescu, dar care să fie un guvern „ce să ne dea garanții, să știm la ce să ne așteptăm, cum are să urmeze atît în privința politicii externe, cît și în privința politicii interne și cari au să fie legile ce vom avea să votăm". Altfel spus, L. Catargiu voia un guvern care să-i fie supus. (*D.A.D.*, nr. 24, ședința din 11 decembrie 1890, p. 203).

făcut-o și pentru a mai potoli din furia cu care liberal-conservatorii se aruncă în acțiunea de dare în judecată a fostului guvern I. C. Brătianu, care tocmai este adusă în Cameră. Una din menirile guvernului Manu era și aceasta, de a face să înceteze o acțiune politicește la fel de greșită pe cît fusese și precedenta, a liberalilor contra conservatorilor, din 1876. Și iritanta chestiune este scoasă de la ordinea zilei, raportul de dare în judecată (susținut de N. Blaremberg, care a vorbit 36 de ore, din care 20 de ore discursul propriu-zis) fiind respins la 30 ianuarie cu 86 de voturi contra 67 din 153 de votanți. Scăpat de obsesia unui proces politic guvernul forțează ritmul de lucru al Parlamentului. La 8 februarie convoacă majoritățile la Hotel Continental și vorbitorii, gen. Manu, Al. Lahovari, P. P. Carp ș.a., cer concursul tuturor pentru votarea bugetelor, a legilor financiare, administrative, judecătorești și de pensii civile. Al. Lahovari insistă asupra rostului minorității parlamentare, care în România era mai mică decît în alte părți, dar „foarte stînjenitoare", în stare „să împiedice lucrările majorității"[15]. Oficiosul guvernului (care din 14 martie 1890 apărea și dimineața și seara)* se plîngea mereu de obstrucția opoziției[16]. Un motiv pentru care guvernul e nevoit să prelungească sesiunea de primăvară. La 19 aprilie, din nou la 10 mai 1890, G. Manu convoacă majoritățile parlamentare la Hotel Continental, cerîndu-le concursul. Miniștrii Al. Lahovari, Gr. Păucescu, M. Ghermani susțin cererea primului ministru. La fel P. P. Carp. Ambele întruniri sînt prezidate de Gh. Gr. Cantacuzino, unul din

---

[15] „Timpul", nr. 69 din 10 februarie 1890. Lucrul era adevărat numai în parte. Sigur că în condițiile în care vechii șefi conservatori, L. Catargiu, gen. Florescu, liberalul conservator Gh. Vernescu, nu erau în guvern și ei formau minoritatea într-o Cameră conservatoare atunci forța ei era mare.

* Tot în martie se organizează și Comitetul conducător al ziarului „România" în care intrau liberalii G. Vernescu, Răceanu, G. Dem. Teodorescu, C. G. Vernescu și conservatorii C. Olănescu, M. Balș, I. Iancovescu.

[16] „Timpul", nr. 84 din 28 februarie 1890, nr. 99 din 17 martie 1890; „România" nr. 101 din 10 mai 1890. Opoziției conservatoare i se adăuga cea liberală, firește. La 15 martie „Timpul" scria că în acea sesiune parlamentară numai liberalii făcuseră nu mai puțin de 75 de interpelări („Timpul", an XI, nr. 98 din 15 martie 1890).

pionii importanți ai guvernului în Parlament[17]. Activitatea guvernului Manu, cu toate că atmosfera îi era neprielnică, nu numai dădea impresia dar chiar era fructuoasă. În această sesiune el trece prin Parlament creditul pentru continuarea fortificațiilor, legea etalonului aur și reorganizarea Băncii Naționale, creditul pentru construcția de șosele și noi căi ferate, legea organizării magistraturii, legea împotriva cumulului, legea pensiilor civile, modificarea unor dispoziții din legea pentru vînzarea pămînturilor statului. În plus izbutește să scoată de la ordinea zilei darea în judecată a miniștrilor liberali. Sigur, cele mai multe proiecte de legi se găseau în studiul comisiilor parlamentare de dinaintea venirii guvernului Manu. Dar, nu-i așa?, acest guvern asigurase continuitatea necesară izbîndei și culegea roadele. Impresia de activitate fructuoasă o dădeau nu numai legile în Parlament, ci și realizări din afara lui. Anul 1890 este unul în care a fost instalat telefonul în București. Direcția poștelor și telegrafului devine Direcția poștelor, telegrafelor și telefoanelor (P.T.T.), cu Dimitrie Cesianu în frunte. În februarie 1890 pe străzile Capitalei se introduce iluminatul electric. Cele dintîi lămpi electrice sînt instalate în fața Palatului regal, pe refugiul dintre Palat și Fundația Carol I. Tot în 1890 bulevardul „cel mare" al Bucureștiului, la care lucra febril Pake Protopopescu, ia forma lui definitivă. Început încă în 1857, cînd Alexandru Orăscu trece la construirea Palatului Universității, acest bulevard fusese preluat în grija edilitară a lui Pake Portopopescu, tăind orașul într-o parte pînă la biserica Cotroceni, iar în cealaltă pînă la șoseaua Mihai Bravu, trecînd peste strada Ianculului pe care o „absorbea" în întregime. În septembrie se inaugura localul Școlii Comerciale, construit la insistența lui Pake Protopopescu ; în octombrie se punea piatra de temelie a Palatului Justiției, construit de arhitectul Cuțarida, și, în aceeași lună, a podului de peste Dunăre, operă a lui Saligny. La 1 noiembrie, la Turnu Severin, se inaugura Serviciul fluvial român pe Dunăre, îndeosebi prin străduințile lui Grigore Manu, director general al Regiei Monopolurilor Statului. „Regimul conservator de atunci avea norocul a doi înalți funcționari cu totul superiori : unul era Pake Protopopescu, primarul Capitalei, celălalt Grigore

[17] Vezi „Timpul", nr. 128 și 145 din mai 1890. La 16 aprilie 1890, printr-un mesaj, regele cere Parlamentului să-și continue lucrările. (*D.A.D.*, nr. 68, ședința din 16 aprilie 1890, p. 1 377).

Manu, director general al Regiei", scrie C. Bacalbaşa[18]. Evident opera de construcţii din toată ţara avea nevoie de o finanţare corespunzătoare. Şi guvernul conservator s-a străduit s-o asigure punînd la lucru excedentul din comerţul exterior al României, din ce în ce mai activ şi cu o balanţă constant bună. Pentru finanţarea lucrărilor din Capitală, de pildă, la 6 martie 1890, I. G. Poenaru-Bordea aduce în Cameră un proiect pentru emisiunea unui nou împrumut acordat oraşului în valoare de 16 000 000 lei[19] (aceasta după împrumuturile anterioare din 1869, 1883, 1888, 1889, a căror valoare se ridica la 77 433 820 lei). Politica financiară a conservatorilor purta amprenta lui Menelas Ghermani. El este, de altfel, cel care desfiinţează agioul, la 15 februarie 1890, aducînd în Cameră proiectul de lege pentru înfiinţarea unui nou sistem monetar şi fabricarea monedelor naţionale (modificînd legea din 14 aprilie 1867)[20]. Tot el pune în aplicare revizuirea administraţiei Băncii Naţionale, în aşa fel încît Parlamentul sau Ministerul de Finanţe să poată influenţa deciziile luate de Bancă, în caz de necesitate. Pentru că, spunea P. P. Carp, „administraţiunea de la bancă, faţă cu reformele cari le introducem noi, nu apără ideea financiară; ea apără o cetate a partidului lor (a P.N.L. — *n.n.*) şi o apără în detrimentul creditului acestei ţări"[21]. Totodată, prezenţa lui Ghermani în guvernul Manu asigură un buget cît de cît normal, după ce în doi ani de guvernare conservatoare bugetele nu fuseseră prezentate „în starea normală". Principiile sale financiare erau foarte simple: remanierea impozitelor în strînsă legătură cu creşterea avuţiei naţionale („impozitul trebuie aşezat cu prudenţă şi nu trebuie ca el să ucidă productivitatea"); niciodată statul să nu facă cheltuieli pripite (în 1890 îi răspundea lui G. Panu: „putem să dăm libertăţi cît de multe, căci ele se pot lua înapoi şi nu ne apucă nimeni; dar, cînd vei da o concesiune sau vei face o cheltuială de 100 milioane, nu mai poţi lua înapoi")[22].

Cu prilejul dezbaterii proiectelor de legi nu se poate spune că poziţia guvernului vizavi de majorităţile parlamentare s-ar fi îmbunătăţit. Cu umor intelectual, P. P.

---

[18] C. Bacalbaşa, *op. cit.*, vol. II, p. 123.
[19] *D.A.D.*, nr. 56, şedinţa din 6 martie 1890, p. 1 045—1 047.
[20] *Ibidem*, nr. 46, şedinţa din 15 febr. 1890, p. 831 şi urm.
[21] *Ibidem*, nr. 44, şedinţa din 16 februarie 1890, p. 850.
[22] *Ibidem*, nr. 58, şedinţa din 10 martie 1890, p. 1 113.

Carp (un foarte activ susținător al guvernului în această sesiune parlamentară) chiar remarca faptul că după ce țara a trăit 12 ani cu omogenitatea liberală („acolo nu era decît o turmă și un păstor, o voință și o ascultare") ce-ar fi fost să se încerce alți 12 ani și cu celălalt sistem, „cu un sistem care face să creadă pe guvern că la cutare moment poate să i se întîmple un ce neplăcut și că majoritatea pe care călărește nu este un armăsar atît de docil încît guvernul poate să stea în liniște pe dînsul ...?"[23].

Noul credit de 15 milioane pentru fortificațiile începute de liberali ridică de data aceasta chestiunea orientării externe a țării. În aprilie 1889 o astfel de dezbatere nu avusese loc. Și atunci lupta dintre grupările conservatoare pentru putere era prezentă. Dar în 1890 ea dobîndise un spor de violență pe care mai înainte nu-l avusese. Și, inevitabil, sporul acesta se simțea peste tot. Luarea în considerare a suplimentării creditelor se face doar cu 98 bile pentru (58 contra)[24]. P. P. Carp face și imprudența să pună chestiunea pe un teren politic, adică fortificațiile se făceau în vederea alianței Occidentului contra Orientului. Aceasta într-o Cameră conservatoare în care mulți credeau că România nu poate promova decît o politică externă de neutralitate[25]. L. Catargiu o declară ferm: „noi nu putem urma decît o politică de neutralitate, adică să fim bine cu toate puterile, căci sîntem o țară mică, o țară agricolă". L. Catargiu nu știa de ralierea la Tripla Alianță cum de altfel nimeni altul nu știa în acea Cameră, în afara lui P. P. Carp. În timpul opoziției vorbise de mai multe ori în acelaș sens, neutralist, în care vorbea acum*. Și era limpede „orice ați zice d-voastră, cum se exprima Take Ionescu nu are înțeles sistemul de apărare ce am adoptat, dacă nu avem idei preconcepute în privința alianțelor de închegat". Ca prim ministru, incitat de Take Ionescu, L. Catargiu are cuvinte asemănătoare, la 30 martie 1889: „noi, ca națiune

---

[23] *Ibidem*, nr. 58, ședința din 9 martie 1890, p. 1 098—1 099.

[24] *Ibidem*, nr. 78, ședința din 28 aprilie 1890, p. 1 497.

[25] *Ibidem*, p. 1 502.

* Chiar în manifestul din septembrie 1888 L. Catargiu și G. Vernescu declarau: „O politică pașnică și amicală către toate puterile, o atitudine neted nepărtinitoare și sincer neutră este singura folositoare țării noastre. Am condamnat politica externă a guvernului trecut, cînd servilă, cînd provocatoare și niciodată corectă" (*Ibidem*, nr. 70, ședința din 30 martie 1889, p. 1 281).

mică, care trebuie să avem recunoştinţă către toate puterile, ne vom feri de a provoca, de a nemulţumi pe oricare dintrînsele şi ne vom da toate silinţele ca să păzim neutralitatea în adevăratul ei sens şi a o apăra în contra tuturor care o vor ataca"[26]. Alex. Lahovari, ministru de externe în 1889 (şi după aceea), susţinînd aceeaşi orientare, era mult mai nuanţat, acuzînd amestecul unor vecini în treburile interne ale regatului român (aluzie la Rusia). Aceasta în timp ce P. P. Carp se declara împotriva neutralităţii ca politică constant urmărită, iar în 1889 o spunea fără echivoc: „Trebuie dar să ne asociem cu toţi aceia care au lucrat totdeauna pentru liniştea şi pacea necesară prosperităţii şi măririi poporului român. Aceasta e politica germană şi în acest sens guvernul actual e pentru politica germană pe care a recunoscut-o şi d. Brătianu"[27]. În iunie 1888 P. P. Carp se duce la Berlin unde contractează un împrumut de 93 milioane de mărci de la un consorţiu bancar în care Bleichröder juca rolul principal*. La întoarcere, la Viena, îl asigura pe Kálnoky că era cu putinţă reglementarea raporturilor comerciale dintre cele două ţări, dar guvernul n-avea majoritatea în Parlament[28]. De aceea reprezentanţii Puterilor Centrale în România aveau încredere în P. P. Carp şi junimişti, dar n-aveau deloc în liberali-conservatori. Lui Alex. Lahovari, reprezentantul austro-ungar, Goluchowski, îi spunea, la 24 aprilie 1888, că „administraţia d-lui Catargiu nu-i putea inspira decît cea mai mare neîncredere, ţinînd seama de antecedentele şi de legăturile compromiţătoare ale acelora care o compuneau"[29]. Ceea ce-l determină pe Al. Lahovari să-l asigure că nu va ezita să-şi dea demisia „în ziua în care ar constata la Preşedintele Consiliului o cît de mică dorinţă de a devia de la linia de conduită care a urmat-o pînă acum guvernul regal în relaţiile sale cu Puterile Occidentale"[30]. Acelaşi Goluchowski îi reproşa regelui că l-a îndepărtat pe Carp. Carol I, nemulţumit de

---

[26] *Ibidem*, nr. 70, şedinţa din 30 martie 1889, p. 1 282.
[27] *Ibidem*, p. 1 280.
* Cu acest împrumut s-au plătit 47 de milioane, datoria statului faţă de Banca Naţională, s-au alocat 27 de milioane armatei, 14 milioane construcţiilor de căi ferate, 5 milioane pentru şcoli (Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, dosar 8/1888, f. 129, 21 iunie 1888).
[28] Gh. Nicolae Căzan, Şerban Rădulescu-Zoner, *România şi Tripla Alianţă*, Bucureşti, 1979, p. 173.
[29] *Ibidem*, p. 178.
[30] Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, dosar 28/1889, f. 63.

amestecul ministrului austriac în treburile sale interne, aducea drept explicație caracterul aprins și atitudinea provocatoare ale liderului junimist. Îi spunea însă că pe Catargiu îl va ține pînă la toamnă, ca apoi „să-l arunce peste bord" (exprimarea lui Carol notată de Goluchowski) și în locu-i să aducă un minister de serviciu junimist conservator, iar apoi pe I. C. Brătianu, „singurul om din România în stare să facă ordine"[31].

Desele schimbări de guverne conservatoare de după 1888 își au, așadar, și o explicație de natură externă. Se apropia reînnoirea tratatului de alianță cu Puterile Centrale și cine urma s-o facă, în condițiile în care nici un conservator, în afara lui P. P. Carp, nu era la curent cu alianța secretă a României? Era o întrebare care a frămîntat mult pe regele Carol și cabinetele de la Viena și Berlin*. Frămîntare fără un temei real. „În politica externă, spunea Al. Lahovari, e un fel de solidaritate adevărată între toți românii, că nici un guvern care va sta pe această bancă nu va fi nici trădător, nici inept, și nu va urma decît o politică națională"[32]. Sub formula: „vom continua în afară politica înțeleaptă care ne-a atras bunăvoința puterilor celor mari, amiciția vecinilor, care au făcut din România un element de ordine și de pace în Orient", cabinetele conservatoare Th. Rosetti, L. Catargiu, G. Manu, I. Em. Florescu au promovat în exterior aceeași politică inaugurată de liberali. Chiar fără să o știe. Nu puțin a contribuit la aceasta și acțiunea unor agenți ruși, în frunte cu ministrul Rusiei la București, M. Hitrovo, în Moldova, considerată drept amestec în treburile interne ale României. În toamna lui 1889 Al. Lahovari vizitează Viena, asigurîndu-l pe Kálnoky că nici o schimbare nu se va face în politica externă „care să nu corespundă simțămintelor și intereselor țării". Iar Lascăr Catargiu, înainte de demisia sa, îl vizitează pe contele Biilow la ambasada germană de la București, exprimîndu-și atitudinea prietenească, a sa și a partidului său, pentru Germania și Austro-Ungaria și dorința de a da acestei atitudini o expresie mai concretă[33]. Situația devine mai complicată după 1890 cînd se intensi-

---

[31] *Ibidem*, f. 87, 6 mai 1889.

* Vezi pe larg Gh. Nicolae Căzan și Șerban Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 171 și urm.

[32] *D.A.D.*, nr. 70, ședința din 30 martie 1889, p. 1 282—1 293.

[33] Gh. Nicolae Căzan, Ș. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 180.

fică asuprirea românilor din Transilvania. I. Grădişteanu, tînărul conservator, foarte naţional în convingeri, declara în Parlament în decembrie 1890: „Credem, sîntem siguri că nu se va găsi nici un guvern care să poată sta de vorbă măcar cu monarhia vecină pînă ce starea de lucruri de peste munţi nu se va schimba cu desăvîrşire". Declara acestea pentru a-l combate pe T. Maiorescu, care, la 1881, credea că o apropiere de Austro-Ungaria va crea o situaţie mai bună românilor cuprinşi în cadrul ei. Contrariu părea mult mai curînd valabil. Al. Lahovari nega existenţa vreunui tratat cu Austro-Ungaria (atunci el încă nu ştia că el există, dar chiar dacă ar fi ştiut-o tot ar fi trebuit să nege) şi afirma imposibilitatea pentru micul regat dunărean de a se amesteca în treburile imperiului vecin. Tot ce putea, ca ministru acestui regat, era să spere şi el că „statele care au români sub dominaţiunea lor se vor convinge că românii sînt un popor leal şi credincios şi că este adevăratul lor interes de a-i trata cu dreptate şi moderaţiune"[34]. În ianuarie 1891 primul ministru Gh. Manu vizitează Viena şi discută cu Kálnoky asupra situaţiei românilor transilvăneni. Fără nici un rezultat. Ministrul de externe austro-ungar neagă faptul că guvernul de la Budapesta ar face vreo diferenţă în tratarea supuşilor săi. Regele Carol îi spunea lui von Bülow că persecutarea românilor transilvăneni va fi o piedică în calea înnoirii alianţei României cu Austro-Ungaria[35]. Îngrijorarea cabinetelor austro-ungare şi germane devine serioasă cînd în februarie 1891 este adus guvernul generalului I. Em. Florescu. Bülow şi Golu-chowski merg la rege şi îi declară că numirea acestui guvern „nu poate să provoace decît o impresie proastă puterilor prietene, pentru că guvernul Florescu, din cauza orientării sale, poate deveni o piedică pentru ducerea cu consecvenţă a orientării politicii externe urmată pînă acum"[36]. La mijloc nu erau însă presupusele convingeri rusofile ale gen. Florescu şi nici reticenţele regelui Carol în a împărtăşi şi altor oameni politici români secretul alianţei (în fond putea s-o facă, cum a făcut-o pînă la urmă, şi alianţa continua). La mijloc era problema naţională pe care Austro-Ungaria (Kálnoky, îndeosebi) nu voia s-o vadă, iar Germa-

[34] *D.A.D.*, nr. 27, şedinţa din 14 decembrie 1890, p. 166—169.
[35] Vezi Teodor Pavel, *Mişcarea românilor pentru unitate naţională şi diplomaţia Puterilor Centrale (1878—1895)*, vol. I, Timişoara, 1979, p. 107.
[36] Ch. Nicolae Căzan, Ş. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 193—194.

nia, cu toate insistențele sale în 1891, nu reușește să-și determine aliata s-o vadă. Austro-Ungaria, în loc să facă să înceteze politica de deznaționalizare din Transilvania făcea presiuni la București. Presiuni insistente cărora li se alătură și Germania (chiar dacă aceasta din urmă, pe de altă parte, nu înceta să îndemne Viena la moderație în Transilvania)*. În urma presiunilor, după călătoria sa la Berlin, în octombrie 1891, regele Carol făgăduia că va face schimbări în guvern și își asuma sarcina cîștigării Partidului Conservator pentru aderarea fermă la Tripla Alianță[37]. Aceasta după ce rezistase ideii de a se semna reînnoirea tratatului de alianță neapărat în 1891 (susținută de Austro-Ungaria) și acuzase mereu „tonul apoditic" al lui Goluchowski. Cedînd în fața Berlinului, Carol I voia să dea impresia că rezistă Vienei. În ianuarie 1892 vizitează Budapesta și intervine pe lîngă ministrul președinte Szapáry în favoarea românilor transilvăneni, iar la 4/16 ianuarie face același lucru pe lîngă împăratul Franz Joseph. S-a ales cu simple făgăduieli. Practic cu nimic. Viena ar fi dorit o ameliorare, dar Budapesta se opunea și cea dintîi n-avea mijloace s-o forțeze pe cea de-a doua, cum nu va avea nici mai tîrziu. Între timp, conservatorii, reuniți sub I. C. Catargiu la guvern, în decembrie 1891, reînnoiesc alianța cu Austro-Ungaria. I. C. Catargiu și Al. Lahovari, încunoștiințați de existența unui tratat secret, n-acuză nici o surprindere și sînt de acord cu continuarea unei politici care pentru moment părea cea mai bună. Nu numai pentru păstrarea independenței regatului, dar și în ideea asigurării unei „umbrele protectoare" pentru românii asupriți. Reînnoirea n-au făcut-o fără ezitări, al căror motiv era situația

---

* Asupra reînnoirii alianței secrete vezi George Fotino, *Les missions de Goluchowski et de Bülow auprès du Roi Carol I-er de Roumanie*, în „Revue d'Histoire Diplomatique" (Juillet-Septembre 1932), Paris, 1932; Gh. I. Brătianu, *Bismarck și Ion C. Brătianu*, București, 1936; Idem, *La politique extérieure du Roi Charles I-er de Roumanie*, București, 1940; Hilde Mureșan, *Politica externă a României între 1871—1900 în corespondența diplomatică germană*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", XIII (1970), p. 205—211 și mai ales Teodor Pavel, *op. cit.*, vol. I, p. 100 și urm., care pe lîngă documentele publicate în *Die grosse Politik der europäischen Kabinette* (vol. VII), folosite de predecesorii săi, aduce un izvor documentar nou, corespondența diplomatică.

[37] Vezi telegrama cancelarului Caprivi către ambasadorul Bülow de la 29 octombrie 1891, în Teodor Pavel, *op. cit.*, vol. I, p. 325.

din Transilvania*. Între liberali și conservatori nu sînt diferențe în orientarea externă la sfîrșitul veacului al XIX-lea și începutul celui următor.

În interior, lupta politică între fracțiunile conservatoare continuă. Miniștrii sînt nevoiți mereu, pentru a mai rămîne în funcții, să se apere de învinuiri și să se justifice**.

Nevoia permanentă de justificări, de apeluri la istoria politică mai recentă sau mai îndepărtată era simptomatică prin ea însăși. „Speram că prin contopirea tuturor elementelor conservatoare ne vom uni odată întregul Partid Conservator", credea gen. Manu, dacă „vom înlătura cestiunile de persoane și vom ține seama numai de cele de principiu"[38]. Greu de realizat un astfel de deziderat pentru că se ridica problema de ce să se facă această reunire în jurul unor personalități politice ca Manu sau Lahovari sau Carp și nu în jurul lui Florescu sau al lui L. Catargiu, încă șeful recunoscut (și nu prea) al conservatorilor? Iar în privința ideilor, în general aceleași sau asemănătoare, nu trebuiau scăpate din vedere nuanțele, unghiurile din care fiecare personalitate le privea și care nuanțe și unghiuri aveau sau puteau să aibă o importanță destul de mare în opera concretă de guvernare. Confruntări între diferitele grupări conservatoare momentane continuă să aibe loc în Parlament în această sesiune***.

---

* Vezi Gh. Nicolae Căzan, Ș. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 199—203; Teodor Pavel, *op. cit.*, vol. I, p. 113 și urm; Ion Bulei, *Lumea românească la 1900*, București, 1984, p. 212—215.

** Vezi *D.A.D.*, nr. 78, ședința din 28 aprilie 1890, p. 1 498—1 499.

[38] *Ibidem*, p. 1 499.

*** Cînd la 26 mai 1890 G. Duca aduce în dezbatere proiectul de lege pentru deschiderea unui credit extraordinar de 22 600 000 lei pentru construcția de șosele (șoselele fuseseră destul de neglijate după ce s-a început construirea de căi ferate, toate eforturile fiind concentrate spre acestea. Între 1866—1876, de pildă, fuseseră construiți 1 100 km de șosele, iar apoi, între 1876—1837, doar 405 km, dintre care numai 145 km de către stat (vezi *D.A.D.*, nr. 92, ședința din 22 mai 1890, p. 1 794) L. Catargiu îl atacă pentru că, arăta el, nu fără destulă dreptate, Ministerul Lucrărilor Publice (ad interim era Al. Lahovari) nu-l studiase ca lumea. Cînd la 29 mai 1890 G. Panu întreabă guvernul de ce nu se aplică mai repede legea vînzării bunurilor statului către țărani controversele izbucnesc între Gr. Păucescu, ministru la Agricultură și Domenii, și P. P. Carp, cel care făcuse legea în guvernul junimist. Cel dintîi amînă aplicarea pînă la toamnă, cel de-al doilea constată „lipsa de sîrguință" a ministrului de la Domenii, ca și o schimbare a modului de a vedea aplicarea legii. Gr. Păucescu motivează cu greutățile financiare existente (lipsă de credite

În afara Parlamentului aceeași atmosferă de învinuiri reciproce.

Conservatorii, indiferent de nuanță, trebuiau să fie însă mai atenți decît fuseseră în acțiunile lor politice pentru că, între timp, liberalii încep să-și reunească rîndurile. Contra unei reuniuni, cel mai activ fusese G. Panu, secondat de Grigore Sturdza și Vintilă Rosetti. Dar pentru ea erau toți ceilalți membri ai conducerii Partidului Liberal-Democrat al lui D. Brătianu, între care N. Fleva, P. Grădișteanu, G. D. Palladi, Caton Leca, C. T. Grigorescu, N. Vrăbiescu ș.a. O comisie comună a liberalilor democrați și liberalilor naționali stabilește, în martie 1890, modalitatea reunirii. Moțiunea de blam propusă de G. Panu în Comitetul liberal-democrat este respinsă cu 36 voturi contra 14. G. Panu demisionează din clubul liberal și în curînd va pune bazele Partidului Radical-Democrat, iar P.N.L. se reface, la 26 martie, unirea fiind anunțată public la Hotel de France. Rivalitatea politică dintre cei doi frați Brătianu lua sfîrșit. Se termina astfel încă „o ciudățenie" a vremii aceleia, care cauzase însă destule neajunsuri partidului liberalilor. Refăcut, P.N.L. redevine competitiv în lupta politică. O alegere parțială la Colegiul II Ilfov de Senat o dovedea cu prisosință, candidatul liberal, un bătrîn „șters cu totul", Dimitrie Cariadgi, întrunind totuși 441 voturi contra candidatului guvernului care obține 537*. Sigur că nu se anunța deocamdată la orizont o iminentă venire la putere a liberalilor. Reunirea lor a provocat și multe nemulțumiri. Guvernarea autoritară a lui I. C.

---

deocamdată), cu dificultățile de întocmire a tablourilor, pentru ca vînzările să se facă într-un mod egal, și își oferă demisia, dacă se consideră că nu și-a făcut datoria. În discuție se amestecă N. Ionescu, M. Kogălniceanu și G. Vernescu (acesta din urmă, ca de obicei, contra lui Carp). G. Manu cu greu împacă spiritele. (*Ibidem*, nr. 94, ședința din 23 mai 1890, p. 1 891; nr. 98, ședința din 29 mai 1980, p. 1 881—1 887).

* În alegerile comunale de la 4—6 noiembrie liberalii și-au arătat din nou forța. La aceste alegeri conservatorii s-au prezentat uniți pe o singură listă la București, iar în restul țării la latitudinea clubului locale, și, firește, cu concursul autorităților, aproape „inevitabil". La București înfruntarea cu liberalii a fost foarte aspră, cu toate că lista conservatoare avea în frunte pe Pake Protopopescu, unul din cei mai activi primari pe care i-a cunoscut Bucureștiul Vechiului Regat. Au fost 2 854 de voturi. Lista guvernului a obținut 1 493, a liberalilor 1 284, a radicalilor 38 și o listă independentă — 37. Este foarte posibil ca fără „umpluturile" folosite de electorul Pake Protopopescu, lista liberală să fi trecut victorioasă. De altfel, în țară, liberalii au cîștigat în multe localități, iar unde au cîștigat listele conservatoare avansul a fost peste tot minim.

Brătianu era încă foarte proaspătă. Dar un partid liberal refăcut era de preferat la putere altuia dezunit și care din 1888 nu reușise încă să dea un guvern unitar*, „tare", cum se spunea atunci. Era de preferat și din cauza alianței secrete externe de a cărei existență dintre conservatori, cum am văzut, n-avea deocamdată știință decît P. P. Carp (parțial și T. Maiorescu).

Odată cu venirea toamnei junimiștii nu mai vor să sprijine guvernul Manu. De mai înainte, din iunie 1890, P. P. Carp îi declarase primului ministru că e nesatisfăcut de slaba energie a guvernului în aplicarea unor idei junimiste, factor esențial în sprijinul pe care el și grupul său i-l acordau. Îndeosebi îl nemulțumise Gr. Păucescu, pe care îl considera „incapabil". Aceasta cu toate că Păucescu adusese în discuția Camerei, la 7 iunie, proiectul de lege pentru modificarea cîtorva dispoziții din legea pentru vînzarea bunurilor statului în loturi mici. Se arăta cu această ocazie că se parcelaseră pînă atunci 100 de moșii. De vîndut însă nu se vînduse nici una, iar aducerea acestui proiect, in extremis, înaintea închiderii Parlamentului, fusese făcută în urma criticii lui P. P. Carp. După cum aceleași critici se datora și Circulara ministrului Domeniilor de la sfîrșitul lunii iunie, insistînd pentru cît mai grabnica aplicare a legii vînzării pămîntului statului. Înaintea deschiderii Parlamentului P. P. Carp își condiționa sprijinirea pe mai departe a guvernului cu remanierea acestuia[39]. La 15 noiembrie 1890, cînd se deschid Camerele, guvernul apare în fața Parlamentului în aceeași componență, dar a doua zi și-o schimbă: Th. Rosetti și Gr. Păucescu se retrag, locul lor fiind luat de Gr. Triandafil la Justiție și T. Maiorescu la Culte și ad interim la Lucrări Publice. Al. Marghiloman preia Agricultura, Industria, Comerțul și Domeniile[40]. Modificarea fusese sugerată de Carp.

---

* Ziarul tinerilor liberali, care pentru scurtă vreme în 1890 formaseră un grup aparte: Take Ionescu, C. C. Arion, Al. Djuvara, C. Dissescu, C. Ionescu-Gion, este vorba de ziarul „La Liberté Roumaine", avînd inițial ca director pe Take Ionescu, nici n-avea altceva ca leit-motiv în polemica cu ziarele conservatoare (cea ma iapriga era cu „L'Indépendance Roumaine" a lui G. Em. Lahovary) decît tocmai lipsa de unitate, atît de flagrant resimțită de conservatori.

[39] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, III 1887—1891), p. 268.

[40] *D.A.D.*, nr. 2, ședința din 16 noiembrie 1890, Sesiunea ordinară 1890—1891, p. 5.

Din nou, avînd sprijinul junimiștilor, Manu încearcă să facă față liberal-conservatorilor, care, atît la Cameră, cît și la Senat, iarăși își pun candidaturi proprii. La Cameră candidează L. Catargiu care din nou e înfrînt (45 voturi contra 75 ale lui G. Gr. Cantacuzino și 17 D. Brătianu). La Senat însă lupta urma să fie mult mai strînsă, lucru știut de guvern care la 16 noiembrie convoacă pe senatori la Hotel Continental și le anunță candidatura lui N. Kreţulescu, fostul președinte, contra lui I. Em. Florescu. A doua zi N. Kreţulescu obține 48 voturi, gen. Florescu 36, iar Al. Orăscu, candidatul liberalilor, 21. Se declară balotaj. Miniștrii se hotărăsc să mențină candidatura lui Kreţulescu și la a doua votare. Dar, de data aceasta, gen. Florescu obține 53 de voturi, iar N. Kreţulescu 52. Așadar succes al liberal-conservatorilor prin jocul făcut de liberali care au dat voturile lor lui I. Em. Florescu. În discursul inaugural, gen. Florescu declară că rămîne „nestrămutat liberal-conservator", că el a spus regelui: „tare va fi guvernul care va avea un partid cunoscut de țară la spatele său"[41]. Discursul său era provocator la adresa guvernului, nelăsînd nici o putință de echivoc. Gen. Manu răspunde că va aviza Coroana. Seara regele consultă pe cei doi președinți ai Camerei: Gh. Gr. Cantacuzino și gen. I. Em. Florescu, iar guvernul ține un consiliu unde se discută probabilitatea unui vot de neîncredere al Senatului[42]. La 19 noiembrie/1 decembrie la Senat sînt aleși vicepreședinții propuși de guvern (54 voturi contra 40), iar un vot de încredere dă 68 de voturi pentru (contra 38). „Mare succes", notează Maiorescu[43]. Însă situația rămînea neliniștitoare. N. Ionescu, în zilele crizei determinată de alegerea lui I. Em. Florescu la Senat, declara: „gazetele d-voastră (ale conservatorilor — *n.n.*) protestează că nu vă luptați pentru putere; dar mie mi se pare că acum în urmă, în cîteva zile numai, s-a făcut atîta luptă între partidele rivale pentru putere cît nu s-a văzut în timp de 12 ani"[44]. Bătrînul liberal nu era departe de adevăr, mai ales că vorbea într-o Cameră ce aștepta rezultatul confruntării guvernului cu Senatul, într-o adunare care nu se știa dacă va mai ființa și pe care un P. P. Carp se străduia s-o țină de vorbă,

[41] „România", nr. 257 din 23 noiembrie 1890.
[42] Titu Maiorescu, *op. cit.*, III (1837—1891), p. 274.
[43] *Ibidem*, p. 275.
[44] *D.A.D.*, nr. 4, ședința din 19 noiembrie 1890, p. 11.

făcînd teorii constituționale (contrazise, cu o vivacitate de spirit care i-a rămas întreagă pînă la moarte, de M. Kogălniceanu). Parcă pentru a confirma afirmațiile lui N. Ionescu, în ședința Comisiei de la 22 noiembrie 1890 L. Catargiu citește o declarație „în numele Partidului Liberal-Conservator", protestînd „în contra prezenței neconstituționale și nelegitime a actualului cabinet". Cum bine remarca G. Panu: „Cînd o parte din șefii unui partid sînt pe banca ministerială, ei sînt constituționali. Cînd însă revin pe băncile opoziținii, cei ce-i înlocuiesc sînt neconstituționali"[45].

L. Catargiu nu se poate abține să nu constate cu amărăciune că toate cîte se întîmplă izvoresc de acolo că în 1888 s-a dat însărcinarea de a face alegeri unor persoane ce nu aveau un partid în țară „și au voit să-și creeze un partid făcînd alegerile". Deloc întîmplător, liderul conservator atinge și o altă chestiune, prin aluzia la ce se vorbea pe culoarele Senatului în ziua alegerii președintelui său: „Nu vă mai pierdeți timpul de a ne pune noi piedici, fiindcă regele nu voește pe cutare sau cutare lider al cutărui partid"[46]. Care era acel „cutare lider" era limpede: L. Catargiu însuși.

Noua dezbatere parlamentară, iarăși legată de dreptul afirmat și, în același timp, contrazis al uneia sau alteia dintre grupările conservatoare de preponderență asupra celorlalte, nu putea să nu lase, iarăși, un gust amar*.

---

[45] *Ibidem*, nr. 5, ședința din 25 noiembrie 1890, p. 17.
[46] *Ibidem*, p. 22–23.

* Pe bună dreptate Take Ionescu, aflat acum pe o poziție neutrală — încă liberal și nu încă conservator —, putea spune că prin astfel de certuri a scăzut prestigiul conservatorilor în țară și, totodată, al Parlamentului ca instituție: „pînă ce nu expiră mandatul acestui Parlament, nimeni nu vă poate spune că nu sînteți miniștri constituționali. Dar dacă este vorba ca peste două luni iar să începeți cearta, ba să mai intre unul, ba să mai iasă altul, atunci mai bine retrageți-vă astăzi, căci, persistînd, veți face naufragiu și nu numai naufragiul reputațiunii d-voastră, ci naufragiul întregului Partid Conservator". Și mai mare dreptate avea Take Ionescu atunci cînd afirma: „din toate pericolele ce ar putea să cadă peste această țară, cel mai mare, fără de asemănare cel mai mare, ar fi să se întărească ideea că această țară nu se poate guverna". La 4 decembrie, în discursul la Adresă el explica de ce, liberal fiind, n-a voit să se alăture P.N.L. reunificat, motivînd cu neînțelegerea asupra programului, persoanelor, mijloacelor de luptă și de aceea prefera să rămînă liberal disident (*D.A.D.*, nr. 19, ședința din 4 decembrie 1890, p. 141, 67).

„Avem toate cuvintele de a crede că conservatorii şi liberal-conservatorii nu constituiesc decît un singur partid" — scria „Timpul"[47]. Dacă teoretic aşa stăteau lucrurile, practic se înfăţişau altfel. N. Filipescu, care în afara Parlamentului nu înceta să ceară cu insistenţă unirea conservatorilor, credea — şi foarte mulţi credeau la fel — că o unire nu era posibilă decît prin îndepărtarea liberalilor dintre ei. „Adăogirea cuvîntului *liberal* pe lîngă acela de *conservator* constituie un *pleonasm*, iar suprimarea lui o *elipsă*"[48]. G. Vernescu era însă de altă părere. La Cameră, la 8 decembrie, el aduce un amendament* la proiectul de răspuns la Adresă, unde considera guvernul Manu un guvern al dezertorilor, al unora din Partidul Liberal-Conservator şi al altora din Partidul Naţional-Liberal (adică junimiştii), iar aceştia din urmă erau adevăratul „duşman" al conservatorilor în genere, nu ei, liberal-conservatorii, care erau la locul lor aşa cum se aflau constituiţi. Firește era o pledoarie „pro domo sua"[49].

O interesantă teorie asupra partidelor desfăşura Gr. Păucescu. După el deosebirea dintre partidele politice nu era numai una izvorîtă din felul de a vedea chestiunile economice şi sociale, cum credea P. P. Carp. Era şi una de temperament, de metodă, ca şi una de idei în ansamblu. Cea de temperament îi apărea printr-o comparaţie între liberali şi conservatori; partidul celor dintîi era ca o forţă armată care cucerea pămînturi noi, iar al celorlalţi ca puterea civilă, ce venea să organizeze acele pămînturi, aşa încît liberalii să tragă foloase reale din cucerirea făcută. Cam astfel vedea chestiunea şi T. Maiorescu în suita sa de articole din „România Liberă" (nesemnată, dar aparţinînd lui Maiorescu, după cum ne-o confirmă şi Gr. Păucescu). Ceea ce nu putea să însemne că partida conservatoare nu era în stare niciodată să cucerească un principiu nou sau că partidul liberalilor n-ar fi fost în stare să organizeze ceva. Diferenţa apărea pentru chestiunile generale şi, firește, adăugăm, era mai mult de tendinţă. Metodic, diferenţa îi apărea lui Gr. Păucescu tot prin comparaţie, adică liberalii şi în genere partidele progresiste produceau, în organi-

[47] „Timpul", nr. 324 din 20 decembrie 1890.
[48] *Idem*, nr. 1 din 3 ianuarie 1891.
* Semnat, în afară de el, de L. Catargiu, M. Balş, C. Olănescu, C. Kogălniceanu, T. Calimaki, I. Iancovescu, L. Bogdan, D. P. Economu, I. Isvoranu, G. Dem. Teodorescu, I.M.C. Epureanu.
[49] *D.A.D.*, nr. 22, şedinţa din 8 decembrie 1890, p. 182.

zarea statului, prin „deducțiune". Și dădea un exemplu: G. Panu cînd cerea votul universal o făcea în numele principiului că toți oamenii sînt egali înaintea legilor. Numai că, spunea Păucescu și avea dreptate, orice principiu e valabil în funcțiune de condițiile concrete în care el urmează să se aplice, căci nu e cu putință aceeași organizare, în numele unor principii universale, și la triburile din Tombuctu și la vreuna dintre țările civilizate ale Europei. Partidul Conservator însă — și ar fi fost bine dacă așa ar fi stat lucrurile — de cîte ori vrea să rezolve o chestiune socială apelează la știință și la experiență, întrebînd faptele, „pentru că Partidul Conservator vede în politică o știință experimentală" (sic!). În sfîrșit, în al treilea rînd, crede Păucescu, partidele se diferențiază prin idei, îndeosebi prin ce gîndesc ele despre suveranitate și despre libertăți în genere, altfel spus, ce cred ele despre modul de organizare a forței sociale care să constituie guvernul și, totodată, să asigure controlul acestuia. Partidul Conservator lua de bază Constituția, la elaborarea căreia contribuise. Astfel că, deducea el simplist, colegiile electorale, în ființă, erau bune, fiindcă reprezentau într-adevăr interesele și trebuințele țării. Cît privea libertățile, toate erau admise, dar nici una fără „mărginire". Adică fiecare avea dreptul de a cugeta, de a scrie, dar fiecare era răspunzător de abuzul acestor libertăți înaintea semenilor lui. De pildă, fiecare avea libertatea cultului, dar fără să împieteze predominarea cultului național ș.a. „Dacă este cineva care vrea libertatea fără nici o îngrădire — spune Gr. Păucescu — acela este liberal, progresist, radical, cum vreți voi, conservator nu"[50]. Dar de ce Partidul Conservator nu era unitar și în sînul lui sînt atîtea divergențe? Aceste divergențe Păucescu le găsea „naturale și legitime". Pentru că fiecare trebuia să lucreze pentru a predomina ideile lui și a prelua astfel conducerea partidului întreg. Alianța unei părți a conservatorilor cu liberalii i se părea și ea „normală", pentru că „sîntem într-un stadiu liberal, democratic, și Partidul Conservator trebuie să se recruteze tocmai din acele elemente din care odată se recruta partidul liberal"[51]. Fără a fi pe de-a întregul convingător, căci de cele mai multe ori turna propriile dorințe peste niște realități care se încăpățînau să rămînă altfel, discursul lui Păucescu

[50] *D.A.D.*, nr. 22, ședința din 10 decembrie 1890, p. 193.
[51] *Ibidem*, p. 195.

încerca să mai aducă pace acolo unde ea demult nu mai era. Păucescu nu s-a ales cu altceva decît cu ironia lui L. Catargiu care l-a botezat „marele pacificator".

La începutul anului 1891 în mai multe alegeri judeţene liberalii triumfă*. În cercurile politice toată lumea vorbea de o iminentă criză guvernamentală. Criza devine o certitudine după ce T. Maiorescu aduce la 16/28 ianuarie 1891, la Senat, proiectul său de modificare a Legii instrucţiunii publice. În contra lui liberal-conservatorii, ajutaţi de liberali, îşi concentrează forţele. Primul care îl atacă e P. Poni. Va fi urmat de D. A. Sturdza, C. Boerescu ... Gen. Manu simte dificultatea poziţiei guvernului. La 2/ 14 februarie propune completarea cabinetului său cu P. P. Carp. Dar P. P. Carp refuză. La 12/24 februarie guvernul cheamă pe senatorii din majoritate la Hotel Continental şi le cere să voteze legea învăţămîntului. Numai că toţi se aşteptau, cum scrie T. Maiorescu, „la explicări asupra tratărilor ministeriale cu Carp, cu grupul Florescu"[52]. Efectul a fost, după acelaşi, „rău total". Şi legea instrucţiunii nu era singurul element care întreţinea instabilitatea politică. Un alt proiect, din iniţiativă parlamentară (deputaţii gălăţeni L. Catargiu, G. Robescu, C. Ressu) pentru construirea unei căi ferate Galaţi—Bîrlad stîrneşte multă pornire, reacţii violente, mai ales că opoziţia contra ministerului G. Manu dă proiectului o culoare de „moldo-

* O alegere parţială de la colegiul II Ilfov readuce la ordinea zilei dezbinarea din Partidul Conservator. Liberal-conservatorii propun candidatura lui Dimitrie Cesianu. Guvernul nu-l primeşte şi îl susţine pe Andrei Popovici (candidatul primarului Pake Protopopescu). Izbucneşte o neînţelegere între primar şi G. Vernescu (pînă atunci Pake era socotit, cum nota C. Bacalbaşa, „ca un aghiotant al lui Gh. Vernescu") în urma căreia 17 partizani ai lui Pake Protopopescu demisionează din Comitetul Partidului Liberal-Conservator şi mai mulţi liberal-conservatori demisionează din consiliul comunal. Alegerile au drept rezultat un balotaj (A. Popovici: 1 666 voturi, N. Fleva: 1 219, D. Cesianu: 373) şi pînă la urmă alegerea candidatului guvernamental (dar numai cu o diferenţă de 75 de voturi faţă de candidatul liberalilor). Cel puţin trei lucruri demonstrează această alegere parţială: 1) guvernul nu avea forţă, „intrigile şi frecăturile de fiecare zi" paralizîndu-i puterea de reacţie; 2) liberal-conservatorii, fără un elector de valoarea lui P. Protopopescu, nici nu contau în alegerile din Capitală; 3) ascensiunea liberalilor era evidentă. Această ascensiune s-a făcut puternic resimţită în toate alegerile locale: la Olt liberalii cîştigă, la Roman balotaj, la Vaslui, Huşi învinge conservatorii, dar cu greutate ş.a.

[52] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, III (1887—1891), p. 286.

venism special", „motivat" și de faptul că după demisia lui Th. Rosetti nu mai era în guvern nici un ministru de dincolo de Milcov (adică din „România de dincolo de Milcov", cum preciza Maiorescu și nu „din Moldova, după vorba lui D. A. Sturdza")[53].

În atmosfera aceasta, de pornire contra guvernului Manu, de atitudine contrară lui din toate părțile, continuă discuția la Senat asupra modificării parțiale a legii învățământului (discuția ține 13 zile). Numai D. A. Sturdza vorbește patru zile împotriva ei*. Apărarea pe care i-o face T. Maiorescu la 12, 13 și 14 februarie 1891[54] în fața unui Senat mai dinainte ostil (la un moment dat el scrie: „nu pot apuca auditoriul ... mă mișc ca în nisip"[55]) este un „întreg succes moral", dar nu unul al guvernului. În punctul lui cel mai nevralgic, adică la Senat, guvernul Manu cade. După închiderea discuției asupra legii, dar numai cu 6 voturi majoritate (54 contra 48) C. Esarcu, în înțelegere cu gen. Florescu, propune suspendarea proiectului cu vot de blam. Propunerea se admite cu 52 voturi contra 50.

„Intriga a reușit", cum scrie T. Maiorescu. Îndată se ține un Consiliu de miniștri la rege. Toți miniștrii, cu excepția lui Maiorescu, care se abține, cer dizolvarea Senatului. G. Manu însă ... demisionează**, propunîndu-l pe gen. Florescu (T. Maiorescu îl învinuiește de „intrigă de coaliție" și-l contrapropune pe Gh. Gr. Cantacuzino, susținut și de Al. Lahovari, M. Ghermani și Al. Marghiloman). Regele cere avizul lui I. Em. Florescu, lui G. Cantacuzino, L. Catargiu, N. Krețulescu ș.a. Între timp grupările conser-

---

[53] T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, IV (1888—1895), p. 445—454.

* Ulterior, citind stenograma discursului său foarte contradictoriu și amalgamat, D. A. Sturdza n-a mai restituit-o.

[54] T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, IV (1888—1895), p. 474 și urm.

[55] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, III (1887—1891), p. 287.

** Mai tîrziu, la 29 noiembrie 1899, G. Manu declara: „Trebuie să mărturisesc că căderea nu m-a surprins și că am stat indiferent la dezbaterea legii fiindcă menajiul în sînul guvernului ce prezidam devenise nesuferit din cauza elementului junimist" (*D.A.D.*, ședința din 29 noiembrie 1899). Două zile după aceste spuse „Timpul" scria că la mijloc a fost și o înțelegere cu „o delegațiune liberal-conservatoare", potrivit căreia G. Manu ar fi promis că nu va cere dizolvarea Senatului („Timpul" din 1 decembrie 1899).

vatoare caută a-şi preciza poziţia. La 16 februarie se întrunesc vreo 50 de deputaţi şi senatori, adepţi ai lui Manu[56]. La 19 februarie/3 martie se întrunesc junimiştii la P. P. Carp[57]. Între acestea, gen. Florescu îşi forma echipa ministerială. La 21 februarie/5 martie izbuteşte una, care era însă mai mult o improvizaţie. Numirile lui L. Catargiu la Interne, a lui J. Lahovari la Război (contra părerii fratelui său Alexandru), a lui C. Olănescu la Lucrări Publice erau potrivite. Nu însă şi acelea ale lui G. Vernescu (Finanţe şi ad-interim la Justiţie), acelaşi om la două importante resorturi; a lui C. Esarcu la Externe; Il. Izvoranu la Agricultură, Industrie, Comerţ şi Domenii; G. D. Teodorescu la Culte şi Instrucţiune Publică. Ultimii trei erau vernescani. Ei nu mai fuseseră miniştri şi nici nu arătaseră pînă atunci că ar merita să ajungă vreodată. Esarcu dovedise, într-un discurs la Senat asupra politicii externe, că nu era deloc la el acasă într-un astfel de domeniu. Şi P. P. Carp era îndreptăţit să afirme: cu el la Externe „politica noastră de externe va fi nu politica ţării, dar politica neputinţei"[58]. Noul minister, Florescu, se prezintă Camerei la 21 februarie şi cere concursul majorităţii. Aceleaşi majorităţi care pînă atunci susţinuse guvernele Th. Rosetti, L. Catargiu, G. Manu*. Ministerul lui I. Em. Florescu nu rezolva problema conservatoare. Nici el, nici altul ca el. La oricare se putea aplica vorba folosită de M. Kogălniceanu „tot ca una fata mea". Toţi vorbitorii care au întîmpinat guvernul gen. Florescu au pus problema dizolvării Parlamentului, „căci numai prin dizolvarea Camerei se poate sfîrşi acest nenorocit proces, care dă ţării minister fără putere". Toată chestiunea era cînd să aibe loc această dizolvare. Unii credeau (şi guvernul lui Florescu aceasta

[56] „Timpul", nr. 37 din 17 februarie 1891.

[57] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, III (1887—1891), p. 281.

[58] *D.A.D.*, sesiunea ordinară prelungită, 1890—1891, şedinţa din 21 februarie 1891, p. 634.

* De îndată P. P. Carp declară: „Nu veniţi absolut cu nimic... nu aduceţi nimic şi, vă cunoaştem din trecut, nici mîine nu veţi aduce nimic". Contra noului guvern se pronunţă şi G. Panu, G. Manu, Take Ionescu, Al. Marghiloman, Al. Lahovari. Tot contra sînt şi M. Kogălniceanu şi N. Ionescu. Întreaga discuţie pune încă o dată în relief vrajba dintre conservatori şi neputinţa partidului lor de a da un guvern omogen. Al. Lahovari se întreba ce-i despărţea oare pe conservatori: vreo idee, vreo lege asupra căreia nu s-au înţeles, vreun principiu? Nu, trăgea el concluzia, „cearta a fost o ceartă mizerabilă de personalităţi. A fost lupta poftelor în contra ideilor! [...], ambiţiuni de satisfăcut şi răzbunări de exercitat". (*Ibidem*, p. 633—634, 645).

susţinea) ca dizolvarea să nu se facă imediat, ci după ce se votau bugetul şi tariful autonom (toate convenţiile comerciale expirau la 28 iunie 1891). Şi, cine ştie, „poate că atunci [nici] nu va mai fi vorba de dizolvare", cum spunea maliţios Take Ionescu*. Parlamentul întîmpină guvernul cu o moţiune de neîncredere. Pusă la vot este votată cu 77 voturi contra 69. A doua zi, la 22 februarie 1891, gen. I. Em. Florescu citeşte decretul de dizolvare.

Noile alegeri sînt programate pentru 9, 10 şi 11 aprilie 1891. Lupta politică face transferul bine ştiut de la Parlament în afara lui, în pregătirea alegerilor pentru următorul. Tratativele între grupările conservatoare reîncep. Grupul gen. Manu şi Al. Lahovari era în centrul atenţiei, solicitat, deopotrivă, de junimişti, de catargişti şi vernescani. La 25 februarie/9 martie 1891 P. P. Carp propune o înţelegere între cele două grupări conservatoare care au format guvernul lui Manu, o înţelegere în campania electorală şi care să tindă a constitui, prin fuziune, un Partid Conservator**. G. Manu n-o acceptă, susţinînd „tot prostia lui de partid «liberal-conservator», cum se exprima T. Maiorescu[59]. De fapt, prin punerea în practică a ideii lui P. P. Carp se mărea grupul junimist nu Partidul Conservator şi G. Manu nu voia să fie sub conducerea lui Carp. Între timp, la 26 februarie 1891, la G. Vernescu se întrunesc şi liberal-conservatorii guvernamentali. Participă şi Gr. Păucescu, fostul ministru, şters din Comitetul partidului, dar reprimit acum (Păucescu începea să fie un adversar al junimiştilor). Gen. Florescu nu se poate împiedica să constate că de cînd a preluat guvernul e mult mai multă lume la club decît înainte[60]. Guvernul încheie o înţelegere pentru alegeri cu Pake Protopopescu („nu vom merge la război fără să avem primăria cu noi", declară gen. Florescu); încheie o alianţă şi cu tinerii Take Ionescu şi M. Djuvara de la „Românul". Soarele puterii, ca de obicei, aducea sateliţi în juru-i. „Să se ştie un lucru pozitiv, scria oficiosul «România», că guvernul actual are marea misiune de a

---

* „Mai făcînd cîţiva prefecţi, mai înlocuind cîţiva deputaţi, mai numind pe unii în funcţiuni, mai, mai... în fine, bun este Dumnezeu pînă atunci" (*D.A.D.*, nr. 55, şedinţa din 21 februarie 1891, p. 642).

** Ideea o susţinuse şi mai înainte (vezi „Timpul", nr. 39 din 20 februarie 1891).

[59] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, III (1887—1891), p. 292.

[60] „Timpul", nr. 46 din 28 februarie 1891.

întări Partidul Liberal-Conservator şi că toate elementele liberal-conservatoare se vor întruni într-o zi la un singur loc"[61]. Declaraţie fără înconjur, sinceră în „egoismul" ei. Numai că grupul generalului Manu refuză să se ralieze lui L. Catargiu şi G. Vernescu. La 17 martie 1891, la întrunirea Clubului liberal-conservator, Manu cere să nu mai fie ales în comitet. Pentru alegeri grupările conservatoare îşi publică manifeste electorale, la 5 aprilie guvernamentalii în „România", la 31 martie maniştii (cei dintîi sub numele „Manifestul Partidului Liberal-Conservator", ceilalţi sub acela de „Manifestul Partidului Conservator"). Cele două elaborate erau foarte asemănătoare şi de circumstanţă. Junimiştii reînnoiesc programul lor „Era Nouă" în punctele care nu fusese realizat.

Între revendicările celor trei grupări erau asemănări „pînă la identitate". Şi atunci de ce erau despărţiţi conservatorii în grupări deosebite? „Nu ne înţelegem între noi pentru că sîntem de acord unii cu alţii"[62] — observa paradoxal „Timpul". Alegerile — desfăşurate, cum scria „Timpul" (firește, nemulţumit că se făceau sub guvernul Florescu), într-o „totală alandala" („nu mai există partide, ci persoane care intră în fel de fel de alianţe")[63] — dau cîştig de cauză liberal-conservatorilor. După calcule aproximative erau 110 guvernamentali împărţiţi în catargişti şi vernescani (cei din urmă mai puţini), 12 conservatori independenţi (maniştii), 7 junimişti, 52 liberali (în care intrau şi liberalii disidenţi), un socialist (V. G. Morţun). Cei mai defavorizaţi de aceste rezultate erau junimiştii şi radicalii lui G. Panu. Cei dintîi au fost combătuţi cu asprime şi unde au fost balotaje în care au intrat candidaţii junimişti şi liberali, guvernul a sprijinit pe cei din urmă contra primilor (ca la Craiova unde liberal-conservatorii au dat voturile lor candidatului liberal Iunian şi nu lui T. Maiorescu). Astfel, de pe urma certurilor conservatoare liberalii au ieşit cei mai cîştigaţi, la Iaşi, Prahova, Tutova, Dolj ş.a. listele lor trecînd victorioase cu însemnată majoritate (chiar dacă I. C. Brătianu cădea în balotaj la colegiul I Ilfov). Numărul mare al liberalilor în Parlament, la care se adaugă junimiştii, dădea o opoziţie foarte incomodă pentru orice guvern. Şi cu atît mai mult pentru unul slab

---

[61] „România", nr. 55 din 9 martie 1891.
[62] „Timpul" nr. 77 din 6 aprilie 1891.
[63] Idem, nr. 75 din 4 aprilie 1891.

ca acela al generalului Florescu. „Timpul" atrăgea atenţia ca acest guvern să nu fie confundat cu Partidul Conservator. Altfel, partidul conservatorilor „se asemăna cu cocoşul jumulit al lui Diogene", lipsit fiind „de toate podoabele sale şi dezbrăcat de tot ce a făcut mîndria şi gloria conservatorismului în România". Guvernul a fost întîmpinat cu ironie nedisimulată de aproape toată lumea politică. „Lupta" îl învinuia pe L. Catargiu că a pus focul la edificiul conservatorismului, „ca un bătrîn general ieşit din front, fără instrucţiune şi fără inteligenţă". G. Palladi, la discuţia Adresei în Cameră (o discuţie slabă, lipsită de consistenţă), exprima opinia multora, atunci cînd declara: „după ceea ce se vede pe banca ministerială nu s-ar putea zice ... decît că partidul conservator este în ultima fază de degenerare"[64]. Lui i se părea că elementul conservator era neutralizat de un fals element liberal şi că motivul tuturor relelor, „cauza distrugerii", era „dragostea neţărmurită" a lui L. Catargiu pentru G. Vernescu. Contrar unor astfel de păreri generalul Florescu credea că un Partid Conservator pur nu mai avea „cuvîntul de a fi" şi că numai un Partid Liberal-Conservator putea deschide porţile „tuturor capacităţilor, tuturor caracterelor oneste, tuturor tinerilor cu instrucţiune de oriunde ar veni, de jos sau de sus"[65].

Poate că în teorie ar fi fost posibil, în practică însă ... În practică conservatorii manişti, cei junimişti, filipescanii nici n-au voit să participe la dezbaterea Adresei. Între timp încep să se reorganizeze. Adepţii lui Carp îşi iau numele de Partidul Constituţional într-o adunare publică de la 1/13 mai 1891, cu cluburi în judeţe (deocamdată mai mult un deziderat) şi un Club Central la Bucureşti. 28 de junimişti semnează actul de constituire*. Totodată, junimiştii reuşesc să-şi apropie grupul lui N. Filipescu

---

[64] *D.A.D.*, sesiunea extraordinară 1891, nr. 63, şedinţa din 18 mai 1891, p. 713.

[65] *Ibidem*, nr. 63, şedinţa din 18 mai 1891, p. 714.

* P. P. Carp, M. Ghermani, Th. Cămărăşescu, dr. Macridescu, C. M. Stroici, Al. Cottescu, D. Dobrescu, Rosetti-Teţcanu, Th. Lerescu, L. Kostachi, I. Fridman, R. D. Rosetti, I.C. Negruzzi, Al. Marghiloman, T. Maiorescu, N. Voinov, I. Ianov, G. Beldiman, I. Miclescu, Gr. Crisenghi, D. Aug. Laurian, G. M. Stroici, I. Algiu, M. I. Marghiloman, N. A. Iacovaky, G. Duca, N. Cerkez, I. Marghiloman (în ordinea semnăturilor) (vezi *Procesul-verbal pentru constituirea Partidului Constituţional şi a clubului său Central din Bucureşti*, găsit de Emil Păunescu şi aflat în posesia Muzeului Giurgiu şi, în copie, în Arhiva I.S.I.S.P.).

de la „Epoca", adică un grup de acțiune, exact de ceea ce aveau nevoie. „Eu personal sînt mulțumit de situația noastră politică — îi scria T. Maiorescu lui Duiliu Zamfirescu (este adevărat că la 1/14 martie 1891, adică înaintea alegerilor)[66]. La 9/21 mai 1891 are loc banchetul de inaugurare a Clubului Central al Partidului Constituțional.

Din partea lor, adepții lui G. Manu și Al. Lahovari, îndeosebi prin organul lor de presă „Timpul", atacă, fără violență, dar cu insistență, Partidul Liberal-Conservator și formația guvernamentală a lui I. Em. Florescu. Îndeosebi atacurile se îndreptau contra lui G. Vernescu, considerat, cum și era de fapt, principalul beneficiar al situației. Pentru restabilirea lucrurilor „Timpul" cere retragerea lui G. Vernescu din Partidul Liberal-Conservator „spre a dispare *dualismul de azi, care nu va duce decît la desființarea Partidului Liberal-Conservator ca partid al conservatorilor*"[67].

Viața guvernului Florescu, combătut de toată lumea, nu era deloc ușoară. Aceasta, în ciuda unei majorități parlamentare care părea confortabilă. Părea, dar nu și era, pentru că între catargiști și vernescani încep fricțiunile. În curînd ele vor domina situația guvernului. Și totul se întîmpla într-o atmosferă bogată în evenimente politice. La 5 mai moare I. C. Brătianu, ceea ce determină reorganizarea liberalilor sub fratele acestuia, Dumitru. La 10 mai 1891 țara sărbătorește 25 de ani de domnie ai regelui Carol I, cu fast și strălucire (puțin estompate de moartea liderului liberal). România voia să arate tuturor că era un element de stabilitate în această zonă a Europei. În iunie moare M. Kogălniceanu. Cu el și cu I. C. Brătianu o epocă din istoria modernă a românilor lua sfîrșit. În iunie guvernul trebuie să preîntîmpine o criză dinastică. Dragostea prințului moștenitor Ferdinand față de Elena Văcărescu, știută de toată lumea, la îndemnul („nebunesc" cum îi zice Maiorescu) reginei Elisabeta, vrea să ia forma căsătoriei. Regina uitase că măritișurile și însurătorile celor destinați să poarte coroana erau supuse rațiunilor politice[68].

---

[66] *Duiliu Zamfirescu și Titu Maiorescu în scrisori (1894—1913)*, București, 1937, p. 325.

[67] „Timpul", nr. 113 din 21 mai 1891.

[68] Lascăr Catargiu ține să i-o aducă aminte. „Maiestate, aiasta nu se poate". La stăruințele reginei el adaugă: „Eu, Maiestate, nu spun că prințul nu poate lua în căsătorie pe d-șoara Văcărescu. O poate lua, însă în cazul aista să rămîie simplu *particuler*". Regele intervine: „Dv. uitați,

Consiliul de Miniştri respinge categoric intenţia lui Ferdinand. De altfel, ca de obicei în chestiuni care interesau ţara, toţi oamenii politici au fost solidari în contra acestei intenţii. D. A. Sturdza îi scrie o energică scrisoare lui Carol I, în numele P. N. L. P. P. Carp, la 17/29 iunie, în audienţă la suveran, îi arată pericolele la care s-ar expune familia regală în cazul cînd ar nesocoti pactul ei cu ţara[69].

Neînţelegerile din rîndurile majorităţii guvernamentale apar cu prilejul votării creditelor pentru continuarea fortificaţiilor. La 23 mai, la întrunirea majorităţilor, J. Lahovari, ministrul de Război, cere votarea creditelor. Mulţi îl combat. L. Catargiu e nevoit să intervină energic pentru a impune disciplina şi a cere votarea ca pe o utilitate (cu un an înainte combătuse şi el fortificaţiile, dar atunci era ... în opoziţie). În iunie intervin certuri în guvern între C. Olănescu şi C. Esarcu. În aceeaşi lună la Senat L. Catargiu susţine călduros un proiect de acordare a unei pensii văduvei lui P. Grădişteanu. Dar proiectul e respins. „Ierarhia din partid nu mai există" — scria „Timpul", constatînd că L. Catargiu nu este respectat ca şef — şi „în dispariţiunea organizaţiunii vechi a partidului s-au născut aspiraţiuni nelegitime şi au apărut din nou grupurile şi subgrupurile". Singurul succes mai însemnat al guvernului

---

domnule Catargiu, că Principele Ferdinand este moştenitorul tronului". „Mă iertaţi, Maiestate, răspunde ministrul, n-am uitat, însă eu ştiu că Alteţa sa are un frate". „Oh! nu! nu! asta nu! niciodată!". Regele Carol nu-l putea suferi pe Leopold, fratele lui Ferdinand. (C. Bacalbaşa, *op. cit.*, vol. II, p. 135; vezi şi „Timpul", nr. 133 din 16 iunie 1981.) Scrie Jean Cerkez: „Deodată a izbucnit noutatea proiectului de căsătorie între moştenitorul tronului, Prinţul Ferdinand, şi domnişoara de onoare Elena Văcărescu. Regina, cam exaltată şi romanţioasă, dominată de o dragoste neexplicabilă pentru tînăra domnişoară care îi traduce poeziile în franţuzeşte a combinat acest *coup de théâtre*. Bomba, se zice, a izbucnit la C. Lung într-o excursie făcută acum cîteva zile. Acolo, în faţa naturii romantice de pe la Dîmbovicioara şi în viaţa mai puţin ceremonioasă a unei petreceri de vară, ar fi descoperit regina proiectul său. Deja cu cîtva timp mai înainte se văzuse de mai multe ori regina plimbîndu-se cu trăsura cu 4 cai numai cu domnişoara Elena Văcărescu şi prinţul dinainte. Această noutate a fost foarte rău primită de toate gazetele şi de toată lumea. Sîntem ameninţaţi a vedea în capul bucatelor, cum se zice, o familie ai cărei mai mulţi membri lasă de dorit şi să fundăm o nouă familie cu pretenţii domneşti. Unii glumeţi intitulează deja pe unchiul tinerei, cunoscutul cronicar ridicol al balurilor din gazeta «L'Indépendance Roumaine», «le beizadé Claimoor»" (I. Cerkez, *Însemnări din viaţa mea*, manuscris, caiet 1, fără filă, în posesia dr. C. Bălăceanu-Stolnici).

[69] T. Maiorescu, *op. cit.*, III (1887—1891), p. 319.

I. Em. Florescu a fost legea privitoare la tariful general al drepturilor de vamă. Raportul comitetului delegaţilor l-a prezentat Al. Djuvara, cu un interesant istoric asupra vămilor în România şi a situaţiei lor în acel moment, cînd la 28 iunie/10 iulie expirau convenţiile comerciale ale ţării cu cele mai multe din statele Europei (cu Germania, Anglia, Italia, Belgia, Elveţia, Serbia ş.a.)*. Noul tarif îl continua pe cel din 14 mai 1886, dar îl şi completa şi modifica în unele din prevederile sale pentru industrie. După opinia comisiei delegaţilor, care a lucrat mai mult timp sub preşedenţia lui P. P. Carp, în 1890 protecţia vamală putea sprijini într-adevăr producţia unei ţări, dar, împinsă prea departe, această protecţie „putea face producţiunea să adoarmă la adăpostul unor beneficii nelegitime şi a unei siguranţe netulburată [...] ferită de imboldul, totdeauna necesar, al unei concurenţe bine echilibrate"[70]. Delegaţii s-au condus deci după principiul unei „concurenţe bine echilibrate", căutînd să înlăture piedicile ce decurgeau din inferioritatea unei industrii născînde, dar neîncurajînd-o pînă acolo încît să fixeze taxe ridicate care ar fi creat adevărate monopoluri şi ar fi micşorat substanţial posibilitatea concurenţei. La prea puţine articole s-a admis taxa de protecţie de 40—50%. Un partid cum era cel conservator, reprezentînd în principal marea proprietate, trebuia să ţină seama de interesele speciale ale acesteia şi nu erau puţini mari proprietari care se întrebau dacă nu cumva aspiraţiile industriale ale ţării nu sacrificau izvoare certe de avuţie („pentru un ideal industrial cam nelalocul lui)". Unii credeau că în starea de atunci a ţării, cînd cîmpii întinse aşteptau încă braţele ce trebuiau să le fertilizeze, era de preferat ca românii să se ocupe numai cu agricultura. Uitau că nici un stat civilizat din Europa nu era exclusiv agricol, lăsîndu-şi neexploatate şi braţele şi capitalurile şi materiile sale prime şi rămînînd la cheremul celor care aveau o industrie. Astfel că dacă în Franţa protecţia începea cu 25%, la noi începutul pleca numai de la 10%. N. Fleva putea spune cu îndreptăţire: „Eu aş propune d-lui Vernescu ca după votarea acestui tarif să-şi vîndă moşiile şi să se facă industriaş. Numai atunci ar vedea cu taxa de

---

* În fapt doar cu Olanda mai rămînea să expire la 28 august 1892, dar cu ea nu exista un tarif special.

[70] *D.A.D.*, nr. 78, şedinţa din 13 iunie 1891, p. 974.

10% unde o să ajungă capitalul d-sale"[71]. Diferenţele nu erau însă deloc mari faţă de tariful din 1886. Liberalii dacă ar fi fost ei la putere n-ar fi votat un tarif prea deosebit de cel propus acum de conservatori. „Industrie naţională cereţi, industrie naţională cerem — declara Al. Lahovari. Totul însă se reduce la o cestiune de măsură şi de prudenţă"[72]. Tariful din 1886 avusese toate calităţile, dar un singur defect, acela de a nu se fi putut aplica decît faţă cu o singură ţară, Austro-Ungaria, cu care România era în război vamal. În rest, cu Rusia, Germania, Franţa, Belgia, Olanda, Turcia, Serbia, România avea convenţii comerciale şi se aplicau prevederile lor speciale şi nu tariful autonom. Abia de acum, din 1891, cînd acele convenţii încetau, se putea vorbi de o protecţie vamală autonomă, egală pentru toate ţările. Pînă atunci liberalii au vorbit de protecţie, dar şi ei ştiau prea bine că deocamdată concurenţa străină avea „vreo nouă uşi deschise şi una singură închisă". Încă prea slabă economiceşte ţara lupta din greu cu economiile străine mai puternice. Mai mult, protecţia vamală din 1886 s-a bazat şi pe agiou şi în acele condiţii, protejînd pe un industriaş, nu se distribuiau sarcinile pe întreaga ţară, ci ele atingeau cu deosebire pe lucrător, ţăran, micul funcţionar (1 leu în condiţiile agiou-ului nu valora decît 80 de bani). În ciuda imperfecţiunilor sale şi înainte de toate a unui procent de protecţie încă redus, tariful autonom din 1891 a pus în practică ceea ce tariful din 1886 intenţionase şi, din motivele arătate, nu reuşise.

Cu ocazia dezbaterii legii tarifului vamal conservatorii au acţionat unitar în Parlament, pentru că această lege fusese pregătită într-o perioadă de circa doi ani şi la ea contribuiseră, deopotrivă, junimişti, manişti, catargişti şi vernescani. P. P. Carp şi Al. Lahovari au apărat proiectul în Cameră şi încă foarte eficace*, dovedind, dacă mai era

---

[71] *Ibidem*, nr. 79, şedinţa din 14 iunie 1891, p. 1 016.

[72] *Ibidem*, nr. 84, şedinţa din 20 iunie 1891, p. 1 019.

* Amîndoi au apărat, cu acest prilej, convenţia din 1875, pentru că, după cum spunea P.P. Carp, ea a însemnat „primul pas al neatîrnării noastre economice" şi pentru că atunci nu era în ţară o industrie de protejat, în schimb era o agricultură şi dacă aceasta din urmă găsea astfel un mijloc de protecţie, de ce să nu fie protejată? „Azi evident că dacă am face convenţiunea am face-o altfel — adăuga el —, dar nu pentru că a fost rău ceea ce am făcut atunci, dar pentru că astăzi sîntem în altă situaţiune economică şi internaţională" (*D.A.D.*, nr. 79, şedinţa din 14 iunie 1891, p. 1 018).

nevoie, că nu era cu putință un guvern conservator fără participarea lor directă și indirectă.

Mulți contemporani se întrebau de ce regele înlesnise venirea la putere a unui guvern fără personalități cum era acesta. O posibilă motivație părea să fie dorința lui de a avea un guvern de ordine pentru sărbătorirea jubileului de 25 de ani de domnie. Și un guvern care avea în frunte un general energic, un bun general, cum era I. Em. Florescu și care avea la Interne pe L. Catargiu era într-adevăr un guvern de ordine. Alte calități putea să n-aibă. Pe aceasta o avea.

Slăbiciunea ministerului în personalități îl determină pe generalul Florescu să înlocuiască pe unii membri în timpul vacanțelor parlamentare. Mai întîi Petru Poni îi ia locul lui G. Dem. Teodorescu, iar Al. Vericeanu îi succede lui Il. Izvoranu. Dacă cea de-a doua schimbare nu însemna mare lucru, prima părea oarecum surprinzătoare, Poni trecînd de liberal. I. Em. Florescu ținea să aducă un cunoscut om de școală pentru o legiferare a învățămîntului și i-a oferit postul aceluia care îl ajutase cel mai mult la Senat în februarie, combătînd propunerea de lege a lui T. Maiorescu. Generalul oferise și Poni acceptase. Probabil că la mulți vanitatea trece înaintea înregimentărilor politice. Nu probabil. Sigur.

Aducerea lui Poni nu schimbă însă situația. În Partidul Liberal-Conservator discordia între liberali și conservatori, între vernescani și catargiști începe să fie publică. La 25 iunie 1891, la o întrunire a mai multor parlamentari catargiști, de la Hôtel de France, Al. Catargiu, I. Iancovescu, M. Balș. I. M. C. Epureanu, I. Grădișteanu, aceștia cer lui L. Catargiu să ia direcțiunea partidului și guvernului și să facă apel la celelalte elemente conservatoare, pentru că, spunea C. Iona, în Partidul Liberal-Conservator existau două curente care nu mai puteau coexista[73].

---

[73] „Timpul", nr. 142 din 28 iunie 1891. N. Filipescu duce o tot mai susținută campanie de reunire a tuturor elementelor conservatoare. El credea că îndelungata criză din Partidul Conservator era urmarea opoziției îndelungate din timpul guvernării liberale și „partidele noastre nu sînt destul de bine organizate și nu sînt bogate pentru a dăinui zecimi de ani în opoziție". Filipescu angajează o discuție cu ziarul „Constituționalul" care încerca să legitimeze existența separată a grupului junimiștilor și chiar să vadă viitorul lor politic alături de liberali. „Timpul", nr. 174 din 9 august 1891. („Conservatorii au devenit imposibili în vechea accepțiune a cuvîntului", îi scria T. Maiorescu lui D. Zamfirescu (Vezi Z. Ornea, *op. cit.*, p. 319).

În timp ce conservatorii acuzau în continuare lipsă de unitate și disciplină, liberalii își strîng rîndurile în jurul noului lor șef, D. Brătianu (proclamat oficial la 21 mai 1891 printr-o declarație, semnată de toți liberalii cunoscuți, inclusiv de N. Fleva și Gh. Palladi). Se părea că venirea lor la putere era iminentă. În două alegeri parlamentare pentru Senat, la Rîmnicu Sărat și Gorj, este ales cu o mare majoritate Eugen Stătescu. Într-o altă alegere, la Bîrlad, iese învingător I. Popescu, de asemenea candidat liberal. Spre norocul conservatorilor, însă, unitatea liberalilor sub D. Brătianu devine curînd o iluzie, căci, temperament inconstant, om politic lipsit de tactul necesar, de capacitatea necesară conducerii unui partid politic, fratele lui I. C. Brătianu provoacă repede nemulțumiri în rîndul fruntașilor liberali. În același timp, D. Brătianu nu era dorit ca prim consilier nici de rege care n-avea încredere în el din cauza părerilor sale în politica externă (D. Brătianu și partizanii lui se declaraseră în mai multe rînduri împotriva orientării României spre Puterile Centrale). Astfel că prezența lui D. Brătianu în fruntea național-liberalilor nu era de natură să deschidă, pentru moment, chestiunea succesiunii la guvern*.

Dorințelor unui cabinet de coaliție conservatoare I. Em. Florescu le răspunde aducîndu-l în guvern pe N. Blaremberg, la Justiție (pentru 21 de zile de ministeriat N. Blaremberg renunță la un trecut politic de o viață întreagă de convins antidinastic. Bătrînețea nu este totdeauna un sfetnic bun în politică). „Cabinetul în condițiile actuale nu poate satisface vederile partidului pe care noi și amicii noștri l-am sprijinit și reprezentat în 12 ani de opoziție și 3 ani de guvern" — scria ziarul „Timpul". Același ziar adăuga cu disperare: *„Întîmplă-se orice, dar situațiunea de față nu mai poate dura"*[74].

---

* „Să vă spun eu de ce nu ați putut veni la putere —le declara Al. Lahovari liberalilor în 1892: este că dacă noi, în mai multe rînduri, eram poate s-o pierdem, d-voastră erați încă mai puțin capabili de a o recăpăta. Noi sufeream poate de o pletoră de șefi. D-voastră de anemie [...] fiindcă s-au dus cei care v-au creat și v-au ridicat". („Timpul", nr. 244 din 4—5 noiembrie 1891).

[74] „L'Indépendance Roumaine" publică un important articol: „Deviza conservatorilor, semnat „Un conservator". Care urma să fie acea deviză? "Un partid, un program, un șef". Presa conservatoare din provincie; „Viitorul" de la Craiova, „Opinia publică" din Giurgiu, „Izbînda" din T. Măgurele ș.a. cer ca partidul să fie conservator, să îndepărteze „tová-

Ea nu mai durează într-adevăr. La 19 noiembrie, guvernul I. Em. Florescu se retrage. Fără să vrea, el a avut un rost : a dovedit tuturor grupărilor conservatoare — încă o dată şi cu tărie — că un guvern conservator energic nu se putea închega decît cu participarea tuturor. A dovedit, de asemenea, că Partidul Liberal-Conservator nu mai putea fi o realitate politică. El fusese un partid bun în vremea opoziţiei, dar în guvernarea ţării, care presupunea o relativă omogenitate, el n-avea consistenţă. Vorba lui Al. Lahovari, la guvern sînt necesare „o singură credinţă, o singură tendinţă şi o singură voinţă"[75].

2. Alte precizări programatice

Deosebirile dintre partide în România, constata un articol din „Timpul" („O legendă"), nu puteau fi ca acelea din Occident. Nu se puteau deosebi pe chestiunea despărţirii bisericii de stat, de pildă, căci nu-i nevoie, nu interesează pe nimeni (pe social-democraţi îi interesa). Nu se putea deosebi nici pe chestiunea „uvrieră", căci lipsind industria mare, ţara n-avea mari mase de lucrători concentraţi „şi deci armata care aiurea alcătuieşte proletariatul industrial lipseşte aici" (iarăşi un punct de vedere căruia socialiştii îi combăteau exagerarea şa negativă). Deosebiri nu erau decît în felul de a considera intervenţia statului, conservatorii fiind de părere să intervină „mai intens şi adînc"[1]. N. Filipescu teoretiza asemănarea dintre concep-

---

răşia de rea credinţă". La 12 noiembrie, la Hôtel de France, se întrunesc mai mulţi deputaţi, majoritatea fiind din Capitală (în fapt adepţi ai lui G. Manu, Al. Lahovari şi mai mulţi catargişti). Ei cer lui L. Catargiu să ia conducerea situaţiei politice. „Constituţionalul" scria cu satisfacţie că a fost o consfătuire a conservatorilor „pentru a elimina pe Vernescu cu vernescanii din partid" şi a pune capăt Partidului Liberal-Conservator. O zi mai tîrziu se întîlnesc şi vernescanii (şi alţi catargişti) la Băile Eforiei. Peste 70 de deputaţi şi senatori, cum aprecia „România". G. Vernescu declară că el va urmări să completeze cabinetul cu Al. Lahovari la Externe în locul lui C. Esarcu. Al. Catargiu întreabă de ce n-a făcut-o pînă acum. G. Vernescu răspunde că Al. Lahovari n-a acceptat portofoliul. L. Catargiu spune şi el că se va apela la Al. Lahovari şi că vrea să pună capăt dezbinărilor („să piară cuvîntul de disidenţă"). (*Idem*, nr. 245 din 6 noiembrie 1891 ; nr. 252 din 15 noiembrie 1891 ; nr. 253 din 16 noiembrie 1891).

[75] *D.A.D.*, sesiunea ordinară 1891—1892, nr. 15, şedinţa din 5 martie 1892, p. 80.

[1] „Timpul", nr. 200 din 18 iulie 1890.

ţiile programatice ale partidelor, condiţie indispensabilă de a funcţiona împreună. Cu această asemănare, spunea el, nu dispare raţiunea de a fi a partidelor. Dacă deosebirile de principii dintre ele „pot fi *utile*", în schimb punctele de contact între ele „sînt indispensabile". Şi în această viziune doctrinară programele partidelor trebuiau „să dezvolte puterile statului fără a pune în joc instituţiunile noastre fundamentale". Tot Filipescu teoretiza (nu era singurul) şi punctul de vedere al existenţei a două partide de guvernămînt şi nu mai mult, fiindcă multiplicitatea partidelor „nu poate decît să multiplice ocaziunile de favoritism pentru rege şi cauzele de nemulţumire pentru partide". N. Filipescu vorbea de pe poziţia omului care guvernează nu a celui guvernat. În cel de-al doilea caz concluzia i-ar fi fost inversă, firește, în acel moment orice regulă politică nefiind viabilă decît în funcţie de loc şi timp. Existenţa a două partide, considera Filipescu, era „un principiu eminamente conservator ca şi principiul monarhic", căci era între altele şi o „garanţie de moderaţiune relativă în luptele politice"[2].

Faţă de unele reforme „mai vizibile" ca introducerea votului universal, de pildă, susţinută de radicalii lui G. Panu sau de socialişti, conservatorii reacţionează ca în faţa „celei mai deşănţate demagogii". Cu sufragiul universal, declara Al. Lahovari în Cameră la 15 decembrie 1889, „rezultatul nu va fi acela pe care-l aşteptaţi, rezultatul va fi altul, cel puţin pentru mult timp, va fi atotputernicia gunvernului şi absolutismul ministerial"[3]. Pentru ziarul „Timpul" masele erau prea „impresionabile şi schimbătoare", iar metoda votului general aplicată statului modern, cu marile şi complicatele lui probleme, „nu poate da decît roade rele"[4]. Acelaşi ziar constata că românii au vădit o uimitoare putere de asimilare a unor idei şi instituţii occidentale, dar nu fără suferinţă, transformările survenind prea rapid. De ce să „mai fie siliţi să suporte o altă experienţă primejdioasă", adică votul universal? Partidul Conservator trebuie să fie „o stîncă" de care să se sfarme

---

[2] *Idem*, nr. 253 din 25 septembrie 1890; nr. 256 din 28 septembrie 1890.

[3] Al. Lahovari, *op. cit.*, p. 204.

[4] „Timpul", nr. 192 din 1/13 septembrie 1893; nr. 201 din 12/24 septembrie 1893.

„apucăturile demagogice". Răspunzîndu-i lui G. Panu în noiembrie 1890, Al. Lahovari considera votul universal „o periculoasă încercare". Pentru că țara nu era atît de înaintată, atît de cultă, atît de neatîrnată în straturile sale cele mai adînci. Pentru moment, politică nu puteau face nici măcar politicienii de meserie. În atari condiții, la cea dintîi probă, cu votul universal, poporul va fi aruncat la dreapta sau la stînga fără a fi capabil să reacționeze. El dă exemplul Franței, unde consecințele votului universal au fost (sic!) domnia lui Napoleon al III-lea, războiul sîngeros cu Germania, pierderea a zeci de mii de vieți, a 5 miliarde de franci și a teritoriului Alsaciei și Lorenei. Or „țara românească n-are, d-lor, decît două provincii de pierdut". Și apoi de ce să se introducă în România această experiență, cînd ea n-a fost încă introdusă în Anglia, Belgia, Italia, Germania? Numai că o atare critică, normală din punctul de vedere al unui guvernant român de la sfîrșitul veacului trecut, nu lăsa loc pentru o soluție constructivă. Care era soluția lui Al. Lahovari: „progresul natural al ideilor, cultura mai înaintată a oamenilor, împăcarea pasiunilor, lupta politică din ce în ce mai onestă și pusă pe tărîmul ideilor, care mai mult sau mai puțin se pot învoi; dar nu pe tărîmul apetiturilor care nu se pot împăca niciodată"[5]. Faptul nu era o soluție practică, ci o așteptare. Dînd răspuns aceluiași Panu, L. Catargiu (în acel moment în divergență cu Al. Lahovari, dar pentru un loc pe banca ministerială și nu pentru ideile ce amîndoi le profesau) declara: „a vorbi de sufragiul universal în țara noastră este a ne face ridicoli. Apoi cînd un om vine și zice că țara nici habar nu are de ceea ce se face și se spune în numele ei, cînd acel om vine și cere sufragiul universal, aceasta este tot ce poate fi mai inexplicabil". După el revizuirea din 1884 n-a fost bună nu pentru că a fost prea puțin democratică, ci, dimpotrivă, pentru că s-au înecat colegiile marilor proprietari, singurele independente, în mijlocul micilor proprietari[6]. Într-un cor de clamări, de respingeri totale, sînt și nuanțări. D. S. Nenițescu, viitorul ministru conservator, susține într-o conferință la Ateneu, la 19

---

[5] *D.A.D.*, sesiunea ordinară 1890—1891, nr. 20, ședința din 5 decembrie 1890, p. 156.

[6] *Ibidem*, nr. 24, ședința din 11 decembrie 1890, p. 204.

martie 1895, reprezentarea proporţională a minorităţilor[7]. El recunoaşte că doctrina conservatoare consideră dreptul şi instituţiile sociale ca născîndu-se sub influenţa caracterului, culturii, religiei unui popor, sub influenţa „mediului fizic" în care trăieşte un popor. Dar aceasta nu justifică stagnarea instituţiilor: „Totul merge spre îmbunătăţire. Viaţa deci e progresivă şi prin urmare şi dreptul şi instituţiile sociale nu pot fi altfel". Altfel doctrina conservatoare rămînînd plină de respect faţă de trecut, uită de nevoile prezentului şi nu întrevede viitorul. D. S. Neniţescu cere aşadar atît liberalilor cît şi conservatorilor să treacă de la *„garantarea libertăţilor"*, care a fost o treaptă necesară a evoluţiei ţării în modernitate, la *„organizarea libertăţii"*. Potrivit acestui principiu el propune o reorganizare a sistemului de vot (nu a drepturilor electorale). Combate sistemul majoritar, scrutinul de listă, dar şi pe cel uninominal. Analizează diferite sisteme de vot şi propune reprezentarea proporţională după modelul „D'Hondt", aplicat în Belgia, potrivit căruia alegătorul putea vota fie lista întreagă, fie numai un candidat sau mai mulţi din diferite liste aflate pe acelaşi buletin. Ceea ce se realiza, astfel, credea Neniţescu, era reprezentarea în Parlament a tuturor partidelor, proporţional numărului aderenţilor lor. Fără a nega valoarea intenţiei istoricul nu poate să nu se oprească în faţa constatării că, de fapt, ceea ce se impunea în acel moment era reforma *dreptului* de vot în sensul lărgirii sale şi nu reforma *felului* de vot.

Şi o atare reformă, respinsă de conservatori ca demagogică, era susţinută cu mai multă sau mai puţină consecvenţă de celelalte forţe politice. Chiar şi liberalii, în noul lor program adoptat la Iaşi la 8/20 noiembrie 1892, scriau: „sufragiul universal cu Reprezentaţiunea Proporţională este idealul Partidului Naţional-Liberal. Către dînsul ne vom îndruma şi vom tinde a-l realiza prin reforme treptate, răspîndind tot mai mult în toate păturile sociale luminile unei instrucţiuni solide şi sănătoase"[8]. Mare deosebire de poziţia conservatorilor nu era. Era doar în intenţii, conser-

---

[7] Dimitrie S. Neniţescu, *Reprezentarea proporţională a minorităţilor. Studiu asupra sistemelor electorale*, Bucureşti, 1895.

[8] *Istoricul Partidului Naţional-Liberal de la 1848 şi pînă astăzi*, p. 145.

vatorii respingînd *ab intio* o atare reformă*, liberalii acceptînd-o, totuşi, pentru viitor. Aceasta fără consecvenţă, însă. Programul din 3 decembrie 1906 nu mai vorbea de sufragiul universal, nici ca ideal îndepărtat, ci numai de „domnirea legilor"[9].

Radicalii lui G. Panu o susţineau direct şi cu aplicare atunci nu într-un viitor nedefinit. Programul grupului radical liberal, publicat în „Lupta" din 10/22 septembrie 1888, apoi în broşură, dezvoltînd ideile expuse în „Liberalul" din 1883 şi în „Lupta" din 1884, ca şi campania „Luptei" din 1891 şi broşura din 1893 prevedeau „desfiinţarea colegiilor actuale electorale şi introducerea *sufragiului universal*, aşa cum există în Franţa ..."[10]. Dar nici radicalii n-aveau consecvenţă în susţinerea acestei idei programatice, cu deosebire din 1893, pe măsură ce G. Panu începe să se scalde tot mai adînc în apele conservatoare, renunţînd parţial (susţine doar colegiul unic) şi apoi total la ea.

Cei mai fideli sprijinitori ai votului universal sînt social-democraţii. În „Manifestul Partidei Muncitorilor" din 18 ianuarie 1888 se cerea în primul rînd „votul universal direct, adică să nu aibă, ca azi, un boier de mii de ori mai multă putere politică decît muncitorii care poartă toate sarcinile"[11]. În dezbaterea programului Partidului Social-Democrat, C. Mille propunea pe lîngă sufragiul universal şi votul obligatoriu „ca birourile electorale să fie totdeauna pline şi, deci, să facă imposibilă acţiunea bătăuşilor"[12]. Programul social-democrat, publicat la 11 aprilie 1893, prevedea tot la primul punct „vot universal egal şi direct pentru toţi supuşii României ce au trecut vîrsta de 20 de

---

* „Noi combatem sufragiul universal nu numai pentru motive 'de oportunităţi" — scria N. Filipescu. Adică nu e vorba că poporul român nu era încă pregătit să recepteze o atare reformă („atunci s-ar ajunge la o înţelegere"). Nu. „Noi însă combatem sufragiul universal în sine şi în mod absolut". („Timpul", nr. 182 din 19—20 august 1891).

[9] *Istoricul Partidului Naţional-Liberal de la 1848 şi pînă astăzi*, p. 180.

[10] Teodor Vasiliu, *Radicalii. O pagină de istorie politică contemporană*, Iaşi, 1895, p. 19—20.

[11] *80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România. Documente* (în continuare *80 de ani de la crearea partidului*), Ed. Politică, Bucureşti, 1974, p. 372.

[12] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România. 1893—1900*. Ed. Politică, Bucureşti, 1969, p. 42—43.

ani, fără deosebire de sex, de religie și de rasă"[13]. Și astfel vor susține social-democrații în toate programele lor pînă la primul război mondial. Votul universal apărea în concepția lor, cu deosebire la sfîrșitul veacului trecut, ca o revendicare primordială, un panaceu, un leac al tuturor durerilor sociale și politice. Vor constata ulterior că fetișizarea unei atari revendicări, ca a oricărei alta de altfel, nu era o soluție, chiar dacă părea oportună, căci aplicarea ei lua forma și limitele cadrului social-politic existent.

Atari revendicări, foarte pronunțat democratice, conservatorii le priveau ca „utopii interesate" sau ca programe făcute anume pentru a da loc la „formațiuni politice artificiale". Adică nu ideile democratice determinaseră formarea acestor partide politice, ci ele „au simțit nevoia de a făuri revendicări democratice pentru a-și legitima existența". Or „democrația română n-are nevoie de noi profeți; ea este cuprinsă și bine întemeiată înlăuntrul Constituțiunii"[14].

Ideile socialiste sînt astfel respinse de conservatori pe motiv că lipsea fondul care să le asimileze și sînt considerate demagogice și premature. „Avem încă nevoie de mulți ani de muncă pentru a mistui cele dobîndite, făcîndu-le accesibile masei națiunii"[15]. Și atunci, cred ei, a introduce alte libertăți însemna un salt într-o „deșănțată" demagogie. Evident, conservatorii nu observau că România în plină evoluție capitalistă nu putea să nu implice și corolarul acestei evoluții. Și socialismul, ca manifestare politică și doctrinară, era — firește nu numai el — un astfel de corolar.

Din partea cealaltă, nici socialiștii români de la sfîrșitul veacului trecut nu-i înțelegeau prea limpede pe conservatori. Domina concepția oarecum tradițională, exprimată de I. Nădejde în termenii: „Poporul e o găină de jumulit. Liberalii o jumulesc și dacă țipă o lasă să țipe. Conservatorii o jumulesc și dacă țipă îi sucesc gîtul". Altfel spus, de același Nădejde, împreună cu V. G. Morțun: „este un lucru neîndoios că din cele două rele un guvern liberal este un rău mai mic; din două nenorociri, guver-

[13] *80 de ani de la crearea partidului*, p. 458.
[14] „Timpul", nr. 113 din 21 mai/2 iunie 1895.
[15] *Idem*, nr. 166 din 31 iulie/12 august 1893.

nul liberal e cea mai mică"[16]. Cu alte cuvinte liberalii erau de preferat conservatorilor la conducerea țării. Dar de ce? Explicația nu e foarte clară[17]. E vorba însă de o respingere totală a partidului conservatorilor, ca „boieresc", „anacronic", fără nici un drept de a mai exista. Programul conservatorilor era definit de V. G. Morțun în Parlament la 1 iunie 1891 ca „o vecinică protestare împotriva guvernului trecut și atîta tot"[18]. Aceste exprimări se vor nuanța cu timpul, iar după 1900 guvernările conservatoare, cum vom vedea, vor fi considerate cu totul preferabile celor liberale. Deja C. D. Gherea în studiul său *Liberalii ideologi-utopiști față cu socialiștii* observa drumul conservatorilor (confundați totuși greșit cu fosta boierime, cînd de fapt ei erau un partid al României moderne) de la sprijinitori ai orînduirii feudale (!) la adepți ai orînduirii noi, capitaliste, în așa fel încît — și aici concluzia lui era corectă — „dispărînd vechea boierime feudalo-iobăgistă noi n-avem o partidă reacționară-conservatoare"[19]. Evident, socialiștii au luat atitudine critică și la adresa liberalilor, nu numai a conservatorilor. Ceea ce voiau și ceea ce au reușit pe deplin a fost că și-au definit astfel propria lor concepție, poziția lor programatică în epocă.

Chestiunea care „preocupă" cel mai mult pe conservatori rămîne, și după legea vînzării bunurilor statului, chestiunea rurală. Cu ocazia prezentării de către guvern a unui proiect de lege pentru modificarea unor dispoziții privind legea de mai sus în mai 1890, Dobrescu-Argeș, G. Panu,

---

[16] Vezi comunicarea noastră *Asupra modalității de definire a poziției P.S.D.M.R. față de partidele de guvernămînt din România la sfîrșitul veacului al XIX-lea*, în *În slujba cercetării marxiste a istoriei P.C.R.*, București, 1971, p. 105 și urm.

[17] Într-un articol, *Partidele politice din România*, „Muncitorul" considera pe conservatori drept potrivnici oricăror drepturi politice, acestea urmînd să fie apanajul „boierului născut din boier", boier care nu trebuia să se amestece în nici un chip cu celelalte clase sociale. Îi considera de asemenea potentați ce nu voiau ca și țăranii să aibă drept de proprietate și nu voiau să plătească impozite. În altă parte se spunea că partidul conservatorilor este alcătuit din „urmașii vechilor familii boierești care n-au putut uita trecutul", care au convingerea „că numai ei sînt făcuți ori lăsați de Dumnezeu să stăpînească țara și anume să o stăpînească prin topuz" („Muncitorul", an I, nr. 49 din 4 septembrie 1888; „Munca", an II, nr. 2 din 3 martie 1891).

[18] Vezi I. Bulei, *Lumea românească la 1900*, București, Editura Eminescu, 1984, p. 107.

[19] *Ibidem*, p. 109.

I. Nădejde, M. N. Seulescu, C. C. Dobrescu contrapropun o modificare în sensul că statul putea cumpăra moșii de la Eforiile Spitalelor, de la Creditul Funciar, dar și de la particulari pentru a pune la dispoziția sătenilor pămînt acolo unde locuiesc. O propunere asemănătoare fusese respinsă în 1889 de Al. Lahovari. Acum conservatorii o resping din nou, căci, dacă s-ar adopta, „noi sîntem convinși că nu numai nu ar asigura pacea *socială* și nu ar rezolva chestia țărănească, ci ar organiza dezordinea și ar redeștepta revoluția agrară". Și aceasta pentru că nici un țăran n-ar mai voi să se mute acolo unde există pămînt de vînzare, ci ar rămîne pe loc și ar cere proprietarului să-și vîndă moșia. Și dacă acesta n-ar voi? „Fericita Românie se va găsi fără motiv în starea în care se află Irlanda unde e război civil deschis între țăranul irlandez și lordul englez". Apoi și dacă s-ar diviza România în parcele de 5 ha inalienabile din punct de vedere economic ar fi un rău pentru toți căci, dispărînd proprietatea mare, va dispare și cultura mare, deci cantitatea și calitatea produselor exportate vor scădea și „totodată și numărul milioanelor care intră la noi în toți anii în schimbul produselor noastre, milioane care se revarsă asupra tuturor"[20]. Aceeași teamă profundă nu față de viitorul țării, sau nu în primul rînd față de el, cît de moșiile marilor proprietari determina o totală respingere a oricăror propuneri, oricît ar fi fost ele de inofensive.

Din considerente asemănătoare se opun conservatorii și propunerii lui Dobrescu-Argeș de luare în embaticariat (arendă) de către țărani a pămînturilor marilor proprietari pe care erau așezați. Dobrescu își argumenta interesanta propunere prin natura țăranului român, care e „fixă", potrivnică strămutărilor. „Gustul pentru fixitate al țăranilor, chiar dacă ar fi așa de mare cît o spune d. Dobrescu — scria «Timpul» —, nu ni se pare că trebuie considerat ca o dogmă sfîntă înaintea căreia trebuie să se închine cu orice preț toate legile și toate interesele țării"[21].

---

[20] „Timpul", nr. 168 din 9 iunie 1890

[21] *Idem*, nr. 169 din 10 iunie 1890. Vezi detalii în buna carte a lui Romus Dima, *Organizarea politică a țărănimii (sfîrșitul secolului XIX-începutul sec. XX)*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1985. Tot aici multe sugestii și contribuții asupra înțelegerii problemei agrare în Vechea Românie.

Întrebarea era dacă legile şi interesele ţării trebuiau să se închine „gustului" marilor proprietari de a rămîne cu moşiile lor întregi. Şi de ce?

Ce va face ţăranul român cînd statul nu va mai avea pămînt de vînzare?*, se întreba N. Filipescu. Atunci va cumpăra de bună voie moşiile particulare care vor fi de vînzare şi care vor fi cu atît mai numeroase — credea el, fără temei — cu cît marea proprietate se va fi parcelat mai mult prin efectele regimului succesoral al condiţiei civile. Apoi, continua Filipescu, ţăranii vor dobîndi capital mobiliar prin instituirea caselor de economii. El propunea o reorganizare a creditelor agricole în sensul acordării de mici împrumuturi, al înlesnirii întocmirii formalităţilor de împrumut; cerea o reformă comunală care să dea o absolută independenţă a primarului de puterea centrală, un bun învăţămînt agricol, care să sporească gradul de calificare a ţăranilor ş. a.[22]. Evident, simpla schimbare a repartiţiei pămîntului nu rezolva problema agrară, ci doar o amîna pentru un număr de ani, cum dovedise reforma din 1864 şi cum ne va dovedi şi cea din 1921. Dar nici măsuri care să ocolească o mai corectă repartiţie, ca cele de mai sus, nu rezolvau ceva. Nici măcar nu amînau, lăsînd întreagă acuitatea şi gravitatea chestiunii rurale. Mai tîrziu, în 1896, se fac alte propuneri: reducerea impozitului funciar, modificarea sistemului de aşezare a impozitului funciar, modificarea sistemului de aşezare a impozitelor directe; transformarea completă a organizării şcolilor de agricultură şi a fermelor model; completarea mijloacelor de comunicaţie şi introducerea pe căile ferate a unui sistem de tarife proporţionate cu distanţa pînă la debuşeul fluvial sau maritim; construirea de şosele; desfiinţarea taxei de docuri; sporirea capitalului Băncii Agricole; înlăturarea sistemului de arendă care încuraja pe proprietarii mari la o exploatare neraţională a pămîntului, căci arendaşul nu făcea nici o investiţie însemnată; alternarea culturilor. Toate acestea erau mai mult sau mai puţin măsuri destinate di-

---

* Între 1868—1896 statul vinde 695 de moşii în corp întreg a 164 206 ha. şi 592 în suprafaţă de 407 812 ha (*Anuarul statistic al României*, 1903, p. 172). Creditul Funciar Rural vinde între 1880—1903 44 570 ha adică 28 de moşii (*Ibidem*, p. 484).

[22] „Timpul", nr. 159 din 19 iunie 1891; nr. 179 din 15 august 1891.

rect marilor proprietari. Se cerea şi statului să vină în ajutorul agricultorilor. El, fiind cel mai mare proprietar, era dator să introducă noi culturi. Dar, fermele model pînă atunci nu dăduseră rezultate şi acolo unde ele existau aceste rezultate nu se puteau aplica în agricultura mare. Fără o intervenţie hotărîtă a statului agricultura românească era sortită să fie tot mai puţin competitivă, cedînd concurenţei produselor agricole americane, australiene, ruseşti s.a.[23].

Ceea ce se urmărea, în ultimă instanţă, era promovarea capitalismului în agricultură. Dar cît de timid! Liberalii arătau şi ei puţină îndrăzneală (e drept că nu şi în sfera socială). În 1892 propuneau numai generalităţi menite doar să atenueze starea proastă a vieţii ţăranului, încurajarea vînzării de pămînturi din domeniile statului către ţărani şi învoieli agricole cît mai omenoase cu putinţă prin „cea mai perfectă echitate între valoarea productivă a pămîntului şi preţul muncii, prin mijlocirea unei bune înţelegeri între părţi şi a asociaţiunilor agricole, care le vor călăuzi şi lumina"[24].

Pentru toată epoca modernă se impune un adevăr cu o evidenţă întristătoare. Nici reprezentanţii liberalismului român, nici cei ai conservatorismului[25] nu s-au preocupat de ridicarea agriculturii. Liberalii, de obicei izvoriţi din burghezia orăşenească, au privit spre sate cu neînţelegere şi teamă*. Conservatorii, cărora le revenea încă şi mai

---

[23] *Idem*, nr. 153, 170, 174 şi 177 din 12/24 iulie, 2/14 august, 6/18 august, 11/23 august 1896; în 1901 România producea (în 100 de tone) 60 607, Rusia (cu Polonia) — 422 376, S.U.A. — 754 475, Australia 60 623 (*Anuarul statistic*, 1903, p. 519).

[24] *Istoricul Partidului Naţional-Liberal de la 1848 şi pînă astăzi*, p. 147—150.

[25] Vezi, de pildă, dramatica invectivă pe care o adresează guvernanţilor României de dinainte de primul război mondial, dar şi de imediat după G. Ionescu-Siseşti (*Agricultura şi capitalismul*, în „Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială", nr. 3—4, 1927, p. 301—304).

* Acelaşi Siseşti vorbeşte chiar de „dispreţ". El nu este deloc de acord cu ideea susţinută, generalizată şi popularizată de liberalismul politic potrivit căreia România nu putea deveni un stat modern decît întemeind o industrie naţională şi aceasta pentru că teoria de mai sus, aplicată la politica economică a statului, a contribuit la ţinerea agriculturii în loc 50 de ani. Căci s-a creat cu mari sacrificii pe seama ei o industrie artificială, în dependenţă permanentă de încurajarea statului. Pentru el agricultura era o industrie ca oricare alta în care trebuiau să se specializeze

pronunțat rolul de îndrumători ai agriculturii, nu și l-au îndeplinit. Ei se puteau specializa, cum credea G. Ionescu-Sișești, în adaptarea agriculturii la noile forme de producție capitalistă. În fapt, dincolo de slabe încercări, conservatorii ca oameni politici s-au manifestat ca mari proprietari. Or aceștia și-au păstrat după reforma din 1864 un spirit de rentieri, ca și mai înainte. Venitul le era asigurat prin contractele de învoieli agricole și ei nu mai aveau alte griji decît acelea ale cheltuielilor consumative. Dacă venitul era mai mare și cheltuielile erau mai mari. „O mare parte din munca țăranilor, din munca națională s-a risipit în cheltuieli somptuoase în străinătate. Ba adesea cheltuielile consumative erau mai mari decît rentele și multe familii vechi boierești au sombrat, mai ales în Moldova, din această pricină"[26]. Investițiile în agricultură, în intenția de a transforma moșiile în ferme capitaliste, au fost minime. Majoritatea moșiilor mari erau lipsite de construcții, de plantații,

---

popoarele care aveau condițiile naturale și sociale prielnice, cum era și poporul român. Ba pentru România, agricultura „este cea mai de căpetenie industrie, care ne-a făcut posibilă prin producția ei existența pînă acuma și care e susceptibilă să dea României posibilități de bogăție și de prosperitate mult mai mari decît industria" (*op. cit.*, p. 302). Evident a pune astfel problema era o greșeală. Viața modernă a tuturor popoarelor nu se poate crea decît prin industrie. Pe lîngă alte calități de ridicare intelectuală, de dezvoltare ordonată, în ritm rapid, mereu în spirit creator a unui popor industria are asupra agriculturii o superioritate zdrobitoare: marea ei productivitate. M. Manoilescu demonstra că lucrătorul industrial valora pentru economia națională de cinci sau zece ori mai mult decît cel agricol, „cu toți membrii muncitori ai familiei sale la un loc". Această superioritate, mai pronunțată în țările industriale, se menținea și sub regimul de protecție, industria protejată producînd de la început cu mult mai mult decît agricultura cu același număr de oameni (e drept că nu fără sacrificii cum credea Mihai Manoilescu (*op. cit.*, p. 84). Disputele care au făcut epocă ca acelea dintre Stere și Gherea, E. Lovinescu și „Viața Românească", M. Manoilescu și G. Tașcă, pentru a cita doar unele, au adus înainte de al doilea război mondial argumente teoretice suficiente pentru a prezenta o realitate de altfel deja pe deplin confirmată încă de atunci. Evoluția industriei în vechea Românie și apoi în România întregită a dezmințit pînă și pesimismul acelora care susțineau că nu se poate dezvolta o industrie decît pe baza unui larg debușeu extern. De fapt, cu excepția petrolului și a cherestelei, care au înflorit la solicitarea pieților externe, industria în România s-a ridicat în funcție de consumul intern. Singurul lucru ce se poate discuta pe marginea afirmațiilor lui Sișești (și firește nu numai ale lui) erau dezvoltarea organică și coordonată a economiei românești, chiar și numai a industriei, tendința autarhiei economice, a năzuinței de a face de toate, capacitatea burgheziei românești, intensitatea efortului ei. Nu însă străduința de a ridica o industrie.

[26] G. Ionescu-Sișești, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 301.

de locuințe pentru lucrători, lipsite de inventar, de animale, de mașini. Suma cheltuielilor importului de mașini și unelte agricole era de pildă în 1872 de 1 723 017 franci, în vreme ce, în același an, se importa încălțăminte în valoare de 3 577 735 fr., țesături de bumbac de 7 219 244 fr. și bijuterii de peste două milioane franci (!)[27]. În perioada următoare ele au mai crescut, dar nesemnificativ. „Fiind legată de o formă de proprietate și de relații de producție învechite, depășite istoricește — arăta președintele Nicolae Ceaușescu — moșierimea constituia clasa cea mai reacționară a societății, ea se opunea cu înverșunare oricăror reforme și schimbări progresiste și democratice"[28].

Dar de ce marii proprietari nu făceau investiții în agricultură? Nu erau ei principalii furnizori ai unor produse ce se căutau foarte mult în întreg Apusul Europei? În primul rînd marii proprietari nu erau interesați economicește sau, mai bine zis, nu se simțeau îndemnați să investească. Ei găseau totdeauna o forță de muncă, aceea a țăranului, foarte ieftină și care mai era și înzestrată cu inventar agricol (primitiv în bună măsură, dar care părea suficient). Improprietărirea din 1864 a înzestrat țăranii cu bucata de pămînt aflată în folosință, dar a creat, într-o și mai mare măsură decît în Rusia, condițiile pentru ceea ce s-a numit (mai întîi de Gherea, apoi de Zeletin, Madgearu ș.a.) „regimul de muncă neiobag". Zeletin prezintă acest fenomen ca o urmare inevitabilă a înrîuririi comerțului exterior asupra agriculturii. El afirmă chiar: „atît mizeria rurală, cît și neoiobăgia sînt *fenomene rurale* ce apar în mod necesar la începuturile capitalismului. Nimeni nu e vinovat de ele"[29]. Duce astfel mai departe analiza lui Marx asupra primei faze a capitalismului, dar o pune sub semnul fatalității și unui materialism dezolant. C. Garoflid afirmă și el că orînduiala capitalistă a revoluționat numai raporturile de proprietate, nu și raporturile de muncă. Altfel spus, proprietatea pămîntului a devenit burgheză, iar munca a

---

[27] M. G. Obedenaru, *La Roumanie économique d'après les données les plus récentes*, Paris, 1876, p. 274—275.

[28] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste* vol. I, Editura Politică, București, 1968, p. 342.

[29] Șt. Zeletin, *Neoliberalismul. Studiu asupra istoriei și politicii burgheziei române*, București, 1927, p. 16—21 (aici rezumă ideile exprimate în *Burghezia română, originea și rolul ei istoric*, București, 1925).

rămas feudală[30]. Un economist ca V. Madgearu se întreabă însă, cu îndreptățire, de ce aceleași împrejurări ale capitalismului comercial n-au produs conservarea regimului de muncă feudală, după emanciparea țăranilor, în Franța, Danemarca sau Germania de est? Aceasta pînă la nașterea capitalismului industrial, „singurul factor de natură a transforma acest regim"[31]. Sigur că i s-ar putea răspunde că noul influențează, potrivit legii sincronice, totdeauna în forma sa ultimă și situația din țara noastră a fost deci influențată de alt stadiu de dezvoltare capitalistă europeană decît acela din țările amintite. Dar orice fenomen are în primul rînd cauze interne. Regimul muncii agrare în România este în funcție de regimul stăpînirii pămîntului. „Desființarea legală a raporturilor feudale de proprietate și de muncă devine o realitate, numai dacă pămîntul transformat în proprietate privată nu rămîne mijloc de dominațiune și exploatare, dacă țăranii «emancipați» nu sînt constrînși a se învoi cu munca și vitele lor pe proprietățile boierești"[32]. Or aceasta s-a întîmplat, în grade diferite, în Germania de est, în Rusia și România. Zeletin crede că prin emanciparea țăranilor la 1864 aceștia nu și-au părăsit „vechile lor apucături rurale", adică țăranul a continuat să muncească „pe apucate, intermitent, numai atît cît cu nevoile sale restrînse". Era o deprindere „desăvîrșit potrivnică spiritului societății burgheze" și ea ar fi determinat „criza brațelor de muncă"[33]. În fapt — și din nou sîntem de acord cu V. Madgearu și cu cercetările mai noi asupra aceleiași chestiuni — marii proprietari, după ce s-au opus cu îndîrjire împroprietăririi la 1864[34], au acceptat-o totuși numai în condițiile în care moșiile lor rămîneau cît mai întinse și numărul împroprietăriților cît mai mic. În România împroprietărirea n-a luat forma unui act revoluționar și emanciparea țăranilor n-a creat în realitate o criză a brațelor de muncă în agricultură. O astfel de „criză" a fost doar pretextul de care s-au folosit marii proprietari

---

[30] C. Garoflid, *Problema agrară și deslegarea ei*, București, 1908.

[31] Virgil N. Madgearu, *Revoluția agrară și evoluția clasei țărănești*, în „Arhiva pentru știință și reformă socială", an IV, nr. 3 din 1923, p. 277.

[32] V. Madgearu, *op. cit.*, p. 277—278.

[33] Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 18—19; vezi și același, *Revoluția agrară și prefacerile clasei țărănești*, în „Arhiva pentru știință și reformă socială" nr. 1, 1922, p. 55.

[34] Vezi Ion Bulei, *Lumea românească la 1900*, p. 148—149.

pentru a impune regimul muncii silite, a asigura exploatarea braţelor de muncă ţărăneşti şi prioritatea executării lucrărilor lor agricole de către ţăranii învoiţi legaţi şi de un petec de pămînt propriu. Regimul de muncă „neoiobag" a fost numai consfinţit prin sistemul învoielilor, nu creat de acesta. Marele proprietar deţinea pămîntul în mîinile lui şi acesta era mijlocul, instrumentul prin care aducea pe ţăran la cheremul său. Legea din 1864 desfiinţa munca obligatorie a ţăranului. Proprietarul trebuia să se învoiască cu acesta pentru lucrarea pămîntului său şi n-avea chezăşia că obligaţiile prin contract ale săteanului erau şi executate (lipsa izlazului nu era suficientă). Şi atunci moşierii profită de recolta rea din 1865 (dacă n-ar fi fost atunci ar fi fost altădată sau s-ar fi găsit o altă cauză) şi pentru porumbul dat ţăranilor, cum aceştia n-aveau bani, cer plata în muncă. La fel pentru rata pămîntului obţinut prin împroprietărire ţăranul n-avea alte posibilităţi de plată decît tot vînzarea muncii sale. Şi astfel, ca să-şi asigure plata, moşierii — care, să nu uităm, deţineau puterea în stat, — constrîng legal pe ţărani să execute *manu militari* lucrările pentru care s-au învoit. Regimul învoielilor agricole sau „neoiobag" ia astfel şi o realitate legală. Continuînd, sub alţi termeni şi în alte condiţii, sistemul învoielilor agricole anterioare lui 1864[35], noul sistem va avea efecte profunde asupra stării ţăranului. Căci ea va fi, în multe privinţe, cum scria Zeletin, „inferioară situaţiei pe care o avea ţăranul în vechiul regim". O statistică din anul de jale 1907 arăta că dintr-un milion şi jumătate de ţărani români capi de familie, abia vreo două sute de mii, adică 15%, puteau trăi din pămîntul lor. La restul proprietatea ce o aveau era neîndestulătoare. Şi aceasta cu toate împroprietăririle succesive dintre 1864—1907[36].

Nu în mică măsură a contribuit la acest rezultat piaţa mondială a cerealelor şi, în genere, relaţiile de schimb. Madgearu şi C. Mihăilescu vorbesc de o transformare radicală a agriculturii româneşti de la un „regim pastoral primitiv" la un „regim cereal". Dincolo de tăria termenilor momentul acestei transformări este fixat de Madgearu în 1875,

---

[35] Vezi Nicolae Poplica, *Studiu istoric despre învoielile agricole*, Partea I. *Din timpurile cele mai vechi pînă la anul 1864*, Bucureşti, 1916.
[36] Şt. Zeletin, *op. cit.*, p. 18.

cînd de fapt e o evoluție contiună după 1829[37]. Pe piața apuseană a cerealelor, țările din răsăritul Europei intră în concurență cu produsele agricole ale celor două Americi, ale Australiei și nordului Africii. Prețul acestora era mult mai redus căci veneau din regiuni cu mari exploatări agricole, unde produsele nu erau împărțite ca în România cu o populație agrară numeroasă și unde lipsa brațelor de muncă era suplinită prin mașinism. În aceste părți erau elemente puternice de îndemn la modernizarea exploatării agricole, care în România lipseau. Agricultura noastră, ca și cea rusă, resimte violent șocul concurenței. Prețul cerealelor este fixat pe piața mondială de producătorii transoceanici. România, care n-avea o piață internă puternică, era sortită exploatării din partea străinătății. C. Mihăilescu scrie cu îndreptățire: „ceea ce se ascundea sub denumirea vagă de balanță comercială, al cărui echilibru numai printr-un export de produse proprii — în care predominau cele agricole — se putea menține, nu era decît forma sub care energia stoarsă a țării — pămîntului, animalelor și a populațiunii sale — se strecura spre Apus. Neapărat că această balanță comercială, echilibrată în sensul intereselor Apusului, era aceea care ne menținea și valuta la un nivel convenabil"[38].

Sigur că nu era vorba numai de menținerea cursului leului, ci și a balanței de plăți, fără de care nu era posibilă nici o dezvoltare. În atari condiții valoarea produsului pămîntului era independentă atît de voința agricultorului mare, cît și a celui mic. Regimul învoielilor agricole împiedica orice progres tehnic. Țăranul învoitor n-avea inițiativă tehnică și aceasta influența modul de exploatare al marii proprietăți*. Arendașul nu se arăta nici el inițiator

---

[37] V. Madgearu, *op. cit., loc. cit.*, p. 281; C. Mihăilescu, *Rolul marii proprietăți în evoluțiunea tehnică a agriculturii românești*, în „Arhiva pentru știință și reformă socială", an II, nr. 1 din 1921, p. 81.

[38] C. Mihăilescu, *op. cit., loc. cit.*, p. 79. Mihăilescu citează constatările lui L. Weiss asupra situației Rusiei unde statisticile demonstrau că tonajul cerealelor exportate nu reprezenta excedentul producției asupra necesităților de consum intern, ci cantități artificial prelevate asupra ansamblului recoltei și a căror vînzare trebuia să mențină cursul rublei, în timp ce populația, mai ales în anii răi, murea de foame.

* C. Mihăilescu este foarte plastic afirmînd: „Marile exploatațiuni erau — păstrînd proporțiunile — în situația hoțului, care, deși cu arma în mînă și cu victima legată buștean, e nevoit totuși să opereze foarte grăbit, enervat și tresărind la orice zgomot, incapabil deci a utiliza timpul și energia de care dispune în forma și în măsura cea mai utilă. Exploatatul

de progres tehnic. Cu rari excepții, era un adevărat spoliator al țăranilor. În plus, pămîntul își slăbea treptat puterea de producție fiind secătuit mai cu seamă de culturile repetate. Marele proprietar n-avea alt mijloc de sporire a producției decît reducînd mereu partea de produse ce revenea țăranului. Ea se diminua și prin creșterea naturală a populației. Urmarea era înrăutățirea stării locuitorilor satelor, cu toate repetatele încercări de a o îngrădi în anumite limite (desele revizuiri ale legii de învoieli agricole aceasta își propuneau). Economic se ajungea astfel la slăbirea forței de muncă a țăranilor, implicit a producției agricole. Din punct de vedere al progresului tehnic agricultura românească intra într-un cerc vicios, iar degenerarea țăranilor lua o cale fără oprire. În aceste condiții marea proprietate nu numai că nu contribuia la ridicarea agriculturii românești, dar, pe măsură ce ne apropiem de sfîrșitul secolului al XIX-lea și intrăm în secolul următor, ea devine, datorită unui concurs de împrejurări interne și externe, o piedică reală a oricărui progres. Totodată, clasa marilor proprietari, atîta timp cît păstrează stăpînirea pămîntului și, în mare măsură pe cea politică, vrînd nevrînd ajunge, în acest sistem, un instrument (C. Mihăilescu îi zice „intermediu") în exploatarea exercitată de țările capitaliste asupra celor slab dezvoltate, cum era România („calitate care le conferă privilegii economice, politice, morale etc. deosebite în țările respective")[39].

Conservatorii români, ca de altfel întreaga pătură politică conducătoare din Vechea Românie, n-au văzut dezlegarea, fie și parțială, a problemei agrare. Pînă la urmă toate măsurile care s-au luat în domeniul agrar, fie de liberali, fie de conservatori, au amînat sau au încercat să amîne o rezolvare. Ele se nășteau sub presiunea crescîndă, tot mai crescîndă a țărănimii, întreținută și de proletariat și intelectuali, o presiune care tensionează întreaga atmosferă social-politică de la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, care răbufnește adeseori în revolte la sate, stîrnește pasionante dezbateri în Parlament, presă, întruniri politice, în numeroase scrieri ale vremii. Tactic, conservatorii au greșit, căci au legat prea strîns interesul eco-

---

și exploatatorul se paralizau reciproc în inițiativa lor tehnică și economică, tocmai din cauza dependenței reciproce prea intime în care se aflau" (*op. cit.*, p. 82).

[39] C. Mihăilescu, *op. cit.*, p. 80.

nomic imediat al moșierilor de cel politic al partidului lor. Acesta din urmă trebuia să fie neapărat mai general. Atîta timp cît ei au putut dirija, mai mult sau mai puțin, schimbările societății românești greșeala aceasta nu apărea atît de gravă. Dar cînd schimbările s-au impus peste putința lor de reacție, în zgomotul tunurilor primului război mondial, al pornirilor de pretutindeni ale maselor spre libertăți și drepturi, au constatat brutal că, de fapt, politicește, trebuiau să moară.

3. „Marea guvernare conservatoare"

După demisia lui I. Em. Florescu regele se adresează lui L. Catargiu, singurul în acel moment la care se putea adresa. Rostul apelului la L. Catargiu toți îl înțelegeau (șeful conservator el însuși). Era acela de a-i uni pe conservatori. L. Catargiu îi cere concursul lui P. P. Carp. La întrevederea lor de la Al. Știrbei amîndoi cad de acord — condiție prealabilă a înțelegerii — să se ceară regelui dizolvarea Parlamentului. Al. Lahovari și G. Manu au susținut și ei cererea de dizolvare, opinînd însă că mai bine ar fi fost dacă ea ar avea loc în urma unui conflict cu Camera[1]. La o întrunire a liberal-conservatorilor de la Băile Eforiei, participanții lasă *carte blanche* lui L. Catargiu, care afirmă, în încheierea consfătuirii, că îi va mulțumi pe toți[2]. Nu îi era deloc ușor însă. Regele nu acordă dizolvarea și atunci junimiștii nu primesc colaborarea. L. Catargiu formează inițial un guvern cu participarea lui Al. Lahovari, G. Manu și concursul lui Take Ionescu, pentru prima oară ministru (în afara celor trei și a lui L. Catargiu, mai cuprindea pe C. Olănescu, Iacob (Jacques) Lahovari, Al. Știrbei, Sturdza-Skeianu). În Parlament guvernul este întîmpinat la 9 decembrie cu două propuneri de vot de blam, una din partea vernescanilor, susținută de Ar. Pascal, Il. Izvoranu, G. Dem. Teodorescu, dr. D. Brîndză, A. Vericeanu, G. Vernescu ș.a., alta din partea liberalilor citită de N. Fleva[3], care cu această ocazie profită pentru a lua în derîdere dezordinea din rîndurile conservatorilor. Moțiunea de blam a

[1] T. Maiorescu, *op. cit.*, III (1887—1891), p. 373.

[2] „România", nr. 253 din 26 noiembrie 1891; „Timpul", nr. 262 din 27 noiembrie 1891.

[3] *D.A.D.*, nr. 7, ședința din 9 decembrie 1891, p. 17—19.

lui Ar. Pascal, pusă întîi la vot, trece cu 78 voturi contra 74 (junimiștii se abțin)[4]. Regele putea chema pe liberali. De altfel, vernescanii, trecînd îndată în tabăra liberalilor, l-au însărcinat pe C. Boerescu, în acel moment președinte al Senatului, să comunice regelui „să încredințeze puterea unui guvern compus din vernescani și liberal-naționali". Dar timpul liberalilor nu venise*. Dizolvarea este încredințată lui I.. Catargiu care, între timp, după mai multe zile de consultări, își completează guvernul cu junimiștii P. P. Carp, M. Ghermani și Al. Marghiloman, care-i înlocuiesc pe G. Manu, Al. Știrbei și Sturdza-Skeianu (intrarea junimiștilor fusese cerută și de rege). „Constituționalul" întîmpină noul guvern ca pe „un eveniment însemnat", pentru că „în fine! Lupta și frămîntările din sînul Partidului Conservator s-au terminat astfel, precum au dorit-o toate grupările care formau acest mare partid"[5].

Ca să ajungă la acest deznodămînt Partidul Conservator trecuse printr-o lungă agonie. Și, ceea ce era mai grav, agonia îl caracterizase chiar în momentele cînd deținea puterea, căci de la 1888 pînă în decembrie 1891 nu fusese în stare să dea un guvern cu adevărat trainic. Pe lîngă cauze de natură proprie, care țineau de componența acestui partid — și de care am amintit —, pe lîngă moștenirea unei îndelungi opoziții, care-i șubrezise rîndurile și-i măcinase orice coeziune, fuseseră și împrejurările de vină. Și aceste împrejurări se pot reduce în principal la amestecul regelui, care, din motive externe, nu l-a voit pe I.. Catargiu, împiedicîndu-l să fie cu adevărat lider în partidul său. În martie 1889, cînd I.. Catargiu ajunge prim ministru, regele promite lui Bülow și Goluckowski că „în nici un caz *nu* va da dizolvarea Camerei lui I.. Catargiu"[6]. Or șeful conservator n-a putut guverna decît foarte puțin cu o Cameră avînd o majoritate schimbătoare. Și cînd a cerut dizolvarea, în noiembrie 1889, regele nu i-a acordat-o și a încurajat veleitățile de putere ale altor fruntași conservatori cum era

---

[4] *Ibidem*, p. 27.

* Mulți liberali erau siguri că timpul lor sosise deja. Încă la căderea generalului Florescu, „liberalii fruntași din toate județele au alergat la București — scrie C. Bacalbașa. Timp de patru zile, cît a durat criza, liberalii au fost foarte agitați. Credința în partidul lor era că Dimitrie Sturdza va fi însărcinat să compună cabinetul. Decepția lor a fost mare după aceea" (*op. cit.*, II, p. 141).

[5] „Constituționalul", nr. 280 din 19 decembrie 1891.

[6] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, III (1887—1891), p. 209.

generalul Manu. Cînd liderul conservator acuza „sistemul nenorocit" de distrugere a partidelor, de creare de zîzanii şi intrigi[7], el făcea aluzie la rege pe care îl vedea ostil şi nu înţelegea de ce sau numai o bănuia. Acolo unde L. Catargiu, altfel om politic cu puternice convingeri monarhice, era numai aluziv, un G. Panu, cunoscut prin anticarlismul său, o spunea pe şleau. La întrebarea: „Ce amestecaţi Coroana în luptele de partid?", G. Panu răspundea: „Cînd Coroana, nu numai în mod arbitrar, ci după Constituţiune, se amestecă în partide prin numirea de ministere personale şi prin dizolvări intempestive sau în scop de a favoriza un partid, apoi noi cum să nu ne amestecăm în aprecierea prerogativelor Coroanei?". Şi Panu le reproşa, pe bună dreptate, junimiştilor că nu trebuiau să se bucure prea tare de victoria lor, pentru că „este uşor să învingă cineva cînd în jocul său are un atu mult mai puternic decît poate să-l aibă adversarul"[8]. Prerogativele Coroanei erau prea mari, declara Panu. Ea putea crea partide noi, mai degrabă decît „opinia publică", decît „colegiile electorale". Cu 8—10 000 de oameni care făceau politică (cifra o calculase, aproximativ, D. Laurian, directorul ziarului „România Liberă"), se întreba G. Panu, „cum voiţi ca luptele de partide să nu devină lupte de coterii, de ambiţiuni personale şi de sfîşieri?"[9].

Incontestabil, L. Catargiu nu fusese în anii dintîi ai preluării puterii de către conservatori un om politic privilegiat. Încercărilor sale repetate de a prelua puterea, la care era îndreptăţit prin poziţia sa de lider al unui partid de guvernămînt, fuseseră mereu zădărnicite, opunîndu-i-se sistematic gruparea junimistă — şi nu numai ea —, încurajată constant de rege din cauza orientării sale externe. Reacţiile antijunimiste ale multor conservatori în aceşti ani nu trebuie să surprindă. Plecau din nemulţumirea pe care o favorizare atît de făţişă inevitabil o stîrnea. Pe de altă parte însă junimiştii reprezentau, şi fără sprijinul regal, o reală forţă prin valoarea membrilor lor ca oameni politici şi prin soliditatea şi viabilitatea unui program admis de toate grupările conservatoare. Şi un guvern conservator

---

[7] *D.A.D.*, sesiunea ordinară 1889—1890, nr. 15, şedinţa din 13 decembrie 1889, p. 162, 163.

[8] *Ibidem*, nr. 12, şedinţa din 11 decembrie 1889, p. 139.

[9] *Ibidem*, p. 138.

fără ei n-avea deloc valoarea pe care o avea cu ei. În orice caz, n-avea strălucire.

I-a trebuit, așadar, mult timp lui I. Catargiu pînă cînd să fie recunoscut de toată lumea ca șef și să nu i se mai conteste aceasta la fiecare pas. Și, guvernul pe care l-a constituit, luînd reprezentanți din toate fracțiunile conservatoare (mulți au rămas, firește, pe de lături, cum era cazul lui T. Maiorescu), a fost unul din cele mai bune guverne conservatoare (C. Bacalbașa îl numea „unul din guvernele cele mai competente și civilizate din cîte a avut România"[10]). „Adevăratul și definitivul minister conservator", cum îl numește T. Maiorescu. Și tot el adăuga: „Cu greu se va mai găsi în vremurile noastre o împreunare a atîtor bărbați de autoritate, cărora să li se poată încredința resorturile ministeriale conform competenței fiecăruia din ei". Și în această apreciere intra și Take Ionescu, pe care mulți, mai ales dintre conservatori, nu-l vedeau în acel moment ca pe un ministeriabil conservator*.

Cu constituirea ministerului I. Catargiu încetează rolul politic al lui G. Vernescu și al Partidului Liberal-Conservator. „România" putea să scrie: „Țara nu cunoaște decît Partidul Liberal-Național și Partidul Liberal-Conservator și un guvern care se intitulează pur conservator este un guvern străin de cele două grupări politice, un guvern

---

[10] C. Bacalbașa, *op. cit.*, II, p. 140.

* Take Ionescu fusese, cum se știe, liberal, dar, foarte inteligent și dotat pentru politică, și-a dat seama că în partidul liberal n-avea decît un viitor modest. Oculta (expresia îi aparținea lui N. Fleva), formată din E. Carada, Gogu Cantacuzino și Pake Protopopescu, își impunea vrerea în acest partid. Or, Gogu Cantacuzino nu-l agrea. În consecință, pentru că Take Ionescu nu vroia să se mulțumească cu un viitor politic modest, prin legăturile sale de prietenie cu N. Filipescu, strînge relațiile cu conservatorii, mai ales cu Al. Lahovari, care a știut să-i aprecieze talentul și inteligența (Al. Lahovari, el însuși o deosebită inteligență, avea o aplecare specială pentru oameni cu aceleași calități). Și astfel Take Ionescu ajunge ministru (Vezi și propriile sale opinii asupra trecerii la conservatori, expuse în Parlament într-un răspuns pe care-l dă lui N. Fleva. (*D.A.D.*, sesiune ordinară prelungită 1892—1893, nr. 44, ședința din 16 februarie 1893, p. 583), și cu toate că nu cunoștea domeniul Cultelor și Instrucțiunii, printr-o rară putere de asimilare, ajunge repede să stăpînească resortul ce-i fusese încredințat. Legea organizării ministerului Cultelor din primăvara anului 1892, legea învățămîntului primar de la 18 mai 1893, a clerului mirean de la 29 mai 1893 și a fixării parohiilor de la 5 aprilie 1894 dovedeau din plin deosebitele sale calități de om de stat, iar amestecul său în „Chestiunea transilvană" arăta „un hotărît și militant patriotism" (T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. IV, (1888—1895), p. 63).

de contrabandă"[11]. Nu mai credea nimeni. O întrunire a clubului liberal-conservator de la 24 decembrie 1891 consfințește sfîrșitul organizației. La 31 decembrie 1891 se ajunge la ceea ce toată lumea se aștepta: înțelegerea cu național-liberalii. Un comunicat comun consfințea pentru moment înțelegerea electorală. Ea va fi urmată, în primele luni ale lui 1892, de o tot mai strînsă colaborare și de contopire. Conservatorii, cu care fuseseră pînă atunci în unire, deveniseră pentru vernescani „o castă boierească" și din „reacționari" nu mai erau scoși. Ultimul număr al ziarului „România" apărea la 29 martie 1892.

Partidul Conservator, definitiv lipsit de acum înainte și de numele de liberal, se reorganizează. La 4 ianuarie se constituie Clubul central din București. Președinte este ales G. Manu, drept recompensă pentru sacrificiul său de a se fi retras din guvern, dînd posibilitatea coalizării cu junimiștii. Membri: Al. Lahovari, Gr. Triandafil, Al. Știrbei, C. Olănescu, Gr. Păucescu, I. Ciuflea, Al. Catargiu, N. Filipescu, C. Boicescu, I. Săndulescu-Nenoveanu. Cluburile din provincie trec și ele prin metamorfoza: conservatoare în loc de conservator-liberale. Reorganizarea nu-i cuprinde și pe junimiști, care continuă să-și mențină partidul lor.

În alegerile din februarie 1892 atît conservatorii cît și liberalii se prezintă uniți. Ca de obicei guvernamentalii ies victorioși cu mare majoritate. La Cameră conservatorii obțin 150 de mandate. Restul le ia opoziția (22 liberali-naționali, 1 liberal-conservator, 1 radical, 1 socialist, 8 independenți). La Senat: 88 conservatori, 20 opoziția (13 liberal-naționali, 2 liberal-conservatori, 1 radical și 4 independenți)[12]. Președinte al noii Camere este ales generalul Manu (lucru stabilit din decembrie 1891), vicepreședinți: V. Pogor, Gr. Păucescu, C. Sturdza, Al. Catargi. „Alegerea președintelui nostru și a vicepreședinților e deja un gagiu foarte sigur de unirea în idei care domnește în această Cameră" — declara V. Pogor[13]. La Senat președinte e ales Gh. Gr. Cantacuzino. Neîncrederii pe

[11] „România", nr. 270 din 8 decembrie 1891; vezi și nr. 271, 280 din 10 și 20 decembrie 1891.
[12] „Timpul", nr. 30 și 31 din 8 și 9 februarie 1892.
[13] *D.A.D.*, nr. 10, ședința din 26 februarie 1892, p. 43.

care liberalii o arătau noilor majorități și noului guvern*, conservatorii îi răspund cu siguranța de sine a celor care se simțeau stăpîni pe situație: „astăzi Partidul Conservator întrunit și împăcat se bucură de o situațiune mai ridicată și are o majoritate mai statornică în Parlament decît a avut vreodată. Cu dînsa poate lucra"[11]. Și, într-adevăr, toate proiectele de legi pe care conservatorii și le propuseseră, dar încă nu le putuseră aduce în Parlament în acești ani vor fi aduse acum. Alte noi proiecte sînt prezentate. Dintre toate parlamentele de sub conservatori, acesta a fost cel mai fructuos. Iată doar cîteva din realizările sale**.

4. Legiuiri conservatoare

În administrație legile adoptate poartă amprenta vederilor lui I. Catargiu. Era de altfel singurul domeniu care-l interesa cu adevărat și unde se pricepea.

La 6 mai 1892, N. Filipescu aduce în Cameră proiectul unei legi-administrative, proiect mai vechi, ce nu-și aflase încă materializarea. Generalul Manu fusese președintele Comitetului de delegați care-l studiase. Schimbările cu care venea acest proiect nu erau mari. În principal se spo-rea numărul subprefecților la 227, avînd fiecare sub pre-fect cîte un ajutor. În al doilea rînd, și acesta era princi-palul merit al proiectului, se precizau mai clar atribuțiile fiecărei verigi administrative. Pentru că, într-adevăr, pri-marul avea concentrate în mîinile sale toate prerogativele locale și generale, absorbind întreaga activitate administrativă a comunei rurale sau urbane în paguba mai ales a consiliului comunal, redus la un simplu rol deliberativ. Aceasta numai în aparență, însă. Pentru că primarul era pus la ordinele sub-

---

* „NU! Nu aveți nici astăzi o unitate de vederi. Dați-mi voie să nu cred că pe viitor veți putea face mai mult decît n-ați putut face pînă acum", declara C. I. Stoicescu la Cameră. (*D.A.D.*, nr. 14, ședința din 4 martie 1892, p. 60).

[11] *Ibidem*, nr. 15, ședința din 5 martie 1892, p. 77.

** Beneficiem, în ultimul timp, de cercetări care au lărgit mult cîm-pul cunoașterii, inclusiv a acestui aspect. Lucrarea cea mai de folos pentru legislația României moderne este *Istoria parlamentului și a vieții parla-mentare din România*, elaborată de un colectiv coordonat de Paraschiva Cîncea, Mircea Iosa, Apostol Stan și editată de Editura Academiei R.S.R. în 1983. În cazul de față vezi p. 297—337, cap. XIII, *Legislația și poli-tica conservatoare moderată în anii 1892—1895.*

prefectului și în practică nu-și putea îndeplini atribuțiile. Pe de altă parte, dat fiind marea întindere a plășilor pe care le aveau de administrat subprefecții apăreau ca niște simpli intermediari între prefecți și primari. Astfel că în România se practica regimul centralizării, fără ca statul să fie servit de organe suficiente și capabile, și în același timp cu toate că primarii erau înzestrați cu o mulțime de atribuții nu se putea vorbi de o reală autonomie comunală. În acest fel nu existau nici foloasele centralizării, nici realitatea libertăților locale[1]. Evident, cu noua lege, conservatorii nici nu fixau o altă administrație în țară, nici n-o îmbunătățeau radical pe cea existentă. Statuau doar o stare de fapt, accentuînd unele laturi, îndepărtînd neajunsuri devenite vizibile în practică. Nici alte legi de după aceasta nu vor face altceva în administrație. Lucru, de altfel, foarte normal. „Cine nu știe că cestiunile de legi nu sînt cestiuni algebrice — spunea Al. Lahovari —, nu sînt cestiuni de o strictă preciziune matematică; oamenii sînt contingenți, prin urmare și legile lor trebuie să se potrivească cu dînșii"*.

Între cele două partide de guvernămînt nu erau, în fapt, decît deosebiri de nuanță în administrarea țării (și cu atît mai puține în opera legislativă în acest domeniu). Argumentele pro și contra au circulat adesea de la unul la altul, fiind folosite în funcție de poziția politică la un moment sau altul. An. Stolojan, de pildă, critica legea pentru că nu ținea seama de circumscripțiile istorice. Dar nu se schimbau județe, ci se micșora numărul plaselor, ceea ce nu modifica prea mult tradiția. Cît privește natura acestei tradiții, ea nu era atunci decît foarte sumar cunos-

---

[1] *D.A.D.*, nr. 46, ședința din 6 mai 1892, p. 642—643.

* În Parlament liberalii au adus mai multe critici proiectului de lege. Em. Porumbaru l-a combătut pentru că nu răspundea ideii de descentralizare liberală și schimba atribuții doar în cadrul executivului. Numai că așa fusese concepută Constituția României, pe sistemul reprezentativ care dădea puterii executive sarcina de a executa legile și lăsa corpurilor deliberative, Parlamentului, consiliilor județene și comunale dreptul deliberării, nu și pe acela al execuției. Doar în sistemul republican francez al momentului existau și verigi elective ale administrației. Constituția României fusese preluată după modelul Constituției de tip monarhic belgian, nu după tipul republican francez (în 1866 nici a francezilor nu era altfel). Critica lui Porumbaru pleca astfel de la o premisă ideală, nu de la una indicată de realitatea din țară (*D.A.D.*, nr. 47, ședința din 7 mai 1892, p. 665. Vezi răspunsul caustic al lui Al. Lahovari).

cută*. Proiectul legii administrației e votat de Cameră cu 50 de voturi pentru și 14 contra[2]. La Senat, combătut mai ales de G. Panu, ca fiind excesiv de centralizator, el trece cu 57 voturi contra 6[3].

La 27 ianuarie 1893 se aduce la Cameră proiectul legii jandarmeriei rurale. G. Voinescu-Boldur este raportorul Comitetului de delegați. Prin această lege, pe lîngă poliția „represivă", care, firește, exista, se voia crearea unei poliții „preventive" la sate, pînă atunci ca și inexistentă. Legea poliției rurale din 25 decembrie 1868 crease gărzile cîmpenești, dar acestea n-aveau nici o eficacitate. Nici felul organizării pazei de zi și de noapte în vetrele sătești din 1889 nu era mai eficace, lăsînd „în suferință" siguranța circulației pe drumuri, menținerea ordinei în tîrguri și bîlciuri și executarea legilor. Proiectul intenționa să creeze o jandarmerie după modelul celei din țările Apusului. O atare instituție nu luase ființă pînă atunci între altele și pentru că presupunea o nouă cheltuială din bugetul statului, un buget foarte solicitat într-o țară în care atîtea erau de făcut. Anunțată din 1857, numai acum, poate nu

---

* Aproape deloc de un om politic. An. Stolojan nu putea spune care era tradiția istorică a plășii Glavacioculuí sau a Mostiștei. Dar, firește, o critică a adversarului politic se putea găsi în orice. O obiecție pe care o aduce An. Stolojan părea mai reală, aceea a redactării art. 17 asupra folosirii forței de ordine. El vorbea — în termeni la modă în oratoria liberală a momentului, a cărei exagerare ne-a redat-o foarte bine I. L. Caragiale — de baioneta care se punea în pieptul țăranului. Al. Lahovari protesta împotriva modului de a pune problema sub acest unghi, propunînd altul. Și anume acela că o misiune a administrației era și aceea de a păstra ordinea („în nici o țară, de la Kamceatka și pînă la extremitatea cea mai occidentală a Europei și a celor două Americe, nu se poate contesta misiunea administrațiunii de a garanta ordinea publică"). Și, într-adevăr, dacă liberalii puteau la 1892 să le amintească conservatorilor de modul în care au reprimat mișcările țărănești de la 1888, conservatorii vor putea ulterior să le reproșeze reprimarea răscoalei de la 1907 sau represaliile împotriva cluburilor socialiste la sate. În această chestiune a folosirii ordinei publice (și chestiunea va reveni cu ocazia votării legii jandarmeriei rurale) cele două partide guvernante urmăreau și unul și altul menținerea regimului și a statului. Toată chestiunea era de a ști cînd trebuia să se uzeze de forța publică, de mijloacele violente. Aceasta ținea de înțelepciunea, tactul, măsura și prudența oamenilor politici. Și amîndouă partidele au folosit această forță cînd a fost nevoie de ea, liberalii chiar cu mai multă eficacitate. Limbajul politic demagogic de care această epocă face abuz nu poate induce în eroare (*Ibidem*, nr. 46, ședința din 6 mai 1892, p. 656.)

[2] *Ibidem*, nr. 49, ședința din 8 mai 1892, p. 637.

[3] *D. S.*, ședința din 19 mai 1892, p. 433.

întîmplător sub conservatori, își găsea realizarea. Întreținerea jandarmeriei se împărțea între stat și comună (guarzii [paznicii] cîmpeni erau transformați în jandarmi). După calcule aproximative se înființau în toată țara circa 8 000 de posturi de jandarmi comunali, 1 260 jandarmi județeni și 69 de ofițeri. Calculul pornea de la numărul contribuabililor rurali, adică 800 000 (un jandarm la 100 de locuitori contribuabili). Înființarea jandarmeriei, ca instituție a statului, era neîndoielnic o necesitate, ea fiind un element important de ordine. L. Catargiu avea dreptate să întrebe: „voiți oare d-voastră ca asasinatele, furturile, spargerile de case și toate neorînduielile care se comit astăzi prin comunele rurale să le lăsăm a se repeti pe toată ziua, fără ca justiția și administrația să aibă vreun mijloc cu care să le poată înfrîna?"[4]. Pătrunderea neîncetată a altor relații sociale și de producție la sate, a unor noi moravuri și înțelesuri ale vieții care deteriorau inexorabil vechile organizări țărănești locale și le diminuau continuu forța de expresie aducea nevoia unor alte structuri organizatorice, unor noi forme care să preia atribuțiile celor vechi. Satul se încadra tot mai intim în țara întreagă ca o parte intrinsecă, efect de neînlăturat al modernizării. Astfel că și adversarii conservatorilor au recunoscut necesitatea legii. Ceea ce s-a ridicat în discuție era oportunitatea și modalitatea concretă de realizare a legii; ca și caracterul orientării ei, firește*. Dincolo de un interes mai general, conservatorii urmăreau cu noul proiect de lege și interese proprii. Mai întîi să asigure mai multă liniște la sate, adică să dea marilor proprietari și altor ele-

[4] *D.A.D.*, nr. 30, ședința din 27 ianuarie 1893.

* An. Stolojan combătea proiectul de lege pentru că bugetul țării ajungea astfel și mai încărcat, iar comunele și mai împovărate decît erau, pentru că jandarmeria devenea prea mult un instrument politic prin subordonarea ei Ministerului de Interne (nu numai a celui de Război). Alți liberali au fost mai drastici, cum de pildă I. G. Poenaru-Bordea sau C. I. Stoicescu, care găseau proiectul drept „neconstituțional, un adevărat atentat la libertatea individuală". Obișnuitele exagerări ale luptei politice a timpului! Frații Al. și I. Lahovari le răspund cu multă competență. Amîndoi explicau că proiectul românesc a fost preluat după cel francez și cel belgian, ceea ce nu voia să fie o laudă, ci mai curînd o scuză. L. Catargiu răspunde și el, cu mai puțină diplomație, chiar cu destulă brutalitate, nu atît împotriva acelora care își arătaseră și cu acest prilej „opoziția de partid", adică a liberalilor, cît mai curînd a celor care făceau o „opoziție personală", a unor conservatori ca Ressu sau Gr. Păucescu (*Ibidem*, p. 335—337; p. 338—339; nr. 31, ședința din 28 ianuarie 1893, p. 344 — 347).

mente care-i susţineau politic mai multă siguranţă în faţa nemulţumirilor ţărăneşti în creştere. Apoi la mijloc era şi un interes politic. Nu întîmplător conservatorii se opun unui amendament liberal, susţinut cu vigoare şi de socialistul V. G. Morţun, potrivit căruia „nici o concentrare de jandarmi nu poate avea loc în oraşele de reşedinţă a judeţelor, în timpul alegerilor". Opoziţia lui L. Catargiu e „îndărătnică", el găsind amendamentul inutil[5]. De aceeaşi opinie e şi ministrul de război I. Lahovari. În realitate amendamentul nu era inutil. Intenţiona menţinerea amestecului guvernului în alegeri în limitele de pînă atunci. Sigur că instituţia jandarmeriei putea fi folosită deopotrivă de ambele partide de guvernămînt pentru a mări presiunea administraţiei în alegeri, dar totdeauna liberalii fuseseră mai puternici — şi electoral — decît conservatorii şi cei care aveau mai mare nevoie de un nou mijloc de presiune erau cei din urmă.

Cu puţine modificări proiectul de lege este votat de Cameră cu 52 voturi contra 22, şi de Senat, fără nici un fel de discuţii, în unanimitate, la 24 februarie 1893[6]. Prin aceasta fireşte că jandarmeria nu s-a şi creat, înfiinţarea ei fiind un proces treptat, de durată, în proporţie şi cu mijloacele bugetare anuale ale comunelor rurale. Legea votată acum va suferi puţine modificări ulterior, modificările fiind în regulamentul de aplicare şi nu de principiu*.

În domeniul Învăţămîntului şi Cultelor, Take Ionescu iniţiază cîteva proiecte de lege, controversate unele din ele atunci, dar bune în esenţă. El organizează administraţia centrală a Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice,

---

[5] *Ibidem*, nr. 32, şedinţa din 29 ianuarie 1893, p. 360—363.

[6] *Ibidem*, p. 371; *D. S.*, şedinţa din 24 februarie 1893, p. 480.

* O altă lege în domeniul administraţiei modifică consiliile judeţene, înlocuind comitetul permanent al consiliilor cu o delegaţie din sinul lor. (votată de Senat la 9 februarie 1893 cu 55 voturi contra 12 şi de Cameră cu 85 voturi contra 28. Opoziţia a fost în ambele camere destul de puternică. Vezi *Istoria parlamentului...*, p. 319—320). O lege care ulterior va fi modificată. În sfîrşit, o alta, pentru organizarea comunelor urbane, măreşte mult atribuţiile primarului, consiliului comunal lăsîndu-i-se doar atribuţii cu caracter deliberativ şi de control (votată de Senat cu 48 voturi contra 6 şi de Cameră cu 68 voturi contra 21. Opoziţia a fost mare şi în acest caz). Proiectul legii judecătoriilor de pace, adus în Cameră la 17 ianuarie 1894, era şi el legat de administraţie. Se desfiinţa instituţia jurilor comunali, pricinile sătenilor fiind date de acum înainte pe seama judecătoriilor de pace. La mijloc era încă un efect al modernizării ţării. Inevitabil acest proces se răsfrîngea peste tot (*D.A.D.*, şedinţa din 27 ianuarie 1894, p. 611; *D.S.*, şedinţa din 23 februarie 1894, p. 620).

delimitînd precis atribuțiile Consiliului general de instrucțiune și ale Consiliului permanent de instrucțiune și subordonîndu-le exclusiv preocupărilor școlare. Legea clerului mirean și seminariilor urmărea întărirea instituției bisericii, dar aducea un nou impozit asupra populației[7]. Alte legi priveau conservarea și restaurarea monumentelor istorice, descoperirea obiectelor și monumentelor antice[8]. Cel mai important proiect adus de Take Ionescu este acela al învățămîntului primar și primar normal. Un proiect în general bun, menit să dea un nou impuls dezvoltării învățămîntului, dar controversat pentru că instituia o diferențiere între școlile urbane și cele rurale, care părea jignitoare pentru copiii de țărani (o va înlătura Spiru Haret)*. Discuția proiectului în Parlament dă prilejul unor substanțiale luări de poziție, cum sînt cele ale lui P. Poni, D. A. Sturdza, Take Ionescu sau C. C. Dobrescu-Prahova.

Cele mai importante măsuri legislative se iau în domeniul economic, în industrie, comerț, agricultură, asigurări sociale. La 17 martie 1892 este adus în discuție de către D. Rosetti Tețcanu proiectul de lege modificator al art. 16 și 36 din legea pentru înstrăinarea bunurilor statului și răscumpărarea embaticurilor[9] prin care se prezenta o tabelă de prețuri ca bază de estimare a loturilor puse în vînzare, calculată nu pe baza arendei anuale a moșiilor, nepotrivită pentru loturile de 5 ha, ci prin clasificarea loturilor, luînd districtele ca unități regionale. Proiectul indica prețul pe categorii în fiecare județ, ceea ce era un pas înainte în aplicarea legii din 1889, care, lipsită fiind de indicarea evaluării prețurilor, întîmpinase o piedică esențială în punerea ei în practică. Legiuitorii conservatori își exprimau o convingere: „Vor veni timpuri grele, invaziuni războinice și invaziuni economice; diriguitorii vor fi sfărîmați sau atinși de oboseală ori de paralizie. Să nu ne

---

[7] Vezi analiza avantajelor și dezavantajelor acestei legi, într-un context larg, în Preot prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, vol. III, București, 1981, p. 135—136.

[8] *Istoria parlamentului...*, p. 323—324.

* Asupra legii lui Take Ionescu vezi Ilie Popescu-Teiușan, *Contribuții la studiul legislației școlare românești. Legea instrucției publice din 1864*, București, 1963, p. 181—184; D. A. Sturdza și P. Poni, *Legea asupra învățămîntului primar*, București, 1893; N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, București, 1971.

[9] *D.A.D.*, nr. 22, ședința din 17 martie 1892, p. 205 și urm.

temem! Mica proprietate, păstrată de popor, va ascunde și fermentul regenerator, mulțumită căruia se vor naște alți frunțași care vor duce mai departe destinele națiunii noastre". Însă ceea ce făceau conservatorii, ca și liberalii de altfel, pentru această mică proprietate era mult prea departe de declarația de dragoste de mai sus. P. P. Carp, inițiatorul legii acesteia, cum fusese și al aceleia din 1889, are și așa din nou dificultăți cu interpretarea ei. Gr. Păucescu și Al. Catargi s-au trezit să ceară vînzarea de loturi și către preoți, învățători, dascăli. Or. P. P. Carp refuză o astfel de interpretare, motivînd cu putinătatea pămîntului de vînzare, cu beneficiile din valori ale preoților și învățătorilor, cu tendința copiilor lor spre alte meserii decît spre cea de cultivare a pămîntului. El nu voia să îndrepte efectele legii decît numai spre „muncitorul cîmpului" și pentru a-și impune punctul de vedere nu ezită să declare categoric că „pe cît timp voi sta pe această bancă (ministerială — *n.n.*) nu voi interpreta legea altfel decît cum am interpretat-o"[10].

La 12 mai 1892 este adus în discuția Camerei de către C. C. Arion un proiect de lege asupra Creditelor Agricole (încă un proiect, căci de la înființarea Creditului Agricol în 1881 fuseseră 11 legi de reglementare a acestuia). Proiectul întărea caracterul de instituție de stat a Creditului Agricol al cărui scop urma a fi (măcar în intenție) nu acela de a realiza beneficii și a crea resurse bugetare, ci de a oferi țăranilor „un credit cît se poate de ieftin, un credit care să le fie un mijloc de muncă și de înavuțire"[11] (dobînda era însă de 10%). Potrivit concepției intervenționismului de stat, deja încetățenită în rîndurile conservatorilor, capitalul privat nu-și avea rostul acolo unde prevala caracterul social al investiției. Aceasta din teama de eventuale convulsii. În plus, capitalul privat național nu se îndruma deloc înspre investiții agricole, cu profit îndepărtat și îndoielnic, preferînd investiții repede rentabile. Febrilitatea îmbogățirilor făcea parte din ritmul vieții românești a epocii. Noua lege înlocuia creditele agricole județene în ființă, care se dovediseră mult prea părtinitoare datorită sistemului de acțiuni, funcționînd aproape

[10] *Ibidem*, nr. 42, ședința din 30 aprilie 1892, p. 562—563, 561—570.
[11] *Ibidem*, nr. 50, ședința din 12 mai 1892, p. 71.

în totalitate doar în beneficiul proprietarilor și arendașilor. Dar, lărgind aria socială a beneficiarilor de credite, noul proiect de lege acorda Creditului Agricol dreptul de urmărire a debitorilor săi, pe baza legii de urmărire.

Un proiect de lege important este acela al organizării învățământului profesional. Și el elaborat de P.P. Carp. Noua organizare instituia practica în cadrul unor ferme model sau în ateliere școlare pe care urma să le construiască statul și unde elevii aplicau cunoștințele teoretice fără a fi expuși la abuzurile patronilor. Toate aceste prevederi, ca și altele, erau bune. Ele vor sta la baza viitoarelor structurări ale învățământului profesional. Față de forma inițială a proiectului comitetul delegaților introduce o modificare. Potrivit ei copiii neromâni nu puteau pătrunde în școlile profesionale. Se intenționa încurajarea elementului românesc în practicarea meseriilor, unde, în acel moment predominau străinii, cetățeni români sau încă nu. Însă măsura era discriminatorie. Ea și stîrnește cele mai vii discuții. Pînă la urmă, la cererea expresă a lui P. P. Carp, Comitetul delegaților revine asupra acestei restricții, Gr. P. Olănescu introducînd un amendament, elevii străini fiind admiși, dar numai în proporția de 1/5 din locurile vacante[12]. Discuția proiectului a durat în Cameră 8 zile. S-au propus numeroase amendamente: crearea de ferme model în fiecare județ, înființarea de școli superioare de arte și meserii și la Craiova, Ploiești, trimiterea tinerilor români la școli agricole superioare din străinătate ș.a. Toate acestea cereau însă alte însemnate investiții pe care statul român nu le putea suporta în acel moment. Legea lui P. P. Carp statua un început. Va mai trece multă vreme pînă se vor acoperi nevoile și, fie și parțial, tendințele spre noi progrese.

La resortul său, C. Olănescu va aduce două proiecte de legi: organizarea Corpului tehnic al Ministerului Lucrărilor Publice (ianuarie 1894) și construirea și exploatarea căilor ferate de interes local (ianuarie 1895), cel din urmă criticat pentru încurajarea prea mare ce se da întreprinderilor particulare, care, de regulă erau, în acest domeniu, întreprinderi cu capital străin. Critica era reală, și aici, ca și în alte părți, politica intervenționismului de stat putea fi mai activă. Conservatorii demonstrau însă că erau preocupați de dezvoltarea industriei naționale și con-

[12] *Ibidem*, ședința din 8 februarie 1893, p. 445.

tinuau politica liberală în domeniu. Un alt proiect de lege, acela al legii minelor, tot operă a lui P. P. Carp, demonstra categoric acest lucru, devansîndu-i chiar pe liberali în opera de creaţie de stimulente pentru dezvoltarea industrială. „O ţară care este numai agricolă începe prin a exporta cereale şi sfîrşeşte prin a exporta oameni, ducînd inevitabil la sărăcie"[13], spunea P. P. Carp.

Bogăţiile miniere nu puteau fi neglijate. Pînă atunci se făcuseră deja nu mai puţin de cinci proiecte de legi miniere în 1863, 1870, 1873, 1881, 1886. Însă numai cel de al şaselea, al lui P. P. Carp, din 1895, are şansa să fie adoptat de Parlament. Va fi prima lege minieră din România, inaugurînd o politică de stat în domeniul industriei miniere şi o importantă reformă în proprietatea minieră. P. P. Carp a stabilit un regim al minelor *sui generis*, combinînd diversele sisteme de proprietate a subsolului cunoscute. Inseparabilitatea proprietăţii suprafeţei de aceea a subsolului în genere era menţinută în principiu. Dar pentru bogăţiile subsolului (aur, argint, fier, cărbune ş.a.) legea a stabilit că, dacă proprietarul suprafeţei nu era dispus să exploateze minele descoperite pe teritoriul său, atunci statul avea dreptul să intervină şi să le dea el în exploatare. Superficiarul primea în acest caz o arendă pentru suprafaţa ocupată, 4% din venitul net şi despăgubiri pentru eventualele pagube. Statul primea şi el o redevenţă de 2%. Minele construite deveneau un bun „distinct de proprietatea suprafeţei". Acest principiu P. P. Carp nu l-a putut aplica la toate bogăţiile subsolului. Substanţele bituminoase (petrolul, asfaltul, ozocherita) erau exceptate şi lăsate la libera dispoziţiune a proprietarului suprafeţei. Astfel că proprietarul putea proceda cum găsea de cuviinţă, obligat fiind să respecte doar dispoziţiile privind poliţia minieră, raporturile dintre muncitori şi concesionari şi să

[13] *Ibidem*, şedinţa din 7 februarie 1895, p. 47. La Senat, raportorul Gr. Tocilescu considera legea ca impusă prin însăşi firea lucrurilor: „voim să scoatem din fundul pămîntului avuţiile minerale; voim, cu alte cuvinte, să creiem industria minieră; trebuie atunci să găsim mijloacele proprii pentru asemenea întreprindere, piedicile de tot felul, ce se opun în cale, cată să fie înlăturate; iniţiativa privată încurajată, capitalurile din ţară şi străinătate atrase către o întreprindere grea şi uneori riscată, raporturile, în fine, dintre capital, dintre proprietarul suprafeţei şi oamenii de ştiinţă trebuie să fie bine lămurite, bine determinate şi garantate" (Vezi Gr. Tocilescu, *Raport făcut în numele Comitetului de delegaţi ai Senatului pentru cercetarea proiectului de lege a minelor*, în *Legiuirile miniere vechi şi noi ale României*, XI, p. 28).

plătească taxele miniere către stat. Faptul va avea grele consecințe, căci se deschideau astfel porțile capitalului străin. În proiectul inițial nu era prevăzută această derogare. Ea e prezentă însă în proiectul adus de guvern în dezbaterea Comisiei Camerei. Mai multe motive l-au determinat pe P. P. Carp să facă excepție cu substanțele bituminoase. Pe unele le expune Al. Lahovari în discursul său la Senat* Adevăratul motiv era opoziția marilor proprietari**. N. Ceaur-Aslan, conservator, ataca violent guvernul în Cameră pentru că lovea în dreptul de proprietate, premergînd ideile socialiste. Mulți alți mari proprietari tăceau din disciplină de partid, dar nu gîndeau altfel. Pentru că legea lui Carp era într-adevăr „îndrăzneață" pentru acel timp. Ea lovea „în ideile dominate pe atunci despre proprietatea sacră și inviolabilă"[14]. Întîia oară de la 1866 încoace statul punea înainte un drept al său și îl legifera atunci cînd intra în contradicție cu sacralitatea proprietății private. Liberalii au văzut și ei faptul, au sesizat „atentatul cel mai îndrăzneț în contra Constituțiunii", cum îl numea D. A. Sturdza, și pe această pedală au apăsat în opoziția lor violentă la adresa legii atît la Cameră cît și la Senat***. Împotrivirea liberalilor pornea însă din necesitățile luptei pentru putere. Era lupta de partid care condamna tot ce făcea adversarul, cum o făcuseră mai înainte și conservatorii la adresa lor. În votarea legii minelor (cu 81 voturi contra 6 în Cameră) liberalii au și găsit un pretext de dezlănțuire a luptei deschise pentru guvernare, la 17 aprilie reprezentanții lor dîndu-și demisia din Par-

---

* Așa cerea tradiția; exploatarea țițeiului degrada suprafața și dacă s-ar fi introdus și în acest caz regimul valabil pentru majoritatea substanțelor minerale atunci ar fi fost „o adevărată expropriere a superficiarilor", pe care guvernul conservator n-o urmărea; exploatarea petrolului nu necesita, credea Al. Lahovari atunci, mari capitaluri și nici o tehnică înaltă (sic!) și micul proprietar, cu mijloacele lui modeste, era capabil să facă față situației. (Vezi Gh. Buzatu, *România și trusturile petroliere internaționale pînă la 1929*, Iași, 1981, p. 45—47. Analiza pe care o face autorul legii minelor este și inteligentă și pătrunzătoare; *Legiuirile miniere vechi și noi ale României*, X/1, p. 385 și 389).

** Vezi discursurile lui D. A. Sturdza, G. Mirzescu, P. S. Aurelian, P. Poni, B. Delavrancea, An. Stolojan, în rezumat, în *Istoria parlamentului...*, p. 302—306.

[14] Ing. Th. Ficșinescu, *Legislația minieră în România*, I, apud Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 44.

*** Vezi N. I. Moruzi, *Le régime juridique du sou-sol minier en Roumanie (Loi des mines de 1924)*, Paris, 1926.

lament (li se alătura și disidentul N. Ceaur-Aslan)[15]. Ca de obicei lupta pentru putere subordonează pe cea de idei. Nu-i mai puțin adevărat că nici aceasta din urmă nu a fost uitată. Liberalii nu vor accepta legea minelor. Un studiu liberal din 1923 califica prevederile acestei legi cu privire la petrol drept „nenorocitul regim" de la 1895 pentru că favorizase afluxul capitalurilor străine și lovise în inițiativa națională[16]. Într-adevăr, în exploatarea și industria petrolieră, legea lui Carp a favorizat foarte mult pătrunderea capitalului străin. N. Filipescu, în dezbaterea legii, declara deschis că apelul la capitaliștii străini nu putea decît să servească cauza dezvoltării industriei naționale. Și aceasta pentru că cu tot cîștigul realizat de exploatatorii străini ei ar fi contribuit vrînd-nevrînd la dezvoltarea industriei naționale, reducîndu-se substanțial prețul materiei prime care altfel ar fi trebuit importată[17]. Raționamentul lui N. Filipescu se putea aplica situației de atunci (foarte multă lume gîndea astfel), însă nu oferea perspective pentru industria națională. În genere conservatorii, mai puțin amestecați nemijlocit în industrie și în afacerile bancare, priveau cu mai mare bunăvoință capitalurile străine. Vor învăța numai treptat ceea ce liberalii intuiseră de la început: și anume că banii pot avea o naționalitate. În același timp, acuzațiile pe care le-au adus liberalii conservatorilor cu prilejul legii minelor, de „vînduți străinilor", acuzații reluate mai apoi de numeroase ori, purtau și pecetea unei nesinceretăți politicianiste. Pentru că liberalii, care au schimbat legea în 1899 și în 1904, n-au modificat-o în sensul vederilor lor în privința politicii de urmat față de capitalurile străine. Ca de obicei, dorințele erau mai puternice decît posibilitatea materială de a le realiza. Burghezia română era slabă la sfîrșitul veacului trecut. Și nici bogată nu era. Abia în 1924 legea minelor va putea fi alcătuită mai conform cu cerințele unei politici industriale naționale.

În legea sa, P. P. Carp mai propune o inovație: „înființarea caselor de ajutor și pensii pentru lucrătorii întrebuințați în mine, cariere și stabilimente și fabricile depen-

---

[15] *D.A.D.*, ședința din 17 februarie 1895, p. 1. 317.

[16] Vezi *Petrolul. Politica de stat în legătură cu noua constituțiune și punerea în valoare a bogățiilor naționale*, vezi la Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 46. Autorul presupune că studiul aparține lui V. Brătianu.

[17] *D.A.D.*, ședința din 11 aprilie 1895, p. 1 270.

dente de aceste industrii". Ministrul conservator daclara că urmărește : „de a face pe uvrieri de a nu se crede că sînt niște paria, că ei fac totul și că ceilalți sînt niște trîntori care mănîncă numai, dar să vadă că buna stare a lor o datoresc clasei de sus, guvernului, și atunci chestiunea socială va fi altfel dezlegată decît cum vrea d-l Mille și d-l Nădejde"[18]. Fondurile acestor case erau constituite din cotizațiile lucrătorilor și contribuțiile bănești ale patronilor. Ce propunea P. P. Carp nu era mult. Și era limitat doar la o categorie de muncitori. Numai un sistem general de asigurare a muncitorilor putea să dea o rezolvare (firește, cu restricțiile impuse de regimul capitalist) cît de cit convenabilă. În plus, Carp privea problema ca pe una de filantropie, de caritate și nu ca pe o chestiune de „justiție socială", cum-P. S. Aurelian ține să i-o spună încă atunci[19]. Însă un început trebuia făcut. Și cel de acum era bun. Social-democrații așa l-au și considerat în acel moment[20], măsura înscriindu-se pe linia revendicărilor general-democratice ale muncitorilor. Se aducea o oarecare îmbunătățire a vieții muncitorilor mineri și petroliști și, fără această intenție desigur, se încuraja lupta clasei muncitoare pentru drepturi și libertăți democratice*. Din păcate, liberalii cînd au modificat legea minelor în 1899, între altele au modificat și articolele privitoare la casele de ajutor. Au suprimat întreg paragraful fără să pună altceva în loc. O greșeală de care ei înșiși își vor da seama, siliți de acțiunile muncitorești din ce în ce mai viguroase, care afirmau tot mai curajos o clasă ce aducea în prim plan revendicările ei.

Și această parte, socială, din legea minelor s-a lovit de împotrivire în 1895, nu numai din partea liberalilor, dar și din partea unor conservatori cu vederi mai rigide, cum era G. Roznovanu. Aspectele sociale de la oraș nu prea îi interesau pe conservatorii sfîrșitului de veac (din

---

[18] *Ibidem*, nr. 88, ședința din 29 aprilie 1895, p. 1 310.

[19] *Istoria parlamentului...*, p. 303.

[20] Vezi Ion Mamina, Vasile Niculae, *Partidul clasei muncitoare în viața politică a României (1893—1918)*, București, 1983, p. 78—79; vezi și V. Niculae, *Partidul clasei muncitoare în viața politică a României la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în „Anale de istorie", nr. 1, 1974, p. 47.

* Vezi pe larg și în context *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România 1864—1944*, Coordonatori: Nicolae Petreanu, Ilie Ceaușescu, Editura științifică, București, 1972.

păcate nu-i interesau nici pe liberali. Ba, cum am văzut, chiar mai puțin decît pe cei dintîi). Doar chestiunea meseriașilor îi interesa și pe unii și pe ceilalți. Situația clasei muncitoare în genere nu-i preocupa. Încercarea de a aduce în Cameră un proiect de lege pentru repausul duminical este respinsă la 11 decembrie 1892 cu 72 voturi contra 27[21]. Motivul invocat de N. Filipescu, raportorul comitetului de delegați, era că „marea mulțime a muncitorilor noștri sînt muncitori agricoli, pe care nu-i privește această lege", iar ceilalți, lucrătorii de fabrică, erau prea puțini, după părerea sa. În plus, credea el, o astfel de lege ar fi prefața altor legi cu caracter socialist, „cu care ar voi unii să ne înzestreze". Abia în 1897, urmare directă a acțiunilor clasei muncitoare condusă de P.M.S.D.R., Parlamentul va acorda repaosul duminical, sub guvernul lui P. S. Aurelian, om politic liberal, care și acum, în 1892, era favorabil acestei drepte revendicări.

O importantă activitate legislativă, impulsionată de guvernul I. Catargiu, se desfășoară pe plan economic-comercial. Conservatorii continuă politica vamală liberală. În cursul anului 1891 expirau toate convențiile comerciale ale țării și conservatorii încearcă (faptul era și în intenția liberalilor) să înlocuiască sistemul convențiilor cu raportarea tuturor schimburilor comerciale la tariful vamal autonom adoptat de liberali în 1886. În fapt pe baza acestuia se și reiau în 1891 relațiile comerciale cu Austro-Ungaria întrerupte în 1886*. Germanii în 1887 acceptaseră o reducere

---

[21] *D.A.D.*, 1892—1893, ședința din 11 decembrie 1892, p. 139 și urm. Vezi pe larg *Istoria parlamentului...*, p. 308—310; An. Iordache. în „Studii", an. XVII, nr. 2, 1964, 221—247.

* Cu aceasta România se aflase în război vamal între 1886—1891. Vezi pe larg C. I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale și comerciale de la Regulamentul Organic și pînă în prezent. Relațiile noastre comerciale cu Germania, Austro-Ungaria, Anglia, Franța, Italia și Rusia de la 1871—1902*, vol. I, partea I, București, 1904, p. 237 și urm.; I. Moga, *Războiul vamal dintre Austro-Ungaria și România în lumina intereselor economice ale Transilvaniei*, București, 1936, Carol Göllner, *Relațiile economice dintre Transilvania și vechea Românie în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 259 și urm.; Idem, *Consecințele convențiilor vamale dintre Austro-Ungaria și România asupra vieții economice a Transilvaniei (1875—1891)*, în „Studii", XXI (1968), nr. 2, p. 317—336; Gheran Netta, *Efectele războiului vamal cu Austro-Ungaria din 1886 asupra Banatului*, în „Viitorul", an XIII, nr. 3 825 și 3 827 din 16 decembrie și 18 decembrie 1920; N.G.V. Gologan, *Cercetări privitoare la trecutul comerțului românesc din*

a taxelor vamale asupra unor mărfuri pe care guvernul român voia să le protejeze, dar primiseră în schimb avantaje la altele (nu se putea spune astfel că raporturile comerciale cu germanii se făceau potrivit tarifului vamal adoptat în 1886). Tariful din 1886, pînă în 1891 practic nu se aplicase din cauza convenţiilor deja existente. De fapt el fusese un tarif de război vamal cu Austro-Ungaria şi nu era cu putinţă să fie aplicat în contextul unor relaţii comerciale normale. Volumul mărfurilor tarifate era prea mare (262), fapt greu de acceptat de statele industriale occidentale. În 1886 s-a afirmat mai mult hotărîrea unei viitoare emancipări economice decît o politică vamală aplicabilă în acel moment. În februarie 1890 conservatorii numesc o comisie care să dea un studiu asupra politicii vamale de urmat. Preşedinte era P. P. Carp; comisia s-a străduit să strîngă informaţii prin circulare trimise în toată ţara, prin vizite la fabricile din Bucureşti şi acelea din judeţe, prin consultări. Concluziile stabileau că prin războaie vamale şi tarife ridicate la import se aduc mari prejudicii agriculturii. În acelaşi timp constata adevărul după care „vremea ne împinge tot mai cu putere către formele industriale al Occidentului". De aceea, „departe de a cere o întîrziere a îndrumării noastre grăbite către progres, sîntem gata să încurajăm, încă de la început, şi să sprijinim de la cei dintîi paşi întreprinderile începătoare şi sfioase ale producţiunii noastre industriale"[22].

Cînd în 1891 convenţia cu Germania încetează, guvernul român o invită să continuie schimburile comerciale pe baza tarifului vamal autonom reînnoit şi amendat în iunie acelaşi an. Dar germanii refuză să-l recunoască şi impun mărfurile de provenienţă română tarifului cel general, ceea ce putea duce la excluderea cerealelor româneşti de pe piaţa germană. Era pericolul unui front comun germano-austro-ungar, pentru România în acel moment echivalent cu un faliment comercial şi economic. Şi atunci se acordă numeroase înlesniri exportului german, modificîndu-se 103

Braşov, Bucureşti, 1928, p. 92 şi urm. şi mai nou *Prejudicierea legăturilor economice ale Transilvaniei cu România în anii 1886—1891*, în vol. lui Victor Axenciuc şi Ioan Tiberian, *Premise economice ale formării statului naţional unitar român*, Bucureşti, 1979, p. 202—227, ca şi cercetările lui Ioan Adam sau (aici sub aspect politic) Gh. Nicolae Căzan, Ş. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 206—221.

[22] *D.A.D.*, nr. 78; şedinţa din 13 iunie 1891, p. 987.

poziții din tariful vamal din 1891. Pînă și la articole de tăbăcărie și lemnărie, adică acolo unde România voia să încurajeze industria proprie, guvernul român e silit să acorde avantaje. În anii următori aceste avantaje vor spori. Economia României era prea slabă și n-avea resurse pentru a-și impune un punct propriu de vedere în schimburile comerciale europene. O politică protecționistă din partea unui stat mic cum era Vechiul Regat era greu de susținut. În orice caz cu neputință fără importante concesii. Este concluzia anilor 1891—1893. Pînă la urmă România va relua sistemul convențiilor comerciale. E drept însă o va face de pe poziții mai bune decît înainte. Nu însă și de pe pozițiile dorite. Cele mai dificile au fost tratativele pentru încheierea convențiilor cu Germania și Austro-Ungaria[23]. Tratativele s-au desfășurat paralel. Cele cu Germania s-au încheiat mai devreme, la 9/21 octombrie 1893 semnîndu-se convenția. Cea cu Austro-Ungaria se va semna la 21 decembrie 1893. Ulterior, pe principii asemănătoare, se vor semna sub conservatori convenții cu Anglia, Italia, Franța, Elveția, Belgia. Toate vor avea la bază clauza națiunii celei mai favorizate. De regulă toate au prevăzut reduceri pentru articole care priveau exportul român. Germanii vor fi cei care vor profita cel mai mult de pe urma regimului convențiilor, mărfurile lor cucerind primul loc pe piața românească în defavoarea celor austro-ungare (pînă la 1886 2/3 din importul României provenea din Austro-Ungaria). În același timp, produsele agrare românești vor găsi în piața germană principalul loc de desfacere. Relațiile comerciale cu toate țările vor spori constant. Cele cu Austro-Ungaria vor continua însă să se desfășoare cu numeroase greutăți puse la cale de guvernele austro-ungare la presiunile grofilor maghiari loviți în interesele lor de o prea mare extindere a comerțului cu România. Tratativele pentru încheierea convențiilor comerciale atrag după sine și modificări de articole ale tarifului general. Adică reduceri de taxe în interesul producției agricole, „la care deja se consimțise prin tratatul încheiat cu Germania", și reduceri pentru produsele străine necesare industriei indigene a căror fabricare presupunea „o dezvoltare economică și un progres industrial de care noi, pentru

[23] Vezi mai pe larg C. Băicoianu, *op. cit.*, vol. I; Gh. Nicolae Cazan, Șerban Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 211—214, unde sînt prelucrate informații din arh. M.A.E., vol. 40, convenții comerciale.

multă vreme, vom fi încă prea departe"[24]. Cu prilejul dezbaterii acestor modificări ale tarifului general P. P. Carp fixează obiectivele urmărite de conservatori în politica vamală: a) a asigura înainte de toate o piață pentru produsele agrare, punîndu-le în măsură să concureze cu cerealele străine, b) protejarea industriei, dar nu în bloc, ci pentru anumite produse; c) dacă se adoptă un tarif vamal rigid de protejare a industriei în bloc, se ajungea la război vamal la care o țară ca România nu trebuia expusă; d) îmbinarea intereselor protejării industriei naționale cu cele ale asigurării exportului de cereale[25]. Atari principii erau bune, erau singurele care răspundeau unor necesități oricît ar fi fost criticate de liberalii C.I. Stoicescu la Cameră sau D.A. Sturdza la Senat, care, nici ei, nu puteau aplica altele. Cel mult le nuanțau, mai înmulțeau articolele industriale protejate (cum va face E. Costinescu în 1904). Dar mai mult era greu de făcut atunci.

Nu la fel de bune erau concepțiile fiscale ale lui P. P. Carp. Proiectul său de lege asupra maximului taxelor și contribuțiunilor comunale, pus în discuția Parlamentului la 5 aprilie 1893, așeza taxe nu numai pe produsele care urmau să intre în comune, din afara lor, ci și pe cele care se fabricau în comune, deci pe toate articolele de consum. Măsura era profund vexatorie și nedreaptă*. Intenția lui Carp este întîmpinată cu violență în țară, la orașe și la sate**. O violență întreținută de liberali, care declarau peste tot că atunci cînd vor veni la putere vor desființa legea maximului (n-o vor desființa însă. Ca atîtea făgăduieli din opoziție, făcute de liberali sau de conservatori, nici aceasta nu se va împlini). În fața opoziției (chiar din interiorul Partidului Conservator***, din sînul guvernului și al Comitetului delegaților), P. P. Carp renunță la impunerea tuturor produselor, adică a acelora care se

---

[24] *D.A.D.*, sesiunea 1893—1894, ședința din 17 decembrie 1893, p. 229—230.

[25] *Ibidem*, p. 265.

* Carp refuza însă și cuvîntul de „drept" în materie financiară. „Am susținut, declara el încă în martie 1890, că impozitele existente trebuiesc așezate pe o asietă ceva mai rațională, nu mai dreaptă, căci cuvîntul de drept în materie de impozite îl repudiez" (*D.A.D.*, nr. 58, ședința din 9 martie 1890, p. 1 093).

** Vezi C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. II, p. 150 și urm.

*** Vezi observațiile lui C. Ressu, în *D.A.D.*, ședința din 9 aprilie 1893, p. 1, 111, 1 113.

produceau în interiorul comunelor respective și acceptă o serie de propuneri privind desființarea unor taxe și reducerea altora[26]. Dar nu renunță la proiect pe care îl apără chiar dacă el singur era convins de nepopularitatea lui. Acesta e aprobat de Cameră la 17 aprilie 1893 după modificările făcute, cu 81 voturi contra 21 și de Senat la 12 mai cu 45 voturi contra 12. Firește, necesitățile de dezvoltare ale țării cereau eforturi financiare. Împrumuturile externe, care necontenit se făceau, trebuiau rambursate. Impozitele directe și indirecte păreau cele mai la îndemînă. Problema era însă ce sistem fiscal se adopta. Cel aflat atunci în ființă în Vechea Românie nu se întemeia pe venituri, ci pe profesiuni. Nu era un impozit progresiv pe avere, legitimat de toate principiile de echitate socială. Or, în acest fel, se instituia o prea mare apăsare asupra claselor muncitoare și, îndeosebi, asupra țărănimii. În epocă oamenii mai cu simțire pentru țărani propuneau, ca liberalul C. I. Nicolaescu, un impozit progresiv pe avere, stabilirea unui minimum de avere care să rămînă neimpozabil, ca An. Stolojan, stabilirea impozitului pe venitul net al pămîntului și pe capitalul de exploatare (semințe, vite, mașini ș.a.), ca C. Dobrescu-Argeș ș.a. Nimic din toate acestea nu se va pune în practică.

Politica externă a guvernului Catargiu, condusă de Al. Lahovari, o continuă pe aceea a predecesorilor. România rămîne în sfera de alianță a Puterilor Centrale, cu toate că intensificarea politicii de maghiarizare dusă de unguri în Transilvania pune sub semnul întrebării această orientare. După numeroase contacte diplomatice, după încercări de a obține concesii în problema românilor transilvăneni (între altele, vizita lui Carol I în Germania, între 28—29 octombrie 1891, convorbirile sale cu primul ministru maghiar Szapáry la Budapesta în ianuarie 1892, cu împăratul Franz Joseph, la 4/16 ianuarie 1892), guvernul român, la 25 iulie 1892, la Sinaia, semnează prelungirea alianței secrete (teama de Rusia și de intențiile ei era mai mare la București decît resentimentele față de comportamentul politic al ungurilor în Transilvania). Dar solidaritatea cu românii asupriți, care în timpul mișcării memorandiste ia formele cele mai angajante și mai categorice, transformă alianța cu Puterile Centrale într-o alianță con-

[26] *Istoria parlamentului...*, p. 315.

diționată. Take Ionescu o afirmase categoric în 1891. Cînd I. Grădișteanu se întreba în 1894 în Parlament: „Ce faceți cu chestiunea națională? O jertfim pe altarul Triplei Alianțe?*, întrebarea lui era a celor mai mulți oameni politici români care, chiar dacă nu știau de o alianță secretă cu Puterile Centrale, observau orientarea externă a țării, favorabilă acestora** (Ideea condiționării alianței, tot mai prezentă în gîndirea guvernanților de la București, poate fi observată în toată politica externă promovată de Alex. Lahovari. El este pentru o apropiere de Centrali. La 24 iunie 1892 regretă față de Bülow, ministrul Germaniei la București, reaprinderea agitației naționale în România (manifestațiile de la București și Iași, telegrama trimisă regelui de studenți)[27]; în decembrie 1893 el apără în Parlament orientarea externă a țării, dîndu-i o lecție de patriotism lui D. A. Sturdza (discursul lui Lahovari e bine primit la Viena)[28] ș.a. În același timp, însă, face tot ce îi stă în putință, pe căile oficiale pe care le avea la dispoziție, pentru a folosi alianța cu Puterile Centrale ca un scut protector pentru românii transilvăneni prin demersurile sale repetate la Viena și Berlin (el nu contribuie puțin la conflictul dintre ministrul de externe Caprivi și prim-miniștrii unguri Szapáry Gyula și Wekerle Sándor)***. Dacă era și el pentru o politică externă apropiată de aceea a Puterilor Centrale, Al. Lahovari nu avea în vedere o apropiere cu orice preț (cum o voiau D. A. Sturdza sau P. P. Carp). Vedea foarte bine conjunctura lucrurilor și inconstanța situațiilor și știa că o țară mică nu poate supraviețui și prospera decît ținînd seama de ele. Dar în nici o împrejurare statul român nu putea uita pe cei de un neam și de o limbă aflați sub asuprire străină. „Comunitatea de origine și de religie, apropierea imediată a frontierei, relațiile zilnice, numeroasa populație transilvăneană din toate clasele sociale, care vine să lucreze, să trăiască

---

* Vezi Take Ionescu, *La politique étrangère de la Roumanie*, București, 1891, p. 49; idem, *Rumäniens auswärtige Politik*, în „Romänische Revue", Wien, VIII (1892), fasc. 5, p. 239—250, fasc 6—7, p. 350—375.

** Vezi pe larg Amelia Bunea, *Parlamentul României pentru o politică externă favorabilă unirii Transilvaniei cu România (1892—1899)*, în „Acta Musei Napocensis", VII, Cluj, 1970, p. 329—353.

[27] Vezi telegrama lui Bülow către Caprivi în Teodor Pavel, *op. cit.*, vol. I, p. 265.

[28] *Ibidem*, p. 287—288.

*** Vezi *Ibidem*, p. 118.

și să manifeste în România și care este amestecată în viața noastră națională de pe treptele cele mai de jos pînă la cele mai de sus, sînt tot atîtea motive pentru ca interesele lor, dorințele lor, resentimentele lor și chiar pasiunile lor să aibă o influență atît de importantă și care poate deveni irezistibilă asupra opiniei publice a acestei țări". Așa îi scria Al. Lahovari la 2/14 noiembrie 1894 lui Grigore Ghika, ministrul României la Berlin. Îi scria așa pentru ca Ghica să folosească toate aceste argumente în discuțiile sale cu oamenii de stat germani. Adăuga și altele: transilvănenii erau și în Cameră și în Senat, la București, erau pînă și în guvern. Ei aveau în mînă tot învățămîntul secundar din Regat și bună parte din cel superior și primar. Împotriva unei propagande în favoarea românilor transilvăneni, „conformă sentimentelor secrete ale națiunii întregi", guvernul român și dacă ar fi voit n-avea cum reacționa (libertatea presei, a întrunirilor era prea mare, influența și puterea de presiune a organelor Ministerului Instrucțiunii Publice asupra elevilor, studenților și profesorilor erau prea mici, opoziția prea liberă în manifestări ș.a.). Și dacă pe timp de pace guvernul mai poate controla situația, ce va putea face el în vremuri de excepție? Și Lahovari, care combătea cu energie „opera imposibilă și periculoasă: maghiarizarea elementului românesc din Ungaria și din Transilvania", preciza cît de hotărîtă e dorința tuturor românilor de a trăi, oriunde s-ar afla, „en Roumains et comme Roumains et non en Magyars et comme Magyars" și fixa revendicările imediate și prioritare ale transilvănenilor (o reprezentare constituțională și proporțională în Parlament, admiterea limbii române în școli, tribunale, administrație, admiterea în funcțiile publice generale și locale, libertatea învățămîntului în limba română). Chestiunea transilvană, scria Al. Lahovari, nu era indiferentă nici direcției politicii regatului român, nici soliditățiii Monarhiei austro-ungare, nici intereselor păcii generale, pe care alianța celor trei puteri din Centru își luase misiunea de a o menține în Europa. „Austro-Ungaria este un factor mult prea important al acestei alianțe pentru ca chestiunile sale interioare să fie indiferente celorlalți doi aliați. Poziția politică și geografică a regatului român constituie de asemenea un factor care nu este negli-

jabil în combinațiile politice generale, așa după cum oamenii de stat din Germania și chiar din Austro-Ungaria sînt cu totul de acord"*.

Între înfăptuirile guvernării conservatoare sînt de menționat și activitatea și inițiativele lui N. Filipescu în postul de primar al Capitalei: deschiderea unui nou bulevard (numit atunci Municipal) de la Hale pînă la capătul Căii Rahovei, începutul bulevardului Colței, mărginirea razei orașului care se tot întindea, fără nici o ordine, reorganizarea serviciilor de întreținere, darea în folosință a unor surse de apă potabilă din straturile subterane ș.a.

5. Sfîrșit de guvernare

În anii marii guvernări, Partidul Conservator, în ansamblu, a fost, în sfîrșit, un organism politic unitar. Nemulțumiri au existat, dar nici un șef mai important nu s-a antrenat într-o disidență publică, L. Catargiu fiind, în fine, un șef recunoscut și ascultat (nu întotdeauna și respectat). Organizatoric conservatorii rămîn despărțiți, junimiștii, chiar dacă se considerau fuzionați, nedesființîndu-și Clubul central din București și nici pe cel de la Iași[1] (n-avem informații pentru altele). Constituționalii dădeau impresia (și, în fapt, așa și era) că s-au unit cu vechii conservatori pentru a realiza o concentrare conservatoare la guvern și nu pentru a fi unul și același partid. P. P. Carp rămînea omul plin de mefiențe, o frămîntare politică de atîția ani oferindu-i un real temei de a rămîne rezervat. În Partidul Conservator voia locul cel mai înalt și nu să se numere printre alți fruntași. Atîta timp cît trăia L. Catargiu el n-avea cum să fie lider. Și nici după moartea acestuia scaunul cel mai înalt nu urma să-i revină, el fiind pregătit pentru Alexandru Lahovari, figura conservatoare cea mai strălucitoare. Lahovari însă era bolnav (de inimă) ... P. P. Carp prefera să aștepte, păstrîndu-și libertatea de mișcare. Între timp, relațiile dintre fruntașii conservatori se strîng, luînd pe alocuri un aer de cordialitate, de unde pînă atunci fuseseră tot

---

* Vezi B.A.R.S.R., fond *D. A. Sturza*, dosar XI.

[1] Abia în martie 1895 se înființează la Iași un club comun al tuturor elementelor conservatoare, avîndu-l pe L. Catargiu drept președinte de onoare („Timpul", nr. 72 din 30 martie/11 aprilie 1895).

timpul tensionate*. Firește tabloul nu e idilic și spre sfîrșitul guvernării conservatoare nu mai are deloc aceleași culori. În rîndurile vechilor conservatori a continuat să stăruie tot timpul o ostilitate contra junimiștilor (contra lui P. P. Carp îndeosebi), pe care aceștia din urmă nu s-au străduit deloc s-o îmblînzească. Dimpotrivă. Îndeosebi Grigore Păucescu, adversar personal al lui Carp, își manifestă pretutindeni pornirile sale. La Cameră aproape cu fiecare nou proiect de lege adus în dezbatere. În februarie 1893 trece la o opoziție deschisă contra guvernului, depunînd în Cameră un proiect de lege de învoieli agricole, susținut între alții de Al. Pâcleanu, I. Comăneanu, M. Balș, V. Macri. I. Ciuflea, C. Negulici ș.a.[2] și, pe sub mînă, de gen. Manu, președintele Camerei care, și el, era potrivnic lui Carp și grupului junimist**, neadmițînd preponderența acestuia în Partidul Conservator***. Lui Păucescu i se alătură ulterior Constantin Esarcu, Aristide Pascal, Dimitrie Cesianu ș.a. Ei nu vor ezita să participe și la întrunirile opoziției liberale, mai ales în 1895.

În opoziție deschisă cu grupul junimist era și I. Grădișteanu, un patriot fervent (uneori însă cu o înțelegere cam exclusivistă a intereselor țării). Împotriva ostilității

---

* La 20 noiembrie 1892 T. Maiorescu nota între cei care tocmai trecuseră pe la el și pe L. Catargiu, care de 11 ani nu-i mai călcase pragul. Ziarele nu numai că încetează să-și mai arunce unul altuia săgeți și ironii, dar sînt solidare în a apăra politica guvernului și pe toate personalitățile conservatoare. Majoritățile parlamentare rămân constant favorabile guvernului. Președinți ai Corpurilor legiuitoare în toate sesiunile dintre 1892—1895 se aleg mereu gen. G. Manu la Cameră și Gh. Gr. Cantacuzino la Senat. Așadar, o atmosferă pe care T. Maiorescu o caracteriza ca fiind „de muncă încordată". (T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, B.C.S., jurnal 15, mss. 3656, f. 12).

[2] *D.A.D.*, nr. 37, ședința 9 februarie 1893, p. 458—464.

** „Nu o dată — scrie C. Bacalbașa — generalul Manu și-a arătat ostilitatea împotriva lui Carp, ba cu autoritatea sa președențială i-a cenzurat limbajul, lucrul care nu-l făcea cu cellalți deputați. Se vedea antipatia profundă, chiar ura" (*op. cit.*, vol. II, p. 158). Și ce spunea Bacalbașa era adevărat, cum o dovedesc dezbaterile Camerei.

*** Intenția de diversiune a lui Gr. Păucescu și a susținătorilor săi era clară din moment ce guvernul prezentase deja la 16 noiembrie 1892 în Senat, proiectul de lege asupra învoielilor, opera lui P. P. Carp. Acest proiect se discutase deja în Senat și urma să intre și în dezbaterea Camerei. Propunerea lui Păucescu este respinsă de majoritate. Acesta găsește pretextul, de altfel îl căutase, de a trece în disidență. Și pînă la sfîrșitul guvernării conservatoare el va face o aprigă opoziție contra guvernului conservator, respectiv junimiștilor prezenți în guvern, îndeosebi în coloanele ziarului „Naționalul" („Timpul", nr. 32 din 12/24 februarie 1893).

multora dintre vechii conservatori, junimiștii răspund îndeosebi cu energia organizatorică a lui Alexandru Marghiloman. Pentru a pregăti terenul viitoarei șefii a lui Carp (care la rîndu-i o anunța pe a sa), dar și pentru a întări grupul constituționalilor în cazul cînd această șefie nu s-ar fi produs, Al. Marghiloman începe din 1894 o acțiune de organizare a cadrelor conservatoare din județe. El constituie în tot mai multe locuri noi comitete, străduindu-se să pună în fruntea lor adepți de-ai lui Carp, prin îndepărtarea vechilor conservatori. Aceștia din urmă ripostează prin N. Filipescu, din 1893 noul primar al Capitalei. Între cei doi fruntași conservatori începe o rivalitate care devine cunoscută de toată lumea.

În afara acestor disensiuni din partid au existat și dificultăți în sînul guvernului, create de ministrul de Război Iacob (Jacques) Lahovari. La 22 ianuarie 1894, la Cameră, deputatul liberal C. Stoicescu interpelează pe ministru de Război asupra relei stări a armatei și asupra agresiunii pe care maiorul Cocea și un grup de ofițeri o făcuseră asupra lui Alex. Beldiman și a unui redactor al ziarului „Adevărul" (în urma unui atac contra prințului moștenitor Ferdinand)*. Răspunsul lui J. Lahovari a fost de un cinism revoltător: „A mai vorbit d. Stoicescu de un atac al ofițerilor într-o redacție și că acești ofițeri ar fi maltratat pe redactorii și pe directorul ziarului. Ofițerii au avut dreptate căci acel ziar și-a permis să insulte pe șeful batalionului care e prințul moștenitor. Acest ziar necontenit insultă armata și pe șefii ei, și regret că asemenea scene nu se produc mai des, căci numai așa vor fi înfrînți insultătorii armatei" ... Ceea ce însemna ridicarea atentatului și a violențelor la rang de teorie în stat și nu dovedea în nici un caz capacitate po-

---

* Ziarul „Adevărul" era atunci violent antidinastic, atacîndu-l pe rege și familia lui ori de cîte ori se ivea ocazia. La 2 februarie 1895, de pildă, ziarul scria pe prima pagină un titlu mare, în manșetă: „Jos Carol I, rușinea tronului României". De obicei de 10 mai, mai cu seamă la începuturile sale, „Adevărul" apărea în doliu, iar pe frontispiciu stătea scris cu litere mari: „Să te ferești Române de cui străin în casă". „Cuiul" străin era Carol. Alexandru Beldiman mergea pînă acolo încît în corespondența pe care o ținea la ziar lipea singur mărcile pe plicuri și o făcea totdeauna pe dos, cu capul lui Carol răsturnat. Beldiman fusese prefect la Iași pe vremea lui Cuza (era și în februarie 1866 cînd acesta e detronat) și nu-i iertă „neamțului" că l-a înlocuit în scaunul țării.

litică de conducător a celui care făcea astfel de afirmații ce au stîrnit puternice reacții publice. Iacob Lahovari nu semăna deloc cu fratele său Alexandru. N-avea nici inteligența, nici capacitatea politică a acestuia; cu atît mai puțin cultura și talentul oratoric. Tot J. Lahovari stă la originea conflictului dintre o parte a armatei, cavaleria, și guvern. Din cauza rămînerii în urmă a armei cavaleriei, în bună măsură și din vina insuficienței corpului ofițerilor, la inspirația șefului de stat major, gen. Fălcoianu, J. Lahovari hotărăște să aducă mai mulți ofițeri de la alte arme (cei mai mulți de la infanterie) în cavalerie. Ca inspector al acestei arme a fost numit generalul Cantilli, ofițer din infanterie, cunoscut pentru severitatea și excentritățile sale (altfel ofițer energic și capabil). Rezultatul a fost o adîncă nemulțumire a tuturor ofițerilor de cavalerie. 127 dintre ei și-au dat demisia, fiecare șefului respectiv. Agitația în armată și în țară devine foarte mare*. Arma cavaleriei era amenințată cu destrămarea. Liberalii caută să profite, firește, în interes politic. Generalul Lahovari e silit să se retragă și L. Catargiu preia interimatul Ministerului de Război, nemaigăsind nici un general care să-l înlocuiască pe cel demisionat din cauza condițiilor pe care le puneau și care nu puteau fi acceptate de guvern.

Alte convulsii interne guvernul n-a mai cunoscut. A trăit însă într-o confruntare continuă, violentă chiar în 1894, cu Partidul Național-Liberal, care de la Congresul din 8/20 noiembrie 1892 îl avea ca șef pe D. A. Sturdza[3].

D. A. Sturdza imprimă luptei de opoziție înverșunare și violență. Opoziția era „din sistemă", cum se zicea pe atunci, adică tot ce făcea adversarul politic era greșit, era prost făcut. Toate legile pe care le-au dat conservatorii au fost cu asprime criticate; mai mult, de cîte ori era votată o lege liberalii amenințau cum că la venirea lor la putere o vor desființa. Ceea ce nu numai că nu s-a

---

* T. Maiorescu își mărturisește și el „îngrijorarea" (*Însemnări zilnice*, jurnal 15, mss. 3656, f. 46).

[3] Vezi *Istoricul Partidului Național—Liberal de la 1848 și pînă astăzi*, p. 144—145. Sturdza e ales mai întîi, la ședința Comitetului Executiv din 22 iunie 1892, drept președinte al Comitetului Dirigent, la propunerea lui Eug. Stătescu. Titulatura de șef și-a luat-o la Iași, propus fiind de An. Stolojan, și aceasta împotriva dorinței lui E. Carada, care-l voia numai președinte, nu și șef (vezi Tr. Lungu, *op. cit.*, p. 150—151; M. Theodorian-Carada, *Efimeride*, p. 123).

produs, dar liberalii au continuat opera conservatorilor, ducînd-o mai departe. Așa s-a întîmplat cu legea jandarmeriei, pe care ei o vor completa, întărindu-i exact caracterul represiv pe care i-l criticau; tot astfel cu legea maximului, împotriva căreia ei au organizat la 5 aprilie o mare manifestație în afara Camerei și pe străzile Capitalei[4]. Manifestația părea să aibe caracterul unei răscoale pentru răsturnarea guvernului conservator. Liberalii nu voiau însă convulsii de stradă. După prima mișcare mai îndrăzneață, D. A. Sturdza — și odată cu el cei mai de seamă fruntași liberali — dădeau înapoi. Ei nu voiau decît să atragă atenția suveranului că a sosit vremea chemării lor la guvern. După acțiunea din aprilie însă regele cere conducătorilor liberali să-și modereze atitudinea fiindcă nu va schimba guvernul „sub presiunea unei mici răscoale fără nici o idee la bază"[5].

Cu deosebire violentă este campania liberalilor în 1894 în jurul problemei naționale stîrnită de procesul memorandiștilor. Fiind partid de opoziție, deci cu mult mai mare libertate de a se exprima, P.N.L. era chiar silit, cum ulterior vor fi siliți conservatorii, să ia atitudine deschisă contra asupririi naționale a românilor ardeleni de către unguri. Era o regulă știută de toată lumea și nu trebuia o înțelegere anume între guvern și opoziție pentru ca regula să funcționeze. Clasa politică conducătoare românească nu putea să uite că în afara granițelor statului trăiau sub asuprire milioane de români care priveau spre București ca spre o izbăvire. Liberalii și-au depășit însă rolul în criza Memorandum-ului, fiind tentați, în lupta lor pentru putere, să-i considere pe conservatori adevărații dușmani ai cauzei naționale și să-i trateze uneori la fel ca pe guvernanții unguri*. Ceea ce era, firește, un exces pe care D. A. Sturdza îl va și plăti.

---

[4] C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. II, p. 150—151.

[5] *Ibidem*, p. 152.

* Vezi denunțurile lui Sturdza contra lui Take Ionescu din septembrie 1894, în Vasile Netea, *Istoria memorandumului românilor din Transilvania și Banat*, București, 1947, p. 375. Dacă acestor excese ale luptei pentru putere li se puteau, pînă la urmă, găsi o justificare, unele scrieri ale unor istorici de mai tîrziu — care deci nu trăiau febra momentului, și care n-ar trebui să se simtă angajați în nici o bătălie, decît în aceea pentru adevăr — nu-și află nici una (vezi I. Gheorghiu și I. Negoiu, *Politica antinațională a claselor conducătoare din România față de Tran-*

Pe aceeaşi linie, de nestăpînire şi violenţă, este şi campania liberalilor contra legii minelor a lui P. P. Carp*. Nu „constituţionalismul" legislaţiei conservatoare îi interesa, ci preluarea puterii. Neînţelegerile lor interne (dezacordul frecvent dintre N. Fleva şi D. A. Sturdza, în principal), declaraţiile foarte partizane ale lui Sturdza în problema naţională şi, nu în ultimul moment, eficacitatea de guvernare a conservatorilor le amînă încă venirea la guvern. În sfîrşit, în vara lui 1895, regele le-o făgăduieşte. Eugen Stătescu, pînă atunci retras din lupta politică, este trimis în audienţă. Carol I îi promite aducerea lui D. A. Sturdza „spre iarnă". Violenţele de stradă şi de limbaj (din presă şi întruniri) încetează. „Guvernul apropiat era făgăduit".

După legea minelor guvernul conservator începe să dea semne vădite de uzură. Cu ocazia discutării acestei legi mai vechi fricţiuni interne ies din nou în evidenţă. Preşedinţii corpurilor legiuitoare, G. Manu şi Gh. Grig. Cantacuzino, au ameninţat chiar cu demisia în cazul cînd P. P. Carp n-ar fi acceptat unele modificări ale proiectului (la insistenţa lui L. Catargiu şi Alex. Lahovari, acesta le acceptă). Încă în iulie 1894, T. Maiorescu îi scria lui Duiliu Zamfirescu: „prevederea că la anul se va schimba regimul la noi şi vor veni roşii se întemeiază (dar să rămînă vorba între noi) pe hotărîrea lui Carp de a se retrage din minister înainte de alegerile generale, pentru a nu le face în nici un caz cu L. Catargiu". Aceste alegeri generale trebuiau să se facă la sfîrşitul legal al celor patru ani prevăzuţi în art. 66 din Constituţie. Camera conservatoare de acum fusese aleasă în februarie 1892. Aşadar, abia în februarie 1896 expira mandatul ei. Aceasta după unele interpretări juridice. După altele, el expira între 15 februarie — 15 noiembrie 1895, pentru că, se spunea, principala misiune a unei Camere este să fixeze bugetul

---

silvania în ultimile decenii ale secolului al XIX-lea, în „Analele Universităţii C. I. Parhon", seria ştiinţe sociale, istorie, an IX, nr. 116 din 1960).

* Vezi Traian Lungu, *op. cit.*, p. 139—141.

anual*. Evident o discuție pur formală, noul parlament liberal putînd foarte bine să revină asupra votării bugetului cu amendamentele necesare. În jurul acestei discuții se angajează în fapt vrerile politice ale vechilor conservatori, pe de o parte, și ale junimiștilor, pe de alta. Cei dintîi ar fi voit să mai rămînă, din moment ce campania de răsturnare dusă de liberali se dovedise neputincioasă. În acest sens L. Catargiu cere în Consiliul de Miniștri și apoi la rege ca să organizeze guvernul conservator viitoarele alegeri. Însă în guvern i se opun cei trei miniștri junimiști. Ei credeau că după ce guvernarea conservatoare durase șapte ani și jumătate, produsese, cum scria Maiorescu, „un fel de saturație a spiritelor"[6], al cărei simptom evident era slăbirea disciplinei de partid (și el dădea ca exemplu cearta dintre N. Filipescu și Al. Marghiloman, care antrenase și pe alții). Astfel că importante proiecte de legi, ca organizarea meseriilor, descentralizarea comunală, inamovibilitatea magistraturii ș.a., nu mai era oportun să fie aduse în fața unui Parlament lipsit de bunăvoință, cu atît mai mult cu cît era nevoie și de o mai lungă pregătire pentru punerea lor la punct.

La sfîrșitul lui septembrie cele două opinii se confruntă destul de aspru în Consiliul de Miniștri. Junimiștii își dau demisia. Bătrînul lider conservator face apel la Gh. Grig. Cantacuzino, G. Manu și Gr. Triandafil care să-i înlocuiască. Dar Manu, chemat de rege pentru consultări, crede neviabilă această soluție și sfătuiește pe suveran să n-o accepte și să cheme pe liberali. C. Olănescu, mi-

---

* Or Camera conservatoare votase deja în martie 1895 al patrulea buget (pentru anul lucrător 1895—1896). Dacă i s-ar mai fi prelungit existența ar fi trebuit să-l voteze și pe al cincilea și, vorba lui Maiorescu, „ar fi fost în contra bunului simț ca ministerul liberal să intre în funcție de abia în februarie 1896, adică după ce bugetul pe 1896—1897 ar fi fost alcătuit de Camera conservatoare și regimul liberal condamnat să administreze statul pe un an de zile — nu după propriile sale vederi financiare, ci după vederile adversarilor săi". (*Duiliu Zamfirescu și Titu Maiorescu în scrisori*, p. 345).

[6] T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. IV (1888—1895), p. 109.

nistru la Lucrările Publice, comunică şi el lui L. Catargiu intenţia de a demisiona. În sfîrşit, Gh. Gr. Cantacuzino e şi el de părere că trebuiau chemaţi liberalii. O ultimă încercare a lui L. Catargiu pe lîngă junimişti, cărora le oferă şi un al patrulea portofoliu pentru C. Arion, eşuează şi cabinetul conservator se retrage*.

---

* „Timpul" putea să scrie: „Partidul Conservator n-a stat un singur moment la cîrma statului numai prin impulsiunea dobîndită par la force acquise, adică agăţîndu-se de putere pentru a nu face loc altora, ci a ţinut să dovedească ţării că întruneşte condiţia primordială a unui partid de guvernămînt" (nr. 177 din 9/21 august 1895). P. P. Carp spunea la 24 octombrie 1895: „Demisia guvernului a fost provocată. Nu mai puteam rămîne la cîrmă fără a fi expuşi unei dezagregări. Atunci am fi fost condamnaţi a sta mai mult în opoziţie, a reveni mai greu la putere [...]. Noi am vrut să ne retragem şi am căzut în picioare [...]". („Timpul", nr. 239 din 26 octombrie/7 noiembrie 1895).

III

O OPOZIȚIE SIGURĂ DE EA ÎNSĂȘI

O perioadă de lungă guvernare lua sfîrșit. O perioadă în care conservatorii dovediseră că nu aveau un partid disciplinat. Dimpotrivă. În același timp însă ei arătaseră că pot pînă la urmă să dea un guvern capabil și de durată chiar dacă se sprijineau pe un lanț de compromisuri între rivalitățile de persoane. Cît de rezistentă putea fi această suită de compromisuri în opoziție?

La 22 octombrie/3 noiembrie 1895 se întrunește Clubul Central Conservator din București (circa 250 de persoane, cu invitați cu tot). Vorbitorii cer păstrarea unității grupărilor conservatoare. Pentru alegerile ce veneau se formează un Comitet Electoral Central în care intrau toți fruntașii cunoscuți și alții pe lîngă ei (în total 22 de persoane)[1]. Două zile mai tîrziu se întruneau și junimiștii (circa 100 de persoane) la Clubul central constituțional. Se alege și aici un Comitet Electoral Central care, se preciza, va lucra „în cea mai perfectă înțelegere și concordie cu Partidul Conservator". Orientarea junimiștilor era, deocamdată, pentru menținerea strînsei colaborări și conlucrări cu vechii conservatori. Discursul lui P. P. Carp o proba peremptoriu: „Eu vă rog să uitați toate disensiunile și să mergeți mînă în mînă în aceste alegeri cu membrii clubului conservator prezidat de d. L. Catargiu de care nu mă pot decît felicita pentru timpul cît a fost

[1] „Timpul", nr. 237 din 24 octombrie/5 noiembrie 1895.

președintele consiliului"[2]. Dar de ce trebuia să țină Carp acest discurs într-un club conservator deosebit și nu la clubul conservator? Adică de ce îndată după căderea guvernului junimiștii au simțit nevoia să se adune ei între ei și nu împreună cu ceilalți? Faptul era simptomatic. Alegerile sînt pentru conservatori o mare înfrîngere. La Cameră nu se aleg decît patru deputați: M. Ghermani la Rîmnicu Sărat, Al. Marghiloman la Buzău, C. Cantacuzino—Pașcanu la Roman și C. Popovici zis Răcăciune la Suceava. La Senat doar trei: bătrînul I. Brabeteanu la Romanați, Chircu la R. Sărat și T. Maiorescu la Universitate (28 voturi din 55)[3]. Alături de ei se aleg, dar pe liste liberale, conservatorii disidenți Grig. Păucescu și C. Esarcu. Majoritatea fruntașilor conservatori cad, uneori spectaculos. L. Catargiu cade la Galați cu 86 voturi contra lui Gregoriade Bonachi, care obține 152; Al. Lahovari pierde la Giurgiu cu 47 voturi contra 96 ale lui Alex. Filipescu; P. P. Carp e bătut la Botoșani de tînărul C. Vernescu cu 170 contra 66; generalul Manu cade în Capitală cu 235 voturi contra 1568 ale lui C. Nacu ș.a. Victoria guvernului era categorică. Alegerile, pretinse mai libere sub ministeriatul lui N. Fleva, au fost în fapt ca toate cele de mai înainte*. Căci vorba lui C. Bacalbașa, nu se putea ca „un partid care dăduse timp de 4 ani unul din cele mai bune guverne" să fie astfel „răsplătit" de corpul electoral. E posibil ca folosind mai multă energie în alegeri, (căci nu s-au „întrebuințat" deloc) fruntașii conservatori să se fi ales. Așa ... guvernul liberal aproape că n-avea opoziție în Parlament. Ceea ce era, după T. Maiorescu, periculos, „deoarece în lipsa unei opoziții mai însemnate, disciplina partizanilor se destramă și pretențiile lor cresc peste orice putință a satisfacerii"[4]. În plus, în momente de criză, cum a fost conflictul mitropolitan, prezența în Parlament a fruntașilor conservatori

---

[2] *Idem*, nr. 239 din 26 octombrie/7 noiembrie 1895.

[3] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, jurnal 17, mss. 3658, f. 3; C. Bacalbașa, *op. cit.*, II, p. 123.

* E nostim ceea ce îi spunea N. Fleva lui T. Maiorescu la 18/30 martie 1899 (pe atunci N. Fleva îi făcea o aprigă opoziție lui D. A. Sturdza): „aș vrea să fiu ministru de interne și să fac alegeri; voi face alegeri libere! Și de-o ieși un puiu de sturdzist lasă pe mine!"!! (T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, jurnal nr. 19, mss. 3 660, f. 119).

[4] T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. V (1895—1899), București, 1915, p. 15.

ar fi îngăduit mai lesne o soluție. Un punct de vedere de care nici unul din cele două partide guvernamentale n-a prea ținut seama. Alegerile din noiembrie 1895 demonstrau și ele că din cele două partide, cel liberal era cel mai puternic, cu mai mulți aderenți și cu o disciplină mai strînsă. Nu pentru că își asigura aproape unanimitatea cînd era la putere. Faptul putea să dovedească în primul rînd, cum spunea Vasile Lascăr, ministrul liberal de Interne în 1903, că „nu ... e țară în lume unde să fie niște agenți electorali de forța agenților noștri polițienești"[5]. Nu, ci pentru că de cîte ori s-a aflat în opoziție de fiecare dată P.N.L. a obținut un număr suficient de mare de reprezentanți în Parlament. Avantajul unei forțe politice superioare, avantajul numărului, neînsoțit, din păcate, cel puțin în aceste momente, și de o valoare politică pe măsură. Acest din urmă aspect, fără îndoială, îl determina pe regele Carol să spună în martie 1896: „Je n'aurais pas cru le parti libéral si faible"[6]. Accleași vorbe i le spune lui Titu Maiorescu și în noiembrie 1896[7].

1. Politică în afara guvernării

Conservatorii încearcă o strîngere a rîndurilor, mai ales că înfrîngerea atît de categorică în alegerile parlamentare îi pusese într-o situație politică de vădită inferioritate. La Craiova Nicu Economu, pînă atunci disident, îi chema acum pe toți să uite vechile răfuieli și să lupte strîns uniți împotriva liberalilor. Într-o alegere parțială la Ploiești din ianuarie 1896 este ales Gh. Gr. Cantacuzino. Pentru mulți conservatori faptul părea o chemare la acțiune. Clubul conservator din Ploiești, care tocmai își începea activitatea, organizează o întrunire, la care participă circa 100 de persoane și la care vorbesc Gh. Gr. Cantacuzino, Take Ionescu ș.a. (primul e ales președinte). După exemplul Ploieștiului se organizează un club conservator la Rîmnicu Vîlcea, avînd ca lider pe Al. Lahovari, un altul la Bacău, cu col. N. Krupensky, Iorgu Sturdza, Dim. Ghica- Comă-

[5] Vasile Lascăr, *Discursuri politice* (adunate și adnotate de Marius Theodorian-Carada), vol. I, București, 1912, p. 609.
[6] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, jurnal 17, mss. 3658, f. 8.
[7] *Ibidem*, f. 72.

neşti, Dim. Rosetti Teţcanu ş.a. în conducere. La Cîmpulung se alege un comitet de acţiune al clubului local pentru impulsionarea activităţii. Reafirmîndu-şi prezenţa Clubul Conservator Central de la Bucureşti organizează întruniri la 3/15 aprilie 1896 şi la 23 aprilie /5 mai 1896. La cea dintîi, gen. Manu propune ca membrii clubului să se întîlnească în fiecare miercuri şi să-şi concentreze acţiunile. La cea de-a doua Al. Lahovari, Take Ionescu, N. Filipescu atacă foarte dur pe liberali*. Cu acest prilej Gh. Gr. Cantacuzino cere întărirea şi organizarea sistematică a partidului atît la centru cît şi în judeţe[1].

O victorie conservatoare este şi alegerea noului comitet al Ligii Culturale, cu I. Grădişteanu, C. Dissescu, M. Balş, dr. Obregia, V. A. Urechia ş.a., cei mai mulţi membri ai Partidului Conservator, care înlocuieşte vechiul comitet, sturdzist.

În general însă conservatorii trăiesc o viaţă politică destul de liniştită la începutul guvernării D. A. Sturdza. Rostul luptei politice era luarea puterii, guvernarea. Or nu putea fi vorba de aşa ceva din moment ce adversarul politic abia se instalase în scaun. Firește lupta în opoziţie trebuia să fie subordonată eficienţei. În interesul acesteia ea trebuia să se facă simţită, să-şi sporească necontenit prezenţa, să devină o presiune şi să impună schimbarea. Dar conservatorii, liderii cu deosebire, chiar dacă nu mai erau boieri, aveau destule obiceiuri de-ale acestora. Comoditatea era unul dintre ele. Nu se deranjau prea mult niciodată şi cu atît mai puţin pentru o perspectivă îndepărtată. Lăsau evenimentele să curgă, fără să le îndemne prea tare.

Se întîmplă însă că evenimentele vin peste ei. Şi vor veni mereu în timpul acestei guvernări liberale, incapabilă de o unitate de concepţie şi de o disciplină politică. Vor veni luînd forma unor greşeli politice. Cel dintîi eveniment

---

* Acum rosteşte cel dintîi asprele vorbe la adresa lui Sturdza: „Cînd te vei fi îngenunchiat d-ta la Iaşi sau la Bucureşti, noroiul va rămîne pe grumajii ţării şi nu numai pe fruntea d-tale". Iar Take Ionescu acuză „libertatea" alegerilor sub liberali: „mă rog la D-zeu ca de cîte ori voi fi în opoziţie să nu ne mai dea alegeri libere ca să mă pot alege şi eu deputat".

[1] „*Timpul*", nr. 76, 92, 93 din 5/17 aprilie, 25 aprilie/7 mai, 26 aprilie/8 mai 1896.

e criza mitropolitană*. Agitația stîrnită de îndepărtarea neobișnuită a capului bisericii române ia atari proporții încît guvernul D. A. Sturdza n-o mai poate stăpîni. Conservatorii nu puteau să nu intervină. Mai ales că această criză aduce discordia în rîndurile liberalilor. P. S. Aurelian, Em. Costinescu, V. Lascăr, D. Gianni, B. Șt. Delavrancea, P. Grădișteanu, Em. Porumbaru ș.a. — așa-numiții drapeliști — se ridică contra lui D. A. Sturdza. Lor li se alătură N. Fleva, care, îndepărtat cam nepoliticos de la guvern în ianuarie 1896, caută acum să se răzbune contra șefului liberal, a cărui șefie de altfel el o contestase de la început și n-o acceptase decît à *contre coeur*. N. Fleva dă acțiunii antiSturdza pecetea personalității sale turbulente. În chestiunea Ghenadie, N. Fleva este acela care începe marile întruniri și agită Bucureștiul de la un cap la altul. Liberalii disidenți destabilizează, ei cei dintîi, situația partidului lor la putere. Conservatorii intră în

---

* La 16 mai 1893 fusese numit mitropolit primat episcopul Ghenadie al Argeșului în locul lui Iosif Gheorghian. Ghenadie n-avea însă titluri academice și potrivit legii sinodale din 1872 el nu putea să fie mitropolit. Take Ionescu, ministru al Cultelor, a impus însă Parlamentului abrogarea acelui articol din lege și ridicarea episcopului de Argeș la rangul bisericesc suprem. „Îndoită greșeală, cum comenta T. Maiorescu mai tîrziu, și prin abrogarea unei legi bune și prin propunerea unei alegeri proaste" (*Discursuri parlamentare*, vol. IV, 1904, p. 79). Ghenadie, în bune raporturi cu D. A. Sturdza cu care și colaborase, financiar, la editarea cîtorva volume de documente istorice, prin alegerea sa sub conservatori își atrage dușmănia lui Sturdza. Totuși la începutul guvernării liberale cei doi colaborează, amestecîndu-se în administrația Așezămintelor Brîncovenești unde D. A. Sturdza voia să pătrundă (ele erau conduse atunci de prinții Gh. Bibescu și Al. Știrbei). Amestecul lor provoacă nevotarea bugetului așezămintelor, ceea ce determină cererea de sprijin a celor doi prinți adresată regelui. Carol I îl sfătuiește pe mitropolit să lase în pace administrația Brîncovenească. Ghenadie nu ascultă sfatul suveranului. D. A. Sturdza, obișnuit să treacă dintr-o extremă într-alta, redevine dușman al mitropolitului. Împreună cu ministrul de Justiție, Stătescu, alcătuiește un voluminos dosar împotriva capului bisericii și provoacă și o judecată bisericească, la 20 mai 1896, 12 membri ai Sinodului condamnîndu-l pe mitropolit și cerînd guvernului să execute sentința. Ceea ce guvernul se grăbește să facă, neluînd în seamă efectele civile și politice pe care o atare procedură, fără anume reglementări între Sinod, guvern și Parlament, inevitabil că le-ar fi atras după sine. S-au adăugat la aceasta și brutalitatea felului în care capul bisericii a fost dus sub pază la Căldărușani și inabilitatea juridică a ministrului P. Poni. Plus complicații cu bisericile ortodoxe din țările vecine (Vezi pe larg, C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. II, p. 203 și urm.; T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. V, 1915, p. 24 și urm. ori Preot prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol III, București, 1981, p. 139—140). Foarte interesante sînt și *Însemnările din viața mea*, ale lui I Cerchez (Caiet 3, f.f.).

curentul creat de aceştia şi profită, ajungînd în fapt arbitrii situaţiei politice. La 26 mai/7 iunie 1896, Partidul Conservator organizează o mare întrunire la „Dacia". L. Catargiu, Take Ionescu, N. Filipescu, C. Dissescu, I. Lahovari, Gh. Gr. Cantacuzino, M. Kornea atacă guvernul Sturdza şi cer retragerea lui ca incapabil[2]. Pe lista vorbitorilor nu era nici un junimist. Şi nu întîmplător, cu patru zile înaintea acestei întruniri, L. Catargiu merge la T. Maiorescu şi-l întreabă dacă ei, junimiştii, vor participa. Maiorescu îi telegrafiază lui Carp la Ţibăneşti. În chiar ziua întrunirii Carp convoacă o şedinţă a clubului constituţional. M. Ghermani, Dissescu, Lupu Costache au cerut să participe. T. Maiorescu, Al. Marghiloman s-au declarat împotrivă. P. P. Carp a împărtăşit punctul de vedere al acestora din urmă şi i-a comunicat lui L. Catargiu această hotărîre[3]. Carp era din principiu contra manifestaţiilor de stradă. Totdeauna prefera espectativa*, fiind convins că vor fi destui aceia care vor ieşi în stradă şi vor pregăti un teren politic de schimbare. De care el şi ai lui vor profita desigur. O poziţie care, firește, nu era de natură să trezească cine ştie ce simpatii între conservatori. Dimpotrivă. Şi mai era un motiv pentru care P. P. Carp nu voia să participe la acţiuni deschise de opoziţie. Era o fire orgolioasă. El ştia că n-are cum să fie el vioara întîi în manifestaţiile de stradă, adică acolo unde un N. Filipescu sau Take Ionescu, de pildă, îi erau net superiori. Căci ştiau cum să se adreseze mulţimilor şi să le dinamizeze. Oratoria incisivă şi ironică a lui Carp, cu mare trecere în Parlament, n-avea acelaşi efect în faţa unei mulţimi eterogene.

Oricum ar fi, de unde pînă în mai 1896 conservatorii acţionaseră împreună — şi aceasta încă din 1891 — acum, prin refuzul junimiştilor de a se angaja alături de L. Catargiu în răsturnarea guvernului Sturdza, din nou intră dezunirea în rîndurile lor. Şi în vreme ce Take Ionescu sau N. Filipescu sînt foarte activi, sînt factori dinamici ai opoziţiei — şi ca ei sînt şi alţi fruntaşi între care şi Gh. Gr. Cantacuzino care iese din expectativa lui de mai bine de 20 de ani —, T. Maiorescu, în calitatea lui de

---

[2] „Timpul", nr. 116 din 28 mai/9 iunie 1896.
[3] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, jurnal 17, mss. 3658, f. 17—18.
* Vezi şi părerea lui Z. Ornea, *op. cit.*, p. 332.

rector al Universității, îi împiedică pe studenți (amenințîndu-i cu jandarmii) să participe la agitația opoziției[4]. Această agitație se mai potolește în timpul vacanțelor de vară și a vizitei lui Franz Joseph la București din septembrie 1896. Dar ea reîncepe în octombrie cu îndoită putere, „chestia Ghenadie", intrată în mijlocul politicianismului, nefiind altceva decît o armă politică cu care opoziția urmărea răsturnarea guvernului. La 26 octombrie/7 noiembrie 1896 conservatorii țin o mare întrunire publică la București. „Partidul nostru fiind aproape exclus din Parlament, singurele mijloace de intervenire în afacerile țării ce ne-au mai rămas sînt presa și întrunirile publice" — scria oficiosul conservator[5]. Cu acest prilej Take Ionescu citește o petiție a locuitorilor bucureșteni către rege ca să se facă dreptate obijduitului mitropolit. („Obijduitul" era un om foarte bogat și care făcuse avere nu întotdeauna cu mijloace creștinești). La întrunire vorbesc L. Catargiu, Gh. Gr. Cantacuzino, G. Manu, Take Ionescu, N. Filipescu, I. Lahovari, C. Dissescu (acesta era membru atit al Clubului conservator, cît și al celui constituțional). Al. Lahovari ține ultimul său discurs. Curînd va pleca la Paris de unde nu se mai întoarce decît pe catafalc*. O altă întrunire se ține la Craiova la 3/15 noiembrie 1896 în prezența tuturor fruntașilor (aici participă și I. L.

---

[4] C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. II, p. 209.

[5] „Timpul", nr. 238 din 26 octombrie/7 noiembrie 1896.

* Alex. Lahovari moare la 3/15 martie la Paris, unde se dusese pentru educația copiilor săi. Cu moartea lui conservatorii pierdeau o mare inteligență politică. Era un spirit instruit și cultivat, totdeauna clar în exprimare. O memorie ieșită din comun. În orice moment își aducea aminte un citat, un vers, o vorbă bine nimerită. Studiile sale la liceul Louis le Grand din Paris și la Facultatea de Drept tot de aici fuseseră strălucite și îi aduseseră nenumărate premii. De la 1870, de cînd e prima oară ministru (în cabinetul junei drepte a lui Manolache Costache), a jucat un rol important în rîndurile conservatorilor, căci tuturor le impunea prin strălucire oratorică, prin cultură și soliditate de caracter. Neam de boier din Vîlcea, el a rămas boier în concepțiile sale sociale și politice. Cultura și educația, franceze amîndouă, îi șlefuiseră aceste concepții, le adaptaseră vremurilor noi, dar nu i le îndepărtaseră. Ideile democratice erau pentru el aproape sinonime cu demagogia. Totdeauna a crezut că oamenii sînt foarte diferiți între ei, dar cei inteligenți, culți și cu avere erau datori chiar să-i conducă pe ceilalți. Multe din ideile sale au îmbogățit doctrina conservatoare românească (mai ales că știa să le dea și o formă prin care se întipăreau în memoria contemporanilor), multe legiuiri conservatoare îi datorează contribuția, căci era un om politic de guvern și acțiune guvernamentală și prea puțin de opoziție, de luptă pentru înlăturarea adversarului.

Caragiale care ia şi el cuvîntul la banchet). La 10/12 noiembrie 1896 se ţine o întrunire la Iaşi şi în aceeaşi zi una la Bîrlad. La cea dintîi participă şi conservatori din Botoşani, Dorohoi, Fălticeni, Roman, Vaslui, Huşi, Piatra Neamţ, Tecuci, Bacău, Focşani[6]. Organizatorul cel mai priceput al conservatorilor în toată această campanie era N. Filipescu*. Aşa după cum la liberalii disidenţi sufletul era N. Fleva. De o parte şi de alta întrunirile, manifestaţiile de stradă, uneori şi cu „asalturi" asupra palatului regal (multe din aceste manifestaţii, mai cu seamă cele organizate de N. Fleva, erau susţinute financiar de însuşi exmitropolitul Ghenadie, acesta fiind în spatele anonimului comitet de 300 care chema cetăţenii Capitalei la întruniri). Practic, aproape în fiecare duminică se ţineau întruniri şi manifestaţii. La ele continuau să nu participe fruntaşii junimişti. Ei sînt însă mereu în preajma eşafodajului puterii**. Consultaţi de liberali, ei riscau să cadă în repetarea procedeului de mai înainte, din timpul guvernării I. Brătianu, al „opoziţiei miluite". Un incident, pătrunderea poliţiei în universităţi, pe coridoare şi în sălile de curs, îl sileşte însă pe T. Maiorescu, în calitatea lui de rector (tocmai fusese reales la 26 octombrie/7 noiembrie 1896 cu 37 voturi din 55), să ia apărarea studenţilor la Senat, declarînd că-şi va da demisia (ceea ce şi face) pentru că: „Eu nu pot sta în capul unei Universităţi pîngărite".

Între timp guvernul Sturdza îşi trăieşte ultimele momente. L. Catargiu este chemat la Palat să-şi spună pă-

---

[6] „Timpul", nr. 239 din 29 octombrie/10 noiembrie, nr. 245 din 5/17 noiembrie, nr. 250 din 12/24 noiembrie 1896.

* Din această cauză regele îl şi numea pe N. Filipescu „un rău element", un om politic care îl deranja (vezi T. Maiorescu, *Insemnări zilnice*, jurnal 17, mss. 3658, f. 72).

** T. Maiorescu este consultat de rege la 16/28 noiembrie în privinţa chestiunii Ghenadie, acesta comunicîndu-i că va trebui ca guvernul să ceară sinodului revizuirea hotărîrii, să se schimbe ministrul cultelor (P. Poni), iar Ghenadie să-şi dea demisia. Lui P.P. Carp regele îi trimite vorbă: „je veux vous demander un conseil". Acelaşi T. Maiorescu este consultat şi de D.A. Sturdza care-i atrage atenţia că „pericolul chestiunii vine de la Rusia [...]. De aceasta mi-e teamă şi de aceasta aş vrea să se aplaneze chestia Ghenadie". T. Maiorescu refuză să dea altceva decît sfaturi generale („Pă d-ta ce crezi ca guvern; ce are să facă Ghenadie, e altă treabă"), iar atunci cînd şeful guvernului îi spune că va mai trece pe la el, Maiorescu notează: „Aceasta mi-e neplăcut. Eu nu vreau să fiu de connivenţă cu el. Trebuie să caut a arăta că rămîn opoziţie" (*Idem*, f. 73, 74). Asupra desfăşurării audienţei lui Carp la rege, ca şi asupra celei a lui L. Catargiu de altfe, nu avem surse (dezavantajul de a nu scrie memorii).

rerea. Şeful conservator declară categoric că guvernul Sturdza trebuie să demisioneze şi să fie înlocuit de un alt guvern, tot liberal, eventual cu preşedintele Camerei în frunte*. În ciuda rezistenţei lui D. A. Sturdza (care nu voia un alt guvern liberal fără el ca şef, căci se temea că-şi va pierde şi şefia partidului, şi prefera venirea conservatorilor), la 11 noiembrie, cu consimţământul tuturor liberalilor, se formează guvernul P. S. Aurelian (cu o viaţă foarte scurtă, căci era născut dintr-un compromis şi cu un singur scop: rezolvarea chestiunii Ghenadie). Conservatorii l-au numit „minister de cîrpăceală"[7]. Dar i-au dat sprijin în rezolvarea chestiunii mitropolitane, I. Catargiu obţinînd de la mitropolit demisia sa pe care şeful conservator o va da regelui**. La 1 decembrie P. S. Aurelian îl vizitează pe I. Catargiu la el acasă pentru a dobîndi condiţiile împăcării mitropolitului Ghenadie. Presa conservatoare a ţinut să sărbătorească faptul***. Pe de altă parte o opoziţie comună a celor două partide se fixează în desele întîlniri ale lui Take Ionescu cu V. Lascăr, ministrul de Interne (cei doi fiind în strînse relaţii colegiale din avocatură). Cu concursul ambelor partide criza exmitropolitului Ghenadie este aplanată.

De remarcat că junimiştii, după cum nu se amestecaseră în nici unul dintre momentele crizei Ghenadie, nu se amestecă nici în aplanarea ei. V. Lascăr i-a cerut lui T. Maiorescu ca grupul lor să fie de acord cu modalitatea sub care guvernul liberal va rezolva criza. Maiorescu îi răspunde că „noi n-avem cu Ghenadie nici în clin, nici în mînecă", iar Carp: „noi nu ne amestecăm în a da sfaturi guvernului; să aranjeze chestia mitropolitului cum crede. Noi nu facem agitaţii în genere, mai ales nu în chestia

---

* După C. Bacalbaşa regele i-ar fi oferit lui puterea, dar I. Catargiu a refuzat pentru că se angajase în faţa lui Ghenadie că-l va readuce în scaunul mitropolitan şi n-avea cum să-şi ţină făgăduiala. De aceea el ar fi declarat: „Nu, sire; liberalii au deschis chestia Ghenadie, liberalii trebuie s-o închidă. Trebuie să vină un alt guvern liberal" (C. Bacalbaşa, *op. cit.*, vol. II, p. 220).

[7] „Timpul", nr. 529 din 23 noiembrie/5 decembrie 1896.

**Se pare că Ghenadie ar fi dat o demisie şi lui N. Fleva (vezi o scrisoare a lui Vasile Lascăr către Take Ionescu din 20 aprilie 1900 în M. Theodorian-Carada, *Vasile Lascăr*, Bucureşti, 1913, p. 135 şi urm.).

*** Vezi, de pildă, „Timpul", nr. 267 din 3/15 decembrie 1896, articolul *Trădiască Lascăr Catargiu* şi demersul scris cu aldine. „Epoca" publică un articol asemănător închinat lui N. Filipescu.

mitropolitului"[8]. Junimiștii erau convinși că în mult agitata chestiune atitudinea lor a fost bună, nu a conservatorilor catargiști. „Conservatorii își fac iluzii — scria Maiorescu. Atitudinea rezervată a junimiștilor cred că a fost singura cuminte și că de astă dată am dobîndit toată încrederea regelui și a oamenilor cuminte din țară, cu toată părerea contrară a politicienilor à la Fleva—Filipescu"[9]. Că așa era, junimiștii căutau s-o dovedească cu înscrierile în clubul lor ale unor liberali: deputații și senatorii din Tecuci și Focșani, cu Take Atanasiu și N. Săveanu în frunte, avocatul Toneanu din Galați (fostul prefect al liberalilor la Tulcea și mai înainte prim-procuror), cu mai mulți prieteni ai săi („căci el, Toneanu, și-a pierdut acum toate iluziile asupra liberalilor")[10]. T. Maiorescu notează: „de altminteri noi trebuie să fim tocmai acum rezervați cu liberalii care năvălesc la noi, că ar putea unii să ne devie incomozi". În același timp, avocatului Vineș, la Camera avocaților, nu se poate abține să-i spună: „că nu trece zi în care să nu ne dea a înțelege, cînd lui Ghermani la Cameră cînd mie la Senat, că vor să se apropie de noi". Intenția lui Maiorescu era „*să se audă* la conservatori (subl. în text) că noi sîntem acum îmbulziți de apropierea multor liberali și că rezistăm pentru ca conservatorii să se lase mai jos cînd va veni vorba de formarea ministerului I. Catargiu". Procedeul nu era tocmai leal și de aceea lui T. Maiorescu însuși îi pare rău că l-a luat gura pe dinainte[11].

Conservatorii catargiști, la rîndul lor, caută și găsesc aliați. În vreme ce junimiștii cochetau cu liberalii disidenți, ei își apropie pe radicalii lui G. Panu, cu care, de altfel, se și unesc. Faptul poate părea bizar pentru un om al secolului XX, învățat cu delimitări politice clare și reținut în fața mezalianțelor ideologice — pe care de altfel, le respinge. Nu era însă bizar pentru chipul cum se făcea politică în Vechiul Regat la sfîrșitul veacului trecut, adică într-un cadru doctrinar foarte amestecat. Doar socialiștii aveau o politică foarte clară, urmărind o tactică, o strategie, un program și o doctrină proprii unui

---

[8] T. Maiorescu, *Insemnări zilnice*, jurnal 17, mss. 3658, f. 81.
[9] *Ibidem*, f. 84.
[10] *Ibidem*, f. 81, 82.
[11] *Ibidem*, f. 83—84.

partid al clasei muncitoare. Celelalte categorii de oameni politici, să le zicem burghezi, acționau — chiar dacă nu de regulă — într-o zonă fără delimitări categorice. Ideile erau în slujba intereselor. După 1892 G. Panu a început să renunțe la principiile democrat-radicale, pentru care militase pînă atunci, și la „procedările" speciale ale grupului radical, pentru că „din punct de vedere practic s-a convins [...] că nu-l vor duce la nici un rezultat și că va fi condamnat, după credința d-sale, să rămîie veșnic un doctrinar, un propagator teoretic, un ziarist eminent, dar nimic mai mult", cum ține să consemneze Teodor Vasiliu, unul din adepții lui[12]. Or, G. Panu voia să fie mai mult. Nu-i vorbă realul său talent politic îl recomanda pentru cele mai înalte funcții. După ce s-a convins că Parlamentul conservator era unul „de lungă durată" și pus pe fapte, G. Panu s-a hotărît să se apropie de conservatori. El a și găsit calea apropierii prin susținerea în Parlament a programului de reforme conservatoare care avea, „în unele puncte de detaliu numai, iar nu în doctrinele fundamentale, oarecare asemănare cu doctrinele radicale", cum sublinia același Teodor Vasiliu. În 1892 G. Panu încheie un cartel electoral cu guvernul, la alegerile comunale din 1894 altul*. În răspunsul la Mesajul tronului din decembrie 1894 Panu explica aceste carteluri prin aceea că lui conservatorii i se păreau superiori liberalilor mai ales în chestiunile economice și sociale și în soluțiile ce caută să le dea acestora. Programatic liderul radical își metamorfozează ideile**. El renunță la vechile principii și idealuri pentru a se acomoda noii sale sfere de interese politice (între altele Panu nu sprijină „Liga vo-

---

[12] Teodor Vasiliu, *Radicalii*, p. 106.

* La acestea din urmă, la Iași, lista radicală cade. Gr. Macri, liderul radical local, potrivnic noii direcții preluate de G. Panu, îi trimitea acestuia o scrisoare foarte ironică, de ecou în epocă, pe care o încheia cu vorbele: „Vă anunț că, nemulțumit de modul cum șeful încasează pentru el singur prețul, mă retrag din societatea sub firma Panu et C-nie, hotărît fiind a deschide comerciu pe socoteala mea" (*Ibidem*, p. 110). Acestei scrisori Panu îi răspunde acuzînd, neloial, sănătatea fostului coleg și prieten: „Ne pare bine că dl. Macri se retrage. De aceea îi zicem: călătorie bună și sănătate, mai ales sănătate!" („Lupta" din 16 septembrie 1894).

** După C. Exarcu, fostul liberal, acum conservator, fenomenul era invers. Adică: „Partidul conservator a înțeles că trebuie să se dezbrace de ideile vechi și să evolueze, ca dovadă fuzionarea radicalilor, unul din cele mai înaintate partide" (Bibl. Acad. R.S.R., Secția Mss., fond *D.A. Sturdza*, XVI, varia, doc. 127).

tului universal" creată la inițiativa social-democraților și a ziarelor „Românul" și „Evenimentul", nu întreprinde nimic pentru sprijinirea țăranilor în timpul acțiunii lor contra Legii maximului ș.a.). Fostul său adept Teodor Vasiliu rezuma astfel părerea sa despre Panu: „inteligențe găsim foarte numeroase în țara noastră; caractere însă integre mult mai puține. De aceea cred că șeful radical nu va putea juca niciodată un rol de primul rang în politica noastră". Într-adevăr, nu va avea un rol de prima mărime, dar nu neapărat din lipsă de caracter, ci, îndeosebi, din lipsă de noroc și capacitate de orientare într-o lume politică cu moravuri bizantine[13]. Apropierea de conservatori se materializează în 1896. Panu stabilește o înțelegere cu L. Catargiu, cu aprobarea comitetului conservator, prin care cel dintîi se angaja „să dea concursul său stăruitor Partidului Conservator"[14]. Ulterior, în martie 1897, G. Panu, „în numele tuturor radicalilor din țară", are o consfătuire cu liderii conservatori. Rezultatul: G. Panu și radicalii se contopesc definitiv cu conservatorii, făcînd de aici înainte „un singur și nedespărțit partid"[15]. Punctul central al înțelegerii era un post de ministru pe care Panu l-a cerut și liderii conservatori l-au făgăduit, incluzîndu-l pe lista viitorului guvern*. Aceasta fără să-i consulte pe junimiști, care vor reacționa potrivnic o dată momentul sosit. Ca și junimiștii care se bucurau de tentativele de apropiere ale unor liberali de grupul lor, catargiștii își exprimau, nu mai puțin, satisfacția de contopirea (de fapt trecerea) radicalilor în rîndurile lor**.

---

[13] Vezi portretul lui G. Panu făcut de noi în *Lumea românească la 1900*, p. 94—96.

[14] „Timpul", nr. 50 din 4/16 martie 1897.

[15] *Idem*.

* Unde ar fi fost dacă nu ar fi intervenit opoziția regelui Carol care și-a raliat pe junimiști pentru a-l sprijini. Ar fi fost și Panu ministru cum au fost și N. Fleva și C. Dissescu.

** „Acest eveniment politic — scrie oficiosul de presă conservator — dovedește încă o dată că Partidul Conservator român, departe de a fi reacționar sau antidemocratic, cum îl învinuiesc potrivnicii săi, răspunde necesității tuturor straturilor sociale și că, în marginile largi ale ideilor conservatoare, își poate găsi locul orice pornire întemeiată pe reale nevoi ale țării". Concluzia era forțată — pînă la urmă totul pornise și rămăsese de la și la dorința lui G. Panu de a fi și el ministru în țara românească, dar prilejul era nimerit pentru conservatori să-și facă propagandă și încă într-un domeniu — acela al ideilor programatice — unde nu se putea spune deloc că erau democrați. Intrarea radicalilor în Partidul Conservator are și un happy-end. Junimiștii, nemulțumiți că Panu i-a preferat pe catar-

La începutul anului 1897 conservatorii participă la cîteva alegeri parțiale: Botoșani, Romanați, Putna, Galați, Caracal, Vaslui, Iași, Brăila. Candidează P. P. Carp, L. Catargiu, Take Ionescu, G. Panu, N. Filipescu, C. Dissescu, G. Constantinescu. Reușesc L. Catargiu la Iași, P. P. Carp la Vaslui, Take Ionescu la Caracal. Primii doi sînt aleși cu concursul guvernului, ceea ce nu împiedică presa conservatoare să scrie: „rezultatul alegerilor parțiale pentru Senat și Cameră este simptomul cel mai neîndoios și cel mai elocinte al adevăratei stări a opiniunii publice în toată țara"[16]. Colaborarea grupărilor conservatoare din timpul alegerilor nu se prelungește și dincolo de ele. Într-o audiență a lui Maiorescu la rege, de la 23 februarie/8 martie, suveranul îi atrage atenția fruntașului junimist că „trebuie numai două partide", că trebuie, ca atare, evitată „lupta pentru șefie în Partidul Conservator" și poate cel mai bine ar fi să se aleagă „un comitet de 4 à 5 pour diriger"[17]. Chestiunea șefiei pare să devină și mai complicată după ce la 3/15 martie 1897 moare la Paris Alex. Lahovari, cel care, în ochii celor mai mulți, urma să fie șeful viitor, singurul care „avea destulă autoritate morală, destul talent și destulă cultură spre a ține piept competițiunei lui Petre Carp la șefia partidului. Pieriud Lahovari mare parte a tineretului își întorcea acum privirile către șeful junimiștilor"[18]. Și nu numai tinerii. În memoriile sale T. Maiorescu notează că la el a venit, la 20 martie/1 aprilie, generalul Iacob Lahovari (fratele lui Alexandru). A venit în absența lui P. P. Carp (acesta era la Țibănești), dar ca la un alter ego al lui Carp. J. Lahovari i-a propus împăcarea celor două cluburi cu L. Catargiu președinte și cu revizuirea statutelor. „Căci toți — spune J. Lahovari — recunosc că junimiștii au avut două mari merite cînd au ieșit din partid: 1. Chestia externă, unde au avut dreptate; 2. popularizarea conser-

---

giști și nu pe ei — el fusese solicitat și de adepții lui P.P. Carp —, au început să declare în presă că ei încetează orice colaborare cu vechii conservatori sub cuvînt că „partidul acestora a abdicat de la ideile conservatoare de vreme ce s-a putut coaliza cu radicalii lui Panu".

[16] „Timpul", nr. 13 din 18/30 ianuarie 1897. „Pe cînd ne așteptam să stăm în opoziție cel puțin timpul unei legislaturi ne pomenim cu o situațiune care ne impune datoria de a deschide lupta mai de timpuriu" (vezi și nr. 34 din 13/25 februarie 1897).

[17] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, mss. 3658, jurnal 17, f. 101—102.

[18] C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. 4 (1910—1914), București, 1933, p. 224.

vatorismului. Aceste două sînt acum cîştigate. De ce dar separarea". Şi generalul Lahovari adaugă faptul că el, fratele său Jean, L. Catargiu, Take Ionescu, N. Filipescu „sînt gata a recunoaşte pe Carp de şef, succesor a lui Lascăr"[19]. N-avem altă ştire decît aceasta, asupra unei propuneri de şefie adresată lui Carp. Dacă această ofertă a fost totuşi făcută, şi încă de la cel mai înalt nivel, a fost mai mult ca sigur însoţită de o seamă de condiţii pe care Carp nu le-a putut accepta*. Fapt e că P.P. Carp, refuzînd acum o şefie, sau fiind nevoit s-o refuze, va fi silit zece ani să alerge după ea pînă cînd, în sfîrşit, s-o obţină în 1907, în plină bătrîneţe, cînd bucuria nu mai putea avea acelaşi gust. Destinul lui Carp e asemănător altui conservator, Disraeli, care şi acela, cu toate că inteligenţa, talentul oratoric, puternica virilitate politică îl recomandaseră din tinereţe la şefia partidului, nu obţine înalta funcţie decît la 70 de ani. Însă ceea ce e mai uşor de explicat pentru Anglia, ţara tuturor tradiţiilor, unde bătrîneţea pentru un om politic e o mare virtute, unde tot ce e ornat cu vechime are preţ, în Vechiul Regat, unde nu se poate spune că vreo tradiţie politică se consolidase, explicaţia trebuie căutată în altă parte. Şi probabil ea rămîne în hăţişurile necunoscute ale luptei pentru Putere.

Între timp, D. A. Sturdza, după ce provoacă o criză la preşedinţia Senatului (la 1/13 martie îşi dă demisia şi din preşedinţie şi din senatorie pe motiv de „vîrstă" — 64 de ani) şi o alta de guvern (la 5/17 sturdziştii Gogu Cantacuzino de la Finanţe şi C. Stoicescu de la Externe îşi dau demisia), îl forţează pe P. S. Aurelian să se retragă (26 martie/7 aprilie). Şi revine el la putere (avusese abili-

---

[19] T. Maiorescu, *op. cit.*, mss. 3 658, jurnal 17, f. 108.

* Nu putem pune însă la îndoială veracitatea informaţiei date de Maiorescu, totdeauna un om de o corectitudine exemplară cu sine însuşi. Aşadar, lui Carp, indirect, i s-a oferit şansa şefiei. Tot Maiorescu ne spune că el a refuzat-o. Rămînînd în domeniul presupunerilor este probabil că propunerea n-a fost prea ferm făcută, nici direct şi nici susţinută autorizat. N-avem informaţii asupra unor discuţii între Carp şi liderii conservatori în acest moment afară de o afirmaţie a lui C. Gane, care nu o certifică (C. Gane, *op. cit.*, vol. II, p. 180). P.P. Carp nu era deloc iubit de cei mai mulţi fruntaşi conservatori, după cum o vor şi dovedi în 1899. (Exprimăm din nou regretul nostru de a nu fi găsit arhiva Clubului Central Conservator şi de a ne vedea siliţi din această cauză să rămînem adesea în domeniul presupunerilor).

tatea ca în februarie 1897 să ceară şi să obţină reconfirmarea lui ca şef al partidului şi totodată ca preşedinte). Conservatorii răspund revenirii lui Sturdza organizînd la 31 martie/12 aprilie o mare întrunire la Dacia. Motivarea era proclamarea lui G. Manu drept candidat al opoziţiei pe locul de senator rămas vacant după demisia lui Dimitrie Sturdza*. Vorbitorii, P. P. Carp, T. Maiorescu, L. Catargiu, G. Manu, Take Ionescu, C. Boerescu, N. Filipescu, profită de prilej şi atacă pe liberali, mai ales pe Sturdza. La întruniri participă şi N. Fleva cu mulţi din adepţii lui liberali. La 6/18 aprilie conservatorii (fără junimişti) ţin un congres (aşa îl numeşte presa conservatoare), la clubul partidului din Bucureşti, cu delegaţi veniţi din partea tuturor cluburilor din ţară[20]. La congres vorbesc mai mulţi fruntaşi: L. Catargiu, N. Economu, M. Balş, G. Panu, I. Comăneanu din Piteşti, I. Grădişteanu, Take Ionescu, N. Răşcanu din Ploieşti ş.a. Toţi deschis, unii cu aprindere, contra lui D. A. Sturdza, care era „nu numai rău, nu numai mizerabil, dar o permanentă primejdie", cum îl „caracteriza" N. Economu. Vrerea conservatorilor în acel moment o preciza L. Catargiu: „Sîntem nu numai în drept, sîntem datori faţă de ţară şi de propria noastră conştiinţă să lucrăm pe toate căile legale la răsturnarea acestui guvern [...]. Noi sîntem gata să luăm răspunderea conducerii treburilor statului"[21].

2. Confruntări de idei

Nota antiliberală era, ca de obicei, mult mai ferm conturată la conservatorii catargişti decît la junimişti. P. P. Carp, de altfel, se şi împacă cu D. A. Sturdza (cumnatul lui) în holul Palatului de la Cotroceni în mai 1897 (se întîlnesc aici în urma îmbolnăvirii prinţului Ferdinand). Între cele două grupări conservatoare intervine, în mai, şi o dispută în jurul unei candidaturi la Ploieşti, unde

---

* În alegeri Manu cade obţinînd cu 49 de voturi mai puţin decît candidatul guvernului.

[20] Vezi lista lor în „Timpul", nr. 79 din 8/20 aprilie 1897.

[21] *Idem.*

constituționalii îl propuseră pe Al. Enescu, iar catargiștii pe N. Filipescu. La Ploiești candidează pînă la urmă amîndoi, ceea ce ușurează victoria liberalului Cireșaru*.

Conservatorii găsesc și în atitudinea agrară a liberalilor prilej de atacuri. În ultimii ani ai secolului al XIX-lea și la începutul veacului nostru ideile lor agrare se mențin într-o aceeași sferă nicidecum angajantă. De fapt angajantă era, dar numai în sensul intereselor marilor proprietari. Cînd, la începutul lui 1897, liberalii vin cu un proiect de înființare a unei Case Rurale, urmărind să mijlocească vînzarea moșiilor, inclusiv particulare, în loturi mici către țărani, conservatorii reacționează violent. Parcelarea moșiilor particulare, credeau ei, se făcea oricum în fiecare an prin codul civil și legea succesiunilor. Take Ionescu, în Parlament, cu pornirea colegului îndatoritor, care n-avea moșii, dar avea ambiții în Partidul Conservatorilor, considera proiectul ca „nenecesar", tulburător de spirite („la țară se va zice că ori de cîte ori țăranii vor voi să devină proprietari, vor putea"). Țăranii vor cere proprietarilor să-și vîndă moșia, căci ei „n-au concepția noastră asupra proprietății", ei cred că „proprietar al pămîntului e acel care-l lucrează". Nu va trece o generație și proprietatea rurală mare și mijlocie va fi expropriată. Va scădea „averea națională". Or, „noi n-avem dreptul să transformăm România într-un laboratoriu de experiențe sociologice [...] Lăsați vremea să lucreze și veți ajunge cu timpul la același rezultat". Opera cuminte a vremii „nu poate fi substituită. Neamul românesc are de făcut o politică imperială (noțiunea avea atunci un înțeles mult mai restrîns decît va avea ulterior), politica cea mare" și nu poate face aceasta cu „o republică de țărani"[1]. Al. Marghiloman, la 21 februarie, la Cameră, considera proiectul creator de discordie între proprietari și țărani, o piedică în calea colonizărilor interne, și cerea guvernului să trateze „cu proprietarii, nu cu țăranii"[2].

---

* La această alegere junimiștii merg și mai departe susținînd, la balotajul dintre N. Filipescu și Cireșaru, pe acesta din urmă. „La primul scrutin mai aveau o scuză, scrie «Timpul» (nr. 105 din 13/25 mai 1897), dar la balotaj a fost o mare greșeală să dai voturi conservatoare candidatului liberal".

[1] „Timpul", nr. 41 și 44 din 21 februarie/5 martie și 25 februarie/9 martie 1897.

[2] *Idem*, nr. 43 din 23 februarie/7 martie 1897.

Chestiunea pămîntului nu era singura ridicată de acuta problemă agrară din România. Pămîntul nu trebuie, pe de altă parte, înțeles doar ca un factor economic, ci ca unul „vital"*. Cînd Duiliu Zamfirescu învinuia de proțărănească poezia lui G. Coșbuc „Noi vrem pămînt", considerînd-o chiar a nici nu fi poezie căci nu exprima decît „o biată" revendicare de ordin economic, prozatorul român greșea profund. „Noi vrem pămînt", spunea Zamfirescu, nu poate fi „material poetic", cum nu putea fi „Noi vrem bumbac". Numai că bumbacul este un element oarecare într-un proces de producție și nu un permanent izvor de viață, o ființă vie cum era pentru țăran pămîntul pe care-l muncea împreună cu copiii lui și pe care mai înainte îl munciseră părinții și moșii lui. O puternică îngemănare a vieții și muncii trăia în această „revendicare"**. Utile erau și o administrație mai bună și mai morală, un învățămînt agricol mai eficace, învoieli agricole mai bune ș.a., pe care le susțineau conservatorii ca măsuri „mai grabnice de făcut", dar ceea ce clasele guvernante ale epocii numeau nu fără o oarecare îngrijorare și teamă „chestiunea țărănească" nu se putea rezolva numai prin ele. Un alt element trebuie iarăși luat în seamă. Șt. Zeletin l-a pus bine în evidență. Inexistența unui spirit de muncă uniformă, sistematică de tip burghez și, dimpotrivă, existența unui spirit rural, de muncă pe apucate. Incontestabil, cum mai toți cercetătorii fenomenului rural au observat, în lumea satelor, fie că era vorba de bogați sau de săraci, stăruiau tradiția și rutina[3]. Spiritul individualist burghez încă nu pătrunsese semnificativ decît în rîndurile arendașilor. În rest, materializarea lui nu se observă în calitatea muncii, ci în raporturile dintre marii proprietari și țărani, unde aduce o despărțire accentuată și un antagonism extrem.

---

* M. Manoilescu scria: „Pămîntul nu este nici marfă, nici capital. Pămîntul este la țară *tatăl tuturor*, din care crește orice viață nouă. Pămîntul, ca și aerul, este un dar al lui Dumnezeu, nu un «post» oarecare în contabilitatea întreprinderii agricole!" (*Rostul și destinul burgheziei românești*, București, 1942, p. 172).

** Mult mai bine redată de *Ion* al lui Rebreanu, decît de *Viața la țară* a lui D. Zamfirescu.

[3] „Omul de la țară, scria M. Manoilescu, nu vrea să iasă «din rîndul celorlalți» și preferă să execute toate actele, majore și minore, ale existenței lui într-un anumit ritm impus de obiceiuri. În cultura pămîntului, ca și în ritualul superstițiilor, oamenii de la țară, *boieri sau țărani*, sînt egal de conservatori și de tradiționaliști" (*op. cit.*, p. 172).

Înainte de secolul al XIX-lea nu domnea între țărani și boieri o armonie[4]. Tendințele boierului de a exploata pe țăran erau însă mai puțin întreținute[5]. Exportul era restrîns și nu exista o economie a profitului, ci numai a consumației, în care desigur boierii aveau cea mai importantă parte[6]. După Adrianopol și deschiderea Strîmtorilor economia agricolă începe să se dezvolte „pentru profit". Spiritul capitalist de exploatare stîrnește „o năzuință de cîștig în proporții necunoscute pînă atunci la boierimea noastră". Implicit o aprigă exploatare a țăranilor, mai aprigă decît oricînd. Același Zane scrie: „În cursul veacului al 18-lea boierii încearcă să cîștige proprietăți cît mai mari. Acum la începutul veacului al 19-lea *ei căutau să scoată cîți mai mulți bani lichizi din proprietățile lor*"*.

Potolită, ca de obicei în timpul verii, agitația politică se reia toamna stimulată iarăși de o nouă greșeală a guvernului Sturdza (decorarea lui Jeszensky cu coroana României, adică a celui care fusese procuror în procesul Memorandumului). Din nou în fruntea ei sînt conservatorii catargiști. Tot ei se amestecă și în agitațiile antievreiești**.

---

[4] Aurel Popovici se înșela cînd scria: „Țăranii români cu boierimea s-au trezit în lume. Se mai certau, se mai împăcau, ca în orice familii, dar împreună au trăit și împreună trebuiau «să trăiască mai departe»" (*Naționalism sau Democrație*, București, 1910, p. 324). Numeroase cercetări noi, bazate pe concepția și metodologia marxistă, au dovedit contrariul.

[5] Vezi Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii?* București, 1908, p. 449, mai puțin tendința acestuia de idealizare a raporturilor țăran-boier.

[6] G. Zane scria în 1927: „Spiritul de speculație era absolut necunoscut în Principate. Economia era organizată pe baza «satisfacerii nevoilor»" (citat după M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 171).

* M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 171. Valoroase cercetări recente au luminat îndeajuns acest aspect. Reținem între ele: Andrei Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism)*, București, 1977; Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, București 1972; Mircea N. Popa, *La circulation monnétaire et l'évolution des prix en Valachie (1773–1831)*, București, 1974, studiile lui Al. Gonța, Gh. Platon și îndeosebi studiul lui G.D. Iscru, *Aspecte privind relațiile de proprietate și de muncă în Țările Române în perioada de trecere de la feudalism la capitalism*, București, 1979.

** În noiembrie 1897 evreii, mai cu seamă evreii pămînteni, și-au arătat deschis împotrivirea la un proiect de lege depus de ministrul de Război A. Berindei prin care tinerii evrei erau dispensați de serviciul militar. Citeva exemple ce arătau că soldații evrei nu prea erau credincioși serviciului lor fuseseră de ajuns ca să motiveze un astfel de proiect în conjunctura afacerii Dreyfus din Franța. La 23 noiembrie evreii se întru-

prin N. Filipescu, principalul animator al manifestației de la 23 octombrie*, el în înțelegere cu M. Pherekide, care știa că manifestația va avea loc și a lăsat-o să se desfășoare intervenind tîrziu și fără vlagă[7]. Ca și mai înainte junimiștii nu se amestecă în toate aceste agitații. Dimpotrivă, P. P. Carp interpelează guvernul în Parlament pentru tulburările în București, iar T. Maiorescu își înaintează demisia din rectorat (respinsă de Spiru Haret). Junimiștii, pentru a se apropia de putere, preferau calea, verificată și dovedită eficace, a dobîndirii bunăvoinței regale. La 29 noiembrie/10 decembrie T. Maiorescu obține de la Carol I făgăduiala că nicidecum conservatorii catargiști nu vor veni la putere fără junimiști. Cu acel prilej regele caracteriza pe N. Filipescu ca pe „un mauvais élément, comme Fleva", iar pe Take Ionescu drept „très intelligent" și care trebuia supravegheat și nelăsat să fie singur inspirator al unui guvern. În prezența unor astfel de elemente prezența junimiștilor în guvern, cu recunoscuta lor prudență și înțelepciune, i se părea regelui neapărat necesară. Cel puțin așa îi spunea lui T. Maiorescu[8]. Și acesta din urmă era mulțumit de asigurările regelui**.

---

nesc la „Dacia" pentru a protesta. Contrareacția are imediat loc provocată de agenți electorali ai celor două partide. Pe străzile Dudești, Sf. Vineri, Văcărești, Cantemir, Carol, Lipscani, Victoria ș.a. sînt sparte geamuri, unii evrei sînt bătuți. Intervin poliția și armata.

* La clubul conservator Take Ionescu i-a reproșat lui N. Filipescu amestecul său prea fățiș în această manifestație. N. Filipescu i-a ripostat că a făcut ce a făcut în calitate de „bun român". Atunci Take Ionescu i-a răspuns: „În numele tău personal poți face tot ce-ți place, dar n-ai dreptul să faci solidar partidul cu tine. Pînă acum nu-mi ești încă șef pentru ca să fiu obligat să mă supun la tot ce faci" (C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. II, p. 232).

[7] *Ibidem*, p. 225—226.

[8] T. Maiorescu, *Insemnări zilnice*, jurnal 18, mss. 3659, f. 42—45.

** Nu și P.P. Carp, care s-a arătat „vizibil dezolat" de întrevedere. „Dar ce așteaptă? — se întreba Maiorescu. Ca regele să-mi spuie că Carp trebuie să fie chemat la guvern fără Catargi? Sau ca eu să sugerez aceasta regelui? Eu nu o puteam face fiindcă în momentul de față cred lucrul primejdios. S-ar forma îndată o formidabilă dușmănie a conservatorilor contra lui și poate coalizarea lor cu liberalii căzuți de la guvern. Și atunci confuzia politică și mai mare". Cugetare înțeleaptă, nu încape îndoială. Maiorescu nu vedea pentru junimiști o altă cale decît reapropierea cît mai strînsă de catargiști. Faptul i se părea posibil mai ales în acel moment, cînd, în urma duelului lui N. Filipescu cu G. Em. Lahovari și moartea celui din urmă (G. Em. Lahovari era redactorul responsabil al ziarului „L'Indépendence Roumaine", ziar conservator. În ultimul timp acesta se arătase mai puțin docil față de deciziile conducerii conservatoare. Filipescu, iritat,

3. Rotativa guvernamentală reintră în funcțiune

Într-o stare de relativă acalmie conservatorii organizează la 8/10 și 9/21 noiembrie la Iași Congresul Cercului de studii sociale cu participarea multor fruntași: Take Ionescu, C. Olănescu, N. Filipescu, dr. C. I. Istrati, G. Panu, C. Esarcu ș.a. Era și un prilej de a evidenția capacitatea intelectuală a tinerilor talente atrase în tabăra conservatoare și nu numai a lor: D. Nenițescu, B. Pălțineanu, Al. Bădărău, D. Greceanu ș.a. Acesta era al doilea congres al Cercului, creat pe lîngă clubul conservator din București, și activitatea lui se putea dovedi utilă pentru activitatea legislativă din viitoarele guvernări, discuțiile fiind foarte deschise, ceea ce îngăduia posibile soluții practice în cercurile de decizie[1].

Acalmia politică încetează în primăvara lui 1898. Drapeliștii, conduși de V. Lascăr, și fleviștii încep o violentă campanie contra sturdziștilor. D. A. Sturdza încearcă să potolească fierberea politică, intrînd în tratative cu P. S. Aurelian pentru a forma un guvern de concentrare. Tratativele rămîn fără rezultat, deoarece V. Lascăr cere ministerul de Interne. Or, faptul ar fi însemnat, cel puțin pentru moment, înlăturarea lui Gogu Cantacuzino, cel care era destinat de oculta liberală să ocupe șefia parti-

---

a cerut de mai multe ori lui Lahovari să reintre în rînduri. Pînă la urmă l-a provocat la duel și, din greșeală, l-a omorît, ceea ce a atras după sine inculparea lui Filipescu și a celor patru martori), Filipescu putea influența mai puțin sau deloc, pentru un timp, deciziile conservatorilor. Și N. Filipescu se arătase a fi un adeversar al constituționalilor. Acestei dorințe de apropiere de catargiști a lui T. Maiorescu îi corespunde indirect și discursul lui contra adresei din ședința Senatului de la 4/16 decembrie 1897 cînd, după propria-i expresie, îl „execută" pe D.A. Sturdza pe chestiunea atitudinii sale duble în problema transilvăneană (Vezi T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. V (1895—1899), p. 203—239). Nu întîmplător N. Filipescu însuși îi spunea tocmai lui la 19 februarie/3 martie că domnia lui Carol I îi părea foarte slabă („noi cu Tripla Alianță am ajuns să decorăm pe Jeszensky") (T. Maiorescu, *Insemnări zilnice*, jurnal 18, mss. 3.659, f. 64).

[1] Vezi „Timpul", nr. 25 din 11/23 noiembrie 1897. O detaliată desfășurare a ședințelor Cercului este la B.A.R.S.R., fond *D.A. Sturdza*, XVI, varia, doc. 6 și 127. În cadrul Cercului D. Nenițescu prezintă proiectul său asupra reprezentării minorităților (susținut de Take Ionescu și N. Filipescu), dr. C.I. Istrati vine cu un proiect de reformă a școlilor secundare, Take Ionescu justifică împotrivirea sa la proiectul lui Haret asupra școlilor primare și gimnaziilor, B. Pălțineanu propune crearea Contenciosului administrativ.

dului după Sturdza, pregătind terenul pentru I. I. C. Brătianu. Poziţiile diverselor grupări liberale rămîn divergente, opoziţia dintre ele dominînd scena politică. Drept urmare şi situaţia guvernului Sturdza se şubrezeşte pe zi ce trece.

Pe acest fundal conservatorii încep să-şi facă mai simţită prezenţa. În martie ei susţin cu succes candidatura la Galaţi a lui G. Panu (ales deputat la 16/28 martie). La 21 martie/3 aprilie are loc o mare întrunire conservatoare la clubul din Bucureşti, cu participarea tuturor şefilor (nu şi a junimiştilor): L. Catargiu, G. Manu, G. Gr. Cantacuzino, T. Ionescu, I. Lahovari, G. Panu ş.a. Sînt prezenţi şi reprezentanţi ai cluburilor din Dîmboviţa, Prahova, Vîlcea, Neamţ, Olt, Teleorman, Tecuci. Întîlnirea tuturor semnifica o chemare la strîngerea rîndurilor şi o mai hotărîtă pornire în drumul spre putere. „Sîntem împinşi la guvern prin puterea favoarei populare, neademenită de nici o făgăduială" — declara L. Catargiu. Desigur, „favoarea populară" era defecţiunea adversarului[2]. A doua zi, la 22 martie/4 aprilie, se întruneşte Comitetul Executiv al Partidului Conservator şi decide o serie de întruniri publice în Bucureşti, Iaşi, Craiova şi Galaţi (ulterior oraşele vor fi mai multe). În aprilie şi mai se şi ţin astfel de întruniri la Brăila, Craiova, Galaţi, Iaşi, Piteşti, T. Severin, Bucureşti. La fiecare din ele participă unul sau mai mulţi fruntaşi (la Craiova merg L. Catargiu şi Take Ionescu). Nota dominantă a acestor întruniri era antisturdzistă. „D. Sturdza trebuie să se ducă pentru că este o ruşine şi în faţa ţării şi în faţa Europei ca un asemenea om să mai conducă destinele României" — declara L. Catargiu la Bucureşti. Cu acelaşi prilej, Take Ionescu spunea: „avem ca prim ministru pe un om care s-a făcut, în opoziţie ca şi la guvern, spionul străinilor în contra românismului"[3]. Moţiunile adoptate la sfîrşitul acestor întruniri erau în aceeaşi notă, vorbind de „însîngerarea demnităţii acestei ţări" şi de hotărîrea conservatorilor de a alunga „un guvern tot atît de primejdios prin relele ce îngrămădeşte, cît prin pilda demoralizatoare ce o dă stînd în fruntea afacerilor". Sturdza era acuzat nu numai de contradicţiile sale în politica externă, dar şi de acţiunea lui neonestă din 1894, cînd a provocat demisia ofiţerilor

[2] „Timpul", nr. 65 din 24 martie/5 aprilie 1898.
[3] *Idem*, nr. 91 din 28 aprilie/10 mai 1898.

de cavalerie (tocmai destăinuise în Cameră Costinescu, la 5 martie, amestecul liberalilor în această demisie). Aceeași întărîtare contra lui Sturdza o vădește interpelarea lui Take Ionescu din Cameră din 29 aprilie/11 mai în chestiunea școlilor române din Brașov (tocmai se citise în Parlamentul României o adresă a ministrului Cultelor din Ungaria care amenința cu închiderea școlilor române de aici dacă nu se refuzau subvențiile venite din România). Take Ionescu îl acuză pe Sturdza de trădare a intereselor naționale (comite însă și imprudența de a vorbi de sume secrete pe care le dădea el, ca ministru, brașovenilor).

Paralel cu această susținută campanie de întruniri și atacuri în Parlament se desfășoară și una de presă. Totodată, conservatorii participă la alegerile parțiale din mai de la Iași și Bîrlad, cîștigîndu-le pe amîndouă prin G. Manu și Lupu Costache (acesta din urmă, junimist, la Bîrlad a intrat în balotaj cu Th. Emandi, alt conservator, care, la cererea lui L. Catargiu, se retrage)[4]. În acțiune fiind, conservatorii își strîng rîndurile, reorganizînd unele cluburi locale (cum, de pildă, pe cel de la Galați) insuficient de „tari". Și, în același timp, caută să-și apropie valori politice dezertate de la liberali. După G. Panu, reușesc atragerea lui C. G. Dissescu, Barbu Delavrancea și chiar N. Fleva. Meritul era al lui Take Ionescu și Nicolae Filipescu, deosebit de talentați în atragerea oamenilor în jurul lor (ca și generalul Iacob Lahovari, de altfel). Dar era și „meritul" momentului, care era favorabil conservatorilor catargiști. Căci toată lumea politică știa că ei vor fi aceia care vor forma viitorul guvern, eventual cu junimiștii. „Rotativa guvernamentală" funcționa.

Între timp, reîncep și tratativele de apropiere reciprocă a junimiștilor de conservatori. Pretextul a fost găsit în alegerile comunale din noiembrie 1898. La 12/24 septembrie N. Filipescu îl întreabă pe T. Maiorescu dacă ei s-ar opune la admiterea lui N. Fleva pe lista opoziției la viitoarele alegeri, împreună cu junimistul Ghermani, și cu noii aurelianiști de la „Drapelul" și dacă se poate promite lui Fleva („care așteaptă ceva perspectivă sigură") că va fi trimis ministru în străinătate (eventual la Roma). T. Maiorescu n-avea nimic împotrivă și nota, nu fără bucurie: „remar-

[4] *Idem*, nr. 103 și 108 din 12/24 mai și 19/31 mai 1898.

cabil că acum vine Nicu Filipescu să se consulte prealabil cu noi"[5]. În același sens, dar pentru alianțe locale, îl consulta și N. Economu, președintele clubului din Craiova, fost prefect catargist („Continuarea semnelor unei mai bune relații între noi și conservatori"[6].). Pentru aceste alegeri, dar nu numai pentru ele, conservatorii catargiști și junimiștii pun la cale o serie de întruniri în țară și în București*. Programul lor îl pun la cale împreună: N. Filipescu, Take Ionescu, I. Grădișteanu, T. Maiorescu, B. Păltineanu, Th. Rosetti, Men. Ghermani, D. A. Laurian, Sc. Vârnav, J. Negruzzi**. Aceste întruniri s-au și ținut la Brăila, Caracal, T. Severin, Giurgiu, Ploiești, Iași, Craiova, București, cu participarea tuturor fruntașilor conservatori catargiști și junimiști (la București ia cuvîntul și P. P. Carp)[7]. Conservatorii de toate nuanțele se arătau hotărîți să lupte aprig în alegerile de la 1 noiembrie și pentru aceasta unitatea lor era necesară***. În preajma alegerilor se editează și un ziar, „La Roumanie", cu Al. G. Florescu director (primul număr apare la 16/28 octombrie). La București, mai cu seamă, conservatorii vin cu toți fruntașii lor, a căror listă o prezintă P. P. Carp la întrunirea de la 25 octombrie (în total 31 de candidați). Era o listă politică opusă uneia mai curînd gospodărească a liberalilor (cu C. F. Robescu în frunte). Alegerile au fost într-

---

[5] Titu Maiorescu, *Insemnări zilnice*, jurnal, nr. 19, mss. 3660, f. 45 (P.P. Carp se va opune însă includerii lui Fleva pe lista junimistă, dar nu avea nimic împotriva trimiterii lui la Roma, *Ibidem*, f. 50—51).

[6] *Ibidem*, f. 40.

* Catargiștii încep seria manifestărilor de toamnă cu entuziasta primire pe care i-o fac lui Take Ionescu la sosirea lui în București de la Sinaia, la 16/28 septembrie 1898, „ca demonstrație contra lui D.A. Sturdza și a «Voinței Naționale» care atacă pe Take Ionescu în zilele din urmă cu mare înverșunare și nedreptate", cum motiva N. Filipescu rostul foarte călduroasei primiri. („Timpul", nr. 203 din 18/30 septembrie 1898 și T. Maiorescu, *op. cit.*, jurnal, nr. 19, f. 46—47).

** În momentul stabilirii programului întrunirilor s-au discutat și ideile (izvorîte în cercurile catargiste) de a făgădui construirea unui Canal București-Oltenița, cu București port și crearea unui consiliu permanent de 12 ani, ca organ între primărie și Ministerul de Interne, idei la care oficial s-a renunțat, dar pe diverse căi au fost totuși cunoscute (T. Maiorescu, *op., cit.*, jurnal nr. 19, f. 53, 54).

[7] „Timpul", nr. 226 din 16/28 octombrie 1898.

*** Cîte un conservator, ca N. Economu din Craiova, profita de ocazie ca să supraliciteze: „unirea noastră să nu fie numai cu această ocazie ci pentru totdeauna și în toate" (T. Maiorescu, de față, nota: „I-am strîns mîna cu amabilitate și am tăcut") (T. Maiorescu, *op. cit.*, jurnal nr. 19, f. 58, 59).

adevăr dîrz disputate, cu multe bătăi și capete sparte, cu mari presiuni ale administrației (Sturdza nu voia să piardă). La București, la colegiul I, dacă alegerile ar fi fost libere, conservatorii ar fi cîștigat cu majoritate însemnată. Așa, pierd cu o diferență de 361 voturi față de lista guvernamentală. În țară liberalii sturdziști la putere ies victorioși aproape peste tot (afară de Roman, Tecuci, Găiești și alte cîteva orașe). Cele mai multe voturi, după guvernamentali, le-au avut liberalii disidenți și după ei conservatorii. Unii dintre conservatorii catargiști au refuzat unirea cu junimiștii în alegeri și au votat liste proprii. Ceea ce nu justifica însă lipsa succesului. T. Maiorescu nu ezita să acuze și alianța liberalilor guvernamentali cu socialiștii ca încă o cauză a victoriei guvernului*. Împotriva marelui amestec al administrației ziarele opoziției au pornit o violentă campanie**. În fața unei prea mari evidențe, regele Carol cere guvernului să anuleze alegerile de la colegiul I București, fapt fără precedent sub domnia lui***. Pentru opoziție era un real succes. „Acum lumea era încredințată că zilele acestuia (ale guvernului — *n.n.*) sînt numărate"[8]. Nu întîmplător încep acum audiențele la Palat: I. Catargiu, P. P. Carp, T. Maiorescu, Em. Porumbaru ș.a. Carp s-a dus după Catargiu și i-a cerut regelui să schimbe partidul de la guvern. Dar „Sturdza est rempli de bonnes intentions", i-ar fi spus Carol I, la care Carp a venit prompt cu replica: „et l'enfer est pavé". Regele

---

* Așa e îndreptățit să creadă un contemporan (vezi C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. II, p. 248). Un altul, constatînd marea decadență în care ajunsese P.N.L. sub noua șefie a lui D.A. Sturdza, scria că numai ea, această decădere, „explica faptul, pînă atunci nepomenit în dezvoltarea noastră politică de la 1866 încoace, că Partidul Conservator începe a deveni popular și ajunge în opinia publică a ține cumpănă partidului liberal, ba uneori a-l și întrece" (T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. V (1895—1899), p. 67).

** La 10 noiembrie, junimiștii prezintă Ministerului de Interne o contestație asupra desfășurării alegerilor de la București, redactată de C.C. Arion și subscrisă de Comitetul Clubului constituțional. Catargiștii nu se solidarizează cu această contestație, neîmpărtășind modalitatea folosită. În schimb îl deleagă pe șeful lor, I. Catargiu, să ceară audiență la Palat. Ceea ce acesta și face, ducîndu-se la Sinaia, la 5/17 noiembrie.

*** Noile alegeri sînt fixate pentru 20 decembrie. Partidul Conservator declară însă că nu va mai participa din cauza inexistenței unor garanții împotriva ingerințelor („Timpul", nr. 270 din 9/21 decembrie 1898). Anularea fusese un succes care nu trebuia compromis printr-o participare infructuoasă.

[8] C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. II, p. 250.

îi mai spune că deocamdată nu-i poate chema pe conservatori pentru că nu e nici o înțelegere între catargiști și junimiști și-l însărcinează pe P. P. Carp să ajungă la o înțelegere ca „pentru guvern" cu L. Catargiu (ceva asemănător îi spusese și acestuia din urmă dar, se pare (n-avem relatarea întrevederii), mai puțin limpede, de aceea L. Catargiu nici n-a făcut demersuri). În același timp regele îi cere lui Carp „să-l debaraseze" de G. Panu în noul guvern (pe care-l împingeau înainte catargiștii, mai ales N. Filipescu)[9]. Îndată după audiență Carp se duce la L. Catargiu. Șeful conservator îi spune că va începe consultarea cu Gh. Gr. Cantacuzino, gen. Manu și Take Ionescu. Lucrurile se mai tărăgănează prin cererea carpiștilor de a se prezenta cu toții la alegerile comunale la colegiul I București, fixate pentru 20 decembrie, la care catargiștii nu vor să se prezinte (gen. Manu declară că nu mai vrea să figureze pe listă). În sfîrșit, la 27 noiembrie/9 decembrie se întîlnesc L. Catargiu și P. P. Carp. Cel din urmă ceruse încă la 18/30 noiembrie ca să se continue lucrările de program începute în „ministerul" 1891—1895, stabilirea de noi impozite (1% la succesiuni directe) și patru ministere: el, Carp, la Externe, M. Ghermani la Finanțe, C. C. Arion la Domenii („ca mai tînăr și prin urmare ascultător de el spre continuarea celor începute de Carp la Domenii", cum observa oarecum maliții, T. Maiorescu) și T. Maiorescu, eventual la Culte și Instrucțiuni. L. Catargiu e de acord cu programul de lucrări viitoare și cu ideile de impozit, adăugînd însă între viitoarele reforme și reprezentarea minorităților, așa cum o vedea G. Panu. Carp respinge această reformă ca „lipsită de orice seriozitate". Încercarea lui L. Catargiu de a lăsa pronunția în această privință pe seama Camerelor este și ea respinsă pe motiv că „nu Camerele au să ne spuie nouă ce avem să facem, ci «noi» avem să spunem Camerelor ce credem că trebuie făcut", iar „ca noi între noi să avem acrul că am convenit cu Panu să introducem reprezentarea minorităților și apoi prin Cameră să înlăturăm chestia, la așa ceva nu mă pretez". Apoi liderul conservator cere menținerea postului de ministru al Cultelor pentru Take Ionescu. Carp aprobă, Maiorescu urmînd să preia Justiția, însă pune condiția ca Take Ionescu să nu se mai amestece în „agitările din Transilvania"

---

[9] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, mss. 3660, jurnal nr. 19, f. 70—71.

Tot în privința „oamenilor", Carp respinge intrarea lui Panu în minister (i-o ceruse regele), cu toate insistențele lui L. Catargiu (care îi făgăduise lui Panu și el și tot comitetul consultativ. De altfel, L. Catargiu, la insistențele lui N. Filipescu, îl și introdusese pe G. Panu în comitetul conservator în 1898, ceea ce echivala cu un post de ministru în viitorul guvern). Cît privește alcătuirea anume a acestui nou guvern, L. Catargiu o amînă pentru cînd va fi chemat de rege și i se va da însărcinarea s-o facă. „Așa nu merge — ripostează Carp. Eu consider răspunsul d-tale ca o lipsă de înțelegere între noi și voi comunica astăzi regelui acest rezultat negativ"[10].

Pentru moment, necontenita rivalitate de persoane, calvarul istoriei conservatorilor de-a lungul existenței lor, împiedica iarăși un front politic comun. N. Filipescu era „descurajat de atîta inacțiune" și arunca vina asupra junimiștilor[11]. În ceea ce îl privea, împreună cu Take Ionescu, el depunea toate eforturile ca nici liberalii să nu se înțeleagă între ei, căci o înțelegere ar fi prelungit, nu mai încape îndoială, viața guvernului P.N.L. Dar în tabăra liberală nu erau deloc șanse de împăcare. Tot felul de combinații și tentative nu reușesc. Nu reușește nici ideea unui guvern Eugen Stătescu, la un moment dat cu șanse. La neînțelegerile lor, liberalii adăugau și un minister lipsit de personalități și de valoare (în afara lui Spiru Haret, de o necontestată autoritate în domeniul învățămîntului, dar care trecea de prea apropiat lui Sturdza). Politica financiară, dusă de G. C. Cantacuzino și, după moartea acestuia, în 1898, de G. D. Palladi, a fost total nemulțumitoare, lăsînd multe lucrări contractate fără posibilități de acoperire, ceea ce va cîntări greu în agravarea situației țării în timpul crizei financiare din 1899—1900. Politica externă promovată de Sturdza, cu prea multe întortochieri și reveniri, va fi

---

[10] *Ibidem*, f. 75—76. Zădărnicirea înțelegerii o și face cunoscută regelui prin mijlocirea prefectului Palatului, generalul Vlădescu. Asupra viitorului politic imediat o lungă discuție cu regele are și Titu Maiorescu la 4/16 decembrie, insistența căzînd pe necesitatea de a da un guvern „tare", care n-avea sorți să fie astfel decît prin colaborarea dintre junimiști și catargiști. Chestiune pe care suveranul o subliniază și față de Th. Rosetti, în timpul audienței acestuia de la 10/22 decembrie, o reia și pentru gen. Manu, care îi vorbise de un minister vechi conservator fie numai pentru un an. „Vă faceți iluzii — îi spuse regele. În timpul unui an miniștrii își vor pierde timpul să se orienteze. Fără junimiști nu există un minister conservator puternic" (*Ibidem*, f. 13).

[11] *Ibidem*, f. 103.

însă aceea care îi va determina, în ultima instanță, căderea*. Publicarea la Budapesta a unei broșuri: *Bánffy Desiderius. Politica Naționalităților*, atribuită lui Jeszensky (în realitate a lui Benedek Jancsó, la inspirația lui Bánffy), broșură mult comentată la Budapesta, discutată în Parlamentul ungar și nedezmințită, și care relata vizita regelui Carol la Budapesta, decorarea lui Jeszensky, vizita lui Franz Josef la București, „sugrumarea" Ligii culturale prin Sturdza, suspendarea subvenției pentru școlile române din Brașov ș.a. Și totul cu un ton total ireverențios, implicînd deopotrivă pe rege și guvernul țării. Această broșură a stîrnit la București o profundă indignare, „o adevărată revoltă sufletească", cum se exprima T. Maiorescu. Umilirea națională cerea o alinare. Ea nu putea fi aflată decît în îndepărtarea lui Sturdza, care, cum scrie ziarul liberal „Drapelul", „n-a trădat, de asta sîntem siguri, dar a lucrat ca și cum ar fi trădat". Ceea ce, de fapt, era adevărul. Opoziția se dezlănțuie. Drapeliștii demisionează din Parlament. La 14/26 martie, la „Dacia", N. Fleva, N. Filipescu, B. Delavrancea (acesta din urmă cu deosebire) emoționează pe toată lumea prin patetismul discursurilor lor. Românii au fost, sînt și vor fi mereu sensibili, foarte sensibili, în chestiunile naționale. Sentimentul național este acela care freamătă cel mai puternic în constituția sufletească a românului. P. P. Carp, Gh. Gr. Cantacuzino, N. Fleva, Em. Costinescu cer îndată audiență la rege. Toți îl sfătuiesc să-l îndepărteze pe D. A. Sturdza pentru a desolidariza Coroana de greșelile acestuia. În Parlament au loc apostrofări violente. La 15/27 martie mai mulți fruntași conservatori se reunesc la T. Maiorescu (Gh. Gr. Cantacuzino, P. Carp, Al. Marghiloman). L. Catargiu nu poate lua parte. Două atacuri succesive de apoplexie îl doborîseră. „Politicește pierdut" — cum scria T. Maiorescu. Pe lîngă fruntașii conservatori la întîlnire participă N. Fleva și Em. Costinescu. Împreună hotărăsc să recurgă la obstrucție parlamentară. Declarația comună a opoziției e citită și comentată în Cameră de Al. Marghiloman, iar în Senat de Gh. Gr. Cantacuzino. Ea considera prezența la guvern a lui D. A. Sturdza „ca o atingere a demnității naționale și, făcînd abstracție de orice deosebire de partid,

---

* „Noi, conservatorii, avem un aliat foarte puternic împotriva liberalilor — declara malițios P.P. Carp la Dacia la 25 octombrie 1898 — și acel aliat e nepriceperea lor." (C. Gane, *op. cit.*, vol. II, p. 204).

minoritatea parlamentară se declară hotărîtă a se opune pe toate căile legale, în prima linie prin obstrucţionism parlamentar, la o mai departe funcţionare a actualului ministru-prezident al statului român"[12]. Declaraţia purta semnătura a 20 de deputaţi şi a 10 senatori. Obstrucţia însemna lungi discursuri parlamentare, interpelări de tot felul şi cît mai multe articole în ziare şi mai ales întruniri publice şi manifestaţii de stradă. Costinescu şi B. Delavrancea îşi dau demisia din Cameră. În Senat şi Cameră se anunţă interpelări peste interpelări. Practic, Parlamentul (Senatul votează o moţiune de încredere în guvern prezentată de Gh. Mîrzescu) nu mai poate lucra. Opoziţia îl împiedică mai ales în modificarea legii minelor. Prelungirea şedinţelor Camerei şi noaptea nu se face de frica întrunirilor de la Dacia, care nu mai contenesc. Era pentru prima oară în istoria parlamentară a statului român cînd se recurgea la obstrucţie. Ea se dovedea o armă eficace, chiar dacă nu voia să însemne altceva decît păzirea strictă a căilor legale şi a regulamentului de funcţionare a Parlamentului*. Guvernul se vede nevoit să închidă Camera (cu legea minelor nu se ajunge decît la art. 8) şi la 24 martie şi Senatul (în extremis se reuşeşte votarea legii lui Haret). Pentru 21 martie/2 aprilie se convoacă o mare întrunire la „Dacia", la care participă întreaga opoziţie** (cu excepţia lui P. P. Carp, care refuză. Adepţii săi primesc însă, „căci, dacă era vorba de o opoziţie mai blîndă, atunci nu trebuia să se facă declararea de obstrucţiune cu cea mai gravă acuzare, aceea a atingerii demnităţii naţionale", cum, logic, scria T. Maiorescu[13]). O prezidează Gh. Gr. Cantacuzino. Iau cuvîntul T. Maiorescu, Al. Marghiloman, Take Ionescu, N. Fleva, C. Dissescu. Cuvîntul de ordine: „Jos nevrednicul", adresat lui

---

[12] Apud T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, V (1895—1899), p. 96. Pe marginea acestei declaraţii Take Ionescu ţine un discurs memorabil, „excelent", cum îl califica şi T. Maiorescu.

* Aşa, de plildă, regulamentul prevedea că orice proiect de lege trebuia citit mai întîi în Secţii. De obicei, ele nu se citeau decît de un delegat sau mai mulţi, dar nu de toţi membrii secţiei. Era de ajuns ca unul singur din membri să ceară citirea de către toţi şi lucrul devenea obligatoriu (de aceasta profită T. Maiorescu, gen. Manu, Gh. Panu la Senat în acele zile, din păcate, însă, tocmai la o lege ca cea a învăţămîntului profesional, datorată lui Spiru Haret). Ca, de obicei, aplicarea strictă a unui regulament era de natură să paralizeze orice activităţi.

** Vezi pe larg toate aceste întruniri şi demonstraţii de stradă în I. Bulei, *Lumea românească la 1900*, p. 63 şi urm.

[13] T. Maiorescu, *op. cit., vol. cit.*, p. 97.

D. A. Sturdza. Se votează o moţiune: „d. Sturdza nu mai este vrednic de a fi ministru român"[14]. La 22 martie se ţine o altă întrunire convocată de N. Filipescu şi prezidată de Alecu Catargiu, la 23 martie încă una, convocată de N. Fleva, la 25 martie o alta, prezidată de Th. Rosetti. Cu acest prilej vorbesc: „bine" N. Filipescu, „uimitor" B. Delavrancea, „admirabil" Take Ionescu (epitetele aparţin lui T. Maiorescu)[15]. Toată opoziţia era prezentă, „afară de bolnavul L. Catargi, nevolnicul Carp" (expresiile sînt ale aceluiaşi). Din nou o întrunire se ţine la 28 martie, prezidată de T. Maiorescu, cu o mare participare (cu delegaţi din provincie). Vorbesc: C. C. Arion, Al. Marghiloman, Take Ionescu, I. Grădişteanu, N. Fleva, B. Delavrancea ş.a. „Entuziasm, clocotire indescriptibilă". T. Maiorescu sfîrşeşte cu vorbele: „Trăiască România!".

4. Un lider contestat — Gh. Gr. Cantacuzino

În sfîrşit, la 30 martie guvernul D. A. Sturdza demisionează şi demisia i se primeşte. „Cea mai exultantă şi curată bucurie a noastră" — scrie entuziasmat T. Maiorescu, care nicăieri în însemnările sale n-are atîta trăire ca în paginile închinate zilelor de 21—28 martie 1899. Pe N. Filipescu îl sărută de bucruie şi îi dăruieşte 3 volume din *Critice*, cu dedicaţia „d-lui N. Filipescu în cea mai caldă amintire a zilelor 21—28 martie 1899. Autorul". Filipescu propune: „acum trebuie să fuzionăm cluburile, să ne unim cu toţii" şi T. Maiorescu e de acord: „ai dreptate, sînt al d-tale întru aceasta, să lucrăm împreună şi să o facem".

Dar ... tocmai acum se răspîndeşte vestea că a murit L. Catargiu. „Consternare". Gen. Vlădescu, şeful casei militare a regelui, venise să anunţe că era deja scrisă chemarea lui Lascăr Catargiu ca să formeze ministerul*. La clubul constituţional adepţii lui Carp se întîlnesc de îndată „pentru a ne da samă de situaţia creată prin moartea şefu-

[14] „Timpul", nr. 65 din 23 martie/4 aprilie 1899.

[15] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, Biblioteca Centrală de Stat, Colecţii speciale, jurnal nr. 20, mss. 11 392, f. 6.

* Vezi I. Bulei, *Lumea românească la 1900*, p. 70 şi urm. Aici un portret al lui Lascăr Catargiu, p. 70—77. În această carte a noastră este tratată pe larg, cu toate implicaţiile sale, guvernarea conservatoare dintre 1899—1901. Aici doar vom puncta ceea ce acolo apare dezvoltat.

lui recunoscut al amîndouă grupările conservatoare"[1]. În același timp, catargiștii se reunesc și ei. Aveau nevoie de un reprezentant politic al partidului. Comitetul Executiv, format atunci din 22 de persoane, este convocat de urgență în Cabinetul roșu al Clubului conservator. N-au fost prezenți decît nouă: Gh. Gr. Cantacuzino, gen. Manu, Take Ionescu, N. Filipescu, G. Panu, C. Olănescu, Th. Văcărescu, Al. Catargiu și J. Lahovari. Clubul era plin de membri care așteptau decizia Comitetului. Take Ionescu și G. Panu au cerut amînarea unei hotărîri din deferență pentru cel mort (să se mai aștepte măcar o zi) și din necesitatea de a se lua legătura cu junimiștii, „cu care se lucrase chiar astăzi cu atîta perfectă înțelegere și intimitate"[2]. Ceilalți au insistat pentru o decizie imediată. Și atunci, în unanimitate, Gh. Gr. Cantacuzino este proclamat președinte al Comitetului Executiv al partidului, funcție în care fusese L. Catargiu. Alegerea pripită a lui Gh. Gr. Cantacuzino*, abia la 2 ore de la moartea lui L. Catargiu, e de presupus că nu s-a făcut fără aprobarea regelui. V. Lascăr dădea presupunerea drept certitudine. Firul de înțelegere ar fi fost, crede și T. Maiorescu, prefectul palatului, gen. Vlădescu. Cluburile locale au reacționat diferit, după cum erau în orașul respectiv relațiile catargiștilor cu junimiștii**.

Alegerea lui Cantacuzino aduce, din nou, discordia între conservatori. T. Maiorescu notează: „nu-mi vine să cred". Nici un junimist nu vedea pe altcineva decît pe P. P. Carp drept succesor al lui L. Catargiu. Acum, contrar dorințelor lor, erau puși în fața unui fapt împlinit. Nimeni nu-i consultase asupra noii orînduieli din capul partidului. Din partea conservatorilor catargiști gestul era imprudent, căci semăna discordie. Pe de altă parte, ei nu aveau de ales,

---

[1] T. Maiorescu, *op. cit.*, f. 17.

[2] *Ibidem*, f. 19; C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. II, p. 258—259.

* Vezi un portret al noului șef conservator în Ion Bulei, *op. cit.*, p. 86—88.

** La Iași membrii clubului se adună în grabă. Gr. Kogălniceanu, președintele, ezită în a-l felicita pe Cantacuzino ca pe noul „șef" al partidului. La insistențele lui Al. Bădărău, fostul radical, șefia este însă recunoscută. La Craiova, celălalt mare club al conservatorilor, unde cele două nuanțe conservatoare erau amestecate, clubul decide să trimită șase delegați la București, trei catargiști și trei junimiști, hotărîți mai curînd să ceară șefia lui Carp nu a lui Cantacuzino. Take Ionescu îi amenință cu demisia sa din președinția (onorifică) a clubului craiovean și la București cei trei catargiști se despart de junimiști.

odată L. Catargiu dispărut, decît între a rezista ascensiunii lui Carp sau a-i accepta şefia. Au ales soluţia rezistenţei pentru că personalităţile politice care fuseseră alături de L. Catargiu, puternice individualităţi, nu voiau să accepte ideea unei tutelări din partea unui om politic atît de dominator, cum era P. P. Carp. Fruntaşul junimist nu era deloc iubit în rîndurile conservatoare. Toţi însă se temeau de el, de tăria lui de caracter şi ascuţita sa inteligenţă. Unui astfel de om nu te supui decît constrîns. Or nici gen. G. Manu, nici N. Filipescu, Take Ionescu sau Gh. Cantacuzino nu credeau că sînt în situaţia de a fi constrînşi*.

---

* Reproşîndu-i lui Carp că a voit să păstreze mereu o personalitate distinctă grupării pe care o conducea cu perspectiva asigurată de a moşteni şefia lui L. Catargiu, gen. Manu îi spunea că dacă ar fi venit printre ei, ceilalţi fruntaşi conservatori, se mai putea discuta chestiunea. „D. Carp a voit însă, se vede, să ne căciulim noi la d-sa şi a aşteptat să ne ducem noi la clubul junimist şi să-l rugăm a lua şefia Partidului Conservator, ceea ce ar fi însemnat după mine «sinuciderea Partidului Conservator şi călcarea demnităţii sale»" (*D.A.D.*, sesiunea ordinară 1899–1900, nr. 11, şedinţa din 20 noiembrie 1899, p. 76).

IV

O CRIZĂ CONSERVATOARE ÎNTR-O CRIZĂ FINANCIARĂ

Regele încearcă să împace cele două grupări conservatoare. Nu credea că era cel mai potrivit moment pentru experienţe politice. O gravă criză financiară ameninţa ţara. Dar, în urma neînţelegerii lor (tratative nu lipsesc), el se hotărăşte să-l cheme pe Gh. G. Cantacuzino. P. P. Carp ar fi replicat la această hotărîre: „Que votre Majesté essaye d'abord toutes les médiocrités, mon tour viendra après si je ne meurs pas avant". Carol I a preferat gruparea Gh. Cantacuzino, ca mult mai numeroasă, cu toate că el considera soluţia mai mult ca o încercare. De altfel, văzînd neînţelegerile conservatoare, a intenţionat să cheme un nou minister liberal, eventual cu Dim. Gianni în frunte (acesta e chemat la Palat la 6 aprilie). Încercarea n-a izbutit din cauza opoziţiei lui D. A. Sturdza, care prefera retragerea tuturor liberalilor de la putere pierderii influenţei în sînul partidului său. Ministerul Cantacuzino se formează cu primul ministru la Interne, G. Manu la Finanţe, I. Lahovari la Externe, Take Ionescu la Culte şi Instrucţiuni, G. Dissescu la Justiţie, gen. Iacob Lahovari la Război, dr. C. I. Istrati la Lucrările Publice, N. Fleva la Domenii. Primar al Capitalei a fost numit B. Delavrancea, iar prefect al poliţiei gen. I. Algiu. Dintre oamenii politici care-l compuneau atrăgea atenţia mai cu seamă prezenţa lui N. Fleva, tribunul, fostul ministru liberal. Această prezenţă arăta cît de nestatornice îi erau principiile, cît de labil caracterul şi, totodată, cît de fără graniţe precise

puteau fi în epocă grupările şi partidele politice. Guvernul Cantacuzino era, fără îndoială, slab reprezentat cu valori politice. Doar Take Ionescu era în minister o personalitate. De altfel guvernul se şi afla sub influenţa sa, mai mult decît sub cea a lui Gh. Gr. Cantacuzino sau a lui G. Manu (G. Dissescu şi dr. C. I. Istrati îi erau prieteni personali).

Constituirea guvernului numai de către conservatorii puri afectează pe junimişti. „Carp şi Marghiloman însă cam plouaţi" — notează T. Maiorescu. Cele mai multe organizaţii locale se resimt în urma despărţirilor dintre fruntaşii de la centru. Mulţi conservatori cu simpatii între junimişti sau numai junimişti pînă atunci trec în tabăra guvernamentală (cum, de altfel, era de aşteptat). T. Maiorescu notează pe Varlam de la Craiova, pe Constantinescu de la T. Severin, colonelul Petrovici de la Tg. Jiu, ezitările lui Th. Cămărăşescu, ale lui C. C. Arion ş.a. Aceste treceri sînt multe la Focşani, Slatina, Bîrlad, Ploieşti, Iaşi ş.a. Ziarul „La Roumanie", al lui Lilly Florescu, devine „cu totul conservator şi nejunimist". Sînt şi evaziuni în sens invers: Teleman de la Huşi, Mache Băleanu, Eug. Ghika-Budeşti din Iaşi, Dimitrie C. Sturdza Scheianul. Grosul trupei rămînea însă cu Gh. Cantacuzino şi cu puterea. Oricum conservatorii puri fuseseră şi erau mai numeroşi decît au fost vreodată junimiştii.

În pregătirea alegerilor Gh. Gr. Cantacuzino dă un program de guvernare vast şi neprecizat[1]. El cheamă reprezentanţi ai conservatorilor din toată ţara la un mare banchet la Iaşi (făcut pe cheltuiala lui pentru că la urma urmei averea îl adusese la putere, în primul rînd, şi nu era rău s-o folosească în a şi-o menţine) şi ţine un discurs programatic. În cadrul lui nu se referă la chestiuni externe. Tăcerea în această din urmă privinţă era indicată. Prea mult tulburase apele D. A. Sturdza. Discursul se referă la probleme interne. Şi chiar dacă situaţia financiară a ţării stătea ameninţător asupra tuturor, liderul conservator se arăta convins că noi sacrificii şi impozite o vor redresa. Mai mult, el îşi propunea să întreprindă mari investiţii. Nu în industrie, ci în agricultură, unde într-adevăr nu se făcuseră aproape deloc. Acum anunţă Cantacuzino că

[1] „Timpul", nr. 106 din 15/27 mai 1899.

va începe un vast program de indiguiri și irigații. O intenție bună, aruncată într-un moment total nepotrivit. Statul român nu va putea găsi multă vreme mijloacele necesare pentru a începe să întreprindă un astfel de program. De aceea programul lui Gh. Cantacuzino e și întîmpinat cu multă ironie de adversarii politici*. Și guvernul trece la organizarea alegerilor.

Ele aduc obișnuitele majorități guvernamentale: la Cameră 157 mandate, la Senat 86. Conservatorii puri au luptat de regulă singuri, dar în unele locuri au acceptat și colaborări cu junimiștii. Aceștia din urmă obțin mult mai puține mandate decît se așteptaseră: 14 la Cameră, 9 la Senat[2]. Dintre ei P. P. Carp la Vaslui, C. Stroici la Dorohoi, Guță Marcu la T. Severin, Al. Marghiloman și C. C. Arion la Buzău, Dimitropolu la Tîrgoviște, C. Vernescu la Suceava s-au ales cu ajutorul guvernului. În plus T. Maiorescu e ales senator din partea Universității cu 34 voturi contra 24 (date lui Gr. Ștefănescu), ministerialii votînd pentru el. Nemulțumit de rezultatul alegerilor, cu obișnuita-i detașare, P. P. Carp pleacă la băi, la Vitel, lăsîndu-și adepții să se descurce singuri în sesiunea parlamentară care începe, nu înainte de a primi admonestările lui T. Maiorescu și apoi și ale altor junimiști (reuniți la Clubul constituțional la 4/16 iunie ca să comenteze situația) pentru această intempestivă părăsire a scnei politice[3]. Conservatorii guvernamentali se puteau declara mulțumiți de rezultatul alegerilor. Majoritățile erau mai mult decît confortabile. Pentru candidaturile în Parlament ei făcuseră apel la mulți tineri, care cu acest prilej intrau în viața politică. Prezența tinereții, mai pronunțată ca de obicei, pe băncile Parlamentului i-a și atras acestuia numele de „Kindergarten" dat de opoziție, nume care a și rămas.

Dar, cu toate majoritățile sale, guvernul Gh. Cantacuzino n-avea de la bun început o situație de invidiat. Cel mai grav era afectată această situație de compromiterea aproape totală a recoltei. Anul 1899 a fost unul din cei

---

* „Slabul discurs program al lui Gh. Gr. Cantacuzino la banchetul de la Iași de vineri 14 mai. Ridicola și îngîmfata lui călătorie prin Moldova à la Royauté" — nota T. Maiorescu (*op., cit.*, f. 75).

[2] „Timpul", nr. 116, 120, 122, 123 din 28 mai/9 iunie, 1/13 iunie, 2/15 iunie, 3/16 iunie 1899.

[3] T. Maiorescu, *op. cit.*, p. 76—77.

mai secetoşi din cîţi se cunoscuseră în România*, şi recolta proastă (şi era foarte proastă) ameninţa să agraveze şi mai mult situaţia financiară a ţării aflată şi aşa în mare suferinţă. Fără grîne statul român pierdea principalul articol de export. Şi n-avea cu ce plăti datoria externă. Politica financiară a guvernanţilor României nu fusese greşită, însă fusese prea puţin prevăzătoare. O prea mare dorinţă de schimbări, mai ales în serviciile publice, o susţinută operă de construcţii edilitare (şi nu numai), ca şi alte inovări au necesitat investiţii mereu reînnoite care pînă atunci se acoperiseră din excedentele bugetare şi din împrumuturile externe. „Eram o ţară obişnuită a face mereu cheltuieli, o ţară care-şi pierduse oarecum mintile şi credea că putea să facă şi de toate şi repede" — spunea Take Ionescu în Parlament în noiembrie 1899, amintind că de 18 ani România s-a obişnuit cu o circulaţie de bani din străinătate de 54 milioane pe an[4]. Între 1887—1894 situaţia financiară fusese foarte bună. Excedentele se ridicau la suma de 45,5 milioane lei. Dar deja în 1894—1895 încep să reapară deficitele în bugetul statului: 10 365 499 lei în 1895, 16 655 248 lei în 1896, 6 496 756 lei în 1897. În 1898 deficitul se ridica la 13 819 754 lei[5]. Era clar încă din 1895 că cheltuielile statului trebuiau să scadă**. În 1899 România trebuia să ceară un împrumut de aproape 200 de milioane de lei pentru a-şi lichida bonurile de tezaur. Dar cu ce se acoperea acest împrumut în condiţiile unui dezastruos an agricol? În plus, războiul anglo-bur adusese o perturbare puternică în finanţele pieţei europene. Unde urma să găsească credit statul român în aceste condiţii? Într-o atare conjunctură conservatorii din jurul lui Gh. Gr. Cantacuzino n-aveau nici un motiv să se bucure că au luat puterea. Povara ei era copleşitoare.

---

* În ultimul deceniu recolte slabe mai fuseseră în 1894 şi 1895 şi foarte slabă în 1897. (Vezi descrierea situaţiei agrare în I. Bulei, *op. cit.*, p. 117—121).

[4] *D.A.D.*, nr. 11, şedinţa din 30 noiembrie 1899, p. 101.

[5] Th. C. Aslan, *Finanţele României de la Regulamentul organic pînă astăzi. 1831—1905*, Bucureşti, 1905, p. 197, 198.

** „Se tot vorbeşte—spusese I. Catargiu în 1894 — că România este o ţară bogată. Vă înşelaţi. România este bogată cînd plouă şi se întîmplă că uneori nu plouă" (*D.A.D.*, nr. 5, şedinţa din 19 iunie 1899, p. 56). Cu prilejul discuţiei Adresei de acum N. Filipescu răspunde lui I.I.C. Brătianu, care acuza pe conservatori de lipsă de economie în politica lor financiară, demonstrînd că, de fapt, liberalii i-au depăşit în cheltuieli. (*D.A.D.*, Sesiunea ordinară 1899—1900, nr. 8, şedinţa din 25 noiembrie 1899, p. 36).

Situaţia agrară se agrava pe zi ce trecea. Ministrul Agriculturii şi Domeniilor a creat o comisie specială care a luat în pripă o serie de măsuri. Seceta persistînd, măsurile n-au avut nici un efect. Se resimţea şi o mare lipsă de nutreţuri. 18 judeţe erau ameninţate să r-aibă deloc furaje ; recolta de fîneţuri era aproape nulă, ovăzul şi orzul la fel ; porumbul era, la rîndul lui, grav compromis de vînturile calde. România avea în acel moment 3 800 000 vite cornute, 600 000 cai, 5 000 000 oi. Cu seceta persistînd aproximativ 2 000 000 vite mari şi 3 000 000 de oi erau ameninţate să moară de foame. Era nevoie de cel puţin 150 000 vagoane nutreţuri. Ministerul deschide un credit de 1 000 000 lei. Parlamentul măreşte acest credit la 2 000 000 lei[6]. În fiecare judeţ consiliile judeţene au primit dispoziţia să acorde din casele judeţelor sumele necesare pentru cumpărarea porumbului şi grîului. În judeţele Bacău, Brăila, Buzău, Fălciu, Ialomiţa, Ilfov, Prahova, Putna, Rîmnicu-Sărat, Romanaţi şi Teleorman sumele necesare au fost mari (între 150 000 şi 1 000 000) şi prin lege s-a hotărît procurarea lor de la Casa de economii şi consemnaţiuni. Sătenii cărora li se acordau împrumuturile urmau să le restituie judeţelor în termen de 3—5 ani, plătind aceeaşi dobîndă pe care o plătea judeţul la Casa de economii şi consemnaţiuni (5—6%)[7].

În paralel cu aceste măsuri guvernul aduce la Senat la 16 iunie şi la Cameră la 21 iunie 1899 un proiect de repunere în vigoare a legii jandarmeriei din 30 august 1893*.

Încercările de a preîntîmpina o catastrofă agrară se împletesc cu cele de a găsi soluţii în chestiunea financiară, unde situaţia nu era mai puţin gravă. Dimpotrivă. Gen. Manu, ministrul de Finanţe, încearcă să facă un împrumut. Condiţiile puse de bancherii germani i s-au părut însă prea oneroase, mult mai grele decît cele puse cu prilejul altor

---

[6] *D.A.D.*, nr. 4, şedinţa din 18 iunie 1899, p. 43—45; nr. 5, şedinţa din 19 iunie 1899, p. 47.

[7] *Ibidem*, nr. 8, şedinţa din 22 iunie 1899, p. 111—113.

* Guvernul liberal redusese efectivele jandarmeriei la jumătate şi împuţinase numărul subprefecturilor. Conservatorii, de teama tulburărilor din sate în condiţiile de lipsuri datorate secetei, nu numai că readuc efectivele la cifrele iniţiale din 1893, dar le şi măresc în acele judeţe „unde necesităţile urgente o vor reclama" (e posibil ca măsură să fi fost luată şi de liberali din aceeaşi teamă). Totodată creează noi secţii de jandarmi. Proiectul trece la Senat cu 73 voturi contra unul şi la Cameră cu 60 contra trei (*D.A.D.*, nr. 7, şedinţa din 21 iunie 1899, p. 100—101. Totalul jandarmilor se ridica la 2 192, în medie 55—57 pe judeţ).

împrumuturi. Mai mult, ministrul român nici nu prea găsea la cine să împrumute, după cum a demonstrat-o el însuşi în Parlament aducînd în sprijin corespondenţa sa cu Al. Beldiman, reprezentantul nostru la Berlin (şi după cum şi mai convingător a pus-o în evidenţă Take Ionescu în Cameră la 30 noiembrie 1899)[8]. Ministrul român se duce el însuşi în Occident, se întîlneşte cu reprezentantul sindicatului bancherilor, care, după ce se reunesc la Bruxelles, subordonează împrumutul de afacerea Dreyfus şi de războiul anglo-bur. Tratativele guvernului român cu bancherii occidentali iau o turnură dificilă. Gh. Gr. Cantacuzino cere sfatul regelui. La recomandarea acestuia este trimis să negocieze în Germania I. Kalinderu, graţie şi relaţiilor sale cu finanţa germană (în acel moment Kalinderu era administratorul domeniilor Coroanei). Argumentul principal al lui Kalinderu, căruia mulţi îi contestau competenţa în materie de finanţe (T. Maiorescu spunea despre el: „Si on ne l'ôtait à certains que leur ridicule, il ne leur resterait rien"), era acela că era în interesul chiar al băncilor germane să nu se devalorizeze prea tare valorile româneşti emise, aproape toate, prin intermediul lor. Kalinderu încheie pînă la urmă, la 7/19 noiembrie 1899, un împrumut în bonuri de tezaur 5% în valoare nominală de 175 milioane lei. Împrumutul era pe termen de cinci ani, rambursabil integral la 1 decembrie 1904. Efectiv el producea suma de 155 793 760 lei. Convenţia de împrumut stipula însă condiţii foarte grele. Guvernul român nu mai putea încheia nici un alt împrumut pînă la lichidarea acestuia şi se obliga să anuleze credite deja votate pentru suma de 83 milioane lei. Stipulaţiile împrumutului au fost publicate de Bleichröder în prospectul împrumutului. Că erau oneroase nu mai încape îndoială. Ele atingeau, în acelaşi timp, suveranitatea ţării, obligînd-o să anuleze legi votate. Adversarii guvernului n-au întîrziat să invoce incapacitatea acestuia, mai ales a ministrului de Finanţe G. Manu. Ideea incapacităţii miniştrilor conservatori este întreţinută şi de „colosala prostie" a lui N. Fleva care pentru a face faţă nevoilor de nutreţ a cumpărat fîn din Ungaria (nu de două milioane cît votase Parlamentul, ci de şapte). Dar cînd

[8] *D.A.D.*, sesiunea ordinară 1899—1900, nr. 11, şedinţa din 29 şi 30 noiembrie 1899, p. 78. p. 99—101.

soseşte finul în ţară se constată că el era stricat în bună măsură. Refuzul de a-l primi se lovea de o piedică serioasă, căci contractele fuseseră prost făcute (unele din ele), cu jurisdicţie la Budapesta în caz de conflict[9]. Într-un moment de mare criză agrară şi financiară cum ţara nu mai cunoscuse, la cîrmă se afla un guvern slab şi puţin reprezentativ.

1. Guvernare. Strădanii şi insuccese

Mai ales criza financiară nu înceta să se agraveze. Cu împrumutul de 175 milioane ea nu se domolise decît pentru moment. În fapt anuitatea datoriei publice mai creştea cu încă 8 750 000 lei şi, în consecinţă, găsirea de noi resurse de venituri era stringentă. Impozitele directe existente se încasau cu greutate, iar cele indirecte n-aveau eficacitate. La 9 decembrie 1899, guvernul aduce în Cameră proiectul reinfiinţării taxei de 5% asupra retribuţiei funcţionarilor publici, precum şi a tuturor impiegaţilor din întreprinderile de comerţ, industrie şi utilitate publică[1]. Pe aceeaşi linie de reducere a cheltuielilor se stabileşte maximum de salariu pentru un funcţionar public, care, cu excepţia miniştrilor, secretarilor departamentelor de stat, corpului diplomatic şi consular, nu putea depăşi suma de 1 500 lei[2]. La 14 decembrie se aduce în discuţie modificarea legii patentelor prin înlocuirea taxei proporţionale asupra valorii locative cu o taxă de 5% asupra beneficiului net, aplicabilă bancherilor, caselor de bancă, caselor şi comptuarelor de schimb, societăţilor pe acţiuni, anonime sau în comandită (cu contract), care exercitau vreun comerţ sau industrie. Modificarea se face cu 69 voturi contra două, după o discuţie la care iau parte P. P. Carp, gen. Manu, C. C. Arion, N. Filipescu, G. Panu, Take Ionescu şi care pune în evidenţă încă o dată situaţia financiară foarte grea în care se afla ţara cu circa 15 milioane lei ce nu puteau fi acoperite decît prin crearea de resurse noi[3]. În aceeaşi

[9] Vezi I. Bulei, *op. cit.*, paragraful *Cad ploile peste „finul lui Fleva"*, p. 163—167.

[1] *D.A.D.*, nr. 14, şedinţa din 10 decembrie 1899, p. 131.

[2] *Ibidem*, nr. 15, şedinţa din 13 decembrie 1899, p. 138—139.

[3] *Ibidem*, nr. 16, şedinţa din 14 decembrie 1899, p. 142—143.

zi se propune înființarea taxei de 0,30 bani pe kilogramul de zahăr fie importat, fie fabricat în țară, votată și ea la 14 decembrie cu 63 voturi contra patru[4]. La 15 decembrie 1899 se reziliază contractul cu D. Hallier, privind construirea portului Constanța, ca foarte costisitor, și se reduc cheltuielile de construcție (votat cu 80 de voturi contra patru, după o lungă discuție)[5]. La 16 decembrie se votează cu 60 voturi contra 13 perceperea unei a doua zecimi la impozitele directe[6]. O zi mai tîrziu se înființează o taxă de consumație asupra petrolului (cinci bani la fiecare litru)[7]. Îndată după vacanța de iarnă Parlamentul votează o taxă de timbru și înregistrare (taxă proporțională și fixă, pe clase)[8]. În același timp s-au modificat și taxele de înregistrare asupra moștenirilor și donațiunilor, supunînd la taxe și moștenirile în linie directă și mărind taxele și pentru celelalte grade de rudenie. Aceasta în ce privește averea imobiliară. Pentru averea mobiliară taxele sporesc cu 3%. Acestor impozite directe și indirecte li s-au mai adăugat urcarea prețului tutunului, sporirea tarifelor căilor ferate, monopolul hîrtiei de țigarete. Totalul impozitelor directe aduse de guvernul Cantacuzino dădea suma de 7 885 000 lei, al celor indirecte 16 650 000 lei. Proporția era o treime impozite directe pentru două treimi impozite indirecte. Dintre cele 10 impozite propuse de guvernul Gh. Gr. Cantacuzino doar două erau introduse prima dată (taxa de consum asupra petrolului și monopolul hîrtiei de țigarete). Sporul de venituri evaluat de pe urma acestor impozite (24 500 000) a fost însă însoțit și de un spor de cheltuieli de 9 473 376 lei. Rezultatul bugetului 1899—1900, cum rezultă din situația tezaurului, încheiată la 30 septembrie 1901, avea un deficit de 35 404 909,52 lei. „Acesta era cel mai mare deficit pe care l-a avut vreodată Țara Românească și care se ridica la 18,25% din veniturile încasate" — scria Th. C. Aslan[9]. Pentru acoperirea acestui mare deficit guvernul Gh. Cantacuzino a creat resurse doar în valoare de 8 453 018,71 lei[10]. Era limpede că se impuneau

---

[4] *Ibidem*, p. 153—161.
[5] *Ibidem*, nr. 17, ședința din 15 decembrie 1899, p. 163—182.
[6] *Ibidem*, nr. 18, din 16 decembrie 1899, p. 183—188.
[7] *Ibidem*, nr. 21, ședința din 19 decembrie 1899, p. 271—279 (84 voturi contra 10).
[8] *Ibidem*, nr. 23, ședința din 11 ianuarie 1900, p. 283—336.
[9] Th. C. Aslan, *op. cit.*, p. 205.
[10] *Ibidem*.

măsuri mult mai radicale pentru a redresa bugetul. Care erau acele măsuri și cine era chemat să le ia? erau întrebările acelui moment. Răspunsul la ele interesa practic pe toată lumea, nu numai lumea politică și nu numai partidul de la putere. Vorba lui Carp: „fiecare are convingțiunea că dacă nu se găsește enigma sfinxului, monstru are să ne înghită pe toți"[11]. Guvernul Cantacuzino nu părea cel cu adevărat în stare să facă față situației.

Povara guvernării determină tendința strîngerii rîndurilor conservatoare. Ea acționează ca factor de unire printre conservatorii puri, după cum teama de a pierde șansa puterii acționează printre junimiști*. Și asupra unora și asupra celorlalți apăsa amenințarea venirii liberalilor. Aceștia încep să-și reunească rîndurile prin compromisuri reciproce. Drapeliștii Em. Costinescu, V. Lascăr, T. Stelian, Costescu-Comăneanu, Em. Porumbaru ș.a., care rămăseseră despărțiți de Sturdza, treptat, în primăvara lui 1900, găsesc punți de înțelegere cu sturdziștii. Situația conservatorilor, despărțiți cum erau și cu un guvern slab, îi silea pe liberali să se disciplineze iarăși în jurul șefului lor pentru o guvernare ce se anunța mult mai apropiată decît se crezuse (guvernul Sturdza căzuse pe o chestiune națională și într-o gravă dezmembrare a rîndurilor partidului și era greu de crezut că reabilitarea lui Sturdza se va face atît de repede). În plus, liberalii își împrospătează rîndurile cu o infuzie de tineret și inteligență proaspete

---

[11] *D A D.*, nr. 33, ședința din 28 ianuarie 1900, p. 475; T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, mss. 11389, jurnal nr. 21, f. 3 (însemnare din 14/26 decembrie 1899).

* Junimiștii acuză pierderea lui Ghermani. T. Maiorescu îi scria lui Sc. Vârnav că P.P. Carp și Th. Rosetti pot înlocui pe Ghermani în chestiunile financiare, dar acesta era „omul de încredere al obștei și apoi nici Carp, nici Rosetti nu au raporturi speciale cu bancherii care făceau din Ghermani un ministru de finanțe așa de îndemînatec. Pierderea este foarte mare pentru țară; pentru noi junimiștii este enormă. Iată calamitatea politică în momentele de față!". Plină de interes este remarca lui Maiorescu: „E caracteristic cum mor oamenii noștri politici de inimă: Alex. Lahovari, Lascăr Catargiu, Menelas Ghermani. Acum și Iorgu Cantacuzino e atins [...]. Prea iute a venit peste noi cultura Occidentului și luptele parlamentare consumă puterea de rezistență mai mult decît în statele vechi" (T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, jurnal nr. 21, mss. 11389, f. 7, 9). C. Bacalbașa scria și el: „Moartea lui Menelas Ghermani — fără să-și dea nimeni seama — a provocat lunga sciziune din Partidul Conservator și a împiedicat consolidarea guvernului lui Petre Carp, care, dacă ar fi biruit criza, ar fi ajuns chiar de atunci șeful întregului Partid Conservator". (C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. II. p. 272—273).

prin intrarea statului major al P.S.D.M.R. în rîndurile lor*. Acest din urmă fapt însemna, totodată, creşterea ponderii lui I. I. C. Brătianu în P.N.L., „generoşii" fiind un sprijin serios în ascensiunea celui pe care „Oculta" îl pregătea demult pentru şefie. De altfel I. I. C. Brătianu şi este elementul cel mai activ în atragerea „generoşilor".

Conservatorii se vedeau depăşiţi de situaţie**. Guvernul nu putea să facă un nou împrumut pe piaţa externă, ţinut fiind de prevederile împrumutului anterior. Statul român nu avea la îndemînă alte resurse decît acelea izvorîte din veniturile sale reale proprii. Discuţiile din jurul bugetului pe 1900—1901, prezentat în Cameră la 19 martie de N. Filipescu, au pus în evidenţă o dată mai mult starea financiară cu totul îngrijorătoare. Apărea foarte neclar care urma să fie acea politică financiară eficientă în stare să scoată ţara la liman***. În orice caz, toţi conservatorii aveau în vedere o politică de impozite şi mai puţin una de economii****. Spre aceasta din urmă se vor îndrepta liberalii.

---

* Asupra trecerii „generoşilor" la liberali vezi Ion Mamina, Vasile Niculae *op. cit.*, p. 163 şi urm.; Titu Georgescu, *Intre două revoluţii*, Craiova, 1974; Ion Iacoş, *Partidul muncitorilor din România în viaţa social-politică a ţării (1893—1910)*, Bucureşti, 1973; I.C. Atanasiu, *Mişcarea socialistă 1881—1900*, I, Bucureşti f.a., p. 366 şi urm.; Tiberiu Avramescu, *„Adevărul", mişcarea democratică şi socialistă 1895—1920*, Bucureşti 1982; monografiile lui Z. Ornea şi D. Hurezeanu asupra lui C. Dobrogeanu Gherea; C. Titel-Petrescu, *Socialismul în România. 1835—6 septembrie 1940*, Bucureşti f.a., p. 138 şi urm.; C. Stere, *În preajma revoluţiei*, vol. 7, *În ajun*, ed. a III-a, Bucureşti, f.a. Vezi pe larg capitolul *Tinerimea generoasă*, în Ion Bulei, *op. cit.*, p. 184—201.

** Nici măcar în rîndurile celor de la guvern nu era unitate de vederi. Începuseră şi rivalităţile personale, întreţinute mai cu seamă de N. Filipescu şi Take Ionescu. Primul avusese un important rol în alegerea lui Gh. Cantacuzino, a cărui rudă îi şi era, şi spera că rostul său în rîndurile conservatorilor va deveni unul foarte însemnat. Dar n-a fost aşa, toate sforile legîndu-se şi dezlegîndu-se prin mîinile lui Take Ionescu care, la rîndu-i, se temea de Filipescu. Între cei doi începe o luptă surdă, deocamdată cîştigată pe toate planurile de Take Ionescu, el reuşind, între altele, să-şi aducă pe cei mai mulţi partizani în Parlament. Lupta celor doi lideri răbufneşte pe faţă la începutul lui 1900, cînd este introdus în guvern I. Grădişteanu, prieten al lui Filipescu.

*** „D. ministru de finanţe surîde — spunea zeflemitor P.P. Carp. Nu ştiu ce vrea să zică acest surîs. Vrea să zică: am convingerea că am să pot face aceste impozite (necesare redresării situaţiei — *n.n.*) ori că acest surîs vrea să zică: aceasta priveşte pe succesorul meu?" (*D.A.D.*, nr. 66, şedinţa din 20 martie 1900, p. 1 207).

**** „Economiile mă lasă foarte sceptic — declara Take Ionescu. Am văzut ţări care au făcut impozite, am văzut ţări care şi-au dezvoltat bogăţiile lor şi şi-au creat resurse noi, nu am văzut însă ţări care au făcut econo-

În cursul dezbaterilor N. Filipescu a propus două resurse noi: vînzarea pădurilor statului, adică întreirea exploatării lor (la 500 000 de lei de la 150 000 lei) și vînzarea acțiunilor Băncii Naționale[12]. Dar Filipescu nu era financiar și E. Costinescu i-o dovedește, fără ironie dar cu temeiuri economice, punîndu-l într-o frapantă inferioritate pe acest tărîm[13]. De altfel Filipescu s-a și arătat de un optimism pe care situația nu-l justifica cu nimic. El credea, sau cel puțin voia să creadă, că milioanele rămase neacoperite se vor acoperi cu sporul normal al veniturilor vechi și cu sporul firesc al celor noi. Evaluările sale se vor dovedi neîntemeiate. Dar nici catastrofală nu era situația încît să determine un pesimism ca acela exprimat de J. Lahovari, care la Senat n-a ezitat să declare că Europa controlează finanțele României. Pe bună dreptate, Em. Costinescu spunea: „nu sîntem într-o situațiune economică așa de disperată încît să se poată rosti acest cuvînt; avem încă destulă elasticitate încît să ne salvăm singuri în scurt timp. Și cînd n-om fi în stare s-o facem, eu unul aș dispera de România"[14]. La 23 martie 1900 Take Ionescu reduce cheltuielile ministerului său cu 1 110 064 lei[15] și refuză crearea de noi judecătorii. În general bugetele tuturor ministerelor sînt reduse (la Ministerul de Război ele ajung la 4 300 000 lei[16]).

Criza financiară continua să fie însă foarte serioasă și nu se putea rezolva cu expediente. Soluțiile lui Take Ionescu nu se vedeau. În culise se vorbea atunci de intențiile sale de a propune vînzarea Serviciului maritim unui consorțiu străin, vînzarea pădurilor statului, monopolului alcoolului și vînzarea către Banca Națională a acțiunilor statului. Dintre toate se pare că numai cea din urmă propunere era pe cale de a se realiza. Între timp se înmulțesc tratativele de apropiere dintre cele două grupări conservatoare, mai ales prin eforturile lui N. Filipescu. Presa celor două gru-

---

mii durabile". Și mai departe: „toată lumea cere economii, dar nimeni nu propune o anume economie, nimeni nu vrea să o sufere" (*D.A.D.*, nr. 68, ședința din 22 martie 1900, p. 1 249).

[12] *Ibidem*, p. 1211.

[13] *Ibidem*, nr. 68, ședința din 22 martie 1900, p. 1242—1243.

[14] *Ibidem*, p. 1243.

[15] *Ibidem*, nr. 69, ședința din 23 martie 1900, p. 1253—1257.

[16] *Ibidem*, nr. 70, ședința din 24 martie 1900, p. 1256.

părî se făcea ecoul acestor tratative. De unde „Timpul" și „Constituționalul" (acestuia i se adaugă și „Era Nouă", organul politic al grupării junimiste de la Iași, care apărea cu întreruperi de la 8 octombrie 1889) „se gratulau" reciproc în termenii cei mai aspri (și duelul continuă și la începutul anului 1900)*, după aprilie—mai 1900 orientarea e numai antiliberală, nu și antijunimistă sau anticantacuzinistă.

Pentru a împiedica reunirea conservatorilor, liberalii încep să facă onoruri junimiștilor**.

2. Guvernul P. P. Carp

După multe tevaturi (P. P. Carp nu vrea să se întîlnească cu Cantacuzino la Th. Rosetti, preferînd la C. Olănescu, apoi mofturile aceluiași: „eu nu pot deranja toate planurile mele de vară pe temeiul unor «tratative»"; incertitudini în privința atitudinii regelui — care era plecat la Sigmaringen —, Maiorescu spunîndu-i lui N. Filipescu: „regele pentru mine incalculabil de cînd a trimis la octombrie 1899 pe Kalinderu la Berlin"), după alte neînțelegeri privind Ministerul de Interne unde junimiștii nu-l voiau pe Take Ionescu, dar pe care minister îl revendicau oricum cantacuziniștii, după multe contacte politice (între care P. P. Carp — D. A. Sturdza, P. P. Carp — Gh. Gr. Cantacuzino, N. Filipescu, Al. Marghiloman*** ș.a.), la începutul lui iulie se ajunge la o înțelegere: P. P. Carp ia președinția Consiliului de Miniștri și Finanțele, T. Maiorescu — Justiția, Al. Marghiloman — Externele, C. C. Arion — Cultele, N. Filipescu — Domeniile, C. Olănescu — Internele, gen. J. Lahovari — Războiul și I. Grădișteanu — Lucrările Publice. Noul minister era rodul împrejurărilor și al eforturilor lui N. Filipescu. Spre nemulțumirea altora de altfel. Gen. Manu, care nu fusese consultat în timpul tratativelor, își dă demisia și din pre-

---

* Vezi, de pildă, articolele din „Constituționalul": *Fără autoritate* (nr. 3023 din 6/18 februarie 1900), *Utilitatea d-lui Gh. Gr. Cantacuzino* (nr. 3095 din 3/16 martie 1900), *Criza partidului conservator* (nr. 3096 din 4/17 martie 1900) ș.a.

** Vezi Al. Marghiloman, *Note politice (1897—1924)*, București, 1927, vol. I, p. 27—28.

*** Vezi pe larg *Ibidem*, p. 28—33.

şedenţia clubului bucureştean*. Unii junimişti, Sc. Vârnav, L. Costache, D. Laurian, J. Miclescu, erau nemulţumiţi că P. P. Carp a primit guvernul aproape în aceleaşi condiţii ca în aprilie 1899. Şi atunci de ce n-a primit înţelegerea în 1899? Dintre toţi nemulţumiţii cel mai periculos pentru noua combinaţie ministerială era Take Ionescu. Căci influenţa lui era mare în partid şi era mare în Parlament. Şi ce urma să facă Take Ionescu cu această influenţă? Punctul slab al noii formaţii ministeriale stătea în nesocotirea importantei personalităţi politice a lui Take Ionescu. Influenţa acesteia nu putea fi ocolită decît prin organizarea unor noi alegeri. Or Carp n-a pus şi această condiţie. Lucrul îi va fi fatal.

La 7/20 iulie 1900 guvernul Carp depune jurămîntul. A doua zi junimiştii trec în clubul conservator. De faţă sînt şi foarte mulţi fruntaşi din provincie. Cluburile centrale şi locale sînt declarate unite[1]. La fel cele două organe centrale de presă „Timpul" şi „Constituţionalul", care din 15 decembrie 1900 se contopesc dînd naştere ziarului „Conservatorul", organ al fuziunii. Se părea că ceea ce nu se reuşise în 1891, cînd junimiştii rămăseseră separat organizaţi, se izbutise acum. Toţi conservatorii se găsesc în aceeaşi formaţiune politică, sub un singur şef şi un singur stat major (cele două Comitete executive se vor uni şi ele). Dar totul va fi de scurtă durată. Rivalităţile şi intrigile fruntaşilor, pe fundalul marilor greutăţi în guvernarea ţării în acele momente de criză, au zădărnicit repede bunele intenţii.

Şi aceasta cu atît mai mult cu cît P. P. Carp n-avea nici un program de redresare a situaţiei financiare[2]. Liderul junimist dovedise în timpul „marei guvernări conservatoare" că are numeroase idei şi că îşi poate imprima personalitatea asupra unui minister. Dar atunci nu era criză şi el nu era prim-ministru. Acum era şi una şi cealaltă. Şi lipsit de ştiinţa practică a unui Menelas Ghermani se simţea dezorientat. Mai ciudat era că în timpul celor 14 luni de guvernare a conservatorilor cantacuzinişti P. P. Carp nu pregătise măcar o soluţie proprie, un singur proiect

---

* Vezi textul demisiei în C. Bacalbaşa, *op. cit.*, vol. II, p. 287.

[1] Muzeul de istorie a Municipiului Bucureşti, Fond Documentar, Arhiva Cantacuzino II, doc. 6985/57.

[2] *Scrisorile trimise de Duiliu Zamfirescu lui Titu Maiorescu*, în „Revista Fundaţiilor Regale", an III, nr. 4 din 1 aprilie 1936, p. 40.

de lege în materie financiară. Cînd vorbise în Parlament învinuind neputința lui Take Ionescu și nu dăduse în vileag soluțiile sale, lumea politică crezuse că și le păstrează pentru momentul venirii sale la guvern. Se dovedea acum că de fapt aceste soluții nu le avea. La prima ședință a cabinetului P. P. Carp a propus patru mijloace pentru a acoperi deficitul financiar: vînzarea acțiunilor Băncii Naționale (însă fără avantajele pe care le oferise Take Ionescu în continuare Băncii) și monopolul hîrtiei de țigarete (aducea șapte milioane); vînzarea petrolului lui Diskonto (încă 17 milioane) și vînzarea flotilei maritime (circa 7—8 milioane). Mai ales împotriva punctului patru se ridică I. Grădișteanu care aduce argumentul că și regele va fi împotrivă („asta ar fi lichidarea")[3]. La fel N. Filipescu, care propune eventual vînzarea de lemne „en grand" din pădurile statului. P. P. Carp nu se opune: „dacă găsiți altceva echivalent în locul nr. 4 primesc"[4]. Impresia generală era de rătăcire. T. Maiorescu este trimis în Germania (nu se știe de ce Maiorescu nu amintește în notele sale nimic de această călătorie). S-a dus, cum crede C. Gane[5], pentru a discuta cu Disconto Gesellschaft cedarea monopolului hîrtiei de țigarete pe un termen de 12 ani jumătate în schimbul unei sume plătite imediat. Se presupunea la București că această călătorie se făcea pentru a încerca un nou împrumut. Însă acesta nu putea fi obținut decît prin stingerea celui dinainte, deci ar fi trebuit o sumă de circa 225 milioane, foarte greu de găsit în acel moment.

În septembrie chestiunile financiare revin la ordinea zilei. Cu violență am putea spune. Parlamentul e convocat în sesiune extraordinară la 25 septembrie (dar 61 de deputați lipsesc la apel fiind reținuți de muncile agricole. Nici la Senat prezența nu e mai bună). P. P. Carp vine cu cîteva proiecte: cedarea către un sindicat de bancheri a venitului monopolului hîrtiei de țigarete pe timp de 12 ani și șapte luni, modificarea unor dispoziții din legea impozitului asupra băuturilor spirtoase („legea țuicii"), cîteva concesiuni de petrol încă neprecizate, ceea ce ar da încă 10 milioane; eventual desfacerea flotei comerciale și cedarea ei (recunoaște însă că împotriva soluției sînt „oarecari

[3] T. Maiorescu, *op. cit.*, jurnal nr. 31, f. 54.
[4] *Ibidem.*
[5] C. Gane, *P.P. Carp...*, vol. II, p. 244.

prevenţiuni"), ceea ce ar da opt milioane, cîteva concesiuni din pădurile statului, încă trei—patru milioane; o convenţie cu Banca Naţională pentru restul de 10—12 milioane, chiar în contra Băncii Naţionale. Cît pentru viitor — soluţiile de mai sus erau pentru „lichidarea trecutului" — P. P. Carp propune reducerea bugetului de la 238 milioane, cît era atunci, la 222—223 milioane, adică o reducere de 15—16%. Şi această reducere nu se putea face, crede el, decît printr-o reorganizare a administraţiei, prin mărirea comunelor şi, eventual, desfiinţarea subprefecturilor sau împuţinarea numărului lor; de asemenea, şi prin monopolul cîrciumilor în comunele rurale. P. P. Carp declară că nu refuză nici o idee de oriunde ar fi venită. Discursul său, rostit cu obişnuita-i siguranţă, face o bună impresie de ansamblu, dar pune şi multe semne de întrebare, căci detaliile rămîneau descoperite[6]. Take Ionescu susţine soluţiile lui Carp (de altfel ele îi aparţineau) şi cere altele în plus, prezentînd cu această ocazie prevederi ale raportului său în faţa Consiliului de Miniştri din iunie 1900. Între altele el cere trecerea cheltuielilor învăţămîntului primar şi ale clerului în seama comunelor şi o reformă a legii pensiilor (suprimarea termenelor de 10 şi 15 ani în ceea ce îi privea pe funcţionari, sporirea vîrstei de la 54 la 60 de ani, neacordarea dispensei de vîrstă decît celor care au servit 35 de ani ş.a.)[7]. Un lucru reieşea din expozeul lui Take Ionescu. Soluţiile sale erau mult mai variate, mai complexe şi parcă mai integrate unui sistem de ansamblu. În mintea multor deputaţi el făcea să stăruie o impresie: este foarte bine că a venit P. P. Carp în locul lui Take Ionescu, dar ce noutăţi a adus cel dintîi care să justifice înlocuirea celui de-al doilea? Aceasta şi voia Take Ionescu, foarte bun orator şi mare mînuitor de subtilităţi.

Proiectul de cedare a monopolului hîrtiei de ţigarete trece relativ uşor prin cele două Camere (în Adunare e votat cu 98 contra 15). Al doilea, asupra băuturilor spirtoase, este întîmpinat cu vii proteste (din judeţele Dîmboviţa, Argeş, Gorj, Prahova, Muscel, Buzău, Vîlcea, Vlaşca, ale comercianţilor din Bucureşti sau Craiova ş.a.). Proiectul, revăzut de comitetul delegaţilor, desfiinţa distincţia între modul de taxare a alcoolurilor din cereale şi alcoolu-

[6] *D.A.D.* sesiunea extraordinară 1900, nr. 3, şedinţa din 29 septembrie 1900, p. 8 şi urm.

[7] *Ibidem*, p. 10—20.

rilor din fructe (una era pe grad și alta pe hectar), înființînd una singură, pe grad, mărită la 10 bani pe grad centesimal la alcoolurile din cereale și cartofi și la 5 bani la cele fabricate din fructe, vin, drojdie de vin, cu intenția clară de a dubla veniturile statului (se estima la cca 4 milioane)[8]. Proiectul aducea și alte modificări legislației de pînă atunci în domeniu, dar mărirea taxei era cea mai importantă. Ea stîrnește opoziția în Parlament și nenumărate răscoale în toate regiunile muntoase*. „Depeșă de la Craiova cu o nouă răscoală de 5—600 țărani împotriva impozitului țuicii — nota T. Maiorescu la 28 octombrie/10 noiembrie. Aceasta distruge prestigiul lui Carp". Și Maiorescu continua: „N-a fost bine studiată legea, or n-a fost bine instruită, nici explicată prefecților". N. Filipescu declara și el: „Nous avons déjà du plomb dans les ailes"[9]. Cu același prilej T. Maiorescu scria: „Carp n-a luat destul de în serios ministerul. Mai pînă acum o săptămînă în toate diminețile cîte 1 1/2 oră lecții de latinește copilului său Grigore. Apoi guvernul nu e Kindergarten". După Maiorescu guvernul era într-o criză morală (dacă nu încă definitiv politică). Pesimismul lui Maiorescu sau Filipescu nu era deloc exagerat. Guvernarea mergea greu, din ce în ce mai greu. Dar nici Partidul Conservator nu mergea mai bine. Unitatea lui, abia regăsită, părea prea puțin o realitate. La 30 octombrie/12 noiembrie 1900 se întrunește Clubul conservator din București pentru alegerea Comitetului Clubului, în urma fuziunii, și a președintelui, după demisia generalului Manu. Acesta vorbește violent. El înțelegea că era nevoie de un nou președinte, demisia sa fiind irevocabilă, dar nu înțelegea de ce trebuia ales un nou Comitet: „să aștepte junimiștii după statute la ianuarie". El considera fuziunea, în felul în care se făcuse, „*o sinucidere*" a Partidului Conservator. N. Filipescu combate atitudinea lui G. Manu și face apel la patriotismul lui. La fel și Gh. Gr. Cantacuzino care cere să nu fie căutată „la petite-bête". Din nou ia cuvîntul gen. Manu, vorbind și mai iritat împotriva „junimistificării partidului". Gen. Manu găsea

---

[8] Vezi *D.A.D.*, nr. 4, ședința din 3 octombrie 1900, p. 25 și urm.

* Vezi C. Corbu, A. Deac, *Mișcări și frămîntări țărănești în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, București, 1965, p. 257 și urm.; Mircea Iosa, Traian Lungu, *Viața politică în România. 1899—1910*, Editura Politică, București, 1977, p. 68—70 și urm.;

[9] T. Maiorescu, *op. cit.*, jurnal nr. 22, mss. 11390, f.f.

astfel prilejul de a-şi arăta aversiunea pentru fuziunea făcută fără ştirea şi împotriva lui. Şi cum el nu era diplomat ci militar propulsat de împrejurări în politică, înţelegea să atace direct, uitînd că în politică, mai mult decît în strategia militară, atacul prin învăluire era mult mai eficace decît cel direct. Astfel că gestul lui nu face prozeliţi, pe moment. Nu-i mai puţin adevărat că lasă un gust amar multora. Clubul alege un nou preşedinte, în persoana lui Gh. Gr. Cantacuzino (la propunerea lui T. Maiorescu), şi doi vicepreşedinţi (col. Roznoveanu şi Th. Rosetti), în sfîrşit, alţi 14 membri de la conservatorii puri şi de la junimişti[10]. Presa liberală comenta cu ironie justificată încercarea de împăcare a ambiţiilor conservatoare. De altfel, liberalii, simţind ineficacitatea guvernului Carp, datorată şi luptei de ambiţii, erau tot mai ofensivi. D. A. Sturdza promite regelui reduceri de 20 milioane în buget (nu 12 cîte aduceau conservatorii). O promisiune pe care şi T. Maiorescu o găsea cu putinţă pentru că impopulara lege a impozitului ţuicii o aplicau deja conservatorii şi acum ei aveau cîmpul liber pentru monopolul alcoolului şi puteau profita de împrejurări ca să prelungească privilegiul Băncii Naţionale, făcînd din ea şi mai mult o instituţie de partid[11].

Ineficienţa guvernului Carp, mai ales în domeniul financiar, devine evidentă şi pentru miniştri, ei înşişi. T. Maiorescu ţine s-o consemneze adesea în notele sale*. Regele devine şi el „vizibil fără încredere în capacitatea financiară a lui Carp". El se opune concesiei pipe-line-ului de petrol, la americani, propusă de Carp. T. Maiorescu nu găsea deloc de mirare neîncrederea regelui: „şi eu am pierdut credinţa în Carp. Am penibila situaţie a fiecărui ministru individual, deşi poate eu personal am ieşit mai bine decît alţii. Dar tot junimismul «carpist» e o mare decepţiune"[12]. Maiorescu

---

[10] „Timpul" din 30 octombrie/12 noiembrie 1900; vezi şi T. Maiorescu, *op. cit., loc. cit.*, f.f. (însemnare de la 30 oct./12 nov.).

[11] T. Maiorescu, *op. cit., loc. cit.*, f.1 (însemnare din 10/23 nov. 1900).

* „Lucrez eu la Justiţie, dar insuficienţa lui Carp ca ministru-preşedinte şi ministru de finanţe slăbeşte resorturile oricărei activităţi" (*op. cit., loc. cit.* însemnare de la 1/14 noiembrie). Sau, cu prilejul unei discuţii în patru asupra emiterii unor acţiuni la purtător de participare la venitul celor patru milioane nominal cu care era statul în asociaţie cu Banca Naţională: „Carp palid, iritabil, insuficient ca ministru de finanţe şi ministru prezident" (însemnare de la 11/24 noiembrrie 1900).

[12] *Ibidem* (însemnare de la 15 noiembrie).

își arăta, desigur, o impresie personală care, însă, era împărtășită de multă lume. Mesajul regal de deschidere a Parlamentului în sesiune ordinară, la 15 noiembrie 1900, în partea sa financiară, e întîmpinat cu răceală. Guvernul anunța o economie de aproape 15 milioane asupra bugetului și cu o diferență de zece milioane asupra totalului cheltuielilor anului în curs; remanierea impozitelor directe; simplificarea aparatului administrativ; înființarea monopolului cîrciumilor[13]. Toate aceste economii și reforme aveau a se face în paralel sau posterior acoperirii golului tezaurului, care deocamdată tot descoperit rămînea, vînzarea monopolului hîrtiei de țigarete fiind insuficientă, iar vînzările de terenuri petrolifere, de păduri, servicii navale fiind în studiu sau amînate sine die. Doar vînzarea acțiunilor statului de la Banca Națională părea să aibă sorți de izbîndă. La 14/27 decembrie 1900 P. P. Carp semnează într-adevăr o convenție cu Banca Națională, reprezentată de guvernatorul ei, C. Sutzu, și de Anton Carp, secretarul general. Potrivit acesteia statul renunța la treimea sa din capitalul și rezervele Băncii pentru suma de 14 800 000 lei și totodată prelungea privilegiile Băncii pînă la 31 decembrie 1920[14]. Datorită opoziției P.N.L., P. P. Carp fusese silit să prelungească și dreptul Băncii de a emite bilete de 2,5 ori mai mult decît stocul ce-l poseda în aur, de unde, inițial, declarase că în nici un caz nu-l va mai prelungi.

Guvernul încearcă să sondeze piața financiară franceză. În timpul expoziției se duce la Paris Al. Marghiloman, ministru de externe, care stă de vorbă nu numai cu președintele Loubet și cu ministrul de externe Delcassé, dar și cu un reprezentant al Băncii de Paris și Pays Bas. Folosindu-și relațiile, el se pune în legătură cu ziariști francezi, mai ales de la „Le Temps", și dă instrucțiuni de reorganizare a consulatului general român din Franța, „care îmi pare, sub forma sa actuală, puțin eficace pentru studiul chestiunilor economice și financiare". La întoarcere Marghiloman îi spunea ministrului francez Henry: „în realitate noi am pierdut cu Franța aproape orice contact și contactul este urgent de restabilit, căci noi n-avem nici un interes a pune toate ouăle noastre în același coș"[15].

---

[13] *D.A.D.*, sesiunea ordinară 1900—1901, nr. 1, ședința din 18 noiembrie 1900, p. 1.

[14] *Ibidem*, nr. 23, ședința din 23 ianuarie 1901, p. 317.

[15] Arh. St. Buc., fond *Microfilme Franța*, Rola 58, c. 47.

La 27 decembrie/9 ianuarie 1901 (după ce cinci zile mai înainte fusese la Ţibăneşti la vînătoare cu principele Ferdinand şi colonelul Prezan), P. P. Carp pleacă la Berlin. T. Maiorescu îi ia locul ca preşedinte ad-interim al Consiliului de Miniştri. O călătorie încărcată de strălucire: audienţă la împăraţii Wilhelm al II-lea şi la Franz Josef, audienţă la contele Bülow şi contele Goluchowski, interviuri cu „Localanzeiger" şi „Neue Freie Presse", decorat cu Marele cordon al ordinului Leopold. Împăratul Wilhelm al II-lea i-a oferit portretul cu inscripţie manu propria. „El a fost primit cu distincţie de suverani şi de miniştri, şi această primire a fost de natură să ridice un pic prestigiul său avariat vis à vis de compatrioţi" — cum scria Henry lui Delcassé. „Se vede că Carp trece de adevăratul purtător al Triplei Alianţe după moartea lui I. Brătianu!" — nota T. Maiorescu. „Dar vreo înlesnire finanţiară aduce de la Berlin?" — se întreba acelaşi Maiorescu, în acele momente foarte pornit împotriva prietenului său. „Măcar contocurent de vreo 10 milioane de Disconto-Gesellschaft? Nimic. Inutilă călătorie". P. P. Carp a avut şi o întrevedere cu Hansemann căruia i-a propus reluarea vînzării de terenuri petrolifere, ca şi reînnoirea a 20 de milioane de creanţe imediat exigibile. Dar, vorba lui Maiorescu, „nimic". Întors de la Berlin, P. P. Carp e întîmpinat de o tot mai pronunţată opoziţie liberală. Numeroase întruniri sînt organizate în Bucureşti şi în ţară. Leit motivul lor: „statul trebuie în aceste momente să facă scăderi bugetare de 20 de milioane lei şi să fie făcute aşa ca să corespundă cu toată suflarea ţării de la un capăt la altul", cum preciza D. A. Sturdza. Or P. P. Carp tocmai prezenta un proiect financiar prin care introducea noi impozite: urcarea fonciarului, un impozit complementar, unul mobiliar şi sporirea mai multor patente. Şi toate aceste impozite erau directe. P. P. Carp nu credea pur şi simplu că e cu putinţă o economie în buget de 20 de milioane fără ca aceasta să nu pericliteze practic orice dezvoltare. El n-avea încredere decît în impozitele directe: „adevărata bază a siguranţei finanţiare a statului, pe cînd cele indirecte te părăsesc tocmai la vreme de nevoie".

Greşeala lui Carp, ca şi a lui Take Ionescu mai înainte, era aceea de a fi evaluat cu totul exagerat veniturile rezultate din impozite. Take Ionescu le exagerase cu 39 de mi-

lioane, P. P. Carp doar cu 14 milioane. Evaluarea la venitul vămilor, la băuturile spirtoase, la monopolul tutunului, venitul căilor ferate, la domenii ş.a. era eronată. Echilibrarea bugetului numai prin adaus de noi impozite era o iluzie. Economiile (pe care şi Carp le avea în vedere, însă abia în al doilea rînd) se impuneau de la sine.

P. P. Carp nu întîmpină rezistenţă cu proiectul său de legi financiare doar la opozanţii liberali (ceea ce, la urma urmei, era firesc). Întîmpină o împotrivire — încă mult mai eficace — în chiar sînul Partidului Conservator. Comitetul delegaţilor Camerei se opune programului lui Carp. Comitetul era condus de gen. G. Manu (despre el I. L. Caragiale zicea că arăta în acestе momente ca un „papagal jumulit"), care ţinea să-şi arate, din această postură, aversiunea sa contra lui P. P. Carp şi a junimiştilor. La 19 ianuarie/2 februarie la Senat se întrunesc majorităţile conservatoare din Parlament pentru a se ajunge la o înţelegere. Pornirea contra lui Carp se simţea în atmosferă. P. P. Carp, simţind opoziţia aproape nevoalată, părîndu-i-se că Take Ionescu şi Gh. Cantacuzino voiau să-l umilească cu majoritatea lor în Cameră, cere scurt Comitetului delegaţilor din Cameră să se hotărască. „Cînd am luat guvernul (...) strigătul era: Trebuie regulată situaţia financiară. Şi eu cu dînsa voi sta, cu dînsa voi cădea". Acelaşi T. Maiorescu notează: „Impresie: cădere. Copiii de pe la Capşa fabulează deja despre un nou minister"[16].

Chiar fabulaţii însă nu erau. Lumea se întreba dacă la mijloc era într-adevăr problema impozitelor sau era cunoscuta „rîcă", neîncetata frămîntare din rîndurile conservatoare. Adevărul e că era şi una şi alta. Situaţia financiară era mult prea gravă pentru ca să nu ceară o atenţie maximă şi o responsabilitate sporită, iar politicianismul devenise o plagă mult prea întinsă şi încetăţenită în viaţa de stat ca să nu intervină în toate momentele, în acesta inclusiv. Cu atît mai mult teren de manifestare avea el într-un partid a cărei regrupare a rîndurilor fusese un act pripit şi mai mult o aparenţă. Prea mare era tentaţia. La 21 ianuarie/4 februarie 1901 şi din nou la 23 ianuarie consilii de miniştri,

[16] T. Maiorescu, *op. cit.*, jurnal nr. 22, f.f. „Conservatorul", nr. 28 din 21 ianuarie 1901.

cel de-al doilea la rege. Primul ministru nu vrea să cedeze din prevederile proiectului său financiar. De față cu regele își arată din nou felul său agresiv și iritant, încît acesta „cînd se înroșea, cînd «rîdea galben»"[17]. Carol I i-a cerut să fie mai suplu, că uneori trebuie să cedezi — și el regele a cedat de atîtea ori. La care P. P. Carp îi răspunde: „C'est le tort que votre Majesté a eu". Apoi văzînd că regele s-a înroșit de supărare a încercat s-o mai scalde: „Mais du reste Votre Majesté peut céder parce qu'Elle est permanente et élu à un lendemain, tandis que nous autres ministres, nous n'avons qu'aujourd'hui"[18]. Era o vorbă frumoasă, dar ea n-a potolit mînia suveranului, care nu putea decît să regrete felul supus de a fi al unui D. A. Sturdza.

Aceeași îndărătnicie o arată primul ministru și la întîlnirea sa cu Comitetul delegaților Camerei de la 22 ianuarie. Cearta împiedică practic o discuție cît de cît constructivă. Din comitet, G. Manu, J. Lahovari, Take Ionescu, Bădărău, Gr. Triandafil și M. Cantacuzino erau împotriva lui P. P. Carp și a programului său. Doar dr. Palladi îl susținea. Neputinței unei înțelegeri directe îi iau locul întrevederile particulare. Tot felul de ambiții personale se ciocnesc, într-o atmosferă de intrigă pronunțată. O întîlnire Take Ionescu — P. P. Carp nu duce la nimic. La 23 ianuarie, la o interpelare a lui Delavrancea, Carp declarase în Parlament că pentru moment nu era în stare să spună dacă guvernul lui rămînea sau nu în ființă. Dar la 26 ianuarie, la Consiliul de Miniștri, P. P. Carp își scrie demisia în fața colegilor săi. Deja cu cîteva zile mai înainte, el îi spunea lui Maiorescu: „Je suis beau joueur, j'ai perdu la partie, je me retire à la campagne, je renonce à la politique".

Carp demisionat, criza politică reîncepe. Liberalii fac lista portofoliilor și iau dispoziții pentru iminenta lor venire. Dar ... la 29 ianuarie/11 februarie, pe neașteptate, regele însărcinează pe Gh. Gr. Cantacuzino cu formarea unui nou cabinet în care să intre și elementul junimist (în chip deosebit Th. Rosetti și T. Maiorescu). Urmează numeroase contacte, P. P. Carp refuză să-i lase pe juni-

[17] T. Maiorescu, *op. cit.*, jurnal nr. 22. f.f. (însemnare de la 23 ianuarie/5 februarie 1901).

[18] *Ibidem*, f.f. (însemnare de la 23 ianuarie/5 februarie 1901).

miști să participe, T. Maiorescu trece peste acest refuz („deoarece am primit odată fuziunea" și deci Partidul Conservator e unitar) și dă un răspuns conciliant lui Cantacuzino, sfătuindu-l însă în același timp să ceară regelui menținerea pentru încă cîteva săptămîni a guvernului Carp, după care să fie remaniat. Motivele lui: „A răsturna pe Carp pentru a aduce orice alt minister conservator [...] însemnează a izbi tot creditul partidului și al țării. Conservatorii ar cădea cu rușine fiindcă nu și-au îndeplinit simpla misiune (nu era așa simplă — *n. n.*) a echilibrării bugetului și ar rămîne în mijlocul lor un germen de iritare tocmai din cauza acestei căderi"[19].

Carol I nu prea știa ce să facă. El era supus unor presiuni austro-germane. Pallavicinni, ministrul Austro-Ungariei, i-a cerut mai multe audiențe și între timp se întreținea cu șefii grupărilor rivale. Kinderlen a mers și mai departe, trimițîndu-i regelui o notă: „Dacă demisia cabinetului Carp e definitivă, trebuie să se renunțe la orice speranță de a se mai vedea finanțele românești însănătoșite"[20]. Nota i s-a părut regelui cel puțin „dezagreabilă", căci nu-i convenea deloc amestecul din afară în treburile domniei sale. Suveranul era nemulțumit de P. P. Carp și pentru că la Berlin a afirmat că el, ca rege, era „prea slab" (P. P. Carp îi spunea că a folosit o formulă mai dulce)[21].

În sfîrșit, după ce Gh. Gr. Cantacuzino îl sfătuiește să-l mențină pe P. P. Carp, regele îi respinge demisia, reîncredințîndu-i guvernul. Și se părea că lucrurile vor merge. La 31 ianuarie din nou se întrunesc majoritățile conservatoare la Senat, la care Gh. Gr. Cantacuzino a ținut un discurs „în doi peri", iar Take Ionescu unul „nu tocmai în doi peri, dar într-un păr și jumătate", cum se exprima plastic Titu Maiorescu. La Cameră G. Panu, cu fină ironie, comenta că și-l închipuia pe Carp „gustînd din plăcerile fuziunii după cum am gustat eu din acele ale asimilării"[22] (Panu nemulțumit de poziția sa în Partidul

---

[19] Apud Ion Bulei, *op. cit.*, p. 283.

[20] Arh. St. Buc., fond *Microfilme Franța*, Rola 56, c. 150—151.

[21] C. Bacalbașa (*op. cit.*, vol. II, p. 314—315) dă în amintirile sale o relatare „după ureche" a acestei discuții. Versiunea T. Maiorescu, pe care o reluăm, pare mult mai reală.

[22] *D.A.D.*, nr. 24, ședința din 31 ianuarie 1901, p. 330.

Conservator care nu-i încredinţase un portofoliu începuse din vara lui 1900 să se desprindă de acesta). La guvern, P. P. Carp trecuse „fără să învingă şi fără să convingă". Discuţiile privind programul de impozite mergeau prost. Se propun (din partea lui Take Ionescu mai cu seamă) noi măsuri: monopolul lumînărilor de ceară, arendarea hectarelor disponibile la bisericile rămase fără parohii, o taxă de 5 lei pentru fabricarea de spirt, desfiinţarea accizelor comunale. Dar guvernul se găsea permanent „într-un fel de criză". La 5 februarie D. A. Sturdza îl interpelează pe primul ministru la Senat asupra situaţiei financiare, cu care prilej vorbeşte de Fleva ca de „un hoţ", de Take Ionescu „ca de un falsificator", de afacerea Hallier ca de „un scandal". Şi nici Carp, nici Filipescu, nici altcineva nu răspund la aceste atacuri. Interpelat, de data aceasta în Cameră, asupra tăcerii sale, P. P. Carp răspunde că el a stabilit de la început cu Gh. Gr. Cantacuzino „cum că noi ne unim viitorul, dar nu ne unim trecutul şi fiecare rămîne răspunzător de faptele lui"[23]. În Partidul Conservator domnea, precum se vede, „o totală unitate de vederi"(!).

Şi ea se dă cu totul la iveală la 12 februarie 1901. În această zi, P. P. Carp aduce la cunoştinţa Camerei că „înţelegerea între comitetul delegaţilor şi între guvern nu a fost posibilă". C. Hiottu propune îndată o moţiune de încredere. Take Ionescu ţine un discurs net potrivnic primului ministru. În timp ce vorbea, unul dintre delegaţi, Gr. Triandafil, exclamă, adresîndu-se lui P. P. Carp: „Îţi dau capul meu, dar numai să ne înţelegem", vorbe la care primul ministru răspunde: „n-am ce face cu el". Stenografiul Camerei a scris „ilaritate" şi vorbele „Ecce Homo!"[24]. Într-adevăr, acesta era P. P. Carp. El ia cuvîntul după Take Ionescu, declarînd că a vrut să facă finanţe, iar comitetul delegaţilor a făcut politică. Şi pentru a veni în sprijinul afirmaţiei evocă neînţelegerile de cifre, sub care de fapt se ascundeau neînţelegeri de persoane. „Avem a face cu o luptă politică ce nu poate suferi întîrziere şi de aceea nu pot primi propunerea de amînare ce o faceţi" (Take Ionescu ceruse ca să nu se pună la vot moţiunea de încredere). „Am poate multe vocaţiuni; o vocaţiune însă nu am, aceea a unui «guillotiné par persuasion»", declară Carp, pentru a pune capăt discuţiei.

---

[23] *Ibidem*, nr. 26, şedinţa din 6 februarie 1901, p. 370.
[24] *Ibidem*, nr. 30, şedinţa din 12 februarie 1901, p. 429.

Se trece la vot. P. P. Carp declară că guvernul nu va lua parte la vot (erau șase deputați în guvern și aveau dreptul să voteze. Dar Carp voia o limpezire a situației). La vot nu participă nici Gh. Gr. Cantacuzino, nici Jean Lahovari. Rezultatul: bile albe pentru moțiune: 74; bile negre contra: 75. Moțiunea de încredere cade. Guvernul primește votul de blam și, potrivit Constituției, își dă demisia. Chiar T. Maiorescu scrie: „Scurtă convorbire mișcătoare între Anicuța și mine asupra năruirii idealului meu politic Carp junimism". Aceasta era într-adevăr impresia celor mai mulți conservatori, indiferent de nuanță, de „năruire" a partidului lor. Un partid care fusese chemat la putere într-un moment greu pentru țară și care nu fusese în stare să facă față situației, plecînd, cum plastic spunea Delavrancea, „ca o armată al cărui stat major, discutînd planul de război, s-a rupt în două și a oprit avîntul soldaților, învinși fără a fi tras un foc măcar"[25].

[25] *Ibidem*, nr. 30, ședința din 12 februarie 1901, p. 440.

V

ECHIVOCUL

În timp ce liberalii, la guvern, trec cu hotărîre la scoaterea țării din criză*, conservatorii, în opoziție, își prelungesc disputa. Am zice cu aceeași înverșunare. La 13/26 februarie fruntașii junimiști se întîlnesc la T. Maiorescu. Decid să rămînă în Partidul Conservator, dar toți junimiștii (inclusiv Th. Rosetti, P. Missir) își vor da demisia din funcțiile ce le aveau la Clubul conservator. Totodată, ei nu vor mai contribui la ziarul „Conservatorul" (organul „fuziunii"), ci la „Epoca", de acum înainte purtătorul lor de cuvînt (în locul „Constituționalului"). Încolo ei declarau că așteaptă încetarea „de la sine" a șefiei lui Gh. Gr. Cantacuzino, pentru a recunoaște apoi pe P. P. Carp în locu-i[1]. Aceasta, de fapt, era și rațiunea pentru care nu denunțau formal fuziunea cu conservatorii (o făceau în fapt) și continuau să se considere membri ai Partidului Conservator**.

În aceeași zi, la 13/26 februarie, majoritățile parlamentare, adepții lui Gh. Gr. Cantacuzino, se întîlnesc la acesta acasă. Șeful partidului face apel la organizarea vechilor comitete electorale (adică acele comitete existente înaintea fuziunii) în vederea participării la alegerile parlamentare.

---

* Vezi pe larg I. Bulei, *op. cit.*, p. 288–312.

[1] T. Maiorescu, *op. cit.*, f.f. (însemnare de la 13/26 februarie 1901).

** Tactica aceasta a fost înțeleasă de conservatorii cantacuzinești (vezi Ioan N. Lahovari, *Responsabilitățile*, București, 1905, p. 2–3).

G. Manu vorbește violent antiCarp, lăudînd atitudinea Adunării „care a ascultat glasul țării", C. Boerescu în aceeași termeni atacă procedeul lui Carp de a cere Adunării să-și blameze propriii săi delegați; pe același ton vorbesc Mihail Cornea și Ion Lahovari, iar Take Ionescu deplînge soarta țării, „din nou pe mîinile liberalilor"[2]. Tot la 13/26 februarie se întrunește și Comitetul Executiv al Partidului Conservator (firește, fără participarea junimiștilor). Mai mult pentru a consimți situația. Liderii celor două grupări opozante sînt primiți de rege, care-i consolează pe amîndoi, spunîndu-le că liberalii nu vor rămîne la putere mai mult de doi ani. Lui Maiorescu îi zice că, de fapt, ei, junimiștii, au căzut de la guvern „debout", că au cei mai mulți aderenți și ei sînt adevărații reprezentanți ai conservatorilor. Cu Take Ionescu regele a folosit aceiași termeni, cărora nu le-a schimbat decît adresa. Dar căderea de la guvern, incapacitatea de a fi rezolvat criza, neputința unei înțelegeri interne cîntăreau greu în conștiința multor conservatori*.

De aceea și controversa între cele două grupări va fi atît de aprinsă. Se căuta nu numai impunerea unora în defavoarea altora — treabă foarte relativă —, dar și stabilirea „răspunderilor", căutarea vinovaților. La 2 martie „Conservatorul" răspunde celui dintîi atac al ziarului „Epoca". Între cele două organe de presă conservatoare începe acum cea mai violentă controversă. Ea va ține pînă în 1907. Va antrena și publicațiile locale conservatoare. Mereu întreținută de liberali, care aveau tot interesul ca cele două grupări conservatoare să nu se împace, această campanie de denigrare reciprocă nu va avea alt efect practic imediat decît ascuțirea simțului polemic al ziariștilor și politicienilor conservatori. La fel și discursurile foarte numeroase și atîtate ale oratorilor celor două tabere. Efec-

---

[2] „Conservatorul", I, nr. 46, din 15 și 16 februarie 1901.

* „Partidul Conservator trece printr-o criză de o intensitate neobișnuită: am căzut de la putere abia după 22 de luni, fuziunea grupului junimist cu vechiul partid, deși nu a fost denunțată ca formă, în fapt a devenit o ficțiune" — scria cu amărăciune ziarul „Conservatorul" (nr. 129 din 29 mai 1901). Și continua, constatînd că Partidul Conservator a stat la putere doar doi ani și regimul parlamentar s-a întors la epoca dinainte de 1871. Răul pentru țară era „mare", căci schimbarea guvernului aducea în România schimbarea administrației județelor, dizolvarea consiliilor tuturor comunelor urbane, înlocuirea șefilor de parchete, a magistraților ș.a. Adică producea o discontinuitate.

tul mai îndelungat a fost însă mai grav: discreditarea organizației politice conservatoare în ansamblu și accentuarea slăbiciunii sale interioare. În definitiv, făceau impresie clară de neseriozitate. Cele două grupări se atacau cu atîta pasiune între ele, își aruncau epitete dintre cele mai grave (cu deosebire „Epoca" se remarca prin „vioiciunea" ei combativă), încît uitau că în fond adversarul politic al amîndurora era Partidul Național-Liberal. Noroc că, vorba lui B. Știrbey, liderul conservator de la Craiova, „sînt prea mulți oameni fără convingere, care-și bat joc de principiile conservatoare sau liberale, neavînd în vedere decît interesul lor personal"[3].

La 1 martie cantacuziniștii reunesc Comitetul Central al Partidului Conservator. Junimiștii, care-și dăduseră demisia, sînt înlocuiți*. Pentru alegerile parlamentare, P. P. Carp încheie cartel electoral cu liberalii (după o prealabilă înțelegere cu D. A. Sturdza)[4]. Liberalii au lăsat să se strecoare în Parlament (ca să nu se zică cum că opoziția n-ar fi reprezentată) cîțiva junimiști: Carp, Marghiloman, Rosetti, Missir**. În schimb au combătut vio-

---

[3] B.C.S., Fond *Saint Georges*, Alex. Marghiloman, dosar 305, Scrisoare către Al. Marghiloman din 10/23 mai 1907.

* Noua componență a Comitetului: Gh. Gr. Cantacuzino, gen. G. Manu, col. Rosnovanu, Take Ionescu, Ion N. Lahovari, Virgil Arion, Gr. Tocilescu, gen. I. Algiu, Barbu Păltineanu, M. G. Ghica, M. Vlădescu. Pe lîngă junimiști, lipsea din noul comitet N. Filipescu. Deși rudă cu Cantacuzino, Filipescu preferă să treacă în tabăra cealaltă din cauza lui Take Ionescu, a cărui influență și trecere în rîndurile conservatoare nu le suporta. Pe de altă parte la junimiști, Filipescu avea de suportat personalitatea, pentru el incomodă mai demult, a lui Alex. Marghiloman. De la început neînțelegerile sale cu acesta se resimt. Informat de ele, P. P. Carp îi scria lui Marghiloman de la Viena că e absurd, dar „dată fiind mania politică a românului" ar fi bine să taie scurt orice zvon făcînd împreună două turnee în țară (*Ibidem*, dosar 68, scrisoare din 6 iunie 1901). Din noul comitet lipsea și generalul Iacob Lahovari, fratele lui Ioan, rămas deocamdată la junimiști. Dar nu pentru multă vreme. Generalul avea deja „o pornire" contra lui Carp din ziua votului din Cameră de la 12 februarie, cînd acesta împiedicase pe miniștri să ia parte la vot. „Asta este o prostie", declara el roșu de mînie. Cel care l-a smuls din brațele junimiștilor a fost Take Ionescu. Acesta „simțea că familia Lahovari nu va putea rămîne mult timp împărțită și că, ori Ion va atrage pe Jak, ori Jak va aduce la el pe Ion; spre a evita surprinderea a făcut tot ce era de făcut ca să-l ia pe general" (C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. III (1901—1910), ed. a II-a, București, 1936, p. 4).

[4] T. Maiorescu, *op. cit.*, f.f. (însemnare de la 27 februarie/12 martie).

** Maiorescu a candidat și el pentru a obține investitura la Senat din partea Universității, dar nu obține decît 29 voturi (contra lui au votat

lent, „cu toate mijloacele", pe conservatorii puri, pe Take Ionescu mai cu seamă. Din rîndurile acestora din urmă nici nu intră în Parlament decît gen. Manu, grație unei înțelegeri de ultimă oră cu un liberal disident și M. Vlădescu. Chiar și în alegerile parțiale din 1901 Gh. Gr. Cantacuzino e bătut la Prahova, în fieful său, iar Take Ionescu cade la Gorj (unde izbutește în schimb Barbu Știrbei, junimistul, sprijinit de liberali)[5]. În ce privește pe G. Panu, care și el intră în Parlament, ruptura lui de conservatori în genere devine definitivă. El se considera deocamdată independent, „un Robinson politic" între „continentul Cantacuzino" și „Peninsula Carp"[6].

Rezultatul alegerilor era de așteptat să fie foarte prost pentru conservatori (cum fusese și pentru liberali în 1899, cînd se găsiseră și ei în stare de neunitate). Cele cîteva succese junimiste erau comentate nefavorabil de restul conservatorilor: „de 20 de ani vedem pe d. Carp și pe amicii săi nevoiți a se adresa cînd la unii cînd la alții pentru a le procura mijloacele de a participa la viața publică, îi vedem aduși în Parlament cînd în numele alegătorilor conservatori, cînd după urma alegătorilor liberali, vecinic culeși de unii și de alții, dar niciodată aleși de ai lor"[7]. Vechea denumire de „opoziție miluită", cu adresă la junimiști, era din nou reînviată. Nu fără motiv. „Des remontrances" la adresa lui P. P. Carp și printre adepții săi apropiați: T. Maiorescu*, Th. Rosetti**, Lupu Costache.

---

toți profesorii conservatori și cei liberali, chiar și ministrul Haret. Investitura o obține I. Kalinderu (31 de voturi). (*Ibidem*, f.f., însemnare din 7/20 martie 1901).

[5] „Conservatorul", I, nr. 107 din 1 mai 1901.

[6] *D.A.D.*, sesiunea ordinară 1900—1901, nr. 2, ședința din 25 martie 1901, p. 14.

[7] „Conservatorul", nr. 102 din 25 aprilie 1901.

* T. Maiorescu nota: „De 20 de ani m-am lăsat cu întreaga convingere și fără cîrtire *à la remorque* de Carp; am căzut la 1891 cu legea instrucției *cu dragă inimă*, aducînd cu mulțumire sacrificiul unei asemenea căderi, am venit acum la Justiție și pentru grele 7 luni am renunțat la avocatură (după cum mai înainte, la 1871, sub gen. Tell, am pierdut profesura pe 13 ani). Acum destul sacrificiile sufletești! Zică Carp ce va voi, de acum înainte zic *eu* ce vreau". Ceea ce semăna a răzvrătire. (T. Maiorescu, *op. cit.*, f.f., însemnare de la 13/26 martie 1901).

** „Take Ionescu cu ai săi foarte puternici, declara Th. Rosetti, și noi cu Nicu Filipescu nu însemnăm nimic, Carp s-a arătat incapabil" ș.a. (*Ibidem*, f.f., însemnare din 2/15 octombrie 1901).

Retras la Ţibăneşti în cea mai mare parte a anului 1901, P. P. Carp apărea multora ca un retras din viaţa politică. Manifestarea junimiştilor în general nu este deloc „semnificativă" în primăvara şi vara lui 1901. Doar „Epoca" lui N. Filipescu, mereu impulsionată de acest energic şi neastîmpărat om politic (ce trecuse de la Polul Nord la Polul Sud, cum îi reproşau cu ironie foştii prieteni politici), continua să se războiască cu situaţia şi mai ales cu confraţii de la „Conservatorul".

În toamnă însă adepţii lui Carp revin în lupta politică. La 2/15 octombrie, la Maiorescu acasă, se întîlnesc P. P. Carp, *N. Filipescu*, *C. Olănescu*, *I. Grădişteanu*, Al. Marghiloman, C. C. Arion, *B. Delavrancea*, Th. Rosetti, *Matache Dobrescu*, M. Deşliu, *Guţă Olănescu* (cei subliniaţi nu fuseseră „junimişti" anterior). Ei hotărăsc să constituie un club separat la Bucureşti (numele urma să fie găsit. Pînă la urmă nu-l găsesc şi rămîn cu titlul de club conservator), cu filiale în provincii şi redactează o „Declaraţie", justificîndu-şi opţiunea separată[8]. Actul acesta, iscălit de foştii miniştri P. P. Carp, C. Olănescu, T. Maiorescu, N. Filipescu, I. Grădişteanu, C. C. Arion, e citit public la întrunirea de la 7/20 octombrie de la C. Olănescu[9]. O întrunire „pregătită" şi de adepţii lui Gh. Cantacuzino, care trimiseseră în str. Corabiei mai mulţi „electori" conservatori (echipe de bătăuşi). Cu acest prilej, N. Filipescu proclamă pe P. P. Carp şef al Partidului Conservator*. A doua zi se închiriază etajul de sus al caselor Mandy pentru noul club, „fiindcă a mai fost acolo club conservator"[10].

1. „Mandyşti" şi „Fevraristi"

Adepţii lui Carp procedau în aşa fel de parcă nici n-ar fi existat cealaltă grupare conservatoare, aceea condusă de Gh. Gr. Cantacuzino şi care păstrase numele de Partid Conservator. Ignorarea era ostentativă şi gestul foarte îndrăzneţ. Cum se explica această intempestivă iniţiativă? T. Maiorescu dă următoarea explicaţie :„Constituirea noastră

---

[8] T. Maiorescu, *op. cit.*, f.f., însemnare din 2/15 octombrie 1901.

[9] *O pagină din viaţa partidului conservator*, Bucureşti, 1901, p. 34.

* Vezi şi discursul de răspuns al lui P. P. Carp în C. Gane, *P. P. Carp şi locul său...* vol. II, Bucureşti, 1936, p. 271–273.

[10] T. Maiorescu, *op. cit.*, f.f., însemnare din 7/20 octombrie 1901.

în club separat ar fi sfătuit-o regele lui Nicu Filipescu la o audienţă la Sinaia şi ar fi confirmat-o lui Carp în audienţa avută după cîteva zile"[1]. Aceasta presupune însă un amestec direct al lui Carol I în treburile interne ale Partidului Conservator. Lucrul nu s-ar fi întîmplat pentru prima oară (vezi atitudinea sa în anii 1888—1891) şi deci nu surprinde. Motivul amestecului său ar putea fi considerat acelaşi cu cel mai de înainte: atitudinea externă a regatului şi existenţa tratatului secret de care Gh. Cantacuzino nu luase cunoştinţă. Şi sprijinul pe care Gh. Cantacuzino îl dăduse Ligii Culturale lăsa de presupus că atitudinea sa faţă de tratatul cu Austro-Ungaria putea fi diferită de aceea a lui P. P. Carp (în fapt ea nu a diferit decît ca nuanţă. Carp, ca şi Sturdza considerau apropierea de Centrali ca rod al unor convingeri politice, Gh. Cantacuzino şi Take Ionescu o priveau ca pe o necesitate politică de moment). S-ar mai putea adăuga şi mai puţina însemnătate politică a lui Cantacuzino şi mai şubreda sa sănătate, ambele în comparaţie cu P. P. Carp. În susţinerea unui amestec regal este şi relatarea unei audienţe pe care a avut-o la suveran Al. Marghiloman la 8/21 octombrie 1901 şi în cursul căreia junimiştii au fost sfătuiţi să meargă la Iaşi şi, în cadrul unei mari întruniri, să proclame „energic" şefia lui P. P. Carp[2].

Cu sau fără amestec regal direct, gestul junimiştilor de a se considera ei singuri purtătorii de cuvînt ai conservatorismului în acel moment era un gest care voia să bravheze pentru că adepţii lui P. P. Carp nu se aflau atunci într-o poziţie avantajoasă în competiţia lor cu conservatorii puri. Aceştia din urmă le erau net superiori ca număr de aderenţi şi organizare. În mai 1901 se reorganizează Comitetul Executiv conservator*. Prin energia lui Take

---

[1] *Ibidem*, f.f., însemnare din 2/15 octombrie 1901.

[2] T. Maiorescu, *op. cit.*, f.f., însemnare de la 11/24 oct. 1901. Nu avem cum verifica opţiunea regală pentru Carp. Cu atît mai mult cu cît suveranul era de regulă foarte amabil cu membrii opoziţiei. N. Filipescu chiar relata că Gh. Gr. Cantacuzino de cîte ori iese de la rege „iese foarte mulţumit" şi atunci, presupunea el, „ne vorbeşte probabil nouă contra lui Take Ionescu-Cantacuzino şi lor contra noastră". Faptul putea fi, într-adevăr, cu putinţă.

* Preşedinte: Gh. Gr. Cantacuzino, vicepreşedinţi: gen. G. Manu, col. G. Roznovanu, membri: Take Ionescu, gen. Lahovari, I. N. Lahovari, Gr. Triandafil, gen. I. Algiu, I. N. Alexandrescu, Th. Văcărescu, Şerban Zianu, Mihail Vlădescu, col. M. Ghica, Barbu Păltineanu şi Anas-

Ionescu, care rămînea vioara întîia a conservatorilor și în opoziție (după cum fusese și la guvern), sînt reorganizate cluburile județene*. Răspunzînd celor care-l învinuiau că vrea să-și facă „grupul" său în Partidul Conservator, Take Ionescu, care într-adevăr era sufletul reorganizării partidului, declara la Iași în octombrie 1901: „Poate că am fost și eu în acest partid sergent recrutor. Desfid însă să mi se arate o singură persoană pe care sergentul s-o fi recrutat pentru el, iar nu pentru partid". Pentru el „takism e sinonim conservatorism". În 1908, cînd își va face însă un partid, se va vedea că takismul însemna într-adevăr conservatorism, dar unul propriu. Recolta de acum va da atunci rezultate.

Tot acum Take Ionescu încearcă să imprime și un spirit mai viu programului conservatorilor puri. Ziarul său, „La Roumanie", înființat încă în 1898, va contribui în mare măsură la aceasta.

La clubul central din Capitală se organizează (e drept, fără regularitate) așa-numitele conferințe de miercuri, cu participarea unuia sau altuia dintre fruntașii conservatori, și unde se pun în discuție probleme la ordinea zilei și se cere mai multă inițiativă. La primirea în partid a celor 30 de tineri licențiați, avocatul Petru Popescu-Muscel combătea sistemul electoral în ființă, ca vicios și necorespunzător noilor nevoi ale țării și gradului de cultură la care se ajunsese, și cerea reprezentarea minorităților și încurajarea inițiativelor particulare. Tînărul avocat vedea în Partidul Conservator „un partid în care elementele merituoase își găsesc locul fără considerațiuni de origine și unde ideile de-

---

tasie Simu (secretari), maior I. Obedeanu (casier). („Conservatorul", nr. 119 din 16 mai 1901).

* La Ploiești, la 20 mai este ales un nou comitet executiv, la Tîrgoviște la 5 iulie, de asemenea (în Comitetul executiv intrau între alții I. N. Alexandrescu, dr. G. Teodorescu, col. I. Ciuflea, C. G. Politimos, V. Dimitropol). La Călărași, la 13 iulie organizația locală este refăcută cu Mihail G. Cantacuzino ca șef. La Galați, la 25 septembrie se constituie un nou club cu Gh. Robescu în frunte. La Brăila, după ce unii se declară pentru Carp, clubul se reconstituie cu C. Boerescu, drept președinte activ. La Dorohoi, la 17 octombrie se alege un nou Comitet executiv cu D. P. Moruzzi în frunte. La Botoșani, Comitetul executiv îl are în frunte pe C. Ghica-Deleanu, la Rîmnicu Vîlcea pe Matache Temelie ș.a. Pretutindeni se duce o energică acțiune de recrutare de membri. La Iași ea era condusă cu mult succes de Al. Bădărău, prietenul lui Take Ionescu. În noiembrie izbutesc să atragă la București 30 de tineri proaspăt licențiați („Conservatorul", nr. 124 din 27 mai 1901, nr. 161 din 6 iulie 1901, nr. 226 din 27 sept. 1901, nr. 243 din 17 oct. 1901, nr. 246 din 20 octom-

mocratice abundă ..."[3]. Adică vedea ceea ce partidul acesta nu prea era, dar elementele burghezo-intelectuale din cadrul său, puternic încurajate de Take Ionescu, voiau să fie*. Firește, în acest fel se contracara influența marilor proprietari, care continua să rămînă însă prepondere ntă

Adepții lui Gh. Gr. Cantacuzino au o întrunire la clubul conservator din București la 17 iunie 1901, cu ocazia dezvelirii statuilor lui Alex. Lahovari din piața cu același nume și a lui L. Catargiu de pe bulevardul care i-a purtat mai apoi amintirea. Gh. Gr. Cantacuzino, gen. G. Manu, Take Ionescu, J. Lahovari își declară convingerea că Partidul Conservator va rezista încercării (noii încercări) prin care trecea. Cu „banchetul" de la Iași, din 30 septembrie 1901, cantacuziniștii încep o campanie a întrunirilor publice „de toamnă"**.

De la începutul campaniei de întruniri se constatau direcțiile ei de desfășurare: deschis contra junimiștilor și afirmarea dreptului exclusiv de a vorbi în numele conservatorilor și al conservatorismului român. La întrunirile de la Craiova, Brăila, București, direcțiile se păstrează. Pe linia încercărilor de a se impune în Partidul Conservator și de a impune și un program adecvat ascensiunii sale, Take Ionescu vine cu detalieri ale credințelor lui. „Atunci cînd în Italia, în Spania, în Ungaria guvernele totdeauna reușesc în alegeri nu pot să cer pentru noi mai mult ...

---

brie 1901, nr. 253 din 30 octombrie 1901, nr. 260 din 7/20 noiembrie 1901, nr. 269 din 18 nov./1 dec. 1901).

[3] „Conservatorul", nr. 269 din 18 noiembrie/1 decembrie 1901.

* „Dl. Take Ionescu simbolizează caracterul democratic al Partidului Conservator. El este o pildă vie și strălucită cum că concepția elitei la conservatori înseamnă elita inteligenței și a capacității și exclude orice tendință de acaparare a situației preponderente în stat de către elita nașterii". (*Idem*, nr. 166 din 12 iulie 1901). Faptul putea fi o dorință, dar, la modul general, nu era o realitate. Cu o floare nu se face primăvară.

** La Iași, Take Ionescu își expune opinia sa de felul cum ar trebui să fie un partid conservator. Adică nu „o alcătuire de clasă", ci „adevărata imagine a țării, reprezentînd toate păturile ei, păstrîndu-și tot trecutul ei glorios" și care „răspunde la toate aspirațiile și poate îndeplini toate dreptele cerințe". Expunea, firește, un deziderat. Generalul Iacob Lahovari cerea intransigență, disciplină și organizare: „Să completăm în toate districtele, în toate orașele, comitetele noastre". Pentru dr. C. I. Istrati „a fi conservator, d-lor, este a fi înainte de toate naționalist". Ion Lahovari: „ D. Carp vrea să ne regenereze. Îi foarte mulțumesc, nu m-am simțit niciodată degenerat ca să am trebuință să mă regenereze d-lui" („Conservatorul", nr. 230, 231, 232 din 2, 3 și 4 octombrie 1901).

Ca conservatori și ca oameni de ordine vom merge treptat, vom încerca să îndreptăm răul cu mijloacele cele mai simple, ca reforma procedurii electorale". Dar, adăuga el, „dacă nu vom reuși vom recurge la mijloace mai energice". După el, într-un stat ca cel român, partidele trebuiau întărite, ele fiind „temelia sistemului constituțional" și nu „creații guvernamentale" (dorință exprimată de altfel de toată lumea, dar deocamdată fără șanse de împlinire). Și liderul conservator revine la teza lui favorită: partidele conservatoare au nevoie de manifestări democrate, mai mult chiar decît liberalii, care, spunea el, au la îndemînă demagogia, compensație la care conservatorii nu pot recurge. Trebuie „să se asocieze toți la viața politică, declara Take Ionescu, pentru a pătrunde conștiința națională cît mai adînc"[4].

Conservatorii lui Cantacuzino se prezintă la toate alegerile parțiale, din județele Prahova, Gorj, Putna, Brăila, Dolj, Galați, reușind și o victorie în acestea din urmă, unde gen. J. Lahovari obține 178 de voturi (contra liberalului C. Pilat, 147).

După octombrie 1901 încep „să se miște" și junimiștii (care nu-și mai ziceau așa). La 14/27 octombrie ei organizează o întrunire la Brăila, cu prezența lui P. P. Carp, I. Grădișteanu, N. Filipescu, Lupu Costache (Kostaki), M. Dețliu ș.a. La 21 octombrie/2 noiembrie 1901 altă întrunire la Craiova, avînd ca oratori principali pe Barbu Știrbei, Nicolae Filipescu, Petre Missir, Barbu Delavrancea și P. P. Carp. Se învinuie „politica de pofte, politica de ambițiuni, fără idei" a confraților conservatori și toți

---

[4] „Conservatorul", nr. 244 din 18 octombrie 1901. Un om politic cu spirit pătrunzător ca N. Filipescu îi spunea lui T. Maiorescu că Take Ionescu își pregătește o situație „ca democrat" și „Iorgu Cantacuzino e destul de prost ca să nu vadă unde-l duce această apucătură a lui Take Ionescu". De aceea el și credea că pînă la urmă Take Ionescu își va pierde orice situație între conservatori (va trece la liberali, grație prieteniei sale cu Vasile Lascăr, în ciuda împotrivirii lui D. A. Sturdza) și, atunci, printr-o „onorabilă retragere" a lui Gh. Gr. Cantacuzino, conservatorii se vor uni din nou cu toții. (T. Maiorescu, *op. cit.*, f.f., însemnare din 15/28 noiembrie 1901). Hotărît lucru, lui N. Filipescu nu-i convenea poziția sa de „junimistoficat" și fără prezența dominatoare a lui Take Ionescu el nu l-ar fi părăsit pe Cantacuzino.

proclamă șefia lui P. P. Carp peste toți conservatorii români[5].

O întrunire mai importantă se organizează la Iași cu prezența tuturor liderilor importanți și a fruntașilor organizațiilor locale moldovene. În sala Pastia vorbesc Matei Cantacuzino, C. C. Arion, Al. Marghiloman, Barbu Delavrancea („cel mai puternic orator popular", cum îl caracterizează T. Maiorescu, foarte bucuros că între cele două grupări conservatoare fostul liberal alesese pe a lor), în sfîrșit, P. P. Carp. El definește junimismul în literatură și în politică, caracterizează ideea conservatoare în manifestarea ei față de Coroană (întărirea sentimentului dinastic), față de politica externă („înlăturarea utopiilor", luarea în considerare a posibilităților, excluderea politicii de partid de acolo de unde nu trebuia să fie decît interesul național) și față cu politica internă („aplecarea întregii activități la ridicarea nivelului material și moral al țării)". Carp evocă idei și realizări junimiste: inamovibilitatea magistraților, legea vînzării pămîntului statului, legea învoielilor agricole, legea meseriilor, reformele administrative ș.a., care nu erau, evident, doar junimiste, ci conservatoare în genere[6].

La București, la „Dacia", la 11 noiembrie 1901, o altă întrunire, ultima din această „campanie de toamnă", la care P. P. Carp susține o teorie democratică de alegere a șefilor partidelor, care nu trebuia să fie „prin moștenire" (aluzie la ceea ce se spunea că L. Catargiu l-ar fi lăsat urmaș pe Gh. Gr. Cantacuzino). Alegerea trebuia să se facă pe baza meritului ca să nu se descurajeze „din capul locului forțele vii ale unui partid". În aceeași zi, îndată după întrunirea de la „Dacia", se inaugurează și clubul din Piața teatrului, căruia adepții lui Carp nu i-au găsit un nume, rămînînd în fapt tot club conservator, chiar dacă mai era unul cu același nume în București (cantacuziniștii numeau cu ironie acest club: „Clubul Mandy", după numele proprietarului casei, un negustor evreu).

---

[5] C. Gane, *op. cit.*, vol. II, p. 274–275.

[6] *Ibidem*, p. 278–281. N. Fleva îi scria lui T. Maiorescu, nu fără maliție: „Cine ar fi crezut că eu să ajung la Roma și Carp la Dacia" (la Roma fusese numit de Carp).

Tot pentru revenirea în viaţa politică activă, gruparea lui Carp caută să atragă noi elemente. Singura reuşită mai importantă este aceea a mai multor profesori de la Universitatea bucureşteană: Ion Bogdan, decanul Facultăţii de Litere, D. Onciul, profesor la Facultatea de Litere, C. Rădulescu-Motru şi Simion Mehedinţi, agregaţi la aceeaşi facultate, Er. Pangrati, Ludovic Mrazec şi Dimitrie Voinov de la Facultatea de Ştiinţe, profesorii M. Dragomirescu şi N. Basilescu, dr. Proca, şeful serviciului de bacteriologie al Capitalei, C. Litzica, Murgoci-Munteanu, geologul, D. Evolceanu ş. a. Cîştigul era de calitate şi de prestigiu.

P. P. Carp şi T. Maiorescu au lungi audienţe la rege, la 18 noiembrie/1 decembrie şi 7/20 decembrie 1901. P. P. Carp conta foarte mult pe sprijinul regal. Mai mult decît pe „agitaţiile" „gugumanilor" săi. La alegerile parţiale care au fost în 1901 la Brăila, Dolj, Covurlui, Gorj, Dorohoi el nici nu şi-a îndemnat partizanii să participe (doar la Brăila, în decembrie, participă N. Filipescu, fără a se putea alege, directorul „Epocii" refuzînd sprijinul liberal). De fapt, C. Bacalbaşa avea dreptate cînd scria: „Petre Carp nu credea decît în protecţia regală şi nicidecum în influenţa organizaţiei şi a recrutării de partizani; teoria lui era tot cea veche: dacă regele îl va chema la putere tot partidul conservator se va grupa în jurul lui"[7]. Teoria nu era greşită întrutotul, însă în condiţiile în care gruparea lui Cantacuzino îşi strîngea rîndurile şi şi le înmulţea, în condiţiile în care ea îşi făcea simţită prezenţa cu orice prilej, această teorie se izbea de o realitate: existenţa tot mai vizibil resimţită a unui concurent la putere de care nu se putea să nu se ţină seama.

În tot anul 1901 Partidul Conservator se consumă în el însuşi. Îşi trăieşte propria frămîntare şi propria-i neputinţă. În timp ce liberalii, la putere, aplicau, cu toate drasticitatea cerută de împrejurări, un program de ieşire din criză şi o făceau cu toată competenţa, conservatorii stabileau „responsabilităţi" (titlul mai multor articole din presa centrală conservatoare) şi se afundau tot mai tare într-o stare de disoluţie internă. Atît de absorbiţi erau de propriile

[7] C. Bacalbaşa, *op. cit.*, vol. III, p. 22.

lor certuri încît în aproape tot anul 1901 ei nici n-au existat ca opoziție. În Parlament chiar, atît de puțini cîți erau, conservatorii tot ei între ei se războiau, în loc s-o facă cu chestiunile la ordinea zilei și în încercarea de a găsi cele mai potrivite soluții*. Abia în chestiunea „Olimpicilor" ei încep să-și facă auzită vocea lor în Opoziție**. Al. Marghiloman adresează o interpelare la Cameră. O dezvoltă și argumentația sa o reia și P. P. Carp la 22 decembrie. Afacerea părea cam necurată*** și de la ea opoziția începe să devină mai activă.

1902 înseamnă pentru cele două grupări conservatoare cam ce însemnase și anul precedent: un război pe toate planurile din care fiecare încerca să iasă mai în față decît cealaltă. De îndată, la începutul anului, conservatorii puri inaugurează un nou club conservator la Iași cu Gr. Kogălniceanu președinte, dar cu Al. Bădărău factotum (noul club era mai mult realizarea sa). Clubul avea 220 de membri, avea ziarul „Evenimentul" și era atunci al doilea după cel din București. Un nou club se inaugurează și la Cîmpulung[8]. La Tutova se constituie un alt comitet executiv, cu G. D. Emandi președinte (avea 17 membri, cei mai mulți intelectuali locali. Puțini mari proprietari. Poate de aceea

---

* Vezi discursul lui G. Manu din Senat de la 26 noiembrie 1901 în care acesta declara: „D. Carp în toată viața sa politică n-a înțeles organismul de partid, ci a crezut că e suficient să existe o persoană oarecare numit șef de guveru pentru ca dînsa să-și facă apoi Camere și să le dicteze voința sa absolutistă". El nu ataca pe liberali decît pentru că se amestecau în afacerile interne ale conservatorilor, susținîndu-l pe P.P. Carp (pe acesta D.A. Sturdza îl numea șeful conservatorilor): „Ați făcut să se supue drapeliștii, vă felicit; lăsați-ne și pe noi să supunem pe d. Carp". („Conservatorul", nr. 280 din 2/15 dec. 1901).

** La 13 decembrie 1901 guvernul liberal publică în Monitorul Oficial un decret prin care acorda personalitate juridică societății grecești, zisă a Olimpicilor (sau a Legăturilor cu Grecia). Prin aceasta însă societatea putea deveni proprietara imensei moșteniri a lui Vanghele Zappa, mare proprietar și arendaș în România. Faptul intra în contradicție cu Constituția care interzicea înstrăinarea bunurilor imobiliare. De aceea ministrul Vasile Missir a și refuzat să semneze jurnalul Consiliului de Miniștri.

*** Liberalii au avut cîștig de cauză, decretul lor s-a aplicat și grecii vor construi cu averea lui Zappa, între altele, un muzeu la Atena, un parc și un stadion de toată frumusețea. În cercurile bucureștene se dădea ca sigur amestecul lui Eugeniu Stătescu în toată această afacere, care, pentru susținerea cauzei Olimpicilor, ar fi primit suma de 300 000 lei.

[8] „Conservatorul", II, nr. 7 din 10/23 ianuarie 1902.

președinte de onoare este ales Take Ionescu). La Bacău comitetul avea 30 de membri, cei mai mulți mari proprietari (președinte era Eug. Ghica Comănești și președinte de onoare Gh. Gr. Cantacuzino). La 5 mai se realege Comitetul Central din Capitală*. În Comitet Take Ionescu avea prieteni apropiați pe C. Dissescu, dr. C. I. Istrati, Th. Cămărășescu, V. C. Arion. Și frații Lahovari îi erau alături. Încă în plină iarnă conservatorii cantacuziniști încep întrunirile. La 22 ianuarie/4 februarie 1902 la „Dacia" ei adună numeroși adepți din Capitală și din țară (vin din *Argeș, Bacău*, Buzău, Brăila, *Dorohoi, Suceava, Teleorman, Romanați*, Dîmbovița, *Tutova, Botoșani*, Vaslui, Ialomița, Tecuci, *Putna*, Mehedinți, *Neamț, Gorj*, Covurlui, *Vlașca, Iași*, Fălciu, *Olt*, Vîlcea, *Prahova*, Muscel, *Dolj* — sublinierile indică participanți mai numeroși), de peste tot unde erau organizații conservatoare. Întîmplător sau nu la întrunire (în cea mai mare parte a conservatorilor puri) vorbesc mulți „takiști": Al. Bădărău, Barbu Păltineanu, gen. J. Lahovari și Take Ionescu însuși. Bădărău chiar declară: „takismul e ideea conservatoare". Take Ionescu înalță discursul său spre laturi programatice: „După poloni, nu e popor care să fi fost nedreptățit de istorie ca poporul român. Împărțit în patru, așezat în valea Dunării, care, ca și valea Padului, a fost bulevardul tuturor ambițiunilor, silit să stea patru veacuri cu arma în mînă în fața invaziunii otomane, firește că poporul român a rămas îndărăt în civilizațiune. *Interesul său cel mai de căpătenie este ca românii, cîți sînt pe unde sînt, să fie păstrați și ca vaza statului român să nu scadă. România trebuie să fie Ierusalimul neamului*" (subl. ns.). Și atacă guvernul liberal în chestiunea școlilor din Macedonia și Afacerii Zappa[9].

---

* Gh. Gr. Cantacuzino — președinte, gen. G. Manu, col. Roznovanu — vicepreședinți, Take Ionescu, gen. J. Lahovari, I. Lahovari, Gr. Triandafil, gen. I. Algiu, I.N. Alexadrescu, Th. Văcărescu, M. Vlădescu, col. M.G. Ghica, Barbu Păltineanu, Anastasie Simu, maior Obedeanu, Petre Sfetescu, I. Brătescu, gen. Bengescu-Dabija, N. Procopescu, N. Amira, Themistocle Alexandrescu, N. Gherassi, C. Boicescu. Tot acum și Comitetul Executiv al partidului: Gh. Gr. Cantacuzino, gen. G. Manu, gen. J. Lahovari, col. G. Roznovanu, Take Ionescu, C. Boerescu, Gr. Triandafil, Ion N. Lahovari, C. Dissescu, dr. C.I. Istrati, Gr. Kogălniceanu, C. Ghica-Deleanu, dr. Severeanu, Sava Șomănescu, Th. Văcărescu, N. Economu, Th. Cămărășescu, Virgil C. Arion (fratele era la Carp), Gr. Tocilescu, I.N. Alexandrescu, gen. I. Algiu, Barbu Păltineanu, col. M.G. Ghica, M. Vlădescu. (*Idem*, nr. 102 din 9/22 mai 1902).

[9] „Conservatorul", nr. 17 din 22 ianuarie/4 februarie 1902.

Take Ionescu voia să fie — și era — purtătorul de cuvînt al conservatorilor cantacuzinişti.

La Brăila, la 22 mai/4 iunie 1902, se organizează o întrunire cu participarea lui Take Ionescu, gen. I. Lahovari, I. Rusu-Abrudeanu. C. Dissescu declara: „în viața politică personalitățile, de oricît de mare folos ar fi, nu sînt îndestulătoare, căci sînt trecătoare. Numai organismele, care deși continuu se primenesc în elementele lor, nu încetează însă de a fi totdeauna aceleași ... Triumful individualităților în afară de partid este fracționarea partidului"[10]. Cu alte cuvinte Dissescu accepta orice glorie, dar în cadrul partidului. Take Ionescu, al cărui adept era Dissescu, nici nu voia altceva, mai ales că nu el era șeful partidului. La Iași, la 10/23 mai 1902 lui i se face o impozantă manifestație de simpatie organizată după toate regulile de Bădărău. Multe discursuri de ridicare în slavă, de proclamare a lui Take Ionescu drept „glorie politică a țării"[11]. Profesorii și institutorii conservatori îi organizează lui Take Ionescu la 28 iunie/11 iulie 1902 o mare manifestație de simpatie la București. Pretextul folosit: apariția celui de al doilea volum al discursurilor sale[12]. Nu întîmplător presa lui P. P. Carp pe Take Ionescu îl ataca cu predilecție. Nu era „takofobie", cum numea ziarul „Conservatorul" acest atac continuu, era sesizarea adversarului cel mai activ și mai periculos pentru Carp.

Nici în rîndurile adepților cei mai apropiați ai lui Cantacuzino neîncetatul avans de popularitate al lui Take Ionescu nu trece neobservat. „Boerii" conservatori aveau tot interesul ca un element tînăr și foarte vivace, cum era fiul negustorului de la Ploiești, să învioreze și să sporească activitatea partidului lor. Dar creșterea prea mare a popularității lui Take Ionescu putea să le pericliteze poziția. Deocamdată încercări de contrapunere nu se fac, decît sub o formă învăluită. Comitetul Executiv al partidului, în organizarea întrunirilor, caută să folosească cît mai

[10] *Idem*, nr. 113 din 25 mai/7 iunie 1902 (cu acest prilej la Brăila se organizează Clubul conservator, destrămat în 1901 „în urma desfășurării procesului dintre noi și dezertori". Clubul avea 70 membri și gen. I. Lahovari e proclamat președinte activ).

[11] *Idem*, nr. 104 din 12/25 mai 1902.

[12] *Idem*, nr. 141, 142, 143 din 1/12, 2/14 și 3/15 iulie 1902.

mulţi dintre fruntaşi şi să nu-i lase mînă liberă în prea multe locuri lui Take Ionescu.

În 1902 partidul lui Cantacuzino are şi două manifestări electorale. La 4/16 aprilie 1902 participă la o alegere parţială pentru un loc rămas vacant la colegiul al III-lea de deputaţi Ilfov, dînd o luptă cu sorţi de izbîndă cu partidul liberal (ca de obicei junimiştii nu participă). Candidatul liberal, Gr. Alexandrescu, mare industriaş bucureştean, se alege cu greutate: 1 844 de voturi, contra 1 216, cîte obţine avocatul Iancu Brătescu, reprezentantul conservator. Ca întotdeauna în astfel de ocazii presa opoziţionistă şi independentă scria că situaţia guvernului a devenit „şubredă". Simplă impresie. Cu toate că liberalii se confruntă cu agitaţiile meseriaşilor şi cu disensiuni interioare, ei rămîneau stăpîni pe situaţia politică.

Mai semnificativă pentru conservatori este participarea la alegerile comunale din noiembrie 1902 (la care iau parte ambele grupări). Alegerile sînt pregătite de mai multe întruniri, de discursuri virulente. Conservatorii se atacă între ei, dar, mai mult decît înainte, ei atacă şi administraţia liberală[13]. Între întrunirile cantacuziniştilor din această campanie electorală sînt de amintit cele de la Bucureşti, Iaşi, Bîrlad, Galaţi, Ploieşti, Bacău. Rezultatele alegerilor au fost în genere cele aşteptate. Din primul tur guvernul reuşeşte în cele mai multe părţi. Doar la Tecuci, Zimnicea, Drăgăşani izbutesc conservatorii puri. În alte oraşe, la Bucureşti, Caracal, Piteşti, Cîmpulung, Roman, Tg. Jiu, se intră în balotaj. Şi pînă la urmă conservatorii mai reuşesc la Cîmpulung şi Piteşti. Nici la Bucureşti rezultatul lor n-a fost neînsemnat: din 3 869 de votanţi, ei au întrunit 1 260, iar junimiştii 677[14]. Peste tot pe unde au participat, cu excepţia Buzăului, adepţii lui Cantacuzino au obţinut voturi mai multe decît cei ai lui P. P. Carp. Concluzia părea clară şi I. Lahovari, la întrunirea clubului conservator de la 14/27 noiembrie, se grăbeşte s-o tragă: regele nu poate chema la guvern, odată liberalii plecaţi, decît pe adevăraţii conservatori care sînt cei care au obţinut succese în alegeri. Take Ionescu e şi mai cate-

[13] Vezi *Idem*, nr. 219 şi 220 din 6/19 oct. şi 8/12 oct. 1902.

[14] *Idem*, nr. 242, 243, 244 din 5/17, 6/18, 7/19 noiembrie 1902; C. Bacalbaşa, *op. cit.*, vol. III, p. 44.

goric: junimiștii trebuie să dispară. „De altfel nici nu se poate să existe trei partide politice la noi, căci s-ar naște cea mai mare imoralitate politică"[15] (după 1908 aceste vorbe vor fi folosite împotriva lui).

Anul 1902 înseamnă mai multă acțiune și pentru conservatorii din jurul lui P. P. Carp, deopotrivă în viața de organizație, în manifestare publică, în Parlament. Chiar la începutul anului, într-o discuție politică de la 3/16 ianuarie se hotărăște transformarea „Noii reviste române", a lui Rădulescu-Motru, într-o revistă „a politicii noastre", într-un fel de „convorbiri politice", pe lîngă „convorbirile literare". Se voia prin aceasta înmulțirea organelor de presă ale grupării (aveau „Epoca" și „L'Echo de Roumanie", prima condusă de N. Filipescu și cealaltă de P. P. Carp), dar se mai urmărea și o încadrare politică mai strînsă a profesorilor universitari atrași în partid. Numărul de la 1 februarie apare cu nouă profesori universitari pe copertă: Matei Cantacuzino, Teohari Antonescu, P. P. Negulescu și P. Missir (toți din Iași) și I. Bogdan, C. Rădulescu-Motru, M. Seulescu, S. Mehedinți și M. Dragomirescu din București. T. Maiorescu nota cu satisfacție ceea ce, spunea el, se comenta în București: „fevrariștii au cantitatea și noi calitatea"[16]. Satisfacție parțială, tot el adăugînd peste cîteva luni în jurnalul său: „mi-e curios de neplăcută actuala viață politică a noastră"[17]. Aceasta în vreme ce ziarul lui P. P. Carp, „L'Echo de Roumanie" scria că odată guvernul Sturdza căzut — și momentul se apropia — nu altcineva îl va înlocui, ci un guvern P. P. Carp. Deocamdată însă mulți vedeau într-o atare declarație o simplă dorință, fără șanse de realizare. La stăruința lui N. Filipescu, adepții lui Carp organizează chiar un congres la 23—24 iunie 1902 în sala Teatrului Liric, cu invitarea de delegați din toată țara. La Congres se manifestă mai toate forțele partidului: Matei Cantacuzino, I. Bogdan, S. Mehedinți, P. P. Negulescu, C. Rădulescu-Motru, I. G. Miclescu, N. Filipescu, C. Hiottu, Al. G. Florescu, P. Missir, C. C. Arion, B. Delavrancea, T. Maiorescu, P. P. Carp (Al. Marghiloman era la Karlsbad, iar J. Negruzzi se afla și el în străinătate).

---

[15] „Conservatorul", nr. 250 din 15/28 noiembrie 1902.

[16] Vezi T. Maiorescu, *op. cit.*, *loc. cit.*, f.f., însemnare de la 19 ianuarie/1 februarie 1902.

[17] *Ibidem*, f.f., însemnare de la 6/19 mai 1902.

Congresul nu prezintă interes decît prin parada oratorică a vorbitorilor. „Fără voie deveneai membru al unui juriu de concurs şi clasai candidaţii cu numărul de ordine al meritului lor relativ" — îi scria Maiorescu lui J. Negruzzi, descriindu-i pe larg desfăşurarea fiecărui orator, folosind cînd admiraţia fără rezerve (S. Mehedinţi, Delavrancea, N. Filipescu, P. P. Carp), cînd critica neiertătoare (de pildă la J. Miclescu, cumnatul lui Carp), cînd ironia fină. Iată în această din urmă categorie cum îl surprinde pe P. P. Negulescu: „începutul discursului foarte inteligent şi sugestiv (în public se şoptea: viitor ministru); dar, după cea dintîi treime, o lungă, anostă expunere a relaţiei lor cu Liga Culturală, pe care ei au întemeiat-o (Mehedinţi, Negulescu, Dragomirescu etc.), dar care n-avea ce căuta la congres; tonul devenit doctoral, aproape pedant; din viitorul ministru ieşea actualul profesor". Sau: „Arion şi Missir ca totdeauna. Buni oratori de mîna a doua: unul prea franţuzeşte dulceag, altul prea nemţeşte nebulos. Le-ar fi prins bine să fi schimbat unul cu altul ţara în care şi-au făcut studiile universitare"[18].

La Congres P. P. Carp expune un program al partidului său: moralitatea publică obţinută prin „educaţia politică a acestei ţări"[19], înlăturarea politicianismului din administraţie prin inamovibilitatea tuturor funcţionarilor[20], impunerea claselor avute[21], înzestrarea armatei, pentru că „armata noastră nu e înzestrată aşa cum ar trebui să fie şi trebuie să aducem noi şi puternice jertfe ca să dregem ceea ce au lăsat nefăcut predecesorii noştri". În privinţa lipsei unui partid numeros în jurul său, P. P. Carp declara

---

[18] I.E. Torouţiu şi Gh. Cardaş, *op. cit.*, vol. I, p. 31—33; vezi şi E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, II (1876—1917), Bucureşti, 1940, p. 331—332. Succinte caracterizări vezi şi în T. Maiorescu, *op. cit.*, *loc. cit.*, f.f., însemnare de la 23 iunie/6 iulie 1902.

[19] „Nu la apetituri, nu la satisfacere de pofte v-am convocat. V-am convocat ca să vă zicem că relele deprinderi care au transformat politica la noi într-un mijloc de chiverniseală trebuie să conteneaască odată în această ţară" (G. Gane, *op. cit.*, vol. II, p. 295).

[20] „inamovibilitatea cît mai largă, împinsă pînă la extremul posibilului mai mult poate decît în alte ţări, a tuturor impiegaţilor trebuie să fie introdusă la noi" (*Ibidem*, p. 300).

[21] „trebuiesc impozitele noastre aşezate pe o bază mai dreaptă, deci mai sănătoasă: trebuie ca clasele avute să contribuiască mai mult decît contribuiesc clasele sărace şi clasele sărace să contribuiască mai puţin decît cele avute" (*Ibidem*, p. 300—301).

că el n-a mers niciodată pe calea satisfacerii poftelor adepților săi ci pe aceea a închegării unui grup de prieteni statornici care să-l urmeze dintr-o comuniune de idei și nu din interese. Adversarilor săi „nenaturali", adică adepților lui Cantacuzino, care puneau în față chestiunea numărului, el le spunea, adresîndu-se suveranului: „Noi n-am zice suveranului că avem numărul, am zice suveranului că chestiunea numărului, pînă a nu veni la guvern, e absolut indiferentă, absolut indiferentă" și mai departe: „Dacă zic că numărul vine pe urmă, este că eu care am mare încredere în vitalitatea acestui popor, cred că dacă-mi dai un guvern bun, numărul vine pe urmă. Îmi dai un guvern rău, chiar dacă ai avut numărul cînd ai venit, îl pierzi de a doua zi"[22]. Evident, era o teorie ad-hoc, care justifica o stare de fapt: puținătatea adepților. Ea trăda însă și convingerea liderului conservator potrivit căreia aducerea unui guvern sau a altuia era treaba suveranului și nu a străzii, iar puterea odată dobîndită, prin atracția magică a bugetului, atrăgea după sine și partizani. De altfel, P. P. Carp era conștient de puțina utilitate a unor atari manifestări publice. Cu o lună mai înainte el îi scrie lui Marghiloman că n-are nici un rost să se grăbească să vină la București, pentru că „manifestațiile noastre teatrale nu merită deplasarea"[23]. La Carp rămînea conștientă convingerea că puterea, cînd vine, de sus vine și nu de jos, de la „gogomani", de la alegători, a căror valoare politică i se părea mai mult decît relativă.

După concediile de vară (vara nu se făcea politică în România de atunci), în toamnă „junimiștii" revin în activitatea politică îndemnați de pregătirea alegerilor comunale din noiembrie. Erau, firește, conștienți de neputința cîștigării lor. Nu pentru aceasta participau. Ci pentru a ține piept adepților lui Cantacuzino, sau pentru a încerca s-o facă. Orice inactivitate a lor, corelată cu o activitate a vechilor conservatori, echivala cu o înfrîngere. A face politică însemna a intra într-un „joc" cu reguli și modernizarea crescîndă a societății românești transforma aceste reguli în obișnuințe ale vieții publice. La 21 octombrie/3 noiembrie 1902 adepții lui Carp țin o întrunire la „Dacia", în

[22] *Ibidem*, p. 299—300.
[23] B.C.S., fond *Al. Marghiloman*, dosar. 67, f. 5.

București[24], la 30 octombrie/12 noiembrie țin o alta la Iași[25]. Pe lîngă întruniri conservatorii junimiști folosesc asiduu presa, trimit circulare în țară. Într-una din acestea, adresată, e drept, președinților comitetelor locale, P. P. Carp declara: „candidații propuși de noi [...] vor promite numai ceea ce va fi compatibil cu binele obștesc și ceea ce vor fi în stare să îndeplinească; iar manopera nedemnă de a ademeni pe alegători cu făgăduieli înșelătoare sau a le trezi pofte după funcții comunale, o vor combate-o oriunde o vor întîlni și o vor expune disprețului public, precum merită"[26]. Nefiind puternici și cu influență în corpul electoral, junimiștii preferau să fie moraliști: combăteau ceea ce alții (liberalii și conservatorii lui Cantacuzino) ofereau, nefiind în stare să ofere ei înșiși. Nu-i mai puțin adevărat că adepții lui Carp se distingeau, față de ceilalți politicieni, printr-o ținută morală mai subliniată (cel puțin micul număr al prietenilor personali ai lui Carp).

Alegerile comunale au avut rezultatul așteptat (vezi mai sus). Pentru conservatorii din jurul lui P. P. Carp au însemnat o consfințire a unei situații de fapt, că erau a treia forță politică a momentului, dar la destulă distanță de celelalte două*. Este de presupus că împreună conservatorii ar fi obținut rezultate destul de bune, în condițiile în care programul de austeritate aplicat de liberali stîrnea nemulțumiri. Rezultatul primului tur din Capitală era o indicație: 1 843 voturi lista liberală (C. F. Robescu), 1 937 lista opoziției cu gen. Manu (1 260) și N. Filipescu (677) în frunte. Era prima oară cînd Partidul Național-Liberal suferea o înfrîngere în Capitală (la guvern fiind), aceasta și în condițiile în care el trecea prin frămîntări interne: demisia lui P. S. Aurelian la 14/27 noiembrie, a lui Gh. Palladi, la 21 noiembrie/4 decembrie, noi remanieri în

---

[24] T. Maiorescu, *op. cit.*, jurnalul nr. 22, însemnare din 21 octombrie/3 noiembrie 1902.

[25] *Ibidem*, însemnare din 29 octombrie/11 noiembrie 1902.

[26] C. Gane, *op. cit.*, vol. II, p. 340.

* Comparativ cu cantacuziniștii (care ne interesează), de pildă, la Focșani ei obțin 33, iar aceștia 44, la Vaslui (fief-ul lui Carp) ei 17, ceilalți 35, la Bîrlad (aici cel mai activ junimist era Lupu Costache) ei 48, ceilalți 77, la Dorohoi ei 12 și „fevruariștii" 36, la Iași ei 121, ceilalți (aici acționa Bădărău) 392. În alte părți diferențe mai mici. La Bacău: 64—66, la Tg. Frumos: 34—41. La Turnu Severin cele două nuanțe conservatoare conlucrează, obținînd 153 voturi contra 178 liberale. (Cifrele sînt luate din T. Maiorescu, *op. cit.*, jurnalul 22, însemnare din 4/17 noiembrie 1902).

guvern, cu V. Lascăr la Interne, C. I. Stoicescu la Domenii și D. A. Sturdza interimar la Lucrări Publice[27], frămîntări care afectau nu numai conducerea centrală, dar și organizațiile județene (cel mai frapant caz e la Galați).

Rezultatul alegerilor determină discuții în sînul grupării lui P. P. Carp. I. Grădișteanu propune o cale de împăcare cu Cantacuzino. Majoritatea însă o respinge (N. Filipescu cel mai vehement), poate și pentru că nu simțeau o apropiată chemare la guvern a conservatorilor. „Din anemie", dar și din lipsă de fonduri, „Noua Revistă Română" își încetează apariția începînd cu 19 noiembrie/2 decembrie. Junimiștii conservatori rămîn doar cu „Epoca", organ de presă îmbunătățit după dezbaterea „colegiului de redacție" (N. Filipescu, T. Maiorescu, P. P. Carp, Hiottu, Laurian, B. Delavrancea, I. L. Caragiale, Lily Florescu, G. Ranetti, C. Rădulescu-Motru) de la 16/29 decembrie 1902.

2. Controversa continuă

Anii 1903, 1904 sînt pentru cele două organizații conservatoare asemănători anilor 1901 sau 1902. Aceeași neostoită rivalitate pentru întîietate. Care se desfășoară însă pe un fundal treptat schimbat, în sînul partidului liberal de la guvern intervenind (și aici) duhul dihoniei*.

---

[27] Vezi mai multe în Mircea Iosa, Traian Lungu, *op. cit.*, p. 115 și urm.

* Foștii drapeliști, după schimbările din 1902, prin Emil Costinescu și Vasile Lascăr, susținuți de Eugeniu Stătescu, dominau situația în ministerul lui Sturdza. Implicit ascensiunea lor în partid devenea preponderentă. Pînă într-atît încît numele lui V. Lascăr și Em. Costinescu circulau ca „certe" candidaturi la șefia liberală după Sturdza. Sprijinul regal, mai cu seamă pentru Costinescu, dădea zvonurilor și mai multă substanță. Or, faptul nu convenea de fel lui I.I.C. Brătianu a cărui viitoare șefie părea amenințată. Și nu convenea nici „Ocultei" care-l susținea. Contraacțiunea acesteia: alegerea lui V. Brătianu în fruntea oficiosului „Voința Națională" („L'Indépendance Roumaine" era deja al Ocultei), alegerea lui Pake Protopopescu, apropiat al lui Ionel Brătianu, ca șef al electoralilor liberali ș.a. („Conservatorul", an III, nr. 141 din 29 iunie/12 iulie 1903). Eugeniu Stătescu își da demisia în septembrie 1903, dar în locul celui propus de el, Alex. Djuvara, ajunge D. Gianni, intim al lui M. Pherekyde, alt membru marcant al Ocultei. C. Stoicescu își dă și el demisia. În Parlament adepții lui I.I.C. Brătianu, numeroși, sînt foarte ofensivi. Practic, fiul întemeietorului partidului liberal voia puterea, hic et nunc. Nu o voia într-un viitor apropiat, după retragerea lui Sturdza, ci în

Criza din rîndurile P.N.L. influenţează rezultatele electorale şi deschide apetitul pentru putere al organizaţiilor conservatoare rivale. În ianuarie, în mai multe alegeri parţiale partidul liberalilor resimte lipsa lui de unitate. La Muscel se alege Gh. Gr. Cantacuzino (e drept, candidatul liberal se retrăsese), la Caracal se alege Take Ionescu cu 194 voturi, contra guvernamentalului Demetrian, doar cu 162. Alegerea lui Take Ionescu este considerată de conservatori ca un mare triumf, împotriva lui fiind trimişi de către V. Lascăr (la cererea lui Sturdza) V. G. Morţun, G. Diamandi şi Al. Djuvara (acesta trecea însă de prieten al lui Take Ionescu)[1]. La Focşani se declară balotaj, N. Filipescu obţinînd 115 voturi în primul tur, conservatorul Constantinescu — 81, iar liberalii, independenţi sau pretins independenţi, Vlădoianu — 124, Chirculescu — 77, Larga 67 (deci trei liberali participă în loc de unul, semn de discordie şi pe plan local). La Gorj, Vaslui, Dorohoi, T. Severin iarăşi balotaje. Peste tot conservatorii lui Cantacuzino obţin voturi mai multe decît cei ai lui P. P. Carp: la Gorj: T. Cămărăşescu — 62, Săftoiu — 30; la Vaslui: Donici — 21, G. Racoviţă — 14; la Dorohoi: Dim. Moruzzi — 55, junimistul Stroici — 23,; la T. Severin: Constantinescu — 155, Delavrancea — 38 (!). Doar la Tîrgovişte, unde s-a ales V. Brătianu, C. Olănescu obţine 95 voturi, iar cantacuzinistul Dimitropol 75. T. Maiorescu nota: „Multe balotaje sînt o în-

---

acel moment chiar, prin înlăturarea „academicianului". În martie 1903, cînd Sturdza a împlinit 70 de ani, Oculta (prin M. Pherekyde) organizează în onoarea lui o mare sărbătorire. Ei o voiau un fel de banchet de pensionare. Dar Sturdza nu se retrage. Lui Spiru Haret, aflat la Roma, îi scria la 15/28 octombrie 1903: „Vijelia s-a dezlănţuit cu toată puterea: stau în mijlocul ei în locul în care m-aţi aşezat, plin de griji mari pentru prezent şi viitor, înfricoşat de răspunderea ce ne apasă .... Eu, pe care m-aţi legat de catargul corăbiei ca să nu lunec şi să nu pic şi să nu slăbesc, strig din toate puterile mele: nu abandonaţi corabia în mijlocul furtunii, căci am mai trecut prin asemenea vijelie .... Datori sîntem să mergem pînă la capăt ..." (Bibl. Acad. R.S.R., mss., corespondenţa D.A. Sturdza — Spiru Haret, doc. 86227, cf. Mircea Iosa, Traian Lungu, *op. cit.*, p. 119 (aici şi alte date în legătură cu criza din partidul liberal). (Sturdza, fire dramatică, avea în vedere criza prin care trecuse ţara şi care încă nu se sfîrşise).

[1] „Conservatorul", nr. 9 din 14/27 ianuarie 1903; Titu Maiorescu, *op. cit.*, jurnal nr. 23, 1/14 ianuarie 1903 — 31 decembrie 1903/13 ianuarie 1904, mss. 11393, f. 7 (Maiorescu nu crede în existenţa unei combateri liberale. „Totul a fost o farsă a lui Lascăr pentru a avea aerul de combatere, dar, în fond, înţeles cu regele ca să iasă Take Ionescu").

frîngere a guvernului, dar noi am ieşit la aceste balotaje, afară de Tîrgovişte şi (poate?) Focşani, foarte slabi, ridicolele 14 voturi ale lui G. Racoviţă la Vaslui, locul de alegere al lui Carp şi T. Rosetti! Ridicolele 38 de voturi ale lui Delavrancea, slab şi Stroici la Dorohoi şi Săftoiu la Tg. Jiu"[2]. Aceeaşi concluzie exprimată şi de cantacuzinişti (exprimată însă public; convenea): „îndrăzneaţa încercare a d-lui Carp de a uzurpa drapelul conservator a căzut pe deplin; corpul electoral a desemnat fără şovăire partidul care este chemat a succeda regimul actual"[3]. Junimiştii sînt înfrînţi şi la alegerea de senator din partea Universităţii bucureştene, Maiorescu pierzînd în faţa liberalului C. Nacu. Doar N. Filipescu este ales la Focşani. Numai că această alegere s-a făcut cu ajutorul liberalilor*. Se şi observă, de altfel, în 1903—1904 o oarecare apropiere între junimişti şi D.A. Sturdza. T. Maiorescu chiar nota la 18/31 ianuarie 1903: „Prea mare intimitate şi curioasă colaborare între Sturdza şi Carp. Poate Carp lucrează acum politiceşte ca la 1884—1888 cu I. Brătianu". Junimiştii se simţeau slabi în comparaţie cu cantacuzinii, iar Sturdza avea nevoie de colaborarea unor elemente de dreapta pentru a combate ascensiunea lui I.I.C. Brătianu în partidul său şi ameninţarea şefiei sale.

În mai 1903 partidele politice se înfruntă în alegerile generale judeţene (acestea se făceau cu aceleaşi liste ca şi alegerile pentru Cameră). Mai ales conservatorii lui Cantacuzino profită şi caută să impresioneze masa electorală. La 20 aprilie/3 mai 1903 se ţine o întrunire la Iaşi. Alta are loc la Bucureşti, la 27 aprilie/10 mai. Discursurile lui G. Manu, J. Lahovari, Take Ionescu, C. G. Dissescu, Gh. Gr. Cantacuzino ş.a. sînt toate hotărît antiliberale (adepţilor lui P. P. Carp li se acorda o atenţie secundară). Liderul conservatorilor afişează o mare încredere: „Noi nu

---

[2] T. Maiorescu, *op. cit.*, f. 7.

[3] „Conservatorul", nr. 11 din 16/29 ianuarie 1903.

* Iniţial Filipescu era hotărît să nu se prezinte la balotaj în condiţiile în care ştia că îl vor alege liberalii. Lui Maiorescu îi scria: „Regrette avoir suivi vos conseils pour me voir exposé à toutes les vilains (?)". Prietenii săi Hiottu, Baba Novac, Gănescu, Milone Lugomirescu îi spuseseră că e curată sinucidere dacă primeşte ajutorul prefectului liberal Săveanu. Pînă la urmă Filipescu primeşte şi P.P. Carp ţine să-i anunţe aceasta lui D.A. Sturdza la 11 noaptea (!!). Vezi T. Maiorescu, *op. cit.*, f. 9—10.

cerşim puterea de la nimeni, căci [ea] vine către noi cu paşi repezi, împinsă de greşelile adversarilor noştri"[4].

Campania aceasta, pe un fond de neînţelegeri liberale şi de scădere a popularităţii guvernului Sturdza, are efect. La colegiul I, la 4/17 mai 1903, listele liberale nu trec decît în 13 judeţe. În alte 8 guvernul este bătut, pe jumătate bătut în 5, atins prin cîteva balotaje în 4. „Dacă ţinem seama de presiunile electorale întrebuinţate întotdeauna de guvernele României, acest rezultat spunea definitiv că guvernul liberal a rămas în minoritate"[5]. La Bucureşti balotajul a fost pentru toţi candidaţii. Din 3 469 înscrişi au votat 1 993 (şi procentul abţinerilor este mare). Lista liberală, cu Procopie Dumitrescu în frunte, obţine 849 voturi. Lista conservatorilor: Take Ionescu — 821, I. Brătescu — 801, gen. Lahovari — 798, C. Dissescu — 735, gen. Algiu — 711, M. Cantacuzino — 697. Lista Junimiştilor: N. Filipescu — 478, Al. Marghiloman — 397, C. C. Arion — 294, C. Olănescu — 284, I. Grădişteanu — 282, Em. Băleanu — 257. Diferenţa dintre voturile adepţilor lui Cantacuzino şi acelea ale adepţilor lui Carp era încă în favoarea celor dintîi*. Cam aceeaşi diferenţă în ţară sau mai mare. La Iaşi ies 3 conservatori şi se proclamă 3 balotaje, la Botoşani: 2 conservatori şi 4 balotaje, la Roman: 2 conservatori, 4 balotaje, la Prahova: 1 conservator, 5 balotaje, Teleorman: 2 consevatori, 1 liberal şi 3 balotaje. În celelalte judeţe unde se declară balotaje liberalii sînt în faţă. Nicăieri nu iese vreun adept al lui Carp. Bineînţeles în balotaje au izbutit guvernamentalii, dar presiunea administraţiei a fost foarte mare. La Bucureşti au izbucnit ciocniri, cu bătăi şi răniri în ambele tabere. Jacob Lahovari a fost şi el rănit. La fel Castriş. Liberalii cîştigă cu 300 voturi peste lista conservatoare (junimiştii au declarat că se abţin). În alte locuri, conservatorii mai reuşesc la Iaşi (din 6 aleşi aici, 5 sînt conservatori), şi la Cîmpulung Muscel. Şi carpiştii obţin o victorie (singura) la Huşi, prin Adam Mitachi[6]. Conserva-

[4] „Conservatorul", nr. 93 din 29 aprilie/12 mai 1903.

[5] C. Bacalbaşa, *op. cit.*, vol. III, p. 53.

* Înainte de alegeri T. Maiorescu se întreba: „E curios să se vadă dacă N. Filipescu va avea mai multe voturi ca Take Ionescu sau Jacques Lahovari". Şi ... s-a văzut.

[6] T. Maiorescu, *op. cit.*, I. 52.

torii lui Gh. Cantacuzino mai obțin o victorie electorală în martie 1903 cînd C. Cantacuzino-Pașcanu este ales deputat la Roman, cu 65 de voturi (V. G. Morțun doar 32)[7].

La începutul anului 1904 conservatorii ies din nou victorioși în alegerile parțiale la colegiul I de Cameră și Senat: la Tecuci este ales Jean Lahovari, la Teleorman izbutește, în balotaj, C. Dissescu, la Vaslui iese victorios un adept al lui Carp, B. Delavrancea, cu 88 voturi. Junimiștii făcuseră mult pentru a ieși victorios Delavrancea. În alte două alegeri parțiale, la Bîrlad, unde la balotaj cîștigă liberalul Bujoreanu, conservatorul Th. Emandi obține 117 voturi în primul tur (față de cele 92 ale lui Bujoreanu și cele 52 ale lui Lupu Costache, junimistul), iar la Argeș unde cîștigă liberalul Budișteanu, în primul tur conservatorul Comăneanu obține 76 voturi (Budișteanu 97, junimistul Meculescu 15).

Toate aceste victorii sau semivictorii electorale nu sînt de o prea mare importanță (presa conservatoare în epocă le-a dat o însemnătate mult mai mare decît o aveau). Ele sînt mai mult simptomatice. Pentru liberali aveau semnificația unor înfrîngeri, care însă puteau fi ușor explicate*. Pentru conservatori constituiau încă o precizare a poziției celor două grupări. În lumea politică se știa acum foarte bine că adepții lui Gh. Gr. Cantacuzino le erau net superiori celor ai lui P. P. Carp în privința influenței în rîndurile corpului electoral. Sigur, faptul nu părea hotărîtor în opțiunile regale de guvernare. Dar nici nu putea fi eludat. Și regele Carol, bun cunoscător al lumii noastre politice, știa că, în caz de neînțelegere a celor două grupări conservatoare pentru a da împreună un guvern, decizia sa era forțată. El nu-și ascunde preocuparea de a aduce pe toți conservatorii sub același drapel. Lui C. C. Arion îi declara că trebuie împăcare. Lui T. Maiorescu în iunie

---

[7] „Conservatorul", nr. 72, din 1/14 aprilie 1903.

* Era firesc ca popularitatea guvernului Sturdza, care punea în practică măsuri de austeritate, să scadă. T. Dragu avea dreptate cînd spunea în Parlament: „toți cei atinși de măsurile pe care guvernul a fost silit să le ia spre îndreptarea situației financiare a statului ..., toți aceștia au îndreptat voturile lor contra amicilor guvernului" (*D.A.D.*, sesiunea 1903—1904, nr. 16, ședința din 8 decembrie 1903, p. 113—114).

1903 îi spunea acelaşi lucru. La fel, lui P. P. Carp în noiembrie acelaşi an sau lui Al. Marghiloman, în aceeaşi lună. Acelaşi lucru îl cerea lui Gh. Cantacuzino sau Take Ionescu. Răspunsul tuturor conservatorilor a fost însă identic, chiar dacă motivarea lui era alta: „orice apropiere *în opoziţie* este imposibilă; că ea se poate face numai la putere, cînd unii pot oferi şi alţii pot primi", cum rezuma Al. Marghiloman situaţia[8]. Lui Carp, la 5/18 noiembrie, Carol I îi spunea cu tristeţe că din cîte vede va fi silit să-i cheme pe conservatori la guvern din nou în două rînduri, unii după alţii. Liderul junimist răspundea că mai întîi trebuia unul din şefi însărcinat cu formarea cabinetului şi apoi încercată împăcarea. Dacă el ar fi chemat ar încerca şi dacă n-ar izbuti ar pune persoana sa la o parte şi va sprijini altă formaţie ministerială, cum a făcut-o în timpul guvernului Manu[9].

Cei mai afectaţi de ce va fi se simţeau junimiştii. În mărturiile care ni s-au păstrat faptul transpare cu limpezime. Independenta lor existenţă politică nu părea deloc să le aducă în perspectivă o apropiere de putere. Take Ionescu considera gruparea lui P. P. Carp drept o disidenţă care a fost suprimată (era după alegerile judeţene), „în aşa fel încît a cugeta astăzi la posibilitatea unui minister Carp după căderea liberalilor ar fi să admitem o adevărată lovitură de stat parlamentară"[10]. Iar după discursul lui Marghiloman din Cameră, oficiosul „Conservatorul" declara: „Nu avem nevoie de concursul d-lor (al junimiştilor — *n.n.*). Ne-ar fi spre pagubă. Colaborările şi fuziunile cu junimiştii ne-au dat destule amărăciuni ca să nu le uităm niciodată, necum să le regretăm"[11]. Alte discursuri, la întrunirile de la Iaşi din 19 octombrie 1903, de la Craiova, din 30 noiembrie 1903, de la Ploieşti din 14 decembrie 1903, de la Bucureşti din 14/27 martie 1904, din nou de la Bucureşti din 3/16 octombrie 1904 ş.a., evidenţiază aceeaşi atitudine prea puţin binevoitoare faţă de junimişti. La fel discursurile lui Take Ionescu sau M. Vlădescu din Cameră sau articolele din presă. Cuvintele lui Gh. Gr. Cantacuzino: „Nimeni nu este în drept să aspire la cîrmui-

---

[8] Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 36.
[9] T. Maiorescu, *op. cit.*, jurnal nr. 23, mss. 11393, f. 109.
[10] „Conservatorul", nr. 137 din 24 iunie/7 iulie 1903.
[11] *Idem*, nr. 272 din 9/23 decembrie 1903.

rea țării dacă nu se reazimă pe majoritatea națiunii" sînt adeseori menționate ca definind o realitate usturătoare pentru adepții lui Carp, care n-aveau număr și voiau „un guvern miluit" după ce au fost „opoziție miluită" (nu-i mai puțin adevărat că nici cantacuziniștii nu se puteau lăuda că au „majoritatea națiunii". Aveau doar mai multă influență în corpul electoral și mai mulți aderenți decît junimiștii. Valoarea lor politică era relativă nu absolută).

În schimb adepții lui Gh. Gr. Cantacuzino sînt tot mai încrezători în viitorul lor. Activitatea lor politică nu se mai reduce doar la o negare a conservatorilor lui Carp*. Polemica e depășită de o tot mai pronunțată campanie contra guvernului liberal, un guvern care începe să acuze evident criza din partid. Reforma poliției și apoi aceea a administrației ale lui V. Lascăr (reforme bune și necesare), tragerile false de la ministerul de Finanțe (tragerile la sorți ale titlurilor de rentă ale statului care în 1903 au îmbogățit pe unii liberali), comanda tunurilor cu tragere rapidă în Germania la uzinele Krupp (conservatorii, prin gen. Lahovari, cereau să se facă aceeași comandă în Franța) ș.a. sînt tot atîtea prilejuri de campanii ofensive la adresa liberalilor. Neînțelegerile din rîndurile P.N.L. sînt considerate cauză de retragere de la putere, D. A. Sturdza dînd dovadă de o „încăpățînare culpabilă" neînțelegînd acest lucru. Strădania liderului liberal de a ține piept Ocultei li se pare conservatorilor inutilă, căci chiar de s-ar alia cu V. Lascăr sau Costinescu tot I. I. C. Brătianu, pe care conservatorii nu-l agreau, va ieși cîștigător.

Tentative de împăcare între cele două ramuri conservatoare nu lipsesc, dar sînt foarte puține în 1903, 1904, după cum nici în anii anteriori nu fuseseră prea dese. Nu se știau unde vor duce neînțelegerile liberale și cît de repede vor atrage ele după sine retragerea de la putere. Nu se știau nici gîndurile regale în caz de defecțiune a guvernului Sturdza. Era o așteptare cu vagi tatonări individuale între N. Filipescu, C. Olănescu, Take Ionescu, I. Lahovari. Nimic angajant. Din cînd în cînd „Epoca" și

---

* Vezi și articolele din „Conservatorul": *Opoziția miluită, Nici în car, nici în căruță, Să nu sapi groapa altuia, Ca să se știe, Partidul disperaților, Intriganții* ș.a., nr. 116, 122, 140, 186, 226, 232 din 30 mai/12 iunie, 7/20 iunie, 29 iunie/12 iulie, 27 august/7 septembrie, 16/29 octombrie, 23 octombrie/5 noiembrie 1904.

„Conservatorul" dădeau „asigurări" că o înţelegere nu e posibilă.

Între timp chestiunea şcolilor catolice „Notre Dame de Sion" şi răscoalele ţărăneşti din Moldova, în vara anului 1904*, accentuează disensiunile liberale. În toamna lui 1904 se intră în criză, prezentă în guvern (demisia respinsă a lui I. I. C. Brătianu, introducerea lui Em. Porumbaru, drapelist), şi îndeosebi în Parlament (demisiile lui M. Pherekyde, preşedinte, a lui Pake Protopopescu şi V. G. Morţun, vicepreşedinţi, demisia a 12 deputaţi din Comisia bugetară). La 12/25 decembrie 1904 I. I. C. Brătianu demisionează fără revenire. Vasile Lascăr îl urmează (Oculta ceruse îndepărtarea lui). Apoi Emil Costinescu, C. I. Stoicescu. În sfîrşit, la 21 decembrie/3 ianuarie 1904, D. A. Sturdza, care nu voia „o remaniere largă, răspunzînd tuturor aspiraţiilor", cum îi cerea I. I. C. Brătianu, prezintă demisia întregului cabinet.

---

* Vezi B.A.R.S.R., Msse, doc. 86231, corespondenţa D.A. Sturdza—S. Haret; „Adevărul", an. XVII, nr. 5432 şi 5457 din 17 septembrie şi 12 octombrie 1904; D. Hurezeanu, *Problema agrară şi lupta ţărănimii din România. 1904—1906*, Buc., 1961; Mircea Iosa, Tr. Lungu, *op. cit.*, p. 121—122.

VI

O GUVERNARE „CONTESTATĂ"

Retragerea liberalilor, prevăzută de lumea politică, îi găseşte pe conservatori dezbinaţi, ca şi mai înainte. Încercările regale de unire de pînă atunci fuseseră întîmpinate, cum am văzut, fie cu refuz, fie cu o amînare pentru momentul chemării la putere. Or, acest moment venise. Pe cine trebuia să cheme regele? Superioritatea în număr şi influenţă politică nu putea să-i indice decît pe Gh. Gr. Cantacuzino cu partidul său. Suveranul era conştient de soluţia ce-i era impusă. Îl chemă totuşi pe Th. Rosetti, îndată după acceptarea demisiei lui Sturdza*.

Şi în aceeaşi zi, la 20 decembrie/2 ianuarie 1904, îl cheamă pe Gh. Gr. Cantacuzino[1]. A doua zi, la 21 decembrie/3 ianuarie 1904, este chemat la Palat şi P. P. Carp. Junimiştii aşteptau cu toţii „rostul acestei extraordinare convocaţiuni", dar cu toţii resimţind, „cu foarte vii iritaţiuni, ironia unei asemenea convocaţiuni". Pentru că

---

* De ce pe Th. Rosetti? Este într-adevăr ciudat şi nelămurit încă ce rol ocupa Rosetti în jocul politic al regelui. Aproape în toate momentele de criză el era chemat (înaintea altora) pentru consultări. T. Maiorescu îl învinuia că face un joc dublu: pe faţă era junimist şi adept al lui Carp, la rege însă nu vorbea în această calitate. Era sau nu aşa, faptul nu se poate confirma sau infirma, căci nu avem nici o mărturie asupra conţinutului convorbirilor lui Rosetti cu regele.

[1] Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 45. T. Maiorescu presupunea că Th. Rosetti, el însuşi, l-a sfătuit pe rege să-l cheme pe Cantacuzino, „de frică" (*op. cit.*, jurnal nr. 24, p. 67).

într-adevăr, regele îl însărcinase pe Gh. Cantacuzino cu formarea guvernului încă din seara zilei anterioare. Şi atunci de ce-l mai chema pe Carp şi încă după ce fusese consultat Th. Rosetti? Liderul junimist a dat acestei „consultări" adjectivul de ipocrită şi regelui i-a oferit tot înţelesul ei: „voi putea cu atît mai lesne da avizul meu, cu cît, *totul fiind deja terminat*, nu voi putea fi bănuit că mă ofer"[2]. Şi mai departe Carp îi declară suveranului: „Majestate, fac de 30 de ani politică de principii aşa că amicii mei îmi spun că sînt un iluzionist. Acum văd că spre a veni la putere nu e destul să ai principiile, dar trebuie să ai şi strada. Eu nu o să mă schimb de acum înainte, dar cei mai tineri au s-o facă"[3]. El i-a amintit serviciile aduse Coroanei în cariera sa, mai ales în 1888. I-a reproşat că nu trebuia concediaţi liberalii, o greşeală atît faţă de liberali, cît şi faţă de vechii conservatori, „care meritau să mai stea cîtva în opoziţiune"*.

Numai că, soluţia regală, din moment ce o înţelegere nu se putuse realiza între conservatori, era singura posibilă. Fără fatuitatea de a-l chema pe Carp post factum („regele Carol avea cruzimi de acestea ieftine şi ... constituţionale!?"[4]), regele era obligat să-i încredinţeze puterea lui Gh. Cantacuzino. O mînă de valori nu puteau suplini un partid. Şi nici nu mai era 1888 cînd partidele politice, cel conservator cu deosebire, nu erau suficient închegate. Viaţa constituţională începuse să se stabilească în norme constituţionale ce nu puteau fi ocolite. În Partidul Naţional-Liberal, de pildă, în 1904, E. Carada, M. Pherekyde, I. I. C. Brătianu, tinerii generoşi reacţionează contra încercării regelui de a se amesteca în alegerea viitorului şef al parti-

---

[2] Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 45.

[3] C. Bacalbaşa, *op. cit.*, vol. III, p. 92 (varianta Bacalbaşa e asemănătoare cu cea dată de Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 45—46).

* Vorbirea lui Carp exprima dezamăgirea. El dispreţuia strada (recte, corpul electoral) şi aştepta puterea doar de la bunăvoinţa regală. Dar mărinimia regală nu funcţiona totdeauna în aceeaşi direcţie. Sau dacă nu se schimba direcţia se mai schimba persoana. Dezamăgirea era sentimentul dominant al tuturor junimiştilor. Mărturisirile păstrate arată puternica lui trăire. „Vorba de *obrăznicie* este pe toate buzele", cum scria Al. Marghiloman. „Destulă lume (la clubul junimist — *n.n.*), unii deprimaţi, cei mai mulţi ... indignaţi de insulta făcută lui Carp ...", cum nota T. Maiorescu. „Desperaţie junimistă", cum nota cu ironie „Conservatorul".

[4] C. Bacalbaşa, *op. cit.*, vol. III, p. 92.

dului (regele avea aerul să-i favorizeze, ba chiar o și făcea, pe V. Lascăr sau pe Em. Costinescu). La junimiști acum se aud tot mai dese porniri la adresa suveranului care dădea impresia că nu recunoaște pe șeful lor autorizat, P. P. Carp, preferîndu-l de cele mai multe ori pe Th. Rosetti.

Dar, dincolo de dorințe și nemulțumiri junimiste trona realitatea imediată, adică un guvern în carne și oase condus de Gh. Gr. Cantacuzino (prezident și la Interne), Take Ionescu la Finanțe, gen. Manu la Război, gen. J. Lahovari la Externe, Ion Lahovari la Domenii, I. Grădișteanu la Lucrări Publice, M. Vlădescu (profesor de botanică) la Culte, Al. Bădărău la Justiție. Singura chestiune care s-a pus la constituirea guvenului a fost cu portofoliile generalilor Lahovari și Manu. Primul voia războiul, dar în urma opoziției sale încrîncenate la cumpărarea tunurilor cu tragere rapidă de la Uzinele Krupp își atrăsese dușmănia lui Sturdza care, acum, i-a cerut regelui să nu-i succeadă „imoralul Jacques". Și regele l-a sfătuit pe Cantacuzino să-i ofere altceva lui Lahovari, în locul său venind Manu. Amîndoi generalii au fost însă nemulțumiți. A mai fost apoi încercarea cantacuziniștilor, mai bine zis a lui Take Ionescu*, de a rupe rîndurile junimiștilor, atrăgînd pe unii dintre ei. Încercarea s-a îndreptat spre C. Olănescu și I. Grădișteanu. Cu primul n-a reușit, dar al doilea n-a rezistat ispitei și a intrat în guvern**. Alegerile sînt anunțate între 1 și 9 februarie, noul Parlament urmînd a fi convocat la 23 februarie. Sînt numiți primii funcționari: Dimitrie Moruzzi, rudă cu Gh. Gr. Cantacuzino, prefect al poliției Capitalei, Mihail Cantacuzino, fiul cel mai mare al Nababului, primar al Capitalei ... Cum oarecum exagerat remarca C. Bacalbașa, „această boală a conservatorilor de a guverna numai cu membrii familiei a pricinuit izolarea partidului de mase"[5].

---

* „În Partidul Conservator a fi cu Take Ionescu, însemna să ai tot ce voiai; a fi cu Cantacuzino însemna aproape nimic" — scria C. Bacalbașa, acum redactor responsabil la „Conservatorul", deci în cunoștință de cauză. (*op. cit.*, vol. III, p. 90).

** Într-o scrisoare adresată lui P.P. Carp, I. Grădișteanu își exprimă credința sa că un partid conservator trebuie să lupte contra liberalilor, nu să-i sprijine și, totodată, își declară aversiunea sa față de „politica de grupuri" („Conservatorul", nr. 217 din 5/18 oct. 1904). Evident, motivații de circumstanță.

[5] C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. III, p. 89.

Guvernul Gh. Cantacuzino era slab valoric (lipsa multor personalități). Toată lumea era convinsă de aceasta, conservatorii ei înșiși. Consecința rivalității personale, ambițiilor nejustificate, egoismului politic al latifundiarilor români și al prozeliților lor.

Situația cabinetului Cantacuzino apare și mai greu de susținut prin acerba opoziție ce-l întîmpină chiar de la început. Spre deosebire de alte dăți, liberalii, intrați în opoziție, își regăsesc unitatea deîndată. Cum s-a anunțat formarea guvernului conservator, la 3/16 ianuarie 1905 parlamentarii liberali s-au adunat în localul ziarului „L'Indépendance Roumaine" și și-au declarat aderiunea la șefia lui D. A. Sturdza. În același timp, I. I. C. Brătianu și V. Lascăr s-au împăcat din dorința de a nu se diviza partidul. Burghezia liberală știa să-și strîngă rîndurile atunci cînd avea nevoie s-o facă. Moșierimea conservatoare n-avea această capacitate, sau o avea în situații limită, dar și atunci pentru prea puțină vreme.

Opoziției unite a liberalilor i se alătură junimiștii. Ei intră în cartel cu liberalii în alegerile de la 1—9 februarie, refuzînd orice concurs conservatorilor. La întrunirea de la 1/14 februarie, cei 272 de junimiști prezenți, ciți îi dă „Epoca" („nu știm dacă au mai rămas alți carpiști în această țară", scria cu maliție „Conservatorul"), dau aprobarea lor alianței cu liberalii. Nu toți junimiștii sînt de aceeași părere însă. La Tîrgoviște, la Ploiești, la Iași ș.a., cei care voiau să treacă la Cantacuzino pentru a se bucura de binefacerile puterii găsesc în cartelul cu liberalii pretextul de desprindere. Cartelul este demascat cu virulență de către conservatorii lui Cantacuzino în toate întrunirile electorale și în presă[6]. „Din cartel în cartel trei pătrimi din existența lor (a junimiștilor — *n.n.*) au împărtășit-o cu traiul politic al liberalilor", cum spunea D. Greceanu în discursul său de la Iași cu prilejul întrunirii ce anunța programul guvernului Cantacuzino. Ca și altă dată, junimiștii păreau într-adevăr niște obedienți ai unei ambiții politice cu numele de P. P. Carp. Cum suveranul încredințase guvernul lui Cantacuzino, P. P. Carp se considera îndreptățit, ca și altădată, să se alieze cu liberalii. Dar ceea ce părea firesc pentru moment, à la longue avea cele

[6] Vezi „Conservatorul", nr. 4, 5, 8, 11 din 6/19, 7/20, 13/26, 16/29 ianuarie 1905.

mai deplorabile efecte asupra Partidului Conservator în genere. Liberalii au urmărit totdeauna să-i slăbească pe conservatori (nu neapărat să-i înlăture pentru că atunci trebuiau găsite alte forțe politice cu ajutorul cărora să se asigure funcționarea sistemului constituțional). Or, în această intenție, P. P. Carp, fără să vrea, i-a ajutat foarte mult. Voind să fie numai șef și neizbutind, n-a acceptat situația de fapt și i-a împiedicat și pe alții s-o facă. Or, cum bine remarca D. Greceanu, cu prilejul amintit, „partidele trebuie să fie puternice, altfel Constituția e o ficțiune". Și Partidul Conservator nu era, în orice caz nu mai era, un partid puternic. Mai mult, ca și cum disidența junimiștilor nu era de ajuns, în chiar sînul său alte forțe politice se pregăteau să se ridice. Și ele erau dirijate de Take Ionescu, personalitatea nr. 1 a partidului în acești ani. El domina partidul și guvernul (în curînd și majoritățile parlamentare). În partid avea cei mai numeroși adepți, iar în guvern reușise să introducă doi prieteni, pe A. Bădărău și pe M. Vlădescu și, de asemenea, pe I. Grădișteanu, care nu-i era prieten, dar îi era îndatorat. Cu Jacques Lahovari se înțelegea bine și împreună îl dirijau pe Gh. Gr. Cantacuzino. După cum în opoziție Take Ionescu fusese elementul cel mai dinamic, un adevărat pivot în jurul căruia se întărise ramura cantacuzinistă a conservatorilor, la guvern el înțelegea să-și concretizeze influența ce o dobîndise. La Iași, după ce Cantacuzino citește programul guvernului, Take Ionescu ține un discurs subtil pe marginea programului, conturîndu-i orientările și perspectivele. După el, „într-o societate sănătoasă partidele politice se împart prin linii verticale așa că fiecare cuprinde și din temelia de jos și din vîrfurile societății". Și adăugă, apărîndu-și această idee care-i îngăduise atîta libertate de mișcare în Partidul Conservator, „numai astfel un partid politic poate să fie într-adevăr o icoană a națiunii și numai astfel el poate cu adevărat să reprezinte voința ei, să fie o forță reală". Iar cu privire la programele politice el susținea ideea conservatoare după care era bine „să nu te atingi decît de cestiuni ajunse la maturitate, să nu te oprești decît la soluțiuni potrivite cu generațiunea pentru care legiferezi", dar adăuga inteligent și subtil: „și să nu faci nimic care să fie așa de împotriva părerilor adversarilor tăi încît să fii sigur că nu va dăinui și după tine. Altfel ar fi să faci

operă de Sisif iar nu muncă națională"[7]. Și aceasta o spunea după ce mai înainte vorbise de chestiunea agrară în care liberalii propuseseră Casa rurală, iar conservatorii o combătuseră cu tărie ...

Alegerile sînt și de data acesata „normale", ca de atîtea ori sub votul cenzitar. Vorba lui Take Ionescu, ce pare o ironie peste timp: „în alegeri nu ne așteaptă nici o surprindere, atît sîntem de siguri de încrederea țării"[8]. La colegiul I Cameră conservatorii guvernamentali cuceresc 75 de locuri, opoziția liberalo-junimistă numai 13 (2 pe lista conservatoare) și 5 balotaje. Dintre junimiști se aleg N. Botez, N. Filipescu, L. Bogdan, Al. Marghiloman și Barbu Știrbei. La colegiul II se aleg 63 guvernamentali, 2 liberali (nici un junimist). La colegiul III: 34 conservatori, 2 liberali, unul pe o listă conservatoare (nici un junimist). La Senat, colegiul I: 42 conservatori, 8 liberali, 3 junimiști (I. Suditu, C. Olănescu, C. C. Arion). La Colegiul II: 47 conservatori, 3 liberali (nici un junimist)[9]. La colegiul Universității din București candidează din nou T. Maiorescu. Obține 37 de voturi, iar liberalul disident Gr. Ștefănescu, sprijinit de guvern, 38 și acesta e proclamat ales. Dintre junimiști au căzut P. P. Carp la Vaslui, Theodor Rosetti la Iași. Adepții lui Carp aveau 8 aleși (liberalii cuceriseră 28). S-a simțit la ei și un insuficient spirit participativ. Pentru alegerile din București, de pildă, era nevoie de 10—12 000 lei (dacă era să ai o organizare electorală cu agenți statornici plătiți cu 150 lei pe lună cel puțin). Or, cum scria T. Maiorescu, „Carp e zgîrcit, N. Filipescu serré. Și calicia asta vrea să fie partid?"[10].

---

[7] „Conservatorul", nr. 13 din 19 ianuarie.

[8] *Idem*, nr. 18 din 26 ianuarie/8 februarie 1905.

[9] *Idem*, nr. 25, 28, 29, 30, 32 din 3/16, 6/19, 8/21, 9/22, 11/24 februarie 1905; T. Maiorescu, *op. cit.*, jurnal nr. 25, mss. 11374, f. 4—8 (aici date mai complete). Proporțional, majoritățile obținute de conservatori nu se comparau cu cele pe care le obțineau de obicei liberalii. Așa, de pildă, la colegiul I Cameră ei au avut doar 60% din voturile exprimate, iar la colegiul I Senat 57% (prin comparație, în 1891 conservatorii obținuseră la colegiul I 59%). (*D.A.D.*, sesiunea ordinară 1904—1905, nr. 15, ședința din 10 martie 1905, 213).

[10] T. Maiorescu, *op. cit.*, f. 2, 11. În însemnările sale T. Maiorescu se arată foarte deprimat sufletește în urma căderii lui la Universitate („un écroulement de tout mon édifice politique"), dar și a „falimentului politicii de reformă conservatoare a lui P.P. Carp". Ca și mai înainte, el nu ezită să-l judece aspru pe Carp. „Lui nu i-a păsat de Partidul Con-

Situaţia lui P. P. Carp în sînul grupării sale nu părea deloc roză. Alţi adepţi gîndeau la fel. Unii, cum era Lupu Costache, încercau să explice slaba prezenţă parlamentară a junimiştilor prin neînţelegerile dintre liberali* sau prin slăbirea politică a acestora**. În Parlament, Al. Marghiloman şi I. I. Brătianu acuzau amestecul administraţiei conservatoare în desfăşurarea alegerilor[11]. Toate voiau să pară explicaţii la înfrîngeri (fără liberali este evident că junimiştii ar fi obţinut şi mai puţine mandate). La 4/17 martie adepţii lui Carp îşi dau întîlnire la clubul lor din Calea Victoriei: Carp, Marghiloman, Filipescu, Olănescu, Arion, Suditu, Botez, I. Bogdan, Al. G. Florescu, J. şi V. Miclescu, Missir, Pangrati. Discuţie teoretică susţinută: necesitatea convenţiei comerciale cu Germania, lupta împotriva Casei rurale ş.a. (junimiştii erau şi gîndeau ca nişte conservatori, în ciuda alianţei lor cu liberalii). Dar, la fel ca întotdeauna, ei erau buni în teorie şi slabi în activitatea politică propriu-zisă***.

---

servator, ci numai — sub acest pretext — de ambiţia lui personală de a fi şef de partid şi mai ales şef de guvern" (exact ceea ce îi reproşau toţi conservatorii din jurul lui Gh. Cantacuzino). Şi Maiorescu enumeră, toate greşelile lui Carp: încercarea de „decapitare" a lui I. Catargiu, refuzul de a intra în partid în 1895, refuzul de a primi preşedenţia lui Cantacuzino şi acceptarea guvernului cînd Camera era a lui Take Ionescu, neacceptarea în guvern a lui Take Ionescu şi refuzul de a-i lăsa pe miniştri să voteze la 12 februarie 1901 („pierzînd astfel prestaţie majoritatea"), în sfîrşit atacurile sale directe la adresa lui Take Ionescu, îndemnat probabil de D.A. Sturdza.

* „Generoşii, deşi mai puţin numeroşi, îi scria el lui Al. Marghiloman la 8 ianuarie 1905, caută acuma să se afirme în detrimentul bătrînilor rămaşi credincioşi lui Stndza". Şi junimistul bîrlădean îi cerea să-l vadă pe Pherekyde, să vorbească cu Brătianu „şi ca de la el să le scrie să fie oameni seriosi, să dea concursul real, ca să putem reuşi" (*B.C.S.* fond *Alex. Marghiloman*, dosar 223, f. 1).

** „Liberalii [...] nu mai au vigoarea de altădată, nici legătura între ei — scria acelaşi Lupu Costache. Au stat prea mult la guvern şi nu mai ştiu să lupte în opoziţie" (*Ibidem*, dosar 226, f. 1).

[11] „Prefecţii regimului şi-au luat ca niciodată rolul de agenţi electorali — îi scria Brătianu lui Gh. Gr. Cantacuzino. În Brăila, Argeş, Putna ... prefecţii au făcut chiar inovaţii, preziding întruniri şi luînd cuvîntul ca să atace opoziţia" („Voinţa Naţională", an XX, nr. 5931 din 30 ianuarie/12 februarie 1905; vezi şi *D.A.D.*, secţiunea ordinară 1904—1905, şedinţa din 4 martie 1905, p. 135 şi urm.). Cu această ocazie I.I.C. Brătianu îl considera pe Carp un conservator „de la noi", adică de la liberali, urmare cumva firească a încă unui cartel electoral împreună.

*** Pentru că se anunţă alegeri parţiale junimiştii îi cer lui P.P. Carp să candideze la colegiul I Cameră Ialomiţa. Dar Carp declară că nu vrea să cheltuiască nimic. Adepţii săi sprijină candidatura lui T. Maiorescu.

„În situația în care a ajuns astăzi gruparea d-lui Carp eu aș închide pur și simplu bisericuța, în interesul grupării, în interesul oamenilor care o formează, în interesul Partidului Conservator, de a cărei soartă declară că se interesează, în interesul țării chiar" — declara Barbu Pălțineanu în Parlament[12]. Hotărît lucru, în 1905 grupul junimist era într-o astfel de poziție încît primea lecții de pretutindeni. Chiar și de la un debutant în Parlament cum era Pălțineanu.

Și în acest răstimp conservatorii din jurul lui Gh. Gr. Cantacuzino își savurează victoria și și-o organizează. Alegerile dau cîștig de cauză mai cu seamă lui Take Ionescu și numeroșilor săi adepți. Regele însuși îl lăuda pe Take Ionescu ca pe cel mai „inteligent și abil om politic"[13]. Oficiosul „Conservatorul" dădea dezmințiri ale afirmațiilor după care în partid ar fi fost două ramuri, takiștii și vechii conservatori[14]. În realitate ele existau. Nu erau precis conturate, nu trăiau politic ca atare, dar de existat existau și evoluția politică le va pune din ce în ce mai clar în evidență. Deocamdată adepții lui Take Ionescu inundaseră băncile Parlamentului. Mai cu seamă Camera Deputaților era cu totul în mîinile lui Take Ionescu. „Cîinii latră, Caravana trece ...", scria „Conservatorul", răspunzînd ziarelor liberale care semnalau faptul. Caravana trecea

---

Liberalii locali o susțin și ei. De la Bîrlad, Lupu Kostaki îi scria lui Marghiloman că ar fi bine să-și pună P.P. Carp candidatura acolo (așa credeau și liberalii locali), dar era nevoie să cheltuiască 7—8 000 lei. Și, credea el, Carp „ar trebui să-i dea, căci pe lîngă binele ce va căuta să facă țării și partidul ar satisface și o ambiție față de cei ce-l bîrfesc". La fel îi scria lui N. Filipescu (*B.C.S.*, fond *Alexandru Marghiloman*, dosar 226, 18 februarie 1905, f. 2; B.C.S., fond *T. Maiorescu*, jurnalul nr. 25, mss. 11374, f.18, 19—20, 29). Dar ... la 23 martie/5 aprilie primarul local conservator Theodor Emandi e ales cu 174 voturi, Maiorescu neobținînd decît 93. La clubul din casele Mandy „situația deprimantă, combătută de încurajările noastre artificiale și forțate. Carp ridicol cu afirmarea sa că va veni la guvern peste un an, după ce a iritat pe rege în contra sa și nu lucrează (prea leneș — comod și prea zgîrcit) pentru a mișca masele". Aceasta la întrunirea liderilor junimiști de la 2/15 aprilie 1905. La 18/31 mai, la o altă întrunire, Al. Florescu este agresiv contra absenței lui Carp și inerției generale, iar B. Delavrancea își declară deschis descurajarea.

[12] *D.A.D.*, sesiunea ordinară 1904—1905, nr. 26, ședința din 9 martie 1905, p. 204—205.

[13] B.C.S., fond *T. Maiorescu, op. cit.*, mss. 11374.

[14] „Conservatorul", nr. 48 din 2/15 martie 1905. Același ziar în articolul *Take Ionescu, intim* îi ridica osanale.

într-adevăr, dar condusă de inteligentul fiu al negustorului Ghiță Ioan din Ploiești. „Între acestea (între elementele noi atrase în Parlamentul conservator) conservatorii de baștină, boierii și fiii de boieri, sînt adevărați înnotători, rari pe genunea adîncă și impură a takismului" — scria „Voința Națională". Cum o mai făcuse și la Iași, Take Ionescu răspundea cu abilitate la o atare aserțiune, ridicînd în slăvi numele istorice, „o valoare socială", și amintind cuvintele lui Ion C. Brătianu la adresa lui Ion Cîmpineanu: „o firmă cunoscută și avantajele unei firme cunoscute sînt că este scutită și de reclamă și de așteptare. Atît mai rău dacă marfa va fi o marfă stricată"[15]. Dar adaugă: „stratul de sus, tocmai prin efortul pe care l-a făcut ca să se suie, este subțire și în parte se topește, iar în schimb mereu se alimentează cu ceea ce se ridică din straturile de jos. Partidele politice nu se pot hotărnici prin linii longitudinale, căci nu ar fi între ele egalitate de forță; ele se închid prin linii transversale, așa că în fiecare partid bine constituit se află și din vechii boieri și din burghezia de astăzi și din țărănimea care sapă pămîntul"[16]. În partidul liberal era la fel, preciza el. Cu teoria aceasta, pe cît de modernă pe atît de convingătoare, Take Ionescu potolea întotdeauna pe boierii conservatori, refractari la năvala noului social în partidul lor. Și mai adăuga și nevoia pentru orice partid de a nu primi altă ierarhie „decît a muncii, a meritului și a fidelității, mai ales a fidelității". Știa și el că în realitate nu era chiar așa, dar astfel descuraja orice împotrivire. Răspunzînd lui N. Filipescu (acestuia îi recunoștea meritul de a fi fost principalul „sergent recrutător al armatei conservatoare") ce vorbise mult de noii veniți la conservatori (atacul la adresa takiștilor era foarte slab voalat), Take Ionescu se întreba ironic: „eu cred că a voit să înțeleagă nu pe «noii veniți» prin efectul vremii, căci cine de exemplu va putea să facă acuzare d-lui Stan, tînărul deputat de Roman, că nu a luat parte la divanul Ad-hoc sau că nu a lucrat în 1888 cu noi în opoziție"[17].

Guvernarea conservatoare se anunță sub auspicii favorabile. Parlamentul, deschis la 23 februarie 1905, propune

---

[15] *D.A.D.*, sesiunea ordinară 1904—1905, nr. 15, ședința din 10 martie 1905, p. 218.
[16] *Ibidem*, p. 218.
[17] *Ibidem*, p. 216.

un program ambiţios, numeroase proiecte de lege în perspectivă. Şi la 15 martie, după o dezbatere la adresă de bun nivel oratoric, dar desfăşurată sub semnul confruntării dintre cele două ramuri conservatoare, Parlamentul începe punerea în practică a programului legislativ cu votarea unor credite suplimentare în bugetul porturilor şi al Direcţiei generale a căilor ferate (25 000 lei şi 1 102 103 lei)[18]. La 18 martie este adusă în Cameră Convenţia comercială cu Germania votată mai înainte de Senat. Convenţia fusese, în proiect, opera guvernului liberal, care nu mai avusese timpul necesar s-o pună în discuţia Parlamentului. Ca şi cea din 1893, completînd-o pe aceasta, ea era rodul unor tratative îndelungate cu Germania şi era un compromis între interesele celor două părţi. Împreună cu tariful autonom, această convenţie stătea la baza întregului sistem vamal. În ultimii 11 ani România importase din Germania 27,8% din valoarea totală a importului ei şi exportase a cincea parte din exportul ei total. Germania era o ţară de o mare consumaţie agricolă, suficientă pentru întreaga producţie românească. Imperiul lui Wilhelm impunea practic politica economică europeană şi trăsătura acesteia era atunci protecţionismul, potrivnic liber schimbismului practicat pînă atunci de Anglia şi Franţa. La 25 decembrie 1902 Germania adoptase un nou tarif vamal. România făcuse la fel la 18—19 aprilie 1904. De aceea trebuia schimbată convenţia comercială din 1893, ţinînd seama de modificările esenţiale aduse tarifelor mai ales de România. Şi în funcţie de noua convenţie se stabilea practic întregul regim convenţional al României, ea fiind o bază şi un model. Relaţiile regatului dunărean cu Germania crescuseră neîntrerupt. Între 1871—1875 media importului german în România era doar de şase milioane (6%). Între 1876—1880 a sporit la 23 milioane (9%), apoi la 44 milioane între 1881—1886 (15%) şi la 92 milioane (27%) între 1893—1903. Exportul crescuse cam în aceleaşi raporturi, începînd cu unu, două milioane şi ajungînd la media de 67 de milioane (22%), între 1893—1903[19]. În acel moment România, cu export agricol, dar şi cu necesitatea de a-şi asigura dezvoltarea vieţii industriale, era încă într-o situaţie relativ favorabilă. Atîta timp cît în agricultură producţia mondială nu creştea mai repede

---

[18] *Ibidem*, nr. 27, şedinţa din 15 martie 1905, p. 231—238.

[19] Cifrele indicate de I.I.C. Brătianu în *D.A.D.*, nr. 29, şedinţa din 18 martie 1905, p. 295.

decît trebuinţele consumatorilor, exportul românesc era asigurat chiar numai şi cu simpla clauză a naţiunii celei mai favorizate. Şi aceasta în toate ţările unde nu se putea dezvolta o agricultură care să acopere toate cerinţele consumului. Din partea ţărilor de import agricol nu era nici o teamă pentru exportul românesc. Temerile erau însă în concurenţa ţărilor de export, cu o agricultură mai bine organizată decît cea românească şi cu produse de calitate. Această concurenţă începuse să-şi arate efectele. Şi ea era încă un argument, dacă nu unul foarte important, în promovarea unor schimbări de structură în agricultură, îndeosebi în îngrijirea micii proprietăţi, calitatea produselor acesteia fiind net inferioară cerinţelor. Se impunea apoi o variaţie a produselor agricole, eliminîndu-se dominanţa grîului şi porumbului.

În acelaşi timp România nu putea rămîne multă vreme într-o situaţie comercială relativ bună dacă nu se luau măsuri pentru dezvoltarea industrială care să acopere nevoile de consum intern şi să reducă exportul. Dezvoltarea industriei era o necesitate, după cum la fel era îmbunătăţirea exploatării agricole. De aceea, convenţia cu Germania a căutat să asigure prosperitatea industriei existente şi să încurajeze alte industrii proprii a se dezvolta în ţară. Atîta cît s-a putut bineînţeles, căci Germania n-a acceptat să cedeze. Dacă Rusia, ţară agricolă, ar fi reuşit să impună o protecţie mai bună industriei sale născînde, atunci ar fi profitat şi România. Dar a intervenit războiul ruso-japonez. Şi, cum declara în Parlament Gh. Gr. Cantacuzino, raportorul proiectului de convenţie: „fiecare picătură de sînge rusesc care a curs la Port-Arthur [...] a reprezentat pierderea a unei părticele a speranţelor noastre economice în lupta noastră economică cu Germania"[20].

Discuţiile în jurul Convenţiei dau la iveală din nou unele deosebiri, nu numai de nuanţă, între conservatori şi liberali în privinţa priorităţilor dezvoltării economice. Conservatorii îşi arată preocuparea lor pentru agricultură (din păcate era mai mult teoretică). Interesele acesteia prevalau. După ei România era şi urma să mai fie o vreme o ţară agricolă. Pentru o industrie eficientă se cereau materie primă, energie, capital ieftin, mînă de lucru şi debuşee. În orice caz cît

[20] *Ibidem*, p. 304.

mai multe din aceste elemente*. Dacă energia mai putea fi acoperită cu petrol, lipsea cu totul aproape capitalul ieftin, 9/10 din împrumuturile de stat, din împrumuturile de credit funciar urban, trei sferturi din banii folosiți în industrii fiind în mîna străinilor. Lipsea apoi mîna de lucru (Gr. Cantacuzino spunea că anual 100 000 de lucrători străini vin pentru trebuințele agriculturii, „nici măcar slugile nu sînt române, ci, precum știți, vin toate din Ungaria". Exemplele erau însă neconvingătoare). Lipseau debușeele, „pentru că sîntem o țară mică, dar și fiindcă puterea noastră de consumațiune este redusă, pentru că cultura noastră (în sens de civilizație — *n.n.*) este încă foarte întîrziată". Astfel că un conservator ca Gr. Gh. Cantacuzino propunea încurajarea industriilor extractive, în primul rînd a petrolului. De ce? „Pentru capitalurile străine care vin și se varsă la noi [și de care] profită și proprietarii cînd închiriază terenurile lor". Ceea ce era un gînd foarte strîmt și egoist, chiar dacă mai era atenuat cu ideea că de pe urma cîștigurilor dobîndite astfel proprietarii vor obține un capital pe care-l vor introduce în dezvoltarea altor industrii. De parcă evoluția României moderne de pînă atunci nu arătase îndeajuns spiritul rentier, nestimulativ al marilor proprietari! În afara industriei extractive, Gr. Cantacuzino susținea în continuare dezvoltarea industriei de transport. Dar tot pentru că ea putea aduce „cele mai mari avantaje agriculturii noastre". Dezvoltarea industrială a țării apărea astfel subordonată agriculturii și, mai rău, intereselor marilor agricultori. Nu toți conservatorii gîndeau atît de îngust și interesat (Gr. Cantacuzino se gîndea mereu la latifundiile întinse ale tatălui său), dar apărea și prin astfel de poziții o diferență sesizabilă față de liberali, care credeau cu toată tăria în ridicarea industrială. „Pînă cînd nu vom fi o țară agricolă, industrială și comercială, declara I. I. C. Brătianu, purtătorul de cuvînt al liberalilor în Camera conservatoare, nu va fi dezvoltarea noastră economică completă și desăvîrșită. Anii de criză ne-au dovedit de ajuns primejdiile unor venituri uniforme. Cînd pe lîngă

---

* Em. Costinescu, de pildă, declara că e o erezie ca să nu se treacă la o industrie constructoare de mașini pe motiv că n-aveam fier. Și dădea exemplul Italiei, care n-avea minereu de fier, dar avea o industrie constructoare de mașini. Gr. Gh. Cantacuzino îi replica faptul că Italia avea în schimb capitaluri ieftine, mînă de lucru și debușeuri importante. (*Ibidem*, p. 303).

bogăția solului stau munții noștri încă neexploatați, cînd avem la dispoziținea noastră petroleul, cînd invențiunile moderne fac din electricitate și din forțele hidraulice motoare de mîna întîia, chemate să revoluționeze condițiunile economice și sociale ale industriei, și cînd sîntem în așa favorabilă situațiune în ceea ce privește căile fluviale și căile maritime — a renunța pentru totdeauna la o dezvoltare industrială ar fi a ne arăta oameni cu orizonturi scurte și care nu-și cunosc menirea în lume"[21]. Și, într-adevăr, lucrurile așa stăteau. Într-o chestiune esențială, cum era aceasta, față de liberali, unii conservatori păreau „oameni cu orizonturi scurte", mai puțini capabili să vadă dincolo de o condiție prezentă.

1. Din nou despre capital străin și industrializare

Cu ocazia discutării convenției româno-germane se pune din nou chestiunea capitalului străin, chestiune totdeauna foarte însemnată pentru o țară ca România. Atitudinea de principiu a conservatorilor de toate nuanțele a fost recurgerea la capitalurile străine, ba chiar încurajarea lor, ca singura soluție pentru ridicarea industriei și, în general, a țării. În 1901 în Parlament P. P. Carp era de acord cu C. Stere că, într-adevăr, capitalul străin e înrobitor, dar constata că fără intervenția acestuia bugetul României n-ar fi ajuns de la 75 milioane, cît era în 1870, la 218 milioane în 1901, nu s-ar fi făcut drumurile de fier, șoselele, școlile, nu s-ar fi ridicat orașele țării. Mai mult, Carp se pronunța „pentru capitalurile străine" nu numai sub forma de împrumuturi acordate statului, a căror vreme îi părea trecută, ci și sub aceea a încurajării străinilor de a construi întreprinderi în România*. Și de aceea, după ce statul român avea siguranța că acele întreprinderi erau bune, era nevoie de a acorda întreprinzătorului străin și „siguranța că el nu va găsi piedici din partea organizațiunii noastre sociale,

---

[21] *D.A.D.*, nr. 29, ședința din 18 martie 1905, p. 299.

* „Cînd zicem noi «capitaluri străine» nu ne gîndim la împrumuturi din partea statului, ne gîndim la capitaluri străine care trebuie să vie să alimenteze activitatea noastră națională, să dea un avînt mai mare producțiunii noastre economice" (*D.A.D.*, sesiunea ordinară 1901—1902, nr. 12, ședința din 29 noiembrie 1901, p. 47).

din partea statului"[1]. În 1904 P. P. Carp revine asupra aceleiași chestiuni, într-un moment în care, pe marginea adoptării unui nou tarif vamal, se aud în Parlament diatribe violente la adresa capitalului străin sau susțineri aprige. „A fi contra capitalurilor străine, declara Carp, este a fi în contra muncii capitalizate, adică a avea pretențiunea de a face noi totul *à nouveau* cum zice francezul, și de a ajunge la aceleași rezultate la care a ajuns o omenire întreagă în atîtea mii de ani". Nici Constituția, spune, nu este altceva decît tot un capital străin, libertățile politice la fel, numeroase principii de etică la fel. Și dacă pe terenul intelectual, pe cel moral, politic este așa, „voiți d-voastră ca pe terenul material să faceți o excepțiune? Voiți un ce imposibil? Imposibil — continuă maliții Carp — pentru că oricum vor vorbi acei care sînt contra capitalului străin, ei singuri vor contribui la introducerea lui în țară"[2]. Pentru ce credea Carp că România avea încă mare nevoie de capitalul străin? Combătîndu-l pe D. A. Sturdza, propovăduitorul atunci al unei politici economice care avea drept țintă economiile cu orice preț, moșierul conservator credea — și aici pe bună dreptate — că politica de economii nu poate fi decît „o stare trecătoare". El nu putea admite „ca să se zică cum că țara aceasta are tot ce-i trebuie și că, prin urmare, de acum înainte, nu avem decît să facem o gospodărie burgheză cuminte și că, cu aceasta, ne-am îndeplinit toate datoriile pe care le avem față de dînsa"[3].

Al. Marghiloman, la Cameră, îl apostrofează pe C. Stere care susținuse teoria poporanistă asupra dezvoltării neindustriale a țării. Răsturnîndu-i argumentele, Marghiloman arată că lipsa unor debușee, invocată de Stere ca o piedică în calea industriei, nu se pune în România unde o atare problemă poate fi pentru produsele agricole nu pentru cele industriale; lipsa unor brațe de muncă iar nu se pune decît pentru cine nu înțelege mecanismele economice (și Stere

---

[1] *Ibidem*, p. 47.

[2] *Ibidem*, sesiunea ordinară prelungită 1903—1904, nr. 40, p. 707. Carp confundă capitalurile cu ploaia care cade pe pămînt și se întoarce în cer, dar căzînd pe pămînt l-a îmbogățit, l-a făcut mai productiv. „Așa și capitalurile străine vin la noi și de la noi iarăși se duc de unde au venit, însă din trecerea lor pe la noi are să iasă o întărire a muncii naționale așa de mare, încît vom fi recunoscători și acelor care le-au adus și acelor care le-au întrebuințat" *(Ibidem)*.

[3] *Ibidem*, nr. 12, ședința din 29 noiembrie 1901, p. 47—48.

este după el un literat, nu un economist*). Argumentul cu „minotaurul-capital" care ar produce ravagii i se pare de literatură și nu de statistică economică. „Legea progresului" cere sacrificii și regretul lui Stere pentru „timpurile fericite", cînd nu era utilaj industrial, n-avea ce căuta într-o dezbatere de politică economică. Concluzia lui Marghiloman: „ne trebuie o industrie și [...] pentru aceasta avem nevoie de capitaluri". El nu este de acord nici cu cei care critică aspru capitalul străin, nici cu cei care îl laudă prea tare. Adevărul îl găsește la mijloc: „cred că este bine ca capitalul străin să vină în țară; pentru aceasta însă noi nu trebuie să răsturnăm așezămintele noastre"[4].

În cealaltă ramură conservatoare, a lui Cantacuzino, atitudinea față de capitalul străin era încă și mai favorabilă. Lui Take Ionescu i se părea imposibil în România să fii partizan al industrializării și să nu fi, în același timp, și al capitalurilor străine. Pentru aceasta — și numai pentru aceasta — el era adept al capitalurilor străine, care nu erau astfel un scop, ci numai un mijloc**. Evident „că nu este om pe lume care să nu prefere, cînd este posibil, capitalurile naționale". Dar cînd nu le ai și crezi, cu dovezile în mînă, că o întreprindere este folositoare, atunci de ce să nu se facă apel la capitalul străin? Utilajul industrial, drumurile de fier, porturile, înarmarea națională, industria petrolului — spune Take Ionescu — nu s-au putut face altfel decît recurgînd la capitalul străin. Între cele două forme de pătrundere a capitalului din alte părți, adică între împrumuturi și întreprinderi private, „fără asemănare îmi place mai bine acest din urmă fel de a ne folosi de capitalurile străine"[5].

---

* „Ai vorbit cu mult talent, d-le Stere, dar ai vorbit nu ca economist, nu ca om politic, dar ca literat, care involuntar își aduce aminte de cîntările slave care au hrănit tinerețea lui" (*D.A.D.*, sesiunea ordinară 1901—1902, ședința din 1 decembrie 1901, p. 73).

[4] *Ibidem.*

** „Am crezut întotdeauna și nu am încetat niciodată de a crede și am avut onoarea în această Cameră să o spun încă de la 1884 [...] că sînt partizan al capitalurilor străine, că fără ele nu se poate dezvolta munca națională și că nu avem să ne temem de obiecțiunea că capitalistul străin îmbogățit va pleca, fiindcă capitalistul poate să plece dar lucrarea rămîne". (*D.A.D.*, sesiunea ordinară prelungită 1903—1904, nr. 45, ședința din 13 aprilie 1904).

[5] *Ibidem.* Un conservator ca Scarlat Arion mergea și mai departe. Cum în toate direcțiile era absolută nevoie de capitaluri și cum în țară nu erau, atunci nu exista altă soluție decît apelul în străinătate. „Capi-

Ca în oricare partid existau păreri şi păreri. Nu s-ar putea spune că politica porţilor larg deschise capitalului străin este întocmai ceea ce caracterizează Partidul Conservator. În timpul crizei din 1899—1900 P. P. Carp refuză un mare împrumut extern, pentru că, spunea el la Senat, la 4 decembrie 1900, „orice împrumut aş face astăzi, nu-l pot face decît în condiţiuni foarte oneroase" şi, totodată, pentru că „împrumutul nu numai că ar fi fost oneros, dar ne-ar fi restrîns în libertatea noastră de acţiune", în spatele propunerilor de împrumut fiind „tendinţa aproape neascunsă de a pune România, prin mijlocul raporturilor economice, în poziţia de a nu mai fi pe deplin liberă în orientarea politicii sale"[6]. Aşadar, porţile nu se deschideau oricum şi în orice condiţii. În acelaşi timp, în perioada de la sfîrşitul veacului al XIX-lea, politica vamală a ţării, încurajarea industriei, chestiuni economice foarte strîns legate de politica faţă de capitalul străin, sînt făcute deopotrivă de cele două partide de guvernămînt. Conservatorii s-au lăsat conduşi de cerinţele vremii şi ale ţării, legiferînd în consecinţă.

Desigur, diferenţe sînt între liberali şi conservatori în felul de a privi capitalul străin. Şi ele vor fi puse tot mai adînc în relief. Ele ţin, pe de o parte, de condiţiile de admisibilitate a acestui capital, liberalii fiind mult mai circumspecţi şi opunîndu-se pe cît cu putinţă atît concesionărilor de tip monopolist a bogăţiilor ţării, cît şi pătrunderii individuale a capitaliştilor străini*. În acelaşi timp, folosinţa

---

talurile străine ori de unde ar veni ele trebuiesc să fie binevenite şi bine primite pentru că cu cît le vom primi mai bine cu atîta ne vor fi mai de mare folos". El credea că odată sosite capitalurile trebuiau încurajate să se îndrepte în primul rînd spre agricultură, iar în industrie predilect spre cea extractivă şi a mijloacelor de transport („Interesele agriculturii sînt sacrificate intereselor unor industrii care oricîte încurajări li se vor da nu vor putea să se dezvolte decît cu foarte, foarte multă anevoinţă" (*Ibidem*, sesiunea ordinară 1904—1905, şedinţa din 29 martie 1905, p. 385—386).

[6] C. Gane, *P.P. Carp şi locul său în istoria politică a ţării*, vol. II, p. 255; vezi şi răspunsul dat Voinţei Naţionale de „Conservatorul", nr. 167 din 30 iulie/12 august 1903.

* „Partidul liberal — declara I.I.C. Brătianu — nu a fost nici în declaraţiunile sale, nici în întreaga sa politică, contra introducerii capitalurilor străine. Desminţirea acestei legende o dă istoria noastră economică întreagă [...]. Dar noi am zis totdeauna că statul are dreptul şi datoria de a se preocupa pentru ce scop vin aceste capitaluri străine [...]. Dacă vin pentru a pune în valoare munca şi bogăţia naţională, asociin-

acestor capitaluri din partea liberalilor se îndrepta predilect spre industrie, de necesitatea creării căreia se arătau mult mai pătrunși decît conservatorii. Obiecțiilor lui B. Delavrancea sau N. Filipescu potrivit cărora industria românească numai „națională" nu era, doar o treime fiind românească și restul străină (și atunci pentru ce să facă țara atîtea sacrificii protejînd-o?), E. Costinescu le răspunde că așa au început toate țările care și-au creat o industrie, că „pînă la urmă toate întreprinderile oricum se românizează"[7].

Liberalii susțineau acea politică numită atunci „prin noi înșine, prin puterea și voința noastră". Ea însemna concentrarea efortului propriu pentru cîștigarea rolului hotărîtor în ridicarea economică a țării și în procesul de distribuție a foloaselor rezultate de pe urma punerii în valoare a bogățiilor noastre naturale. Neputînd ține piept capitalului străin — expansiunii acestuia ca și nevoii țării de el — liberalii fac o netă deosebire între capitalul „creator și de colaborare" și cel „colonial", periculos pentru orice țară încă slab dezvoltată economic. O cooperare era necesară și binevenită doar cu cel dintîi. Între timp tre-

---

du-se cu dînsa și lăsînd în schimb o valoare echivalentă, o valoare comparabilă cu aceea pe care o ia afluența lor, e desigur în interesul statului și orice om de stat trebuie să se grăbească ca să încurageze venirea lor. Dacă însă întreprinderile au de scop să speculeze și să sece oricare bogății, fără a lăsa valoare corespunzătoare în loc, desigur nu e o politică sănătoasă a statului ca să le încurajeze" (*D.A.D.*, sesiunea ordinară 1900—1901, ședința din 1 decembrie 1900, p. 106). Foarte convingătoare sînt unele luări de poziții liberale la începutul veacului nostru în favoarea industrializării țării: E. Costinescu la Senat și Cameră (*D.S.*, ședința ordinară prelungită 1903—1904, ședința din 17 aprilie 1904, nr. 39, p. 1292 și urm.; *D.A.D.*, ședința din 20 martie 1904, p. 813 și urm.), M.G. Orleanu la Cameră (ședința din 12 martie 1904, nr. 39, p. 685 și urm.) sau V.G. Missir. „Pentru ca să putem ține în Europa rangul la care năzuim — spunea Orleanu —, trebuie să avem industrie căci numai ea ne va putea da bogățiile cu care să facem față exigențelor unui stat modern; de la agricultură nu putem niciodată aștepta ceea ce o industrie ne poate da".

[7] *D.A.D.*, sesiunea ordinară prelungită 1903—1904, ședința din 20 martie 1904, nr. 46, p. 814. Mai tîrziu liberalii își vor preciza concepția lor de definire a „industriei naționale". Calitatea aceasta nu apărea legată nici de originea capitalului investit, nici a conducerii întreprinderii. Ea era determinată de felul în care industria respectivă se încadra în aparatul național de producție, adaptîndu-se integral „contribuției față de el și acțiunii lui din punct de vedere național". (Partidul Național-Liberal, *Politica industrială. Studii și rapoarte alcătuite de secțiile economice ale Cercului Central de studii P.N.L.*, „Prin noi înșine", București, 1933, p. 53).

buiau încurajate din ce în ce mai mult capitalul și inițiativa românească ca să se poată asigura elementului național „o parte legitimă"*.

Orientîndu-se mai convingător spre industrie, decît conservatorii sau alte partide de guvernămînt de mai tîrziu, liberalilor nu le era deloc indiferent cine urma să profite de pe urma dezvoltării industriale. Ei au fost învinuiți de xenofobie, mai cu seamă după război, în numele principiului, fals interpretat, al diviziunii internaționale a muncii. Însă lupta împotriva capitalului străin și a mărfurilor străine era legitimă, nu numai din punct de vedere al intereselor egoiste burgheze, ci și din acela al țării. „Un naționalism economic" asigura rentabilitate pentru burghezie, dar și productivitate sporită pentru țară. Politica industrializării ducea pînă la un punct la o coincidență între interesele burgheziei și cele ale națiunii, în ansamblu. El n-a putut fi practicat însă decît cu intermitențe și neconsecvent. Înainte de primul război au fost condiții mai bune pentru practicarea lui, alianța cu Puterile Centrale nefiindu-ne din acest punct de vedere dezavantajoasă. Dar posibilitățile burgheziei erau atunci prea reduse. Acumulările de capital nu se fac din agricultură[8]. Ele sînt aduse de industrie care produce nu numai mărfuri, ci și plusvaloarea care dă naștere la capitaluri noi. Situația dinainte de primul război a fost agravată și prin lipsa de interes a marilor proprietari în folosirea productivă a capitalurilor obținute prin regimul învoielilor de muncă. „România — arăta președintele Nicolae Ceaușescu — nu numai că nu exporta capital și nu participa la împărțirea pieței mondiale, dar se afla ca însăși în sfera de influență a marilor puteri imperialiste, făcea obiectul acestei împărțiri. Monopolurile imperialiste își disputau locul pe piața românească, iar o parte însemnată a teritoriului țării noastre se afla încă sub ocupație străină"[9].

---

* „Cînd dorim prosperitatea acestui colț de țară — declara I.I.C. Brătianu la Senat în 1898 — nu ne este egal cui revine cîștigul și avuția. Nu împărtășim acele credințe cosmopolite care, indiferent de rasă și de neam, își iau ca scop fericirea locuitorilor unei regiuni, *oricare ar fi ei*. Pentru ca belșugul să fie cum îl dorim noi, el trebuie să revină în primul rînd neamului nostru românesc". (*Ibidem*, p. 50).

[8] Vezi M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 145 și urm.

[9] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, Editura Politică, București, 1968, p. 344.

Conchidem, aşadar, cu ideea că în politica economică anterioară lui 1914 între conservatori şi liberali sînt unele diferenţe, estompate obiectiv iniţial, tot mai pronunţate ulterior, dar că aceste diferenţe apar evidente în procesul reciproc de intenţii şi prea puţin, aproape neobservabil, în dirijarea practică a economiei ţării. Este remarcată, de pildă, tendinţa liberalilor de a impulsiona o dezvoltare mai conformă cu interesele burgheziei. Dar, din necesitatea de a răspunde voinţei timpului ce-l străbătea ţara, volens nolens nici conservatorii nu puteau face altfel, cu tot interesul lor de a asigura agriculturii o mai atentă preocupare*.

Unele critici care s-au adus industriei înaintea primului război, şi de către unii conservatori**, n-au ajuns la ceea ce mai tîrziu a fost aşa-numitul „parazitism industrial", a unui aparent antagonism între industrie şi agricultură. Baza criticilor era însă aceeaşi: neputinţa industriei de a acoperi necesităţile agriculturii (în speţă, ea n-a putut, într-adevăr, să pună la dispoziţie agriculturii aparatul mecanic de care aceasta avea nevoie). Piaţa consumatoare agricolă a fost desconsiderată de industrie, plecîndu-se de la

---

* „Astăzi nimeni nu se îndoieşte că în pămîntul României zac avuţii a căror dezvoltare ar putea schimba cu totul viaţa noastră economică — spunea Gh. Gr. Cantacuzino în 1905. Nu ne este permis să lăsăm aceste avuţii neproducătoare. Datori sîntem să primim cu bunăvoinţă capitalurile care s-ar consacra la acest scop cri de unde ar veni ele şi să facem industriei şi comerciului toate înlesnirile". Mai încolo el adaugă: „orice s-ar face în această direcţiune avuţia noastră de căpetenie rămîne tot agricultura. Vom căuta să dăm agriculturii tot ce putem da". (*Discurs rostit de d-l Gh. Gr. Cantacuzino ...*, 16 ianuarie 1905, p. 10—12). P.P. Carp remarca, nu fără ironie, la 15 martie 1904 că, de fapt, adevărata „eră de activitate industrială" conservatorii au inaugurat-o prin tarifele vamale din 1891—1893, în acea vreme partidul liberal fiind „adolescentul ce ieşea din şcoală" şi căruia tot Partidul Conservator „i-a dat mijlocace de a-şi crea o poziţie" (C. Gane, *op. cit.*, vol. II, p. 311—312). Dincolo de ironie, Carp voia să contracareze criticile liberale, ilustrînd dictonul german: „cuvîntul unei părţi este cuvîntul nimănui; să se asculte amîndouă".

Cea mai bună ilustrare a politicii practice a conservatorilor o dă legea încurajării industriale din 1912, la care ne vom referi mai departe.

** De pildă Take Ionescu declara că acele industrii trebuiesc protejate care au materii prime în ţară şi în care muncitorii români pot ajunge mai repede la calificare (*D.A.D.*, nr. 45, şedinţa din 11 martie 1904, p. 779). C. Dissescu credea viabile în ţară doar industriile care găseau materii prime, în special cea extractivă. N. Filipescu şi P.P. Carp admiteau limpede dezvoltarea industrială, desigur cu preferinţă pentru industriile care găseau materii prime în ţară, dar cereau limitarea încurajărilor ş.a.

opinia greşită că sub adăpostul unor tarife vamale protecţioniste se putea produce şi vinde orice. Agricultura n-a fost considerată un client permanent şi important. Din această cauză şi înainte de 1914 şi după aceea uneltele agricole erau importante (cele ce se fabricau în ţară nu erau de calitate). Faptul ţinea de greşelile de conducere ale industriei, dar şi de goana după capital sporit a burgheziei, care mai totdeauna căuta alte terenuri decît cele agricole mai puţin producătoare de acumulări.

În privinţa industrializării, Partidul Conservator era mult mai conştient politic decît în problema agrară. Aici depăşea interesele speciale ale marilor agrarieni. În 1902 de pildă, cei din urmă, prin Societatea Agrară, au publicat o broşură combătînd orice industrie în ţară, căci, dacă le era „absolut indiferent" dacă sînt fabrici de făină, din moment ce nu li se plătea grîul mai scump decît străinătatea, nu le era indiferent să suporte „cheltuieli inutile" pentru a acoperi taxele vamale protecţioniste şi îngreunarea bugetului[10].

2. Legi peste legi

Convenţia cu Germania trece uşor şi prin Senat (unde gen. Iacob Lahovari, ministrul de Externe, a şi ţinut un discurs mai bun decît te-ai fi aşteptat de la un specialist recunoscut doar în probleme militare) şi prin Cameră (aici cu 66 voturi contra 2).

La 22 martie 1905 trece prin Parlament o lege de prelungire a avantajelor fabricilor încurajate prin legea din 1887, votată fără discuţii (cu 65 contra 1 la Cameră)[1]. La 25 martie e votat un credit extraordinar de 700 000 lei pentru cheltuielile determinate de împroprietărirea veteranilor în Dobrogea[2], conform legii din 2 aprilie 1903, credit dovedit în urmă insuficient. În aceeaşi zi, pentru a spori veniturile statului, Take Ionescu aduce un nou proiect de lege prin care înfiinţează o taxă de consumaţie asupra vinului şi urcă taxa de patentă a arendaşilor. Proiectul e

[10] *D.A.D.*, nr. 41, şedinţa din 16 martie 1904, p. 714—715.

[1] *Ibidem*, nr. 30, şedinţa din 22 martie 1905, p. 320.

[2] *Ibidem*, nr. 31, şedinţa din 25 martie 1905, p. 327—331.

combătut de liberali ca oneros la adresa viticultorilor, dar trece, după intervenția hotărîtă a lui Take Ionescu, cu 67 voturi contra 8[3]. La 29 martie 1905 e adus în dezbatere bugetul (raportor D. Nenițescu), un buget afectat destul de serios de seceta din 1904. Recolta acestui an a fost mai rea decît cea din 1899. Porumbul a fost pierdut în totalitate și țăranii au suferit de foame. Veniturile statului au scăzut în exercițiul financiar 1904—1905 față de precedentul cu 16 803 094 lei. Cu toate acestea în 1904—1905 țara n-a mai trăit criza din 1899—1901. Creditul privat n-a fost supus nici unei încercări. Scomptul oficial nu s-a ridicat peste 5%, dobînda oficială la depozite n-a depășit 6% ; stocul de acum era în 18 decembrie 1904 de 78 199 434 lei, iar circulația biletelor la suma de 169 904 490 lei. Cu toată reducerea veniturilor statului și recolta mai proastă în 1904 decît în 1899, acum n-a mai fost criză pentru că în anii 1900, 1901, 1902, 1903 balanța comercială a fost tot timpul activă. Țara a vîndut mai mult decît a cumpărat : 207 542 142 lei excedent. Apoi în anii 1901—1902, 1902—1903, 1903—1904, prevederile bugetare au avut excedente care s-au ridicat la 82 215 683 lei. În sfîrșit, tîrgul monetar internațional a fost în 1904 și era și în 1905 foarte bun*.

Dacă n-a fost criză, a fost în schimb foamete la țară. Guvernul liberal a importat o apreciabilă cantitate de porumb (s-a văzut acum cît de însemnată era calea mării și cît de bună ideea legării Dobrogei de restul țării prin podul de la Cernavodă). Guvernul conservator a continuat cumpărăturile. La 25 martie 1905 un proiect de lege, votat de Parlament, scutea de taxa de jumătate la sută porumbul importat și care urma să mai fie importat în acel an pentru nevoile țăranilor[4]. La 9 aprilie se deschidea pe seama Ministerului de Interne un credit extraordinar de 7 850 000 lei necesar acoperirii costului semințelor distribuite locuitorilor pentru semănăturile de primăvară, cît și pentru plata meiului, secarei, porumbului, fînului și paielor cumpărate pentru nevoile țăranilor în 1904[5].

Măsurile fuseseră foarte necesare. Dar cum puteau fi prevenite efectele unei calamități asemănătoare? În lipsa

---

[3] *Ibidem*, p. 336.

* Vezi pe larg expozeul lui D.A. Sturdza din decembrie 1904 (B.A.R.S.R., fond *D.A. Sturdza*, II, 32, f. 19—26).

[4] *D.A.D.*, nr. 31, ședința din 25 martie 1905, p. 340.

[5] *Ibidem*, nr. 38, ședința din 9 aprilie 1905, p. 626—629.

unei restructurări a agriculturii românești, în speță a exploatării pămîntului, la care nu se gîndeau atunci nici conservatorii și nici liberalii, se propun măsuri marginalii, bune și ele dacă s-ar fi pus în practică.

D. Nenițescu, în proiectul de buget, propunea ca sătenii să cultive și mazăre, fasole, bob, cartofi, varză, legume (bulgarii cîștigau cultivîndu-le la noi 14 064 428 lei aur anual)[6]; pentru a nu se bizui doar pe grîu și porumb, propunea creșterea albinelor, a gîndacilor de mătase, plantarea de pomi fructiferi împrejurul caselor, în locul salcîmilor și sălciilor, dezvoltarea industriilor casnice țărănești: olăritul, rudăritul, șindrilitul, țesutul, rotăritul, lemnăritul ș.a. Mai cerea organizarea sătenilor în vederea vînzării produselor în comun fie prin intermediul Băncilor populare, fie prin concursul altor asociații. În acest fel, în loc de 900 000 mici producători, care vindeau fiecare cum putea ar fi fost 1 900 sau 2 000. „Cu chipul acesta agricultorii săteni nu vor mai fi bătaia de joc a speculațiunii" și nu vor mai vinde cu 36, 40, 45 lei kila de grîu în loc de 60, 70, 80 lei[7].

În dezbaterea bugetului D. Nenițescu mai propunea și alte măsuri: mărirea numărului de școli agricole practice (în afara celor 14 existente) pentru a se prelua grădinăritul din mîinile bulgarilor, replantarea viilor (valoarea lor, a celor moșierești și țărănești, se ridica atunci la 355 713 000 lei, ceea ce putea asigura un venit anual de 17 750 000 lei), îmbunătățirea radicală a transportului și predării cerealelor în porturile Dunării și Mării Negre (el și, mai tîrziu, Gr. Cantacuzino semnalau gravele deficiențe ale transportului și mai cu seamă situația din porturi, constatînd că producătorii pierd anual 13 milioane lei aur din cauza greutăților de transport și depozitare)[8]. Proiectul de buget evaluează veniturile directe pe 1905—1906 cu 840 000 lei mai puțin decît o făcuse exercițiul financiar pe 1904—1905, veniturile indirecte cu 3 036 000 lei mai puțin, iar pe cele provenite din monopoluri cu 690 000 lei mai puțin (pe atunci statul avea următoarele monopoluri: al tutunului, al sării, al chibriturilor, cărților de joc, hîrtiei de țigarete, al prafului de pușcă și altele mai mărunte). În total, pe exercițiul financiar 1905—1906 veniturile erau cu 2 384 316 mai mici

[6] *Ibidem*, nr. 31, ședința din 25 martie 1905, p. 340.
[7] *Ibidem*, p. 357—358.
[8] *Ibidem*, nr. 33, ședința din 30 martie 1905, p. 400.

decît în exercițiul precedent (234 947 212 lei pe 1904—1905, 232 562 896 pe 1905—1906)[9]. Cheltuielile, în schimb, erau cu 5 005 896 lei mai mari. Ele sporiseră mai ales la armată (cu 2 020 119 lei). În general conservatorii, cînd au fost la guvern, au făcut cheltuieli mai mari pentru armată. Acum investesc pentru îmbunătățirea instrucției la infanteriști și călărași și sporirea efectivelor bugetare ale ofițerilor. Un spor simțitor (cu 903 645 lei) are și Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice destinat mai cu seamă creării de noi școli și biserici române în străinătate*.

La 1 aprilie 1906, guvernul aduce în Cameră (raportor Pascal Tomcescu) legea generală a vămilor după un proiect întocmit de Em. Costinescu și completat de Take Ionescu, deci de fostul și de actualul ministru de Finanțe. Noua lege, votată în unanimitate articol de articol, cu 80 de voturi din 80 de votanți, prevedea măsuri de protejare a comerțului în caz de prohibire sau suprataxare a mărfurilor românești de către alte state, dădea dreptul guvernului ca, în caz de necesitate, să poată prohibi exportul mărfurilor de care ar fi fost nevoie în țară, instituia dreptul statului de a credita, pentru suma convenită vămii, firmele comerciale de încredere, stabilea crearea de antrepozite la Iași,

---

[9] *Ibidem*, p. 361.

* În dezbatere, proiectului de buget I. I. C. Brătianu îi aduce o critică amplă. Dar, în fond, pătimașă, bugetul conservatorilor fiind făcut cam pe aceleași baze cu cel liberal de mai înainte. Pentru Brătianu era însă un prilej de a pune în evidență principiile de bază ale politicii financiare liberale, care fuseseră aplicate în anii 1901—1904 și dăduseră rezultat: evaluări prudente ale veniturilor, sporirea veniturilor prin dezvoltarea avuției publice și nu prin impozite, economiile cele mai stricte la cheltuieli, asigurarea unui excedent normal în special prin economii, împrumuturi moderate peste hotare și numai atunci cînd erau producătoare de venituri (*Ibidem*, nr. 32, ședința din 29 martie 1905, p. 369—330). Era și un prilej de a critica politica fiscală a conservatorilor bazată în bună măsură pe impozite și de a apăra partidul său de învinuirea de a nu fi avut grijă de armată (conservatorii criticau mai cu seamă politica de economii care afectase inevitabil, dar, din păcate, destul de grav dotările armatei și instrucția în anii 1901, 1902, 1903). Mai cu seamă D. S. Nenițescu, raportorul bugetului, discursul lui Take Ionescu nu se păstrează), așază discuția pe un temei mai puțin pătimaș și destul de realist: „Economiile sînt bune, declara el, și în anumite timpuri trebuiesc făcute, însă viața neputînd sta pe loc, ele sînt vremelnice, în timp ce impozitele rămîn și cu venitul lor se acoperă nevoile unui lung șir de bugete". Totodată fiind de acord că „bugetul este întocmai unui copac care își are rădăcinile în starea economică din care se hrănește". (*Ibidem*, nr. 33, ședința din 30 martie 1905, p. 396).

București, Craiova, Ploiești și Constanța, înlesnea intrarea în țară a materiilor prime pentru industrie, scutindu-le de orice taxe pe acelea destinate a fi prelucrate și după aceea reexportate (se fixa și un termen, un an, pînă la care această operație trebuia făcută) ș.a. Pentru că o lege oricît ar fi ea de bună cerea funcționari destoinici ca s-o pună în aplicare, Take Ionescu a stabilit condiții mai severe de admisibilitate și a asigurat o mai mare stabilitate a funcționarilor vamali.

Un proiect de lege controversat în planul eficienței este conversiunea în rentă amortizabilă 4% a împrumuturilor cu renta 5% emise de la 1881 la 1888 și în 1892, 1893. La 1 aprilie 1905 datoria publică în rentă amortizabilă 5% era de 753 025 000 lei (854 358 460 erau în rentă 4%). În 1890, 1898 și 1903 mai fuseseră făcute conversiuni prin tip rentă 4%. Care era scopul noii conversiuni? Să reducă anuitatea și să simplifice operațiunile financiare prin introducerea unui singur tip de rentă (4%). În loc să se sfîrșească anuitățile la împrumuturile din 1881—1893 în 1931, 1936, 1937, dacă se mergea cu renta 5%, ele se sfîrșeau în 1945 (!). „Generația trecută și a noastră, sub care s-a alcătuit, ca din pămînt, întregul utilajiu al statului român are dreptul de a da și generației viitoare o parte din sarcina sa", declara D. S. Nenițescu, raportor și la acest proiect de lege[10]. Concepția era greșită, pentru că de fapt jertfele mergeau și ele crescînd și generațiilor care veneau li se incumbau alte sacrificii poate și mai mari. Nu se mai jertfeau pentru ceea ce se realizase deja. Conversiunea propusă de Take Ionescu nu părea însă binevenită pentru că emisiunea de 87½ sub care se făcea era scăzută și se puteau aștepta timpuri cînd ea ar fi fost mai ridicată pe piața financiară europeană. Anuitatea se putea scade nu aruncînd-o pe umerii generațiilor viitoare, ci prin ridicarea treptată a creditului statului. În plus conversiunea de acum imobiliza o masă de circa 421 milioane lei pentru un avantaj de circa 35 de milioane imediat. Ceea ce nu părea oportun, după cum Al. Marghiloman și I. I. C. Brătianu au observat, cum observase și presa germană (revista „Plutus", de pildă). Em. Costinescu, absent acum din Parlament din motive de sănătate, revine în noiembrie 1905 și atacă

[10] *D.A.D.*, nr. 37, ședința din 4 aprilie 1905, p. 576.

violent pe Take Ionescu, considerînd conversiunea „cea mai nenorocită și cea mai ruinătoare operațiune financiară ce s-a făcut pînă astăzi în statul român"[11]. Dar argumentația sa nu demonstra această afirmație, cum Take Ionescu ține s-o releve cu remarcabilul său talent oratoric căruia nu-i scăpau multe atunci cînd nu voia să-i scape.

Noua măsură legislativă trece, după ce Take Ionescu cere deputaților s-o voteze. Trece cu 57 voturi contra 7[12]. Un proiect de lege important este acela prin care se propune crearea Contenciosului administrativ, proiect adus în Parlament sub forma modificării unor articole din legea pentru înființarea Curții de casațiune și justiție. Motivarea aducerii unui astfel de proiect era reală: toate legile de organizare ale statului din ultima vreme extinseseră rolul acestuia și atribuțiile organelor administrative. Dar nu garantaseră în aceeași măsură drepturile particularilor. De aceea se crea o nouă secție, a 3-a, a Curții de Casație, care intervenea în cazuri de conflict între particulari și administrație și dădea particularilor o procedură mai precisă și mai repede. Era deci un control asupra administrației. Liberalii au criticat violent proiectul ca anticonstituțional, căci acorda prea mari drepturi acestui contencios. Junimiștii l-au criticat cu aceeași violență chiar dacă nu din motive constituționale. Și unii și alții au făgăduit că atunci cînd vor veni la putere vor desființa contenciosul. Al. Bădărău, ministrul de Justiție, le amintește și unora și altora că ei înșiși ceruseră o astfel de măsură mai înainte. De fapt toată chestiunea se reducea nu la conținutul legii ca atare, ci la care partid reușea să-și introducă mai mulți consilieri la Curtea de Casație. Și proiectul este votat de Cameră cu 99 voturi contra 6[13].

Sufletul întregii legislații conservatoare era și va continua să fie Take Ionescu. Influența sa în partid și mai cu seamă în Parlament era foarte mare, covîrșitoare. Liberalii și junimiștii îl atacau cu vehemență în presă, în întruniri publice, în Parlament, învinuindu-l că folosește bugetul ministerului său, și nu numai, pentru a crea avan-

---

[11] *Ibidem*, sesiunea ordinară 1905—1906, nr. 7, ședința din 30 nov. 1905, p. 65.

[12] *Ibidem*, p. 586.

[13] *Ibidem*, nr. 49, ședința din 13 mai 1905, p. 779.

taje partizanilor, împărțind favoruri și funcții, înmulțind sinecurile pentru a atrage noi aderenți. Și nu era vorba de partizani „pentru partid", cum preciza de pildă Em. Costinescu, ci de partizani „pentru cutare sau cutare", de „înmulțirea partizanilor cutăruia sau cutăruia, pentru a-i asigura o mai mare predominare în partid". Chiar dacă liderul conservator știa să se apere de astfel de învinuiri — discursul său din Cameră de la 30 noiembrie 1905 e o strălucită dovadă —, adevărul era că Take Ionescu nu precupețea nici un mijloc pentru a-și întări poziția. Ceilalți fruntași conservatori nu păreau să fie prea încîntați de creșterea prea rapidă a popularității și puterii avocatului ploieștean. O chestiune importantă, concesionarea terenurilor petrolifere, pe care o cereau băncile germane, trezește pentru întîia oară un conflict între Take Ionescu și ceilalți lideri conservatori. Redeschiderea chestiunii petrolifere se făcuse din vara anului 1904, cînd D. A. Sturdza, primul ministru de atunci, fusese vizitat la Karlsbad de avocatul Fialla, reprezentantul caselor Rothschild, Nobel și Mantaschev. Fialla propunea crearea unei mari societăți pentru exploatarea perimetrelor petrolifere ale statului român. D. A. Sturdza n-a refuzat să trateze și a înmînat avocatului vienez o scrisoare acordîndu-i un termen de 7 luni pentru constituirea unei societăți de concesionare. Mai mult, el a parafat un proiect (mai tîrziu Sturdza i-a zis anteproiect) prezentat de Fialla prin care cele trei case bancare urmau să constituie „Societatea anonimă a petrolurilor statului român", care ar fi trebuit să ia în concesie 30 000 ha. Redevența era de 8%*. Cu aceasta, D. A. Sturdza, fără cunoștința colegilor săi din minister, a angajat guvernul țării. Și după ce guvernul liberal s-a retras l-a asigurat pe Fialla că angajamentul rămînea în vigoare. El avea în vedere, dînd această asigurare, pe rege, favorabil unei concesionări către germani și nu către Standard Oil. Pe masa regelui au găsit miniștrii conservatori angajările lui D. A. Sturdza. Și I. Lahovari și Take Ionescu le-au continuat. În februarie 1905 Fialla a declarat că a reușit să creeze o societate de exploatare a petrolului românesc, dar nu prin casele Rothschild, Nobel și Mantaschev, ci prin grupul Banque

---

* Vezi pe larg în D. A. Sturdza, *Petrolul românesc*, București, 1904, p. 63; Gh. Buzatu, *România și trusturile petroliere internaționale pînă la 1929*, p. 56—57.

de Paris et des Pays Bas—Deutsche Bank. Take Ionescu și Fialla au elaborat un alt „proiect de concesiune" pentru 20 000 ha și cu o redevență de 10% (deci mai favorabilă statului român decît în 1904). Pentru a trece acest proiect Take Ionescu recurge la o tactică ce părea să izbîndească. El aruncă întreaga responsabilitate pentru concesionarea ce urma să se înfăptuiască asupra lui D. A. Sturdza, acuzîndu-l că la 28 august/10 septembrie 1904 el ar fi încheiat o convenție definitivă și obligatorie cu grupul financiar german. În presa controlată de el ministru de Finanțe conservator publică proiectul lui Fialla parafat de Sturdza. Stratagema avea sorți de izbîndă și pentru că-l punea pe șeful liberal în conflict cu ceilalți fruntași ai partidului neinformați asupra tratativelor angajate de liderul lor*. Dar D. A. Sturdza se apără cu violență într-o întrunire a partidului liberal la 8/12 mai, într-o declarație citită în Senat la 13/26 mai 1905, în presa liberală. Între cele două partide se întreține o vie campanie. Dincolo de politica de partid era în joc interesul țării. Burghezia română devenise mult mai conștientă, după presiunile financiarilor străini în 1900, de importanța aurului negru, cum începe să fie denumit petrolul. Și nu numai burghezia, ci lumea politică românească în ansamblu. Și riposta ei nu întîrzie. În mai, un grup de moșieri și capitaliști români (de nuanțe politice diferite), pentru a face să cadă oferta străină, constituie ei o societate națională: „România — societate națională pentru exploatarea terenurilor petrolifere de pe proprietățile statului"**. Era tresărirea de orgoliu a clasei conducătoare române care nu vroia să înstrăineze o bogăție al cărei preț în viitor nici nu putea fi estimat. Printre subscriitori: Al. Marghiloman, Lascăr I. Catargiu, Barbu Știrbey, N. Filipescu, P. S. Aurelian, D. A. Sturdza, Spiru Haret, frații Brătianu ș.a. În cîteva zile (15—17 mai 1905) s-a obținut

---

* Acesta continuă corespondența cu Fialla și după ce pleacă de la guvern (vezi conținutul corespondenței în *D.A.D.*, nr. 8, ședința din 1 decembrie 1905, p. 89).

** „O societate fericită, în care neamuri întregi vin să aducă prinosul lor entuziasm întreprinderilor naționale ... Astfel găsim frați, surori, soțul și soția cu verii, verișoarele cu nepoții și nepoatele lor și chiar cu soacrele lor — mi se pare, d-lor", cum spunea ironic în Parlament I.Th. Florescu. Și el dădea de pe lista de subscripție de 7 ori numele de Botez („Cum vedeți, d-lor, e foarte bine botezată această societate" (*D.A.D.*, nr. 6, ședința din 28 noiembrie 1905, p. 45).

făgăduiala unui capital de 5 milioane lei aur (subscriitorii nu depun banii imediat, ci „vom face vărsămintele la epocile ce se vor fixa de giranții societății"). Giranții erau G. Mavrocordat, C. Alimănișteanu et C-ie. Și Societatea aceasta cere și ea statului dreptul la concesiune, oferind condiții mult mai avantajoase decît cea străină[14]. Guvernul conservator se află astfel dintr-odată în fața a două alternative. De fapt mîna îi este forțată. În ciuda presiunilor grupului financiar străin*, el nu putea să primească oferta acestuia, din moment ce apăruse una care era și mai avantajoasă și era și românească. La 24 mai/6 iunie 1905 D. A. Sturdza interpelează la Senat pe Gh. Gr. Cantacuzino „asupra intențiunilor guvernului cu privire la minele de petroleu ale statului și îndeosebi la formarea unei societăți naționale pentru explorarea și exploatarea lor". Și Gh. Gr. Cantacuzino răspunde arătînd importanța și complexitatea chestiunii pentru statul român și anunțînd „trei idei principale" ce urmau a fi călăuza în orice soluție se va da. „1. Păstrarea unei porțiuni a terenurilor petrolifere ale statului ca rezervă de viitor. 2. Evitarea monopolizării acestor terenuri petrolifere într-o singură mînă. 3. Păstrarea pe seama statului a tuturor mijloacelor de transport ale petrolului și derivatelor lui prin calea ferată și prin conductul (pipe-line) ce trebuie să fie construit și exploatat numai de stat, la momentul oportun"[15]. Ceea ce însemna un răspuns „neted și clar", cum ține să precizeze șeful liberal care cere din nou cuvîntul, adăugînd că programul expus în trei puncte, „scurt, dar cuprinzător, e și programul Partidului Național-Liberal în chestiunea petroleului. Putem deci merge cu toții în această cestiune, mînă în mînă". Lucru cu care era de acord și P. P. Carp. La 24 mai/6 iunie P. P. Carp s-a dus în audiență la rege. Zvonul politic, consemnat de C. Bacalbașa, dădea la iveală următorul răspuns al lui

[14] Vezi Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 58.

* Propunerea lui Deutsche Bank este susținută și de ambasadorul german la Constantinopol, Marschall, care vine trei zile la Constanța, ca oaspete al regelui Carol, „pasămite ca să asiste la botezul unui vapor, dar de fapt ca recunoștință pentru sprijinul dat în chestiunea macedoneană" (T. Maiorescu, *op. cit.*, jurnal nr. 15, mss. 11574, f. 29). T. Maiorescu vorbește (sursă Anton Carp și Arion) și de cererea regelui adresată guvernului de a trece prin Parlament propunerea lui Deutsche Bank (f. 29—30), dar faptul nu-i confirmat.

[15] D.A. Sturdza, *op. cit.*, p. 61—68.

Carp la mirarea regelui că mulți junimiști erau contra concesionării către grupul străin, el, Carp, șeful lor, fiind totuși partizan al introducerii capitalurilor din afară: — „Da, Sire, sînt pentru introducerea capitalurilor străine, dar cînd ele ni se impun sînt contra"[16]. Fapt este că la 1905 clasa conducătoare română a ajuns la un acord cu privire la chestiunea petrolului. Și acest acord a fost în urmă respectat de toate guvernele care au condus țara pînă la 1918.

Evident, Societatea „România" n-a rămas decît o intenție. Ea n-a primit concesionarea terenurilor petroliere cerute. Scopul ei n-a fost decît politic: să determine, legal și fără interpretări, de care o țară mică era bine să se ferească, să cadă o ofertă străină periculoasă pentru viitorul economic al României. Același ministru, I. Lahovari, care împreună cu Take Ionescu tratase în 1905 cu Fialla, în ianuarie 1906 aduce în Parlament un proiect de lege intrat în vigoare la 28 ianuarie 1906. Un proiect care stabilea mai multe principii asupra modului de exploatare a petrolului de pe terenurile statului: pentru a se evita monopolizarea terenurilor erau împărțite în loturi de către 100 ha, ce se acordau separat, nu mai mult de trei unui singur concesionar; concesionarul avea obligația de a explora încă 900 ha pe lîngă cele 100 pentru asigurarea rezervelor; pentru viitor statul își rezerva 1/3 din loturile cunoscute și 1/2 din cele necunoscute, dreptul exclusiv de exploatare a mijloacelor de transport ale derivatelor petroliere și pînă la 50% din beneficiul net al exploatării. Cuantumul redevențelor a fost stabilit la 10—14%. În plus articolul 9 obliga societățile străine să pună „la dispoziția publicului român 1/3 din capitalul menit a fi subscris și pe prețul emisiunii"[17]. Legea lui I. Lahovari nu s-a aplicat, căci nu s-a acordat nici o concesiune de terenuri petrolifere potrivit stipulațiilor sale. După cum, de altfel, nu s-a acordat nici potrivit legii lui Al. Djuvara din 18 aprilie 1909 care a înlocuit-o pe cea a lui Lahovari, menținînd-o în esență. Pînă la 1918 statul român n-a acordat nici o concesiune pe terenurile sale petrolifere.

---

[16] C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. III, p. 93.

[17] *Legiuirile miniere vechi și noi ale României*, VII, București, 1925, p. 149—160; Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 60.

Chestiunea petrolului a avut efect asupra omogenității guvernului conservator. Poziția lui Take Ionescu, în continuare puternică, n-a mai fost atît de dominantă ca pînă atunci. Cel puțin dintr-un punct de vedere: Gh. Gr. Cantacuzino a început să nu mai fie atît de sedus ca pînă atunci de inteligența colaboratorului său, căci, în spatele ei, era tentat să vadă interesele personale. Nu puțin au contribuit la aceasta N. Filipescu, ruda lui Gh. Cantacuzino, care, din gruparea junimistă, nu înceta să-l incite pe „Nabab" contra ministrului său de Finanțe. Fiii lui Cantacuzino s-au raliat lui Filipescu. O împăcare cu P. P. Carp începea să amenințe formația guvernamentală conservatoare. De aceea Take Ionescu și-l atrage pe gen. Manu de partea-i, fruntașul conservator fiind un adversar declarat al liderului junimist. Triumviratul Manu — Take Ionescu — Bădărău s-a profilat tot mai distinct în sînul cabinetului.

Între timp guvernul conservator se remarcă în organizarea expoziției jubiliare: 40 de ani de domnie a regelui Carol I. Unii politicieni se ridicaseră împotriva ei, găsind-o inoportună. „Ca să obținem stima pe care o merităm — declara I. I. C. Brătianu — trebuie ca cineva să-și dea seama de situația noastră reală, să ne studieze mult mai profund și mult mai serios decît se poate face într-o expoziție"[18]. Împotriva expoziției erau și junimiștii (cu excepția lui N. Filipescu). Din alte motive decît cele pur politicianiste contra ei erau și socialiștii*. Dar expoziția a fost un mare succes. Ideea a lui Take Ionescu, pentru a-l măguli pe regele Carol (cifra de 40 nu era rotundă), destul de simțitor la lingușeli, expoziția a fost pînă la urmă o ilustrare vie a progresului României moderne sub cele mai multe din aspecte, o puternică propagandă a capacităților creatoare românești, un motiv de mare mîndrie pentru românii de dincolo de granițele regatului

---

[18] *D.A.D.*, nr. 54, ședința din 23 februarie 1906, p. 940.

* Prin pana lui Cr. Racovski „România Muncitoare" publică virulente articole puse sub titlul „Saturnalele capitalismului român", atacînd „pumnul de capitaliști autohtoni și străini" care trăiesc din „truda grea a poporului". Tot Cr. Racovski este autorul manifestului editat de cercul socialist „România muncitoare", *Patruzeci de ani de sărăcie, de robie și rușine*, de reținut pentru pornirea critică, nu și pentru conținut, acesta din urmă în vădită, pe alocuri flagrantă, contradicție cu realitatea (*Patruzeci de ani de sărăcie, de robie și rușine*, Galați, 1906).

și un nou prilej de manifestare a unității tuturor*. Costul expoziției a fost destul de mare : 6 600 000 lei. Veniturile : circa 1 500 000 lei, la care se adăugau însă frumosul pare al Filaretului (o valoare de circa 3 000 000 lei), mișcarea comercială foarte vie, ceea ce făcuse să se resimtă înviorător sporul la impozitele indirecte. Succesul moral, foarte însemnat, putea fi trecut și el în contul „veniturilor". Cheltuielile mari, mai mari decît cele prevăzute inițial, fuseseră determinate de prelungirea Expoziției cu aproape o lună de la 1 noiembrie 1906, dată la care trebuia să se închidă, de iluminatul electric (400 000 lei), de construirea Peșterii celei mari de sub Palatul Artelor (cu peste 100 000 lei mai mult), de completările de construcție de la mai toate pavilioanele, de „datoriile ospitalității" atît pentru românii din afara regatului, cît și pentru țăranii aduși din toate colțurile țării (organizarea de trenuri, cazarea lor, circa 350 000 intrări gratuite sau foarte reduse — 10 bani). Pînă la urmă cheltuielile efective s-au evaluat doar la circa 2—2,5 milioane. Camera conservatoare, aprobînd în unanimitate acoperirea lor, a aplaudat cu efuziune cuvintele lui Ion Lahovari, ministrul Domeniilor : „Eu cred, d-lor, că putem să fim cu toții fericiți și mîndri de ce am făcut, de opera frumoasă care am realizat-o și să spunem : pentru slăvirea a 40 de ani de domnie ai M. S. Regelui Carol I, pentru un eveniment care, la date așa de depărtate, se reproduce, n-a fost pentru țara românească o cheltuială mare [...], nici un sacrificiu disproporționat"[19].

1906 este un an de vîrf al activității legislative a guvernului Cantacuzino. Alte proiecte dobîndesc investitură. Încă la 15/28 decembrie 1905 este adus în Cameră proiectul privind protecția muncii femeilor și copiilor din industrie. Presiunea acțiunilor clasei muncitoare determinase aducerea lui. Ziarul „România muncitoare" (ediția nouă apare în 5 martie 1905) cerea cu insistență o lege în această materie, căci „dacă s-ar fi făcut o anchetă asupra modului

---

* Vezi asupra expoziției presa vremii, „Adevărul", „Dimineața", „Universul"; C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. III, p. 136 și urm. Pentru manifestările proromânești vezi Ștefan Pascu, *Marea adunare națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 220, idem, *Făurirea statului unitar național român, 1918*, vol. II, București, 1983; *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu România*, sub redacția lui Mircea Constantinescu și Ștefan Pascu, 1968.

[19] *D.A.D.*, nr. 10, ședința din 8 decembrie 1906, p. 57.

cum erau tratați copiii și femeile în industria din România, s-ar fi aflat lucruri îngrozitoare"[20]. Numeroase greve din anii anteriori puseseră la ordinea zilei o astfel de chestiune care în țările industriale din Occident își găsise mai demult o legiferare. Astfel că „atît din punct de vedere uman, cît și din punct de vedere al prezervării naționale", dar de fapt dînd expresie unei presiuni muncitorești, guvernul conservator aduce acest proiect în Parlament (votat de Senat la 17/30 ianuarie 1906 și de Cameră la 21 ianuarie/3 februarie 1906), instituind cîteva norme de protecție devenite absolut necesare și cîteva obligații pentru patroni. Ceea ce era mai important era reafirmarea principiului „protecțiunii legale a muncitorilor". Și „aceasta e mult", cum comenta Iosif Nădejde—Armașu[21]. Principiul fusese proclamat mai înainte, încă din 1895, prin legea minelor a lui P. P. Carp. Partidul Conservator era consecvent în această privință, legiferînd intervenția statului în industrie, dar restrîngînd această intervenție atunci cînd era vorba de agricultură.

Tot sub presiunea mișcării muncitorești, dar și pentru a răspunde unui sentiment de demnitate națională, guvernul conservator acordă azil politic în România marinarilor ruși de pe vasul „Potemkin"*. V. I. Lenin avea dreptate să constate că „guvernul român nu vrea să se înjosească într-atît încît să facă slujbe de polițist la cererea țarului întregii Rusii", procedînd „așa cum poate proceda numai guvernul unei națiuni care se respectă"[22].

Alte măsuri legislative se iau în domeniul agrar. Unele bune: înființarea unei case de credit viticol (viza încurajarea proprietății mijlocii)[23], crearea unui fond de punere în valoare a „terenurilor băltoase și de inundație și pescăriilor aparținînd statului"[24], modificarea și introducerea de noi dispoziții în legea băncilor populare și a Casei lor

---

[20] „România muncitoare" din 27 noiembrie 1905.

[21] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1900—1909*, București, 1975, p. 297.

* Vezi Titu Georgescu, *Potemkiniștii în România*, București, 1955; Augustin Deac, *Sprijinul acordat în România marinarilor ruși de pe crucișătorul Potemkin*, în „Anale de istorie", XXI, nr. 6 din 1977, p. 58—72.

[22] Apud M. Iosa, Traian Lungu, *op. cit.*, p. 142.

[23] *D.A.D.*, nr. 19, ședința din 19 decembrie 1905, p. 251—257.

[24] *Ibidem*, nr. 34, ședința din 1 februarie 1906, p. 495—504.

Centrale[25], preluarea asupra statului a unei pătrimi din datoriile contractate de țărani la băncile populare pentru cumpărarea de porumb de hrană în anii 1904—1905[26], instituirea unui fond de 2 500 000 lei pentru construirea a 32 de spitale rurale, cîte unul de fiecare județ al țării și care să poarte numele lui Carol I[27], instituirea altui fond al asistenței sanitare a sătenilor, alimentat de venitul net al unei loterii permanente pe clase, anume înființată acum (erau atunci 69 de spitale rurale cu 1673 de paturi, adică un pat la 3178 de locuitori (!) și un medic la 10 000 locuitori (!), era, adică, o situație dezastruoasă)[28], îmbunătățirea legii obștiilor de arendare ale țăranilor (înființate de liberali în 1903, aceste obștii arendaseră, pînă în februarie 1907, 24 de moșii, cu o întindere de 64 480 de hectare, adică foarte puțin)[29]. Alte legi înăspresc și mai tare asuprirea țăranului: legea pentru drumuri, care a mărit prestația în muncă a satelor la construirea și întreținerea lor[30], înființarea unei Case de asigurări contra lipsei de porumb, ceea ce instituia un nou impozit asupra țăranilor, 5 lei de fiecare. La fel ca legile pentru modificarea circumscripțiilor comunale, ale cercurilor, plășilor și reședinței comunale, la fel cu înființarea taxei de 15 bani pentru decalitru de vin, legile de mai sus vor fi suspendate în 1907, odată răscoala izbucnită. Pe de altă parte măsurile, să le zicem mai bune, mai sus enumerate în problema agrară (și mai înainte) rămîneau simple paleative, cu atît mai mult cu cît aplicarea lor depindea de o administrație de cele mai multe ori slab pregătită ori coruptă, și orice aplicare lua drumul duratei. Or, țăranii nu mai aveau răbdare. Ei, țăranii români, ființe îndurătoare, nu mai puteau să îndure, nu mai aveau mijloace să reziste. Singura măsură cît de cît mai importantă rămînea Casa rurală propusă de liberali. Conservatorii anunțaseră încă de la venirea la guvern că erau împotriva acestei reforme. Dar și ei aveau în vedere crearea unui credit pentru a

---

[25] *Ibidem*, nr. 47, ședința din 15 februarie 1906, p. 718—720.

[26] B.A.R.S.R., Mss., Arhiva Palatului, XL, pachet 42, f. 79; *D.A.D.*, ședința din 9 mai 1906, p. 6—7.

[27] *Ibidem.*

[28] *D.A.D.*, ședința din 18 mai 1906, p. 20—27.

[29] *Ibidem*, sesiunea ordinară 1906—1907, ședința din 7 februarie 1907, p. 375 și urm.

[30] *Ibidem*, sesiunea 1905—1906, nr. 29, ședința din 25 ianuarie 1906, p. 426 și urm.

da pămînt țăranilor. Nu toți însă și în primul an și jumătate de guvernare lucrul părea uitat, atît de mare era împotrivirea marilor proprietari împotriva principiului ca atare. Take Ionescu nu-l uitase însă. Și el era împotriva Casei Rurale a liberalilor, dar, în același timp, era pentru înțelegere cu ei, „chiar dacă ar fi să le facem concesii*. În 1906 el și propune crearea unei instituții de credit pentru țărani numită Banca Agrară, însă cu prerogative mai inofensive decît cea propusă de liberali. Pentru Take Ionescu concepția după care fiecare țăran trebuia să aibă 4—5 ha inalienabile era nerealizabilă, pentru că nu era atîta pămînt, dar era, în același timp, și total neavenită**. Respingînd-o, el punea în locu-i necesitatea de a se întări proprietatea mijlocie, aceasta prin transformarea treptată a marii proprietăți, o transformare care va trebui să fie „opera vremii". O dispariție rapidă a marii proprietăți ar fi „o catastrofă economică" și „un dezastru social" (cum s-a văzut n-a fost nici una, nici alta). Instituția de credit pentru țărani propusă de Take Ionescu se întemeia pe creditul privat, dar folosind aparatul statului pentru încasarea ratelor din cauza numeroșilor debitori. Ideea acestei Bănci Agrare îi venise lui Take Ionescu în urma revoltei agrare din Rusia, care, spune el „ne-a deschis ochii mari"[31]. Pentru discutarea acestui proiect s-a făcut declarare în Cameră și la Senat. Dar el a fost retras în urma amenințării opoziției că se va părăsi Parlamentul tocmai în sesiunea jubiliară. (În 1897 Take Ionescu fusese acela care la cererea Comitetului Partidului Conservator și în numele acestuia atacase violent Casa Rurală a lui Aurelian. Liberalii aveau deci motiv să se

---

* „Am ajuns la vremuri mai bune; ne succedăm la putere în liniște. Între noi nu are ce căuta ura, ajunge emulația; ne simțim rivali, nu vrăjmași" („Conservatorul", nr. 213 din 28 septembrie/11 octombrie 1906).

** „Să ne transformăm pe toți în plugari cu cinci ha, fiecare trăind cu mămăliga lui" ar fi „o neîntrecută mediocritate [...], ar întuneca orice avînt pentru viitor și ar seca de acum toate speranțele neamului nostru". Tot cu același prilej, al inaugurării Clubului Conservator din Craiova, el spunea: „Nu-și va vinde neamul românesc viitorul pentru un codru de mămăliguță". Ceea ce contau, cu adevărat, erau „interesele permanente" ale neamului *(Idem)*.

[31] *Discursurile lui Take Ionescu, șeful Partidului Conservator-Democrat, rostite în ședințele Camerei Deputaților de la 24 și 30 noiembrie 1910*, București, 1910, p. 11—12.

opună, dar nu-i mai puțin adevărat că în Partidul Conservator al lui Cantacuzino era mai demult opoziție contra unei atari reforme și orice pretext era bun de a o combate).

Alte legi, dintr-o bogată activitate legislativă impulsionată de guvernul conservator, o activitate în care calitatea apare estompată de cantitate, sînt de fapt modificări în marginea legilor existente. Astfel de modificări erau curente și sînt interesante pentru definirea orientării diverselor guverne și majorității parlamentare. Dacă sînt foarte puține legile care să fie înlocuite odată cu înlocuirea guvernelor și parlamentelor, continuitatea legislativă, criteriul de rezistență al oricărui regim, funcționînd cu succes și în Mica Românie, în schimb sînt multe modificările aduse legilor în ființă. Acțiunea aceasta pornește atît din orientările programatice ce difereau, dar pleacă și din nevoile racordării cu realitatea vieții în continuă mișcare.

Un astfel de proiect pune guvernul într-o situație foarte dificilă. Este proiectul de modificare a legii învățămîntului superior din 1898 adus în dezbaterea Camerei la 12 februarie 1907 de C. C. Dissescu, ministru Cultelor și Instrucțiunii Publice, și care propune unele schimbări în organizarea studiilor, crearea de noi catedre și mai ales o altă modalitate de recrutare a Corpului profesoral[32]. Îndată ce este prezentat proiectul, I. I. C. Brătianu și P. P. Carp, în numele opoziției, cer retragerea lui pentru că prescripțiile unor legi neabrogate erau încălcate și nu se luase avizul Consiliului general al învățămîntului, nici al Consiliului permanent, nici al consiliilor universitare. O discuție aprinsă urmează în care atrage atenția înfruntarea dintre P. P. Carp, Take Ionescu, Al. Marghiloman și I. I. C. Brătianu — C. G. Dissescu. Proiectul e votat la 16 februarie cu 82 bile albe contra 7 negre. Dar, deîndată C. G. Dissescu cere retragerea lui din cauza opoziției din rîndul corpului profesoral (la Iași 26 profesori își dau demisia) și al studențimii și pentru că așa hotărise guvernul în ziua precedentă. Această opoziție fusese firește încurajată de liberali și junimiști care forțează guvernul conservator să cedeze (întruniri, greve universitare, articole violente în presă, intervenții la rege). Cedarea părea,

[32] *D.A.D.*, nr. 31, ședința din 12 februarie 1907, p. 427 și urm.

E. Costinescu o și spune în Cameră, sinonimă cu retragerea[33].

Între legile mai bune propuse de guvernul conservator este de amintit înființarea unei case de împrumut pe amanet (muntele de pietate) cu derogarea de la unele norme ale dreptului comun[34]. Este de amintit, de asemenea, instituirea buletinului legilor care să cuprindă toate legile și regulamentele de interes general de la 1860 încoace[35]. Spre deosebire de codurile lui Ghețu și cel al lui Hamangiu, inițiative particulare, Buletinul urma să aibă un caracter periodic, îmbrățișînd opera legislativă în evoluția sa continuă. Legea aceasta a rămas o intenție bună. N-a fost însă și o realizare de durată. Pe aceeași linie se înscrie și organizarea marinei comerciale, suficient de dezvoltată în 1907 și deci necesitînd o legiferare aparte. În februarie 1907 se creează Consiliul Superior al Comerțului. Dezvoltarea impetuoasă a activității comerciale impunea o astfel de instituție. În 1866 valoarea comerțului exterior era de 187 milioane lei. În 1905 cifra ajunsese la 797 de milioane (o creștere de mai mult de 400%). Balanța comercială era și ea foarte activă, exportul covîrșind importul. Informații în legătură cu cerințele piețelor și cu prețurile, cu debușeele mai importante, studierea și pregătirea lucrărilor pentru alcătuirea tarifului vamal, studierea transportului maritim și de uscat, toate acestea erau tot atîtea motive care făceau necesară instituția Consiliului Superior al Comerțului[36].

O vie dezbatere stîrnește în Parlament ratificarea prelungirii convenției orașului București cu compania de gaz cu capital francez în vederea iluminatului Capitalei. Condițiile erau mai avantajoase decît în 1900. Partea primăriei era de aproape 75%: 10% din încasările brute 50% din cele nete și un minimum de 250 000 lei ca redevență indiferent de împrejurări. Personalul exploatării urma să fie format din 2/3 români. Convenția era opera lui M. G. Cantacuzino, fiul Nababului, și primarul Capitalei care o și apără în Cameră, la 8 februarie 1906, toată după-amiaza și continuă a doua zi într-un discurs frumos, dar

[33] *Ibidem*, nr. 35, ședința din 19 februarie 1907, p. 499.
[34] *Ibidem*, nr. 47, ședința din 15 februarie 1906, p. 724 și urm.
[35] *Ibidem*, nr. 63, ședința din 6 martie 1906, p. 724 și urm.
[36] *Ibidem*, sesiunea 1906—1907, nr. 20, ședința din 18 ianuarie 1907 p. 158 și urm.

u multă pornire la adresa liberalilor. Liberalii, şi nu umai ei, dar ei ca iniţiatori, încercaseră în cazul ilumiatului Capitalei acelaşi procedeu ca în chestiunea conesionării terenurilor petroliere. Au creat o Societate roânească de gaz pentru a o opune celei franceze. Întruniri olitice i-au pregătit terenul. Ca şi societatea „România", ceasta oferea condiţii mai avantajoase pentru a forţa îna Primăriei. De fapt ea nici nu trebuia forţată, pentru lasa conducătoare română existînd un principiu călăuitor: cînd nu erau capitaluri indigene se făcea apel la ele străine. M. G. Cantacuzino n-a respectat însă acest rincipiu, respingînd oferta particulară românească, coniderînd-o neserioasă (aici dădea motive de formalităţi eîndeplinite) şi ca o încercare de a se pune mîna pe o facere mănoasă. Fără îndoială că la mijloc era şi o chesiune politică. Dar ea exista şi în cazul respingerii iniţiaivei româneşti*. Convenţia cu Societatea franceză nici u trece prin Parlament — unde e apărată de Take Ionescu — decît după ce guvernul declară că ea se va onstitui ca o societate românească, după codul de comerţ omânesc şi cu un consiliu de administraţie conform codului român[37].

Activitatea legislativă a guvernului Cantacuzino, în marginile caracterizării de mai sus privind cantitatea şi iniţiativele importante, este o activitate bogată. „Este un ucru care vă tulbură — declara Take Ionescu opoziţiei iberalo-junimiste. Nu vă tulbură că sîntem la guvern; le ce să vă tulbure? Vă tulbură că producem la guvern". Afirmaţie la care P. P. Carp răspunde ironic — şi nu e putea spune că era o ironie inutilă: „Îmi permiteţi întrerupere, d-le ministru? Eu vă susţin cît veţi voi să staţi la guvern, dar, pentru Dumnezeu, nu mai produceţi!"[38].

---

* „Şi atunci să vedem care este rolul cel mai folositor ţării, se ntreba P.P. Carp, rolul celor care au luat iniţiativa sau rolul guvernului care vrea s-o înăbuşească, care e rolul mai frumos, chiar politic — dmiţînd politica — rolul care e azi un ce neaşteptat, un ce neprevăzut oate în ţară la noi, o izbucnire frumoasă de iniţiativă privată sau rolul celor oameni politici care, tot din punctul de vedere politic, împiedică şi ădărnicesc o asemenea iniţiativă" (*D.A.D.*, nr. 42, şedinţa din 9 feruarie 1906).

[37] *Ibidem*, p. 628.

[38] *Ibidem*, sesiunea 1906–1907, nr. 32, şedinţa din 13 februarie 1907, p. 457.

3. Conservatorii între ei

Activitatea legislativă e strîns îmbinată și influențată, ca de altfel activitatea întregului guvern, de viața internă a Partidului Conservator, de relațiile sale cu ramura conservatoare a lui P. P. Carp și cu opoziția liberală. Pînă pe la mijlocul anului 1906 conservatorii din jurul lui Cantacuzino, în ciuda fricțiunilor, de altfel inevitabile, păstrează o unitate de acțiune. Pînă cînd atotputernicia lui Take Ionescu în guvern, în partid și în Parlament nu devine prea stînjenitoare. Relațiile cu gruparea lui Carp rămîn întrerupte. Aceasta din urmă își trăiește o viață de opoziție fără perspective. T. Maiorescu notează mereu conciliabule la el sau la alții (în total erau atunci în clubul junimist cam 500 de membri), discuții și iar discuții, dar deocamdată fără eficiență și cu un ecou foarte slab în afara cercului. Nu lipsesc accentele antiregale. P. P. Carp declara chiar că „în starea de astăzi nu mai e pentru grupul nostru altă speranță decît o schimbare la tron, venirea lui Ferdinand la cîrma țării"[1]. Ceilalți resping „asemenea vorbe"*. La sfîrșitul lui 1905 situația junimiștilor era caracterizată de Maiorescu cu vorbele „obositoare depresiune politică". Și tot el acuza „sminteteile exclusiv personal ambițioase ale lui Carp"[2]. Gr. Buicliu învinuia și „politica exclusiv personală a lui Carp, căruia îi e indiferentă soarta Partidului Conservator numai să mai ajungă el"[3]. O întrunire politică pe care junimiștii și-o propun pentru 15 noiembrie, o amînă pentru decembrie, apoi pentru 12 februarie 1906, în sfîrșit o țin la 19 februarie/4 martie în sala Teatrului Liric din București.

La începutul anului 1906 adepții lui P. P. Carp au și un succes electoral: alegerea șefului lor la colegiul II Cameră, Buzău. Reușita se datora lui Al. Marghiloman și banilor săi (la Buzău era fieful lui)[4]. Carp va fi în

---

[1] *Ibidem*, f. 52.

* Ele sînt auzite însă. Lumea politică românească nu-și prea putea ascunde ceva. Discreția nu era o trăsătură nici a politicianului român, nici a românului în genere. La 16/28 decembrie un corespondent al ziarului „Kölnische Zeitung" îl chestiona pe Maiorescu asupra antidinasticismului lui Carp.

[2] *D.A.D.*, sesiunea 1906—1907, nr. 32, ședința din 13 februarie 1907, f. 52.

[3] *Ibidem*, f. 48.

[4] Vezi Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 49.

Cameră un orator de mare valoare al opoziției și în el Take Ionescu își va găsi un adversar pe măsură (fapt vizibil încă în primul discurs al liderului junimist la 13 ianuarie 1906). Îndată după alegere P. P. Carp reia audiențele la rege. De altfel, toate aluziile răutăcioase, toate vorbele la adresa regelui care porneau de la Carp și adepții săi n-aveau alt temei decît un motiv de conjunctură: ținerea lor în opoziție, într-o opoziție fără speranțe. Kalinderu, administratorul domeniilor Coroanei și adesea confident al regelui, îi spunea lui Maiorescu că suveranul „n-are obiecții invincibile împotriva guvernului nostru" (un viitor guvern, evident — *n.n.*), dar Carp „prea a vrut să-i arate că e mai inteligent decît el"[5]. Și Maiorescu profită pentru a-i imputa lui Carp că „toarnă apă rece peste orice entuziasm". Lui Marghiloman regele îi vorbește de necesitatea reconstituirii unui partid conservator „serios", altfel ei vor deveni „un partid *catilinar*" (subl. în text)[6]. Apoi îi amintește de defecțiunile sistemului constituțional în ființă, care lasă regelui „aparența puterii absolute fără avantajele ei". Altfel el s-ar fi adresat la cei mai capabili, la Sturdza sau la ei. Era evident dorința de a-i face o plăcere lui Marghiloman, pe care de altfel el îl invitase în audiență. Liderul junimist i-a declarat regelui că ei toți, afară de Carp, care probabil se ține așa de „raide" pentru a nu avea aerul că solicită ceva, vor întregirea Partidului Conservator „cu oricare din elementele oneste ale guvernului Cantacuzino, fiindcă pentru noi nu e aici chestie de persoane etc. ..." (Marghiloman vorbea ca și cum Partidul Conservator erau ei, iar ceilalți erau niște rătăciți de turmă, „ceilalți" fiind însă la guvern). Carpiștii, atrași de liberali (aici Oculta îndemnase contra voinței lui Sturdza), nu participă la serbările de la 10 mai 1906[7]. De altfel ei sînt atrași de liberali și în alte acțiuni, fiind vizibil o anexă a acestora. La 6 martie 1906 ei participă alături de liberali și contra conservatorilor la alegerea a patru noi membri în consiliul de administrație al Creditului Rural (unde partidul lui D. A. Sturdza era deja dominant) și contribuie la în-

---

[5] T. Maiorescu, *op. cit., loc. cit.*, f. 89.

[6] *Ibidem*, f. 89.

[7] Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 51.

frîngerea partidului lui Gh. Cantacuzino*. Junimiștii se duc la întrunirile organizate de liberali, considerate „întruniri ale opoziției". Aceștia din urmă nu veneau la cele carpiste decît atunci cînd un interes era la mijloc. La cea din 20 mai/2 iunie, la Dacia, Maiorescu nota: „puțină lume [...] și rece. Liberalii acum nu ne mai ajută. Firește lor le-a trecut tracul alegerii de la creditul rural și pe noi ne găsesc prea nătăfleți, cum și este Carp, totdeauna sinucigaș"[8]. Cînd Carp se hotărăște să dea un program mai concret grupării (inamovibilitate peste tot în magistratură și administrație, îmbunătățirea instrucției și înzestrării în armată, dezvoltarea industriei țărănești, preoți și institutori la sate conștienți de misia lor)[9], același Maiorescu nota: „e degeaba: am scăpat trenul la 5, 7 sau 10 martie și acum *poate*, la toamnă, *din mila regelui*, fără demnitate cetățenească, vor veni junimiștii la guvern"[10].

Însă opoziția începe să fie ajutată de cei de la guvern, ceea ce aproape că ajunsese o regulă. Punctul slab al partidului lui Cantacuzino și al guvernului devine ceea ce constituise de fapt punctul forte: marea influență a lui Take Ionescu, care începe tot mai vizibil să fie deranjantă pentru că, așa cum remarca regele, conservatorii nu știuseră s-o încadreze cum trebuie. Atacul tuturor adversarilor lui Take Ionescu pornește inițial împotriva lui Al. Bădărău, compromis la Ministerul de Justiție. O lună de zile în vara lui 1906 Bădărău a fost atacat cu o violență extremă și la mijlocul lui iunie e silit să demisioneze (în locul lui vine D. Greceanu care era cantacuzinist). Și Take Ionescu își pierde astfel un sprijin în guvern.

Toți în guvern (cu excepția lui M. Vlădescu, care nu-i mai era prieten însă) erau moșieri. Take Ionescu nu era decît un ... „avocat" ... Împotriva lui încep să se ridice fiii lui Gh. Cantacuzino, care, incitați și de N. Filipescu, reproșează tatălui lor prea marea lui „îngăduință". Numai

---

* A fost un prilej de bătaie în regulă între opoziție și conservatorii de la guvern (vezi C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. III, p. 113–114; T. Maiorescu, *op. cit.*, jurnal nr. 25 bis, mss. 11375, f. 81).

[8] *B.C.S.*, mss. 11376, f. 1.

[9] C. Gane, *op. cit.*, f. 328–329.

[10] T. Maiorescu, *op. cit.*, jurnal nr. 26, f. 3, însemnare din 20 mai/2 iunie 1905.

că Take Ionescu nu devenise factotum în Partidul Conservator grație „îngăduinței" lui Cantacuzino, ci talentelor sale, valorii sale și neobositei sale activități organizatorice pe care lenevia boierească a celorlalți o evidențiază și mai mult. Fiii lui Cantacuzino încep să-l atace fățiș pe Take Ionescu. Ziarul „Patriotul" (C. Bacalbașa era redactor responsabil) se face purtătorul lor de cuvînt. Proprietarul ziarului era Grigore Cantacuzino, fiul cel mic al Nababului. El este cel care, împreună cu Mihai Rahtivan, secretarul general al Ministerului de Interne, la o întrunire publică la Brăila (prilejuită de înlocuirea lui Christache Sulioti, takist, cu M. Rahtivan din calitatea de șef al organizației locale), atacă pentru prima oară deschis și fără menajamente pe Take Ionescu. Firește că ministrul de Finanțe ține să amintească tuturor că el nu e „un ce trecător" în Partidul Conservator și nici un oarecine. După discursul său de la Brăila, M. Rahtivan este silit să demisioneze. La inaugurarea Clubului conservator din Craiova, la 24 septembrie 1906, bustul lui Take Ionescu, executat de sculptorul Romanelli, trona în sala de ședințe, iar discursul său (aici propune soluția cu Banca Agricolă, replica la Casa Rurală) este presărat cu fine ironii la adresa aristocrației române care nu putea fi „o castă închisă fără primejdia de a pieri"[11]. La banchetul organizat pentru el la Botoșani, Take Ionescu laudă acțiunea legislativă a guvernului pentru a o aminti celor care păreau că au uitat cine era de fapt inițiatorul ei[12]. Nu întîmplător, după deschiderea Parlamentului, unde Take Ionescu domina prin influența sa, asigurată nu numai de talentul său dar și de prietenii lui numeroși, el cere o compensație pentru înlăturarea lui Al. Bădărău.

Și M. Vlădescu cade pentru ca în locu-i să fie adus C. Dissescu, anume solicitat de ministrul de Finanțe. În Parlament, la alegerea președinților de secțiuni, sînt aleși cinci takiști (P. Brătășanu, Al. Bădărău, V. Arion, T. Cămărășescu și Nestor Cincu) și doar doi cantacuzinești (Gr. Triandafil, președintele Camerei, și V. Vlădoianu). Fiii lui Gh. Cantacuzino (acesta, mai ales după moartea fiicei sale mai mari, Irina Ghica, la care ținea cel mai mult, stă deoparte de cele politice) contraatacă, prin in-

[11] Vezi „Conservatorul", nr. 211, 212, 213 din 26, 27, 28 septembrie 1907.

[12] *Idem*, nr. 229 din 18/31 octombrie 1906.

terviuri şi discursuri, prin atitudini în şedinţele guvernului şi ale majorităţilor. Şi nu numai deschis este atacat Take Ionescu, ci şi indirect prin tratativele pe care cantacuziniştii încep să le poarte cu junimiştii pentru o fuziune. Sporadice şi fără vreo speranţă aceste tratative devin din toamna lui 1906 tot mai angajante. La 11 octombrie M. Cantacuzino îi cere lui Marghiloman o întrevedere cu tatăl lui, Gh. Gr. Cantacuzino. Fruntaşul junimist stabileşte, împreună cu N. Filipescu şi T. Maiorescu, minimum de condiţii pentru împăcare: dizolvarea Parlamentului, eliminarea lui Take Ionescu din minister şi 2, 3, 4 de ai lor în viitorul guvern. Dar, după cum N. Filipescu prezicea, Gh. Gr. Cantacuzino nu vine deocamdată cu soluţii concrete*. „Nababul" nu se gîndea deocamdată la junimişti decît ca la nişte personalităţi, pe care să le ia în braţe (eventual fără P. P. Carp, în care n-avea încredere). Cam aceasta vedea în ei şi Take Ionescu, cu care Marghiloman se întîlneşte la 16 octombrie (cu o zi înainte de întîlnirea cu Cantacuzino). Ministrul de Finanţe nu urmărea altceva decît să împiedice o eventuală înţelegere cu adversarii săi din partid.

La sfîrşitul lui noiembrie tratativele lui Cantacuzino cu junimiştii se reiau. La 23 noiembrie/6 decembrie „Nababul" se întîlneşte cu T. Maiorescu. Îi vorbeşte acestuia de necesitatea întregirii partidului împreună cu grupul junimist, dar fără Carp. Dar prin neîncrederea în Carp propunerea lui Gh. Cantacuzino n-avea sorţi de izbîndă. În decembrie, mereu impulsionate de N. Filipescu, tratativele se reiau. P. P. Carp se arată dispus să intre în minister sub Gh. Cantacuzino, dar deţinînd Internele Justiţia, Externele, Finanţele şi Războiul (!) şi, firește cu dizolvarea Parlamentului. Gh. Cantacuzino găseşte excesive cererile. Între timp Carp pleacă peste hotare în vacanţă. Se întoarce însă mai devreme decît de obicei în urma unei scrisori a lui N. Filipescu ce reclama „prezenţa la Bucureşti pentru a contribui la înţelegerea încercată de ministru prezident Gh. Gr. Cantacuzino cu noi, ca sprijin

* Al. Marghiloman nota: „ca ton şi ca idei, mi-a vorbit cum s-ar adresa către un perfect al lui care ar cocheta pe la Take Ionescu: şef, acţiunea lui, direcţia lui, va guverna, va pune sfîrşit la orice năzuinţe, etc. etc. (Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 55).

contra preponderenței lui Take Ionescu"[13]. N. Filipescu devenise tot mai categoric adversarul lui Take Ionescu („Epoca" ajunsese de o violență extremă în lupta ei contra takismului) și voia cu orice preț îndepărtarea lui*. Un fapt pe care-l împărtășeau și alții. T. Maiorescu îi scria de pildă: „toți sîntem de acord că reconstruirea Partidului Conservator nu se poate face decît prin eliminarea takismului".

Dar ..., din nou ministrul de Finanțe nu se lasă „lucrat" de cei care voiau să-l elimine. În vacanța Crăciunului 1906 se duce la Berlin. Recomandat de Kinderlen Wächter, ministrul Germaniei la București, cu care era în calde relații, el este primit de Wilhelm al II-lea. Primit cu mare pompă. În onoarea sa se dă un prînz de gală și este așezat în stînga împărătesei**. Onoarea făcută de atotputernicul Wilhelm era o nouă lovitură dată adversarilor săi de la București, nu numai o izbutită tentativă de a le para intențiile. Și, într-adevăr, în iarna lui 1906—1907, de unde se credea că împăcarea cu junimiștii era iminentă, tratativele cu ei, fără a se întrerupe, rămîn la fel de neangajante. Ele se mai înviorează în contextul aducerii propunerii de modificare a legii învățămîntului superior de către C. Dissescu (raportor Al. Bădărău). Contra ei se ridică liberalii, junimiștii și toți adversarii lui Take Ionescu din Partidul Conservator. Takiștii o trec însă prin Cameră, doar cu șapte voturi contra, demonstrînd astfel o dată în plus superioritatea lor și apoi o retrag tot ei descurajînd opoziția. Aceeași superioritate

---

[13] T. Maiorescu, *op. cit.*, p. 60.

* La 14/27 ianuarie 1907, N. Filipescu îi scria lui T. Maiorescu că „o întreagă campanie s-a dezlănțuit în contra mea spre a stabili că gruparea noastră are aplecarea spre politica lui Take Ionescu și că eu, împotrivindu-mă din ambiție personală acestei politici, am împiedicat reconstituirea Partidului Conservator" (*B.A.R.S.R.*, fond corespondența N. Filipescu — T. Maiorescu, S. 34 (6) XIII). Era firește o manoperă a takiștilor pentru discreditarea adversarului cel mai pornit contra lor.

** I. L. Caragiale îi scria lui V.A. Urechia la 31 ianuarie 1907: „Aici, la Berlin, Take Ionescu a avut succese mari. Împăratul l-a primit în audiență și apoi l-a poftit la prînz intim. Toate cercurile înalte burgheze și boierești l-au festivat. După plecarea lui, rămînînd încă madame Ionescu, a fost poftită la serată intimă la palat, cu ocazia aniversării Kaiserului. Ce trebuie să fie pe sufletele politicianilor noștri? Mă prind că-l denunță pe fiul lui Belzebut că a vîndut nemților patria și națiа română!" (I. L. Caragiale, *Opere*, vol. II, Editura Minerva, București, 1971, p. 1302).

o demonstrează impunînd drept președinte al Camerei, în locul lui Grig. Triandafil, decedat, pe C. Cantacuzino-Pașcanu și în guvern pe takistul C. I. Istrati, la moartea gen. I. Lahovari. Era limpede, cît Parlamentul era deschis, takiștii dictau condițiile. În orice caz nu se știe care ar fi fost deznodămîntul tratativelor cu junimiștii fără izbucnirea crizei agrare. Ele au continuat pînă la căderea guvernului Cantacuzino. Pînă una alta însă toate trec pe planul doi odată răscoalele izbucnite. La 3 martie, I. I. C. Brătianu interpelează guvernul asupra trusturilor arendășești, care nesocotesc „cele mai elementare noțiuni de dreptate". În același sens interpelează D. A. Sturdza la Senat, atacînd violent pe Fischer și Juster. Gh. Gr. Cantacuzino răspunde că o soluție trebuie găsită, ele fiind „un pericol economic și social de o gravitate netăgăduită". Și pentru aceasta cere ajutorul liberalilor, cooperarea lor [14]. În discursul lui Cantacuzino răzbate teama și îngrijorarea. La 6 martie guvernul este interpelat de I. Brătescu, la 7 martie de Pavel Gorgos, la 9 martie de N. D. Spineanu, care propune instituirea unei comisii parlamentare care să meargă în satele răsculate. Guvernul se grăbește să voteze bugetele pentru exercițiul financiar următor (la 9 martie vine cu proiectul. În aceeași zi încep discuțiile, care, toate, nu au în vedere bugetul, ci problema țărănească). Îngrijorarea devenise unanimă. E. Costinescu cere ca alături de represiune „să punem îndată, dar de îndată, și opera de dreptate". Și el face și propuneri: desființarea trusturilor, îmbunătățirea învoielilor agricole, cinstita măsurătoare a pămînturilor, interzicerea prezenței arendașilor străini, Casa rurală. „Toți trebuie să ne facem apostoli ca să salvăm țara din situațiunea periculoasă în care se află"[15]. N. Filipescu propune soluțiile sale în chestiunea agrară, parțial aceleași pe care le supusese discuției celorlalți fruntași junimiști la 28 ianuarie/10 februarie 1907: o reformă administrativă care să stabilească limpede atribuțiile reprezentanților puterii centrale în comune, desființarea trusturilor arendășești, înființarea monopolului vînzării băuturilor spirtoase numai la sate, posibilitatea pentru a înlesni țăranului putința de a dobîndi proprietate (refuză însă Casa Rurală), crea-

[14] *D.A.D.*, nr. 41, ședința din 3 martie 1904, p. 625–626.
[15] *Ibidem*, nr. 45, ședința din 9 martie 1907, p. 709–713.

rea unor obştii ţărăneşti de vînzare a produselor lor, selecţionarea grînelor în diferite regiuni ale ţării, împiedicarea pulverizării proprietăţii ţărăneşti eventual prin crearea majoratului, îngrijirea loturilor ţărăneşti din preajma satelor, avantaje speciale pentru industriile casnice, ţărăneşti ş.a.[16]. B. Păltineanu, moşier din majoritatea conservatoare, e interesat doar ca represiunea să nu se facă cu blîndeţe, cum recomanda Costinescu (la guvern nici el însă n-a recomandat-o), ci „energică şi repede"[17]. P. P. Carp merge pe aceeaşi linie, încă cu şi mai multă energie: „în aşteptare, şi o zic cu riscul de a vedea cuvintele mele spărgîndu-se în capul meu şi în avutul meu, în aşteptare nu este decît un singur lucru de făcut: nu este decît represiunea. Vom aviza pe urmă"[18]. Şi într-adevăr, cuvintele acestea se vor „sparge" adesea în capul lui. Aşadar, deocamdată nici un program de reforme. Mai mult, în discuţie cu fruntaşii junimişti el ia apărarea trustului arăndăşesc al lui Mochi Fischer şi, contra părerii lui Marghiloman (din motive de oportunitate), afirmă, ceea ce afirmă şi în Parlament de altfel, că proprietatea mare „este un bine, eu cred că este o necesitate şi o necesitate nu numai pentru clasele conducătoare a unei ţări, dar o necesitate chiar pentru pătura ţărănească". Realitatea demonstra tocmai în acele momente exact contrariu. Dar Carp nu umbla să vadă realităţi. Acum, la bătrîneţe, mai mult decît în tinereţe, el ajunge să fie un apărător *à l'outrance* al marii proprietăţi, purtătorul de cuvînt cel mai avizat al intereselor ei. Revenirea lui în matca Partidului Conservator se face dinspre dreapta. Contrar lui Take Ionescu ce încercase să cucerească partidul venind pe partea stîngă. Foarte repede cele două extreme se vor izbi. Discursul lui P. P. Carp în Cameră, refuzînd deocamdată luarea de măsuri reformatoare, care, după el, ar fi fost pripite şi demagogice, era o invitare la strîngerea rîndurilor păturii conducătoare şi la încetarea ezitărilor. Din acest unghi era şi o pildă de curaj, dacă aceasta se înţelege prin curaj: invitaţie la calm şi la măsuri ener-

[16] *Ibidem*, p. 716–720.

[17] „Acela care recomandă blîndeţea represiunii este întocmai ca acela care ar recomanda pompierilor economie în întrebuinţarea apei cu care trebuie să stingă focul" (*Ibidem*, nr. 46, şedinţa din 10 martie 1907, p. 722, 723).

[18] *Ibidem*, p. 723.

gice de represiune. Pătura conducătoare la care făcea apel P. P. Carp era într-adevăr luată *à revers*. Era derutată, cum și discursul lui Take Ionescu face dovada. Se simțea și izolată. Ministrul de Finanțe constata cu tristețe: „Adevărul iată-l, d-lor: noi, societatea noastră este cu numele o mare democrație; în realitate nu; ea este alcătuită așa cum a făcut-o istoria cu transformările ei, dintr-o pătură guvernantă aproape toată deopotrivă și dintr-o pătură guvernată foarte departe de dînsa"[19]. Cu amendamentul că cea de a doua „pătură" era de fapt marea majoritate a poporului, Take Ionescu avea dreptate.

Ca niciodată bugetele pe exercițiul financiar 1907—1908 sînt votate în bloc. „Semn evident al crizei". Pentru că „nu este chestiune de buget, este chestiune de altceva, mult mai grav, mult mai important, este chestiunea de lucruri care zdruncină pînă în temelii întreaga existență a societății noastre" — cum bine preciza Carp. Aceeași „chestiune de lucruri" determină și criza ministerială. Urma să fie format un guvern al tuturor conservatorilor sau unul liberal? Unui rege deja înclinat spre D. A. Sturdza, Take Ionescu îi dă sfat să-i aducă pe liberali. În Consiliul de miniștri de la rege, la 9 martie, I. Lahovari s-a alăturat lui Take Ionescu în ideea că trebuie chemați liberalii. O soluție pe care Gh. Gr. Cantacuzino o combate, după cum combate și lista de măsuri pe care o propune regele, „deoarece miniștrii aveau să propună măsuri, nu Coroana". După acest consiliu Take Ionescu merge la E. Costinescu cu care se sfătuiește două ore. Între timp, prin Al. Bădărău, parlamentarii takiști sînt îndemnați și ei să susțină venirea unui guvern liberal. La 11 martie regele îl cheamă pe Gh. Grigore Cantacuzino, care tocmai îi anunță că poate da un guvern cu P. P. Carp. Regele, încurcat, îi cere însă să demisioneze, iar pe D. A. Sturdza îl anunță că-i așteaptă lista guvernului său[20]. Va fi un guvern în care Oculta își impune vrerea, nici Sturdza,

[19] *Ibidem*, p. 728.

[20] Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 57—58; T. Maiorescu, *op. cit.*, jurnal nr. 26, f. 79. La 22 martie regele îl învinuie pe Gh. Gr. Cantacuzino că a întîrziat cu 24 de ore constituirea cabinetului Sturdza, „prin combinații tîrzii și neconfirmate de cei interesați, mărind astfel cu 24 de ore intensitatea revoluției" (Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 61).

nici regele neputîndu-i rezista și nici încercînd s-o facă în acele vremuri de gravă tulburare socială. Pentru noul liberalism era un început „greu și crud". Căci pornea cu împușcarea țăranilor răsculați și într-o atmosferă de ură socială dezlănțuită.

La 13 martie 1907 noul guvern este primit *cu aplauze* de parlamentul conservator. T. Maiorescu nota: „rușinoasă sfîrșire a regimului cantacuzinisto-takist azi la Cameră, unde pe la 3 ore s-a prezentat pentru prima oară noul ministru Sturdza *în aplauzele takiștilor*". De fapt, pentru Take Ionescu nu era altă soluție, o împăcare a junimiștilor cu cantacuziniștii neputîndu-se face decît în defavoarea lui. Dincolo de aceasta erau răscoalele, era frica de ele și de răspunderea reprimărilor. Aplauzele nu veneau numai de la niște politicieni care știau că un guvern liberal era singura soluție, dar veneau de la niște oameni cărora le era teamă. Și acesta era sentimentul care-i domina în acel moment. „Să ne bată la toți inima împreună pentru scăparea patriei!" — declara Take Ionescu în aplauzele generale ale Parlamentului[21]. D. A. Sturdza, Take Ionescu, I. Lahovari și P. P. Carp, liderii partidelor politice guvernamentale*, își strîng mîinile „timp de mai multe minute". După „L'Indépendance Roumaine", D. A. Sturdza îl sărută pe Take Ionescu, numindu-l „omul viitorului". Și în tăcere și unanimitate deplină, parlamentul conservator votează apoi abrogarea unor legi pe care el singur le făcuse mai înainte: a taxei vinului, a taxei de 5 lei pentru pătulele de rezervă, suspendarea modificării circumscripțiilor comunale, a cercurilor și plășilor și strămutarea reședințelor comunale[22]. Un fapt asemănător nu

---

[21] *D.A.D.*, nr. 47, ședința din 12 martie 1907, p. 826.

* Gh. Gr. Cantacuzino, care nu putuse veni la Parlament, la 13 martie, a doua zi promite și el sprijin guvernului liberal. Adaugă rezervele sale asupra Casei rurale, măsură anunțată în manifestul guvernului către țară. „Sper că d. președinte al Consiliului nu va adopta nici o măsură care va tinde la desființarea marii proprietăți care a contribuit atît de mult la prosperitatea țării și că se va călăuzi, în reformele ce va face, de înțelepciunea și cumpătarea care constituiesc calitățile de frunte ale omului de stat". (*Ibidem*, ședința din 14 martie 1907, p. 831). La 16 martie regele îi mulțumea pentru declarația sa de sprijin din Parlament, ca șef al Partidului Conservator care, spunea el, i-a adus „o mare mîngîiere sufletească în aceste zile de restriște". (B.A.R.S.R., mss., arh. D. A. Sturdza, mapa VIII/1907, act. 54).

[22] *D.A.D.*, ședința din 14 martie 1907, p. 827–828.

se mai întîmplase pînă atunci în viaţa constituţională a României moderne. Dar, cum spunea D. A. Sturdza, „de la stabilirea noastră ca stat modern n-au fost chestiuni mai grave de rezolvat decît acelea care stau astăzi dinaintea noastră"[23]. La 15 martie sesiunea parlamentară este închisă, iar la 26 aprilie cele două Camere sînt dizolvate.

[23] *Ibidem*, şedinţa din 14 martie 1907, p. 831.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

VII

„MAREA RUPTURĂ CONSERVATOARE"

Şi în vreme ce guvernul liberal înfrînge răscoalele cu forţa* şi făgăduieşte reforme, partidul conservatorilor încearcă să treacă peste numeroasele sale disensiuni şi neînţelegeri, adîncite în anii de guvernare, şi să-şi regăsească o oarecare unitate. O încercare printre „învăţămintele care se degajează din situaţia de azi", cum scria „Conservatorul"[1]. O refacere fără Take Ionescu nu era cu putinţă. O ruptură a takiştilor în acele momente nu „cădea" prea bine şi nu era indicată. Aşadar un compromis. Problema principală, acum cînd conservatorii nu mai aveau puterea, deci o mai mare posibilitate de împărţire a onorurilor, era cine să fie şeful partidului. P. P. Carp o cere deschis. Şi aproape toţi marii proprietari din partid vedeau în el pe reprezentantul lor cel mai autorizat. De aceea îl şi aleg preşedinte al Societăţii Agrare la 25 martie/7 aprilie 1907. Gh. Gr. Cantacuzino e nevoit să se jertfească pe altarul împăcării şi pentru a bara orice veleităţi din partea lui Take Ionescu. Acesta din urmă manifesta în partid tendinţa inversă lui P. P. Carp. Adică nu închis-

---

* Măsurile „expeditive şi sumare" întrebuinţate de guvern, mai ales folosirea tunurilor, total de nejustificat altfel, îşi găseau o explicaţie şi în propunerea profund umilitoare şi „de o înfăţişare apăsătoare" a Austro-Ungariei, sprijinită de Germania, de a-şi trimite trupele în România. Szekulicz anunţa în lumea politică românească cum că regele a ameninţat cu abdicarea dacă un soldat austriac ar fi trecut graniţa (A. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 62).

[1] „Conservatorul", nr. 60 din 17/30 martie 1907.

tarea partidului într-o organizație de mari proprietari, ci deschiderea lui spre toate păturile sociale, „îngăduirea concesiunilor cerute cu drept cuvînt de unele pături dintre cele mai interesante ale națiunii". Într-un discurs la Clubul conservator din Iași la 9/22 aprilie 1907 (la începutul lunii aprilie takiștii, prin Al. Bădărău mai cu seamă, încep să organizeze cluburile conservatoare din Moldova pentru a avea un atu în plus în tratativele de fuziune ce se urmau*) Take Ionescu învinuia Comitetul Executiv al Partidului Conservator că nu i-a acceptat în 1906 ideile sale cu privire la supravegherea învoielilor agricole și la crearea unei Bănci Agricole. Pentru că era nevoie „ca țărănimea să aibe mai mult pămînt" și era nevoie ca ea să se diferențieze. În acele momente, Partidul Conservator trebuia „să se înalțe pînă la măreția problemelor ce ne așteaptă și să găsească punți de înțelegere cu liberalii" (aceasta în timp ce P. P. Carp, Gh. Cantacuzino, M. Cantacuzino și mulți alții începuseră să-i atace deschis pe liberali pentru că aveau de gînd să lovească în marea proprietate).

La 31 martie/13 aprilie 1907 Gh. Gr. Cantacuzino cedează pretențiilor lui P. P. Carp. Grig. G. Cantacuzino fiul i-o comunică lui T. Maiorescu. Acesta lui Carp, care cere însă ca proclamarea să fie făcută de Comitetul Executiv al partidului cantacuzinist. (Voia sub această formă să obțină adeziunea lui Take Ionescu). Gr. Cantacuzino și T. Maiorescu redactează un act ca din partea celor doi lideri: „În fața grelelor împrejurări prin care trece țara în urma răscoalelor țărănești și față de pericolul social care o amenință, subsemnații ne-am înțeles să facem concentrarea conservatoare menită a apăra interesele superioare ale țării, periclitate prin propaganda socialistă care a zdruncinat temeliile ordinei sociale. Spre acest sfîrșit a rămas stabilit între noi că d. P. P. Carp este, de acum înainte, însărcinat cu direcțiunea Partidului Con-

* Vezi „Opinia", an IV, nr. 110 din 30 martie 1907 (aici se observă limpede că la Piatra Neamț, Bacău, Galați, conservatorii erau foarte divizați și că unirea care se pregătea la centru îi găsea într-o mare frămîntare). Asupra neînțelegerilor locale conservatoare vezi și corespondența N. Filipescu — Lupu Costache (B.A.R.S.R., secția mss., dosar 12728 și 12761 din 11 și 25 aprilie 1907), referitoare la organizația conservatoare din Bîrlad unde candidau la șefie Lupu Costache și generalul Reutz, acesta din urmă adept al lui Take Ionescu.

servator". Înțelegerea dintre cei doi n-ajungea însă. De o întregire a partidului nu putea fi vorba fără consimțământul și participarea lui Take Ionescu. P. P. Carp „își calcă pe inimă", cum îi spune el lui T. Maiorescu, și la 2/15 aprilie se întîlnește, la Al. Marghiloman acasă, cu Take Ionescu. După alte tevaturi (cantacuziniștii cer 2, 3 locuri în viitorul guvern, Take Ionescu cere un loc pentru Al. Bădărău în Comitetul Executiv al Clubului Central din București) la 13/26 aprilie fuziunea se realizează. Fără ședință publică și tam-tamul obișnuit*. Fruntașii partidului își declară speranța în viitoarea mărire a organizației lor politice reîntregite**. Noul Comitet Executiv al partidului este anunțat la 21 aprilie, cu Carp președinte și 50 de membri, printre care erau fruntașii cunoscuți ai celor trei fracțiuni de mai înainte: takiști, cantacuziniști, junimiști. Cei dintîi sînt în minoritate în noul organ de conducere (doar 12). Nu întîmplător Take Ionescu este menționat, între membri, după Gh. Gr. Cantacuzino, Th. Rosetti, T. Maiorescu, C. Boierescu, I. Lahovari[2]. Odată realizată fuziunea la centru, ea e continuată în județe. Totul cu grabă. Veneau alegerile și trebuiau stabilite listele de candidați. Graba estompează rivalitatea dintre cele trei grupări (de fapt cantacuziniștii și junimiștii își dăduseră mîna împotriva takiștilor, cei mai numeroși), dar n-o exclude.

---

* Mihai C. Cantacuzino găsea în „Conservatorul" că două au fost cauzele fuziunii: „momentul critic" prin care trecea țara și „starea de nesiguranță" a proprietății mari, amenințată și de jos, de țărani, și de șovăiala și sfiala guvernului liberal. În aceste condiții rolul Partidului Conservator trebuia reafirmat ca „regulator al dezvoltării Regatului cu un mers cumpătat și nerăstit". Fuziunea dăduse naștere, după el, unui partid care devenea „cel mai puternic partid de guvernămînt pe care l-a avut vreodată țara, căci el și-a îmbogățit statul major și cadrele cu o rezervă minunată de încercate elemente conservatoare". O iluzie ca atîtea altele. Și încă aceasta va dura și mai puțin („Conservatorul", nr. 87 din 18 aprilie/1 mai 1901). Aceleași motive ale „întrunirii strînse și leale a tuturor forțelor conservatoare" le găsea și Gh. Gr. Cantacuzino în discursul său de la 17 aprilie 1907 de la Clubul Conservator. „Putem oare lăsa proprietatea pradă a poftelor nesănătoase ale unei mulțimi înșelate și ațîțată prin propagande criminale [...]. Aceasta nu poate fi și nu va fi". (Gh. Gr. Cantacuzino, *Cinci discursuri politice. 1907—1908*, București, 1908, p. 25—29.)

** Vezi discursurile lui Gh. Gr. Cantacuzino, P.P. Carp, Al. Marghiloman, I. Lahovari, Take Ionescu, N. Filipescu în „Conservatorul", nr. 88 din 19 aprilie/2 mai 1907.

[2] *Idem*, nr. 90 din 21 aprilie/4 mai 1907.

Echilibrul stabilit în aprilie 1907, în sînul organizației politice conservatoare, era un echilibru pe muchie de cuțit. În chip formal toate grupările conservatoare de pînă atunci (cu excepția unei personalități ca aceea a generalului G. Manu, care iese din politica militantă) sălășuiesc într-un corp politic comun, dirijat de P. P. Carp. Dar, în chip real, Gh. Gr. Cantacuzino și mai ales Take Ionescu își păstrează zona lor de influență proprie, aderenții apropiați. Și Petre Carp nu e șeful elastic în stare să mențină prea mult un echilibru între rivalitățile și ambițiile ce mocneau în partidul său. Pe de altă parte și cu un șef mult mai maleabil decît era Carp, componența socială a conservatorilor îndemna cu greu, ca și pînă atunci, la un numitor comun programatic. Or, după 1907 era clar că Partidul Conservator, partid de guvernămînt, trebuia să schimbe ceva în doctrina politică și în conduita sa programatică. P. P. Carp îmbătrînise însă și, cu un nefast dispreț al realităților vii ale țării, privea totul cu scepticism și nu cu înțelegere și dorință de radicale împliniri. Astfel, el intră în conflict cu burghezia orășenească din partidul său al cărei reprezentant devenise Take Ionescu*. Fiul negustorului de la Ploiești voia „modernizarea Partidului Conservator, asimilarea sa cu starea de față a României", deci și cu tendințele acesteia[3]. El nu e nici măcar invitat la elaborarea celor șase proiecte de program ale Partidului Conservator**. Cînd sînt prezentate la Clubul conservatorilor, la 29 octombrie 1907, lăsîndu-i pe cei de față „cam buimăciți", cum T. Maiorescu se exprimă, Take Ionescu, pentru moment sprijinit de I. Lahovari, își arată multele sale rezerve***.

---

* „Take Ionescu e reprezentantul fracțiunii conservatoare a burgheziei române" — scria Cr. Racovski în „România Muncitoare", an. I, seria II, nr. 38 din 20 nov. 1905.

[3] *Partidul Conservator Democrat. Istoricul constituirii lui*, București, 1908, p. 14.

** Ele sînt întocmite de P.P. Carp, Al. Marghiloman, Gr. Buicliu, N. Filipescu și C. Hiottu (toți din fostul partid constituțional).

*** Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, 22 iunie/5 iulie 1907 — 15/28 august 1908, în Bibl. Acad. R.S.R., Fond Manuscrise, mss. 3661, jurnal nr. 27, f. 24; vezi și *Proiectele de reformă propuse de P. P. Carp Comitetului Executiv al Partidului Conservator*, în „Conservatorul", an. VI, nr. 240, 241, 242, 243, 249 din 31 octombrie, 1, 2, 3 și 11 noiembrie 1907 (Anexa). La întrebarea lor și a altora, surprinși de procedeul intempestiv al lui P.P. Carp, ce nu voise să consulte pe nimeni, acesta răspunde: „Știu că dl. Cantacuzino, Take Ionescu, Lahovari, Dissescu, prin declarații formale în Parlament, făgăduise[ră] că vor ușura sar-

Împotriva unui program prea rigid sînt și S. Mehedinți și Erm. Pangrati. O ruptură deschisă în acest moment nu se produce, P. Carp fiind nevoit să accepte între proiectele Partidului Conservator și înființarea unei Bănci Agrare, propusă de Take Ionescu încă din 1906; după cum e silit să accepte, la cererea celor 20 de deputați și senatori conservatori, întruniți la 19 noiembrie 1907, și tratative cu guvernul liberal în vederea stabilirii unei înțelegeri asupra reformelor agrare. În tot timpul acestor tratative fricțiunile dintre P. P. Carp și Take Ionescu se vor accentua, cel din urmă insistînd pentru cît mai multe concesii, în vreme ce primul se arăta tot mai intransigent[4].

Diferențele programatice se accentuează și prin refuzul lui Take Ionescu și a prietenilor săi de a se solidariza *proprio motu* cu revendicările proprietarilor și arendașilor, care la 18 și 27 noiembrie 1907 țin întruniri la București, protestînd împotriva proiectelor de reformă liberale[5].

„Am profunda convingere că România are nevoie de un partid conservator democratic în compunerea sa, progresist în tendințele sale, dar reprezentînd cu încredere ideile conservării sociale", declara Take Ionescu la 19 ianuarie 1908. După el, numai un astfel de partid era în stare să țină echilibrul stîngii politice românești „care, fatalmente și urmînd calea lucrurilor, va merge din ce în ce mai spre stînga"[6]. În lunile din vara și mai cu seamă din toamna lui 1907 în Partidul Conservator „urile au crescut; piedicile s-au înmulțit; ostilitățile au luat forma agresivă și disprețuitoare care nu putea să ducă decît la redeșteptarea demnității mele, pe care am înăbușit-o de atîtea ori din considerație pentru aceea ce era încă interesul general", cum spunea același Take Ionescu. Pentru el aceste luni au fost „calvarul meu"[7]. Carp și Take Ionescu erau doi oameni făcuți parcă să nu se înțeleagă: autoritar și îngîmfat, cel dintîi, încăpățînat și mîndru, cel de-al doilea.

---

cina guvernului. Nu știam cît de întins era acest angajament, asupra căruia lăsasem toată libertatea, deoarece faptul se produsese înainte de fuziune. Cum să-i invit la colaborarea proiectelor mele?" („Opinia", an. IV, nr. 287 din 7 noiembrie 1907).

[4] Vezi pe larg în T. Maiorescu, *op. cit.*, f. 24, 26, 27, 29, 30, 31, 32.

[5] Al. Marghiloman, *Note politice*, vol. I, 1897—1915, București, 1927, p. 62, 64.

[6] *Partidul Conservator Democrat. Istoricul constituirii lui*, p. 15.

[7] *Ibidem.*

Ruptura stătea în aer. Al. Bădărău o prevestea în 1907[8]. În ianuarie 1908 P. Carp se hotărăşte să taie nodul contradicţiilor printr-un act de energie. La 9 ianuarie el convoacă pe membrii Clubului Conservator din Bucureşti pentru a modifica statutele clubului şi a alege un nou Comitet Executiv al acestuia (potrivit înţelegerii sale cu Gh. Gr. Cantacuzino din martie 1907). Dar convocarea vine prin surprindere şi e fixată la un termen mult prea scurt pentru a mai îngădui lui Take Ionescu, aflat la Aix les Bains, să se întoarcă în ţară. În plus, mulţi adepţi ai săi nici nu sînt anunţaţi. Înştiinţat printr-o telegramă la 5 ianuarie 1908, Take Ionescu cere lui Carp amînarea. I se refuză, după cum i se refuză şi lui Barbu Păltineanu, secretarul Clubului, care o solicită la 9 ianuarie, în momentul începerii întrunirii. La alegerea noului comitet takiştii, cu excepţia lui T. Cămărăşescu şi V. Arion, sînt înlăturaţi, locul lor fiind luat de junimişti, în cea mai mare parte*. În afara celor doi takişti, T. Cămărăşescu şi V. Arion, restul membrilor erau, în proporţie egală, junimişti şi cantacuzinişti**. Preşedinte al clubului e ales Gh. Gr. Cantacuzino (potrivit înţelegerii din aprilie 1907). Pentru prima oară preşedintele partidului nu mai era şi preşedintele clubului bucureştean. Vicepreşedinţi: I. Lahovari şi C. Olănescu. Lovitura în contra lui Take Ionescu şi a adepţilor săi era intenţionată şi făţişă. Era în acelaşi timp importantă, căci se adresa influenţei takiste în Bucureşti, unde se afla cel mai însemnat club al Partidului Conservator, cu peste 400 de membri, cei mai mulţi reprezentanţi ai burgheziei. La 13 ianuarie, Take Ionescu se întoarce în ţară*** şi a doua zi, la întrevederea cu P. Carp, constată neputinţa înţelegerii, şeful Partidului Conservator decla-

---

[8] *Ibidem*, p. 17 (interviu acordat ziarului „Adevărul").

* Vezi desfăşurarea întrunirii în „Conservatorul", an VIII, nr. 294 din 11 ianuarie 1908; *Partidul Conservator Democrat. Istoricul constituirii lui*, p. 7—9 şi T. Maiorescu, *op. cit.*, f. 41.

** C. Olănescu, gen. Costescu, D. Teodoru, C. Hiottu, M. Deşliu, Al. G. Florescu, M. Dobrescu, M. Antonescu, dr. N. Tomescu, T. Cerchez, I. Lahovari, P. Negulescu, C. Obedeanu, Sabba Ştefănescu, Rosetti Bălăceanu, D. Greceanu, dr. Leonte, P. Sfetescu.

*** La Craiova, unde îl întîmpină o delegaţie de conservatori, Take Ionescu declara: „Pe mine mă ploaie de la 1895 şi în special de la moartea lui L. Catargiu în 1899; ploaie, pot să zic cu găleata, fără să fi avut asupra mea vreo înrîurire. Politica democrată este singura astăzi în stare să corespundă nevoilor poporului". („Opinia", an V, nr. 338 din 15 ianuarie 1908).

rîndu-i că o acțiune unilaterală în partidul său nu poate avea loc și că nu-i poate face lui o altă situație decît aceea pe care o aveau I. Lahovari, T. Maiorescu, N. Filipescu sau Al. Marghiloman[9]. Numai că lui Take Ionescu nu trebuia *să i se facă* o altă situație decît a celorlalți fruntași pentru că el o avea deja, fiind realmente cel mai influent lider conservator. Faptul era prea cunoscut de Carp, de aceea și trecuse la acțiune, încercînd să înlăture o situație privilegiată care în chip vădit îi îngrădea libertatea de mișcare. La 15 ianuarie 1908 toate ziarele conservatoare consemnau ruptura, „Ordinea", „Acțiunea" și „La Roumanie", ziare takiste, motivînd-o mai ales prin „divergențele profunde" legate de programul partidului. Ședința Comitetului Executiv al Partidului Conservator de la 18 ianuarie 1908, la care nu participă takiștii, constată un fapt împlinit și o situație deja tranșată[10]. Adepții lui Take Ionescu sînt declarați în disidență. Evenimentele se desfășoară apoi „după logica lucrurilor", cum se exprima „La Roumanie". Problema era, o preciza foarte clar T. Maiorescu (destul de rezervat în aceste zile), „cine trece la el ... și cine rămîne la noi". La 19 ianuarie 1908 Take Ionescu adresează conservatorilor un manifest: „...Nu persoana mea era ținta tuturor atacurilor, ci ideea ce o reprezentam". Ideea era, o mai spusese, modernizarea Partidului Conservator și implantarea sa „în realitatea prezentă a țării"[11]. A doua zi el convoacă la București, la el acasă, pe toți fruntașii organizațiilor conservatoare din întreaga țară, foști sau actuali parlamentari, foști prefecți și primari din timpul trecutului guvern conservator. Vin foarte mulți din Argeș, Bacău, Botoșani, Brăila, Buzău, Dolj, Dorohoi, Dîmbovița Fălticeni, Gorj, Fălciu, Iași, Ilfov ș.a. Practic nu e organizație locală conservatoare care să nu trimită delegați[12]. Sînt peste 300, plus adeziuni telegrafice din orașele din țară, din străinătate. În aplauze frenetice, în

---

[9] „Vreau să regulez totul prin mine însumi și să dau partidului adevărata sa îndrumare ... Știu că vrei să-ți creezi o situație sconținînd pe moartea mea. Te asigur însă că sînt hotărît să trăiesc mult și de aceea țin să fiu un șef efectiv" — declară P. Carp cu prilejul întrevederii sale cu T. Ionescu (în „Reforma", revistă politică ilustrată, din 20 ianuarie 1908).

[10] „Conservatorul", an. VIII, nr. 302 din 20 ianuarie 1918; T. Maiorescu, *op. cit.*, f. 41.

[11] *Partidul Conservator Democrat* ..., p. 14.

[12] Vezi *Ibidem*, p. 33—44 (și numele celor prezenți).

ovaţii şi urale C. Cantacuzino-Paşcanu îl proclamă pe Take Ionescu şef al unui nou partid, Partidul Conservator Democrat[13]. La Clubul conservator i se face apoi o entuziastă primire*. Take Ionescu apare în ochii adepţilor săi portdrapelul democraţiei române prudente şi prevăzătoare, iar noua formaţiune politică o speranţă a sistemului politic existent. La 24 ianuarie se ţine consfătuirea conservatorilor democraţi din Capitală. Aproape toţi alegătorii conservatori ai colegiului al II-lea îl urmează pe noul lider: profesori, avocaţi, liber profesionişti, negustori, funcţionari, întreprinzători**. La 3 februarie 1908 are loc primul congres al Partidului Conservator Democrat[14]. Take Ionescu lămureşte cauzele acţiunii sale: neînţelegerile cu liderii conservatori în problema agrară (refuzul de a i se accepta proiectul Băncii Agrare, promovarea înţelegerii dintre partide pentru reformele agrare, „ca să nu apărem înaintea ţărănimii ca despărţiţi prin interese personale" şi „să creăm greutăţi ca să pescuim în apă tulbure o putere fără nici un preţ", împiedicarea de către el a agitaţiilor marilor proprietari împotriva măsurilor agrare liberale), nevoia de comunicare cu mase mai largi ale poporului („ne sfîşiam de moarte cînd nu ne asculta nimeni: duelul nostru era fără martori"), aşezarea ideilor conservatoare pe o temelie mai democratică tocmai pentru a le da mai multă tărie. Convingerea lui Take Ionescu: „sîntem cu adevărat un partid de guvern. Dacă dincolo (la conservatori — *n. n.*) sînt mai mulţi «foşti» decît aici, ce importă! Omenirea nu poate să trăiască numai cu «foşti»"[15]. Lămuriri asemănătoare mai aduce Take Ionescu şi cu alte prilejuri (şi pentru el au fost numeroase în acel an 1908) în interviurile acordate ziarului „Universul", „L'Indé-

---

[13] *Ibidem*, p. 43—47.

* Vezi discursurile lui N. Economu, Gr. Constantinescu, C. Dissescu, N. Xenopol, Al. Bădărău, Leon Ghica, Aurel Răşcanu, Th. Emandi, Ghica Deleni, D.P. Moruzzi, V. Dimitropol, Gr. Tocilescu, Ovid Densuşianu, Nestor Cincu, J. Cămărăşescu, N. Basilescu, I. Comăneanu, Th. Cerkez, Bucur Spirescu şi răspunsul lui Take Ionescu (în *Ibidem*, p. 48—64).

** Vezi discursurile lui Barbu Păltineanu, Iancu Brătescu, J. Th. Florescu, Stroescu, Cosăcescu, Chintescu, M. Dragomirescu, C. Rădulescu-Motru, în *Ibidem*, p. 80 şi urm.

[14] Vezi „Universul", an XXVI, nr. 34 din 5 februarie 1908.

[15] *Discursurile d-lui Take Ionescu de la 20 ianuarie — 22 iunie 1908*, Bucureşti, 1908, p. 16—21.

pendance Roumanie", „Viitorul", „Neue Freie Presse", „La Roumanie"[16], în cuvîntările sale de la întrunirile conservatorilor democraţi de la 30 martie 1908, de la Roman, de la Tîrgovişte (25 mai), Rîmnicu Vîlcea (21 mai), Piteşti (11 mai) ş. a.[17]. Explicaţii dau şi mulţi din numeroşii săi adepţi în discursuri sau în scris[18]. Toate justificau nu numai o disidenţă, dar şi un nou partid. Ca „disidenţă" adepţii lui Take Ionescu se manifestau, cum am văzut, mai demult. Mai ales ultima guvernare conservatoare dintre 1905—1907 pusese limpede în evidenţă nu numai existenţa unei grupări distinct takiste, dar şi forţa ei[19]. Organizarea noului partid s-a făcut după aceleaşi principii ca acelea ale P. N. L. şi Partidului Conservator, adică pe bază de cluburi locale, conduse de comitete, iar la centru un Comitet Executiv. Cel mai mare club era cel din Bucureşti (Comitetul său avea 1 preşedinte, 2 vicepreşedinţi, 4 directori, 1 casier, 3 secretari şi 40 membri, plus şefii organizaţiilor pe culori)[20].

Noul partid se organizează rapid, atrăgînd în rîndurile sale pe foarte mulţi din membrii organizaţiilor conservatoare din ţară şi din Capitală. La Dolj, Gorj, Vîlcea, Mehedinţi, Prahova, Tutova, Putna, Fălciu, Dîmboviţa, Tecuci, Neamţ, Botoşani, Romanaţi majoritatea conservatorilor trec în rîndurile takiştilor. La Bucureşti, aproape toţi alegătorii conservatori de la Colegiul al II-lea urmează pe Take Ionescu. Nici una din organizaţiile locale conservatoare nu rămîne neatinsă de ruptura adîncă ce se produsese în partid. Contingente mai mari sau mai mici trec în noua formaţiune, reorganizîndu-se în cadrul acesteia.

---

[16] *Partidul Conservator Democrat* ..., p. 13—17, 22—31.

[17] *Discursurile d-lui Take Ionescu* ..., p. 74—79, 131—132, 124—130, 96—103.

[18] Vezi, de pildă, interviul acordat de Al. Bădărău ziarului „Adevărul" în *Partidul Conservator Democrat* ..., p. 17—22. „Cauza principală care ne-a determinat la acest pas, scria ziarul «Opinia» din Iaşi (apud M. Iosa, Tr. Lungu, *op. cit.*, p. 236), a fost în primul rînd chestia de principiu, evoluţia ideii conservatoare, care nu se mai împăca cu concepţia strîmtă şi retrogradă a d-lui P.P. Carp şi a fruntaşilor grupării carpiste".

[19] G. Panu scria în „Săptămîna": „D.T. Ionescu avea deja partidul său de cel puţin trei ani, aş putea zice de şase ani, în Partidul Conservator, avea un partid în partid ... Partizanii săi sînt demult cunoscuţi" (an VIII, nr. 21 din 22 februarie 1908, p. 214).

[20] *Regulamentul Clubului Conservator Democrat din Bucureşti*, Bucureşti, 1908; *Statutele Clubului Conservator Democrat din Bucureşti*, Bucureşti, 1908.

„Munca am dus-o șaptesprezece ani înăuntru (Partidului Conservator — *n.n.*), declara Take Ionescu la 3 februarie 1908, acum îmi închipuiam că am s-o duc din afară, căci nu știam că o să veniți atîția cu mine ; m-am înșelat : o duc tot dinăuntru, aș putea spune că s-a isprăvit"[21]. Cu alte cuvinte Partidul Conservator întreg se mutase cu el. Oficiosul ieșean „Opinia" chiar comenta că doar în aparență P.C.D. era un partid nou ; în realitate el nu era decît vechiul partid „în forma lui modernă, evolutivă, mărit și fortificat prin noua generațiune de tineret"[22].

Prin proporții și implicații dezbinarea rîndurilor conservatoare din 1908 era cea mai însemnată de pînă atunci. Și nu era puțin lucru într-o istorie conservatoare aflată aproape neîncetat sub semnul frămîntărilor. Chiar dacă, mai mult sau mai puțin, conservatorii vor mai acționa de acum înainte împreună, ei nu vor mai putea da, în fața unor realități sociale și politice în continuă schimbare, o organizație politică unitară. „Sciziunea de acum e o mare nenorocire"[23] — aprecia gen. G. Manu, retras după fuziunea din aprilie 1907 în viața privată. De ea nu era P.P. Carp principalul vinovat, cum credea generalul, chiar dacă persoana acestuia precipitase lucrurile. Vinovate, dacă putem spune astfel, erau vremurile. Era clar că îndată ce se tulbura „echilibrul" social-politic existent — și revoltele de la 1907 aduseseră această tulburare —, Partidul Conservator se va resimți. Cu atît mai mult cu cît el își legase prea mult existența de o anume realitate agrară.

Partidul Conservator de sub șefia lui P.P. Carp resimte din plin urmările sciziunii, pierzîndu-și cea mai mare parte din baza electorală și fiind redus, cum spunea T. Ionescu, exagerînd, la ce erau junimiștii între 1901—1904. În interviurile acordate presei, fruntașii, conservatori rămași

---

[21] *Discursurile d-lui Take Ionescu* ..., p. 19.

[22] Apud M. Iosa, Tr. Lungu, *op. cit.*, p. 225.

[23] *Partidul Conservator Democrat* ..., p. 94. Cei care l-au părăsit pe Carp erau în marea lor majoritate nejunimiști, foștii săi adepți rămînîndu-i în genere credincioși. „Foștii conservatori luați în circa noastră — îi scria Lupu Costache de la Bîrlad lui Marghiloman —, acei ce au avut putere sînt cu takiștii" (Arh. St. Buc., fond *Al. Marghiloman*, dosar 233, f. 1).

alături de Carp[24] nu pot ascunde grava frămîntare și puternica lovitură ce s-a dat partidului. În presă, în întrunirile publice, Take Ionescu e învinuit de ambiție nemăsurată, de fals și declamatoriu democratism, de imoralitate și viciere a vieții publice, iar prietenii lui politici sînt considerați „disperații vieții noastre publice"[25]. Invinuirilor conservatoare le răspunde Take Ionescu prin interviurile sale în „Universul", „L'Independance roumaine", „Viitorul", le răspunde presa takistă acuzînd spiritul boieresc, de clasă, al carpiștilor, anchilozarea programatică, autoritarismul de potentat al lui P.P. Carp...[26]. Polemica, abia începută, se aprinde tot mai mult în anii următori, acaparînd întrunirile politice și electorale ale celor două partide, întreaga presă centrală și locală.

După ruptura takistă, conservatorii din jurul lui P. Carp depun eforturi stăruitoare pentru a se reface organizatoric[27]. La București, în cele patru culori electorale, la Craiova, Slatina, Giurgiu, Tîrgoviște, Călărași, Iași, Focșani, Buzău, Ploiești se organizează întruniri la care se duc să vorbească: P. Carp, N. Filipescu, Al. Marghiloman, T. Maiorescu, C.C. Arion, Barbu Delavrancea etc.[28]. Niciodată mai înainte nu întîlnim o atît de intensă activitate organizatorică a fruntașilor conservatori și o mai asiduă încercare de contact nemijlocit al conducerii cu organizațiile locale. Îndeosebi se remarcă N. Filipescu, neobosit în a strînge legăturile cu cei care rămăseseră în tabăra carpistă, în reorganizarea lor și în găsirea unor noi aderenți în rîndurile meseriașilor, al farmaciștilor, al pensionarilor militari etc. Filipescu poartă o intensă corespondență cu C. Meissner de la Iași, P. Bentoiu de la Constanța, V. Enibace de la Focșani, S. Orăscu de la Ploiești, N. Coandă de la Craiova, M. Mihăileanu de la Pitești,

[24] *Interviul d-lui N. Filipescu*, în „Conservatorul", an. VIII, nr. 303 din 22 ian. 1908; *Interview cu d. Gh. Gr. Cantacuzino*, în „Conservatorul", nr. 312 din 5 febr. 1908 (reprodus după „Viitorul").

[25] Vezi „Epoca", „Conservatorul", „La politique", „Reforma" etc. din ianuarie—februarie 1908.

[26] Vezi *Partidul Conservator Democrat* ..., p. 24—38; „La Roumanie", „Acțiunea", „Opinia" etc. din ianuarie—martie 1908.

[27] Arh. St. Buc., fond *Al. Marghiloman*, dosar 213/1910, f. 1.

[28] Vezi T. Maiorescu, *op. cit.*, f. 51, 58, 61; „Conservatorul", nr. 310, 312, 316, 318, 319, 331, 333, 341, 360 din 31 ianuarie, 3, 9, 12, 13, 27 februarie, 4 și 9 martie, 2 aprilie 1908.

Al. Niculescu de la Galaţi, N. Bărbulescu de la Buzău, C. Iorgulescu de la Rm. Sărat, toţi fruntaşi conservatori locali. „Nu voi cruţa nimic pentru a obţine rezultate favorabile" — îi scria el lui C. Meissner la 17 noiembrie 1909[29]. Mai puţin bogată (în 1909, bolnav, rămîne cinci luni în străinătate) dar nu mai puţin rodnică este şi activitatea lui Al. Marghiloman, care nu precupeţeşte fărîmituri din însemnata sa avere pentru a păstra şi cîştiga aderenţi politici. Cei doi outsideri la şefia conservatorilor îşi pregăteau astfel terenul viitoarei lor veniri politice. Activitatea fruntaşilor conservatori carpişti reuşeşte să refacă într-un fel organizaţiile politice ale partidului, destrămate prin ruptura de takişti, dar numeric nu poate acoperi decît cu totul parţial golul lăsat de conservatorii democraţi.

Viitorul părea să aparţină acestora din urmă. Expansiunea din primii lor ani de existenţă depăşea cele mai optimiste previziuni. „Înscrierile în partidul lui Take Ionescu, scria C. Bacalbaşa, se făceau în toate judeţele pe picior mare. În Bucureşti, adeziunile nu mai conteneau"[30]. Biograful atît de entuziast al lui Take Ionescu, C. Xeni, scria: „Organizaţii întregi trecură în provincie de partea lui Take Ionescu. Chiar oamenii care nu mai făcuseră politică îşi trimiteau cu entuziasm adeziunile .... O mişcare aşa de spontană, aşa de cordială pentru un om care nu primise puterea depăşea puterea de înţelegere a politicianismului zilei"[31]. Noul partid îşi făcea loc în corpul electoral rupînd nu numai din aderenţii conservatorilor, dar, cu mare succes, şi din aceia care tradiţional votau cu liberalii. De unde la început aceştia încurajaseră pe Take Ionescu pentru a slăbi Partidul Conservator, cu unitatea refăcută după fuziunea din aprilie 1907, repede ei i se vor împotrivi. Take Ionescu, de o vitalitate debordantă, în aceşti ani cucerea pretutindeni noi şi noi adepţi. Oratoria lui clară, logică, fără multe artificii şi foarte simpatică plăcea şi era ascultată. Mai tîrziu în vorbirea lui se va apleca spre confidenţe. Acum însă era înaripat, spontan, de o mare bogăţie de cunoştinţe, vorbe de duh şi sugestii. Totdeauna îndatoritor, gata să ajute pe oricine, capabil de sacrificii,

---

[29] Arh. St. Buc., fond *C. Meissner*, dosar VI/18, cuprinzînd scrisori adresate de N. Filipescu în anii 1908—1910, f. 3—16.

[30] C. Bacalbaşa, *op. cit.*, III, p. 187—188.

[31] C. Xeni, *Take Ionescu (1858—1922)*, ed. a III-a, Bucureşti, 1932, p. 192.

Take Ionescu își fascina partizanii*. Deosebirea dintre felul său de a fi și acela al lui P.P. Carp era mare și era numai în favoarea sa. Eliberat de chingile constrîngerilor „boierești" din rîndurile conservatorilor, Take Ionescu ajunsese „copilul răsfățat" al opiniei publice electorale. Săptămînal mergea dintr-un oraș într-altul, era foarte darnic în promisiuni și lumea îl întîmpina cu un entuziasm rar întîlnit**.

Evident, personalitatea liderului conservator democrat nu era suficientă pentru a determina doar prin ea însăși succesul noului partid. La mijloc nu era „rătăcirea opiniei publice", cum credeau ziarele liberale, nici slăbirea spiritului organizatoric la liberali, după aceleași ziare. G. Ibrăileanu explica succesul prin făgăduielile ademenitoare ale lui Take Ionescu de mărire a bugetului și reducere a impozitelor și caracterul oportunist al noului partid, „o coaliție de interese ale mai multor feluri de categorii de oameni", „o colectivitate"[32]. Explicația nu rezistă decît parțial, pentru că legătura cu bugetul se întîlnea și la celelalte două

* Iată cum îl caracteriza I. G. Duca: „Take Ionescu era bun, bun în toată puterea cuvîntului, nu a fost om care să bată la ușa lui fără să-și vadă durerea alinată sau nevoia împlinită, dînd cu aceeași dărnicie din tezaurul statului, ca și din punga lui. Cu drept cuvînt i s-a adus învinuirea de a fi inaugurat, cînd era la putere, nenorocita politică a «revărsării Nilului». Singura ei explicație, dacă nu justificare, este că ea nu era decît manifestația oficială a practicii de toate zilele din viața lui privată. Într-adevăr, acasă, la guvern și în opoziție era toată ziua cu mîna în buzunar. El plătea chiria cluburilor, el subvenționa ziarele partidului, el alimenta fondurile campaniilor electorale, el ajuta prietenii la nevoie, el plătea operațiile partizanilor bolnavi, iar cînd nu mai avea bani iscălea polițe în dreapta și în stînga, gira și pe cei solvabili și pe cei pentru care știa foarte bine că la urma urmei tot el va trebui să le achite datoria [...]. Acest om, care a cîștigat ca avocat mai mult decît toți contemporanii săi, a reușit astfel să ducă veșnic lipsă de bani și să fie dator pînă și la cămătarii de rînd" (I.G. Duca, *Amintiri politice*, vol. III, München, 1982, p. 113–114).

** Regele, care nu vedea deloc cu ochi buni nașterea unui al treilea partid de guvernămînt, îi spunea lui D. Greceanu: „Dumneavoastră, conservatorii, ați săvîrșit o mare greșeală politică: pe cînd L. Catargiu a fost destul de înțelept ca să atragă pe Take Ionescu în partidul ce-l conducea și, după cîte știu, n-a avut să se plîngă de faptul acesta, noua conducere a căutat să se despartă de el cînd avea mai multă nevoie de asemenea elemente încadrate în doctrina dumneavoastră. Azi Take Ionescu și-a luat libertatea de acțiune și, ambițios și talentat cum e, va deschide lupta mai cu seamă împotriva Partidului Conservator. Poate ar fi fost mai bine să-l răsfățați" (R. Seișanu, *Take Ionescu. Viața și opera sa*, București, 1930, p. 137).

[32] G. Ibrăileanu, *Partidele noastre politice, Opiniuni ale unui diletant*, în „Viața Românească", iulie 1909, p. 68–69.

partide, liberal şi conservator, cum ţinea s-o demonstreze în epocă N.Em. Teohari[33]. Acesta, la rîndu-i, găseşte explicaţia în ideile „realiste" ale noului partid (pătrunse de „simţul realităţii"), idei care se puteau aplica „atunci şi nu în viitor". O motivaţie singură, ca de obicei, nu există*. Celor de mai sus li se mai pot adăuga atracţia pe care totdeauna o exercită noul (în politică şi nu numai), mai ales dacă apare în forme promiţătoare, şi mărirea numărului „cetăţenilor alegători" (fapt atestat de catagrafiile electorale, mai cuprinzătoare de la an la an), adică a celor care făceau politică atunci. Creştere lentă, votul cenzitar rămînînd în fiinţă, dar constantă.

Întîmpinat cu ostilitate de conservatorii rămaşi credincioşi lui P.P. Carp, cu dezaprobare de către rege şi în curînd şi de liberali, cu o înţelegere (ezitantă) de socialdemocraţi**, partidul lui Take Ionescu se loveşte de o mentalitate a multora, potrivit căreia un al treilea partid de guvernămînt nu era necesar. Interesant că ea era prezentă nu numai la regele Carol I (căruia viaţa politică românească nu i se părea atît de maturizată încît să presupună mai multe partide, chiar dacă între cele două elemente nu este întotdeauna o legătură), ci şi la mulţi democraţi ai timpului***.

---

[33] N. Em. Teohari, *Partidul Conservator Democrat faţă cu celelalte partide*, în „Noua revistă română", nr. 22 din 4 octombrie 1909, p. 399.

* Vezi şi părerile lui M. Iosa şi Tr. Lungu, în *op. cit.*, p. 239–251.

** Socialiştii au observat de la început că P.C.D. era „un alt partid de guvernămînt, că nu era o întîmplare, ci „un semn al vremii", o necesitate a vieţii politice a momentului, dar că avînd în componenţa sa categorii sociale în genere neproductive, „bugetivore", nu putea fi un partid de cine ştie ce creativitate şi durată şi nici ieşind prea mult din apele conservatoare (vezi Alex. Luca, *Noul partid conservator democrat*, în „Viitorul social", nr. 9, aprilie 1908; articolul lui Leontin Iliescu din „România Muncitoare", an. III, nr. 48 din 27 ian. 1908, al lui Cr. Racovski din *idem*, nr. 74 din 5 februarie 1909—acesta, e adevărat, vede în takism doar un element de descompunere a aşa-zisele „partide istorice", articolul lui Wola, *Democratismul conservator*, în „Viitorul social", nr. 11–12, iunie-iulie 1908, p. 384 — şi urm.).

*** Pentru C. Stere nu era nevoie de al treilea partid de guvernămînt „deoarece, faţă de lipsa de rezistenţă a corpului electoral, colaborarea între Coroană şi opinia publică organizată — esenţa regimului parlamentar — nu se poate asigura decît prin perindarea la cîrma statului a două partide". Sigur, C. Stere, prietenul apropiat al lui I.I.C. Brătianu, îşi însuşea un punct de vedere liberal. G. Panu însă era independent şi nu gîndea diferit (ba chiar mai aspru la adresa noului partid). Pentru el P.C.D. era

Nici poziţiile ostile ale adversarilor politici, nici greutăţile nu împiedică partidul lui Take Ionescu să obţină remarcabile succese electorale. „A lua în ţară, ca şi în Capitală, toate locurile în opoziţie nu se mai pomenise în istoria noastră politică, scria C. Xeni[34]. Într-adevăr, faptul era fără precedent sub vot cenzitar, cînd administraţia „făcea" alegerile. Începutul s-a făcut la Iaşi, unde candidatul takist Gh. Lascăr îi înfrînge în martie 1908 pe D. Greceanu (candidat conservator) şi pe Gr. Buicliu (guvernamental). Şi aceasta la colegiu I Senat! Apoi N. Economu cîştigă cu 282 voturi o alegere parţială la Craiova în mai (liberalul Gh. Pleşa — 176 şi gen. Argetoianu — 70). Apoi, în două duminici consecutive, la 13 şi 20 decembrie 1909, conservatorii democraţi cîştigă la Vaslui şi Cîmpulung, iar la Bucureşti candidatul lor, Moruzzi, cîştigă la o diferenţă de 111 voturi faţă de conservatorul M. Deşliu. Pentru un loc de senator în Capitală, în martie 1909, în balotaj (Th. Rosetti, I. Bibicescu — liberal, C.I. Istrati, takist), cu toate că liberalii şi conservatorii s-au coalizat, C.I. Istrati îşi depăşeşte net adversarii. Din 10 alegeri parţiale, între martie 1908 — aprilie 1910, conservatorii democraţi cîştigă 7, liberalii 3, iar conservatorii lui P.P. Carp nici una[35]. Tăria partidului lui Take Ionescu era dovedită în chip spectaculos. La Congresul Partidului Conservator Democrat de la 7 iunie 1910, de la Bucureşti, vin peste 3 000 de delegaţi din toată ţara. Un redactor al ziarului „Adevărul" întreabă pe mulţi din ei ce speranţă au pentru că regele mai mult ca sigur va da guvernul lui Carp, ca să nu-i amărască bătrîneţile. Aproape invariabil ei au răspuns: „nu cerşim puterea de la rege, să vină Carp, noi voim să venim prin alegeri"[36]. Fermecătoare iluzie!

---

format din nemulţumirile personale şi interesate ale celor două partide existente. „În ţara aceasta nu mai este raţiune de a se mai înfiinţa un al treilea partid pe bazele celor două deja existente. Pentru ideile evolutive a[le] liberalismului şi a[le] conservatorismului, cele două partide existente sînt suficiente" (*D.A.D.*, şedinţa din 12 decembrie 1908, p. 135; George Panu, *Contra takismului*, în „Săptămîna", nr. 37 din 18 decembrie 1909, p. 577—579).

[34] C. Xeni, *op. cit.*, p. 208—209.

[35] Vezi I. Iosa, Tr. Lungu, *op. cit.*, p. 246—248.

[36] „Adevărul", an. XXIII, nr. 7453 din 9 iunie 1910.

VIII

FAȚĂ ÎN FAȚĂ CU PROBLEMA AGRARĂ ȘI CU NECESITATEA DEMOCRATIZĂRII REGIMULUI POLITIC*

Răscoalele țărănești din 1907 aduc din nou la suprafața vieții politice, de data aceasta cu toată violența și acuitatea, grava problemă agrară, una dintre permanențele societății moderne românești. În același timp, răscoalele resuscitează procesul de prefacere capitalistă a României, de dezvoltare a ei în sens modern burghez. Ele schimbă ceva în „perspectiva politică a țării", dau la iveală „drepturi și forțe noi"[1]. Partidele politice de guvernămînt au resimțit din plin fluxul nou provocat de urmările răscoalelor și în fața evidenței au fost silite, mai mult decît anterior, să dea un răspuns viabil problemelor evoluției societății românești. Procesul reformator, în genere încadrat pînă atunci interpretării strîmte a Constituției de la 1866 și redus la măsurile legislative menite să promoveze dezvoltarea firească a statului român, după 1907 iese din apele sale liniștite și se circumscrie unui ritm mai alert, mai îmbogățit în conținut. Reformele erau cerute de evoluția societății românești, de mersul înainte al capitalismului în România, de întărirea burgheziei**. Erau cerute de imensa masă a populației, de țărănime, a cărei sărăcie

---

* Aceste două probleme devin esențiale după 1907. De aceea asupra lor ne vom opri cu insistență în continuare.

[1] *Evenimentele de acum*, în „România Muncitoare", an. III, seria a II-a, nr. 49 din 3—10 februarie 1908.

** „Soarta burgheziei noastre — sublinia cu deplin temei G. Diamandi — este strîns legată de aceea a țărănimii și de dreptul ei de vot" (în „Revista democrației române", an. I, nr. 44 din 16 ianuarie 1911, p. 1718).

sporea pe măsură ce anacronismul repartiției pământului și al menținerii unui sistem electoral cenzitar devenise tot mai evident. De aceea, se și poate observa cu ușurință faptul că după răscoalele din 1907 problema revizuirii Constituției țării, a democratizării prevederilor sale, în căutarea unui echilibru între conținut și formă, este tot mai actuală*. Un rol deosebit de important în impulsionarea acțiunilor de dezanchilozare a vieții de stat, de propulsare a acesteia pe coordonatele unei trăiri capitaliste, și, în același timp, de îmbunătățire a situației maselor, îl au proletariatul și organizațiile sale politice de clasă. Prin întreaga sa acțiune teoretică și practică proletariatul, clasa cea mai înaintată, împinge societatea românească spre democratizare. Chiar dacă propunerile sale de reforme, devansînd net pe cele liberale**, nu se materializează în dezbaterea organelor de conducere ale țării, ele vor antrena masele largi, conștientizîndu-le, vor lovi în opoziția contra reformelor, susținînd astfel mersul lor înainte.

Cum era de așteptat atitudinile și programele partidelor de guvernămînt nu răspund în aceeași măsură și prin aceleași mijloace necesităților reformatoare. Dacă mai înainte diferențele dintre partidele Liberal și Conservator nu erau mari, căci ambele se mențineau pe platforma îmbunătățirii cadrului socio-politic existent și nu transformării lui prin reforme mai adînci, treptat deosebirile sporesc pe măsură ce liberalii preiau inițiativa unor acțiuni reformatoare net capitaliste.

---

* „În văpaia de la 1907, spunea Take Ionescu în Parlament în 1914, s-a născut și ideea că nu se poate spori proprietatea țărănească — firește în dauna proprietății mari — numai pe cale evolutivă, ci că trebuie o măsură mai radicală, care nu poate să fie decît exproprierea" (*D.A.D.*, sesiunea ordinară 1914, nr. 42, ședința din 22 aprilie 1914, p. 806).

** Dacă pînă atunci mișcarea socialistă ceruse în problema agrară răscumpărarea de către stat a marii proprietăți funciare și arendarea ei țăranilor, în Proiectul de program al Uniunii Socialiste din România, publicat în decembrie 1907, se prevede „exproprierea silită a tuturor proprietăților mari care întrec cifra de 300 ha fie și prin răscumpărare". Pămîntul răscumpărat urma să formeze un fond funciar național și să fie arendat țăranilor cu o dobîndă de maximum 5%. În domeniul politic, urmînd un mai vechi deziderat, se înscria în programul socialist acordarea votului universal egal, direct și secret la Cameră, județ și comună pentru cetățenii de la 20 de ani în sus și desființarea Senatului (vezi „România Muncitoare", an. III, seria a II-a, nr. 41 din 9—16 decembrie 1907 și nr. 42 din 16—23 decembrie 1907; Ion Iacoș, *Partidul muncitorilor din România în viața social-politică a țării (1893—1910)*, Ed. Politică, București, 1973, p. 41; Ion Mamina, Vasile Niculae, *op. cit.*, p. 104—105.

Încă în timpul răscoalelor, guvernul Partidului Național-Liberal, instaurat cu unanimul consens al factorilor politici răspunzători și cu sprijinul conservatorilor, anunță printr-un Manifest, la 12 martie 1907, măsuri privind învoielile agricole, Casa rurală, asociațiile țărănești, arendarea proprietății statului direct la țărani, desființarea trusturilor arendășești etc.[2]. Aceste măsuri însemnau mult mai mult decît prevederile programului liberal din decembrie 1906 și constituiau începutul unei radicalizări, în chip oficial, a curentului de idei liberal.

La întrunirile parlamentarilor liberali necesitatea unei noi repartiții a pămîntului și schimbării regimului electoral ajunge a fi un permanent subiect de discuții[3]. În Cameră Titu Frumușanu[4], C. Stere[5], I.G. Duca[6], de pildă, se referă deschis la această schimbare. I. I. C. Brătianu, pe care acest curent de radicalizare îl propulsează spre șefia guvernului și a partidului liberal, se simte dator să abordeze direct cele două probleme, esențiale atunci pentru viața internă a României*. Soluțiile concrete încă nu sînt îndrăz-

---

[1] „Monitorul oficial", nr. 278 din 13 martie 1907.

[2] *D.A.D.*, Sesiunea ordinară 1907—1908, nr. 7, ședința din 22 noiembrie 1907, p. 23.

[3] *Ibidem*, nr. 20, ședința din 24 noiembrie 1907, p. 317.

[4] „Vădit, o împroprietărire bazată pe o expropriere silită ar fi un mijloc foarte radical și nu mă îndoiesc că în anumite condițiuni acesta ar fi și mijlocul cel mai eficace" (*Ibidem*, nr. 29, ședința din 6 februarie 1908, p. 512).

[5] Lăsînd la o parte alte considerații, judecînd exclusiv din punct de vedere economic, I. G. Duca socotește și el că „chestiunea agrară constă mai cu seamă într-o anormală repartițiune a proprietății noastre". Deocamdată el se ferește să propună „o împroprietărire în masă, idee care seduce pe mulți", și cere o „împroprietărire selecționată", căci „țării nu-i este indiferent ce fac țăranii cu pămîntul care li se dă prin împroprietărire" (*Ibidem*, sesiunea ordinară prelungită, nr. 59, ședința din 10 martie 1909, p. 777).

* „Sîntem și noi proprietari și negăm oricărui alt partid dreptul de a vorbi exclusiv în numele proprietății mari — îi răspundea el lui N. Filipescu, în Parlament. Și tocmai de aceea, fiindcă avem grija proprietății mari, am crezut că trebuie să împiedicăm ca la orice moment al evoluțiunii noastre sociale și politice să nu-și piardă prima și esențiala facultate a unei instituțiuni sociale, adică aceea de a se adapta nevoilor societății în care există" (*Ibidem*, sesiunea ordinară 1907—1908, nr. 10, ședința din 26 noiembrie 1907, p. 61—62). Aceeași idee la adresa lui P.P. Carp: „Proprietatea mare își are rostul ei deosebit, după ceea ce înseamnă acest cuvînt în gura fiecăruia din noi. Dacă prin proprietatea mare înțelegem ceea ce există în alte state sub acest nume, proprietate de 500 sau 1000 de hectare, aceasta este admisibil; cînd însă proprietatea ajunge la zece mii de hectare, atunci, în limba țărilor civilizate, nu se mai numește pro-

neţe, dar se simţea că nu vor mai întîrzia, căci în epocă începea să devină limpede „că aşezămintele acestui stat şi că viitorul acestui neam nu vor fi trainic şi temeinic aşezate decît atunci cînd, cu inima întreagă, întreaga masă a ţărănimii conştientă şi mulţumită va participa la viaţa naţională".

În faţa propunerilor de măsuri ale liberalilor, conservatorii nu vin imediat cu propriile lor soluţii. Se mulţumesc să declare că vor da concurs necondiţionat guvernului — prin Take Ionescu şi I. Lahovari — în vreme ce P.P. Carp îşi arăta rezervele sale faţă cu o legiferare „sub presiune". Ca o recunoaştere a poziţiei lui axată fără înconjur pe interesul marilor proprietari, la 25 martie 1907 P. P. Carp este ales, cum am văzut, preşedinte al Societăţii Agrare*. Tot ca o recunoaştere a acestei poziţii, ca şi a autorităţii sale de om politic de suprafaţă, se înscrie şi alegerea lui ca preşedinte al Partidului Conservator. Dar prin fuziunea tuturor conservatorilor, impusă de împrejurări, nu se realizează şi o unitate de vederi programatice. Take Ionescu şi adepţii săi din partid împărtăşeau, pînă la un punct, concepţia liberală asupra rezolvării problemei agrare**. Alţi conservatori, precum I. Lahovari, recunoşteau acuitatea chestiunii agrare, acceptînd măsuri de îmbunătăţire ceva mai largi decît cele preconizate oficial de conducerea partidului[7].

O notă aparte aduce C. Garoflid, conservator acum fără suprafaţă şi influenţă în partid, care încerca să fundamenteze ideea că pe trupul de proprietate moşierească s-ar putea altoi sistemul de exploatare capitalistă şi propunea

---

prietate mare, ci proprietate latifundiară. Şi nu cunosc nici o operă sociologică, care să apere proprietatea latifundiară. (*Ibidem*, nr. 16, şedinţa din 11 decembrie 1907, p. 184).

* „Societatea Agrară" se înfiinţase la 14 decembrie 1900 (pentru „dezvoltarea şi ocrotirea proprietăţii", fireşte, proprietatea mare). Primul preşedinte: D. Şt. Greceanu; printre membrii fondatori: I. Argetoianu, I. Cămărşescu, C. Cantacuzino-Paşcanu, G. Mavrocordat, I. Otetelişanu, N. Oroveanu, C. Pariano, I. Plesnilă, Sava Şomănescu, G. Vlădescu, C. G. Vernescu (vezi *Statutele Societăţii agrară a marilor proprietari*. Bucureşti, 1901, p. 3—4, 5; Arh. I.S.I.S.P. de pe lîngă C.C. al P.C.R., fond 52, dosar 4824, f. 287.)

** „Take Ionescu avea păreri cu totul opuse celor ale noastre, în special în chestia agrară" — declara generalul G. Manu (vezi „Adevărul", an. XX, nr. 6611 din 23 ianuarie 1908).

[7] Vezi Ion N. Lahovari, *Chestiunea agrară în România*, Bucureşti, 1907.

o serie de măsuri pentru organizarea economiei rurale (mai ales a micii proprietăți): reducerea latifundiilor cu o slabă productivitate tocmai datorită întinderii lor prea mari, și chiar exproprierea unei suprafețe de circa 500 000 ha[8]. La dreapta unor astfel de păreri se situa influenta grupare Cantacuzino, care nu accepta nici o atingere de mare proprietate[9].

Ajuns șef al conservatorilor, P. P. Carp, sprijinit de junimiști și de adepții lui N. Filipescu, după ce refuză o conlucrare cu liberalii*, propune întregului Partid Conservator un program agrar care era în mare parte un punct de vedere al marilor proprietari conservatori. Recunoscînd „starea de inferioritate" a țăranului față de proprietatea moșierească, programul lui Carp, privind întocmelile agricole, crearea de fînețe artificiale, băuturile spirtoase, notariatul rural și o nouă organizare administrativă**, dădea un răspuns „moșieresc" acutei chestiuni rurale, vizînd schimbări nesubstanțiale și mai ales excluderea oricărei tentative de expropriere a marilor moșii***. Doar proiectul de reformă administrativă, reluare a celui propus încă din 1888, prin intenția sa de descentralizare și de scoatere a administrației de sub influența politică, aducea un element constructiv sortit însă să nu se materializeze, căci împotriva lui se ridicau nu numai liberalii, ci și conservatorii înșiși. Programul lui P. P. Carp nu răspundea unei cerințe esențiale, adică nu reprezenta rezultanta convingerilor din dreapta și din stînga partidului și nu se manifesta pe direcția acestei rezultante. Ulterior P. P. Carp e nevoit treptat să cedeze mult din atitudinea lui rigidă, ajungînd la o înțelegere cu liberalii pe baza măsurilor pro-

---

[8] Constantin A. Garoflid, *Păreri în chestia agrară*, București, 1907; idem, *Problema agrară și dezlegarea ei* (aceasta din urmă lăudată de C. Dobrogeanu-Gherea).

[9] Gh. Gr. Cantacuzino, *Cinci discursuri politice. 1907—1908*, București, 1908.

* Propus de guvern, împreună cu I. Lahovari și T. Ionescu, pentru a colabora la studierea proiectelor de legi în cadrul Comisiei parlamentare, printr-o scrisoare adresată lui D. A. Sturdza, P. P. Carp refuză, arătînd că o colaborare nu constă în studierea legilor inițiate de guvern, ci în studierea „împreună" a soluțiilor (C. Gane, *op. cit.*, vol. II., p. 357).

** Vezi „Conservatorul", an. VII, nr. 240, 241, 242, 249 din 31 octombrie — 11 noiembrie 1907.

*** „Marii proprietari înțeleg a porni cea mai teribilă cruciadă împotriva unor reforme care ar putea atinge pe cît de departe privilegiile lor" — scria „România Muncitoare", an. III, seria a II-a, nr. 29 din 16—23 septembrie 1907.

puse de cei din urmă*. O înțelegere care a accentuat caracterul de compromis al programului agrar al guvernului liberal. Împotriva ei s-a ridicat mai ales mișcarea socialistă. „România Muncitoare" considera acordul intervenit între liberali și conservatori drept „un complot... de trădare a intereselor țărănimii, cu repercusiuni grave asupra politicii fără busolă a partidului liberal".

În realitate, politica liberalilor nu era fără busolă. Ea urmărea, cum spunea I. I. C. Brătianu, „reorganizarea vieții rurale". De aici un complex de măsuri care însă nu îndrăzneau prea mult. Se propuneau îmbunătățiri, nu răsturnări de situații[10]. Pînă la urmă eficiența legislației liberale dintre 1907—1910 a fost slabă, și conservatorii contribuiseră nu în mică măsură la sporirea acestei ineficiențe. În Partidul Conservator pur moșierimea va rămîne elementul preponderent. Continuau să fie în acest partid o sumă de intelectuali, o mică parte din orășenime (termen intenționat foarte vag). Dar aceste categorii nu dădeau tonul[11].

Partidul lui P.P. Carp — scria „România Muncitoare" — „reprezintă azi tot mai mult tendința de a deveni port-drapelul intereselor marilor proprietari, chiar și al acelora înscriși în partidul liberal"[12]. C. Banu în Parlament considera și el că în Partidul Conservator sînt „o sumă de boieri". Nu nega însă prezența lor și la liberali. Dimpo-

---

* La legea privind învoielile agrare conservatorii acceptă principiul minimului și maximului de arendă, împotriva formării trusturilor arendășești, dar impun crearea unei comisii mixte regionale, care stabilea o medie a prețurilor pe trei ani, îngreunînd astfel accesul țăranilor la pămînturile arendate; la legea islazurilor comunale se opun cu îndărătnicie acceptării unei servituți asupra marilor proprietăți în favoarea pășunatului, considerînd-o un atac adus dreptului de proprietate (în fapt și era, potrivit Constituției), zădărnicind pînă la urmă eficacitatea legii prin așezarea ei pe baza contractului de bună voie între obștiile țărănești, în calitate de cumpărători, și marii proprietari, în calitate de vînzători etc. „O alianță cu conservatorii — scria «România Muncitoare» — devine fatală, exclude de la început posibilitatea unei legiferări serioase și radicale în folosul țărănimii" (nr. 29 din 16—23 septembrie 1907). Vezi, pe larg, legiuirile liberale și atitudinea conservatorilor față de ele în *Istoria parlamentului* ..., p. 381—429.

[10] *D.A.D.*, sesiunea ordinară 1910—1911, nr. 12, ședința din 29 noiembrie 1910, p. 97.

[11] G. Ibrăileanu, *Partidele noastre politice (Opiniuni ale unui diletant)*, în „Viața Românească", an. IV, nr. 7, iulie 1909, p. 65.

[12] „România Muncitoare", an. II, seria a II-a, nr. 29 din 16—23 septembrie 1907.

trivă[13]. Evident, fiind partid de guvernămînt, Partidul Conservator trebuia să dea răspuns tuturor chestiunilor ivite. Însă ce fel de răspuns dădea? Nu deosebit de cel al liberalilor, sau nu mult deosebit de al acestora, pînă cînd problema agrară nu devine extrem de acută. Dar după aceea, după o furtună socială ca aceea din 1907? Marghiloman spunea că marea proprietate va dispare numai după ce se va fi ridicat o industrie în țară, se vor fi ridicat pături sociale care să-i ia locul. Deocamdată marea proprietate „îndeplinește o funcțiune socială pe care nici o altă pătură în România nu este în stare să o îndeplinească"[14]. Or, tocmai aceasta era. Marea proprietate nu mai îndeplinea decît rolul de frînă în calea dezvoltării economice și sociale a țării. Pentru toată lumea politică devenise în sfîrșit clar că chestiunea socială era în primul rînd o chestiune de repartiție a proprietății și de regim al contractelor agricole. Pentru conservatorii puri nu. Ea continua să fie una de educație, de administrație. Pentru N. Filipescu era și una de producție, de înaintare a tehnicii agricole[15]. Incontestabil era și aceasta, dar tot în strînsă dependență de repartiția pămîntului și de regimul de muncă. „Omul e rău, nu împrejurările sînt rele" păreau să spună conservatorii. De aceea, reformele trebuiau să aibă în vedere predilect „îmbunătățirea morală a omului" și nu schimbarea situației lui materiale. C. Banu numea aceasta o concepție „pesimistă" poate pentru că n-avea șanse de izbîndă.

După ce situația agrară își arătase sîngeros chipul real în izbucnirea din 1907 nu se mai putea spune ca P.P. Carp: „[proprietatea mare] eu cred că este un bine, eu cred că este o necesitate: o necesitate nu numai pentru clasele conducătoare ale unei țări, dar o necesitate chiar pentru pătura țărănească". Și nici că împărțirea ei ar „ni-

---

[13] *D.A.D.*, sesiunea ordinară 1908—1909, nr. 13, ședința de la 11 decembrie 1908, p. 112. Al. Marghiloman ținea să răspundă acestei aserțiuni: „conservatorismul nostru, d-nii mei, nu îmbrățișează interesele unei clase; el îmbrățișează interesele tuturor claselor". Și Marghiloman exemplifica cu legiurile date de conservatori pentru țărani, cu cele date pentru meseriași. El repudia filiațiunea istorică „ca singură legitimare a partidelor" și considera Partidul Conservator, în forma lui modernă, ca pe unul ce a căutat să se acomodeze „de toate nevoile pe care evoluțiunea țării le-a semnalat". Și aceasta „de multe ori cu întîietate asupra partidului liberal" (*Ibidem*, nr. 14, ședința din 12 decembrie 1908, p. 130).

[14] *Ibidem*, p. 130.

[15] *Ibidem*, sesiunea ordinară 1910—1911, nr. 9, ședința din 25 noiembrie 1910, p. 47 și urm.

mici progresul social"*. Nu numai părea, dar şi era un nonsens, chiar dacă în practică susţinerea acestei idei este fatal atenuată. Implicit o axare categorică alături de marii proprietari ducea în planul drepturilor politice la menţinerea cadrelor existente. Marghiloman definea democraţia ca „asocierea din ce în ce mai precumpănitoare a poporului la guvernarea statului". Dar cum putea fi democraţia „operantă şi legitimă", se întreba el? Fiind „instruită şi luminată". Altfel „o democraţie neinstruită, neluminată, cînd ar avea un rol precumpănitor într-un stat, ar fi instrumentul de tiranie cel mai odios, ori anarhia cea mai imbecilă". Cu alte cuvinte, pînă a ajunge la „democraţie" trebuia mai întîi să se dea poporului posibilitatea de a fi luminat. Al. Marghiloman răsturna însă lucrurile. Cum demonstrează istoria, luminarea popoarelor prin civilizaţie şi cultură se poate face numai într-un regim democratic**. Or pentru aceasta masele trebuiau să aibă, ca expresie a „suveranităţii naţionale", drept de vot, un drept din ce în ce mai larg. Conservatorii se temeau însă de orice lărgire, care, firește, ar fi implicat şi modificarea Constituţiei. I. Lahovari dă şi o explicaţie a acestei temeri, legînd-o, era fatal, tot de marea proprietate. În momentul cînd colegiul unic s-ar fi emancipat, spunea el, „veţi şti că s-a dus proprietatea mare în ţara românească". Şi mai grav, accentua el, ea se va duce nu progresiv, prin efectul legii succesiunilor, al acţiunii Casei rurale, ci „prin violenţă, prin anarhie, prin spoliaţiune şi prin nedreptate". Pînă la urmă totul se învîrtea, în orientarea programatică a conservatorilor puri, în jurul marii proprietăţi. Interesele ei erau răsfrînte asupra tuturor celorlalte prevederi. Teoretic cel puţin, faptul apărea şi mai pregnant decît mai înainte de 1907.

La conservatorii democraţi îşi dăduseră mîna toate categoriile sociale, de la mari proprietari şi mare burghezie (termenul este impropriu pentru această epocă şi-l folosim pentru a face astfel distincţia de mica burghezie) la mica burghezie, inclusiv rurală. Era o coaliţie de interese mo-

---

* Vezi şi discursul lui P. P. Carp din Cameră de la 4 decembrie 1909 unde reia programul anunţat în toamna lui 1907 (*Ibidem*, p. 388 şi urm.).

** Numeroase cercetări mai vechi (ca să nu vorbim de cele noi), dintre care ale lui Taine, Edmond Scherer, Harold Laski sau, dintre cele româneşti, pe cele datorate, de pildă, lui P.P. Negulescu (*Destinul omenirii*, Bucureşti, 1939, vol. I, p. 150 şi urm.) pun tocmai această idee în relief.

mentane a unor straturi sociale diverse. Take Ionescu teoretiza faptul cu ideea că partidele nu trebuie să fie alcătuiri pe clase sociale, căci atunci nu mai sînt organisme politice viabile, „nu mai poate continua unul munca celuilalt", și partidele devin „caste despărțite prin șanțuri și atunci n-avem partide, avem doar clici vrăjmașe"[16]. În realitate nu era vorba de o puritate de clasă, nici celelalte partide n-o aveau, ci de predominanța uneia asupra alteia într-o alcătuire politică ad-hoc. La conservatorii democrați care era aceasta? Era burghezia bugetară, orășănimea a cărei muncă era răsplătită din buget sau care avea raporturi cu bugetul statului. Era vorba de o burghezie puțin constructivă în cîmpul economic, de acea „birocrație" a regimului de atunci, cum o numeau socialiștii[17], interesată — în chip firesc — de a ocupa funcții și a lua o cît mai mare parte din buget. Moșierimea nu va juca în Partidul Conservator Democrat decît un rol de moderator, mai mult sau mai puțin important, în funcție și de conjunctura politică dintr-un moment sau altul. Eterogenitatea compoziției sociale a P.C.D. va determina o atitudine programatică ezitantă și conjuncturală. „Așezarea ideilor conservatoare pe temelia democratică a țării" — după expresia lui Take Ionescu[18] — a fost înțeleasă în practica vieții politice prin adoptarea unor soluții de „cumpănă" între cele liberale și conservatoare, oscilante și lesne de interpretat de la stînga sau de la dreapta. Take Ionescu și prietenii săi apropiați au urmărit să transforme Partidul Conservator „într-un partid conservator european", care, pe temelia conservării sociale, să încorporeze spiritul democratic al vremii* și au recunoscut că îndemnul spre o atare inițiativă a venit cu răscoalele țărănești de la 1907[19].

---

[16] *Ibidem*, p. 100.

[17] „Viitorul social", an I, nr. 9 din aprilie 1908, p. 162; „România muncitoare", an III, seria a II-a, nr. 49 din 3—10 februarie 1908.

[18] „Adevărul" an XX, nr. 6 623 din 5 februarie 1908.

* „Ținta mea, declara Take Ionescu, este a moderniza Partidul Conservator, cum au făcut englezii, a-l adapta necesităților actuale ale societății românești și a-l transforma ca compunere trebuinței acesteia", în *Partidul Conservator Democrat. Istoricul constituirii lui*, p. 26.

[19] *Ibidem*, p. 28—29, 33, 93. „În fața răscoalelor, în chestia reformelor, am crezut că adevărata datorie a Partidului Conservator este ca să se pună pe al doilea plan orice idee și preocupare de partid [...] Eu cred, însă, adînc, și o cred de mulți ani, că în fața partidului liberal, care fatal merge tot mai mult spre stînga, trebuie un partid de conservare socială, dar democratic în compunerea lui [...] și reformator în concepția lui; cu alte cuvinte un partid conservator european". (*Ibidem*, p. 29—30).

„Nici reacționarism, nici revoluție". Ce voia să „însemne împerecherea de cuvinte „conservator" și „democrat" o spunea Take Ionescu în Parlament, recunoscînd totodată că ea nu era o invenție de a lui ci a conservatorilor englezi. După el, democrația era mai mult decît un principiu, era „o atmosferă" la care orice ființă sau instituție trebuia să se adapteze „căci altmintrelea moare înăbușită!". Ideea conservatoare, ca să poată trăi, trebuia dusă în toate straturile sociale și trebuia adaptată tuturor nevoilor (deci și noilor nevoi). Prin aceasta Take Ionescu stabilea o deosebire de metodă între partidul său și cel al lui Carp. Dar era și una de doctrină, de program? Era, după cum spunea Take Ionescu, în sensul că ei, conservatorii democrați, voiau treptate reformări ale sistemului politic, pe care conservatorii le respingeau. Dar dacă aceste reformări ar fi fost admise de conservatori, atunci s-ar mai fi despărțit de ei? N-o spune lămurit, dar reiese totuși că nu s-ar fi despărțit (cel puțin nu din acest motiv, căci ambiția l-ar fi îndemnat oricum s-o facă). În întovărășirea cuvintelor de „conservator" și „democrat", aplicată la noua grupare, el recunoaște „ceva reacțiune" în contra unor idei „care de astă dată n-ar mai exista în lupta dintre partide (ca în 1884 cînd s-au despărțit junimiștii), dar ar persista în lupta dintre elementele aceluiași partid"[20]. Take Ionescu nu uita și nu va uita că a fost și continua să mai fie conservator. Dar el nu admitea unui partid conservator „o politică negativă". În fața tuturor problemelor pe care o societate le pune, pe care le aduc împrejurările și asupra cărora nu este cineva stăpîn, „partidele politice trebuie să-și aibă soluțiunile lor pozitive". Și ele nu trebuiesc luate în întrecere cu celălalt partid (aceasta ar fi „desfrîul anarhic al ideilor"), ci prin cercetarea realității cu experiența și învățămintele trecutului[21]. Creînd Partidul Conservator Democrat, Take Ionescu era convins că a înlocuit „o organizațiune moartă prin alta vie", care a preluat „apărarea ideilor conservatoare" din mîna „neputinței veșnic biruite"[22]. La Galați spunea ascultătorilor săi că ei pot înțelege

---

[20] *D.A.D.*, sesiune ordinară 1908—1909, nr. 12, ședința de la 9 decembrie 1908, p. 85—86.

[21] *Discursurile d-lui Take Ionescu, șeful Partidului Conservator Democrat, rostite în ședințele Camerei Deputaților de la 24 și 30 noiembrie 1910*, p. 21—22.

[22] *Discursurile d-lui Take Ionescu de la 20 ianuarie — 22 iunie 1908*, p. 19. (Discursul de la Congresul din 2 februarie 1908).

foarte bine de ce Partidul Conservator s-a transformat în conservator-democrat, deoarece la Galaţi, mai mult decît în oricare colţ al ţării, afară de Capitală, „s-a transformat mai repede societatea românească"[23]. Aşadar, un Partid Conservator trebuia „să scoată toate forţele vii din sînul poporului şi să îmbrăţişeze toate ideile înaintate"[24]. Însă, şi corectivul urma imediat: „cu spirit de discernere pentru a nu tulbura ordinea în stat". Deviza Partidului Conservator-Democrat era: „nici reacţionarism, nici revoluţie"*.

Noul partid conservator nu-şi fixează un program limpede şi mai ales nu dintr-odată. Liberalilor le apărea ca „un ceva mereu cîrpit", cum se exprima „L'Independance Roumaine". Conservatorii democraţi s-au mulţumit să enunţe doar soluţii, a căror aplicare depindea de împrejurări. Propriu-zis, Take Ionescu şi alţi lideri ai noii formaţiuni s-au pronunţat asupra tuturor chestiunilor, dar au evitat răspunsuri precise. Mai mult, nu va exista o unitate deplină în chipul de pronunţare asupra aceloraşi probleme între liderii conservatori democraţi. La început, aceasta apărea ca o abilitate. Take Ionescu declara că partidele n-au nevoie în opoziţie de programe complete. Abia odată cu venirea la guvern îşi propun măsuri pe nevoile momentului. Însă lipsa unei pronunţii mai precise lăsa locul unei tactici de oportunism politic. Pria aceasta noii formaţiuni? „Tactică abilă, extrem de abilă, scria Ion Arnota — dar aşa de abilă încît devine periculoasă"[25]. Nu era însă vorba de o tactică voită. La mijloc era, de la început, greutatea de a fixa un program anume din cauza eterogenei compoziţii sociale a Partidului Conservator Democrat.

La primul congres de la 3 februarie 1908 Take Ionescu fixa principiile acestui program: lărgirea actualelor categorii electorale, rezolvarea judicioasă a chestiunii agrare, intro-

---

[23] *Ibidem*, p. 31; vezi şi p. 73 (discursul de la Roman, din 30 martie 1908).

[24] N. Em. Teohari, *Partidul Conservator Democrat faţă de celelalte partide*, în „Noua revistă română", vol. 6, nr. 22 din 4 octombrie 1909, p. 341.

* „Noul partid a îmbrăţişat într-adevăr democratismul, l-a îmbrăţişat însă ca sistem organizat şi aplicabil, nu ca explozia unei pasiuni, ca o forţă dezordonată care dărîmă tot ce întîlneşte în cale" *(Ibidem)*.

[25] *1907*, an I, nr. 3 din 14 decembrie 1909, p. 62.

ducerea inamovibilității în personalul administrativ etc.[26]. Ulterior, principiile enunțate în 1908 vor fi materializate în propuneri concrete încadrate dezbaterii largi asupra reformelor declanșate de forțele democrate, de mișcarea muncitorească în primul rînd. Ele vor fi însă jumătăți de măsură.

În Parlament, în decembrie 1908, Take Ionescu propunea în materie electorală un sistem de trepte: una ar fi fost contopirea colegiilor I și II, lăsînd pe al III-lea așa cum era; altă treaptă ar fi colegiul unic, „dar cu o altă dozare, pentru ca elementele necultivate politicește să nu înăbușe pe celelalte"[27]. În domeniul agrar și el crede că singurul mijloc pentru a așeza mai bine viața economică a țăranului era „ca proporțiunea dintre proprietatea mică și proprietatea mare să se schimbe în folosul proprietății mici"*.

Doi ani mai tîrziu, Take Ionescu, în Parlament și tot într-o discuție la adresă, ținea să revină asupra părerilor sale în cele două chestiuni esențiale ale timpului. El respingea votul universal, căci ar fi fost „sau cezarism sau anarhie". Take Ionescu se oprește la două colegii. Ele „ne-ar da un teren mai larg, ne-ar da putința să introducem și reprezentarea minorităților"[28].

În chestiunea agrară, șeful conservator-democrat face o serie de constatări critice la adresa reformelor liberale de după 1907, observîndu-le și el slaba eficiență; propune unele corective, ca, de pildă, preluarea de către stat a

---

[26] „Adevărul", an XX, nr. 6622 din 4 februarie 1908; vezi și *Congresul conservator democrat*, în „România Muncitoare", an III, nr. 50 din 10—17 februarie 1908 și vezi Wola, *Democratismul conservator*, în „Viitorul social", nr. 11—12 din iunie-iulie 1908, p. 387, 401.

[27] *D.A.D.*, ședința ordinară 1908—1909, nr. 12, ședința din 9 decembrie 1908, p. 86.

* În loc de a se rupe treptat din proprietatea mare circa 300 000 ha, cum urma a se face prin legea islazurilor, „era mai bine să faceți sforțări și mai mari pentru altceva, pentru a rupe deodată un bloc de 500—600 000 hectare de proprietatea mare și a-l trece la proprietatea mică, fie vînzîndu-l în loturi mici sau arendîndu-l la cultivatorii de pămînt". Modalitatea pe care o propunea era preluarea de către stat a pămîntului ipotecat la Creditul funciar rural prin substituirea statului ca datornic în locul proprietarilor, fără nici o emisiune nouă. El nu excludea exproprierea, însă restrînsă de posibilitățile de plată a despăgubirii, însoțită de garantarea proprietății prin „justa și prealabila indemnitate", fixată de justiție.

[28] *Discursurile d-lui Take Ionescu, șeful Partidului Conservator-Democrat, rostite în ședințele Camerei Deputaților de la 24 și 30 noiembrie 1910* ..., p. 19—25.

1% din dobînda Casei Rurale. Dar mai departe nu merge. Din discursul său transpare îngrijorarea în fața puternicei presiuni la care chestiunea rurală supunea societatea românească*, ca și, cel puțin pentru moment, neputința oamenilor de stat de a evita ciocnirea intereselor dintre marii proprietari și țărani. Pentru că, observă el, societatea românească are „o tranziție prea mare de la cap pînă la picioare", „prea mari contradicțiuni", „prea mari opuneri între clasele sociale" și nu are „lanțul de clase sociale care dă o societate sănătoasă". Și în acest context, Take Ionescu regretă slaba prezență a unei burghezii rurale în România[29].

Între timp, în sînul P.N.L., în fruntea căruia ajunge I. I. C. Brătianu, curentul de stînga, animat și condus de foștii generoși, se pronunță cu tot mai multă tărie pentru ridicarea operei reformatoare pe o treaptă superioară, pentru adaptarea concepțiilor politice doctrinare ale liberalilor la cerințele cu adevărat stringente ale realității social-politice românești. Încă din timpul răscoalelor din 1907 „generoșii" au pus problema votului universal. I. Radovici propune să se folosească momentul și să se ceară conducerii P.N.L. realizarea acestei reforme[30]. În octombrie 1909 C. Stere publica în „Viața Românească" studiul „Pe tere-

---

* „D-lor, să nu ne facem însă iluzie; chestiunea agrară și încă sub forma ei mai largă, chestiunea țărănească, va rămînea pentru tot timpul generațiunii noastre și poate chiar și pentru generațiunile viitoare chestiunea de căpetenie care va trebui să formeze grija tuturor oamenilor politic. Nu va fi tărie în statul nostru pînă cînd nu-i vom lărgi baza pe care să stea și nu va fi tărie pînă cînd nu vom duce buna stare, civilizațiunea și conștiința omenească pînă în straturile țărănești cele mai profunde" (*Ibidem*, p. 14).

[29] Vezi, de pildă, articolul *Partid de progres*, în „Opinia" (Iași), an VI, nr. 596 din 29 noiembrie 1908. În domeniul agrar adepții lui Take Ionescu nu mergeau mai departe decît șeful lor. La congresul conservatorilor democrați din iunie 1910 D. Comșa propunea măsuri pentru o mai mare valorificare a muncii țăranului, prin crearea de industrii casnice în timpul iernii, înlesniri să poată cumpăra mai mult pămînt. Dar nu era nimic nou sub soare în măsurile lui D. Comșa. Poate doar ideea sa de a se înființa societăți țărănești de vînzare a cerealelor sau de a se prelua de Casa Rurală sarcina valorificării lor. Ceva mai departe merg adepții lui Take Ionescu în chestiunea revizuirii Constituției în sensul lărgirii dreptului de vot (mai puțin — și aici ca de altfel în toate — conservatorii democrați de la Iași de sub conducerea lui Al. Bădărău care formau dreapta takistă). În presa de partid sau în presa democrată întîlnim dese luări de poziție, în sens de revizuire, ale diverșilor adepți ai lui Take Ionescu. („Adevărul", an XXIII, nr. 7462 din 18 iunie 1910).

[30] G. Diamandi, *Revizuirea Constituției*, în „Revista democrației române", an I, nr. 18 din 23 mai 1910, p. 761.

nul principiilor" în care afirma, în numele poporaniștilor încadrați politicește în P.N.L., legitimitatea și necesitatea exproprierii marii proprietăți[31]. În articolul-program, „Revista democrației române" din ianuarie 1910 stabilea, între alte „rosturi" ale gazetei: lupta pentru lărgirea bazei electorale și formarea unei proprietăți mici și mijlocii[32]. În aceeași revistă, ce reprezenta stînga liberală, G.G. Danielopol publica un interesant studiu asupra necesității reformei agrare menită să dea putere de viață și dezvoltare viitoare statului român[33], iar D.A. Teodoru cerea chemarea țăranilor la viața politică[34]. În 1910 era tot mai evident că Partidului liberal, ca reprezentant al burgheziei în ceea ce avea ea mai caracteristic, i se impunea un nou program de acțiune[35]. La întrunirea liberală de la 30 mai 1910, I. I. C. Brătianu potolește îndemnurile venite din stînga partidului său propunînd colegiu unic numai la alegerile județene[36]. În sînul P.N.L. opțiunile nu erau pe deplin lămurite, curentul de stînga nu era dominant cu toate că se arăta a fi extrem de activ. Opoziția contra unor reforme mai radicale în structura economică, social-politică a țării era mare nu numai în cercurile conservatoare și ale Palatului, dar și în interiorul Partidului Național-Liberal. De aceea, pînă la retragerea guvernului I. I. C. Brătianu, pe planul acțiunii politice nu se încearcă nimic concret. Mai mult, Manifestul-program al P.N.L. din ianuarie 1911 în chestiunea agrară nu depășește spiritul și cadrul reformelor de după răscoală. Nici o aluzie la vreo reformă de structură nu e prezentă. Doar în privința drepturilor poli-

---

[31] „Viața Românească", an III, nr. 10 din octombrie 1909 (la „Cronica internă").

[32] G. Diamandi, *Rostul nostru*, în „Revista democrației române", an I, nr. 1 din 25 ianuarie 1910.

[33] G. G. Danielopol, *Reforma electorală*, în „Revista democrației române" an I, nr. 2 din 31 ianuarie 1910, p. 38—47.

[34] D. A. Teodoru, *Să facă țăranii politică*, *loc. cit.*, nr. 7 din 7 martie 1910, p. 288—290.

[35] Vezi de pildă articolul *Șefule, ne preocupăm ori ne ocupăm* de G. Diamandi, *loc. cit.*, nr. 31 din 10 oct. 1910, p. 1208—1210. Socialistul M. Gh. Bujor, aprobînd (dar rămînînd neîncrezător) propaganda desfășurată de G. Diamandi și de alți liberali în favoarea lărgirii dreptului de vot, considera reforma electorală ca „o necesitate de viață" pentru toate partidele politice guvernante, căci neavînd legături cu poporul acestea trăiau „ca adevărate ruini" (*Spre votul universal*, în „România Muncitoare" an VI, seria a II-a, nr. 25 din 3 iunie 1910).

[36] *Întrunirea Partidului Național Liberal ...*, *loc. cit.*, nr. 20 din 6 iunie 1910, p. 843.

tice manifestul din 1911 anunță, printr-o formulare generală, dar pentru prima dată cu certitudine, reforma electorală[37].

Față cu mișcarea de idei care străbătea concepția politică liberală, conturîndu-i tot mai clar orientarea, cele două partide conservatoare au încercat să răspundă potrivit limitelor lor social-politice, dar în chip diferit. Presa conservator-democrată, în principal „Ordinea", „Acțiunea", „La Roumanie" (ziarul cel mai bun pe care-l aveau takiștii), revistele „România viitoare", „Noua revistă română", „Mouvement économique", discursurile din Parlament sau de la întrunirile electorale ale liderilor P.C.D. au răspuns mai curînd favorabil propunerilor ce veneau din rîndurile stîngii liberale[38]. Sinteza ideilor programatice conservator-democratice o face Take Ionescu în discursul său de la Cameră din 24 noiembrie 1910. În locul Colegiului unic, spre care liberalii se orientau, el rămîne tot la două (prin unirea colegiilor I și II), lărgirea lor prin extinderea circumscripțiilor electorale, prin înmulțirea numărului alegătorilor direcți și reducerea condițiilor de admisibilitate, în sfîrșit, asigurarea dreptului de vot al țăranilor și, în general, „libertatea" alegerilor. Tot în domeniul electoral, conservatorii democrați susțin reprezentarea minorităților. Reducerea colegiilor electorale la două era o propunere de conjunctură imediată. Ea putea să aibă efecte favorabile asupra conservatorilor-democrați, căci era menită, cum observa dr. Cr. Racovski, „a întări burghezia, pe micii burghezi și intelectuali" în exercitarea drepturilor politice. Dar, asupra sistemului politic de ansamblu ar fi avut consecințe minore, căci „se schimba exteriorul", după vorba lui M. Gh. Bujor, și se păstra „minciuna și atîrnarea electorală de azi"[39]. Programul agrar propus de Take Ionescu are prevederi asemănătoare sau comune cu cele ale celorlalte două partide de guvernămînt. Evident programul conservator-democrat cuprindea și alte prevederi care se refereau la ansamblul vieții economice și social-politice a țării. În forme diferite le aveau și celelalte partide. Dacă

---

[37] *Istoricul Partidului Național-Liberal de la 1848 pînă astăzi*, p. 195—203; I. I. C. Brătianu, *Discursuri*, vol. III, București, 1939, p. 382—392; *Manifestul-program al Partidului Național-Liberal*, București, 1911.

[38] „La Roumanie", an XIII, nr. 3247 din 23 ianuarie 1910.

[39] „România Muncitoare", an VI, nr. 28, 39 și 80 din 13 iunie, 22 iulie și 12 decembrie 1910.

nu ne oprim asupra lor e pentru că reformele agrară şi electorală, respectiv domeniile lor, în epocă sînt preponderente şi canalizează opera reformatoare.

Prin ziarele „Epoca", „Conservatorul", „La Politique", „Seara" şi „Minerva", revista „Săptămîna politică şi literară", prin discursurile fruntaşilor sînt potrivnici ideilor reformatoare liberale. Cu toată revoluţia socială pe care o resimţiră din plin la 1907 şi continuau s-o resimtă*, conservatorii nu arătau deloc grăbiţi să schimbe cadrele societăţii româneşti. P. P. Carp, neîncrezător în „libertăţi" şi „reforme constituţionale", contribuie în bună măsură la orientarea activităţii politice a partidului „pe terenul practic al unei bune gospodăriri economice şi administrative şi al unei ordini de stat strîns legate de principiul dinastic", cum sesiza E. Lovinescu[40]. Lărgirii dreptului de vot cerută de celelalte partide (dar, după conservatori, necerută de nimeni în ţară)[41] partidul lui Carp îi opune lozinca: „mai întîi cultură şi realizarea unei bunăstări economice la ţară şi numai după ce vom avea populaţia rurală cu ştiinţă de carte şi mulţumită pe avutul ei, numai atunci se va putea acorda fără primejdie o lărgire a dreptului de vot"[42]. Cu violenţă respingea o reformă electorală N. Filipescu, în discursul său din Parlament de la 25 noiembrie 1910[43].

Principiile şi soluţiile programatice ale Partidului Conservator sînt prezentate de P.P. Carp în Parlament la 4 decembrie 1909[44], la 22 martie 1910[45], şi, mai complet, la întrunirea de la Clubul conservator din 30 decembrie

---

* În articolul *De pe urma reformelor*, ziarul „Conservatorul" (an X, nr. 141 din 1 iulie 1910) scrie că după răscoale şi înfăptuirea reformelor liberale „ţăranii au dobîndit credinţa că mai curînd sau mai tîrziu ei vor intra în stăpînirea moşiilor boiereşti. Ceea ce pînă la răscoale şi reformele care le-au urmat era o năzuinţă, a început acum să devie o credinţă întemeiată". Şi ziarul cantacuzinilor acuza pe liberali de instigatori la nelinişti şi nemulţumiri sociale.

[40] E. Lovinescu, *Istoria civilizaţiei române moderne*, vol. II, Bucureşti, 1925, p. 119.

[41] Vezi articolul *Nimeni nu cere votul obştesc*, în „Conservatorul", an X, nr. 203 din 17 septembrie 1910.

[42] *Despre reforma electorală*, în „Conservatorul", nr. 271—275 din 10—15 decembrie 1910.

[43] *Idem*, nr. 261 din 27 noiembrie 1910.

[44] G. Gane, *op. cit.*, vol. II, p. 387—393.

[45] *Ibidem*, p. 401—406.

1910[46]. Pentru țărani se prevăd: „vînzarea moșiilor de mînă moartă cu scopul dezvoltării proprietății mijlocii, scutirea de impozite a proprietăților sub 6 ha, ieftinirea traiului prin modificarea tarifului vamal (îndeosebi pentru articolele agricole țărănești), modificarea legii cîrciumilor. Problema agrară era redusă la o „gospodărire rațională" și la „o educație sănătoasă", lipsa pămîntului nefiind luată serios în considerație. Nu-i mai puțin adevărat că și programele celorlalte partide de guvernămînt sufereau de aceeași gravă omisiune, dar în soluțiile indicate de conservatori se simțea pregnant „stagnanța" politică a unei bune părți a clasei conducătoare din România. Despre o eventuală reformă electorală programul conservator nu pomenea. I. Lahovari declara fără înconjur, în decembrie 1908, că ideea apărării proprietății mari („care trebuie să fie apărată de conservatori") „implică combaterea oricărei reforme electorale care ar tinde spre colegiul unic sau spre sufragiul universal"[47]. Programul anunțat de Carp mai cuprindea reforma administrativă, înmulțirea căilor ferate, în sfîrșit, o lege a meseriilor care în prima parte prevedea asigurări sociale pentru meseriași și muncitori[48]. În ansamblu era un program care mergea pe linia tradițională a conservatorismului de concesii dirijate, de adaptare parțială la spiritul epocii respective fără de care Partidul Conservator nu putea exista ca partid de guvernămînt într-o țară supusă prefacerilor capitaliste.

---

[46] Vezi „Universul", an XXIX, nr. 1 din 1 ianuarie 1911; C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. IV, p. 10.

[47] Vezi M. Gh. Bujor, *„Democratismul" partidelor noastre*, în „România Muncitoare", an IV, seria a II-a, nr. 64 din 25 decembrie 1908.

[48] Vezi și An. Iordache, *Viața politică în România 1910—1914*, București, 1972, p. 32—33.

IX

„IN DUBIIS . . ." HOTĂRĂȘTE COROANA

O aprigă dispută va avea loc între cele două partide conservatoare asupra legitimității venirii la putere, fiecare revendicînd drepturile sale la succesiunea liberalilor.

Dacă prevederea constituțională potrivit căreia „puterea emană de la națiune" ar fi avut vreo consistență practică (dar n-avea nici una), atunci conservatorii democrați ar fi avut temeiuri mult mai justificate de a forma guvernul. Dar în Vechea Românie, cu o viață politică foarte restrînsă, nu „națiunea" era aceea care prin votul său făcea și desfăcea guvernele, ci Coroana și sfetnicii ei. Or, regele Carol, care domnise peste 40 de ani cu un sistem bipartid, nu avea deloc intenția să-l schimbe în apusul domniei, chiar dacă realitatea politică îl îndemna la o schimbare. De la început, încă din ianuarie—matrie 1908, regele nu-i acorda lui Take Ionescu nici o șansă[1]. Ulterior își dă totuși seama că frămîntarea politică stîrnită de acțiunea politică a lui Take Ionescu este mare și nu poate fi neglijată*.

---

[1] T. Maiorescu, *op. cit.*, f. 4. Lui Maiorescu, la 6 decembrie 1908, regele îi spunea că „nu admite decît două partide", că „T. Ionescu nu are nici un om de valoare ministerială cu el" (*Ibidem*, mss. 3662, jurnal nr. 28, f. 29); lui Gh. Gr. Cantacuzino, la 5 decembrie 1910, Carol îi arăta că numai două partide sînt recunoscute de el, ca partide „frățești". Cît privește conservatorii democrați, ei nu sînt partid ci „adunare de nemulțumiți" (*Ibidem*, mss. 3663, jurnal nr. 29, f. 82).

* În audiența acordată lui Marghiloman, el îi prezintă acestuia pericolul ca un viitor guvern Carp să nu se poată susține în fața unei coaliții electorale liberalo-takiste, vorbindu-i chiar de ideea unei abdicări din parte-i

De aceea, îndeamnă atît pe conservatori cît și pe conservatorii democrați să ajungă la o înțelegere înainte de alegeri. După acestea „văzînd și făcînd", căci dacă erau pierdute „va fi evident că va trebui să ne împăcăm cu Take și să reconstituim partidul", cum declara Marghiloman[2] (știind însă prea bine că nu le va pierde fiind la guvern). De ochii lumii și pentru a satisface dorința regelui, carpiștii, prin Al. Marghiloman și N. Filipescu, inițiază unele tratative cu Al. Bădărău, reprezentantul lui Take Ionescu[3]. Insuccesul era însă de la început previzibil*. O știa și regele și dacă insista era pentru a ține în șah ambele partide, tăind din avîntul lui Take Ionescu, prea pornit spre cucerirea puterii, arătîndu-i astfel că nu intenționează să-l cheme singur la guvern și, în același timp, încercînd să-l supună mai mult pe Carp — fire independentă, cu dimensiuni de caracter care nu erau în grația regală —, amenințîndu-l cu Take Ionescu. El nu se sfiește să facă promisiuni și lui Take Ionescu în audiența acestuia de la 13 aprilie 1910, știind însă de mai înainte că nu pe el îl va aduce la putere[4]. În concepția regelui soluționarea succesiunii imediate a liberalilor, prin preferința carpiștilor, nu rezolva însă decît pentru moment problema celor două partide conservatoare. De teama tulburărilor interne provocate de partidul rămas pe dinafară, ca și din dorința de a avea o singură formațiune politică conservatoare, oponentă liberalilor, el va îndemna mereu la colaborare.

În aducerea la putere a conservatorilor și nu a conservatorilor democrați erau interesați și liberalii din mai multe motive, între care principalul era că în 1910 carpiștii erau mult mai slabi decît takiștii. Implicit guvernarea acestora ar fi fost mai scurtă. Dimpotrivă, venirea lui Take Ionescu i-ar fi întărit acestuia foarte mult poziția

---

în cazul complicării situației interne (Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 77—78).

[2] *Ibidem*, f. 78.

[3] *Ibidem*, f. 81. Vezi și T. Maiorescu *op. cit.*, mss. 3663, jurnal nr. 29, f. 64—65; vezi și M. Iosa și Tr. Lungu, *op. cit.*, p. 248—251.

* C. Xeni relatează o scenă care nu știm să fi avut loc, dar ar fi putut avea: Carp îl vizitează pe Take Ionescu și îi spune că a fost trimis de rege pentru guvernare. „Tu știi însă că noi doi nu sîntem făcuți să ne înțelegem. Să vorbim dar de altceva mai interesant". Și cei doi au vorbit un ceas întreg de agricultură, călătorii, de Wagner (Vezi C. Xeni, *op. cit.*, p. 243; vezi același, *Portrete politice*, Lausanne, 1945, p. 75, în mss.).

[4] T. Maiorescu, *op. cit.*, f. 31.

sa și a partidului în defavoarea influenței politice liberale*. De aceea, la retragere, I. I. C. Brătianu sfătuiește pe rege cu chemarea lui P.P. Carp și cîteva zile după aceea, continuîndu-și jocul, încheie un cartel electoral cu Take Ionescu (ar fi făcut la fel cu P. P. Carp dacă acesta rămînea în opoziție). Unii dintre conservatori, intuind jocul liberalilor, sfătuiau ca partidul să se bată nu pentru a lua puterea, ci pentru a-și reface unitatea. Pentru a-i neutraliza pe takiști, se cerea conlucrarea cu ei și nu aruncarea acestora în brațele liberalilor care îi vor manevra în interesul lor**.

Puterea a interesat însă întotdeauna partidele noastre de guvernămînt înainte de orice altceva. La 29 decembrie 1910 guvernul prezidat de Carp, care deținea și portofoliul Finanțelor și în care intrau: T. Maiorescu la Externe, Al. Marghiloman la Interne, I. Lahovari la Domenii, C.C. Arion la Culte, N. Filipescu la Război, D. Nenițescu la Industrie și Comerț, B. Delavrancea la Lucrări Publice și M.G. Cantacuzino la Justiție, depunea jurămîntul***. Și cu aceasta „aceea ce pentru unii era o controversă, aceea ce pentru alții era o imposibilitate, dar ceea ce pentru noi era o certitudine, s-a întîmplat", cum scria ziarul „Conservatorul"[5]. La 30 decembrie P. Carp rostea la Clubul conservator discursul program al noului guvern[6].

Împărțirea portofoliilor în ministerul P.P. Carp, net avantajoasă junimiștilor, stîrnește nemulțumirea mai ales a vechilor conservatori: I. Grădișteanu, C. Olănescu, M. Vlădescu, M. Deșliu, L. Elefterescu ș.a., care se văd lipsiți de funcții și trecuți pe un plan secundar. Aceste disensiuni, ce țineau de felul în care se făcuse fuziunea în 1907, destul de în pripă și în condiții favorabile pentru

---

* Vezi Biblioteca Academiei R.S.R., Secția Manuscrise, corespondență, N. Filipescu către T. Maiorescu, scrisoarea 34(11) XIII din 13 sept. 1910.

** Vezi foarte interesanta scrisoare a lui A. Cantacuzino, șeful organizației conservatoare de la Focșani, adresată lui Al. Marghiloman, la 5 decembrie 1910, în Arh. St. Buc., fond *Al. Marghiloman*, dosar 46, f. 1—4.

*** Guvernarea P.P. Carp, ca și următoarea, a lui T. Maiorescu, beneficiază de o bună carte: *Viața politică în România 1910—1914* a lui Anastasie Iordache; aceleași cercetător reia și amplifică cercetarea sa, în unele privințe, în *Legislația conservatoare și criza balcanică (1911—1913)*, cap. XVI al lucrării *Istoria parlamentului* ..., p. 430—445. Pentru cunoașterea mai îndeaproape a acestor ani trimitem deci la contribuțiile lui An. Iordache.

[5] An X, nr. 28 din 31 decembrie 1910.

[6] „Universul", an XII, nr. 1, din 1 ianuarie 1911.

junimiști, vor fi treptat depășite, dar niciodată pe deplin. În afara preferinței, firești, a lui P.P. Carp pentru junimiști, trebuie observată aici și tendința șefului conservator de a bara manifestările ultraconservatoare, fățiș exprimate de către unii din foștii adepți ai lui Gh. Gr. Cantacuzino.

Pentru conservatori venirea la guvern era un succes. După ruptura din 1908 speranțele lor de guvernare se diminuaseră mult și mulți credeau că drumul spre putere a fost închis pentru destulă vreme. Pentru conservatorii democrați a fost o lovitură adînc resimțită. Chiar dacă, pe moment, prea puțini din ei părăsesc partidul pentru a trece la conservatori (atrași de beneficiile puterii), avîntul lor e oprit de dezamăgire[7].

„Am visat și eu să zidesc ceva în această țară ...", spunea Take Ionescu, cu tristețe și mînie la 6 ianuarie 1911, la prima întrunire a conservatorilor democrați de la București de după numirea lui Carp, la care toți fruntașii lor sînt îndîrjiți și porniți: dr. C.I. Istrati, Aurel Eliescu, N. Fleva, Al. Bădărău, M. Antonescu[8]. La 9 ianuarie, la Craiova, la o altă mare întrunire a conservator-democraților, N. Fleva proferează amenințări directe la adresa suveranului[9]. Ca în februarie 1888, lupta opoziției ia forme foarte îndîrjite. În pregătirea alegerilor (anunțate pentru 16, 18, 20 februarie la Camera Deputaților și 22 și 24 februarie pentru Senat) opoziția coalizată răspîndește tot felul de zvonuri la adresa regelui, agită armata, satele, ține numeroase întruniri, înființează organe de presă de scurtă durată în toate județele*. Erau sufletul acestor

---

[7] La 31 decembrie 1910 regele Carol îl cheamă pe Take Ionescu „ca să-l îmblînzească", dîndu-i speranțe de „viitor". (Vezi T. Maiorescu, *op. cit.*, f. 94). Faptul nu poate împiedica însă murmurele takiștilor împotriva regelui și „a forțelor oculte").

[8] „Acțiunea", an X, nr. 2322 din 9 ianuarie 1911.

[9] *Idem*, nr. 2323 din 11 ianuarie 1911.

* Miniștrii sînt numiți „les bandits de Sa Majesté", P. P. Carp „escroc politic". Depeșe bombastice despre tot felul de violențe în alegeri adresate regelui. Un manifest incendiar în Vlașca, chemînd țărănimea să se ridice „contra ciocoilor"; trei răniți cu revolverul de partizanii candidatului Iarca la Buzău. Avea haz pe ziduri lupta prin afișele electorale. „Trăiască Cartelul", alături „Iată ce opinie au cartelații unii de alții" și urmează notații din discursuri și articole de gazetă (desigur, din anii 1908—1910 cînd liberalii erau net împotriva takiștilor — *n.n.*). „Votați Crucea!" (semnul cartelaților) și dedesupt: „Nu amestecați Crucea în luptele politice" (Ioan Cerchez, *Însemnări din viața mea*, caiet

acțiuni conservatorii democrați, cei mai nemulțumiți devenirea guvernului Carp. Liberalii oricum știau că au intrat în opoziție pentru o vreme și agitația lor era prematură. Pentru a potoli opoziția, P.P. Carp îi oferă 55 locuri în Parlament. Dar atît Take Ionescu, cît și I.I.C. Brătianu refuză. Și atunci intră în acțiune „maestrul teatrului de păpuși", cum îl numește C. Gane pe Al. Marghiloman, ministrul de Interne. El regizează atît de bine „farsa electorală", încît nu numai că asigură majoritatea guvernului (cu excepția colegiului I de la Senat), dar obține chiar un succes*. Opoziția nu reușește să trimită în Parlament decît 45 de reprezentanți, dintre care 20 sînt conservatori democrați[10]. Ministrul de Interne conservator a întrebuințat în aceste alegeri toată gama de abuzuri și ingerințe, înfrîngînd opoziția care a fost puternică peste tot. Izbînda lui Marghiloman din 1911 dovedea, dacă mai era nevoie, cît de „guvernamentală" era țara, după cum bine remarca P.P. Carp**. Profund dezolat, Take Ionescu dă un interviu în „Viitorul", declarînd că el nu poate avea nici o considerație pentru un guvern care a venit la putere „pe o cale lipsită de mîndrie", adică prin favoarea regală, și vrea să se mențină prin abuzuri și silnicie[11].

Dar lupta dintre „Take și Petrache", cum erau numiți în epocă cei doi protagoniști, în cursul căreia cel de-al doilea marcase deja două puncte importante, abia începe. Ea se desfășoară aprigă, conservatorii democrați fiind hotărîți să doboare guvernul conservator, în vreme ce

---

8, f.f. (însemnare din 16 februarie 1911); Vezi și An. Iordache, *Legislația conservatoare și criza balcanică (1911—1913)*, în *op. cit.*, p. 432—434 unde sînt folosite materiale provenind de la fondul Direcției poliției și siguranței generale, dosar 3/1911.

* C. Bacalbașa povestește o întîlnire a lui P. P. Carp cu un fost deputat liberal, căruia șeful guvernului îi spune: „— Păcătoasă țară — Dece coane Petrachi? — Să vezi că am să reușesc în alegeri"! (*op. cit.*, vol. IV, p. 11). T. Maiorescu în memoriile sale scrie: „Mare, neașteptat succes al nostru ... rezultat splendid ..." (*op. cit.*, mss. 3664, jurnal nr. 30, f. 11).

[10] Vezi rezultatul votului în „Anuarul statistic al României", 1915—1916, București, 1919, p. 12; „Opinia", Iași, VIII, nr. 1241 din 26 februarie 1911.

** Dînd vina pe sistemul electoral cu totul compromis, socialiștii scriau că nu s-a mai văzut ca un guvern atît de slab și un partid atît de dezmembrat să aibă asemenea succese și să iasă așa de învingător și întărit din alegeri. („România Muncitoare", an VI, nr. 100 din 24 februarie 1911).

[11] „Viitorul", an IV, nr. 1135 din 27 februarie 1911.

P.P. Carp se străduieşte „de barrer le passage à Take Ionescu". Această luptă, firească, angajează şi celelalte forţe politice. Conservatorii democraţi trec de la cartel electoral la alianţă cu liberalii şi încearcă să forţeze astfel mîna regelui, nemijlocit sau prin întrunirile publice şi manifestaţiile de stradă repetate. Conservatorii caută să păstreze de partea lor bunăvoinţa regală. Dar, în condiţiile unei opoziţii coalizate, guvernul conservator, care conduce ţara cu o bună administraţie, nu are prea mari şanse să se menţină. Slăbiciunea lui venea şi dinăuntru nu numai din afară. Pentru a se mai potoli resentimentele vechilor conservatori (preferinţa lui P.P. Carp faţă de junimişti era prea pronunţată), preşedinte al Adunării Deputaţilor este ales C. Olănescu, iar vicepreşedinţi M. Seulescu, D. Greceanu, M. Vlădescu şi M. Deşliu. Faptul nu va împiedica însă manifestarea unor sentimente ostile faţă de junimişti (vezi mai ales discursurile lui I. Grădişteanu şi Gh. Gr. Cantacuzino[12]). În sînul guvernului, Filipescu acceptă cu mare greutate autoritarismul lui P.P. Carp şi din toamna anului 1911 începe să acţioneze pentru o împăcare cu Take Ionescu, determinînd astfel o zdruncinare a poziţiei guvernului Carp[13]. Pentru o împăcare cu Take Ionescu se pronunţă, dintre personalităţile conservatoare importante, şi C. Olănescu[14]. Înăsprirea luptelor politice interne, ca şi atitudinile exprimate de unii membri importanţi ai Partidului Conservator îl îndeamnă pe rege să ceară o concentrare a celor două partide conservatoare încă din vara anului 1911, neexcluzînd chiar o viitoare şefie a lui Take Ionescu în partidul eventual fuzionat[15]. La îndemnul regelui între P.P. Carp şi Take Ionescu are loc o întrevedere la 15 septembrie 1911, care nu duce însă la nici un rezultat.

Cu toată atmosfera încordată din sînul partidului, dar mai ales din raporturile cu opoziţia, care nu încetau să devină din rele în foarte rele, guvernul P. P. Carp impulsionează o bună şi bogată activitate legislativă, care pune în aplicare programul anunţat de şeful guvernului la 30 de-

---

[12] *Idem*, an IV, nr. 1157 din 24 martie 1911; *D.A.D.*, nr. 12, şedinţa din 24 martie 1911, p. 101—109.

[13] Vezi T. Maiorescu, *op. cit.*, mss. 3364, jurnal nr. 30, f. 63, 81, 97, 98; Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 85—91.

[14] Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 92; T. Maiorescu, *op. cit.*, f. 21.

[15] Vezi convorbirile lui T. Maiorescu cu regele de la 23, 31 iulie şi 29 august (*op. cit.*, f. 56, 57, 68).

cembrie 1910. Cîteva legi sînt de remarcat, unele chiar cu deosebire. La 22 martie este adus în Cameră un proiect de lege pentru ieftinirea traiului: scutirea de impozit funciar a proprietăților rurale mai mici de 6 ha în afară de vii și livezi de pomi; desființarea taxelor fondului comunal asupra făinei și petrolului; desființarea dobînzii la sumele datorate statului de către țărani de la 1 aprilie 1911 înainte pentru valoarea porumbului, semințelor și nutreturilor cumpărate și distribuite de stat în anii 1904—1905; abrogarea legilor din 6 aprilie 1889 și 30 martie 1908, prin care se constituia un fond de rezervă al C.F.R.-ului ș.a. Proiectul era bun, răspundea unor nevoi prezente și cu toate criticile conservatorilor democrați, mai cu seamă ale lui Al. Bădărău, este votat în unanimitate la 23 martie 1911[16]. El este completat la 16 noiembrie 1911 de o lege contra acaparamentelor, a trusturilor și cartelurilor, contra instituirii prețurilor de monopol la produse de consum de primă necesitate: făină, carne, unt, fructe. Se prevedeau pedepse cu închisoarea de la 6 luni la 2 ani și o amendă de la 1 000 la 3 000 de lei pentru toți cei care participau la instituirea prețurilor de monopol, iar pentru scumpirea produselor alimentare pedeapsa era între 1 și 5 ani și amenda de 5 000 de lei[17].

O lege importantă e legea meseriilor. O veche dorință a lui P. P. Carp. Încă la 1888 elaborase un proiect, nu de reînființare a breslelor (desființate în 1873), cum s-a zis în epocă, ci pentru crearea unor forme organizatorice de încurajare a meseriașului român aflat într-o condiție de totală inferioritate față de cel străin. Un proiect care nu s-a realizat, cum nu s-a realizat nici cel al lui N. Filipescu din 1900, din cauze diverse (în principal pentru că cei doi fuseseră prea puțin miniștri ai resortului industriilor). Ce nu izbutiseră conservatorii, izbutesc liberalii în 1902, prin legea lui B. Missir. O lege deficitară însă pentru că nu includea muncitorii din fabrici, meseriașii de la sate, nu prevedea aplicarea asigurărilor sociale în cazul accidentelor de muncă și de bătrînețe și, în plus, prin crearea corporațiilor, nu oferea nici un adăpost în fața concurenței. Conservatorii în 1906, prin legea asupra muncii minorilor

[16] *D.A.D.*, sesiunea 1910—1911, nr. 14, ședința din 23 martie 1911 p. 181—185.

[17] *Ibidem*, sesiunea 1911—1912, nr. 2, ședința din 16 noiembrie 1911, p. 5—6.

şi femeilor în aşezămintele industriale şi exploatări miniere, au lărgit prevederile sociale de mai înainte. D. Nenițescu, aduce, în sfîrşit, în 1911 o lege care voia să exprime mai clar şi mai precis gîndirea conservatoare în materie*.

Legea meseriilor ilustra cel mai convingător principiul conservator al intervenţiei statului pentru reglementarea relaţiilor sociale.

Acelaşi principiu al intervenţiei, dar de data aceasta în mecanismul economiei, împărtăşit chiar cu şi mai multă convingere de liberali, îl ilustrează legea încurajării industriei naţionale. Şi la ea, ca şi la precedentele, P. P. Carp este coautor. Ceea ce se urmărea era înlăturarea neajunsului ca, în perioada de încurajare, unele fabrici (mai nou înfiinţate) să se bucure de avantaje, iar altele nu (legea din 1887 şi corectările ei acordau avantaje doar pentru 15 ani). În acelaşi timp, de încurajare urmau să se bucure nu numai fabricile „cu motoare puternice", adică cele mari cum se prevăzuse în 1887, ci toate, adică şi cele mijlocii şi mici pentru a se da o posibilitate de dezvoltare şi rezistenţă industriei mici a meseriaşilor şi celei casnice. În plus trebuia

---

* Legea Nenițescu avea o primă parte referitoare la organizarea meseriilor şi a lucrătorilor şi o a doua cu privire directă la asigurările muncitoreşti. Meseriaşii şi lucrătorii din fabrici erau organizaţi în bresle şi corporaţii. Breasla („Asociaţiunea a cel puţin 25 de meşteri care se îndeletnicesc cu acelaşi meşteşug") era organul apărării intereselor profesionale, iar corporaţia, formată din una sau mai multe bresle în aşa fel încît să cuprindă cel puţin 1 000 de membri, era organul asigurărilor sociale. Aceste asigurări erau pe trei ramuri: contra bolii, accidentelor şi de bătrîneţe. Primele două erau pe baza contribuţiei patronilor şi lucrătorilor, a treia cu participarea egală a salariaţilor, a patronului şi statului. Această organizare avea defectele ei (contribuţia lucrătorilor greva asupra salariului lor, conducerea organismului de asigurare revenea de regulă patronilor, sistemul împiedica lupta de clasă, manifestarea nemulţumirilor), dar pe plan european atunci cam la fel erau formele sale. Ba chiar asigurarea socială stabilită de legea Nenițescu era mai bună, în sensul unei mai mari eficienţe, decît organizările asemănătoare din Franţa sau alte ţări europene. Dezbaterea legii în Cameră a fost contradictorie. Cu aprobări din partea conservatorilor Gr. Vericeanu, M. Brăileanu, P. Rădulescu, C.C. Bacalbaşa; cu critici de la stînga, din partea lui V. G. Morţun, Al. Giulea şi Take Ionescu sau de la dreapta: I. Grădişteanu şi un bun discurs de aprobare, acela al lui I. Lahovari. În Senat atmosfera a fost mai liniştită. Sc. Arion. Gh. Tîrnoveanu, Gh. Rahtivan au susţinut proiectul. În Cameră votul a fost de 90 contra 17, în Senat unanimitate pentru. (Vezi mai pe larg An. Iordache, *op. cit.*, p. 197—258; *D.S.*, sesiunea 1911—1912, şedinţele din 17 şi 18 decembrie 1911, p. 219—226; I. Mamina, V. Niculae, *op. cit.*, p. 85—86 (aici, în paginile următoare, vezi şi atitudinea mişcării muncitoreşti faţă de lege).

îndepărtat neajunsul de pînă atunci, adică acordarea de avantaje şi fabricilor care importau materie primă (legea din 1887 şi cele care i-au urmat scuteau de taxe vamale multe materii prime importate şi multe semifabricate*). Proiectul P. P. Carp—D. Neniţescu nu mai acorda avantaje pentru materia primă adusă din străinătate decît cu foarte rare excepţii, şi atunci scădea taxa vamală proporţional cu mărimea întreprinderii, încît toţi producătorii erau favorizaţi deopotrivă**.

Proiectul de lege n-a fost criticat în Parlament (de altfel opoziţia se retrăsese şi în presă critica ei e neînsemnată***). Cei care au vorbit (D. Gianni, C. Bacalbaşa, Gr. G. Cantacuzino, D. Neniţescu, G. Mironescu, chiar şi Al. Giulea — la Cameră şi Şt. Cerkez, Em. Lăzărescu, G. Tîrnoveanu, dr. G. Pallade, Sc. Arion — la Senat) l-au susţinut. Camera îl aprobă cu 61 voturi contra 4, iar Senatul în unanimitate. Şi legea P. P. Carp—D. Neniţescu a rezistat pînă în ... 1938. Neniţescu declara în Parlament la 25 ianuarie 1912: „... fără agricultură, neavînd alt export, curat indigen, mai însemnat, nu ar veni bani în ţară, iar fără industrie am fi siliţi a cumpăra toate din străinătate, astfel încît fără ea nu ar rămînea banii în ţară. Trebuie deci

---

* Între 1894—1910 statul pierduse 24 265 091 lei din această cauză (*D.A.D.*, sesiunea 1911—1912, nr. 26, şedinţa din 25 ianuarie 1912, p. 442).

** Întreprinderile ce urmau a se bucura de avantaje erau cele care, în afara personalului administrativ şi tehnic, foloseau 20 de lucrători şi aveau maşini de cel puţin 5 cai putere puse în funcţiune. Totodată se bucurau de ele şi meseriaşii care întrebuinţau cel puţin 4 calfe sau meşteri, societăţile cooperative de meseriaşi cu 2 000 lei capital şi cu 10 lucrători sau asociaţi, cooperativele săteşti sau stabilimentele care întrebuinţau la un loc sau la domiciliu 20 de lucrători în industria casnică. Avantajele erau împărţite în două: industriilor prelucrătoare de materii prime din ţară şi celor care exportau 1/4 din producţia lor anuală li se acordau avantaje pentru 30 de ani; celor prelucrătoare cu precădere a materiilor prime din import pentru 21 de ani. Şi unele întreprinderi şi celelalte erau obligate, în schimbul avantajelor, să aibă 75% din lucrători şi personal administrativ români, din personalul tehnic 25% să fie de asemenea români (cu o creştere de pînă la 60% în perioada a III-a de încurajare). Totodată aceste întreprinderi trebuiau să comunice bilanţul de pierderi şi profituri. (Vezi *Ibidem*, nr. 26, şedinţa din 25 ianuarie 1912, p. 437 şi urm. (Raportul asupra proiectului prezentat de D. Neniţescu); An. Iordache, *op. cit.*, p. 78—81).

*** De pildă, V. I. C. Brătianu, *Scrisori şi cuvîntări*, vol. III, Bucureşti, 1937, p. 6—15 (atitudinea fruntaşului liberal în „Viitorul" din ianuarie 1912).

să avem o industrie"[18]. Şi dacă este adevărat că dintre guvernanţii României moderne liberalii contribuiseră cel mai mult la ridicarea unei industrii, în nici un caz nu se poate spune despre conservatori că nu i-au susţinut în eforturile lor, consolidîndu-le.

O lege bună este şi aceea a vînzării în loturi la ţărani a moşiilor de mînă moartă. Persoanele juridice erau autorizate să vîndă statului moşiile pe care le deţineau cu scopul de a fi parcelate şi vîndute ţăranilor la preţuri avantajoase în loturi care să nu fie mai mici de 5 ha şi mai mari de 25 ha. Suprafaţa de pămînt ce urma să intre în posesia ţăranilor ajungea la 250 000 ha şi se încuraja proprietatea mijlocie*. E adevărat că sub presiunea marilor proprietari din partid, I. Lahovari, care aduce proiectul de lege, a fost nevoit să înlocuiască „obligativitatea" persoanelor juridice de a vinde cu „autorizaţia", ceea ce era desigur mult mai puţin, cum Al. Ciuflea ţinea s-o remarce[19]. Este adevărat, iarăşi, că prin noua lege un element esenţial al problemei agrare, lipsa de pămînt a ţărănimii, rămînea tot nerezolvat. Dar conservatorii ţineau să le răspundă liberalilor că şi ei sînt preocupaţi de situaţia ţăranului, dar în felul lor. „Prin muncă se capătă proprietatea, iar nu prin violenţă şi nici prin cerşetorie" — declara I. Lahovari în Cameră. Aluzia era evidentă la programele de expropriere care tot circulau în rîndurile liberalilor.

Alte legi adoptate sub guvernarea P. P. Carp modificau organizarea Înaltei Curţi de Casaţie şi Justiţie, acordau drepturi politice depline dobrogenilor, deschideau credite extraordinare pentru Ministerul de Război (66 de milioane lei), modificau dispoziţii din legea învăţămîntului (orientare spre cercetare ştiinţifică, lărgirea autonomiei Universităţilor) ş.a. O legislaţie bogată, bună şi foarte utilă. Conservatorii rămîneau aceeaşi pricepuţi organizatori şi administratori de ţară. Nu-şi depăşeau însă această condiţie.

---

[18] *D.A.D.*, nr. 26, şedinţa din 25 ianuarie 1912, p. 442.

* Proiectul e votat în unanimitate de cameră şi cu 41 voturi contra 5 de Senat (An. Iordache, *Legislaţia conservatoare şi criza balcanică (1911—1913)*, în *op. cit.*, p. 439).

[19] *D.A.D.*, nr. 44, şedinţa din 22 februarie 1912, p. 872—885.

1. O nouă criză politică conservatoare

P. P. Carp ar fi putut rămîne în funcţie pînă în ajunul crizei balcanice, dacă nu ar fi intervenit afacerea tramvaielor*. Cu ea, guvernul este obligat să ducă lupta pe două fronturi: împotriva conservatorilor democraţi şi împotriva liberalilor, care acum nu se mai mulţumesc să sprijine numai pe Take Ionescu, ci intră nemijlocit în acţiunea de răsturnare. Afacerea tramvaielor, în primul rînd o afacere liberală, nu era de prea mari proporţii. Putea aduce însă o lovitură politică la adresa partidului advers. Conjunctura era nefavorabilă conservatorilor. Măsurile luate de ministrul Al. Marghiloman, sprijinit cu toată autoritatea de P. P. Carp**, se întorc în cele din urmă împotriva conservatorilor. Afacerea tramvaielor devine platforma opoziţiei pentru înlăturarea guvernului Carp. La 16 decembrie, după declaraţiile lui Take Ionescu la Cameră şi a lui I. I. C. Brătianu la Senat, opoziţia părăseşte Parlamentul, motivîndu-şi actul prin „neconstituţionalitatea" noii legi***.

Coaliţia liberalo-conservator-democrată mută lupta împotriva guvernului Carp în manifestaţiile şi întrunirile de la cluburi şi din stradă. La începutul anului 1912 toate oraşele ţării — Bucureştiul în primul rînd — cunosc violente agitaţii ale opoziţiei****. La 8 ianuarie se devastează localul clubului conservator din Bucureşti şi poliţia şarjează printre manifestanţii din Piaţa Teatrului Naţional[1].

---

* Asupra „Afacerii tramvaielor", vezi An. Iordache, *op. cit.*, p. 94—102. (Menţionăm însă că aici autorul supune criticii istorice numai actele săvîrşite de conservatori, absolvindu-i pe liberali de orice vină).

** Prin legea votată la 16 şi 17 decembrie 1911, Al. Marghiloman desfiinţează statutele societăţii din 1909, înlocuindu-le cu altele, favorabile Primăriei Capitalei şi nu acţionarilor. La 27 şi 28 noiembrie P. Carp ripostează violent lui I. I. C. Brătianu de pe poziţia autorităţii morale pe care i-o dădea „o viaţă publică dezinteresată şi o viaţă privată corectă" (aluzie la căsătoria doar de o lună a lui Brătianu la Ruginoasa), ameninţînd cu aplicarea „fierului roşu pe unele răni" (C. Gane, *op. cit.*, p. 437—445; *D.S.*, nr. 10, şedinţa din 28 nov. 1911, în *D.A.D.*, nr. 100 din 7 dec. 1911). Atacul, altfel de mare efect, prilejuind lui Carp şi un mare succes oratoric, era însă prea dur, pentru ca liberalii să-l uite.

*** P. P. Carp însoţeşte această plecare cu usturătoarele cuvinte: „Pe principii se fac revoluţii, pe afaceri nu" (*D.A.D.*, nr. 16, şedinţa din 16 dec. 1911, p. 275).

**** Vezi „La Roumanie", „Acţiunea", Viitorul", „Epoca", „Conservatorul" din ianuarie—martie 1912.

[1] *Vandalii*, în „Conservatorul", an XII, nr. 6 din 10 ianuarie 1912; vezi „Viitorul" an V, nr. 1408 din 10 ianuarie 1912. Referindu-se la aceste agitaţii, Declaraţia Comitetului Executiv al P.S.D. din decembrie

Conservatorii răspund organizînd și ei întruniri și manifestații împotriva opoziției, situație mai rar întîlnită în uzuanțele vieții politice moderne românești*. În același timp ei amenință cu dezvăluirea și a altor afaceri liberale privind petrolul, pescăriile și, mai grav, cu dezvăluirea represiunilor sîngeroase ale guvernului liberal din 1907[2].

În noile condiții create prin înăsprirea raporturilor dintre partide, situația guvernului conservator devine și mai dificilă. Regele, din ce în ce mai nemulțumit de agitațiile opoziției, îndeamnă stăruitor la ieșirea din criza politică prin închegarea unei concentrări conservatoare. El însuși are numeroase convorbiri cu Take Ionescu, T. Maiorescu, P. P. Carp[3], E. Costinescu etc., încercînd să stabilească bazele unei înțelegeri și găsirea unei soluții. Barbu Știrbei este folosit ca mijlocitor între adversarii politici. În fapt Carol I nu avea în față decît trei soluții posibile de rezolvare a crizei, soluții pe care Take Ionescu i le înfățișează odată cu punctul său de vedere asupra lor: un guvern liberal, un guvern conservator-democrat, în sfîrșit, un cabinet de concentrare conservatoare. Prima ipoteză, în concepția regelui, ca și a lui Take Ionescu, nu era viabilă deoarece ea ar fi accentuat dizidențele dintre conservatori

---

1911 ținea să se desolidarizeze de ele, ridicîndu-se împotriva confuziei ce se făcea între lupta socialiștilor contra legii Nenițescu și răsturnarea guvernului Carp. P.S.D., se spunea în Declarație, combate deopotrivă toate partidele burgheze din țară, însă dacă ar fi să aleagă atunci *mai bine preferăm pe conservatori* (subl. ns.) și credem că ar fi o adevărată nenorocire pentru clasa proletară venirea acuma la putere a partidului liberal" („România Muncitoare", an VII, nr. 79 din 11 dec. 1911). Considerînd Partidul Conservator drept „partidul reacțiunii înmănușate", T. Dragu completa această aserțiune cu precizarea că „sub conservatori e mai mult respect al libertății pentru garanțiile constituționale, mai multă cinste, mai multă umanitate chiar". Sub ei „cetățeanu respiră, muncitorimea poate manifesta liber, se poate organiza pașnic" („România Muncitoare", nr. 29 din 15 aprilie 1912). O atare atitudine mai puțin critică la adresa conservatorilor era justificată în acel moment de „cazul Racovski". Însuși Racovski o recunoaște (vezi articolul său *Conservatorii și mișcarea muncitorească*, în „România Muncitoare", nr. 71 din 13 septembrie 1912).

* Vezi, de pildă, întrunirile de la Dacia și Eforie din 2 și 16 ianuarie 1912, în „Conservatorul" nr. 3 și 12 din 4 și 17 ianuarie 1912.

[2] Vezi Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, dosar 6/1911—1912, f. 3—4; Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 99—100, 103; *D.A.D.*, nr. 39, ședința din 2 martie 1912.

[3] Vezi Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, dosar 6/1911—1912, f. 1—11; T. Maiorescu, *op. cit.*, mss. 3665, jurnal nr. 31, f. 15, 18, 22, 25, 30, 36, 38, 46.

pînă la dezorganizarea lor completă. Cea de a doua era cea dorită de Take Ionescu. El dădea asigurări că va guverna „cu înțelepciune și pașnic", cu sprijinul liberalilor de a căror bunăvoință se putea bucura pînă la sfîrșitul anului 1913*. Numai că această soluție nu era pe placul regelui care nu vedea în formațiunea conservator-democrată decît o disidență ce nu trebuia favorizată. Nu mai rămînea astfel decît a treia ipoteză, a unui guvern de concentrare conservatoare, sub președinția unui fruntaș conservator (Th. Rosetti, C. Olănescu etc.). Dar un guvern al concentrării conservatoare era greu de alcătuit. P. P. Carp, peste ale cărui puncte de vedere nu se putea trece cu ușurință, atîta timp cît era prim-ministru și șef al Partidului Conservator, nu accepta o concentrare decît în condițiile menținerii întregii sale legislații[4]. Pe de altă parte, opoziția liberală-takistă cerea tocmai retragerea noii legi a tramvaielor și scuze publice aduse familiei Brătianu[5]. Căutînd un drum al concesiilor între cele două părți, Barbu Știrbei, însărcinat de rege ca mediator, constata ireductibilitatea pozițiilor[6]. P. Carp nu voia să accepte distrugerea propriei sale opere. I. I. C. Brătianu căuta să-și îngenuncheze adversarul politic, întărindu-și autoritatea în propriul său partid. Take Ionescu avea tot interesul îndepărtării lui Carp și slăbirii poziției acestuia în Partidul Conservator, în vidul de putere creat el avînd de cîștigat atît în formarea viitorului guvern, cît și în lupta pentru viitoarea șefie. De aceea și declara regelui că nu înțelege să colaboreze cu P. Carp „à aucun prix"[7].

La începutul crizei, Carp are de partea sa, cel puțin aparent, pe toți fruntașii, inclusiv pe N. Filipescu, care în lupta declarată împotriva liberalilor îl sprijineau[8]. Dar în fața insistențelor repetate ale regelui de a se normaliza

---

* Într-adevăr, în numele Comitetului Executiv al Partidului Național-Liberal, E. Costinescu îi declară regelui că dacă se dă guvernul lui Take Ionescu, ceea ce el și recomanda, Partidul liberal „se angajează pentru doi ani cel puțin nu numai să nu-i facă greutăți, dar să-l susțină la nevoie contra atacurilor conservatorilor". Punct de vedere pe care I. I. C. Brătianu se însărcina să-l confirme personal (vezi Arh. St. Buc., fond, *Casa Regală*, dosar 6/1911—1912, f. 1—2).

[4] *Ibidem*, f. 8; Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 93.

[5] Arh. St. Buc., fond *Casa regală*, dosar 6/1912, f. 6.

[6] *Ibidem*, f. 7.

[7] *Ibidem*, f. 6.

[8] B.C.S., T. Maiorescu, mss. 3664, jurnal nr. 30, f. 88.

raporturile dintre partidele politice și de a se ajunge la o înțelegere cu Take Ionescu, această solidaritate se sfarmă repede. Sub pretextul, destul de plauzibil, că Partidul Conservator trebuie să rămînă la putere, altfel pierzîndu-și prestigiul, practic fiecare dintre fruntașii conservatori caută să găsească, mai mult sau mai puțin pe cont propriu, o punte de înțelegere cu Take Ionescu și pe această bază să soluționeze criza politică*. De dragul puterii P. P. Carp e sacrificat. Pînă și T. Maiorescu, prietenul de o viață al lui Carp, și care în memoriile sale nota la 24 noiembrie că „*otium cum dignitate* e cu mult mai preferabil unei prezidențe ministeriale"[9], prins în jocul pentru putere, acceptă propunerea regelui de a forma el un guvern conservator „de détente"[10]. Într-o atare conjunctură, cînd nu mai găsește sprijin nici în propriul său guvern, chiar dacă majoritățile parlamentare îi rămăseseră încă fidele, P. P. Carp se vede silit să fie mai concesiv și să încerce el însuși să realizeze o înțelegere cu Take Ionescu și o împăcare cu I. I. C. Brătianu. Nici una din încercări nu reușește. Concesiile lui Carp se opreau înainte de a începe, iar. Take Ionescu și I. I. C. Brătianu nu-l voiau pe Carp.

Între timp, la 16 martie 1912, Curtea de Casație respinge recursul lui Al. Marghiloman. Implicit legea lui privind statutele Societății de tramvaie e considerată neconstituțională[11].

---

* Vezi convorbirile lui N. Filipescu, Gh. Gr. Cantacuzino, Th. Rosetti, C. C. Arion, Al. Marghiloman, T. Maiorescu, D. Nenițescu, I. Lahovari cu regele, cu Take Ionescu, Al. Bădărău, M. Pherekyde, E. Costinescu, discuțiile interconservatoare în T. Maiorescu, *op. cit.*, jurnal nr. 31, f. 2—46; Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 94—106; Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, dosar 1/1912.

[9] T. Maiorescu, mss. 3664, jurnal nr. 30, f. 88.

[10] La 7 ianuarie 1912, B. Știrbei constată faptul că T. Maiorescu acceptă un guvern de concentrare (din care el să nu lipsească) în vreme ce Carp nu era deloc grăbit să satisfacă dorința expresă a regelui de realizare a acestuia. (Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, dosar 6/1912, f. 7). În audiențele sale la rege, Maiorescu se declară întrutotul de acord cu punctul de vedere regal, ceea ce îi întărește poziția, asigurîndu-i încrederea lui Carol (vezi T. Maiorescu, *op. cit.*, mss. 3665, jurnal 31, f. 2—47)

[11] Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 106.

Hotărîrea Curții de Casație oferă prilejul ieșirii din criză. „Afacerea tramvaielor", cu dezlănțuirea ei de pasiuni politice și mai ales cu deznodămîntul ei, a lovit grav în Partidul Conservator, îndeosebi în junimiști, și i-au adus însemnate prejudicii organizatorice.

2. Un guvern „de détente"

La 28 martie regele Carol semnează decretul de numire a guvernului Maiorescu. Locul lui Carp, Marghiloman și Filipescu, „les bêtes noirs" ale trecutului minister, este luat de Th Rosetti, gen. Argetoianu și Er. Pangrati[1]. În aceeași zi, Take Ionescu trimite ziarelor sale o notă în care afirmă că „noul cabinet e o bătaie de joc", arătîndu-și clar nemulțumirea pentru o soluție de compromis care îi amînă venirea la putere[2].

În rîndurile Partidului Conservator soluția unei guvernări Titu Maiorescu a stîrnit pentru mulți o nedumerire. C. Olănescu, președintele Camerei, crede noul guvern o operă a Cantacuzinilor, ce nu-l voiesc pe Carp și o neizbîndă a Partidului Conservator[3]. M. Deșliu, I. Mitilineu și S. Mehedinți, nevăzîndu-se cuprinși nici în acest guvern, îl întîmpină cu „amărăciune" și neîncredere. La fel B. Delavrancea și D. Greceanu pe care combinația Maiorescu îi ocolește[4].

Guvernul Maiorescu se prezintă în fața Camerei la 2 aprilie 1912 nu ca unul nou, ci ca „o modificare" a celui dinainte și este acceptat după ce Marghiloman și Carp (acesta din urmă putea să-l răstoarne căci avea majoritățile parlamentare de partea lui, ceea ce ar fi însemnat retragerea Partidului Conservator de la putere) îl sprijină[5].

Noul minister rămînea însă pe o poziție șubredă. Era slab

---

[1] *Noul minister*, în „Conservatorul", an XII, nr. 70 din 30 martie 1912 (înlocuit e și B. Delavrancea).

[2] „Acțiunea", an XI, nr. 2671 din 30 martie 1912.

[3] T. Maiorescu, *op. cit.*, mss. 3665, f. 58—61.

[4] *Ibidem.*

[5] *D.A.D.*, nr. 63 și 64, Sesiunea ordinară prelungită, ședința din 2 și 3 aprilie 1912, p. 1609—1610, 1621—1623. „În definitiv primul hop mecut", notează Maiorescu, după ce și la întrunirea majorităților parlamentare conservatoare i se acordă încredere. (T. Maiorescu, *op. cit.*, f. 63).

nu atît prin lipsa de valoare a componenților săi, cît prin lipsa de bază politică*. Era un minister conservator, dar în același timp nu reprezenta Partidul Conservator, fiind numai acceptat de acesta. Practic el reprezenta numai voința regală și o soluție de compromis.

Acest guvern avea datoria să închidă conflictul dintre conservatori și liberali pe marginea Societății de tramvaie. Rezolvarea însă vine de la sine prin mutarea deferendului în competența organelor de justiție, după dorința liberalilor**.

Sinuoasă și foarte complicată era cea de a doua sarcină pe care guvernul Maiorescu și-o propune, aceea a realizării concentrării conservatoare. Se cerea găsirea unui răspuns la întrebarea: înțelegerea asupra unei simple colaborări la guvern a celor două partide sau refacerea unității organizatorice conservatoare prin unificarea lor? Odată găsit răspunsul apărea îndată altă întrebare: concentrarea sau colaborarea să se facă cu sau fără P. P. Carp? Mai departe, care urma să fie situația lui Al. Marghiloman și N. Filipescu? În sfîrșit, sub ce modalitate practică să se formeze noul guvern? Tratativele sînt lungi și dificile cu schimbări de atitudini și argumente de o parte și alta, adesea pe muchie de cuțit[6]. Pînă la urmă nu se realizează decît o colaborare la guvern, cu toate că s-a discutat mult și despre unificarea celor două partide, pentru că de ambele părți a plutit neîncrederea și nu s-a putut ajunge la un punct de vedere comun asupra șefiei eventualului partid unificat***.

---

* „Nu aveți autoritatea cuvenită" — îi apostrofa I. C. Grădișteanu pe noii miniștri, pentru că nu puteau vorbi în numele Partidului Conservator (*D.A.D.*, nr. 64, ședința din 3 aprilie 1912, p. 1623).

** Nu ne oprim aici asupra altor aspecte referitoare la afacerea tramvaielor, ele necăzînd în sfera problematicii propuse. Mai menționăm doar faptul că primăria Capitalei, care se bucura de autonomie și în fruntea căreia se afla C. Dobrescu, partizan al lui Carp, a încercat să tărăgăneze soluționarea spre nemulțumirea lui Take Ionescu ce lega colaborarea sa de satisfacerea cererilor liberale.

[6] Vezi pe larg desfășurarea lor la Biblioteca Academiei R.S.R. Secția manuscrise, mss. 3665, f. 58—167 (în însemnările lui T. Maiorescu, sursă de prima mînă pentru subiectul în cauză); vezi și Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 115—128.

*** Take Ionescu cere să fie vicepreședinte, redevenind Gh. Gr. Cantacuzino președinte. Aceasta înseamnă însă eliminarea lui N. Filipescu, Al. Marghiloman, T. Maiorescu, I. Lahovari care și ei aspirau la șefie. În același timp o contopire a celor două partide însemna mai mult sau mai puțin renunțarea din partea conservatorilor democrați la programul lor, cu alte cuvinte, renunțarea la înseși ideile pe temelia cărora se născu-

Tratările pentru noua combinație ministerială, în cea mai mare parte, îl ocolesc pe Carp. Atunci cînd încearcă și P. P. Carp să preia conducerea discuțiilor, la sfîrșitul lui aprilie, cînd se credea că viitorul guvern va fi în mai 1912 și nu la sfîrșitul lui septembrie, nu ajunge la nici un rezultat, căci „nimeni nu voia să ajungă", cum bine remarca N. Iorga[7]. Insistențele lui Al. Marghiloman și la început ale lui N. Filipescu pe lîngă liberali și takiști în favoarea lui Carp rămîn infructuoase. La 6 octombrie 1912, în adunarea a 14 fruntași conservatori la Gh. Gr. Cantacuzino acasă, P. P. Carp cere retragerea partidului de la guvern. Dar nu e sprijinit decît de gen. Argetoianu și D. Greceanu, ambii fără influență însemnată[8]. Era pentru a doua oară în decursul aceluiași an cînd, de dragul puterii, Partidul Conservator își sacrifica șeful, nedorit în special de rege, care prefera de principal consilier un om politic supus voinței sale, cum era T. Maiorescu, în locul autoritarului Carp*. Departe de a fi „bloc de granit", cum îl numea ziarul „Conservatorul"[9], Partidul Conservator se dovedea acum a fi o organizație politică lipsită de coeziune, supusă ambițiilor membrilor săi influenți și lesne de manevrat de către Coroană.

3. O „hibridă" coaliție guvernamentală

În sfîrșit, la 13 octombrie 1912, T. Maiorescu poate spune regelui că noul guvern „este acum asigurat", iar a doua zi noii miniștri: Take Ionescu (Interne), C. Dissescu (Culte), Al. Bădărău (Lucrări Publice), N. Xenopol (In-

---

seră ca organizație politică separată. T. Ionescu ar fi acceptat să renunțe, căci îl preocupa mai mult șefia Partidului Conservator, decît un program mai democratic (i-o și spune lui T. Maiorescu), dar mulți din adepții săi, care și așa nu priveau favorabil o alianță cu conservatorii, l-ar fi părăsit pentru liberali. De aceea, în octombrie 1912, șeful conservator democrat nu mai cere contopire, ci numai coaliție la guvern.

[7] N. Iorga, *Histoire des Roumains...*, vol. X, București, 1939, p. 380.

[8] T. Maiorescu, *op. cit.*, f. 161, Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 124—125.

* Lui N. Filipescu, regele Carol îi spunea că „niciodată nu s-a simțit mai puțin rege decît în timpul guvernării lui Carp", T. Maiorescu, *op. cit.*, f. 119.

[9] *Secretul puterii*, în „Conservatorul", an XII, nr. 164 din 26 iulie 1912.

dustrie și Comerț) din Partidul Conservator Democrat și T. Maiorescu (Prim-ministru și Externe), Al. Marghiloman (Finanțe), N. Filipescu (Domenii) și M. Cantacuzino (Justiție) din Partidul Conservator, plus gen. Hârjeu (Război) neutru — depun jurămînt[1].

După atîta „tevatură politică" guvernul de colaborare prinsese ființă. Este de presupus însă că fără intervenția crizei balcanice și deosebita insistență a regelui Carol de a avea un guvern puternic cît mai repede cu putință* ministerul Maiorescu — Take Ionescu nu s-ar fi format în octombrie 1912 și poate nu s-ar fi format deloc, între cele două partide conservatoare existînd — și perioada de guvernare a dovedit-o — numeroase puncte de vedere deosebite și rivalități care, toate, nu puteau fi împăcate[2]. Carol I ținea să aibă un minister conservator deoarece avea mai mare încredere în orientarea externă a acestui partid decît în a celui liberal (acum cu un nou lider) și, cum nu se știa unde va duce criza balcanică, prefera să aibă consilieri mai apropiați vederilor lui. În plus, ca un motiv de natură internă, se temea, cum credea C. C. Arion, de o prea mare putere a liberalilor reveniți la guvernare și, totodată, de o destrămare accentuată a conservatorilor[3].

Noul guvern nu era însă ceea ce se putea numi „un guvern tare". Era „hibrid din naștere" — cum scria C. Xeni, căci reprezenta două curente și două ambiții contradictorii[4]. Partidele coalizate erau nemulțumite unul de

---

[1] T. Maiorescu, *op. cit.*, f. 168; *Constituirea noului guvern*, în „Conservatorul", nr. 228 din 15 octombrie 1912.

* În Consiliul de Miniștri de la 22 septembrie, Carol „îi ordonă" lui T. Maiorescu să se înțeleagă cît mai repede cu Take Ionescu asupra noului guvern luînd în considerare „grava situație externă care trebuie să înlăture micimile personale". El nu ezită să amenințe, mai ales pe conservatorii potrivnici concesiilor către takiști, cu un guvern I. I. C. Brătianu—Take Ionescu. (T. Maiorescu, *op. cit.*, f. 148—149).

[2] În mijlocul tratativelor, la 22 septembrie 1912, T. Maiorescu își dă demisia motivînd cu vîrsta înaintată, dar în realitate era greutatea de a se ajunge la o înțelegere cu Take Ionescu (Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, dosar 3/1912, f. 1).

[3] Al. Marghiloman, *op. cit.*, f. 12.

[4] C. Xeni, *op. cit.*, p. 234. În dezbaterea răspunsului la mesajul tronului, N. Fleva, fost conservator-democrat, trecut după 1910 la conservatori, în practică rămas însă independent, consideră guvernul „o înjghebare" între un șef de partid, Take Ionescu, și un „anonim", Maiorescu, acesta din urmă prim-ministru „în contra voinții și în contra ideii șefului Partidului Conservator" și care „nu reprezintă nici pe șef și nici nu este pus în locul șefului". (*D.A.D.*, nr. 214, sesiunea ordinară 1912—1913, ședința din 15 decembrie 1912, p. 65—67).

celălalt, deoarece fiecare trebuia să facă concesii, puterea neaparţinînd dominant nici unuia[5]. Şi într-un partid şi în celălalt constituirea guvernului trezeşte nemulţumirea unor fruntaşi care se văd lăsaţi deoparte la împărţirea portofoliilor ministeriale.

Mai mari dezacorduri se nasc cu prilejul alegerilor noului Parlament din 8—16 noiembrie 1912. Potrivit înţelegerii anterioare venirii la guvern, cele două formaţiuni urmau să aibă un număr egal de parlamentari (31 sau 33 de locuri fiind cedate liberalilor). Faptul presupunea de la început „sacrificii", cum se exprima presa vremii, pentru ambele partide. La întrunirea de la Clubul conservator-democrat din Bucureşti, Take Ionescu, exprimîndu-şi regretul că partidul său n-a ocupat decît jumătate din guvern, deşi ar fi fost în stare să ia singur puterea, recunoştea că în aceste condiţii „legitimile dv. aspiraţiuni se reduc" şi că „îmi va fi cu neputinţă să nu comit nedreptăţi". Pentru a evita certurile locale — în cele mai multe judeţe adversarii politici de ieri, azi coalizaţi, suspectîndu-se reciproc şi înţelegîndu-se cu mare greutate — cele două partide hotărăsc ca pe lista comună, guvernamentală, să figureze numai candidaţii propuşi de cele două comitete executive*. Se anulau astfel orice libertăţi de mişcare ale organizaţiilor locale. Această hotărîre fusese cerută de conservatorii democraţi pentru a putea înlătura pe adepţii lui P. P. Carp din viitoarele Camere**. Anihilarea iniţiativelor locale determină, pe de altă parte, prezenţa în aceste alegeri a multor candidaţi independenţi, care în realitate nu erau decît nemulţumiţii ai celor două partide conservatoare. Unii dintre aceşti candidaţi sînt sprijiniţi pe sub mînă de N. Filipescu, căruia D. Greceanu, de la Iaşi[6], îi scria „că ar fi mai bine să provoace căderea guver-

---

[5] Vezi şi articolul lui N. Iorga „*Un mare ministeriu*", în „Neamul românesc", an. VII, nr. 119, din 19 octombrie 1912, p. 2029—2030.

* „Orice alte candidaturi, fie de conservatori, fie de conservatori-democraţi — anunţau ziarele oficioase — sînt candidaturi care sub nici un pretext nu pot fi considerate ca reprezentînd Partidul Conservator sau Partidul Conservator Democrat. Acest lucru trebuie să se ştie pentru lămurirea situaţiei electorale". (Vezi „Conservatorul", nr. 245 din 6 noiembrie 1912).

** Cantacuzinii profită pentru a introduce partizani de ai lor în noul Parlament (Vezi T. Maiorescu, *op. cit.*, f. 178).

[6] Vezi Bibl. Acad. R.S.R., Secţia manuscrise, fond *T. Maiorescu*, mss. 3666, f. 3.

nului". Alţii sînt ajutaţi de liberali pentru a fi atraşi în rîndurile lor.

Desfăşurate în atari împrejurări, alegerile dau, firește, majoritatea necesară guvernului de colaborare. Conservatorii democraţi obţin 84 de locuri în Cameră şi 40 la Senat. Conservatorii: 63 în Cameră şi 46 în Senat. Agitaţiile politice din partea opoziţiei au lipsit din cauza situaţiei externe (începuse deja primul război balcanic). Liberalii, exploatînd nemulţumirile, care „fatal trebuiau să se producă în sînul celor două partide în colaborare din cauza sacrificiilor ce şi-au impus", reuşesc să introducă în Parlament cu mult mai mulţi deputaţi şi senatori decît li se oferiseră (59 obţin în total). Ei aduc numai în Cameră 35 de reprezentanţi, adică dublu faţă de numărul făgăduit de guvern[7]. Acest rezultat a sporit o dată în plus nemulţumirile, îndeosebi ale conservatorilor, faţă de Take Ionescu, ministru de Interne, considerat înţeles cu liberalii şi făcînd jocul acestora*. Guvernul nu debutează fericit nici chiar prin componenţa lui, N. Filipescu manifestîndu-se de la început ca anticonservator-democrat, şi încercînd să ralieze cît mai mulţi conservatori în sprijinul atitudinii lui[8].

Acţiunea lui N. Filipescu din sînul guvernului se întîlnea cu aceea a prietenilor lui P. P. Carp din afara lui. La 21 octombrie, la Craiova, aceştia organizează o întrunire deplîngînd retragerea lui Carp „ca pe un eveniment dureros" şi, în telegrama trimisă „uitatului" de la Ţibăneşti, M. Seulescu scria: „ai fost, eşti şi vei fi, cît timp providenţa te va ţine, şef al Partidului Conservator". Activitatea partizanilor lui Carp, după credinţa lui Marghiloman, era convergentă cu a lui N. Filipescu[9]. Lupu Kostake, alt adept al lui Carp, căuta să-l determine şi pe Marghiloman să renunţe la portofoliul ministerial şi să rămînă „un particular"[10].

---

[7] Vezi „Conservatorul" nr. 248, 250, 251, 253 din 10—16 noiembrie 1912.

* Ziarul Cantacuzinilor sfătuia pe toţi conservatorii să nu-şi mai arate unii altora „micile noastre nemulţumiri" din moment ce „conducătorii partidului au găsit cu cale să colaboreze cu adversarii din ajun" (*Idem*, nr. 253 din 16 noiembrie 1912).

[8] „Griji pentru Partidul Conservator din cauza incoherenţei lui N. Filipescu", notează T. Maiorescu la 20 noiembrie 1912.

[9] Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 134.

[10] Arh. St. Buc., fond *Al. Marghiloman*, dosar 238, f. 1—2. Acelaşi Lupu Kostake se declara cu totul nemulţumit de „acţiunile takiştilor în judeţe, care, profitînd de prezenţa lui Take Ionescu la Ministerul de Interne,

În noul Parlament atmosfera era încărcată, reprezentanții celor două partide conservatoare apărînd în chip vizibil separați unii de alții. În plus atitudinea ostilă a lui P. P. Carp față de guvernul de colaborare determină împărțirea parlamentarilor conservatori în procarpiști și proguvernamentali. Vechii conservatori, pînă atunci potrivnici mai mult sau mai puțin lui P. P. Carp, trec acum în bună parte alături de el (I. Grădișteanu de pildă).

Dacă nu era la mijloc criza externă* care să oblige la o conjugare a eforturilor e de presupus că viața guvernului T. Maiorescu—Take Ionescu ar fi fost mult mai scurtă. Numai că și chestiunea externă, în conjunctura internă încărcată de contradicții, devine un cal de bătaie în acțiunea forțelor politice, motiv sau pretext pentru a justifica, față de ea, interesul politic propriu. În guvern, conducerea politicii externe o avea Maiorescu, dar în acțiunea sa el trebuia să se consulte cu Take Ionescu, potrivit înțelegerii prealabile constituirii colaborării și dorinței regelui. Firește, activitatea celor doi miniștri era subordonată lui Carol I, ce se considera, și în fapt era, factorul principal al orientării politicii externe a României. Între cei trei nu a existat totdeauna o convergență de păreri și acțiuni. În vreme ce T. Maiorescu joacă totul pe cartea regelui, cu multă abilitate, Take Ionescu joacă cel mai adesea o carte proprie. Temîndu-se de un conflict european în care România s-ar fi găsit alături de Austro-Ungaria, el nu dorea un război cu Bulgaria și s-a străduit foarte mult să obțină concesii teritoriale în Dobrogea fără folosirea armelor. Dar dacă atitudinea lui Take Ionescu nu determină mari divergențe cu T. Maiorescu, ea e folosită drept platformă de luptă în contra conservatorilor democrați de către N. Filipescu (și într-o oarecare măsură de Al. Marghiloman și Cantacuzini) și de adepții lui Carp. N. Filipescu, temperament ușor de aprins, pornește o vie campanie printre conservatori împotriva

---

numeau primarii ce le conveneau (vezi și Bibl. Acad. R.S.R, Manuscrise, Corespondență, Al. Marghiloman către Lupu Kostaki, scrisoarea 12776 din 30 decembrie 1912. Aici Al. Marghiloman vorbea de „obrăzniciile takiste ale secăturilor din județ").

* Nu ne preocupăm în lucrarea de față nici de poziția României față de conflictul balcanic, nici de acțiunile ei ce duc pînă la urmă la participarea la cel de-al doilea război balcanic și la pacea de la București (Vezi pe larg An. Iordache, *op. cit.*, p. 151—217).

lui T. Ionescu[11]. De şapte ori îşi dă el demisia din guvern (şi tot de atîtea ori este convins de T. Maiorescu sau de Al. Marghiloman să renunţe), creînd o stare de nesiguranţă şi slăbind poziţia guvernului de colaborare. La 30 martie 1913 el îl determină pe M. Vlădescu şi M. Seulescu, vicepreşedinţi ai Camerei, să demisioneze în urma votării indigenatului lui E. Fagure (prieten al lui Take Ionescu). În sfîrşit, la 2 aprilie 1913 demisia lui Filipescu este primită, în locul lui venind C. C. Arion. Numaidecît, dezlegat de obligaţiile ministeriale, prin cele două ziare ale lui, „Epoca" şi „Presa", va dezlănţui o violentă campanie împotriva takiştilor, viu întreţinută pînă la căderea guvernului.

4. „Criza de şefie" din Partidul Conservator

Dacă demisia lui Filipescu nu provoacă o criză de guvern, acţiunile lui Carp şi ale adepţilor săi sînt gata să-l răstoarne. Într-adevăr, după formarea guvernului de colaborare situaţia politică a lui Carp rămăsese cel puţin „ciudată"[1]. El era încă şef al Partidului Conservator, dar şefia lui era numai nominală; nu mai era şef de fapt, dar succesorul lui nu era încă desemnat. La 3 decembrie 1912, Carp îşi dădea demisia „nemotivată" din Cameră[2].

Printre conservatori se observă o mişcare, la început foarte discretă, de a reda şefului detronat o autoritate reală. La Iaşi, V. Arion, acuma şi preşedinte al „Ligii culturale", adună în jurul său pe nemulţumiţii de pe urma constituirii guvernului de colaborare şi editează ziarul „Cuvîntul", pronunţîndu-se pentru întoarcerea lui Carp şi considerînd de „ingraţi", „răzvrătitori" pe conservatorii care au acceptat colaborarea. Ei sînt sprijiniţi de D. Greceanu, şeful organizaţiei conservatoare ieşene, ocolit de noua combinaţie ministerială[3]. La Bucureşti parlamentarii carpişti, animaţi de M. Deşliu, P. Missir, C. Olănescu, se ţin de conciliabule, „agape" cum le numea presa vremii, toate cu

---

[11] Lui Marghiloman îi declară la 7 februarie 1913 că vrea „să înceapă acţiunea de moarte contra lui Take Ionescu". (Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 151.)

[1] *Şefia d-lui Carp*, în „Adevărul", an XXVI, nr. 8445 din 17 martie 1913.

[2] *D.A.D.*, nr. 6, şedinţa din 4 decembrie 1912, p. 28—30.

[3] Vezi „Cuvîntul", an I, ianuarie—iunie 1913.

scopul mărturisit de a tranșa criza Partidului Conservator în favoarea lui Carp. La Craiova, la 13 ianuarie 1913, M. Seulescu și G. Știrbei (acesta din urmă prieten al lui Marghiloman) organizează o întrunire de combatere a politicii externe a guvernului și trimit o moțiune de încredere lui P. P. Carp[4]. Aceste „zvîrcoliri ale opoziției", astfel definite de Maiorescu[5], tindeau să vatăme autoritatea guvernului de colaborare. Ele sînt amplificate de presa liberală pentru a provoca noi spărturi în rîndurile conservatorilor. Conservatorii democrați, la cererea lui Take Ionescu, se țin, pe cît cu putință, deoparte[6]. Acțiunile în favoarea lui Carp sporesc amenințător după moartea lui Gh. Gr. Cantacuzino la 23 martie 1913, care sprijinise substanțial guvernul colaborării. El voia să reia șefia conservatoare după retragerea acceptată a lui Carp*. Prin moartea lui, ce lăsa vacante atît funcția de președinte al Clubului Conservator Central din București, cît și pe aceea de președinte al Senatului, din punct de vedere organizatoric, mai ales, situația Partidului Conservator devine foarte complicată. Guvernul reușește cu greu să aleagă pe înlocuitorul lui Cantacuzino la Senat în persoana lui Th. Rosetti (aceasta primește cu multe rezerve, declarînd chiar că nu aprobă întrutotul politica guvernului!!) și numai după o „cam violentă vorbă" a lui Maiorescu[7]. Și mai grea e alegerea unui președinte al Clubului bucureștean care, potrivit uzanței, trebuia să fie președintele partidului (schimbarea survenită în 1908 fiind doar o soluție de moment). Deci P. P. Carp? Dar cum putea fi ales Carp aflat în divergență cu fruntașii conservatori din guvern și cu susținătorii lor? La 26, 27, 29 martie, zile „din cele grele de criză politică", cum le numește T. Maiorescu, foștii și actualii miniștri conservatori se întrunesc pentru a da o soluție. C. Olănescu, D. Greceanu și chiar C. C. Arion pun toți

---

[4] Biblioteca academiei R.S.R., Secția Manuscrise, mss. 3666, f. 50.

[5] T. Maiorescu, *op. cit.*, jurnal nr. 32, f. 20.

[6] „Nu discutăm nici măcar asupra probabilității fuziunii, fiindcă n-o întrevedem și fiindcă șeful nostru nu încetează de a fi preocupat exclusiv de chestiunea externă", declara un fruntaș takist (*Criza șefiei conservatoare*, în „Adevărul" an XXVI, nr. 8457 din 30 martie 1913).

* La 17 martie 1913 T. Maiorescu se înțelesese cu Al. Marghiloman ca după rezolvarea crizei externe „să aclamăm șef al partidului pe Gh. Gr. Cantacuzino" (T. Maiorescu, *op. cit.*, mss. 3666, f. 91).

[7] T. Maiorescu, *op. cit.*, mss. 3666, f. 96. La Senat trebuia să fie ales un președinte conservator și nu conservator-democrat, inveis decît la Cameră, unde era takistul Cantacuzino—Pașcanu.

pe Carp înainte. Marghiloman, care prin acceptarea sa de a fi ministru în guvernul Maiorescu se desprinsese de Carp, intervine energic și determină alegerea lui I. Lahovari ca președinte și a lui M. Cantacuzino și M. Deșliu ca vicepreședinți, în locul lui C. Olănescu, demisionat[8].

În conciliabulele conservatoare restrînse se aduce în discuție și problema șefiei partidului. Neoficial, după retragerea lui Carp, locul șefului era ținut de Gh. Gr. Cantacuzino. Dar după moartea acestuia, Carp rămînînd în umbră, cine era cel chemat să gireze șefia? I. Lahovari n-avea autoritatea și influența necesare. T. Maiorescu, Al. Marghiloman și N. Filipescu erau cei mai puternici fruntași conservatori, dar, în acel moment, nici unul nu putea prelua șefia pe care s-o exercite cu tărie și hotărîre. De aceea o decizie în privința șefiei e amînată, urmînd ca locul ei să fie ținut de cei patru miniștri conservatori din guvern, pînă după rezolvarea crizei externe. Amînarea, soluție impusă de momentul respectiv, era încă o dovadă, peste atîtea altele, multe și notorii, că Partidul Conservator era lipsit de disciplină, măcinat de rivalități, victimă a prejudecăților clasei moșierești pe care din capul locului s-a bazat.

Criza Partidului Conservator nu ia sfîrșit odată trecut momentul dispariției lui Gh. Cantacuzino. Dimpotrivă, ea cunoaște în aprilie 1913 faza cea mai dificilă. Este momentul cînd însuși Carp intră în joc. Cînd nu era de așteptat (țara se afla în fața unor acute probleme de politică externă), P. P. Carp convoacă Congresul Partidului Conservator pentru 25 aprilie 1913*. Conservatorii guvernamentali își iau îndată măsurile de siguranță[9]. La 24 aprilie Maiorescu convoacă majoritățile parlamentare conservatoare și le cere să nu participe la congres, deoarece convocarea lui e inoportună, cu atît mai mult cu cît aici se vor discuta chestiuni de politică externă**, or asemenea chestiuni se pot

---

[8] *Ibidem*, f. 96—98.

* Normal Congresul nu putea fi convocat decît de Comitetul Executiv al partidului, dar aici Carp avea minoritatea, de aceea trece peste o chestiune de formă.

[9] T. Maiorescu, *op. cit.*, f. jurnal 33, f. 10.

** Carp dăduse un interviu ziarului „Frankfurter Zeitung" în care declara că îi cheamă pe conservatori pentru a-i întreba dacă aprobă sau nu protocolul de la Petersburg (*Declarația d-lui P. P. Carp*, în „Adevărul", nr. 8481 din 25 aprilie 1913).

discuta numai în Parlament[10]. Totodată, conservatorii din guvern se asigură, prin Take Ionescu, că liberalii nu vor vrea să vină la putere tocmai acum, fapt ce ar fi întărit situaţia lui N. Filipescu—P. P. Carp[11]. De asemenea, se asigură de sprijinul regelui[12]. Astfel acţiunea carpiştilor era condamnată insuccesului.

„Faimosul congres", cum îl numeşte Maiorescu cu ironie, ţine o singură şedinţă de o oră la 25 aprilie 1913 la Clubul conservator din Bucureşti. Participarea nu e deloc masivă. Pe lîngă conservatorii cunoscuţi pentru simpatia lor faţă de Carp, sala clubului era plină mai ales de aderenţi din Bucureşti ai lui N. Filipescu. Într-un discurs frumos, cu un conţinut precis şi clar, trădînd ca de obicei o personalitate puternică, P. P. Carp cere, pentru a relua şefia efectivă a Partidului Conservator, refuzarea mediaţiei marilor puteri de la Petersburg (prin care României i se ceda un mic teritoriu în sudul Dobrogei) şi denunţarea colaborării cu Take Ionescu. Cu alte cuvinte retragerea guvernului[13]. Cei prezenţi ovaţionează apoi o moţiune de încredere în Carp şi în ideile sale.

În condiţiile date discursul lui P. Carp n-a avut nici un efect vizibil. Regele continuă să-şi manifeste toată încrederea în T. Maiorescu*. Moţiunea de încredere în guvernul Maiorescu, citită la Cameră de D. Greceanu, obţine 85 de voturi pentru, 17 împotrivă (15 liberali, plus N. Fleva şi I. C. Grădişteanu) şi 16 abţineri (6 miniştri deputaţi şi 10 carpişti şi filipescani)[14].

O nouă încercare a lui Carp de a tulbura apele ministeriale rămîne fără efect direct. Pentru 10 mai 1913 el invită pe toţi deputaţii şi senatorii conservatori la C. Olănescu şi le cere să se pronunţe asupra moţiunii Congresului de la 25 aprilie. Prezenţi, Al. Marghiloman, C. C. Arion, M. Cantacuzino, mai „slabi de înger", cum îi numeşte T.

---

[10] *Consfătuirea majorităţilor conservatoare*, în „Conservatorul", an XIII, nr. 91 din 27 aprilie 1913; vezi şi „Adevărul", nr. 8382 din 26 aprilie 1913; vezi Academia R.S.R., Secţia manuscrise, fond *T. Maiorescu*, mss. 3667, f. 13—14.

[11] T. Maiorescu, *op. cit.*, mss. 3667, f. 14.

[12] *Ibidem*, f. 13.

[13] *Congresul de la Clubul conservator*, în „Adevărul" nr. 8482 din 26 aprilie 1913; „Epoca" din 26 aprilie 1913.

* „Regele cu mine ca înainte", nota el la 27 aprilie 1913 (T. Maiorescu, *op. cit.*, jurnal 33, f. 16).

[14] *D.A.D.*, nr. 63, şedinţa din 29 aprilie 1913, p. 1563—1568, 1571.

Maiorescu*, solicită lui Carp amînarea unei pronunţii dat fiind complicata chestiune externă. N. Filipescu, V. Arion, C. Olănescu sprijină poziţia lui Carp, dar întrunirea se termină fără a se lua nici o hotărîre[15]. În consecinţă, la 12 mai 1913 P. Carp declară că se retrage definitiv în viaţa privată, iar N. Filipescu îl imită, retrăgîndu-se din Cameră**. Ca ecouri ale campaniei P. Carp, N. Filipescu, C. Olănescu, îndreptată împotriva conservatorilor guvernamentali, la 16 mai în Cameră, M. Seulescu, susţinut de J. Miclescu, acesta din urmă atacînd şi pe rege, combat aspru guvernul şi primirea Protocolului de la Petersburg, ceea ce oferă lui Maiorescu prilejul unei replici aplaudate şi unui nou succes. Şi tot ca ecou, la 18 mai V. Arion şi dr. Gianni îşi dau demisia din Parlament.

Întreaga campanie a carpiştilor şi filipescanilor contra conservatorilor guvernamentali se termină astfel cu victoria celor din urmă, dar cu încă o lovitură dată Partidului Conservator, ca forţă politică a României moderne. Avînd încrederea regelui, guvernul se poate menţine. Partidul Conservator însă, din punct de vedere organizatoric mai ales, iese din această criză foarte slăbit, dovedindu-şi lipsa de coeziune, lipsa de organizare şi o adîncă frămîntare a rîndurilor sale[16]. „Sciziunea" adepţilor lui Carp şi Filipescu în 1913, începută încă în 1912, nu avea importanţa celei din 1908; dar evidenţia încă o dată că puterea de rezistenţă în cadrul organizat al aceleiaşi formaţiuni politice era aproape inexistentă. Practic, nu putem vorbi de o ieşire din criză nici măcar pentru moment. Retragerea lui Carp se anunţa acum definitivă. La 29 mai, la şedinţa Comitetului Executiv al Partidului Conservator, după lungi discuţii, ea e primită cu 14 voturi, trei abţineri şi trei împotriviri***. Se votează, apoi, împotrivă V. Arion

---

* „Ea chemat printre mulţi, nu alfabetic. Am scris «văzut» dar n-am iscălit" — notează T. Maiorescu în memoriile sale (T. Maiorescu, *op. cit.*, f. 23).

[15] *Ibidem*, f. 27; vezi şi „Adevărul" nr. 8193 din 12 mai 1913.

** După această întrunire Carp îşi dă demisia şi în scris lui I. Lahovari, preşedintele Clubului (C. Bacalbaşa, *op. cit.*, vol. IV, p. 139).

[16] „Le parti conservateur est foutu", declara N. Filipescu la întrunirea de la 12 mai 1913.

*** Votează pentru: I. Lahovari, I. Negruzzi, Grig. Cantacuzino, B. Delavrancea, D. Neniţescu, M. Rahtivanu, D. Greceanu, M. Dobrescu, M. Seulescu, M. Vlădescu (cei doi din urmă prieteni ai lui Carp, atraşi de Marghiloman) şi cei patru miniştri în funcţiune; împotrivă: V. Arion,

și cu abținerea lui J. Miclescu, N. Șoimescu și Er. Pangrati, delegarea celor patru miniștri conservatori de a reprezenta Partidul Conservator pînă la o altă hotărîre (I. Lahovari refuză să fie al cincilea delegat)[17]. Măsurile luate, ca și mai înainte, amînau o rezolvare. Împotriva lor, dintre fruntașii conservatori, protestează N. Filipescu și C. Olănescu, participanți la ședința Comitetului Executiv. Ultimul trimite la toate organizațiile conservatoare circulare, condamnînd noua conducere*. Pentru a contracara aceste acțiuni și a întări legitimitatea comitetului de conducere, miniștrii conservatori hotărăsc să convoace rînd pe rînd pe deputații și senatorii conservatori în consfătuiri restrînse[18]. În iunie 1913 se țin patru astfel de consfătuiri inițiate mai ales de Al. Marghiloman. Rezultatul lor e înfrîngerea treptată a împotrivirilor, fie și în aparență, și acceptarea faptului săvîrșit[19].

Retragerea lui Carp și izolarea politică a lui N. Filipescu** reactualizează și concentrarea celor două partide conservatoare, lăsată în suspensie după formarea guvernului T. Maiorescu—T. Ionescu. Dar cu excepția lui Maiorescu, care în principiu nu se opunea unei fuziuni, ceilalți fruntași conservatori sînt împotriva ei, mai mult sau mai puțin pe față. Al. Marghiloman — foarte activ în reorganizarea rîndurilor conservatoare în aceste momente — prin

---

Er. Pangrati, N. Voinescu; se abțin: J. Miclescu, Em. Antonescu și C. Cantacuzino—Pașcanu (Vezi Acad. R.S.R., fond *T. Maiorescu*, mss. 3667, f. 48—49).

[17] *Ibidem*, f. 39, 45. Se adoptă formula de „comitet permanent" și nu de „comitet provizoriu" (cu toate că aceasta era în fapt), pentru a nu presupune unii că adevăratul șef ar fi Take Ionescu.

* Vezi *Protestarea Partidului Conservator* în Arh. St. Buc., fond *C. Meissner*, dosar V/103, f. 12 (Se arată aici că acest comitet n-avea căderea de a înlocui pe șeful partidului, care e Carp. Numai el putea hotărî în privința conservatorilor și îi putea conduce).

[18] *Ibidem*, f. 54.

[19] T. Maiorescu, *op. cit.*, mss. 3667, f. 57—58, 62—68.

** Pe lîngă poziția diferită în problema externă, adepții lui N. Filipescu nu acceptau nici noua organizare a partidului împotriva căreia, în iunie 1913, întocmeau o moțiune, cerînd conservatorilor din Capitală și din provincie s-o iscălească. În plus, circulau atunci tot mai insistent zvonurile despre intenția lui Filipescu de a crea un nou partid, conservator agrar. Toate acestea arătau, cu alte cuvinte, că ostilitatea filipescanilor față de conservatorii guvernamentali era, deocamdată, mare și greu de potolit. Trecerea unei perioade de timp și o așezare a situației organizatorice a Partidului Conservator se impuneau înainte de a deschide porțile de împăcare cu N. Filipescu (Vezi *Șefia și fuziunea* și *Vine Filipescu*, în „Adevărul" nr. 8512 și 8524 din 26 mai și 7 iunie 1913).

realizarea unei fuziuni își vedea amînată *sine die* dorința sa de șefie*. Frații Cantacuzino se temeau de pierderea sferelor de influență și de slăbirea forței lor politice și de aceea nu aderau la ideea fuziunii.

Ideea unui Congres conservator, care să discute chestiunea fuziunii, vehiculată atunci, este părăsită încă înainte de a se contura. De cealaltă parte, Take Ionescu voia să se realizeze acum fuziunea, în condițiile crizei prin care trecea Partidul Conservator, de pe urma căreia trebuia profitat: Dacă se pierdea acest moment și guvernul de colaborare se retrăgea, atunci, cum îi și declara lui Titu Maiorescu la 7 iunie 1913, ideea fuziunii ar fi fost părăsită, conservatorii, mai ales Cantacuzinii, reîmpăcîndu-se cu N. Filipescu[20]. Înțelegînd însă că și această tentativă de a deveni șef al celor două mari ramuri conservatoare e sortită eșecului, Take Ionescu, sub pretext că răspunderile trebuiesc împărțite față cu iminenta participare la cel de-al doilea război balcanic, la sfîrșitul lunii iunie 1913, sprijină ideea unui guvern național, cu liberalii, creînd multă neliniște printre conservatori**.

Odată fuziunea din nou ratată, cele două partide conservatoare rămase în continuare la guvern se vor suspecta mai mult decît înainte, mergînd ireversibil pe drumul neîncrederii reciproce. Așezat pe un ghem de contradicții și susceptibilități guvernul de concentrare reușește, împrejurările au contribuit, și încă foarte bine să prezideze participarea României la cel de-al doilea război balcanic și prin pacea de la București să obțină un mare succes extern, considerat ca atare în epocă. Cu aceasta, de fapt, sarcina „slabului minister de colaborare", cum îl numea însuși Maiorescu, se încheie și nu va întîrzia să se retragă după cîteva luni. Cel două partide conservatoare se orientează vădit din toamna anului 1913 spre o viață organi-

---

* Prin ziarul său „La Politique", Al. Marghiloman duce o campanie, nu întotdeauna bine camuflată, împotriva conservatorilor democrați, nesfiindu-se să-și afirme propriul său drept de a fi recunoscut ca șef al conservatorilor (Vezi „La Politique" din mai—iulie 1913).

[20] T. Maiorescu, *op. cit.*, jurnal nr. 33, f. 46; vezi și Academia R. S. România, Secția manuscrise, fond *T. Maiorescu* (colecția George Franga), C. Sf. mss. 3009/962, f. 1.

** Vezi *Însemnările zilnice* ale lui T. Maiorescu, jurnal 33, f. 64—69, jurnal 34, f. 1—5.

zatorică tot mai independentă. Presa ambelor părți consemnează fidel treptata îndepărtare*.

Dacă pentru Partidul Conservator Democrat nu întîlnim în a doua jumătate a lui 1913 chestiuni deosebite din punct de vedere organizatoric, în schimb, la partenerul său din guvern, avem de a face cu o nouă așezare organizatorică, urmare firească a crizei prin care trecea. În lupta dintre conservatorii grupați fără o rînduială anume în jurul lui N. Filipescu, C. Olănescu, V. Arion, sub autoritatea morală a lui P. P. Carp și conservatorii guvernamentali, cei din urmă, prin reușita externă, ies învingători. Efectele nu întîrzie să se arate. Mulți din cei care nu acceptaseră comitetul de conducere al partidului instituit, după demisia lui P. P. Carp, sau care îl acceptaseră „contre le coeur", o primesc acum fără murmure. Atăcurile lor se îndreaptă acum exclusiv contra takiștilor și a colaborării cu ei**. Printre adepții rămași credincioși lui P. P. Carp se fac tot mai mari goluri. Bătrînul om politic de la Țibănești ajunge treptat un izolat, înconjurat doar de cîțiva prieteni fără suprafață politică. În schimb, poziția lui Titu Maiorescu devine puternică. Măiestria cu care se descurcase în politica externă îi sporise prestigiul și autoritatea. Faptul determină aducerea sa pe primul plan al conducerii Partidului Conservator[21]. Maiorescu primește șefia, dar după multe ezitări și numai cu condiția să poată delega un comitet care să exercite conducerea efectivă***.

---

* La ședința Comitetului Executiv de la 14 noiembrie Al. Marghiloman nu se sfiește să declare public că se va strădui să denunțe colaborarea (Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 203). De altfel, în sînul guvernului, Al. Marghiloman devenise un adversar declarat al lui Take Ionescu, după cum, din afara lui, era N. Filipescu.

** Era la mijloc și o teamă de o eventuală fuziune în urma căreia ei ar fi rămas pe dinafară. „Epoca", organul de presă al lui N. Filipescu, îl laudă chiar pe Maiorescu, pentru că l-a silit pe Take Ionescu, numit Takeff din cauza „bulgarofiliei" sale, să aibă „un rol insinifiant" la Conferința de pace de la București (an XIX, nr. 241 din 1 septembrie 1913).

[21] B.C.S., Secția Documentare, mss. 11391 și 11392, f. 28, 7—13.

*** Încă din iunie 1913 el nota în însemnările sale că de se va soluționa chestiunea externă „cedez puterea liberalilor în liniște și pe la ianuarie mă duc tiptil sub motiv de căutarea ochilor lui Gi(soția) în străinătate și mă retrag tot așa tiptil din politică" (*op. cit.*, jurnal nr. 33, f. 54). Într-o scrisoare pe care o trimite lui Al. Marghiloman la 1 martie 1914, însoțind demisia lui din partid, Maiorescu scria că n-a primit alegerea sa ca șef decît „«à mon corps défendant» și numai pentru a scoate partidul din impasul de atunci". (T. Maiorescu, *op. cit.*, jurnal nr. 35, f. 84).

La 14 noiembrie, Comitetul Executiv al Partidului Conservator, cu 23 membri prezenți, îl alege în unanimitate drept nou președinte[22]. A doua zi, Maiorescu e aclamat de parlamentarii conservatori. Astfel conducătorul teoretic al Junimii, omul de cultură care pînă atunci se mulțumise să joace în politică un rol secundar, cucerește în mai puțin de doi ani toate măririle pe care viața politică le putea da.

În ședințele Comitetului Executiv din 21, 22 și 25 noiembrie 1913, de la care în continuare lipsesc N. Filipescu, C. Olănescu, M. Deșliu, C. Hiottu, se aprobă noile statute ale Partidului Conservator întocmite de T. Maiorescu, iar în întrunirile Comitetului Consultativ din 28 noiembrie 3, 5, 8, 9 și 14 decembrie se discută și se aprobă, cu unele modificări, noul program*. Partidul Conservator încerca astfel să-și consfințească noua sa așezare organizatorică și să-și dea o platformă cu care să treacă în opoziție. Era o platformă deosebită de aceea a celuilalt partid conservator din coaliția guvernamentală, care, în fața nerealizării fuziunii, își reafirma, cu o tendință mai de stînga, ideile programatice părăsite prin alianța cu conservatorii. La 31 decembrie 1913 guvernul T. Maiorescu—Take Ionescu își dă demisia[23]. Sarcina lui esențială fusese conducerea țării în complicata criză externă. Și această sarcină și-o împlinise cu măiestrie. Oamenii politici care compuseseră guvernul, în frunte cu Titu Maiorescu, Take Ionescu, reale valori politice și cu îndelungată experiență în conducerea treburilor țării, tinseseră să găsească soluțiile cele mai nimerite de apărare a intereselor României. Criza externă încheiată, cei doi lideri conservatori căzuseră de acord să se retragă pentru a lăsa cale liberă liberalilor în rezolvarea chestiunilor interne: exproprierea și lărgirea dreptului de vot. T. Maiorescu o declară limpede în Cameră, răspunzînd dorinței unor conservatori democrați, ca B. M. Dimitropol, care cereau continuarea guvernării. La fel răspunde și Take Ionescu[24].

---

[22] Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 203.

* Asupra discuțiilor, vezi B.C.S., Secția Documentare, mss. 11392, f. 23—24, 27—39; Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 206; pentru textul statutelor și al programului, vezi *Programul Partidului Conservator*, București, 1913.

[23] Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, dosar 10/1913, f. 1.

[24] *D.A.D.*, 1913—1914, nr. 18, ședința din 23 decembrie 1913, p. 402—408; *D.S.* 1913—1914, nr. 13, ședința din 23 decembrie 1913, p. 250—254.

După trei ani de guvernare (aproape jumătate în colaborare) cele două partide conservatoare intrau în opoziție mult mai slăbite decît ieșiseră. Pe lîngă obișnuitul uzaj guvernamental, conservatorii își consumaseră mare parte a forței lor politice în noi frămîntări organizatorice interne, iar conservatorii democrați dovediseră încă o dată că în jocul complicat al vieții politice românești n-aveau rezistența unei existențe independent conturate, în dorința de putere aliindu-se cînd cu liberalii, cînd cu conservatorii. „Partidului Conservator Democrat — scria C. Mille cu mult temei — repede de tot politicianismul i-a mîncat politica"[25]. Succesele externe consemnate de pacea de la București și de cea de la Athena (izbînda personală a lui Take Ionescu) nu puteau acoperi slăbiciunea vădită a organizațiilor politice conservatoare.

Guvernele conservatoare — T. Maiorescu și apoi T. Maiorescu—Take Ionescu — vor avea o slabă activitate legislativă internă, preocupările fiind absorbite de criza externă. Apropiata punere în discuție a revizuirii Constituției, pe care liberalii au anunțat-o ca program al viitoarei lor guvernări încă de la părăsirea puterii în 1910* și pe care în opoziție ei o pregăteau, planează și ea asupra celor mai multe din frămîntările interne din rîndurile conservatorilor. În întreaga atmosferă politică stăruiau elementele unei prefaceri pe care criza balcanică și atitudinea României față de ea nu le-au putut eluda.

Atmosfera reformatoare este întreținută, ca și mai înainte, de forțele democrate ale societății românești, reformele devenind preocuparea constantă a celui mai puternic partid politic al României, a P. N. L. „Crez că starea de azi multă vreme nu va mai putea dăinui — scria C. G. Costa-Foru în 1912, referindu-se la agitația pentru reforme. Asta o presimt mulți; e bine s-o știe toți"[26]. Îndeosebi în 1913 dezbaterea în jurul reformelor devine foarte vie. În broșura sa *Crize de stat (1900—1907, 1913)*, V. Brătianu cere *„o politică în realitate democratică ... în modul cel*

---

[25] *Partidul Conservator*, în „Adevărul" an XXVI, nr. 8458 din 31 martie 1913.

* Liberalii au explicat retragerea lor prin necesitatea de a da partidului „un program nou" ce urma să se plămădească în opoziție (vezi *Întruirea Partidului Național-Liberal* din 6 februarie 1911, în „Revista democrației române", an II, nr. 3 din 13 februarie 1911, p. 115—117).

[26] C.G.C.[osta]—F.[oru], *O explicație*, în „Părerile unor spectatori", an I, nr. 1 din 15 noiembrie 1913, p. 12.

mai larg" şi „*o largă reformă electorală ..., fără colegii cenzitare sau profesionale*" (subl. în text)[27]. La această dezbatere iau parte cu studii pertinente I. G. Duca[28], T. Dragu[29], M. D. Berlescu[30] ş.a. Reale servicii aduc discuţiei asupra reformelor revista „Democraţia" (noua titulatură a „Revistei democraţiei române", condusă de V. Brătianu în locul lui G. Diamandi)*, conferinţele de la Cercul de studii al P. N. L. înfiinţat în 1911. De pe planul teoretic lupta pentru reforme trece în multe locuri pe cel practic (ca de pildă în Teleorman)[31]. La 3 iunie 1913 I. I. C. Brătianu pune deschis problema necesităţii revizuirii Constituţiei şi înfăptuirea unor reforme care să dea un puternic impuls dezvoltării societăţii româneşti în ansamblu**. De aici şi pînă la anunţarea oficială a reformelor nu mai e decît un pas, care va fi făcut odată criza externă depăşită.

Ca şi mai înainte conservatorii se opun unor reforme radicale. La 16 ianuarie 1912, în Parlament, P. P. Carp considera „lărgirea votului ... primejdioasă azi la noi"[32], iar la 2 martie 1912 atrăgea atenţia liberalilor că „învăţămintele de la 1907 ... stau în faptul că partidele trebuie să înveţe că sînt oarecare arme pe care nu le poate şi nu trebuie să le întrebuinţeze în contra adversarilor pentru că se întorc contra lor înşişi"[33]. Pe aceeaşi linie de apărare a „integrităţii" marii proprietăţi şi a privilegiului politic, T. Maiorescu, în discursul său de la Senat, de la 2 mai 1913, pentru moment găsea reformele „nepotrivite"

---

[27] Vezi recenzia lui Spiru C. Haret, în „Democraţia", an I, nr. 1 din 8 aprilie 1913, p. 48.

[28] I. G. Duca, *Datoriile care ni se impun*, în „Democraţia", an I, nr. 2 din 15 aprilie 1913, p. 49—56.

[29] Toma Dragu, *Reformele agrare*, în „Universul", an XXXI, nr. 8469 din 11 aprilie 1913.

[30] M. D. Berlescu, *Reforma electorală*, în „Democraţia, an I, nr. 4 din 15 mai 1913, p. 162—170.

* Schimbarea conducătorului revistei cu V. Brătianu, unul din corifeii P.N.L., semnifica la rîndu-i o mai mare angajare a liberalilor pe calea reformatoare.

[31] „Democraţia", an I, nr. 4 din 15 mai 1913, p. 187.

** „Românul nu trebuie să mai fie un vechil al altora, din punct de vedere economic — spunea şeful Partidului liberal; trebuie să lucrăm astfel ca numai poporul român să dispună de puterile economice ale ţării" (I. I. C. Brătianu, *op. cit.*, p. 44—45).

[32] *Întîi organizarea ţării şi apoi reforma electorală*, în „Conservatorul" an XII, nr. 13 din 18 ianuarie 1912.

[33] C. Gane, *op. cit.*, vol. II, p. 448.

pentru țară[34]. Conservatorii rămîn la convingerea că programul lor, enunțat în 1910, la preluarea puterii, punerea lui în practică, în cea mai mare parte, în timpul guvernării Carp corespundea „în gradul cel mai înalt nevoilor economice și sociale ale țării", cum se exprima ziarul „Conservatorul" și o depășire a acestuia spre stînga nu era deloc necesară*.

Cu toate că erau conștienți de seriozitatea dezbaterii în jurul reformelor din sînul Partidului liberal („însemnările politice" ale lui T. Maiorescu sînt o dovadă peremptorie), conservatorii, prin presa lor, o consideră o simplă „vorbă", „teorie" în căutarea unei platforme de luptă politică. Dar pe măsură ce tot mai mulți fruntași ai P. N. L. se pronunță pentru reforme, sub această înfățișare de ocazie transpare îngrijorarea și se reliefează cu claritate îndîrjita împotrivire**. Partidul Conservator Democrat, spre deosebire de conservatori, se pronunță pentru revizuirea Constituției, în limitele circumscrise de programul din 1910, adică mai restrînse decît cele preconizate de curentul reformator dominant în P. N. L.***.

---

[34] *D.S.*, sesiunea 1912—1913, nr. 56, p. 995—998.

* Unii conservatori, precum D. Greceanu, recunoșteau că organizarea politică a țării era deficitară, partidele politice nefiind în contact cu alegătorii, programele lor fiind opera unui cerc restrîns și nu a tuturor membrilor; se arătau conștienți, pe de altă parte, că disproporția de proprietate rurală e foarte mare, dar propunerile de remediere: „selecțiunea alegătorilor", cu menținerea colegiilor, și vînzarea de pămînt la țărani cu garanția plății de către o instituție de credit (acordînd „respectul absolut dreptului de proprietate") erau ineficace. (*Manifestul d-lui Paul Greceanu către alegătorii colegiului I de Cameră—Prahova*, în „Conservatorul", an XIII, nr. 7 din 10 ian. 1913).

** Vezi mai ales articolele: *Reforma electorală*, *Rostul partidelor*, *Viitorul program al Partidului Liberal*, *Chestia reformei electorale*, în „Conservatorul", nr. 110, 122, 150, 151, 165, 184 din 20 mai, 5 iunie, 8 și 10 iulie, 27 iulie, 22 august 1912.

*** La întrunirea Partidului Conservator Democrat din 30 ianuarie 1911 se propun ca reforme: reforma electorală cu corolarul ei, reprezentarea proporțională; secretul definitiv al votului cu corolarul lui, votul obligator; stabilitatea funcționarilor publici, „căci sînt ai țării, nu ai partidelor" („Universul", an XXIX, nr. 30 din 1 februarie 1911).

X

UN SUFLU NOU ȘI O VECHE REZISTENȚĂ

Cu scrisoarea-program, lansată de I. I. C. Brătianu la 7/20 septembrie 1913[1], începe o nouă fază în dezbaterea politică în jurul unor reforme agrare și electorale. E prima încercare mai serioasă de a dezmorți viața politică internă, de a dezanchiloza cadrul dat*. Ceea ce aduce nou scrisoarea lui I. I. C. Brătianu este dreptul statului de a interveni și prin „*expropriere* (subl. ns.) pentru creșterea proprietății țărănești". Cît privește colegiul unic — acesta cunoscut de mai înainte ca maximum de reformă politică liberală — înscrierea sa în noul program nu surprinde.

---

[1] *Scrisoarea lui Ion I. C. Brătianu*, în „Democrația", an I, nr. 12—13 din 7 septembrie 1913 și „L'Indépendance Roumaine", an XXXVI, nr. 11580 din 13/26 septembrie 1913.

* Asupra diferitelor aspecte privind situația economică, socială și politică a României în primele două decenii ale secolului al XX-lea, și mai ales problema agrară, vezi, între altele, Tr. Lungu, *Poziția partidelor politice din România față de problema agrară între anii 1913—1921*, în „Studii. Revistă de istorie", an II, nr. 2—3 din 1950, p. 19—33; N. Copoiu, *Partidul Social-Democrat din România în ajunul izbucnirii primului război mondial* („Studii. Revistă de istorie", an XI, nr. 4 din 1958, p. 35—54); D. Hurezeanu, *Poziția mișcării muncitorești față de problema agrară și lupta de clasă a țărănimii între 1907 și 1917* („Studii. Revistă de istorie", an XVI, nr. 4 din 1963, p. 783—803); M. Iosa, *Acțiuni țărănești în România. 1907—1918* („Studii. Revistă de istorie", an XV, nr. 4 din 1962, p. 837—868); *Relații agrare și mișcări țărănești în România. 1908—1921* (colectiv), București, 1967; An. Iordache, *Viața politică a României între 1910—1914*; și îndeosebi studiul lui Adrian Macovei, *Problema agrară din România în 1914*, în „Anuarul de istorie și arheologie A. D. Xenopol", an. IX, tom. IX din 1972, p. 287—312.

Exproprierea, în concepţia liberalilor, nu îmbrăca caracter larg, nu-şi propunea să distrugă marea proprietate, ci numai să reducă suprafaţa latifundiilor[2]. Cum legiuirile agrare elaborate între 1907—1912 nu avuseseră un rezultat satisfăcător asupra ţărănimii, situaţia acesteia menţinîndu-se precară, P. N. L. încearcă să rezolve criza regimului agrar din România pe calea unor reforme care să-i dea o soluţionare dirijată, într-un ritm nealertant.

Pentru a putea impune reformele I. I. C. Brătianu avea nevoie de toată puterea şi de toată unitatea instrumentului de guvernămînt care era Partidul Naţional-Liberal. Comitetul Executiv al P. N. L., reunit la 2 octombrie 1913, recunoştea întreaga autoritate a şefului partidului şi dădea investitura sa programului de reforme[3]. La fel Congresul liberal de la 21 octombrie 1913 prin moţiunea adoptată[4]. Dreapta Partidului liberal, care număra mulţi mari proprietari, îşi dădea şi ea astfel acordul la opera de reformare. Fără a fi entuziast şi nici unanim (unii mari proprietari, precum Basarab Brîncoveanu, părăsesc partidul pentru conservatori, alţii cedează cu mare greutate, cum e Toma Stelian), mai curînd impus de disciplina de partid decît pornit din convingere, acest acord menţinea unitatea organizatorică a celei mai puternice formaţiuni politice din România şi impunea adversarilor. O unitate de vederi însă nu s-a obţinut, în practică existînd o pluralitate de concepţii. Spre deosebire de stînga liberală, închegată în jurul foştilor generoşi: V. G. Morţun, C. Stere, I. Procopiu, Al. G. Radovici, a unor tineri ca I. G. Duca, ce dădeau reformelor un caracter mai radical, neadmiţînd tergiversări, concesii, înţelegeri cu conservatorii, liberalii „bătrîni", marii electori ai colegiilor liberale, legaţi de sistemul politic în fiinţă şi de marea proprietate, erau adepţi ai unor reforme „liniştite" şi „cumpătate". După mai multe între-

---

[2] M. D. Berlescu, *Congresul Partidului Liberal*, în „Democraţia", nr. 12—13 din 1 octombrie 1913, p. 471. Liberalii nu aveau în vedere o „expropriere individuală nelimitată", ci o armonizare a funcţiei sociale a marii proprietăţi, pe care, alături de conservatori, o recunoşteau ca fiind foarte importantă, „în interesul general al societăţii" (vezi şi M. Berceanu, *Utilitatea şi modalitatea exproprierii*, în *Idem*, nr. 17 din 1 decembrie 1913 şi I. C. Băicoianu, *Ideile conducătoare ale politicii noastre agrare*, în „Economia naţională", an. XXXVII, nr. 10, octombrie 1913, p. 404—405).

[3] „Viitorul", an. VI, nr. 2031 din 3 octombrie 1913; „Adevărul", an. XXVI, nr. 9642 din 3 octombrie 1913.

[4] „Viitorul", an. VI, nr. 2049 din 22 octombrie 1913.

vederi ale lui I. I. C. Brătianu cu regele Carol, liberalii obțin și consimțămîntul Coroanei la înfăptuirea reformelor, condiționat însă de „moderațiune", de temperarea avîntului stîngii partidului, în sfîrșit, de înțelegere cu conservatorii la înscrierea lor în Constituție[5].

Momentul 1913—1914, cu întreaga confruntare politică din jurul reformelor, pune Partidul Conservator în fața unei situații extrem de dificile, silindu-l să găsească un răspuns menit să satisfacă nu numai existența sa prezentă, ca partid de guvernămînt, dar să jaloneze și evoluția sa viitoare. E momentul cînd Partidul Conservator trebuie să aleagă între viitorul său ca partid și interesul îngust al marilor proprietari, reazemul său social principal. Incapabil, doctrinar, să vadă dezvoltarea României și rămînerea sa la suprafața vieții politice cu o proprietate mare diminuată în întindere și importanță, acest partid, inițial, se va opune cu înverșunare reformelor în speranța că va atrage în jurul său pe toți moșierii, adică și pe aceia din Partidul Național-Liberal și Conservator Democrat, iar mai apoi, neizbutind, va ceda treptat concepției intervenționismului de stat. Dar cedarea va fi determinată de împrejurări și nu izvorîtă dintr-o dezvoltare firească a concepției sale de acțiune politică. Din această cauză, în condițiile în care vor interveni și factori de excepție în viața țării, cum a fost participarea României la primul război mondial, în confruntarea politică provocată de cele două reforme, criza prin care trece organizația politică conservatoare se va adînci. Momentul 1913—1914 reprezintă începutul ultimei etape a activității politice a Partidului Conservator al cărei conținut nu va mai fi lupta pentru putere, ci lupta pentru existență, strădania de a rămîne în arena vieții politice.

Intreaga comportare politică a conservatorilor de la sfîrșitul anului 1913 și de-a lungul lui 1914 trădează îndeajuns marea preocupare ce o aduce în mijlocul lor programul de reforme enunțat de liberali. Sub aparența de urbanitate, de parlamentarism al luptelor politice, conservatorii desfășoară un întreg arsenal de mijloace, îngemănate adesea într-un joc subtil, încercînd dacă nu să oprească valul reformator măcar să-l îmblînzească.

---

[5] I. G. Duca, *Amintiri politice*, vol. I, München, 1981, p. 3; Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 207, 212, 216.

Îndată după anunţarea programului de reforme riposta conservatorilor se face resimţită[6]. La 14 noiembrie 1913 parlamentarii conservatori votează în unanimitate o moţiune împotriva programului liberal[7]. O lună mai tîrziu, Comitetul Executiv al Partidului Conservator adoptă un nou program, nu fără o aprinsă controversă*.

Partidul se arăta dispus să ia în consideraţie „orice aşezămînt s-ar propune", dar *„fără atingerea dreptului de proprietate, punct fundamental în Constituţiune şi în starea noastră socială"* (subl. în text). Refuzînd exproprierea, programul conservator propune ca izvoare ale întăririi micii şi mijlociei proprietăţi: *pămînturile statului* — aproximativ 500 000 ha —, părţile din marea proprietate de la 1000 de pogoane în sus, pe care proprietarul mare „le lasă să iasă din mîna lui" (dacă voia, bineînţeles), considerate ca ajungînd la 100 000 ha anual, în sfîrşit, pămînturile ieşite din vînzările unor părţi din marile moşii, a căror cumpărare urma să fie înlesnită de Casa Centrală a Băncilor populare, ca instituţie de credit (nu de Casa Rurală în care conservatorii n-aveau încredere, aici fiind atotputernic Partidul liberal). Alte prevederi, cum de pildă: înlesnirea dezvoltării unei proprietăţi ţărăneşti de sine stătătoare, stîrpirea ilegalismului administrativ, mărginirea autorităţii centrale în comună erau în principiu „sănătoase". Dar ele n-aveau cum să se reliefeze sub identitate proprie, cum nici pînă atunci n-o făcuseră. Conservatorii voiau să rezolve „problema ţărănească fără ţărani", cum just observa „România Muncitoare"[8].

Cît priveşte chestiunea dreptului de vot, pe care conservatorii „n-au luat-o în serios" pentru moment, programul declara că „nu este din principiu ostil, cînd se caută

---

[6] Vezi mai ales articolele *Exproprierea*, *Reforme inutile*, *Pămînt de expropriere nu*, *Reforma electorală*, *D. N. Filipescu despre reforma agrară*, în „Epoca" nr. 287, 293—294, 304, 313 din 17, 24 oct. şi 3, 12 nov. 1913; C. Argetoianu, *Marea noastră proprietate şi exproprierea*, Bucureşti, 1914 (aici moşierul de la Breasta repune pe tapet teoria proprietăţii mari şi a culturii mari, în sensul că prima nu trebuie să dispară din România decît pe măsură ce se realiza cea de a doua); interviul lui P. P. Carp din 27 oct. 1913, în „Viitorul", an. VI, nr. 2055, din 28 oct. 1913 etc.

[7] *B.C.S.*, Secţia manuscrise, dosar 85, jurnal 35, f. 11, apud C. Gane, *op. cit.*, vol. II, p. 488.

* Vezi T. Maiorescu, *op. cit.*, jurnal 35, f. 27—35; Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 206; *Programul Partidului Conservator*, Bucureşti, 1913.

[8] „România Muncitoare", an. IX, nr. 109 din 24 decembrie 1913.

chiar azi o soluție". Ulterior însă contra acesteia își vor concentra întreaga împotrivire.

Într-alaltă ramură conservatoare, a democraților, foarte diversă și neînchegată, mult mai neînchegată, atitudinea diferiților membri ai partidului takist nu va fi aceeași. Unii, dr. C. I. Istrati[9] sau V. Dimitropol[10], aprobă întrutotul programul liberal, alții, ca Al. Bădărău[11] se reține la unele schimbări constituționale mai restrînse. Toți însă vor accepta încă de la început* ideea reformelor. În scrisoarea-program trimisă de Take Ionescu la 14 noiembrie 1913 către președinții comitetelor partidului din țară, acesta cere lărgirea corpului electoral, întărirea Senatului, reprezentare proporțională, iar, în problema agrar-țărănească, se pronunță pentru modificarea proporției dintre marea și mica proprietate, fie și prin expropriere, înțeleasă însă ca o „cumpărare", întemeiată pe „o justă și prealabilă îndemnitate[12]. Știind că „este deosebire de vederi în sînul partidului nostru", șeful conservatorilor democrați se ferește, cum o și spune, să impună adepților săi o orientare mai ferm precizată. Ulterior o va face, dar va lăsa slobodă și manifestarea publică a altor păreri, care mergeau fie la stînga, fie la dreapta ideilor sale.

Confruntarea principalelor partide politice asupra revizuirii Constituției, mai reținută în toamna lui 1913, cînd la guvern se mai aflau partidele conservatoare**, devine aprigă după venirea la putere a P. N. L., la 4/17 ianuarie 1914. Presa conservatoare recunoștea că în lupta contra reformelor preconizate Partidul Conservator își apăra nu numai ideile, dar și propria sa existență „atît de brutal amenințată"[13].

Pentru a conduce lupta contra proiectelor de reformă conservatorii își strîng rîndurile prin readucerea lui N. Filipescu și a celorlalte elemente dizidente (P. P. Carp nu

---

[9] *D.A.D.*, nr. 21, șed. din 15 martie 1914, p. 214–233.

[10] *Ibidem*, nr. 26, șed. din 21 martie 1914, p. 280 și urm.

[11] *D. S.*, din 19 și 22 martie 1914, p. 243 și urm.

* Vezi „Acțiunea", an. XII, nr. 3101 și 3112 din 10, 13 octombrie 1913.

[12] *Idem*, nr. 3136 din 14 nov. 1913; „La Roumanie", nr. 4335 din 14/27 nov. 1913.

** Vezi și discursurile din Parlament ale lui Gr. G. Cantacuzino, P. Tomcescu, L. Fortunescu, în *D.A.D.*, nr. 10, 11, ședințele din 12 și 14 dec. 1913, p. 104–112, 128–129.

[13] *Lupta va fi crîncenă*, în „Conservatorul" nr. 43 din 25 febr. 1914.

intra între acestea). Cel care se însărcinează cu readucerea lor este Al. Marghiloman, rămas prin plecarea lui T. Maiorescu în străinătate — plecare ce pentru el echivala cu o retragere din politica militantă — conducătorul de fapt al Partidului Conservator*. Îndemnat de Gr. și M. Cantacuzino și cu aprobarea lui T. Maiorescu, Al. Marghiloman poartă tratative cu N. Filipescu, în paralel și cu M. Dești, izbutind reîntoarcerea lor și a partizanilor lui Filipescu în partid[14]. Cu aceasta sînt reintegrate în partid elemente de un pronunțat caracter moșieresc (în jurul lui Filipescu fiind adunați îndeosebi mari proprietari), care vor întări orientarea programatică de apărare a marii proprietăți. Filipescu imprimă luptei conservatorilor împotriva reformelor caracterul violent al temperamentului său. Dacă în alegerile din februarie 1914 conservatorii nu reușesc decît 18 locuri în Parlament, rezistența contra reformelor nefiind organizată, în alegerile pentru Constituantă, datorită în special lui N. Filipescu, obțin 42 de locuri**. Împotrivirea față de reforme devenise cimentul organizației politice conservatoare. Tot ea determină în ultimă instanță și ascensiunea lui Al. Marghiloman în fruntea partidului, oficializîndu-se *de jure* ceea ce exista *de facto*. Încă de la 28 februarie 1914, Maiorescu își dădea demisia din capul Partidului Conservator, motivînd-o „cu împrejurări private" ce nu-i îngăduiau să se întoarcă în țară și să-și îndeplinească datoria de șef***. Demisia era înaintată lui

---

* Alături de Marghiloman, în Comitetul Provizoriu ce urma să conducă partidul în lipsa lui Maiorescu, se afla și I. Lahovari, dar influența acestuia era redusă.

[14] Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 207—209. Lui Filipescu i se oferă și locul de al treilea delegat în Comitetul provizoriu de conducere.

** Vezi „Universul", an. XXXII, nr. 136, 137, 142 și 144 din 20, 21, 26 și 28 mai 1914; „Conservatorul", an. XIV, nr. 122 din 6 iunie 1914; „Anuarul statistic al României", 1915—1916, p. 12. De la Brăila N. Filipescu îi telegrafia regelui: „La Brăila ca și aiurea se suspendă Constituția înainte de a se revizui..." (în continuare descrie tot felul de abuzuri). Lui V. G. Morțun, ministru de Interne, îi scria: „Domnule Ministru. Am onoarea să vă anunț că în prima ședință a Parlamentului — dacă cumva ați mai avea fantezia să vă aflați pe banca ministerială — vă voi adresa următoarea interpelare: se poate concilia prestigiul țării dobîndit în politica externă cu prezența unui bandit ca Dv. în guvern? Am onoarea a vă saluta!" (I. Cerchez, *op. cit.*, f. f., caiet 9, însemnări din 14 și 26 mai 1914).

*** Vezi și considerațiile nu lipsite de maliție zitate ale lui C. Argetoianu, fiul gen. Argetoianu, asupra motivelor retragerii lui Maiorescu

Marghiloman „ca să o aibă la dispoziția lui în caz de oportunitate"[15]. Trimițînd-o lui Marghiloman și nu altuia, Maiorescu își desemna implicit succesorul. Mai mult, lăsa la libera lui apreciere ce dată să pună demisiei și cînd s-o prezinte[16]. „Cu tact și meșteșug îndemînatic", Al Marghiloman își pregătește șefia. În ajunul alegerilor sesizase Comitetul Consultativ de demisia lui Maiorescu pentru a pipăi terenul. Știindu-se mai slab decît Marghiloman, N. Filipescu își reînnoia declarația „că nu putea și nu voia să fie șef" și la 4 iunie, la ședința Comitetului Executiv, era de acord, ca și ceilalți membri ai Comitetului, cu alegerea lui Marghiloman[17].

Ultimul șef al Partidului Conservator își începea mandatul. Pentru moment criza conservatoare părea învinsă. Teama de reforme readusese oarecum coeziunea rîndurilor partidului. Dar nu era decît un popas pe drumul ireversibil al destrămării. Ca și în 1907—1908 și acum elementele mai democrate din sînul partidului părăsesc organizația acestuia în fața rigidității programatice pe care noua conducere o afirmă. Primul exemplu îl dă profesorul de drept de la Universitatea din Iași, juristul Matei Cantacuzino, urmat la 1 februarie 1914 de un grup de nouă profesori universitari de la Universitatea din București în frunte cu Er. A. Pangrati, fostul ministru în guvernul T. Maiorescu și alți patru membri ai Comitetului Executiv, Em. Antonescu, S. Mehedinți, P. Negulescu și D. Onciul[18]. Acestora li se adaugă L. Bogdan de la P. Neamț și alți conservatori, de mai puțină influență din diferite organizații județene, ca în cazul organizațiilor de la Bacău și Ialomița (cei din urmă trec în Partidul Conservator Democrat). În epocă s-a vorbit chiar de crearea unui nou partid conservator-progresist, în jurul intelectualilor ce se retrăseseră de la conservatori. Fără a fi de proporții, noua sciziune (ulterior pe chestiunea națională, cei mai mulți actuali dizidenți vor reveni la matcă) contura Partidului

(C. Argetoianu, *Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor ce ieri*, Arh. C. C. al P.C.R., fond 104, dosar 8586, f. 191—195).

[15] *B.C.S.*, Secția Documentare, mss. 11392, f. 78—79.

[16] *Ibidem*, f. 83—85.

[17] Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 224; „Conservatorul" an. XIV, nr. 122 din 6 iunie 1914; „Universul", an. XXXII, nr. 153 din 6 iunie 1914.

[18] *Scrisoarea unor fruntași conservatori*, în „Universul", an. XXXII, nr. 30 din 1 februarie 1914; vezi și *Ruptura din partidul conservator*, în „Adevărul", an. XXVIII, nr. 8760 din 1 februarie 1914.

Conservator o configurație socială foarte pronunțat moșierească. Revenirea lui Filipescu și a adepților săi, faptul că de teama reformelor acest partid devine o supapă absorbantă a marilor proprietari nemulțumiți — ca Basarab Brîncoveanu din Partidul Național-Liberal, cel mai mare moșier din țară, ca I. Stoian, C. Obedeanu, I. Lichiardopol și alții din Partidul Conservator Democrat — îi întărea o dată în plus această configurație. În ultimul deceniu al secolului XIX-lea și la începutul celui următor, pentru a-și întări rîndurile în scopul imediat de a avea reprezentanți în colegiul al II-lea, partidul conservatorilor deschisese larg porțile elementelor intelectuale orășenești, burgheziei mici și mijlocii. Treptat însă, în fața pericolului de reforme, marii proprietari, care rămăseseră elementul social cel mai puternic, închid aceste porți și, mai mult, își impun punctul de vedere în ciuda opoziției elementelor de altă natură socială. Aceasta determină, în principal, ruptura din 1908, sciziunile mai mari sau mai mici ulterioare. În aceste condiții Partidul Conservator ajungea a fi nu reprezentantul claselor conducătoare în ansamblu, ceea ce îi dădea dreptul de a fi partid de guvernămînt, ci exponentul unei singure clase, al moșierimii, ceea ce îi refuza acest drept într-o societate românească în care burghezia era deja principala forță.

Punctul de vedere conservator asupra reformelor este susținut cu întreaga intransigență în timpul campaniei electorale din ianuarie-februarie 1914[19]. Și îndeosebi, în dezbaterile din Parlamentul revizuirii* Constituției ca atare, căci recunoșteau și ei necesitatea unor schimbări. Neliniștea izvora din mijloacele ce se intenționau a fi folosite: exproprierea și colegiul unic. Căci se deschidea astfel, în chip legal, calea unor transformări structurale și mai adînci, care antrena pierderea puterii lor economice și politice. Discursul lui Al. Marghiloman din Senat de la

[19] Vezi *Manifestul conservatorilor din Craiova* de la 23 ianuarie 1914. *Manifestul Partidului Conservator către alegătorii colegiilor I și II din București* din ianuarie 1914, *Apelul* din 2 februarie 1914, în „Timpul", Craiova, an. IV, nr. 39 din 23 ianuarie 1914; *Partidul Conservator către alegătorii colegiului I și II*, București, 1914, p. 3—17; Arh. St. Buc., fond *Pref. Ilfov*, dosar. 28/1914, f. 10—21.

* Vezi sinteza realizată de Adrian Macovei din articolul mai sus menționat (p. 294—297, 302—304), unde se încearcă, cu mult succes, circumscrierea întregului cadru politic de referință.

12 martie 1914[20], cumpătat în expresie, elegant în formă și hotărît împotriva mijloacelor reformatoare propuse de liberali, argumenta cu claritate ideea dominantă după care se conducea Partidul Conservator în acțiunea sa în jurul reformelor: zădărnicirea cu orice preț a înfăptuirii lor în chipul preconizat de liberali și, în același timp, menținerea influenței politice a partidului.

Opoziția contra reformelor rămîne întreagă și în timpul alegerilor pentru Constituantă dintre 18—28 mai 1914. La întrunirile electorale de la Ploiești, din 24 aprilie, Craiova și București, din 25 și 28 aprilie, în materialele de propagandă electorală, fruntașii conservatori aduc fel de fel de argumente pentru a opri procesul reformator*. Reținatenția lozincile lansate de N. Filipescu, care nu s-a sfiit să măgulească toate interesele și toate micile patimi ale alegătorului. Fraze simpliste ca acestea: „Voi care astăzi sînteți tot, dacă vreți ca mîine să nu mai însemnați nimic, votați pe liberali", sau „Colegiul unic înseamnă egalitate între voi și țiganul care vă mînă caii pe capră", sau, pentru proprietari: „Vreți să vi se ia avutul și să fiți sărăciți, votați reformele liberale" etc. au prins și au creat greutăți liberalilor**. Se încerca astfel a se determina colegiile restrînse să-și apere cu îndărătnicie viața și privilegiile.

Dar, cum procesul reformator înainta și amenința să se materializeze cu toată împotrivirea conservatorilor, aceștia încep să cedeze. Deja la 14 martie 1914, Al. Marghiloman, N. Filipescu și I. Lahovari cad de acord cu acceptarea principiului exproprierii, înțeleasă ca „o sancțiune

---

[20] *Discursul d-lui Marghiloman rostit în ședința Senatului de la 12 martie 1914. Doctrina conservatoare și revizuirea Constituției*, București, 1914. Aici liderul conservator dezvoltă prevederile programatice din noiembrie 1913, propunînd ca mijloace de înlăturare a disproporției dintre marea și mica proprietate: proprietățile statului, prisosurile din marile moșii și instituirea dreptului de preempțiune al statului asupra vînzărilor de pămînturi (materializat prin Casa centrală a băncilor populare). În privința reformei politice, Al. Marghiloman nu acceptă decît lărgirea colegiilor, ascensiunea capacităților la colegiul I Cameră, o altă proporție de candidați, dar „colegiu unic rural, asta niciodată".

* Comentînd poziția adoptată de conservatori în genere față de reformă, socialiștii îi considerau „închiși oricărei idei de progres politic și social", acuzau „obrăznicia" de a apăra un regim agrar și un sistem electoral „care au provocat degenerarea unui popor întreg".

** „Conservatorul", an. XIV, nr. 65, 79, 82, 88, 90, 92 din 22 martie, 11, 15, 22, 26 și 29 apr. 1914; „Universul", nr. 102, 113 din 16 și 27 apr. 1914.

individuală"[21], „in extremis şi ca subsidiar", cum declara Marghiloman la 14 aprilie, „numai cînd n-avem încotro", cum preciza şi mai corect lucrurile N. Filipescu[22]. Primirea principiului exproprierii e determinată şi de nevoia de a înlesni un acord al partidelor politice, cerut şi de Coroană*. Evident, un acord între „reacţionarismul conservator şi demagogia liberală", cum caracterizau socialiştii situaţia, urma să aibă efect asupra spiritului democratic al operei reformatoare[23]. Cedarea Partidului Conservator în problema agrară devine mai pronunţată după deschiderea Constituantei. O confirmă discursurile la Adresă ale lui Al. Marghiloman, N. Filipescu, C. C. Arion, C. I. Argetoianu[24]. Dar, acceptînd principiul exproprierii, cu corectivele de mai sus (şi nici aşa acceptarea nu e unanimă**), conservatorii menţin opoziţia lor întreagă faţă de colegiul unic. Maximum de concesie conservatoare în materie de drepturi politice se reduce la lărgirea colegiilor existente. Însă cedarea nici aici nu era departe. Pînă la urmă pătura conducătoare română ajungea la o înţelegere. Reformele erau condamnate la un compromis, în defavoarea eficienţei lor. Nu mai puteau fi decît „bastarde", după expresia lui C. Mille.

Spre o atare realizare a reformelor îndemna şi întreaga acţiune politică a conservatorilor democraţi. În campaniile electorale din prima jumătate a anului 1914*** şi în Parlament, Partidul Conservator Democrat se pronunţă pen-

---

[21] Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 216.

[22] „Conservatorul", nr. 92 din 29 aprilie 1914.

* Vezi audienţele lui Al. Marghiloman şi G. Ştirbei la rege, ca şi convorbirile cu I. I. C. Brătianu (Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 207, 212, 216—217).

[23] *D.A.D.*, nr. 6, 8 şi 12, şedinţele din 17, 19 şi 20 iunie 1914, p. 95—97, 153.

[24] *D.S.*, nr. 10, şedinţa din 19 iunie 1914, p. 83.

** Îndeosebi fraţii Cantacuzino sînt împotriva oricăror concesii, iar P. P. Carp, în afara organizaţiei de partid, în cele trei luări de cuvînt de la Cameră, respinge „în mod absolut, fără nici un soi de rezervă" propunerile de reformă, motivîndu-şi refuzul între altele şi cu dificultăţile interne la care se expunea ţara în eventualitatea unei crize externe (*D.A.D.*, nr. 9, 20 şi 37, şedinţele din 1, 14 martie şi 26 aprilie 1914, p. 93—94, 187—188, 701—704).

*** Vezi „Acţiunea", an. XIII, nr. 3130, 3131, 3182, 3184, 3186, 3187, 3196 din ianuarie—februarie 1914; „La Roumanie", an. 17, nr. 4356 din 5 ianuarie 1914; „Acţiunea", nr. 3279 şi 3290 din 18 mai şi 3 iunie 1914; „La Roumanie", an. XVII, nr. 4356 din 4 ianuarie 1914.

tru o revizuire restrînsă a Constituției prin înțelegerea partidelor. Take Ionescu face o clară deosebire între confiscare și expropriere, și, spre a nu se confunda una cu alta, propune ca pămînturile expropriate să fie plătite în bani la prețul fixat de justiție. În domeniul drepturilor politice el cere două colegii, în loc de unul[25]. În Parlament Take Ionescu folosește toate „argușiile" talentului său oratoric pentru a demonstra moderarea spiritului reformator. Nu toți adepții săi, cum arătam, îi susțin întocmai opiniile, dar, în genere, pe linia indicată de șeful partidului vor acționa și aderenții*. Conservatorii democrați vor milita permanent pentru un acord al partidelor în realizarea operei reformatoare.

Și este mai mult ca sigur că pînă la urmă acest acord s-ar fi realizat. Dezbaterea reformelor propuse de liberali, care cucerește întreaga lume politică românească în toamna din 1913 și prima jumătate a lui 1914, nu putea duce la o ruptură în sînul claselor dominante. Nici un partid, nici chiar cel conservator, nu atacă pe față reformele. Toate recunosc mai mult sau mai puțin existența problemelor puse în discuție. Se diferențiază numai prin modalitățile concrete de rezolvare a lor. Pe acest fundal era cu putință așadar realizarea unui compromis. Era „o conspirație ... care poate înlătura rezolvarea *efectivă* a marii probleme de azi", cum observa C. Stere[26].

Împotriva înțelegerii ce se punea la cale între partidele guvernante se pronunța aripa de stînga a partidului liberal, animată în principal de C. Stere**. Ei i se opun însă

---

[25] „La Roumanie", an. XVII, nr. 4356 din 4 ianuarie 1914.

* Punctul de vedere conservator-democrat asupra reformelor este bine precizat de N. Titulescu: „Ca partid democrat noi recunoaștem că repartiția actuală a proprietății nu e conformă cu interesele sociale și economice ale națiunii. Dar dacă admitem necesitatea schimbării repartiției sîntem și conservatori și nu putem tolera ca exproprierea să se transforme în confiscare. Sîntem, de asemenea, partizani ai reformelor electorale, dar nu voim nici să se atingă drepturile cîștigate ale celor ce au o lungă experiență în exercitarea dreptului electoral" („Acțiunea", nr. 3191 din 28 ianuarie 1914). Ulterior, în Parlament, N. Titulescu ține un excelent discurs, plin de colorit și originalitate, mînuind cu mare artă antiteza, în care susține orientarea conservator-democrată cu o notă mai la stînga decît T. Ionescu (*D.A.D.* nr. 41, ședința din 20 aprilie 1914, p. 758—765).

[26] *D.A.D.*, nr. 12, ședința din 5 martie 1914, p. 129—130.

** La 3 iulie 1914 fruntașul liberal, care și pînă atunci se pronunțase cu fermitate împotriva acordului între partide, înființează la Iași „Liga reformelor", ce-și propunea să apere înfăptuirea acestora în forma pro-

în primul rînd socialiştii care în toată perioada de dezbatere a reformelor nu au încetat ca prin întruniri publice, presă şi manifeste să cheme masele la cucerirea votului universal şi împărţirea la ţărani a pămînturilor moşiereşti*. La Congresul al III-lea al P. S. D., ţinut între 6—8 aprilie, socialiştii depăşesc faza simplei negări, a neîncrederii în proiectele de reformă liberale, şi adoptă o nouă tactică, exprimată concis de C. Racovski: „Noi trebuie să lărgim cadrele revizuirii". Deci nu colegiu unic, ci *vot universal* direct, egal şi secret; nu expropriere parţială, ci confiscare totală[27]. Pentru realizarea programului lor, social-democraţii îşi propun să declanşeze greva generală, ceea ce constituia un element nou în acţiunea de luptă socialistă pentru reforme democratice.

Dezbaterea proiectelor de reformă liberală ia sfîrşit însă înainte de a fi cunoscut o concretizare. Cu alegerea comisiei reformelor, la 21 iunie 1914 — în care din partea opoziţiei nu intră decît N. Iorga, reprezentanţii celor două partide conservatoare declinînd oferta —, sesiunea extraordinară a legislaturii, chemată să pregătească aducerea la îndeplinire a revizuirii Constituţiei, se încheie. Sesiunea următoare urma să fie în toamna anului 1914. Ea va avea loc, dar nu va mai lua în discuţie reformele. Europa intrase în război, iar România amînă rezolvarea chestiunilor sale interne, rămînînd de veghe, cu toată fiinţa ei, în aşteptarea clipei în care urma să intre şi ea în luptă pentru împlinirea idealului realizării unităţii naţionale depline. La 19 decembrie 1914 primul ministru I. I. C. Brătianu, răspunzînd senatorului Paul Bujor, cere amînarea discuţiei reformelor, din necesitatea de a face faţă împrejurărilor externe. „Oricît de caldă ar fi convingerea noastră, oricît de adînci ar fi certitudinile noastre asupra soluţiunilor defi-

---

pusă de liberali (C. Stere fusese raportorul lor în Cameră, unde şi vine cu o remarcabilă expunere de motive—*D.A.D.*, nr. 7, şedinţa din 27 februarie 1914, p. 65—71), neadmiţînd nici o concesie mai ales în problema colegiului unic căreia toţi conservatorii se opuneau („Mişcarea", an. IV, nr. 148 din 4 iulie 1914). Agitaţiile stîngii liberale sînt încurajate de I. I. C. Brătianu pentru a-i forţa pe conservatori să accepte revizuirea şi a înlătura rezervele „bătrînilor liberali".

* Vezi „România Muncitoare", an IX, nr. 92, 99, 100 din noiembrie—decembrie 1913, nr. 2, 10, 12, 14 din ianuarie—februarie 1914; Arh. C.C. al P.C.R., fond *28*, dosar 4326, f. 5.; Arh. I.S.I.S.P. de pe lîngă C.C. al P.C.R., doc. 17 şi 19, Cota M.M./1913 etc.

[27] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România. 1910—1915*, Ed. Politică, Bucureşti, 1968, p. 586, 737—739.

nitive ale eforturilor pentru care am fost trimiși aici, în momentul de față, un simțământ de patriotism și o elementară înțelepciune politică ne impune să amînăm tot ce ne-ar putea dezbina"[28]. Și acest fel de a vedea era al majorității oamenilor politici ai vremii. Credeau cu toții că nu era momentul unor discuții, unor certuri violente pe care neapărat votarea reformelor le-ar fi provocat dată fiind divergența de interese sociale. Pe de altă parte aplicarea reformelor necesita mari cheltuieli din partea statului. Or, era nevoie atunci de concentrarea tuturor eforturilor financiare pentru pregătirea războiului. În decembrie 1914, nu se știa cînd se va produce intrarea în acțiune. Clipa aceasta nici nu se putea spune că o va hotărî Bucureștiul. Căci dacă se producea o întorsătură de front favorabilă, România mai putea să rămînă deoparte? În sfîrșit, unii credeau, și nu fără temei, că dacă s-ar fi votat acum, reformele ar fi fost mult prea moderate, liberalii fiind nevoiți să facă mai multe concesii conservatorilor sub imperiul preocupărilor generale de înțelegere între partide.

Așa se termină prima fază a dezbaterii reformelor agrară și electorală. Cea de a doua se va desfășura în condițiile de excepție ale războiului și va însemna, în 1917, votarea revizuirii Constituției într-un sens mult mai larg decît ar fi îndrăznit să-și închipuie oamenii politici români cu numai trei ani mai devreme. Cea de a treia fază aduce legiferarea propriu-zisă a reformelor agrară și electorală după primul război mondial. Ceea ce aflăm în final nu se aseamănă decît prea puțin cu ceea ce am întîlnit inițial. Și se întîmplă așa pentru că în viața României, a Europei întregi de altfel și a multor altor țări din lume, intervine războiul. Datele problemelor dezvoltării, în aceste condiții, se vor pune altfel decît mai înainte.

---

[28] *D.A.D.*, nr. 12, ședința din 21 iunie 1914, p. 173—174; *D.S.*, nr. 12, ședința din 21 iunie 1914. Comisia nu se întrunește decît de cîteva ori, sub președenția lui T. Stelian — un omagiu adus convertirii sale tîrzii la programul liberal —, neizbutind să facă altceva decît să împartă sarcinile membrilor săi.

XI

CONSERVATORII ŞI PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

A. NEUTRALITATEA*

La 21 iulie/3 august 1914 Consiliul de Coroană — instituţie politică ad-hoc, neprevăzută în Constituţie, dar folosită în practica politică de mai multe ori în timpul primul război mondial —, întrunit la Sinaia, hotărăşte neutralitatea României în conflagraţia care tocmai începuse în Europa[1]. Atitudinea neutrală era previzibilă. Condiţiile în care guvernanţii României încheiaseră o alianţă activă cu Puterile Centrale în 1883 se schimbaseră radical. Şi aşa ea fusese o alianţă de conjunctură, menţinută în sfera diplomaţiei secrete şi, fiind împotriva viitorului naţiunii române, se depreciase continuu. „Dacă există un tratat cu Austria, declara Take Ionescu lui Donald Mackensie Walace în primăvara lui 1914, nimeni pe lume nu-l va putea

---

* Întreaga atitudine — şi a conservatorilor, nu numai a celorlalte forţe politice — în anii neutralităţii a fost tratată de mulţi istorici, inclusiv de noi, în detaliu în *Arcul aşteptării 1914. 1915. 1916*, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1981 şi *1916 zile de vară*, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1978. Aici rezumăm ceea ce acolo apare pe larg şi în context naţional.

[1] Asupra discuţiilor din Consiliul de Coroană vezi foarte bunele *Amintiri politice*, ale lui I. G. Duca, vol. I, München, 1981, p. 51—63 (fragment publicat şi de ziarul „Curentul" din 24 decembrie 1932, de George Fotino în „Revue des Deux Mondes", nr. 1 din august 1930, de Anastasie Iordache în „Revue Roumaine d'Histoire", nr. 1 din 1974 şi de noi în „Magazin istoric", nr. 1 din ianuarie 1976); vezi Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 230—235 şi Ion Bulei, *Arcul aşteptării 1914. 1915. 1916*, p. 55—65. Asupra dezlănţuirii războiului mondial vezi buna carte a lui Mircea N. Popa, *Primul război mondial 1914—1918*, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1979, p. 152 şi urm.

pune în execuție"[2]. Era de fapt și concluzia Consiliului de Coroană.

Ca și partidele clasei dominante, socialiștii români, la Congresul extraordinar al P. S. D. din august 1914, se pronunță pentru neutralitate „sinceră și definitivă" și apărarea integrității teritoriale a țării. „De data asta și pentru astă dată sîntem și noi guvernamentali în unanimitate completă" — spune C. Racovski la Congres[3]. Ulterior socialiștii vor apăra cu consecvență și energie poziția neutră a țării*.

Într-un moment de cumpănă toate forțele politice românești își dădeau mîna**.

Mai bine de doi ani România rămîne sub adăpostul, destul de fragil, de altfel, al hotărîrii luate în iulie 1914. Este o perioadă extrem de încărcată pe planul acțiunii diplomatice, al frămîntărilor și delimitărilor politice interne, al manifestărilor publice. Toate puse sub semnul războiului și al apropiatei intrări în rîndurile beligeranților pentru desăvîrșirea idealului național.

„Unirea într-un singur stat — aspirație seculară a românilor, cauză înălțătoare pentru care au luptat nenumărate generații de înaintași — devenise un obiectiv imediat, o necesitate stringentă impusă de însuși mersul înainte al societății românești" — arată președintele Nicolae Ceaușescu[4].

Odată cu începerea războiului mondial și declararea neutralității României, conservatorii ies de sub presiunea exercitată asupra lor de necesitatea de a lua o atitudine în privința reformelor într-o fază în care realizarea acestora

---

[2] Take Ionescu, *Souvenirs*, Paris, 1919, p. 122.

[3] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1910—1915*, p. 811; vezi pe larg, și privită în contextul european, atitudinea socialiștilor români în Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Unitate, continuitate și ascensiune în mișcarea muncitorească din România, 1821—1948*, București, 1981, p. 86 și urm.; T. Georgescu, *Între două revoluții*, p. 105 și urm.

* Vezi I. Mamina, V. Niculae, *Independența patriei — ideal și acțiune ale muncitorilor (1877—1918)*, București, 1977, p. 52—61; idem, *Mișcarea muncitorească — factor activ al luptei poporului român pentru independență, unitate și libertate națională (1877—1918)*, în „Anale de istorie", an. XXI, nr. 5/1975, p. 76—83.

** Vezi și analiza din V. Atanasiu, A. Iordache, M. Iosa, M. Oprea, P. Oprescu, *România în primul război mondial*, (Coordonator I. M. Oprea), Editura militară, București, 1979.

[4] Nicolae Ceaușescu, *O jumătate de secol de la marea epopee națională a Mărășeștilor* (12 august 1967), în *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 2, Editura Politică, București, 1968, p. 467.

era în mers. Deplasarea preocupărilor politice către prezumptiva intrare în război părea binevenită pentru Partidul Conservator, acordîndu-i acestuia încă un răgaz pronunțării sale definitive în principala chestiune internă. Era însă o iluzie. Amînînd lovitura pe care înfăptuirea reformelor i-ar fi dat-o, Partidul Conservator primește o alta. Ceea ce teama de reforme unise în timpul războiului se destramă, în așa fel încît sfîrșitul conflictului mondial, ce antrenează și România, lăsa în urma lui organizații politice conservatoare cu totul lipsite de vigoare și încă dușmănindu-se între ele.

Inițial cele două partide conservatoare susțin neutralitatea. Prin reprezentanții lor: T. Ionescu, C. Cantacuzino-Pașcanu, C. Dissescu și respectiv: Al. Marghiloman, Th. Rosetti, I. C. Grădișteanu și I. Lahovari (T. Maiorescu, N. Filipescu, C. C. Arion și D. Greceanu lipseau din țară) s-au pronunțat în acest sens în Consiliul de Coroană. Un război alături de Puterile Centrale este respins pentru că nu răspundea unei rațiuni politice de existență a României. Al. Marghiloman este acela care argumentează juridic temeiul nonbeligeranței. Doar P. P. Carp, în afara organizației de partid, apărîndu-și o convingere statornică, susține cu tărie că moral și material România trebuie să intre în război alături de Tripla Alianță, a cărei victorie „e sigură și indiscutabilă". După Consiliu, atitudinea celor două partide conservatoare rămîne, pentru moment, neschimbată. Mai mult, Take Ionescu declară că e pentru „neutralitatea loială și definitivă"[5]. Repede însă lucrurile iau o altă întorsătură. Victoriile rușilor în Prusia Orientală și înaintarea lor spre Königsberg încălzesc opinia publică și animă curentul anti-austriac. În Partidul Conservator frămîntarea începe să se facă simțită. Unii dintre fruntașii conservatori, ca I. Grădișteanu, B. Delavrancea, I. Lahovari, C. Olănescu, îi cer lui Marghiloman să se pronunțe pentru Antantă, alții, ca D. Nenițescu și V. Arion, vor, dimpotrivă, o neutralitate favorabilă Puterilor Centrale sau chiar alăturarea la acestea. Al. Marghiloman începe să încline pentru a doua alternativă, dar cu condiția acordării unui statut politic românilor din Transilvania și

[5] Vezi „Universul", an. XXXII, nr. 212 din 4 august 1914 și „La Roumanie", nr. 4537 din 30 iulie/12 august 1914.

cedării Bucovinei către România[6]. Între timp, în schimbul de opinii din sînul partidului intră N. Filipescu, revenit din Germania și de după boală. La sfîrșitul lui august, pe fundalul sentimentelor antihabsburgice ale opiniei publice, N. Filipescu proclamă „neutralitatea provizorie", iar în cercul intimilor săi consideră neutralitatea „o adevărată crimă"[7].

În același timp, Take Ionescu lansează lozinca „Vrem Ardealul!", Între cei doi conservatori intervine o înțelegere de acțiune comună în chestiunea națională, prin mijlocirea lui E. Costinescu, ministrul liberal de convingeri exprimat antantofile[8]. Cu Take Ionescu, N. Filipescu mai încheie o înțelegere, la insistența celui dintîi. Pentru liderul conservator-democrat „drumul Damascului" în ce privea partidul său și în general pe conservatori se chema „drumul Transilvaniei". Și atunci, călcîndu-și pe convingeri, cu deosebire N. Filipescu, care în probleme sociale și libertăți publice fusese totdeauna potrivnic curentelor de democratizare, cei doi stabilesc un program politic de reforme pentru România Mare: o reformă electorală prin acordarea votului universal la Cameră și o modalitate nouă de alegere a Senatului, o reformă agrară prin exproprierea cu plată în titluri garantate de stat ș. a. Încep acum agitațiile de stradă și campaniile de presă. Sufletul lor e conservatorul N. Filipescu, care, antrenat de temperamentul său nepotolit, acționînd în opoziție, deci cu libertatea pe care ți-o dă neangajarea, nu ținea seama de moment favorabil, garanții, prudență. El vedea clipa întregirii neamului apropiată și, în consecință, armata română trebuia să treacă peste Carpați. Dar Filipescu, fiind, împreună cu adepții săi, înregimentat în Partidul Conservator, concepțiile și acțiunile sale se izbeau de mentalitatea calculată

---

[6] Vezi discuțiile lui Marghiloman cu regele, cu Czernin, ministrul Austro-Ungariei la București; un portret al său în aceste momente în I. Bulei, *op. cit.*, p. 80 și urm.

[7] N. Polizu-Micșunești, *Nicolae Filipescu. Însemnări 1914—1916*, București, f.a., p. 88; la 2 septembrie, N. Filipescu declara: „În fața statuii lui Mihai Viteazul să ne rugăm lui D-zeu ca visul său să se înfăptuiască și să putem spune: Trăiască Carol I, regele tuturor românilor" („Universul", an XXXII, nr. 244 din 2 sept. 1914; „La Roumanie", nr. 4556 din 23 august/3 sept. 1914).

[8] C. Argetoianu, *op. cit.*, Arh. C.C. al P.C.R., fond *104*, dosar 8586, f. 330; vezi și articolul *Formula lui Filipescu e și a noastră*, în „La Roumanie", nr. 4560 din 23 august/3 sept. 1914.

a lui Al. Marghiloman și de simțul politic al multor altor fruntași conservatori. Or, Marghiloman era împotriva intrării imediate și pentru o neutralitate favorabilă, după cum se întrevedea tot mai vădit, Puterilor Centrale. În toamna anului 1914 și în primăvara celui următor Partidul Conservator va oscila între cei doi oameni politici de suprafață, nefiind pe deplin nici cu unul nici cu celălalt. Conservatorii, în marea lor majoritate, credeau, ca și Filipescu, că România trebuie să se alăture Antantei, dar, ca și Marghiloman, nu considerau momentul sosit. De aici disensiunile și discuțiile forate aprinse din sînul conducerii partidului și tot de aici încercările de a găsi mijloacele și formele tranzacționale pentru a împăca pe cei doi fruntași și a salva unitatea organizatorică. „Să dăm impresia unității" — cerea mereu Al. Marghiloman[9].

Reuniunile comitetelor executiv și consultativ ale Partidului Conservator din toamna anului 1914 sînt, atît prin desfășurarea, cît și prin rezultatele lor, concludente în a demonstra cele de mai sus*.

Divergențele din rîndul conservatorilor deviu și mai acute după moartea regelui Carol I (27 septembrie/10 octombrie), cînd, notează Maiorescu, „agitarea franco-rusofilă nu mai are margini"[10].

În mai multe rînduri Marghiloman face dovadă de autoritate, cerînd să accepte toată lumea disciplina de partid, lăsînd să se pronunțe în chestiunea ieșirii din neutralitate numai factorii responsabili ai țării (Al. Marghiloman are în toți acești ani contacte și legături cu liberalii, cu I. I. C. Brătianu, cărora atitudinea sa convenea). Dar atît N. Filipescu, cît și prietenii săi politici apropiați nu pot fi opriți în acțiunea lor de disciplina de partid, rareori existentă în organizația politică conservatoare. Acțiunea lor în favoarea părăsirii neutralității refuză treptat orice constrîngere. Împreună cu Take Ionescu, B. Șt. Delavrancea, Er. Pangrati, C. Dissescu, dr. I. Cantacuzino, C. I. Istrati, S. Mândrescu, I. Grădișteanu ș. a., N. Filipescu este unul din inițiatorii „Acțiunii Naționale", organizație

---

[9] Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 256.

* Vezi *Ibidem*, p. 267—269, 276—282, 335—338 ș.a.; N. Polizu—Micșunești, *op. cit.*, p. 97—98, 103—104 ș.a.; I. Bulei, *op. cit.*, p. 104—105, 106—107, 134—135, 136—137.

[10] T. Maiorescu, *România și politica de neutralitate (1914—1917)*, Biblioteca Academiei R.S.R., Arh. T. Maiorescu, mss. 3, f. 5.

politică ad-hoc, creată la 27 octombrie, ce militează de-a lungul anilor de neutralitate pentru intrarea „imediată" în război alături de Antantă[11]. La 24 octombrie 1914 filipescanii sînt principalii organizatori ai unei mari manifestații la București. Întrunirile „Acțiunii Naționale" se țin lanț în Capitală și în provincie aproape în fiecare duminică*. În compania unor oratori prestigioși, ca Take Ionescu, O. Goga, B. Delavrancea, V. Lucaciu, M. Antonescu, S. Mândrescu, P. P. Negulescu etc., discursurile lui N. Filipescu de la „Acțiunea Națională" sînt cele mai semnificative, în stare să toarne concepția patriotică în formule de mare frumusețe. Fraze ca „Sire, să mori în Cîmpia de la Turda sau să te încoroneze la Alba Iulia" rezumă gîndirea momentului. Alături de takiști, filipescanii sînt animatorii unor demonstrații de mare anvergură, cum a fost cea de la 16/29 noiembrie 1914, cînd se sparg geamurile la Clubul liberal și la locuința lui Marghiloman. Legăturile dintre conservatorii din jurul lui N. Filipescu și conservatorii democrați devin tot mai strînse. Cei din urmă se confundă tot mai mult cu cauza Antantei. Parlamentarii conservator-democrați, reuniți la 18 noiembrie 1914, aprobă în unanimitate hotărîrea: „România trebuie să se alieze cu Tripla Înțelegere pentru îndeplinirea idealului național"[12].

În nerăbdarea lor, cele două grupări conservatoare încă din septembrie 1914 încep să ceară un guvern național, care să înlocuiască pe cel liberal, considerat inactiv. Se încearcă apoi provocarea unor neînțelegeri în sînul guvernului liberal, prin atragerea lui Al. Constantinescu, bun prieten al lui Take Ionescu și al lui E. Costinescu. Cu acesta din urmă de altfel se încheiase și un acord la Sinaia în septembrie 1914[13]. Dar nici unul, nici celălalt dintre miniștrii liberali nu merg pînă acolo încît să acționeze împotriva lui Brătianu. S-a încercat și o spărtură în Partidul Național-Liberal. Dar în afara lui S. Mândrescu, G. Diamandi și dr. I. Cantacuzino încercarea a fost fără alt succes însemnat, Partidul liberal rămînînd disciplinat în jurul

---

[11] „Acțiunea", an. XIII, nr. 341 din 29 oct. 1914. (Asupra creării „Acțiunii Naționale" vezi I. Bulei, *op. cit.*, p. 134—136, unde sînt folosite memoriile lui I. Cantacuzino).

* Vezi „Adevărul", „Dimineața", „Epoca", „Acțiunea", „La Roumanie,, din octombrie—decembrie 1914, ianuarie—mai 1915.

[12] „Acțiunea", an XIII, nr. 3427 din 19 nov. 1914.

[13] I. G. Duca, *op. cit.*, vol. I, p. 114.

lui I. I. C. Brătianu. Intenţia răsturnării guvernului liberal pe chestiuni externe rămîne doar ca o sondare a terenului politic din partea opoziţiei conservatoare antantofile. De altfel, Take Ionescu, om politic cu experienţă, îşi dădea prea bine seama că în toamna lui 1914 nu era posibilă o intrare „imediată" în acţiune. În cele mai categorice din manifestările sale — violenţă de limbaj şi nu de fapte — se simţeau reticenţa şi precauţia. Nici violenţa acţiunilor lui N. Filipescu nu trebuie luată *tale quale*. Politica externă era nu domeniul ce angaja pe toţi oamenii politici şi unde răspunderile nu erau aproape niciodată singulare*.

„Acţiunea Naţională" reuşeşte în decembrie 1914 să înlăture de la conducerea „Ligii Culturale" pe V. Arion, care dintr-un înfocat naţionalist şi violent austro-fob devenise un apărător al Puterilor Centrale. Comitetul ales la 14 decembrie 1914 transformă Liga într-un nou instrument al politicii de intervenţie în război alături de Antantă, „pentru dezrobirea ţinuturilor române din Austro-Ungaria".

În toamna şi iarna 1914—1915 opoziţia antantofilă nu izbuteşte nici să răstoarne guvernul Brătianu, nici să provoace intrarea României în conflictul militar. Ea rămîne circumscrisă acţiunilor de stradă, întrunirilor publice, numeroaselor articole de presă.

1. Echivocul din Partidul Conservator

Manifestările „Acţiunii Naţionale" ascut disensiunile din sînul Partidului Conservator, în condiţiile în care Al. Marghiloman şi o parte din conducerea conservatoare se orientează spre o neutralitate binevoitoare Puterilor Centrale. Cu toate că îşi dă seama treptat că a cere concesii

* În practică, în anii neutralităţii, I. I. C. Brătianu, în acţiunile sale externe, în toate hotărîrile importante, a acţionat în înţelegere cu Take Ionescu şi Al. Marghiloman, „Tripla Alianţă internă" cum numea cu ironie N. Iorga această înţelegere a şefilor partidelor politice (era aici şi puţină amărăciune de a nu-i putea zice „Quadruplă", marele istoric fiind şi el şeful unui partid politic, Naţionalist-Democrat, pe care înalta politică, se vedea bine, nu-l recunoştea). Numai cînd Marghiloman s-a îndepărtat în orientarea sa progermană, locul său a fost luat de N. Filipescu în această înţelegere. Acţiunile şi declaraţiile publice nu trebuie să înşele. Între oamenii politici români a existat, ca şi altădată, un consens în conducerea politicii externe a ţării, cum am căutat să demonstrez în cărţile noastre mai sus menţionate. În momentele de cumpănă ţara a ştiut totdeauna să fie întreagă.

la unguri în favoarea românilor transilvăneni era un nonsens — la 3 noiembrie 1914 Marghiloman îi reproșa lui Czernin lipsa de receptivitate a guvernului Tisza, iar la 13 noiembrie califica politica premierului maghiar față de românii ardeleni drept „o mare decepție"[1]. El nu renunță la poziția sa de neaderență la curentul antantofil în condițiile în care situația beligeranților rămînea nehotărîtă*. La 16 noiembrie 1914 Al. Marghiloman făcea să apară ziarul oficios cotidian „Steagul", corespondentul în limba română al lui „La Politique". Se încerca astfel a se fixa un nou element de clarificare în sînul Partidului Conservator, „Steagul" exprimînd de la început concepția reținută a lui Marghiloman asupra problemelor externe și resentimentele acestuia la adresa filipiscanilor și takiștilor. La întrunirile parlamentarilor conservatori de la 16, 19 și 29 noiembrie au loc vii dezbateri „asupra fondului dintre Filipescu și mine" — cum caracteriza șeful Partidului Conservator chestiunea. Nu se ajunge la o apropiere între Partidul Conservator și „Acțiunea Națională", după cum voiau filipescanii, și se hotărăște „a nu se chestiona guvernul asupra problemelor externe"**. În sînul conducerii conservatoare starea de echivoc persistă. La sfîrșitul anului 1914 T. Maiorescu, M. Dețliu, D. Greceanu, C. Argetoianu, cărora li se adaugă eforturile lui B. Brîncoveanu și B. Știrbei, intervin pentru a evita o ruptură deschisă[2]. La 2 decembrie 1914, la un banchet al Cercului de Studii al Partidului Conservator, Al. Marghiloman, în discursul său, renunță în parte la poziția rezervată în problemele externe, vorbind de idealul național și de necesitatea înfăptuirii lui încă „în actualul război"[3]. Cu ocazia ședinței Comitetului Executiv de la 4 decembrie 1914, sub altă formă, șeful Partidului Conservator reînnoiește cele afirmate la Cercul de studii,

---

[1] Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 257—260, 261—262, 350, 362 etc.

* Informat îndeaproape de I. I. C. Brătianu asupra tratativelor sale și în general asupra războiului.

** O atitudine asemănătoare adoptă și parlamentarii conservator-democrați.

[2] B.C.S., fond *Titu Maiorescu*, mss. 11, f. 19—24; Arh. C.C. al P.C.R., fond *104*, dosar 8587, f. 440; N. Polizu—Micșunești, *op. cit.*, p. 132—133.

[3] „Vom realiza idealul nostru — declara el — cu fracțiunile de neam care nu sînt în limitele politice ale statului" („Steagul", an I, nr. 19 din 4. XII. 1914).

declarînd că neutralitatea nu e definitivă, iar intrarea în acțiune însemna „nu alături de Dubla Alianță[4].

Aceste declarații au adus pentru moment liniștea în Partidul Conservator, filipescanii considerîndu-se mulțumiți de „noua opțiune" a lui Marghiloman, cum o numea cu îngrijorare von Bussche. „Norii s-au risipit și cerul conservatorilor s-a înseninat", scria cu entuziasm B. Catargi în articolul său semnificativ intitulat „Liniște"[5].

În sesiunea parlamentară 1914—1915, o sesiune scurtă și întretăiată de vacanțe în care nu se vine cu nici o lege importantă pentru a nu provoca opoziția, Partidul Conservator, ca de altfel și cel Conservator Democrat, la cererea guvernului, nu ridică în dezbatere chestiunea externă. N. Filipescu, inițial pornit să atace guvernul de la tribuna parlamentară, e convins să renunțe pentru a nu da astfel la iveală, în chip oficial, neînțelegerile dintre conservatori. Una era strada și alta tribuna parlamentară*.

Înțelegerea de moment realizată la începutul lui decembrie 1914 în sînul Partidului Conservator, într-o perioadă în care situația beligeranților în Europa nu cunoștea schimbări de excepție care să pună sub semnul întrebării războiul de poziții, nu era de natură să reziste. Ficțiunea unității durează totuși și în primele luni ale anului 1915, cînd, iarăși, în cîmpul beligeranților acțiuni însemnate nu se produc. Dimpotrivă, se crecază tot mai mult impresia că războiul va fi de lungă durată și că e nevoie de multă prudență în orientarea țării. Al. Marghiloman, sprijinit îndeosebi de T. Maiorescu, care din februarie 1915 începe să reintre în politica militantă, și de alți fruntași conservatori, consideră neutralitatea ca un ce cu atît mai folositor pentru țară cu cît va fi mai prelungit. Dar ... în rîndurile conservatorilor tensiunea nu încetează să crească. Mai ales N. Filipescu nu se resemna deloc cu o neutralitate răbdătoare.

---

[4] Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 381—382.
[5] „Steagul", an I, nr. 21 din 6 decembrie 1914.
* Vezi amănunte în I. Bulei, *op. cit.*, p. 156 și urm.

2. Limpezirea pozițiilor

Între cele două grupări conservatoare, începînd cu martie 1915, disensiunile devin grave. Momentul de criză corespunde pe plan extern tratativelor Italiei de intrare în război alături de Antantă. Împreună cu Take Ionescu și conservatorii democrați, N. Filipescu și partizanii săi încep o campanie și mai violentă decît pînă atunci pentru a sili guvernul Brătianu să intre în acțiune.

În lunile martie, aprilie, mai și iunie se desfășoară un lanț neîntrerupt de întruniri, manifestații, violențe prin presă, presiuni prin E. Costinescu și prin legațiile Antantei la București. Pe acest fundal, Partidul Conservator, a cărui unitate se sprijinise atîtea luni pe un echivoc, se rupe în două. Armistițiul intern din decembrie 1914 nu mai are rezistență. Ficțiunea că Partidul Conservator era unit, întreținută cu multe eforturi, lasă locul realității. Încă de la sfîrșitul lui ianuarie 1915 frămîntarea reîncepuse, merge crescînd toată luna februarie, cînd se trece de la înțepături la invective, și ajunge ostilitate pe față în martie. Lupta pentru șefie se dă indirect prin atitudinea celor două grupări față de chestiunea externă. Era în atmosferă o enervare care ajunge a fi stare politică. Crize conservatoare au mai fost în România (după calculele revistei „Democrația", șapte pînă atunci)[1], dar niciodată nu se manifestaseră cu atîta violență. Filipescu și partizanii lui acceptă prudență la Partidul liberal — și aici cu greu — care se găsea la guvern, dar o refuză net Partidului Conservator pentru că acesta era în opoziție și avea mîinile dezlegate ca să se pronunțe limpede în principala chestiune a țării. Dimpotrivă, Al. Marghiloman credea că un partid de guvernămînt nu trebuia să-și fixeze neted atitudinea în opoziție, reducîndu-și posibilitatea de exprimare dacă ar fi fost chemat la putere. Era o problemă de tactică politică. Dar între cei doi protagoniști nu era numai o diferență în chipul de a vedea chestiunile de tactică. Între ei era o completă incompatibilitate de sentimente, idei și apucături. Era apoi o chestiune de orientare diferită în aprecierea poziției țării. Dacă pentru Filipescu nu exista, nu putea să existe, decît calea armelor alături de Antantă cît mai repede cu putință, pentru Marghiloman o politică de expectativă

[1] „Democrația", nr. 3 din 1 mai 1915, p. 140.

armată — după cum se vedea tot mai favorabilă Puterilor Centrale — era lucrul cel mai înțelept pe care putea să-l facă România. De aceea în primăvara lui 1915 el refuză să mai dea declarații de asigurare că nu e germanofil și că ceea ce îl despărțea de Filipescu nu era decît mijloacele întrebuințate de acesta și legăturile tot mai strînse cu Take Ionescu. Se ajunge astfel la un impas care dezarmează eforturile celorlalți fruntași conservatori de a evita o sciziune. La 31 martie/12 aprilie, Marghiloman declară lui Paul Greceanu, Basarab Brîncoveanu și C. Argetoianu, veniți la el pentru împăcare: 1) că nu primește să fie șef cu scuze trimestriale, 2) că înțelege să păstreze, în cadrul politicii schițate în Comitetul Executiv din decembrie 1914, o absolută libertate de mișcare, 3) că oricum totul e inutil deoarece Filipescu vrea capul lui și el înțelege să și-l apere[2].

La 13 aprilie 1915 Marghiloman convoacă Comitetul Executiv al Partidului — participă 28 de membri, printre care nu se află N. Filipescu și adepții săi — pentru a se convinge pe cine se poate sprijini și, totodată, pentru a stabili un consens în acțiunile următoare[3]. „Pot avea 34 de glasuri din comitet", constata Al. Marghiloman la sfîrșitul ședinței. Sînt delegați C. C. Arion, D. Greceanu și M. Vlădescu pentru a se ajunge la un compromis cu N. Filipescu. Soluția propusă de acesta, refacerea comitetului de trei: Al. Marghiloman, I. Lahovari și N. Filipescu, este respinsă de Marghiloman, ce se vedea astfel în minoritate (I. Lahovari fiind atras de filipescani, care, din motive tactice, îi propun viitoarea șefie).

Întîlnirea directă dintre Al. Marghiloman și N. Filipescu de la 17 aprilie constată ruptura irevocabilă dintre cei doi lideri conservatori. Cel de-al doilea cere convocarea Comitetului Consultativ pentru a hotărî asupra situației. Șeful partidului se opune și convoacă, pentru 20 aprilie 1915, Comitetul Executiv, unde avea majoritatea. Pentru a contracara superioritatea numerică a lui Marghiloman, filipescanii începuseră de mai înainte „să capaciteze" pe

---

[2] C. Argetoianu, *op. cit.*, loc. cit., dosar 8586, f. 600.

[3] T. Maiorescu, *op. cit.*, mss. 11393, f. 13; Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 449—450. Cu acest prilej Maiorescu îl sprijină deschis și cu convingere pe Marghiloman, insistînd, în același timp, și pentru unitatea partidului; vezi și C. Argetoianu, *op. cit.*, Arh. C.C. al P.C.R., fond 104, dosar 8586, f. 622—624.

fruntaşii organizaţiilor conservatoare judeţene*. Reuşiseră la Prahova, Ialomiţa, Dorohoi, Brăila, Botoşani. Această goană după partizani dă naştere uneori la bătăi în regulă[1]. Aşa se întîmplă la Dorohoi, unde şeful local Gh. Stroici, marghilomanist, e dat jos cu forţa şi înlocuit cu filipescanul Ernest Cănănău. În acelaşi timp, N. Filipescu invită la şedinţă pe C. Hiottu şi C. Olănescu, care îşi dăduseră demisia din comitet. Cu toate acestea Filipescu nu-şi asigură majoritatea. După violente discuţii**, filipescanii, prin M. Cantacuzino, propun o moţiune de neîncredere în Marghiloman, iar C. C. Arion una de încredere. Acordîndu-i-se prioritate, moţiunea lui Arion obţine 32 de voturi pentru, 26 (sau 27 după T. Maiorescu) împotrivă şi trei abţineri[5]. Fără să fie un triumf pentru Marghiloman, căci nu însemna mare lucru o majoritate de 5 sau 6 voturi, acest rezultat era o înfrîngere pentru Filipescu. Dar departe de a se limpezi, situaţia devine şi mai gravă, din această zi. Ziarele acţioniste îl înjură zilnic pe „sclivisitul lui von Bussche". La 26 aprilie/9 mai, N. Filipescu îşi convoacă partizanii la Clubul Conservator, din casa Vornicu, pe care tocmai îl ocupase. B. Delavrancea îi propune şefia partidului. Dar Filipescu n-o primeşte, alegînd de mai înainte soluţia cu I. Lahovari, în acel moment mai avantajoasă pentru poziţia sa. Înainte de a accepta, Lahovari, împreună cu D. Greceanu de la Iaşi, îi propun lui Maiorescu să redevină şef al conservatorilor, împăcînd ambele tabere. „Firește, eu nu voi primi propunerea, continuare a apucăturilor [intrigilor] lui N. Filipescu — notează Maiorescu —, dar vreau să vorbesc întîi cu Marghiloman, cum să ne separăm de Filipescu, rămînînd noi în jurul lui Marghiloman". După refuzul lui Maiorescu, Lahovari revine la propunerea de trei, din nou respinsă de Marghiloman. Şi atunci Laho-

---

* Potrivit noilor statute ale partidului din 1913, întocmite de T. Maiorescu, organizaţiile judeţene puteau desemna delegaţi cu drept de vot la şedinţele Comitetului Executiv.

[1] C. Argetoianu, *op. cit.*, dosar 8586, f. 643; B.C.S., mss. 11395, f. 16—17.

** T. Maiorescu, atît de ponderat în expresie, îi caracterizează pe vorbitorii filipescani cu epitete ca acestea: „greţosul închipuit Em. Antonescu", „uşurul isteric N. Filipescu", „grobianul M. Cantacuzino", „intrigantul smintit Jean Miclescu" etc. (T. Maiorescu, *op. cit.*, mss. 11395, f. 16).

[5] *Ibidem*, f. 17; C. Argetoianu, *op. cit.*, dosar 8586, f. 633—638; Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 453—454.

vari acceptă să-şi joace propria sa carte, sprijinindu-se pe Filipescu. Şedinţa organului executiv al partidului de la 18/31 mai consacră ruptura. În mijlocul tumultului şi al vociferărilor, Al. Marghiloman părăseşte clubul, urmat de 31 din adepţii săi. După Argetoianu, „nu trebuia pentru nimic în lume să părăsească clubul chiar cu riscul de a petrece 24 de ore în mijlocul vociferărilor sau de a suferi cîteva îmbrînceli". Aşa, „părăsind Casa partidului, s-a mărturisit singur în disidenţă ... şi a pierdut dreptul de a se mai intitula şef al Partidului Conservator"[6]. În realitate, toată chestiunea era numai de formă. Filipescanii rămaşi pe loc (erau în total 34, cu noii admişi) votează o moţiune de neîncredere în Marghiloman şi preşedinţia provizorie a lui I. Lahovari. Desfacerea Partidului Conservator devenise o realitate. Congresul care urmează nu face altceva decît „să dovedească — cum scrie acelaşi Argetoianu — falimentul partidului şi ideii conservatoare în ţara românească". Congresul se ţine în sala „Liedertafel", din strada Academiei, cu participarea a circa 315 delegaţi. A fost însă mai mult „un infern" decît un congres, ceva nemaiîntîlnit pînă atunci într-un for superior al vreunui partid; un scandal care ţine mai mult de patru ore şi din care n-au lipsit vociferările, apostrofările, huduielile şi chiar bătăile*. Statutele nu prevedeau cine anume să prezideze congresele partidului, subînţelegîndu-se că şeful era acela. Dar filipescanii nu vor să-l lase pe Marghiloman la tribună şi-l cer pe Lahovari. Dar nici acesta nu poate conduce pentru că nu-l lasă marghilomaniştii. După vreo două ore şi jumătate de răfuieli reciproce liderii celor două tabere convin să prezideze Titu Maiorescu. Acesta anunţă o moţiune şi vorbeşte de speranţa „întemeiată" de împăcare. Mulţumeşte Marghiloman, declarînd că va colabora la şefie cu I. Lahovari. Şi astfel „deliberările" iau sfîrşit. Declaraţia lui Marghiloman era făcută pentru a închide congresul într-o aparentă demnitate şi nu pentru a fi pusă în prac-

---

[6] C. Argetoianu, *op. cit., loc. cit.*, dosar 8586, f. 693—695.

* Vezi, pe lîngă presa vremii, memoriile lui Al. Marghiloman, T. Maiorescu, C. Argetoianu, I. G. Duca; în plus N. Polizu-Micşunești, *op. cit.*; Arh. St. Buc., fond *Alexandru Marghiloman*, dosar 43, f. 1. Dintre toate, cea mai plastică descriere o face C. Argetoianu (*op. cit.*, dosar 8587, f. 694—711), iar cea mai veridică ne-o dă Maiorescu (*op. cit.*, dosar 11393, f. 28—29).

tică*. În aceeași zi, mai mulți prieteni ai lui Marghiloman, între care C. Arion, C. Aslan, C. Meissner, S. Mehedinți, îi cer să nu admită formula de împărțire a șefiei, iar I. Lahovari, incitat de N. Filipescu și de Take Ionescu, îi cere, dimpotrivă, să-și dea demisia în Comitetul Executiv după care să fie îndată ales, împreună cu el, locțiitor. În acest fel și-ar fi dovedit buna-credință. Tratativele între cele două părți sînt purtate de Maiorescu care mai spera că dezmembrarea partidului nu era încă o realitate. Dar Marghiloman găsește propunerea lui I. Lahovari „insidioasă", temîndu-se că după ce își va da demisia nu va mai fi ales, și o respinge. Cu aceasta, ruptura Partidului Conservator ajunge definitiv un fapt împlinit. Cele două grupări, amîndouă cu numele de partid conservator, căci amîndouă își revendicau dreptul de adevărat reprezentant al conservatorilor români, încep de aici înainte o existență separată, cu organizări interne proprii**. A doua zi după congres se rup nu numai organele centrale ale partidului, ci și organizațiile sale județene. Aproape nici una nu rămîne neatinsă de dezmembrare, în fiecare existînd partizani și de o parte și de cealaltă. Bilanțul inițial constata aproape o egalitate de forțe, cu o ușoară tendință de superioritate de partea filipescanilor. La 29 mai ambele partide conservatoare au prilejul să-și măsoare forțele. Acțiunea națională organizează la Iași o mare întrunire. În aceeași zi, marghilomaniștii țin și ei una tot la Iași. De ambele părți se depun mari eforturi pentru a crea impresia de forță și disciplină. Și reușesc amîndouă, în bună măsură.

Desfacerea Partidului Conservator își avea cauza în el însuși. El nu mai găsea, decît pentru scurte momente, acea rezistență interioară care să-i dea forță și omogenitate în acțiunile sale. Era reflectarea politică a clasei moșierești

---

* „Conservatorii din ambele tabere s-au retras pe la casele lor, unii fără pălării, alții cu hainele rupte, alții cu capetele însîngerate sau cu ochii inflamați — scrie I. G. Duca. [...] Nu cred să existe în analele vieții noastre publice o pagină mai penibilă, un spectacol mai trist". (I. G. Duca., *op. cit.*, I, p. 163—164).

** Partidul Conservator de sub conducerea lui I. Lahovari și mai apoi a lui N. Filipescu își creează un Comitet Executiv Central, comitete executive locale. Schimbînd statutele, opera lui Maiorescu din 1913, creează și o demnitate de secretar general, încredințată lui C. Argetoianu. La județe partajul partizanilor durează pînă la începutul lui 1916 (vezi C. Argetoianu, *op. cit.*, dosar 8587, f. 747—748).

pe care cu predilecție se sprijinise și care, ca însăși pe drumul capitalizării, nu-și mai găsea o fermă și sigură orientare. Dar ruptura din 1915 e provocată și de amestecul lui Take Ionescu și I. I. C. Brătianu, care deși nu o determină o grăbește totuși. Și unul, și celălalt erau bucuroși să slăbească partidul conservatorilor — concurentul lor la putere. Au și declarat atunci că-l preferau pe Lahovari ca șef. Desfacerea nu s-ar fi produs totuși acum dacă Marghiloman ar fi acceptat să plece de la conducerea partidului. Căci nu pe chestiunea externă s-au rupt rîndurile conservatoare. În ansamblul său Partidul Conservator nu concepea posibilă participarea României la războiul mondial alături de Puterile Centrale. Cea mai mare parte a celor rămași în jurul lui Marghiloman erau în caz de război pentru intervenție alături de Antantă și dacă i-au rămas credincioși lui Marghiloman au fost pentru că și-au dat seama „că lupta între acesta și Filipescu se făcea mai puțin pe temeiuri de intervenție sau neintervenție în război decît pe temeiuri de patimă personală și de politică internă"[7]. Chestiunea externă a fost însă calul de bătaie pe care N. Filipescu a știut să-l folosească foarte abil. O luptă dusă numai pentru răsturnarea de la șefie a lui Marghiloman ar fi găsit marea majoritate alături de șeful său. Dar atacul pe tema germanofiliei, a împingerii României în brațele Puterilor Centrale, pe tema nepriceperii intereselor naționale, a ostilității față de o acțiune pentru cucerirea Ardealului a pus de la început pe Marghiloman la strîmtoare. Căci, într-adevăr, el nu voia în 1915 un război contra Puterilor Centrale. Dar de ce nu-l voia? De ce a mers pînă acolo încît l-a lăsat pe N. Filipescu să pună problema orientării opțiunilor conservatorilor între Antantă și Puterile Centrale — cînd de fapt o atare problemă nu s-a pus deloc pentru guvernanții României în genere — și nu a întors el chestiunea pe adevărata sa față, adică între expectativă în continuare și intrarea imediată în război alături de Antantă? În acest fel ar fi amînat probabil ruptura. N-a făcut-o din lipsă de abilitate politică? Nu numai viitorul, dar și trecutul rămîne uneori insondabil. Față de prietenii săi a lăsat să se înțeleagă cum că în timpul neutralității României și al războiului ei el a îndeplinit „o misie". În discursul său de succes din decembrie 1919 a afirmat-o și public. A spus atunci că ceea ce a fă-

[7] C. Argetoianu, *op. cit., loc. cit.*, dosar 8586, f. 693—695.

cut el în acei ani a făcut-o de comun acord cu regele şi I. I. C. Brătianu. Aşa s-ar explica şi atitudinea neelegantă a lui Marghiloman, omul tuturor eleganţelor, din primăvara lui 1915, cînd s-a cramponat să rămînă şef al conservatorilor cu toate că fusese pus în minoritate. Căci *trebuia* să rămînă factor răspunzător. Şi de aceea nu putea să plece supărat la moşia sa de la Albatros, cum o făcuse Carp în 1912 plecînd la Ţibăneşti, după ce şi-ar fi trîntit demisia. Ar trebui însă să avem la îndemînă mărturii de la regele Ferdinand, de la I. I. C. Brătianu şi Barbu Ştirbei (acesta din urmă are dese întîlniri şi convorbiri cu Marghiloman în primăvara lui 1915, dar şi după aceea). Şi nu avem. Nu avem decît afirmări ale lui Marghiloman; apoi, două acte ale lui I. I. C. Brătianu: acordul său dat lui Marghiloman şi altora de a rămîne în Bucureştiul ocupat în decembrie 1916 şi iniţiativa sa de a-l chema pe Marghiloman la guvern în martie 1918. Avem şi un argument de logică politică. Regele şi primul ministru român, oricare ar fi fost ei, trebuiau, angajînd ţara într-un conflict de atari proporţii, să-şi asigure spatele. O prevedere politică elementară şi cu atît mai necesară pentru o ţară mică aflată la confluenţa intereselor celor mari. Dincolo de toate, gruparea conservatoare condusă de Al. Marghiloman a jucat în toţi aceşti ani grei, cu deznodămînt neştiut de fapt de nimeni, rolul de rezervă politică, de ultimă soluţie[8].

De pe urma rupturii din rîndurile conservatorilor, Partidul Conservator Democrat are de profitat pentru moment. În primul rînd el rămîne, în noua conjunctură, cel mai puternic partid conservator. În al doilea rînd se ivise perspectiva unei fuziuni cu filipescanii. Încă în primele zile ale lunii iunie 1915 au avut loc tratative între N. Filipescu, I. Lahovari, pe de o parte, şi Take Ionescu, pe de altă parte, în vederea unei mai strînse colaborări, acum cînd despărţirea de marghilomanişti dezlegase mîinile antantofililor conservatori. În acelaşi timp, parlamentarii Partidului Conservator (Lahovari) şi Partidului Conservator Democrat adresau o moţiune şefilor lor, declarînd deplina unitate de vederi în ce priveşte poziţia României în chestiunea externă. În aceste condiţii o reuşită a politicii celor două partide cerea o mai mare concentrare, înlocuind fracţionarea forţelor în organizaţii centrale şi provinciale separate.

---

[8] Vezi şi Ion Bulei, *Destrămarea şi dispariţia Partidului Conservator din România*, Bucureşti, 1976 (rezumatul tezei de doctorat).

Dar diferențierile programatice interne, suspiciunea reciprocă după ce atîta vreme se combătuseră, cum și pretențiile de șefie împiedică crearea unui singur organism politic. Se recurge atunci la o alianță politică a celor două partide, la o acțiune comună, rămînînd însă fiecare cu structura sa organizatorică deosebită. Alianța se încheie la 12 iunie între Take Ionescu, N. Filipescu și I. Lahovari. Ea va fi sîmburele „Federației Unioniste". Moartea surprinzătoare a lui I. Lahovari, la 14 iunie 1915, și alegerea lui N. Filipescu, la 17 iunie 1915, ca șef al Partidului Conservator antantofil (M. Cantacuzino fiind ales președinte al Clubului conservator central) nu împiedică procesul. Cu mîinile dezlegate, cu atît mai mult după moartea lui I. Lahovari, om politic mai ponderat, și proclamarea sa ca șef al Partidului Conservator antantofil, N. Filipescu se orientează și mai vădit, într-o tot mai strînsă cooperare cu conservatorii democrați, spre o acțiune războinică în contra Puterilor Centrale. Ziarul oficial „Epoca" ajunge cu adevărat o tribună a intervenționiștilor. Se atacă nu numai conservatorii reuniți în jurul lui Marghiloman și mai ales cei cîțiva apropiați lui P. P. Carp, dar se atacă cu vehemență guvernul și chiar regele, ce mențineau țara în neutralitate și nemișcare[9].

Dimpotrivă, ramura conservatoare rămasă fidelă lui Al. Marghiloman continuă să promoveze față de război aceeași atitudine rezervată. Dar, mai evident decît anterior, Al. Marghiloman, îndeaproape susținut de Maiorescu și de ceilalți partizani, devine un susținător al propunerilor Puterilor Centrale pe lîngă guvernul român, fără a depăși însă marginile impuse de condiția oamenilor politici români în opoziție. Czernin și von dem Bussche, în schimbul unor „mari concesii", cer lui Marghiloman și Maiorescu să sondeze opiniile lui Brătianu în vederea unei acțiuni comune. Aceste „mari concesii" se reduceau la cedarea Bucovinei, drepturi politice și statut pentru românii din Transilvania, libertatea Dunării la Porțile de Fier. Marghiloman le face cunoscute lui Brătianu în iunie 1915, în urma insistențelor lui von dem Bussche[10]. Ele erau departe de împlinirea idealului național. În plus, guvernul maghiar refuza să accepte și concesiile referitoare

[9] Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, doc. 1083, 1084 etc., mapa 59/ Externe.

[10] Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 482—483.

la românii transilvăneni pe care diplomaţia germană se grăbea să le facă la Bucureşti. În aceste condiţii Al. Marghiloman renunţă să mai întocmească un program al conservatorilor cu cererile României pentru discuţiile cu austro-germanii[11]. Nu renunţă însă la o neutralitate favorabilă Puterilor Centrale, fără a-şi mărturisi public această opţiune*, după cum P. P. Carp şi V. Arion şi-o mărturiseau pe aceea de alianţă. Petre P. Carp era un însingurat. După Consiliul de Coroană din 1914 se retrăsese la Ţibăneşti şi nu mai ieşise într-o lume pe care o simţea străină lui**.

În toamna anului 1915 se intră în perioada cea mai frămîntată a neutralităţii. După ce la 8 septembrie Bulgaria şi Grecia mobilizaseră, opoziţia intervenţionistă, printr-o campanie mai violentă decît cele anterioare, agită din nou ideea intrării în război pentru a împiedica încercuirea completă a ţării şi din datoria morală de a nu îngădui zdrobirea sîrbilor.

N. Filipescu, întors de la băi de la Călimăneşti, unde-şi îngrijise sănătatea, grav şi fatal deteriorată, revine viforos în arena luptei politice. La 13/26 septembrie, el convoacă, de comun acord cu Take Ionescu, o întrunire a parlamentarilor la hotel „Bulevard". Vin parlamentari din toate partidele, în total 54, din care 14 liberali. Prezidează C. I. Istrati. Ce se spune cu acest prilej trăda adînca îngrijorare

---

[11] *Ibidem*, p. 468—469, 473; *B.C.S.*, fond *Titu Maiorescu*, ms. 11398, f. 32.

* „Dintre toţi oamenii politici — scria O. Goga — marele producător de cai este singurul care, fără să fie reţinut de rezerva firească ce-o impune guvernarea în momentele de astăzi, n-a avut o clipă de mărturisire publică". (Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, mapa 59/Externe, doc. 1087, f. 7).

** În această primăvară simte însă nevoia să arate din nou că orice s-ar fi întîmplat rămînea credincios mărturisirilor dintîi. Şi editează la 1 martie ziarul „Moldova", a cărui conducere i-o încredinţează lui Virgil Arion. Un ziar cu totul împotriva tendinţelor generale ale curentului ţării. Nici un bărbat Politic al României de pînă atunci nu se considerase atît de obligat faţă de sine însuşi ca P. P. Carp. Prefera să se despartă de dorinţa tuturor, să nu împărtăşească aspiraţiile comune, dar să rămînă consecvent cu sine, cu toate că şi împrejurările şi oamenii se schimbaseră. „În pragul istoriei — scria Al. Şerban —, d-sa se opreşte singur, rigid, neînduplecat, cu un zîmbet aspru şi plin de dispreţ, sfidînd împrejurările care şi-au permis să se modifice, cerînd alte atitudini..." („Flacăra", nr. 22 din 14 martie 1915).

a oamenilor politici şi de fapt a tuturora faţă cu noua situaţie din Balcani*.

La 14/27 septembrie, se întruneşte Comitetul Consultativ al Partidului Conservator (N. Filipescu). La ordinea zilei: noua situaţie creată României de ultimele evenimente din Balcani. Comitetul crede că „mobilizarea imediată a armatei se impune pentru a împiedica eventual o încercuire a României, care ar face cu neputinţă o acţiune ulterioară a ei pentru îndeplinirea idealului naţional".

Două zile mai tîrziu are loc o nouă consfătuire a parlamentarilor la Hotel „Bulevard".

Afară o mare mulţime întîmpină pe şefii opoziţiei cu aclamaţii. Se face o manifestaţie pe străzile Capitalei cu cîntece patriotice**.

Ziarul „Viitorul" scria că „Acţiunea Naţională" şi-a schimbat firma. Azi se cheamă „Liga Parlamentară".

---

* „Din ocazie în ocazie pierdută — declara N. Filipescu —, politica ce s-a făcut în cercurile noastre a ajuns la faliment [...] Sîntem ameninţaţi de învăluire ca să fim sugrumaţi [...] Vom vedea atunci un popor întreg, cu armata sa, făcut prizonier. Pas de mai fă atunci politică naţională! [...] Să cerem imediat mobilizarea... Datoria ne porunceşte!" (Nicolae Filipescu, *Pentru România Mare, Cuvîntări din războiu, 1914—1916*, 1925, p. 55—59). Take Ionescu constată şi el că politica guvernului e „în aer". Dacă germanii vor fi stăpîni pînă la Marea Neagră, vor trimite un ultimatum României ca să dezarmeze. Şi România va trebui să abdice de la independenţa ei. Se adoptă o „Moţiune" împotriva corupţiei din ţară şi pentru mobilizarea imediată. Împreunarea celor două deziderate nu-şi prea avea rostul. Dar ... A doua zi, o delegaţie se prezintă cu această „Moţiune" la I. I. C. Brătianu. „Cererea d-voastră de a mobiliza este rezultatul declaraţiunilor făcute că a sunat ceasul pentru a intra în război a României. Guvernul nu împărtăşeşte această părere. Cu regret, nu văd posibilitatea de a face acum o expunere a motivelor care nu ne permit să vă urmăm. Nu o pot face, căci îmi cereţi un răspuns nu pentru d-voastră, ci pentru acei care v-au delegat şi credem că nu a sosit momentul unei expuneri din parte-ne a situaţiunii internaţionale" („Tribuna", nr. 27 din 20 septembrie 1915, p. 469, 470).

** Dr. C. I. Istrati citeşte răspunsul dat de primul ministru. Thoma Ionescu propune să se facă un demers la rege: „Nu-l jignim pe d-l Brătianu, pentru că el şi-a dat răspunsul". I. Grădişteanu: „Să nu mai cerem; trebuie să impunem voinţa noastră [...] Nicăieri mai mult ca la noi, guvernul nu e mai puţin în drept să afirme că e reprezentantul voinţei naţionale". Bueur Spirescu: „Am acordat guvernului un prea mare credit. Regretăm azi creditul pe care i l-am dat ieri". Dobrescu—Prahova crede că întrunirile repetate de acest fel nu-şi mai au rostul. El e profund dezamăgit. „Să nu se supere şeful meu, dl. Filipescu, dar mi se pare că pierdem vremea degeaba". Take Ionescu crede că trebuie să se constituie un Comitet permanent. N. Filipescu cere energie: „să mergem repede. Să nu cruţăm nimic. Să nu avem şovăiri. Să facem să se dezlănţuiască un viscol care să ridice toată ţara".

Ironie căreia i se răspunde a doua zi. Căci se creează „Federaţia Unionistă". Ce era această nouă organizaţie în constelaţia politică a ţării? O grupare laolaltă a întregii opoziţii antantofile: Partidul Conservator (N. Filipescu), Partidul Conservator Democrat (Take Ionescu), „Liga", la care s-au adăugat şi personalităţi politice şi culturale neînregimentate în vreun partid şi unii partizani ai liberalilor. Trei întruniri au loc la sediul fiecăreia din cele trei organizaţii politice la care se citeşte o proclamaţie identică. Prin ea se cerea tuturor — conservatori, conservatori-democraţi, români ardeleni şi bucovineni aflători în ţară, toţi „bunii români" — unirea în lupta pe care neamul românesc trebuie s-o dea pentru înfăptuirea „unirii celei mari". Noua organizaţie, se declara, va sprijini guvernul dacă acesta va trece la înfăptuirea aspiraţiilor ţării. Dacă nu, „vom lua răspunderea puterii". Preşedinte e proclamat N. Filipescu, iar în comitetul de conducere intrau Take Ionescu, I. Grădişteanu, B. Delavrancea, C. Olănescu, Dr. C. I. Istrati, C. Dissescu, N. Xenopol, V. Lucaciu, O. Goga şi S. Mândrescu. Ultimii trei erau reprezentanţii „Ligii". S. Mândrescu, totdeauna activ şi entuziast, fusese şi unul din inspiratorii „Federaţiei", căreia de altfel foarte mulţi ardeleni îi vor deveni membri fideli. În seara constituirii Federaţiei, participanţii celor trei adunări se regăsesc în stradă de unde pornesc spre casele lui N. Filipescu şi Take Ionescu în cadenţa mobilizatorului cîntec: „La arme!"[12]. Apariţia noii organizaţii, în fapt ea existase mai demult, doar că nu avusese o formă constituită, dă mai multă îndrăzneală, siguranţă şi unitate activităţii opoziţiei şi cercurilor antantofile.

Înaintea constituirii ei, N. Filipescu şi Take Ionescu fuseseră primiţi de rege. Suveranul nu le-a ascuns primejdia ca România să fie invadată dacă va mobiliza şi le-a spus că cel mai bun serviciu pe care ei l-ar putea aduce ţării ar fi de a se menţine pe linia stabilită de Consiliul de Coroană şi pe care o urmează guvernul său. Cei doi lideri ai opoziţiei i-au amintit regelui proverbul românesc: „boală lungă, moarte sigură" pentru a-i arăta că în acele momente neutralitatea era funestă pentru ţară[13].

Federaţia Unionistă începe să organizeze în toată ţara întruniri şi demonstraţii impunătoare. Prima are loc la

[12] „Tribuna", nr. 28 din 27 septembrie 1915, p. 489—490.
[13] Arh. St. Buc., Microfilme Franţa, Rola 101, III, cadrul 69.

București la 11 octombrie, anunțată cu mult zgomot prin presă și agenți electorali.

Alte demonstrații au loc la Ploiești, Brăila, Craiova, T. Severin, Caracal. La Craiova N. Filipescu atacă din nou monarhia: „Fără Ardeal nu dau două parale pe dinastia română"*. La Ploiești dr. Thoma Ionescu ține un discurs și mai antidinastic: „Dacă regele va ști să-și facă datoria — spune el — va fi un rege slăvit; dacă nu, va fi alungat"[14]. Manifestările opoziției din toamna anului 1915, ca și mai înainte, nu au reușit să determine intrarea țării în acțiune. Au arătat însă o dată în plus cît de puternică era orientarea publică spre Antanta.

Cealaltă aripă conservatoare, condusă de Al. Marghiloman, continuă să abordeze problema războiului dintr-un unghi neutralist din ce în ce mai deschis însă spre Centrali. Ziarele „La Politique" și „Steagul" au un ton prudent, pe care-l ridică numai atunci cînd îi atacă pe federaliști. Atitudinile externe ale marghilomaniștilor se dau la iveală în audiențele la rege, la întrunirile ce le au în permanență în grupuri mai mult sau mai puțin restrînse[15], parțial prin numeroase întîlniri cu diplomații austro-germani. Czernin și Maiorescu îndeosebi. În iunie 1915 și apoi în octombrie Czernin nu ezită să-i ceară lui Maiorescu să solicite regelui guvernul „și să cooperăm cu Austro-Germania"[16]. Susținut de prietenii săi, Titu Maiorescu, N. D. Ghica, G. Știrbei, M. Seulescu, D. Nenițescu, S. Mehedinți ș.a., Al. Marghiloman credea mai mult ca oricînd în necesitatea menținerii neutralității României. La 13/27 septembrie 1915, el inaugura noul club al partidului său. Vorbind de politica internă a guvernului, cu acest prilej, o acuza de greșeli economice și financiare, dar pe cea externă o sprijinea**.

---

* Vezi pe larg I. Bulei, *Arcul așteptării 1914. 1915. 1916*, p. 252 și urm.

[14] *Ibidem*, p. 256—257.

[15] Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 512—514, 518, 526, 538—539, 541, 544, 546, 549, 551, 557.

[16] B.C.S., fond *Titu Maiorescu*, mss. 11397, f. 46—47, nr. 11398, f. 1—2. În notele sale politice Maiorescu scria că „nu pot susținea decît o neutralitate în toate privințele favorabilă Puterilor Centrale, însă numai neutralitate avînd în vedere o eventuală întindere teritorială, dacă, precum sper, Germania va fi biruitoare". (*Ibidem*, f. 23—24).

** „Vom susține înainte, declara el, o politică de expectativă, fără părtinire pentru vreuna din grupările beligerante [...]. Noi urmărim fără preget visul de aur care a legănat atîtea generațiuni, dar trebuie să ținem seamă și de posibilități. Nu putem admite nici situațiuni care să

Mult mai multă înțelegere găsesc diplomații austro-germani la P. P. Carp pe care nu trebuiau să-l convingă de necesitatea unei colaborări, el fiind deja convins, purtat de sentimentele sale rusofobe[17]. Dar Carp nu mai avea decît o autoritate singulară. Răsunetul cuvîntului său, lansat prin ziarul „Moldova", a fost neînsemnat, fiind împotriva opiniei publice al cărei instinct respingea logica artificială a partizanilor Puterilor Centrale. Fără numeroasele abonamente plătite de propaganda austro-germană ziarul ar fi murit repede. Ca și „Viața românească", unde C. Stere dezvolta argumentele sale împotriva unui război alături de Rusia, „Moldova" își sprijinea întreaga sa atitudine pe ideile antirusești și sub lozinca „Germania e invincibilă". Nici una din aceste idei nu și-a putut crea un vad în opinia publică. Cu atît mai mult ele n-au putut influența acțiunea „factorilor răspunzători", cum numea O. Goga guvernul și regele în volumul său de amare confesiuni „Cîntece fără țară"[18].

Prin D. Neniţescu, partizan al lui Al. Marghiloman (în fapt, tot mai apropiat de părerile lui Carp, alături de care va și trece) se încearcă, nu fără amestecul diplomaților Puterilor Centrale, o împăcare între marghilomaniști și carpiști. Dar, neconcordanța opiniilor față de război, vechile resentimente determină o eșuare în fașă a tratativelor de înțelegere[19].

știrbească pentru totdeauna înflorirea economică a statului nostru". Dacă guvernul adoptă o politică anume, atunci îl vom urma. Pînă atunci partidele de opoziție se pot pronunța „cum cred ele de cuviință". În ceea ce privește partidul său: „sîntem hotărîți să sprijinim o politică înțeleaptă, și, la nevoie, chiar s-o împlinim: este politica expectativei neutrale". („Steagul" din 14/28 septembrie 1915).

[17] Cu obișnuita sa cutezanță în fața însemnelor regale, a omului ce le purta și nu a simbolului reprezentat de ele, în audiența de la Ferdinand din 30 octombrie 1915, P. P. Carp îi spunea că, în timp de pace, un rege poate să-și păstreze o reputație suverană, strecurîndu-se prin viață, „dar cînd o ocazie ca aceea de astăzi poate să nu se mai producă nici peste o mie de ani, un rege care ar pierde-o riscă să fi fost un rege neînsemnat". (Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1897—1915, p. 535).

[18] Octavian Goga, *Cîntece fără țară*, București, 1967, p. 129.

[19] *B.C.S.*, fond *Titu Maiorescu*, mss. 11398, f. 5.

3. O sesiune parlamentară de excepție

Toate partidele politice de opoziție își exprimă atitudinea lor față de problema națională, în corelarea ei externă, în sesiunea parlamentară 1915—1916, care, spre deosebire de precedenta, este foarte frămîntată și nu mai puțin interesantă.

Guvernul nu mai încearcă să obțină tăcerea opoziției, lucru peste putință acum, dar hotărăște să nu răspundă la întrebările privitoare la politica externă de natură să-l abată de la linia neutrală. Prima zi parlamentară este simptomatică pentru intențiile opoziției*. În zilele următoare reprezentanții Federației Unioniste anunță o serie de interpelări: takiștii în chestiunile externe, filipescanii în cele interne. Take Ionescu și N. Filipescu interpelează guvernul asupra motivelor pentru care România n-a intervenit atunci cînd Bulgaria a intrat în acțiune[1]. I. I. C. Brătianu refuză categoric orice răspuns, motivînd cu interesele statului. Interpelarea lui Delavrancea, dezvoltată în ședința de la 1 decembrie 1915 (nici Take Ionescu, nici N. Titulescu nu și le dezvoltă pe ale lor în urma categoricului refuz de a răspunde al lui I. I. C. Brătianu), dezvăluie amestecul banilor austro-germani în cumpărarea sau înființarea ziarelor „Seara", „Ziua", „Libertatea" și „Minerva". Interpelarea provoacă altercații violente între P. P. Carp, Take Ionescu și B. Delavrancea și distruge creditul politic al lui N. Fleva, care se dovedește a fi luat bani de la germani[2].

Atacurile opoziției antantiste, anunțate astfel din primele ședințe, devin aprige cu ocazia discuției la Mesaj. Vorbesc cei mai de seamă oratori și oameni politici. Se întîlnesc părerile diferitelor partide politice asupra marii chestiuni naționale. În numele Federației iau cuvîntul la Cameră T. Ionescu, rostind celebrul său discurs asupra

---

* N. Filipescu intenționa chiar să-l împiedice pe rege să-și citească mesajul, dar se opun mai tales takiștii care nu voiau să dea acțiunii federaliste o nuanță din ce în ce mai antidinastică. (Vezi *B.C.S.*, mss. 11398, f. 8; I. G. Duca, *op. cit.*, vol. I, p. 210 și *D.A.D.*, nr. 1, ședința din 15 noiembrie 1915, p. 1).

[1] *D.A.D.*, nr. 6, ședința din 26 noiembrie 1915, p. 12 și nr. 5, ședința din 25 noiembrie 1915, p. 11.

[2] *Ibidem*, nr. 8, ședința din 1 decembrie 1915, p. 15—19

instinctului național*, L. Moldovan, G. Diamandi, dr. Dumitrescu-Brăila, Gr. Vericeanu[3]. Din partea conservatorilor marghilomaniști vorbește C. C. Arion, iar N. Iorga pentru naționaliștii-democrați. Lor li se adaugă P. P. Carp[4]. La Senat sînt de reținut discursurile lui N. Filipescu și Al. Marghiloman[5].

---

* Take Ionescu rostește poate cel mai mare discurs al său, de o forță, claritate și anvergură cu totul magistrale. Politicii lui P.P. Carp îi opune ceea ce numește „politica instinctului național", îmbrățișînd problema națională în toată amploarea ei. Take Ionescu demonstrează că politica promovată de P.P. Carp și C. Stere este imposibilă. Poate cel mult „să producă cîteva discursuri, să creeze cîteva ziare [...], dar ea nu se poate aduce la îndeplinire. Afirm cu cea mai mare siguranță că nu e om politic, nu e partid, nu e Parlament, nu e nimeni care să poată duce România pe cărarea pe care voiește să o ducă d. Carp și d. Stere". Adevărata orientare a țării în aceste momente și singura posibilă, arată el, nu poate fi decît aceea moștenită de la înaintași. „Nu am fost un stat de don Quișoți, dar nici un stat de inconștienți; de la dascălul de sat cu harta Daciei traiane, cu numărătoarea țărilor române stăpînite de alții, pînă la omul politic, toți — chiar în ziua în care iscăleau un tratat care ne leagă cu Austria — în sufletul lor sta scris cu litere de foc «Ardealul și unitatea națională». Toți gîndeau că situația nu era decît un provizorat, că va dura cît vor dura împrejurările europene ce împiedicau unirea neamului". Analizează situația României înaintea izbucnirii războiului și după aceea. Întreaga ei existență o vede subordonată realizării idealului național. „Existența noastră nu este bazată nici pe o dinastie care a strîns în jurul ei diferite provincii, nici pe [...] o necesitate geografică; existența noastră nu are alt temei decît suveranitatea națională, ieșită din unitatea națională, din omogenitatea noastră etnică, din unitatea noastră sufletească".

[3] *D.A.D.*, nr. 17, 13, ședințele din 16 și 17 decembrie 1915, p. 89—113, nr. 12, ședința din 11 decembrie, p. 32—42, nr. 15, ședința din 15 decembrie, p. 69—72, nr. 13, ședința din 12 decembrie 1915, p. 52—55, 43—48.

[4] *Ibidem*, nr. 19, ședința din 18 decembrie 1915, p. 119—125, 11—113, nr. 14, ședința din 14 decembrie, p. 66—68, 57—66.

[5] *D.S.*, nr. 11, ședința din 4 decembrie 1915, p. 57—58. Al. Marghiloman declară că sprijină guvernul în politica externă și îi înțelege tăcerea: „Dacă guvernul nu poate vorbi, nici noi nu avem ce discuta, căci nu cunoaștem nici amănuntele negociațiunilor, nici starea de pregătire". Ceea ce trebuie să facă România este să urmărească „cu ochii mereu ațintiți asupra intereselor reale ale statului. Statul român înainte de toate! Pentru că dacă statul acesta se betegește, tot românismul se veștejește". Dar dacă nu atacă guvernul pentru politica sa externă, îl atacă pentru politica sa economică. Pentru ce — întreabă el, reprezentant al intereselor atîtor mari proprietari din partidul său — s-a interzis exportul? Țara are o recoltă de trei ori mai mare decît nevoile sale interne. Și atunci de ce să nu vîndă surplusul? Este în interesul statului în aceste momente să fie puternic din punct de vedere economic „pentru că războiul nu se face cu rod decît de statele care au o organizație rezistentă". Și apoi „interdicțiunea de export n-a funcționat decît cu ventile care s-au deschis în favoarea unor persoane sau unor instituțiuni". Problema cui trebuie

Poziţiile vorbitorilor în Parlament nu diferă de cele exprimate anterior şi care în fapt erau cunoscute. Federaliştii sprijină cu mare căldură patriotică părerile lor, după care România, rămînînd în inacţiune, cu toate că momentele favorabile o îndemnau să intervină, compromitea realizarea idealului naţional. Cunoscutul discurs al lui Take Ionescu, amintit mai sus, este edificator, după cum reprezentativ este şi prin părtinirea şi dorinţa de a convinge. Contrară entuziasmului patriotic al federaliştilor apare atitudinea lui P. P. Carp, exprimată cu aceeaşi logică rece ce l-a caracterizat întotdeauna*. Numai că

---

vîndut surplusul cerealelor româneşti nu şi-o pune Al. Marghiloman sau nu vrea să şi-o pună. Căci cui altcuiva putea fi vîndut, în condiţiile României încercuită de război, decît Puterilor Centrale.

* Discursurile lui P.P. Carp sînt într-adevăr remarcabile ca forţă de argumentaţie. El pune problema ţelurilor diverselor puteri în război, căci „trebuie să curăţim terenul investigaţiunilor noastre de o serie de legende şi de pretinse idealuri". Şi procedînd astfel, constată că Anglia nu a intrat în război, cum declară, ca să apere statele mici, ci ca să se servească de ele în intenţia sa de a zdrobi militarismul german şi a-şi menţine dominaţia mărilor, ameninţată de germani. Franţa nu se luptă numai pentru a apăra civilizaţia contra barbariei germane. „Nu cunosc, d-le preşedinte, declară el, o civilizaţie specific franţuzească, cunosc o civilizaţie europeană, la care au conlucrat, cu egală măiestrie, şi englezii, şi francezii, şi germanii, şi italienii şi cînd aceste popoare se luptă între ele, ele lovesc deopotrivă într-o civilizaţie care le este comună". Franţa se bate pentru a reîna provinciile pierdute şi a-şi redobîndi în Europa poziţia preponderentă pe care o avea înainte de 1870. Rusia nu luptă pentru panslavism şi ortodoxie. „Adevărata cauză e că ea se servă de aceste pretinse idealuri ca să menţină şi să întărească autocraţia ...". Germania vrea să fie mare, vrea să se extindă şi n-o poate face decît pe mări unde se izbeşte însă de Anglia şi Franţa. Austria vrea preponderenţă asupra slavilor apuseni şi să-i reprezinte nu numai în teorie, dar şi în fapt. Şi fatal, se întîlneşte cu Rusia. „Dacă vorbiţi de idealuri — spune Carp —, nu uitaţi, în afară de idealul românesc mai există şi alte idealuri, idealul românesc există numai pentru noi, pentru ruşi (de pildă) nu există decît ideal rusesc". El ştie că orice stat are două probleme esenţiale de rezolvat: existenţa sa şi mărirea sa. Cea de a doua nu-i posibilă decît cu prima. „Şi cînd d-voastră veţi fi sacrificat posibilitatea existenţei statului nostru, atunci, în loc să fi venit în ajutorul fraţilor noştri de dincoace, ale căror suferinţe le descrieţi aci, veţi fi adăogit la suferinţele lor şi suferinţele noastre şi în loc să fim egali cu dînşii în fericire, vom fi egali cu dînşii în nenorocire". Şi atunci, care ar fi, după el, soluţia? Neutralitatea? Nu. Urmare ei ar fi „o ţară dezamăgită şi slăbită". Alăturarea de Puterile Centrale? N-o afirmă direct, dar această cale o lasă să se înţeleagă. Dar vrea poporul român un război alături de Austro-Ungaria? El ştie că nu-l vrea. Dar „opinia publică are nevoie şi de rezistenţă atunci cînd ea vrea să ne conducă pe căi rătăcite şi astăzi aceste rezistenţe se impun". El nu vrea ca România să aibă soarta Poloniei. În încheiere se adresează lui I. I. C. Brătianu care vorbise la Senat de suferinţele sale ca şef al guvernului în acele

împotriva unei atari atitudini stătea realitatea intereselor neamului românesc.

Dezbaterile parlamentare, foarte interesante, nu au adus nici un rezultat practic pentru poziția țării în exterior. A. C. Cuza spunea în încheierea discuțiilor la adresă că „problema care-i astăzi în discuție a fost încurcată mai rău", trăgînd astfel o concluzie. România își continua atitudinea ei de espectativă. Două din momentele iernii 1915—1916 sînt caracteristice pentru definirea stării neutrale: contractele de vînzare a cerealelor peste hotare și alegerile parțiale de la Caracal și Galați. Cel din urmă implică și poziția conservatorilor. În aceste alegeri, desfășurate în ianuarie 1916, Federația Unionistă se hotărăște să pună candidaturile lui V. Lucaciu și O. Goga, cei mai de seamă agitatori ardeleni aflați în „țară". Candidaturile sînt depuse la 6 decembrie 1915.

Guvernul e pus la grea încurcătură. În mod normal cei doi ardeleni ieșeau victorioși, căci nimeni nu-și imagina că se puteau găsi români care să voteze împotriva acelora ce simbolizau unitatea națională. Dar cum să fie aleși? Dincolo de chestiunea de formă — cei doi nu erau cetățeni ai regatului român — intrarea lor în Parlament ar fi arătat clar Puterilor Centrale nu orientarea țării, pe aceasta o știau, dar și a guvernului, atît Goga cît și Lucaciu fiind considerați în Austro-Ungaria ca dezertori și acolo îi pîndea plutonul de execuție.

Lui Alexandru Beldiman, ministrul României la Berlin, Ministerul de Externe german îi înmînează o notă considerînd candidatura celor doi ardeleni un act de ostilitate față de Puterile Centrale. Aceeași pe care însărcinatul cu afaceri german (în lipsa lui von dem Bussche) o dă la București lui I. I. C. Brătianu[6].

împrejurări. „Suferințele d-tale sînt suferințele unui om nehotărît, care este obligat să ia o hotărîre. Încercați, d-le ministru, și luați o dată o hotărîre și veți vedea că toate suferințele d-tale au să dispară; și nu uitați preceptul lui Horațiu: Cine nu știe să se opună clamărilor unei mulțimi rătăcite, acela nu este un om întreg. Să nu mai uitați încă și un alt adagiu latin: cine se lasă să fie purtat de soartă e condus de dînsa; cine rezistă e tîrît. Doresc din tot sufletul meu, d-le Brătianu, ca evenimentele să te poarte, iar nu să te tîrască". Discursul lui Carp nu e aplaudat de nimeni, nu pentru că n-ar fi fost remarcabil, ci pentru că era, în acele momente, cu totul contra curentului.

[6] Arh. St. București., Microfilme Franța, R. 102, cadrul 2.

Guvernul liberal face totul pentru împiedicarea alegerii lor, întreprindere în care este ajutat și de Partidul Conservator al lui Marghiloman. I. I. C. Brătianu voia să dea însă o satisfacție „Federației" și, în același timp, să arate Puterilor Centrale în ce situație dificilă se găsea. Găsește o soluție de compromis: balotajul în ambele alegeri. În această situație, Comitetul „Federației Unioniste" retrage candidatura lui Goga și Lucaciu, pentru că „nu voiește să se facă complice la o asemenea scoborîre a idealului național". Ea lăsa guvernului întreaga răspundere pentru această rușine, după cum se anunța într-un comunicat dat presei[7]. Se luase însă, după cîte se pare, o hotărîre de comun acord cu guvernul. Nu era nevoie să se adreseze Puterilor Centrale provocări premature și inutile.

Participarea la alegerile parțiale din ianuarie 1916 a fost de altfel una din ultimele acțiuni mai importante ale „Federației Unioniste" pînă la intrarea României în război. La 8 februarie 1916 N. Filipescu pleacă în Rusia, la invitația diplomației rusești, care considera o astfel de călătorie cu foloase pentru „cauza românească". Guvernul Brătianu a primit cu neîncredere această călătorie la Petersburg unde știa bine că se țes destule intrigi contra României. Neîncrederea venea din teama că N. Filipescu, adversar al guvernului, să nu lase rușilor impresia că fără Brătianu țara s-ar supune doleanțelor moscovite. Temeri inutile însă. În convorbirile sale cu țarul, cu Sazonov, cu generalii Alexeev, Ivanov, Brussilov, Keller și alții, Filipescu spune lămurit că fără armament, fără puternice contingente rusești (care să acopere spatele împotriva unui eventual atac al bulgarilor), România nu poate intra în acțiune. Astfel, în loc să slăbească încrederea rușilor în guvernul Brătianu, N. Filipescu le-o întărește[8].

După întoarcerea din Rusia, tot mai bolnav, N. Filipescu slăbește acțiunea sa politică. Pînă în iunie 1916, acțiunile Federației Unioniste sînt de mai mică amploare și forță*.

Mai în ofensivă decît filipescanii sînt în aceste luni takiștii. Articolele din „Acțiunea", „La Roumanie" și din

---

[7] „Tribuna", nr. 2—3 din 17 ianuarie 1916, p. 42.

[8] Amănunte asupra călătoriei lui Filipescu în Rusia vezi în N. Polizu-Micșunești, *op. cit.*, p. 208—213.

* „De la februarie pînă în iunie ne-am putut bucura de cele mai liniștite luni ale întregii noastre neutralități" — scrie I. Gh. Duca (*op. cit.*, vol. I, p. 230).

inspiratul de ei „Adevărul" sînt scrise într-un ton mai încărcat de violență decît anterior, apropiindu-se de vocabularul „Epocii". Printre acțiunile inițiate de takiști în cadrul Federației la loc de frunte se înscrie remiterea ostentativă a decorațiilor austriece, în mai 1916, începută de Take Ionescu și continuată de toți partizanii din Federație. Incidentul a provocat multă supărare la Viena, dar n-a putut contribui prea mult la o stare de lucruri și așa destul de încordată.

Restituirea decorațiilor austriece este și un prilej de schimbări în sînul organizației politice conservatoare. La 23 mai 1916, la întrunirea din sala Eforiei, anume organizată pentru a-i blama pe austrieci, N. Filipescu, în înțelegere cu T. Ionescu, proclamă, fără nici o condiție, fuziunea celor două partide conservatoare, formele statuare urmînd a se îndeplini ulterior[9]. Deja prin Federația Unionistă și Comitetul parlamentar de colaborare cele două partide acționau unitar.

Proclamația unificării lor, în mai 1916, a venit pentru mulți partizani prin surprindere. O atare unificare era de prevăzut, dar asupra momentului cînd urma să se producă nu au fost prea mulți consultați. Majoritatea fruntașilor conservatori democrați nu manifestau prea mare entuziasm. Prin realizarea fuziunii se vedeau privați de avantajele situației lor, în rîndurile filipescanilor fiind mulți oameni politici de suprafață. În același timp elementele burgheze conservator-democrate găseau că din nou partidul lor se compromitea programatic*. Nici în celălalt partid, entuziasmul pentru fuziune nu era prea mare. Din motive inverse conservatorilor democrați, moșierii grupați politicește în jurul lui Filipescu, și între ei se remarcau C. Argetoianu, M. Dețliu, C. Hiottu, se opuneau fuziunii pe care o considerau chiar „o mare greșeală politică", „grea de consecințe" dacă Partidul Conservator supraviețuia războiului[10]. La toate aceste cauze, ce împiedicau transformarea fuziunii într-o realitate, se adăugau greutățile de înțelegere între organizațiile provinciale ale partidelor, între care anterior se creaseră mari dușmănii ce nu puteau fi șterse cu ușurință. Se adăuga, apoi, neînțelegerea în jurul șefiei partidului fuzionist. Dar, în ciuda adversităților

[9] C. Argetoianu, *op. cit.*, dosar 8587, f. 809.

* Vezi „La Roumanie" și „Acțiunea" din mai 1916.

[10] C. Argetoianu, *op. cit.*, *loc cit.*, dosar 8587, f. 811.

reciproce, cele două partide se regăsesc mereu foarte strîns apropiate în modul de a privi problema națională și războiul. Și în acel moment această atitudine prevala[11]. De aici și tendința de a concretiza fuziunea lor.

Între timp P. P. Carp se mulțumea cu rare interviuri* și cu prezența sa sporadică în redacția ziarului „Moldova".

În tabăra conservatorilor marghilomaniști orientarea spre o neutralitate favorabilă Puterilor Centrale este tot mai clară. Faptul se observă și la suprafața vieții publice. Ziarele „La Politique" și „Steagul" combat manifestările „Federației Unioniste" și „nenorocita propagandă antigermană"[12]. La întrunirea Clubului conservator din Ploiești de la 28 februarie 1916, Al. Marghiloman atacă, pentru prima oară în public, orientarea politicii externe[13]. Mai clar se observă orientarea conservatorilor marghilomaniști în manifestările lor intime, interne de partid, ca și în acele acțiuni politice care nu țin de investitura publică**. Legăturile cu miniștrii Puterilor Centrale la București iau un caracter de permanență. Pe o cale tatonată încă din toamna lui 1915, Czernin, în audiență la rege la 1 februarie 1916, pune chestiunea unui guvern Maiorescu, îl îndeamnă pe Maiorescu însuși să solicite guvernul***. De altfel, cu bună intenție, pentru a masca orientarea tot mai fermă spre Antantă, ideea unei schimbări guvernamentale este

---

[11] „Era momentul marilor probleme externe — spunea Take Ionescu —, nu al micilor probleme interne" (*Ibidem*, f. 822).

* La interviul acordat ziarului „Neues Wiener Tagblatt" la 23 ianuarie 1916, Carp își dezvolta cunoscutele sale argumente asupra necesității menținerii monarhiei habsburgice, exprimîndu-și totodată încrederea într-o viitoare colaborare în război a României sub un guvern conservator (în „Steagul", an III, nr. 18 din 26 ianuarie 1916).

[12] Vezi „Steagul" și „La Politique" din ianuarie-martie 1916. Vezi mai ales articolele semnate de M. Theodorian-Carada în „Steagul".

[13] Marghiloman, *op. cit.*, vol. II, p. 48; „Steagul", an. III, nr. 51 din 1 martie 1916.

** Vezi consfătuirile conservatoare de la 14, 21 ianuarie, 12 februarie, 26 martie, 31 mai 1916, audiențele la rege ale lui Al. Marghiloman, T. Maiorescu, D. Nenițescu etc., corespondența unor conservatori cu Al. Al. Beldiman, reprezentantul României la Berlin, înstrăinat însă cu totul intereselor românești, discuțiile frecvente cu Busseche și Czernin (în B.C.S., mss. 11399, f. 34—46).

*** Bătrînul conservator, căruia ideea de a redeveni prim-ministru nu-i displăcea, cu condiția însă ca inițiativa să nu plece de la el, ci de la rege, se simte dator să consemneze în însemnările sale că „în orice caz acțiunea mea nu poate și nu trebuie să fie determinată de sfaturile și trebuințele miniștrilor străini".

vehiculată de guvernul liberal însuşi, ca şi de rege. Aceste „vorbe" pe marginea unei formaţiuni ministeriale n-aveau acoperire în realitatea politică a vremii. Al. Marghiloman şi T. Maiorescu sînt tentaţi însă să le dea crezare. La 20 ianuarie Al. Marghiloman şi la 13 martie T. Maiorescu, în audienţă la rege, îi vorbesc acestuia de un guvern liberal-conservator, de „o neutralitate prietenească Germaniei"[14]. În vederea unei eventuale veniri la guvern T. Maiorescu încearcă, inutil, o împăcare cu N. Filipescu şi o reîntregire a Partidului Conservator[15]. Toate aceste încercări, ce vor continua, rămîn circumscrise unui cerc restrîns. Marghilomaniştii nu-şi dau pe faţă gîndul întreg. În ciuda unei orientări mai clare şi mai vizibile spre o neutralitate favorabilă Centralilor, ei rămîn în rezervă.

4. Precipitarea evenimentelor

La începutul verii lui 1916 evenimentele de pe front şi direct din jurul României se precipită. Neutralitatea, susţinută de unii, combătută de alţii, îşi trăieşte ultimele

[14] *B.C.S.*, fond *Titu Maiorescu*, mss. 11398, f. 38.

[15] Încă mai înainte, la 1 decembrie 1915, conservatorii din jurul lui Al. Marghiloman înmînează regelui un memoriu. Ce cuprindea acest memoriu nu ştim exact. Avem însă o reflecţie a lui Maiorescu de la 19 decembrie, un fel de direcţie de comportament politic pentru el însuşi: „Dacă regele cere guvern de război contra Rusiei, să-l cheme pe Carp. Eu voi susţine acest minister ca senator, ca scriitor în gazete, dar în nici un caz ca ministru. Ca ministru nu pot susţinea decît o neutralitate în toate privinţele favorabilă Puterilor Centrale, însă numai neutralitate. Folosul ţării ar fi deschiderea întregului export, liniştirea cugetelor celor nepoliticieni şi poate promisiunea unei întinderi de hotare la viitorul congres de pace, dacă — precum sper — Germania va fi biruitoare. În orice caz, se poate obţine aşa o mai bună tractare a românilor din Ungaria. Ceea ce mă face să fiu contra unui război al nostru contra ruso-francezilor, în situaţia de astăzi, este şi grija de nesiguranţa Tronului. Noul rege cu greu se poate pune în contra simţămîntului, fie şi rătăcit, al majorităţii păturii politice din ţară" (*Ibidem*, f. 23–24). Este mai mult decît probabil că în acest sens a fost redactat memoriul înmînat regelui şi de al cărui conţinut nu erau la curent decît cîţiva: Marghiloman, Maiorescu, Th. Rosetti, C. C. Arion şi D. Neniţescu. Reginei Elisabeta, Maiorescu îi spunea la 8 decembrie 1915 că trebuie avută încredere în poporul român care, în momente însemnate, ca alegerea lui Cuza, războiul din 1877, criza financiară din 1901 ş.a., „s-a arătat de valoare". Unii dintre marghilomanişti călătoresc în Europa în această iarnă. Grigore Cantacuzino şi D. Neniţescu se duc în Germania, unde se întîlnesc cu Bethmann-Hollweg, Zimmerman, Moltke, Jagow; B. Catargi merge la Paris, unde „lumea e tot aşa de convinsă de izbînda lor ca şi cei din Berlin" (*Ibidem*, f. 34–35, 38).

momente. În fapt, cu înaintarea rusească a lui Brussilov pe tot frontul estic austriac, se simţea prologul crizei ce avea să se isprăvească la 14 august prin intrarea României în război.

Acţiunile Federaţiei Unioniste se redeşteaptă. La 5, 19 iunie şi 3 iulie Federaţia ţine trei întruniri publice, urmate de manifestaţii de stradă, reclamînd energic intervenţia militară*.

Acţiunile opoziţiei, cu care guvernul şi lumea se obişnuise, nu pot determina singure precipitarea evenimentelor. Lor li se adaugă, ca un factor esenţial, asaltul la care e supus guvernul român din partea puterilor Antantei, a tuturor simultan. Iniţiativa o iau francezii, preocupaţi de a slăbi presiunea germană la Verdun. Englezii şi ruşii îi urmează.

Fără a intra în detalii asupra pregătirilor de intervenţie în război**, ne oprim doar asupra unui moment în legătură directă şi cu unele manifestări ale opoziţiei. E vorba de intenţia lui I. I. C. Brătianu de a demisiona la începutul lunii august, motivată cu nerealizarea prevederilor convenţiei privitoare la ofensiva Aliaţilor pe fronturile de sud şi în apus***. În locul cabinetului liberal regele ar fi urmat să încredinţeze puterea unui guvern care să continue neutralitatea. Numele lui T. Maiorescu a fost pomenit în diferite cercuri politice. Dar, în condiţiile în care se legase prea mult de Antantă, iar pregătirile de război erau prea înaintate, I. I. C. Brătianu renunţă repede. Această intenţie i-a folosit însă din plin pentru a asigura secretul declanşării războiului (de altfel nu se ştie dacă nu din această

---

* Tonul discursurilor e violent şi acuzator la adresa guvernului care în astfel de condiţii mai ezită a se angaja. N. Filipescu, bolnav, la 19 iunie scria că „trebuia în orice chip răsturnat netrebnicul de Ionel Brătianu", iar la 3 iulie 1916 îl considera pe Brătianu ca „numărul unu la un concurs internaţional de ticăloşie şi puşcăşie". Take Ionescu, participant la toate, cere cu stăruinţă un guvern naţional în locul celui liberal, „incapabil să înţeleagă marile interese naţionale". C. Argetoianu vorbeşte de pietrele străzii cu care să se alunge Ionel Brătianu. N. Titulescu aminteşte de torţele care pot lumina, deci pot să şi ardă. Injuriilor la adresa miniştrilor li se adaugă atacurile la adresa Coroanei. Sinteza discursului lui Take Ionescu de la 3 iulie era formula „În mica Românie nu mai e loc nici pentru el (regele) nici pentru noi". (Vezi „Epoca" din 7,21 iunie şi 5 iulie 1916).

** Vezi pe larg tratativele lui I.I.C. Brătianu cu reprezentanţii Antantei redate într-un spirit de corectitudine istorică, în V. Vesa, *Relaţiile franco-române din perioada anilor 1900—1916*, Cluj, 1975, p. 147 şi urm.

*** Intenţia e confirmată de I. G. Duca (*op. cit.*, vol. I., p. 265—266).

cauză a lansat zvonul demisiei sale), folosind elementele neutraliste interne, dîndu-le speranța, împreună cu regele Ferdinand, că vor fi chemate la putere*.

Pentru „posibilul... minister de coaliție", la 15 și 20 iulie Czernin îl cheamă pe Maiorescu[1], îi înlesnește o convorbire la Viena cu ambasadorul Germaniei, von Tschirschky, în sfîrșit, îl îndeamnă să ceară o audiență regelui. Pe aceasta din urmă Maiorescu o cere la 30 iulie și rămîne cu impresia că nu e de temut o acțiune hotărîtoare în viitorul apropiat. Cu bună știință aceeași impresie o lasă regele și lui P. P. Carp în audiența acestuia de la 1 august 1916.

Încurajat de pretutindeni, T. Maiorescu începe să creadă în posibilitatea venirii sale la guvern. Au loc mai multe discuții asupra componenței acestuia. T. Maiorescu încearcă să-l împace pe Al. Marghiloman care se simțea lăsat deoparte de viitoarea combinație ministerială. La 11 august de la B. Știrbei și I. I. C. Brătianu i se anunță lui Maiorescu știrea că va fi chemat la rege „și poate [cu] însărcinarea formării ministerului". Diplomații austro-germani îl și vedeau prim-ministru. Abia în fața regelui, la 12 august 1916, care îi spune că războiul e „définitivement decidé", bătrînul om politic își dă seama că atît el cît și prietenii săi politici și diplomații austro-germani interpretaseră greșit ultimele evenimente. Precipitarea lor nu avusese loc pentru o schimbare de guvern, ci pentru intrarea în război. „Așadar am fost sistematic induși în eroare de Brătianu și poate

---

* În vederea unei unități de acțiune în fața noilor împrejurări conservatorii opuși federaliștilor încearcă iarăși să-și dea mîna. Profitînd de lipsa lui T. Maiorescu din țară, Al. Marghiloman are la 26 iulie 1916 o întrevedere cu P. P. Carp în căutarea unei soluții de împăcare. Dar, ca și mai înainte, o astfel de soluție nu poate fi găsită. „P. P. Carp vrea război cu Rusia, eu vreau neutralitate cinstită și ... Din această cauză un front comun nu este posibil". (Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. III, p. 131—132; B.C.S., mss. 11400, f. 37). Aceasta era și concluzia Comitetului Executiv al Partidului Conservator (Marghiloman), reunit la 26 iulie 1916. (B.C.S., fond *Titu Maiorescu*, mss. 11400, f. 27, 29).

[1] La 10 august el îl autoriza pe Nenițescu să vorbească aghiotanților regali, Gratosky și Basset, de un guvern care „se poate forma de gruparea noastră în cel mai scurt timp și fără pericol pentru «rege». În aceeași zi la el acasă are loc o consfătuire a fruntașilor marghilomaniști unde Maiorescu declara convingerea sa că o criză de guvern este iminentă și viitorul guvern va fi al lor (*Ibidem.*, f. 39). „Presentimentul lui îi spune că trebuie să fim gata" nota Al. Marghiloman la 11 august (*op. cit.*, p. 141).

și de rege", scrie Maiorescu în însemnările sale[2]. În februarie 1917, Maiorescu acuza de fățărnicie procedările lui I. I. C. Brătianu, B. Știrbei și ale regelui însuși din zilele 1—14 august[3].

În Consiliul de Coroană de la 14/27 august 1916, la care participă 19 oameni politici cărora li se adăugau regele Ferdinand și principele moștenitor Carol, conservatorii susțin punctele de vedere pe care le afirmaseră în timpul neutralității. Take Ionescu, N. Filipescu, C. Olănescu și C. Cantacuzino-Pașcanu, reprezentanții conservatorilor antantofili, aprobă cu efuziune actul beligeranței. Pentru ei se împlinea un deziderat. Al. Marghiloman, T. Maiorescu și Th. Rosetti susțin continuarea poziției de expectativă, primul motivînd cu marea greșeală ce se făcea prin alăturarea de Rusia, ajutînd-o „împotriva viitorului țării" să se instaleze în Strîmtori, al doilea cu situația militară „controversată" ce nu justifica intrarea României în război, cel din urmă cu convingerea că Austro-Ungaria nu se va sfărîma și țara nu era în stare să poarte un război lung și greu. Aparte de toți cei prezenți este, ca și în 1914, P. P. Carp care vrea intrarea în război, dar... alături de Puterile Centrale. „A merge cu Rusia — spune el — este a izbi în interesele țării și în continuitatea dinastiei"[4].

Cu marea majoritate a voturilor celor prezenți Consiliul de Coroană aprobă tratativele angajate de I. I. C. Brătianu, implicit intrarea României în război. Pentru „a nu rupe unitatea națională", marghilomaniștii declară că nu vor pune nici o piedică guvernului și „vor tăcea". P. P. Carp

---

[2] B.C.S., fond *Titu Maiorescu*, mss. 11400 f. 41—43. (Aici se poate vedea pe larg discuția purtată, în germană și franceză, între T. Maiorescu și regele Ferdinand. Primul, vizibil afectat de poziția în care se găsea, îi repetă regelui argumentele sale asupra necesității menținerii neutralității, face apel la mîndria lui de Hohenzollern. Cel de-al doilea îi replică însă că „nu se constrînge regele României" și îl pune la curent, în amănunt, asupra tratativelor cu Antanta).

[3] T. Maiorescu, *România și politica de neutralitate în conflictul european din 1914—1917*, B.A.R.S.R., mss. 3, f. 67.

[4] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, B.C.S., mss. 11400, f. 44; Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. II, p. 148; N. Polizu-Micșunești, *op. cit.*, p. 243—247; T. Maiorescu, *România și politica de neutralitate ...*, B.A.R.S.R., mss. 3, f. 9; B.C.S., Secția Documentare, PCCLXXX, dosar 390, f. 81, (aici intervenția integrală a lui P. P. Carp în original); I. G. Duca, *op. cit.* vol. I, p. 271—284.

își ia libertatea de acțiune, dar, în primele luni ale războiului, nici el nu va întreprinde nimic contra guvernului. Ca și în 1914 toate forțele politice românești se regăseau unite în jurul unor comandamente naționale majore*.

B. RĂZBOIUL

1. Partidul Conservator (Marghiloman) — o rezervă politică

După intrarea în război conservatorii din jurul lui Al. Marghiloman își stabilesc ca linie de conduită retragerea prudentă din politica militantă, rămînînd ca rezervă regală la momentul oportun cînd vor fi chemați să joace „rolul guvernului Thiers" din Franța anului 1871, cum se exprima T. Maiorescu. Aceasta va fi de altfel politica marghilomaniștilor în tot timpul războiului. Ei refuză o colaborare la guvern, cerută de rege la 14 august 1916, de I. I. C. Brătianu la 26 septembrie 1916, de M. Antonescu în octombrie 1916[1], considerînd falimentară politica ministerului Brătianu (în legătură directă cu înfrîngerile de pe front). Sprijină însă guvernul în acțiunile de conducere a războiului, îndeplinind, la solicitarea acestuia, unele servicii, e drept fără prea mare importanță, și nefăcîndu-i greutăți în interior[2]. În condițiile iminentei ocupări a Bucureștiului de către armatele Puterilor Centrale și ale aliaților acestora, marghilomaniștii au crezut un moment că regele Ferdinand va considera războiul ca sfîrșit și îi va chema pentru a încheia o pace separată**. Presupunere fără temei, căci nu le era permis conducătorilor României

---

* Vezi Mircea Iosa, *Situația internă în urma campaniei din anul 1916*, în *România în primul război mondial*, p. 237—252. Asupra atitudinii Partidului Social-Democrat vezi Ion Popescu-Puțuri, *Concepția mișcării socialiste din România despre înarmarea întregului popor și apărarea patriei*, în „Anale de istorie", an. XVIII, nr. 4, 1972, p. 94, Ion Mamina, Vasile, Niculae *Mișcarea muncitorească — factor activ al luptei poporului român pentru independență, unitate și libertate națională (1877—1918)*, p. 86.

[1] Vezi Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. II, p. 153, 155, 221—224, 289—290; B.C.S., mss. 11400, f. 45, 47, mss. 11401, f. 13—14.

[2] Al Marghiloman, *op. cit.*, vol. II, p. 164—165.

** Vezi audiența lui Marghiloman la rege din 29 octombrie, convorbirea sa cu regina Maria, discuțiile lui Maiorescu cu Pisoski, întors de la Berlin, cu Vredenburg, ambasadorul Olandei la București. (*Ibidem*, p. 270, 292; T. Maiorescu, *op. cit.*, B.C.S., mss. 11401, f. 21).

ca, după primele înfrîngeri, oricît ar fi fost ele de mari, să iasă din război, lovind neapărat în idealul de unitate națională ce împinsese țara în rîndul statelor beligerante. O atare poziție defetistă adoptată de conservatorii lui Marghiloman împiedică o colaborare cu celelalte forțe politice angajate în continuarea războiului.

Mai mult, convingerea că războiul e pierdut, făcîndu-și tot mai mult loc, îi duce în mod fatal pe conservatorii marghilomaniști la concluzia că aceia dintre ei care nu sînt angajați direct pe front nu trebuie să urmeze pe rege și guvernul țării în retragere la Iași, ci să rămînă în Bucureștiul ocupat. Prin aceasta ei își apropie poziția de conservatorii, foarte puțini la număr și fără de suprafață politică, ce trăiau în umbra lui P. P. Carp. Cum însă ceea ce România avea ca putere de viață, ca chezășie de viitor, simbolizînd devenirea noastră prin slujirea unui mare ideal, se ducea în Moldova, sprijinindu-se pe o armată înfrîntă dar nu distrusă, rămînerea la București însemnă, cum a și însemnat de altfel, o autocondamnare politică. Căci într-o Românie ce urma să vină, oamenii politici rămași în teritoriul ocupat își pierdeau cu totul creditul politic. Chestiunea națională este totdeauna esențială. Și orice greșeală cu privire la ea rămîne totdeauna fatală. Hotărîrea luată de conducerea acestei ramuri conservatoare era gravă, situîndu-se împotriva curentului politic general în război, și îi va grăbi sfîrșitul. În acel moment, de la sfîrșitul anului 1916, cînd fronturile noastre cedau presiunii unui inamic mult superior, Marghiloman și prietenii lui politici erau convinși că ei sînt cei ce procedează just și ceilalți sînt în greșeală*. Rămînerea la București a fost urmarea unei prealabile înțelegeri cu Brătianu, după cum Al. Marghiloman lasă să se întrevadă în discursul său de succes din decembrie 1919? Să fi fost adică această rămînere o hotărîre comună a factorilor răspunzători ai țării ca o măsură de prevedere în cazul victoriei Puterilor Centrale? Este adevărat că I. I. C. Brătianu lasă în teritoriul ocupat funcționari administrativi giranți ai ministerelor importante, membri ai partidului său, între alții pe C. Stere, I. Procopiu etc. (pentru a menține rădăcinile organizatorice ale

* Vezi corespondența lui Al. Beldiman, fostul ambasador la Berlin, în Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, dosar 4, f. 8—10.

acestuia)[3]. Este adevărat, pe de altă parte, că I. I. C. Brătianu și, alături de el, ceilalți miniștri liberali se opun propunerii lui Take Ionescu din noiembrie 1916 de a fi trimiși la Iași: P. P. Carp, T. Maiorescu, Al. Marghiloman, C. C. Arion, D. Nenițescu și Gr. Cantacuzino[4]. Nu se verifică prin alte documente cele susținute de Al. Marghiloman în 1919. În orice caz, și aceasta e esențial, conservatorii marghilomaniști se comportă în anii războiului ca o rezervă politică a țării și în această calitate ei și intră în funcțiune în martie 1918, la recomandarea lui I. I. C. Brătianu.

Între cele două nuanțe conservatoare din teritoriul ocupat, ca și mai înainte, nu e o concordanță de acțiune, în ciuda eforturilor lui C. Stere, mai ales din decembrie 1916 sau din februarie 1918, de a stabili un acord. Ele adoptă poziții diferite față de ocupanți, răspund diferit întrebării: cine trebuie să încheie pacea separată cu Puterile Centrale, de necesitatea căreia nu se îndoiau nici unii nici alții.

Conservatorii marghilomaniști nu rămîn în funcții în teritoriul ocupat. Președinția Crucii Roșii, pe care o avea Marghiloman încă de mai înainte, era mai curînd o acoperire și o libertate de mișcare decît o funcție oficială. În această calitate el va aduce servicii importante prizonierilor români internați în Bulgaria sau trimiși în Germania. Fruntașii conservatori rămîn ca persoane private și de-a lungul lunilor de ocupație nu se vor manifesta*.

Dimpotrivă, P. P. Carp, indirect, prin cei cîțiva oameni politici din jurul său, acceptă colaborarea cu administrația militară a ocupanților. Unul dintre giranții importanți ai „guvernului" de la București era Lupu Costache, la Interne, om de încredere al lui Carp. Treptat carpiștii reușesc să ocupe majoritatea posturilor administrative din teritoriul ocupat. Toți giranții ministerelor, stabiliți la 6 aprilie 1917 „cu încuviințarea Administrației Militare din România", în fapt numiți de aceasta, sînt adepți mai vechi sau mai

---

[3] *D.A.D.*, sesiunea 1916–1917, ședințele din 13 și 14 dec. 1916, nr. 5 și 6, p. 22, 35.

[4] B.C.S., mss. 11401, f. 43.

* „Cu toată convingerea noastră despre necesitatea permanentă a menținerii și întăririi bunelor relații economice și politice cu Puterile Centrale — scria T. Maiorescu — ne păstrăm rezerva față de armata și administrația străină și ne abținem de la orice manifestare politică pînă după încheierea păcii" (Bibl. Acad. R.S.R., Arh. Titu Maiorescu, mss. 3, f. 15).

noi ai lui Carp: L. Costache, dr. Gr. Antipa, Al. S. Hinna, C. Litzica, D. Neniţescu (acesta din urmă plecat de la Marghiloman). Carp găseşte prilejul potrivit de a încerca să-şi pună în practică „absolut inadmisibila idee", cum o numeşte Maiorescu, a reorganizării administrative a ţării*, în patru guvernăminte, care la rîndul lor erau împărţite în circumscripţii. Era vorba de vechiul şi confuzul plan de descentralizare după sistemul prusian pe care Carp nu putuse să-l aplice înainte de război şi „găsea" acum ocazia să-l realizeze cu ajutorul ocupanţilor străini. Conducerea Partidului Conservator dezavuează însă ideea lui Carp[5]. Autorităţile germane sprijină iniţial proiectul, asigurîndu-şi astfel fideli executanţi. Dar, mai ales începînd cu vara lui 1917, convingîndu-se că şi fără o nouă organizare administrativă stoarcerea bogăţiilor teritoriului ocupat se înfăptuia, aplicarea reformei lui Carp se amînă *sine die*.

Cele două ramuri conservatoare difereau şi în chipul de a privi sfîrşitul războiului. Pentru P. P. Carp era limpede că Puterile Centrale vor fi învingătoare. Pentru marghilomanişti fermă nu era decît convingerea că România a pierdut războiul nu şi aceea a unei victorii finale austro-germane. Ne apare ca dovadă peremptorie însemnarea lui T. Maiorescu de la 15 februarie 1917, foarte interesantă pentru ce gîndeau în acel moment conservatorii din rîndurile cărora făcea parte şi el**. Diferenţe însemnate sînt între marghilo-

* Respectiv a celor 14 judeţe ocupate, minus Dobrogea, unde autoritatea românească, fie ea şi fictivă, nu avea acces.

[5] La întrunirea Comitetului consultativ Al. Marghiloman, T. Maiorescu şi alţii condamnă acest plan care „nu va sta un minut în picioare" după ce austro-germanii se vor fi retras" (B.C.S., mss. 11401, fond *Titu Maiorescu*, f. 72, 73; Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. II, p. 400).

** De-a lungul a 20 de pagini, T. Maiorescu îşi demonstrează convingerea sa, de atîtea ori afirmată, după care România în faţa războiului, în situaţia ei geografică (la mijlocul unor interese contrarii ale imperiilor vecine), trebuia să fie rămas în neutralitate, singura politică în stare să-i menţină existenţa şi viitoarea dezvoltare. Plecînd în primul rînd de la starea internaţională şi nu de la interesul României, T. Maiorescu e convingător cînd arată că între 1914—1916 România nu se putea alătura nici Antantei, neavînd forţă să reziste unui război lung, nici Puterilor Centrale, căci ar fi fost cotropită de Rusia, iar ungurii, interesaţi să ne vadă cît mai slăbiţi, s-ar fi opus unui masiv ajutor austro-german. Recunoaşte că în fapt o alăturare la Centrali nici nu era dorită în ţară în afara lui Carp, că regele n-ar fi găsit nici o forţă politică ce să-l susţină într-o astfel de întreprindere. Pentru Maiorescu alianţa cu Antanta în august 1916 a fost dezastruoasă. Ea a adus mari pierderi umane şi materiale, mari suferinţe şi distrugeri. Bătrînul om politic credea că războiul se va

manişti şi carpişti în răspunsul pe care-l dau întrebării: cine trebuie să încheie pacea României? (care implicit ridica problema dinastiei de Hohenzollern în România). Carp şi adepţii săi, îndată după ocuparea Bucureştiului, se declară pentru înlăturarea dinastiei şi înlocuirea ei cu o alta, tot străină, tot germană. Se vorbea de oferirea tronului lui Frederic-Eitel, fiul împăratului german. La sfîrşitul anului 1917 şi începutul celui următor, declaraţiile lui Carp pentru un nou rege, numit de germani, se înmulţesc. Pentru bătrînul om politic numai un rege german putea rezista pretenţiilor economice ale învingătorilor (Puterile Centrale), pretenţiilor teritoriale ale bulgarilor şi austro-ungarilor, Ferdinand, prin ralierea sa la Antantă, neavînd platforma de credit necesară pentru a apăra interesul ţării (şi „între el (Ferdinand) şi graniţele ţării, nu pot alege" — declara Carp[6]).

Dimpotrivă, gruparea politică din jurul lui Marghiloman a susţinut în permanenţă menţinerea dinastiei*. Ei nu se pronunţă contra unui rege care continua să fie rege şi care era în ţară. O politică ce le va fi utilă. În martie 1918 nu la Carp face apel regele Ferdinand, ci la Marghiloman. Disputa pentru „dinastie" adînceşte disensiunile dintre grupările conservatoare.

---

termina în 1917 „spre luna lui septembrie", dar nu prin victoria decisivă a uneia din părţi, ci printr-o pace pe poziţii. În aceste condiţii el vede în culori negre situaţia României care, la un congres al păcii finale, va ieşi oricum micşorată, „atît materialiceşte cît şi moraliceşte". Pentru a uşura starea ţării el cere nu un guvern liberal, nici unul Carp — şi unul şi celălalt duşmănit de una sau cealaltă grupare beligerantă —, ci un guvern Marghiloman, care avea avantajul că, fără „a indigna" pe ruşi şi pe francezi, ar permite, în acelaşi timp, reluarea bunelor relaţii cu Germania şi Austro-Ungaria. Firește, schimbarea guvernamentală nu putea să aibă loc decît în momentul hotărîrii de a se încheia pacea. Toată demonstraţia lui Maiorescu, care vine din partea unui om politic experimentat, în fapt nu face altceva decît să justifice principiul prudenţei transformat în factor politic decisiv. În starea de izolare în care se găsea, concluziile sale nu au o largă deschidere, dar prezintă, cum arătam, mare interes pentru gîndirea politică a politicienilor români rămaşi în teritoriul ocupat (T. Maiorescu, *România şi politica de neutralitate în conflictul european din 1914—1917*, Bibl. Acad. R.S.R., secţia manuscrise, mss. 3, f. 1—20).

[6] C. Gane, *op. cit.*, vol. II, p. 558—559.

* „Rămînem dinastici, declara Maiorescu, găsind neiertat că în împrejurările actuale să fie încurcată ţara şi într-o chestie de schimbare a dinastiei" (B.C.S., mss. 11401, f. 50). La întîlnirile fruntaşilor marghilomanişti de la 9, 26 decembrie 1916, 8, 19 ianuarie, 16 mai 1917 etc. se poartă discuţii animate asupra poziţiei faţă de dinastie şi de fiecare dată loialitatea faţă de regele Ferdinand e declarată (T. Maiorescu, *România şi politica de neutralitate* ..., f. 56—57, 58, 64, 72—73).

Dar ce mai conta în 1917 ce gîndeau un P. P. Carp, un T. Maiorescu sau un Al. Marghiloman? Ce mai însemnau ei atunci? Mai exista un partid conservator în acea tulburare a vremii și a țării? În orice caz nu grupările răzlețe rămase în teritoriul ocupat constituiau un partid. Sub conducerea lui Al. Marghiloman sau P. P. Carp ele urmaseră un destin politic propriu, pe chestiunea națională și a războiului, singularizîndu-se tot mai mult și intrînd într-o izolare față de restul lumii politice românești pe care guvernarea din 1918 în loc s-o înlăture o va accentua în chip dramatic.

2. Partidul Conservator (Take Ionescu) — o prezență națională

Dacă mai exista un partid conservator el nu mai putea avea ființă decît în jurul oamenilor politici care urmaseră destinul țării. Practic în jurul lui Take Ionescu. La moartea lui N. Filipescu (3 septembrie, 1916), Take Ionescu reunește pe fruntașii celor două partide (pe cei care se găseau în țară) și, la propunerea lui M. Deșliu, preia și conducerea politică a conservatorilor filipescani[1]. Războiul, mersul lui nefavorabil pentru noi în acel moment, împiedică o statuare organizatorică concretă și estompează adversitățile reciproce. Formalitatea actului săvîrșit se va vedea ulterior, mulți dintre conservatorii propriu-ziși părăsind noul partid, intitulat pînă în 1918 Partid Conservator*. În fapt ceea ce conservatorii democrați cîștigă din punct de vedere cantitativ și al valorii politice, pierd din punct de vedere al omogenității organizatorice. Cînd în primăvara anului 1917 se pune problema revizuirii Constituției, această lipsă de omogenitate își va spune cuvîntul. Ea va fi resimțită și mai acut după 1918. Pînă atunci, în fruntea acestui partid, Take Ionescu va intra, la 16 decembrie 1916, în guvernul războiului, dînd aparența unei vitalități**. Un

[1] C. Argetoianu, *op. cit., loc. cit.*, dosar 8587, f. 857.

* Se voia astfel să se dea de înțeles că el și numai el reprezenta conservatorismul român, partidului condus de Marghiloman nerecunoscîndu-i-se dreptul de a mai exista din cauza atitudinii sale față de război.

** De mai înainte, din primele luni ale războiului, în numele partidului său, Take Ionescu lua parte la ședințele Consiliului de Miniștri, ca invitat permanent al guvernului Brătianu. Pentru o colaborare efectivă la guvern, solicitată de I.I.C. Brătianu, alături de N. Filipescu, el pune con-

guvern în care liberalii aveau preponderenţă, ocupînd posturile cheie: Preşedenţia, Războiul, Internele şi Externele. Acest din urmă minister fusese cerut de Take Ionescu a cărui dorinţă era să conducă el politica externă a ţării, folosindu-şi relaţiile cu diplomaţii şi oamenii politici din ţările Antantei, mai puternice decît ale şefului guvernului. I. I. C. Brătianu nu cedase însă. Noua combinaţie ministerială era previzibilă, fiind cerută de împrejurări*. Ea împăca parţial deziderateie takiste şi stabilea o unitate politică în ducerea războiului, pe cît de firească, pe atît de necesară. Guvernul este întîmpinat cu aprobări din partea celor mai mulţi parlamentari, dar şi cu nemulţumiri, cu „mîrîieli", cum plastic se exprima A. C. Cuza, atît din rîndurile liberalilor**, cît şi din cele ale conservatorilor***. Pe lîngă reacţiile potrivnice de moment, la începutul anului 1917 un grup de conservatori (şapte foşti filipescani şi patru takişti) iscălesc o moţiune redactată de C. Argetoianu, exprimîndu-şi dorinţa ca Partidul Conservator să denunţe colaborarea la guvern care îl discredita şi îl distrugea prin participarea la răspunderea altora[2].

În ciuda acestor nemulţumiri guvernul I. I. C. Brătianu — Take Ionescu acţionează cu destulă coeziune. Actele

---

diţiile: îndepărtarea generalului Iliescu din capul Statului Major, o serie de măsuri în organizarea armatei şi în numirile de şefi militari, o misiune militară franceză, în sfîrşit, necuprinderea marghilomaniştilor în această combinaţie ministerială. Take Ionescu urmează exodul spre Iaşi (în urma căderii Bucureştiului) şi la 16 decembrie, împreună cu dr. C. I. Istrati, D. Greceanu, M. G. Cantacuzino, intră în guvernul războiului (*D.S.*, sesiune ordinară 1916—1917, nr. 28, şedinţa din 21 iunie 1917, p. 200; Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, dosar 5/1916, f. 1).

* Vezi explicaţiile lui I. C. Brătianu şi Take Ionescu (*D.A.D.*, nr. 4 şi 6, şedinţele din 12 şi 14 decembrie 1916, p. 13, 43).

** Vezi discursul lui N. Enăşescu (*D.S.*, nr. 4, şedinţa din 12 decembrie 1916, p. 37).

*** În rîndurile Partidului Conservator nemulţumirile vin din partea foştilor adepţi ai lui N. Filipescu, îndeosebi de la C. Argetoianu şi I. Grădişteanu. În ziua depunerii jurămîntului parlamentarii conservatori se reunesc la D. Greceanu şi, în timp ce takiştii nu-şi manifestă dezaprobarea, foştii filipescani sînt de o „violenţă deşănţată", cum notează C. Argetoianu. D. Greceanu şi M. Cantacuzino sînt acuzaţi de trădare. Take Ionescu e criticat pentru că i-a contopit pe conservatori în falimentul liberal şi pentru că nici măcar n-a pus piciorul în prag luînd el portofoliul la Externe. În numele mai multor filipescani, I. Grădişteanu şi C. Argetoianu declară că vor rămîne în opoziţie şi, într-adevăr, cel puţin ei doi vor fi mereu împotriva guvernului. (Vezi C. Argetoianu, *op. cit.*, Ah. C.C. al P.C.R., fond *104*, dosar 8588/2, f. 198—200).

[2] *Ibidem*, f. 231—240. La intervenţia lui Take Ionescu moţiunea e retrasă.

mai importante se înfăptuiesc solidar. În privinţa războiului cele două partide păstrau credinţa victoriei finale. Take Ionescu şi-o afirma mereu cu convingere în interviurile acordate ziarelor engleze, italiene şi ruseşti[3].

3. Reformele

În chestiunile interne solidaritatea se păstrează chiar şi după ce liberalii se hotărăsc să aducă în dezbatere reformele*. Începută la Bucureşti, în 1913, sub aureola euforică a succeselor externe — care erau de fapt mai mult diplomatice —, opera reformatoare se continuă după 1916 la Iaşi, într-o capitală improvizată, statuată de un Parlament din care mulţi lipseau, sub bubuitul tunurilor, în starea de tensiune, lipsuri şi incertitudini adusă de război. Toate acestea dau operei reformatoare precipitare şi lipsă de detaliu. Ceea ce nu atinge însă cu nimic caracterul de legitimitate al acesteia. Căci voinţei legiuitorului de a împlini o misie reformatoare i se adaugă acum, mai mult decît înainte, voinţa beneficiarului reformelor, ţăranului şi muncitorului soldat, aflat în tranşee, şi care forţează mîna legiuitorului, obligîndu-l să voteze o operă mult mai radicală decît intenţionase.

La 6 mai 1917, cînd Brătianu aduce proiectul de reforme în faţa Camerei (şi, în aceeaşi zi, în faţa Senatului)[1], toată lumea politică românească era convinsă de necesitatea reformelor. Inclusiv conservatorii ştiau prea bine că orice rezistenţă e inutilă. Deci practic în Parlament nu mai exista o opoziţie constituţională. Aceasta cu atît mai mult cu cît deputaţi şi senatori, adepţi ai lui Al. Marghiloman, rămîn în teritoriul ocupat. Evident că în aceste condiţii guvernul putea impune cu uşurinţă proiectele de reformă, ele fiind un rod al acordului celor două partide coalizate la putere. La 6 mai 1917, I. I. C. Brătianu vorbea de jert-

---

[3] Vezi în „Evenimentul", an. XXV, nr. 3, 76, 89, din 5 febr. 9 şi 24 mai 1917.

* Hotărîrea e luată la mijlocul lunii martie 1917. I. G. Duca afirmă că iniţiativa a plecat de la V.G. Morţun care l-a convins pe I.I.C. Brătianu că votarea reformelor s-ar fi răsfrînt pozitiv asupra raporturilor cu Rusia revoluţionară, iar în interior opoziţia conservatorilor, din considerente de război, ar fi fost mult mai mică şi ineficace (I. G. Duca, *op. cit.*, vol. II, 1981, p. 163).

[1] *D.A.D.*, nr. 13, şedinţa din 6 mai 1917, p. 69; vezi şi *D.S.*, nr. 11, şedinţa din 6 mai 1917, p. 133—134.

fele eroice de pe front care impun „să votăm încă de acum aceste două principii fundamentale ca să rămînă cîştigate pentru poporul nostru orice s-ar întîmpla de aici înainte", vorbea de viitoarea întindere a suveranităţii statului român dincolo de Carpaţi care de asemenea impunea revizuirea Constituţiei în spirit democratic[2]. Toate aceste motive speciale determinau, în concepţia primului ministru român, înscrierea de urgenţă pe ordinea de zi a Parlamentului din 1917 a dezbaterii unor reforme, cerute „de spiritul vremilor în care trăim".

Într-un chip asemănător explică aducerea reformelor şi conservatorii din jurul lui Take Ionescu[3]. Cu atît mai mult cu cît ce urma să se realizeze în 1917 nu erau reformele propriu-zise, legile organice ale exproprierii şi votului universal, ci mai curînd principiile acestora. „Tot ce poate fi obiect de discuţie nu încape în hotărîrile discuţiei de la 6 mai" — scria organul de presă ieşean al Partidului Conservator. Primul care dă semnalul reformelor este regele Ferdinand, în cuvîntarea sa de la 23 martie/5 aprilie 1917[4]. Cuvîntarea e răspîndită, sub formă de proclamaţie, pe tot întinsul frontului românesc[5]. Ea a fost primită ca o făgăduială cu scadenţă imediată[6]. Regele voia ca prin această făgăduială imediată să implice Coroana într-o mare operă democratică, după cum cele două partide politice reprezentate la guvern şi în Parlament, care au venit să întărească făgăduiala regală, prin înscrierea ei în Constituţie, voiau să-şi menţină puterea şi influenţa în viitor.

Starea de criză a ţărilor aflate în război, influenţată şi de revoluţia din Rusia, potenţează şi accelerează un proces în mers, întăreşte caracterul democratic al reformelor şi precipită adoptarea lor. Dar nu le iniţiază*. Reformele

---

[2] *D.A.D.* nr. 13, şedinţa din 6 mai 1917, p. 70.

[3] „Evenimentul", organ al Partidului Conservator, an. XXV, nr. 69 din 28 aprilie 1917.

[4] *Idem*, an. XXV, nr. 45 din 28 martie 1917.

[5] La 23 aprilie/5 mai 1917 regele, retras de la Iaşi de teama demonstraţiilor soldaţilor ruşi, adresează soldaţilor o nouă proclamaţie în acelaşi spirit (vezi N. Iorga, *O viaţă de om. Aşa cum a fost*, vol. I, 1934, p. 270). Regele fusese încunoştiinţat de I.I.C. Brătianu de intenţia guvernului de a aduce reformele, dar cuvîntarea de la Răcăciuni nu i-a fost pregătită de guvern ci de Barbu Ştirbei (I.G. Duca, *op. cit.*, vol. II, p. 166).

[6] C. Argetoianu, *op. cit.*, Arh C.C. al P.C.R., fond *104*, dosar 8586, f. 255—257.

* Referindu-se la revoluţia burghezo-democratică din februarie 1917 din Rusia, în discursul său asupra reformelor, Take Ionescu o lăuda căci datorită ei „se poate vorbi cu o libertate absolută de suflet în chestiuni

izvorau din necesitatea dezvoltării naţionale, sociale şi politice a unui popor „care trăieşte şi care vrea să trăiască" — cum spunea I. I. C. Brătianu — şi care în toate momentele determinante ale istoriei sale, cu o admirabilă conştiinţă de sine, a ştiut să aşeze temeliile necesare fiecărei perioade a evoluţiei lui[7].

O cauză a precipitării revizuirii Constituţiei din 1917 o constituie şi încercarea guvernului I. I. C. Brătianu de a face o diversiune internă care să mai şteargă din impresia, cu totul nefavorabilă, pe care o lăsaseră înfrîngerile de pe front. Şeful Partidului liberal voia, cum sugestiv remarca C. Argetoianu, „să bată cuiul în casa nouă"[8]. Faptul a fost observat de contemporani[9].

În plus, în 1917 liberalii aveau posibilitatea să obţină uşor participarea Partidului Conservator la opera de reformare. Atitudinea marghilomaniştilor faţă de reforme nu conta, căci nici nu-i întreba nimeni, ei autoexcluzîndu-se pentru moment din politica militantă. Conta însă poziţia conservatorilor takişti, reprezentanţi nu numai în Parlament, dar şi în guvern. Partidul lui Take Ionescu era în acel moment cel de-al doilea partid politic al claselor dominante, un partid care militase cu cea mai mare ardoare pentru război alături de Antantă, care avea în rîndurile sale personalităţi politice influente (Take Ionescu, în primul rînd), bine văzute de Aliaţi. Acest acord se impunea pentru tăria guvernului de coaliţie, singurul pe care regele şi Aliaţii îl considerau cît de cît eficient, după înfrîngerile militare de la începutul războiului. Or consimţămîntul lui Take Ionescu şi al partidului său se puteau obţine mult mai lesne, în condiţiile războiului, decît în vreme de pace, cînd reformele ar fi devenit o preocupare principală a lumii politice şi cînd, pentru apărarea intereselor lor, marii proprietari, nu numai conservatori, ar fi putut lupta mai

---

liberale şi democratice fără să ne gîndim că am putea jigni pe cineva" (referire la autorităţile ţariste), dar nega faptul că iniţiativa reformelor s-ar datora acestei revoluţii. „Am împlinit o datorie naţională şi nu o imitaţiune internaţională" — spunea el (*D.A.D.*, nr. 56, şedinţa din 10 iunie 1917, p. 607—608).

[7] *D.A.D.*, nr. 56, şedinţa din 10 iunie 1917, p. 621—622.

[8] C. Argetoianu, *op. cit.*, Arh. CC al PCR, dosar 8586, f. 249.

[9] Vezi discursurile din Parlament ale lui N. Enăşescu, A. C. Cuza, declaraţiile citite la Cameră de Partidul Muncii şi la Senat de grupul opoziţionist condus de C. Argetoianu şi I. C. Grădişteanu (*D.S.*, nr. 10, şedinţa din 15 aprilie 1917, p. 135—136; *D.A.D.*, nr. 38—47, şedinţele din 1—4 iunie 1917; *D.S.*, nr. 13, şedinţa din 30 mai 1917, p. 147).

unitar și eficace. Acordul cu Partidul Conservator se stabilește relativ repede. Asupra chestiunii electorale discuții aproape n-au fost. Take Ionescu renunțase demult la soluția sa cu două colegii, după cum și I. I. C. Brătianu renunțase la colegiul unic. Principiul votului universal se impunea de la sine. Păreri diverse puteau interveni numai în ce privește aplicarea în practică a acestui principiu, ca și în stabilirea criteriilor de alegere ale Senatului. Dar acestea nu se discută, lăsîndu-se pe seama unei viitoare legi electorale*. Înțelegerea din sînul guvernului este înfățișată de Take Ionescu, în amănuntele ei, parlamentarilor conservatori reuniți la începutul lunii mai, înainte de deschiderea Corpurilor Legiuitoare. La această reuniune sînt invitați și fruntași ai partidului aflați în Moldova. T. Ionescu cere parlamentarilor să voteze reformele. C. Argetoianu se opune spunînd că nu pentru aceasta l-au trimis alegătorii în Senat la 1914 și că prin votarea reformelor se semnează actul de deces al „celui mai vechi și mai glorios partid al României de ieri". El îl atacă pe Take Ionescu pentru că nici nu s-a gîndit să apere marea proprietate în negocierile cu Brătianu, cu toate că era de datoria lui s-o facă. De aceea el își reia libertatea de acțiune[10]. Majoritatea celor prezenți aprobă însă reformele.

Propunerea de revizuire a Constituției este adusă în fața corpurilor legiuitoare de I. I. C. Brătianu la 6 mai 1917[11]. Tot acum se completează Comisiile parlamentare însărcinate cu redactarea proiectelor de revizuire. Atît la Cameră cît și la Senat, în locul celor absenți sau morți între timp (aceste comisii se formaseră încă în iunie 1914), sînt aleși acum alți membri, în majoritate conservatori (la Cameră din cei 15 noi membri 12 sînt conservatori). Astfel acordul realizat între cele două partide asupra reformelor în cadrul Consiliului de Miniștri se prelungește în Parlament.

Cele două Comisii se întrunesc în localul Senatului, sub președinția mitropolitului Pimen al Moldovei, și, de comun acord cu guvernul, care participă la ședințele lor, redactează un proiect de lege prezentat la Cameră, la 20

---

* C. Argetoianu, *op. cit.*, dosar 8586, f. 259.

[10] *Ibidem*, f. 286–288.

[11] *D.A.D.*, și *D.S.*, nr. 13 și nr. 10, ședința din 6 mai 1917, p. 69–70.

mai 1917 şi la Senat, la 30 mai*. Supus apoi dezbaterii comitetelor de secţiuni ale Camerei şi Senatului proiectul e readus discuţiei în plen la 24 mai 1917 în Cameră, la 15 iunie la Senat, de această dată cu lungi expuneri de motive**.

În timpul discuţiilor multe chestiuni strîns legate de o rezolvare completă a operei de revizuire sînt lăsate în suspensie. Faptul se putea justifica prin lipsa datelor necesare, a timpului de studiu, prin necunoaşterea unor efecte de ansamblu ale războiului, dar unele îşi aveau geneza în acordul celor două partide. Pentru a-l uşura s-a evitat cu grijă tot ceea ce putea provoca discuţii contradictorii. Discuţia generală a ţinut de la 24 mai la 14 iunie 1917. Adesea s-au ţinut două şedinţe pe zi. Numărul vorbitorilor a fost mare. Toţi au evidenţiat necesitatea reformelor. Inclusiv acei care au contestat legitimitatea guvernului I. I. C. Brătianu de a le aduce în discuţie în acest moment sau acei care s-au declarat nesatisfăcuţi pe deplin în aspiraţiile lor democratice[12].

Mai mulţi vorbitori au criticat, unii cu multă patimă, procedeul folosit în elaborarea proiectului de reforme,

---

* Vezi *D.A.D.* şi *D.S.*, nr. 17 şi nr. 13, şedinţele din 20 şi 30 mai 1917, p. 129—131, 145—146.

** Foarte interesantă ni s-a părut expunerea făcută la Cameră de G. G. Danielopol (*Ibidem*, nr. 21, şedinţa din 10 iunie 1917, p. 626).

[12] În timp ce comisiile discutau proiectele de reformă, M. Cantacuzino, ministrul conservator de Justiţie, îşi retrage acordul său la reforme. Gestul era un mijloc de presiune în încercarea de a salva vastul domeniu de terenuri petrolifere pe care-l moştenise în Prahova. Altfel spus era un şantaj. M. Cantacuzino era un fruntaş important al Partidului Conservator şi Take Ionescu trebuia să ţină seama de el şi să-l menajeze, chiar dacă nu-şi ascundea indignarea. Gestul lui M. Cantacuzino stîrneşte şi alte intrigi. C. Argetoianu profită şi încearcă noi combinaţii cu Partidul Muncii, abia creat din liberali nemulţumiţi şi care era destul de rătăcit în materie de practică politică. D. Greceanu canalizează mai strîns pe latifundiarii din Senat. P. Brătăşanu, N. Cincu strîng adeziuni contra reformelor. Pînă la urmă opoziţiile s-au potolit. Dar guvernul a trebuit să facă o importantă concesie lui M. Cantacuzino şi partizanilor săi. Ca să se obţină adeziunea lor s-a prevăzut în redactarea reformelor alineatul: „Terenurile constatate petrolifere sînt excluse de la exproprierea de mai sus pînă la o întindere de 12 000 ha în toată ţara cu condiţiunea ca proprietarul care ar fi supus exproprierii unui asemenea teren să dea o întindere egală de teren cultivabil în acelaşi judeţ sau într-un judeţ limitrof". Era limpede că această dispoziţie privea exclusiv interesele familiei Cantacuzino, căci nimeni n-avea în vechea Românie o întindere atît de mare încît să compenseze 12 000 ha. În schimb liberalii au impus lui M. Cantacuzino şi prietenilor săi acceptarea unui alineat care prevedea exproprierea în regiunile de munte din moşiile private a unor terenuri pentru islazuri. (I. G. Duca, *op. cit.*, vol. II, p. 192—193.)

acordul între cele două partide de la guvern, și, cu acest prilej, au combătut „oligarhia politică" care a guvernat România de-a lungul evului modern*. Impotriva criticilor aduse partidului său o replică abilă dă Take Ionescu în discursul de la Cameră asupra reformelor. „Nu duși de un vînt dinspre răsărit sau încinși de o colaborare ministerială" — spune el — au acceptat adepții săi reformele, ci prin transformarea lor înșile în reprezentanți ai unui curent democratic odată ce au acceptat să lupte cu toată energia pentru înfăptuirea idealului de unitate națională deplină. „Vă închipuiți, de pildă, declara el, că noi, conservatorii, avem de gînd să trecem Carpații fără să facem încă un pas înainte — și nu unul dar mai mulți, în ideile moderne ale unei întinse democrații...?"[13]. Astfel se salvau aparențele.

O componentă a dezbaterii reformelor în Parlament o constituie și încercarea unor deputați și senatori, mari proprietari, de a diminua din caracterul democratic al operei de reforme sau chiar de a o zădărnici prin mijloace constituționale. Spre deosebire de Partidul Muncii care se opunea reformelor pentru că voia să le dea un caracter și mai pronunțat democratic și pentru că nega dreptul partidelor „istorice" de a legifera pentru România viitoare, acești parlamentari, preluînd și ei forma folosită de tînărul partid democratic burghez, aceea a nerecunoașterii legitimității măsurilor guvernului de atunci, aveau în spatele opoziției lor interesul marii proprietăți amenințate.

Încercarea este însă slab organizată. La Cameră ea s-a manifestat disparat**. Mai puternică și mai bine organizată este manifestarea opozițională de la Senat. Cel mai aprig reprezentant al ei e C. Argetoianu, care considera reforma agrară drept „o lege de spoliațiuni, o lege îndreptată împotriva unei clase întregi". Sprijinit de I. Grădișteanu, el

---

* Vezi discursurile lui M. Carp, Grigore Iunian, Paul Bujor, N. Vasilescu, Matei Cantacuzino. Pentru M. Carp reformele sînt ieșite din „tîrgurieli oculte", iar pentru N. Basilescu sînt „o tocmeală" nu un rod al activității Parlamentului, al comisiilor sale.

[13] *D.A.D.*, nr. 55, ședința din 10 iunie 1917, p. 623. Alături de discursul lui Take Ionescu în Cameră sînt de amintit pentru interesul lor discursurile lui M. Cantacuzino, N. Basilescu, N. Iorga, B. Delavrancea, B. Brincoveanu (acesta avea 30 000 de pogoane arabile) și excelenta expunere de motive a lui Danielopol.

** Vezi discursurile lui A. Alexandrescu și Th. Emandi (*D.A.D.*, nr. 49 și 55, ședințele din 6 și 9 iunie 1917, p. 532, 535, 513—514). Aici întîlnim o acțiune opozițională a cîtorva deputați conservatori mar-

încearcă să împiedice votarea legii de revizuire la Senat prin descompletarea acestuia*. Argetoianu reuşeşte să atragă pentru planul său pe I. C. Atanasiu, I. Seftoiu, P. Bujor, A. Mitache, N. Coandă, P. Cantilli, C. Pariano, M. C. Chintescu, N. Enăşescu, dintre care unii nu erau contra reformelor, cum de pildă I. C. Atanasiu, fostul socialist, sau P. Bujor, ci împotriva lui I. I. C. Brătianu, căruia îi contestau dreptul de a mai fi prim-ministru. În numele tuturor C. Argetoianu citeşte în Senat o abilă declaraţie, la 30 mai 1917, în care, după ce arată necesitatea reformelor, atacă vehement guvernul ce le-a adus în dezbaterea Parlamentului. „Nu putem discuta reformele propuse — scriau semnatarii acestei declaraţii — cu un guvern a cărei firmă reprezintă o politică internă care a dat azi faliment şi... nu primim cu nici un preţ ca temeliile României viitoare să fie aşezate tot de aceia care n-au fost în stare să guverneze România de ieri".[14]

În paralel cu acţiunea din Parlament Argetoianu şi I. Grădişteanu, prin Filipescu (fiul lui N. Filipescu) şi A. Blank, iau legătura cu generalul Averescu, ce se presupunea atunci că intenţionează un „manu militari" asupra Iaşilor[15]. În cele din urmă cei doi conservatori acceptă propunerea lui D. Greceanu, pornită de la Take Ionescu, ca ei să dea votul lor la Senat, iar, în urmă, miniştrii conservatori să denunţe colaborarea cu liberalii. Cu toate acestea ei vor vota, împreună cu alţi trei conservatori, împotriva reformelor, ceea ce firesc nu va împieta asupra adoptării lor de către Senat[16].

Votarea reformelor de către cele două Corpuri legiuitoare are loc fără surprize. La luarea în considerare a proiectului

---

ghilomanişti, rătăciţi la Iaşi, deoarece, cum şi spun, au crezut de datoria lor să urmeze guvernul chiar dacă se pronunţaseră pentru neutralitate. În numele lor, N. D. Ghica, în şedinţa de la 26 mai, citeşte o declaraţie, admiţînd în principiu (deşi cu rezerve) reformele, refuzînd însă să se solidarizeze cu aducerea lor în discuţie de către guvernul Brătianu, „care poartă răspunderea dezastrului suferit de ţară". Declaraţia e semnată, alături de N. D. Ghica, de N. Krupensky, P. Michiu, A. Teleman şi E. Juvara (*Ibidem*, nr. 25, p. 225).

* Asupra aşa-numitei „greve a senatorilor" vezi Cr. Procopiu, *Parlamentul în primejdie (1916—1918). Amintiri. Note. Impresiuni*, Rîmnicu Vîlcea, 1920, p. 75 şi urm. şi mai ales C. Argetoianu, *op. cit.*, Arh. C.C. al P.C.R., fond *104*, dosar 8586, f. 301 şi urm.

[14] *D.S.*, nr. 13, şedinţa din 30 mai 1917, f. 147; vezi şi C. Argetoianu, *op. cit.*, dosar 8586, f. 309.

[15] C. Argetoianu, *op. cit.*, dosar 8586, f. 289 şi 318.

[16] *D.S.*, nr. 27, şedinţa din 20 iunie 1917, p. 278.

129 votanți sînt pentru, 2 împotrivă (A. C. Cuza și N. Cincu*) și 9 (membri ai Partidului Muncii) se abțin. Discuția pe articole ce urmează acestui vot pozitiv nu aduce decît unele schimbări infime ale prevederilor proiectului și la 13 iunie 1917 revizuirea Constituției este votată de Cameră: 130 pentru, 14 împotrivă și o abținere (N. Basilescu)[17]. La Senat, luarea în considerare a proiectului și votarea lui, după o sumară discuție pe articole, au loc în aceeași zi (20 iunie), cu același rezultat pozitiv: din 84 votanți, 79 sînt pentru și cinci împotrivă (C. Argetoianu, I. Grădișteanu, N. Coandă, P. Cantilli, C. Pariano)[18].

Cu aceasta cea de a doua fază a adoptării reformelor agrară și electorală ia sfîrșit. Un nou capitol de viață economică, socială și politică se deschidea în dezvoltarea țării și se încheia un capitol vechi din viața și programul partidelor politice. O altă Românie se întrezărea la sfîrșitul războiului. Actul votării revizuirii Constituției e unul dintre primele care o pregătesc. Acestei Românii noi îi va reveni menirea de a încorpora reformele anunțate acum principial și a le da o rezolvare în practica vieții sale. Pînă atunci însă țara va mai trece prin multe nevoi. Războiul nu se terminase încă.

4. „Supt vremi"

Îndată după votarea reformelor colaborarea conservatorilor cu liberalii la guvern este serios pusă sub semnul întrebării. Amînată în aprilie 1917, cînd Take Ionescu ceruse să meargă el în Rusia nu I. I. C. Brătianu, criza izbucnește imediat după votarea reformelor**. La 21 iunie

---

* După el reforma agrară era cu totul inoportună, marea proprietate fiind singura care, după război, ar fi refăcut agricultura aflată în ruină (*D.A.D.*, nr. 59, ședința din 12 iunie 1918, p. 634–635).

[17] *Ibidem*, nr. 61, ședința din 13 iunie 1917, p. 655–656.

[18] *D.S.*, nr. 27, ședința din 27 iunie 1917, p. 275.

** Criza fusese, desigur, premeditată. Pentru a-i determina pe parlamentarii conservatori opuși reformelor să le voteze totuși Take Ionescu le făgăduiește că după votarea lor, el împreună cu ceilalți miniștri conservatori vor denunța colaborarea și vor demisiona. I. Grădișteanu merge în audiență la rege, convingîndu-se că acesta nu e de acord cu un guvern monopartid, adică numai al liberalilor. Demersul era necesar deoarece conservatorii nu aveau intenția să plece de la putere, ci, dimpotrivă, să rupă o parte cît mai însemnată din ea, provocînd criza guvernului în ființă (Vezi C. Argetoianu, *op. cit.*, f. 319–326).

I. Grădișteanu îl interpelează la Senat pe I. I. C. Brătianu, învinuindu-l de înfrîngerea țării în război și întrebîndu-l „dacă în împrejurările actuale d-sa mai crede că are autoritatea morală să stea în fruntea guvernului țării". În numele majorității D. Șuculescu propune o moțiune de încredere în guvern. Take Ionescu, considerîndu-se răspunzător de actele guvernului numai din decembrie 1916 încoace*, cere partizanilor săi să se abțină de la vot, ceea ce îngreuna situația lui Brătianu. Dar, cum majoritatea senatorilor prezenți erau liberali, moțiunea de încredere în guvern întrunește 44 voturi pentru 10 abțineri. A doua zi, la 22 iunie, Take Ionescu, printr-o scrisoare adresată lui Brătianu, denunță colaborarea. Se declanșează astfel o criză de guvern care va dura 21 de zile „sub ochii inamicului, sub amenințarea revoluției rusești, în plin război... Cea mai memorabilă criză de guvern, de la 1866 încoace" — cum o denumește C. Argetoianu, desigur cu exagerarea-i obișnuită. Take Ionescu cerea președinția sau Externele și astfel perfecta paritatea în guvern a celor două partide**.

În criza de guvern intervin și reprezentanții Aliaților. Generalul Berthelot îl susține pe I. I. C. Brătianu, iar Saint-Aulaire și de Fleurs pe Take Ionescu. Pentru a pune capăt situației I. I. C. Brătianu, la 5 iulie, formează un guvern pur liberal. Dar la cererea lui Saint-Aulaire, regele îl refuză și tratativele reîncep.

„În lumea politică e oboseală și dezgust", cum, pe bună dreptate, remarca N. Iorga[1]. În sfîrșit, la 10 iulie ministerul se formează, Take Ionescu devenind vicepreședinte al guvernului (pentru prima oară apărea un astfel de post) și primind alte patru locuri pentru M. G. Cantacuzino la Justiție, D. Greceanu la Lucrări Publice, B. Delavrancea la Industrie și Comerț (în locul lui C. Istrati, considerat slab om politic, după cum foarte mare era ca om de știință),

---

* Cu toate că la formarea guvernului ceruse și pentru partidul lui o parte din răspunderi pentru că „a propovăduit războiul" (vezi discursul lui Take Ionescu de la Cameră, *D.A.D.*, nr. 6, ședința din 14 decembrie 1916, p. 44).

** Conservatorii, prin D. Greceanu, încearcă să-l atragă pe rege de partea lor, dar, iarăși, fără șanse, deoarece B. Știrbei, factotumul palatului, îl sprijinea pe Brătianu. Oricum un guvern fără liberali era o imposibilitate, iar fără Brătianu era un nonsens, cel puțin în acel moment.

[1] N. Iorga, *Memorii (Însemnări zilnice)*, vol. I, București, f.a., p. 69.

N. Titulescu la Finanțe (în locul liberalului V. Antonescu)[2]. Fără a fi paritate de locuri și fără ca Take Ionescu să ajungă președinte sau titular la Externe, noul guvern era un compromis în care conservatorii aveau o poziție ceva mai bună decît înainte. Cea mai importantă concesie pe care liberalii o fac conservatorilor este îndepărtarea lui Vintilă Brătianu de la Război, în locul lui venind generalul Iancovescu. Nemulțumiți de acest rezultat minim, șapte dintre conservatorii foști filipescani iscălesc un protest, redactat de C. Argetoianu, acuzînd alcătuirea „imorală" a noului guvern[3]. Această criză de guvern în plin război, înaintea chiar a unor bătălii decisive pentru menținerea Moldovei, vorbește îndeajuns de politicianismul sistemului, politicianism de care se fac vinovate toate partidele.

Noul guvern, care în vîltoarea evenimentelor nici nu s-a mai prezentat Parlamentului*, nu va avea o viață lungă. O altă criză, de data aceasta strîns legată de desfășurarea războiului, îl lovește. După armistițiul Rusiei cu Puterile Centrale, la Brest-Litovsk, din 26 noiembrie 1917, ceea ce atrăsese după sine și armistițiul românesc de la Focșani, guvernul e pus în fața dilemei: încheierea păcii separate sau continuarea războiului. Spre prima soluție îndemna o stare de fapt, trista realitate de a fi rămas singuri cu propriile noastre forțe în fața armatelor Puterilor Centrale (aceasta și în condițiile înaintării rapide a austro-germanilor pe teritoriul Rusiei). Spre a doua îndruma însăși cauza intrării în război, realizarea idealului național, care se vedea astfel amînată și la voia altora. Conservatorii din guvern se orientează de la început spre

---

[2] C. Argetoianu, *op. cit.*, Arh. C.C. al P.C.R., dosar 8588/2, f. 363.

[3] *Ibidem.*

* Parlamentul era convocat pentru 15 noiembrie, dar se prorogă de către guvern, deputații și senatorii fiind îndemnați să părăsească țara. 47 de parlamentari semnează un lung memoriu către rege împotriva încălcării drepturilor constituționale și pentru tragerea la răspundere a celor vinovați. Memoriul era redactat de T. N. Iamandi și venea după altul, redactat de C. Argetoianu și trimis suveranului la 25 septembrie 1917 de către deputații și senatorii aflați la Odesa (vezi C. Argetoianu, *op. cit.*, f. 423—425 și N. Iorga, *op. cit.*, p. 167, 173). Parlamentarii nemulțumiți creează „Uniunea parlamentară", agitînd public împotrivirea lor față de procedurile puterii executive, justificate însă de neliniștile retragerilor armatei ruse de pe front. Era momentul în care se pregătea evacuarea pentru cazul cînd armata ar fi fost din nou înfrîntă, cînd peste Prut trec refugiații din Muntenia și Oltenia, aflători în Moldova, cînd trece tezaurul țării, cînd din Iași plecau necontenit trenuri speciale.

cea de a doua soluție. Această poziție o hotărăsc la întrunirea celor cinci miniștri, de la începutul lui ianuarie, din casa lui D. Greceanu de la Iași. Concluzia discuției o aduce Take Ionescu care, din motive politice, propune rezistența[4].

Odată luată această poziție, conservatorii din jurul lui Take Ionescu o vor menține și susține cu argumente din cele mai diverse. Într-un memoriu adresat regelui, M. G. Cantacuzino enumera printre argumentele pentru care România nu trebuia să accepte pacea separată: pierderea dreptului de a lua parte, „cu glas deliberativ", la Conferința generală a păcii, unde „se va hotărî despre noi, fără noi"; distrugerea titlului juridic care consfințea obligațiile ce le aveau Aliații față de români; greaua lovitură ce se dădea cauzei naționale, deoarece pacea ar fi putut fi interpretată drept renunțare la aspirațiile naționale; pierderea creditului ardelean; transformarea țării întregi în teritoriu ocupat de austro-germani etc.[5]. Într-un cuvînt, pacea separată apărea „mai dezastruoasă decît rezistența", după cum rezuma atitudinea sa Take Ionescu în ultimul Consiliu de Miniștri al guvernului Brătianu de la 26 ianuarie 1918[6]. În consiliile de miniștri de la 24, 25, în sfîrșit în cel de la 26 ianuarie, amintit mai sus, miniștrii conservatori susțin cu consecvență rezistența. Ei sînt pentru ceea ce Mihail Cantacuzino numea „o epopee". Cer lui Averescu, „cel mai calificat dintre generali prin prestigiu, autoritate, încrederea ce o inspiră armatei", sau, dacă el nu-și poate învinge „scrupulele de conștiință", atunci altui general, „din cei mai de vază", să preia comanda întregii armate și să continue războiul pînă la sfîrșit*. În caz de înfrîn-

---

[4] C. Argetoianu, *op. cit.*, dosar 3583/2, f. 843; vezi noi amănunte în Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, 1983, p. 530 și urm.

[5] Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, dosar 5/1918, f. 1—6.

[6] *Ibidem*, f. 3. Într-o scrisoare adresată lui Brătășanu la Paris, datată 1 martie 1918, același Take Ionescu spunea: „Voiam să evit pacea legală nu pentru puterile aliate, care de aici înainte nu mai aveau nimic de obținut de la România, dar pentru ca România să poată păstra revendicările ei, garantate de către puterile aliate, să ia parte la Conferința generală" (Vezi Take Ionescu, *Politica externă a României și chestiunea Banatului*, București, 1920, p. 25).

* La 23 decembrie 1917 M. Cantacuzino discută cu generalul Averescu, arătîndu-i că din „necesitatea absolută să nu pierdem prietenia cu puterile aliate" nu trebuie să încheiem pacea separată ci să mergem cu

gere miniştrii conservatori propuneau părăsirea ţării de către guvern şi rege*, dizolvarea armatei şi lăsarea populaţiei „în seama ei"[7].

La sfîrşitul războiului conservatorii takişti vor face caz de pe urma neînduplecatei lor poziţii exprimată cu atîta tărie şi constanţă în lunile decembrie şi ianuarie 1917—1918. Numai că această poziţie de rezistenţă *à outrance* nu avea în acel moment o susţinere reală. Nu mai încăpea nici o îndoială că România dacă ar fi continuat războiul ar fi făcut-o fără nici o şansă, cu mari pierderi omeneşti şi materiale din parte-i. Din convingere nestrămutată în victoria Aliaţilor pacea separată era o retragere de moment, păstrînd posibilităţile ţării şi deci rezervele trebuincioase viitoarei participări la război. E de la sine înţeles că nici Brătianu, şeful guvernului ce declarase războiul, nu era pentru o pace separată care consfinţea înfrîngerea politicii sale. Dar, realist, după ce încearcă să amîne cît mai mult inevitabilul şi să obţină consimţămîntul Aliaţilor, pe care-l şi obţine de altfel, la 26 ianuarie 1918, în faţa ultimatului Puterilor Centrale, se retrage împreună cu întreg guvernul, recomandînd un minister Averescu care să înceapă tratative de pace. Ulterior el susţine ideea unui minister Al. Marghiloman**. Cum Argetoianu scrie şi cum la urmă s-a dovedit, şeful liberalilor încerca să scoată castanele din foc cu alte mîini şi apoi să reia puterea[8].

După demisia guvernului, Take Ionescu şi adepţii săi politici vor continua să ceară rezistenţa „cu orice preţ, pînă la ultima posibilitate, pînă la înfrîngerea totală", cum declara Mihail Cantacuzino, purtătorul de cuvînt al acestei politici la Consiliul de coroană de la 17 februarie 1918[9]. Evident această susţinere e acum şi mai fără efect decît fusese înainte, ceea ce Take Ionescu însuşi recunoaşte la Consiliul de coroană de la 18 februarie cînd, în faţa

---

sacrificiile „pînă la extrem", prelungind rezistenţa (vezi Mareşalul Al. Averescu, *Notiţe zilnice din războiul 1916—1918*, ed. a II-a, Bucureşti, 1929, p. 272.

* Titulescu credea că regele s-ar putea strecura printre revoluţionarii ruşi, deghizat în ofiţer sîrb (vezi N. Iorga, *op. cit.*, p. 198).

[7] Vezi pe larg Arh. C.C. al P.C.R., fond *104*, dosar 8588/2, caiet V/3, f. 485 şi urm.; N. Iorga, *op. cit.*, p. 198 şi urm.

** Vezi N. Iorga, *Consiliile de coroană din februarie 1918*, în „Revista istorică", an. XVIII, nr. 7—9 din iulie—septembrie 1932, p. 195—199.

[8] C. Argetoianu, *op. cit.*, dosar 8588/3, f. 530.

[9] *Ibidem*, f. 600.

perspectivei unui guvern Marghiloman, îl îndemna chiar pe Averescu să meargă pe calea tratativelor din moment ce tot s-a pornit[10].

Convins că va fi mai folositor ţării în străinătate, decît la Iaşi, unde rolul său era, pentru moment, sfîrşit, în iunie 1918, însoţit de aproape 200 de prieteni politici şi cunoscuţi, cu nădejdea că România e „o putere eventuală", Take Ionescu pleacă la Paris[11]. Aici, ca preşedinte al Consiliului Naţional al Unităţii Române, Take Ionescu a desfăşurat o activitate, în ansamblul ei remarcabilă*. El a adus multe servicii ţării şi idealurilor sale de desăvîrşire a unităţii naţionale. Ca şi pentru N. Filipescu, problema naţională a fost în acţiunea politică a şefului conservator-democrat o mare preocupare, singura în care s-a arătat „cu adevărat convins"[12] şi în care a realizat mult. Pentru întreaga sa activitate de-a lungul neutralităţii şi războiului Take Ionescu merita cu prisosinţă să fie delegat al României la Conferinţa păcii generale. Dar diferenţa de vederi dintre el şi I. I. C. Brătianu, opoziţia celui din urmă, l-au privat de un drept şi de o recompensă.

Între timp, conservatorii rămaşi în teritoriul ocupat îşi continuă o existenţă artificială şi puţin patriotică în discuţii *in abstracto* de ce va fi. Mai nou aceste discuţii aveau ca subiect pacea separată a României.

De la chipul în care era privită dinastia în fiinţă, apărea şi diferenţa de vederi în privinţa ieşirii României din război. Carpiştii nu voiau să se trateze cu regele Ferdinand şi guvernul Brătianu o eventuală pace separată, nerecunoscîndu-le acestora dreptul de a mai vorbi în numele

---

[10] *Ibidem*, f. 606. Aceeaşi atitudine o adoptă takiştii şi la Consiliul de Coroană de la 19 februarie. Vezi discuţiile din aceste Consilii, ca şi din cel de la 24 februarie, în „Revista istorică", nr. 7—9 din iulie—septembrie 1932, p. 193—209, publicate de N. Iorga după documente din arhiva I. I. C. Brătianu.

[11] „La Roumanie, organ săptămînal al revendicărilor şi intereselor româneşti", din 1 august 1918 (Gazeta apăruse în capitala Franţei la 17 ianuarie 1918 sub conducerea lui Pavel Brătăşanu, director, C. Mille, Emil Fagure şi C. Banu).

* Vezi Take Ionescu, *Politica externă a României şi chestiunea Banatului*, p. 57; „La Roumanie..." din august—decembrie 1918; Romulus Seişanu, *op. cit.*, p. 310 şi urm.; C. Xeni, *op. cit.*, p. 418 şi urm.; Mircea Muşat, I. Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, p. 598—602.

[12] Sterie Diamandi, *Galeria oamenilor politici*, Bucureşti, f.a., p. 144.

României*. Conservatorii din jurul lui Al. Marghiloman considerau, dimpotrivă, că pacea trebuie încheiată cu „România oficială". Toate acțiunile acestei grupări politice pe lîngă autoritățile germane sau austro-ungare pornesc de la premisa că tratative de pace nu pot fi duse de altcineva decît de regele Ferdinand și guvernul numit de el. Aceste acțiuni sînt multe, dar lipsite de consecință. Ele devin mult mai numeroase după încheierea armistițiului de la 22 noiembrie 1917. La Focșani, Al. Marghiloman trimite un reprezentant al său, pe C. C. Arion, pentru a lua legătura cu delegații guvernului de la Iași. În același timp, șeful conservator scrie regelui la Iași un memoriu, căutînd să-l convingă de necesitatea păcii separate cu Puterile Centrale, deoarece defecțiunea rusească impunea imperios revizuirea situației României și a politicii ei de război**. Profitînd de neînțelegerile dintre Germania și Austro-Ungaria, Al. Marghiloman se folosește de cea de a doua pentru a o contracara pe prima (ulterior va proceda și invers) și prin contactele sale acreditează tot mai mult în rîndurile diplomaților Puterilor Centrale ideea neapăratei mențineri a dinastiei în ființă.

În timpul convorbirilor preliminare de pace purtate de guvernul Averescu la Buftea, Al. Marghiloman și adepții săi stăruie pe lîngă Czernin, Kühlmann și mareșalul Mackensen pentru a diminua asprimea condițiilor impuse de austro-germani[13]. Împreună cu D. Onciul și S. Mehedinți el redactează un memoriu privind drepturile noastre asupra Dobrogei pe care-l înaintează lui Kühlmann la 4 martie 1918. Pe de altă parte, Marghiloman și gruparea conservatoare

---

* Într-o convorbire cu Al. Marghiloman de la 2 august 1917, P. P. Carp stabilea ca obiective ce trebuiau împlinite de armata germană: „Să deșerte Moldova, să gonească dinastia, să-mi dea imediat pe noul rege". Numai acesta trebuie să încheie pacea. (Vezi Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. III, 1927, p. 73). Mai tîrziu, prin Jean Mitilineu, reprezentantul generalului Averescu la Buftea, P. P. Carp îi trimitea regelui un mesaj semnificativ: „Dl. P. P. Carp vă roagă să spuneți respectuos M.S. că, după părerea lui, chiar dacă regele ar semna pacea cu Puterile Centrale, rămînerea lui pe tron ar da naștere la o serie de convulsiuni care ar face dinastia imposibilă și ar îngreuna vindecarea rănilor cauzate printr-o politică fatală". (I. G. Duca., *op. cit.*, vol. III, p. 68).

** „Astăzi mai avînd o armată mai putem obține ceva. Cînd nu o vom mai avea pierdem totul" — scria Marghiloman. În ceea ce-l privește făgăduiește că își va folosi toate relațiile sale, prietenia cu Czernin, pentru a slăbi „cerbicia" austro-germanilor față de România și de regele Ferdinand (Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, dosar 34/1917, f. 1—3).

[13] Vezi Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. III, p. 365—366.

din jurul său încep să intre în centrul atenției factorilor politici de la Iași. Ideea unui guvern Marghiloman își face tot mai mult loc, ca impusă de împrejurări. Ea e prezentă în Consiliile de coroană de la 17, 18, 19 și 24 februarie, în ciuda opoziției takiștilor, care criticau ca imorală intenția de a se face apel la serviciile unui om „ce pierduse dreptul de a sluji țara și dinastia"[14]. Aducerea unui guvern Marghiloman, soluție de excepție, împăca în același timp, în ochii factorilor politici de la Iași, mai multe necesități — dintre care se degaja aceea de a asigura încheierea păcii, poate în condiții mai puțin grele decît oricare alt guvern, grație bunăvoinței de care s-ar fi bucurat din partea Puterilor Centrale* — și constituia pentru moment o garanție față de austro-germani** și o chezășie pentru păstrarea așezămintelor constituționale în ființă, îndeosebi a dinastiei***. În același timp un guvern Marghiloman era preferabil unui guvern Carp pe care austro-germanii l-ar fi putut impune[15]. Din moment ce factorii conducători ai țării, aflați la Iași, au constatat că o rezistență singulară în fața austro-germanilor era fără nici o șansă și România era silită să accepte condițiile Centralilor, atunci un guvern Marghiloman era de preferat oricărui altuia. I. I. C. Brătianu susține acest punct de vedere în consiliile de la 17 și 19 februarie****. Prin colonelul Mircescu, Al. Marghiloman

---

[14] Vezi C. Argetoianu, *op. cit.*, Arh. C.C. al P.C.R., fond *104*, dosar 8588/2, f. 601—606; Mareșalul Al. Averescu, *Notițe zilnice din războiul 1916—1918*, ed. a II-a, p. 293—94; N. Iorga, *Consiliile de coroană din februarie 1918*, în „Revista istorică", an XVIII, nr. 7—9 din iulie—septembrie 1932, p. 193—209.

* Scrisoarea contelui Czernin către generalul Lupescu ne confirmă această bunăvoință. (Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, dosar 23/1917, fl. 1).

** „Am nevoie de un guvern care să poată colabora cu germanii — scria regele — și nu văd altă soluție mai simplă decît aceea Marghiloman, ajutat de Stere și având sprijinul Camerelor" (vezi *Notizen für Audienz von Stereu*, în Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, dosar 3/1918, f. 5.).

*** „Am făcut apel la Marghiloman — scria Ferdinand — pentru că dintre toți oamenii politici rămași la București el este cel care a făcut dovadă de a fi avut cea mai mare grijă pentru interesele conservării țării și a tuturor instituțiunilor sale" (Vezi *Notice* din 7 aprilie 1918, în Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, dosar 23/1918, f. 1.).

[15] N. Iorga, *Memorii* ..., vol. I, p. 304, 311; Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, dosar 23/1918, f. 1—2.

**** Vezi și I. G. Duca, *op. cit.*, vol. III, p. 70—73.

e chemat la Iaşi[16]. La 11 martie, în audienţă la rege, el acceptă guvernul în condiţiile dizolvării Parlamentului, suspendării inamovibilităţii administraţiei şi justiţiei, precizării răspunderilor şi o politică de apropiere faţă de Puterile Centrale. Pentru ultimele două regele păstrează rezervele sale, cu celelalte e de acord. După consultarea partizanilor, care sînt pentru venirea la guvern, şi a austro-germanilor, care îi fac unele concesii şi îi dau încurajări[17], la 5/19 martie Al. Marghiloman (preşedinţia şi ad-interim la Domenii), C. C. Arion (Externe), M. Seulescu (Finanţe), C. Meissner (Industrie şi Comerţ), S. Mehedinţi (Culte şi Instrucţie), D. Dobrescu (Justiţie), gen. C. Hârjeu (Război) depun jurămîntul[18]. Ulterior Ministerul de Domenii e încredinţat lui C. Garoflid, C. Meissner, ales preşedinte al Camerei, după convocarea Parlamentului, cedează locul lui Grig. Cantacuzino, N. Ghica-Comăneşti e numit la Lucrări Publice, iar D. Dobrescu, luînd preşedenţia Senatului, e înlocuit de Ion Mitilineu. Ca nume pentru noul guvern au mai circulat atunci O. Kiriacescu şi Al. Cottescu.

5. Guvernul Al. Marghiloman

Va fi ultima manifestare politică importantă a Partidului Conservator (Marghiloman). Cu el, „rezerva regală" din timpul primului război mondial intră în funcţiune. Guvernul Marghiloman trebuie privit ca un dat al situaţiei României din 1918, ca circumscris acestei situaţii, astfel fără existenţa autonomă*. Menirea sa era să încheie pacea cu Centralii, pentru că România, fără Rusia, era în neputinţă de a mai continua războiul, şi să asigure un *modus vivendi* acceptabil cu austro-germanii, la discreţia cărora se afla ţara, pînă la încheierea unei păci generale. De la început pînă la sfîrşit e un guvern cu o autoritate foarte restrînsă. Prin componenţa sa e un guvern slab. Cu excepţia lui Marghiloman, C. C. Arion şi C. Garoflid,

---

[16] Vezi Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. III, p. 392—393, 400; C. Argetoianu, *op. cit.*, Arh. C.C. al P.C.R., dosar 8588/2, f. 644—647, 662; N. Iorga, *op. cit.*, p. 304.

[17] Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 408.

[18] Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, dosar 18/1918, f. 1.

* „Guvernarea aceea a fost un regim de fapt sub care România nu a fost stăpînă pe sine" — spunea I. I. C. Brătianu (*D.A.D.*, nr. 20, şedinţa din 24 decembrie 1919, p. 256).

ceilalți membri ai săi sînt personalități politice de redusă mărime, fără suprafață, experiență și valoare politică deosebite. Disensiunile provocate de poziția față de război, la care se adaugă moartea lui T. Maiorescu și a lui G. Știrbei, acesta din urmă considerat o mare speranță, slăbiseră mult Partidul Conservator marghilomanist. De altfel, pentru formarea guvernului, Marghiloman apelează nu numai la adepții săi rămași în teritoriul ocupat, ci și la C. Meissner, N. Ghika-Comănești, I. Mitilineu, C. Garoflid — ultimii doi antrenați și de Averescu în scurta sa guvernare — care se aflau la Iași. În plus, guvernul Marghiloman, în cele aproape opt luni de deținere a puterii, va fi frămîntat de unele contradicții interne, nu cu urmări însemnate, dar care nu lasă impresia unei prea mari coeziuni.

Preluînd puterea, Marghiloman avea o bază politică internă strîmtă. Se sprijinea pe un partid foarte slăbit prin numeroasele defecțiuni, micșorat ca valoare și total lipsit de credit prin orientarea sa față de război; pe un partid care era departe de a fi „singurul care mai rămăsese în picioare" — cum declara Marghiloman în ședința Camerei de la 14 iunie 1918, sau „cel mai bun partid posibil" — cum scria C. Crețeanu de la Madrid la 25 aprilie 1918[1]. În împrejurări normale Al. Marghiloman singur nu ar fi putut forma un guvern. De aceea șeful conservator va face apel la toți acei care „au vrut să mă urmeze", creîndu-și un sprijin politic intern eterogen. Celelalte partide și grupări politice nu i-au acordat sprijin lui Marghiloman. L-au acceptat doar ca o soluție necesară în vederea încheierii păcii cu Puterile Centrale* și atunci cînd împrejurările s-au schimbat l-au înlăturat fără menajamente.

Pentru a-și crea, pe cît cu putință, o bază politică, și încă în cadrul formelor constituționale existente, Marghiloman acceptă puterea numai dacă i se acorda de către rege dreptul de a dizolva Parlamentul existent[2]. Și pentru că o parte a teritoriului român era sub ocupația germano-austro-ungară aceeași condiție o pune și Puterilor Centrale

---

[1] Vezi Arh. St. Buc., fond *Alexandru Marghiloman*, dosar 5/1918, f. 33 și dosar 326/1918, f. 5.

* Fac excepție conservatorii din jurul lui P. P. Carp care nu l-au acceptat nici în atari limite. Excepție fac, de asemenea, și conservatorii din jurul lui Take Ionescu, care public se opuseseră de la început unui guvern Marghiloman din credința că prin el se producea o prea mare ruptură de aliații noștri de pînă atunci.

[2] Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. IV, 1927, p. 412.

printr-o scrisoare adresată lui Kühlmann și Czernin la 7 martie 1918[3], obținînd iarăși satisfacție. De fapt, cu Parlamentul în ființă (e un fel de a zice pentru că cei mai mulți parlamentari rătăceau prin Europa) guvernul Marghiloman n-avea nici o șansă să ratifice pacea cu Centralii. La 25 aprilie/8 mai 1918 regele Ferdinand semna dizolvarea Parlamentului ales în 1914 și convoca corpul electoral pentru alegerile de senatori pentru mai 1918[4]. Alegerile urmau a se face pe baza listelor electorale din 1916[5], pe de o parte pentru că marghilomaniștii nu recunoșteau modificarea Constituției din 1917, operă „a Parlamentului morbid", iar, pe de alta, pentru că, oricum, în vederea aplicării votului universal, era nevoie de o lege electorală și, în acele împrejurări, guvernul Marghiloman n-o putea da. Întreaga campanie electorală e destul de formală. Ea e precedată de schimbarea prefecților în toate județele. Partidele Liberal și Conservator (Take Ionescu) declară că nu vor participa la alegeri, nerecunoscînd ca legală și necesară dizolvare vechiului Parlament[6]. Celelalte partide : al Muncii, Național-Democrat — A. C. Cuza, al Poporului — Averescu participă dar numai în Moldova, după cum participă și grupul conservatorilor din jurul lui P. P. Carp în Muntenia. Rezultatul alegerilor e net favorabil marghilomaniștilor care obțin aproape unanimitatea (doar Averescu reușește un succes mai important, fiind ales în patru județe din Moldova). În afara lui Averescu opoziția parlamentară mai era reprezentată de Gr. Trancu-Iași, A. C. Cuza și alți cîțiva de mai mică suprafață. Grupul lui Carp, care în timpul alegerilor refuzase să încheie un cartel electoral cu guvernul, trimite foarte puțini reprezentanți în noul Parlament (între alții și Carp care nu va participa însă la nici o ședință). Rezultatul alegerilor era o victorie pentru Marghiloman, dar o victorie fără rezonanță și efect. Căci în condițiile ocupării unei părți din țară de Puterile Centrale, a neputinței votului pentru mulți alegători înscriși pe listele electorale în 1916, a abținerii de la vot a celor mai importante forțe politice, în sfîrșit, în condițiile în care noua administrație, sprijinită în Muntenia și de ocu-

[3] Arh. St. Buc., fond *Alexandru Marghiloman*, dosar 5, f. 29—30.
[4] *Decretul de dizolvare*, în „Steagul", an. IV, nr. 3 din 10 mai 1918.
[5] Arh. St. Buc., fond *Președinția Cons. de Miniștri*, dosar 26/1918, f. 14.
[6] Vezi „Mișcarea" și „Evenimentul" din 19 mai 1918; C. Argetoianu, *op. cit.*, Arh. C.C. al P.C.R., fond *104*, dosar 8588/3, f. 809.

panți, și-a putut impune vrerea, noul Parlament era departe de a reprezenta cît de cît voința corpului electoral.

Autoritatea Parlamentului marghilomanist era nulă, ales fiind în acele condiții. Valoarea celor mai mulți deputați și senatori, numeroși pentru prima oară parlamentari, era și ea foarte scăzută*. O simplă parcurgere a dezbaterilor noului Parlament edificatoare asupra nivelului lor scăzut**. Ziarul oficios „Steagul" recunoștea și el că în Cameră și Senat nu erau prea multe „valori"[7]. Mulți nici nu făceau parte din Partidul Conservator al lui Marghiloman și au acceptat să intre în Parlament mînați de ambiții sau interese, luîndu-și libertatea de mișcare apoi, unii chiar încă în timpul funcționării lor ca deputați sau senatori. La 4/17 iunie în sala Teatrului Național din Iași, în prezența miniștrilor, a regelui, reginei și prințului moștenitor (familia regală a fost primită cu multă răceală), noul Parlament își deschidea prima-i sesiune[8]. Dar, un astfel de corp legiuitor n-a putut fi un sprijin serios pentru guvern. De altfel majoritatea măsurilor se iau prin decrete, în baza legii votate de Camera Deputaților la 26 iulie 1918 și de Senat la 8 august 1918, lege promulgată de rege la 10 august. Se prelua astfel experiența fostului guvern Brătianu, motivată de Marghiloman prin existența numeroaselor probleme cu caracter urgent și prin neputința unei sesiuni permanente[9].

a) Politica externă

Principalele probleme cărora trebuie să le facă față guvernul Marghiloman sînt cele externe***. În esență acest guvern trebuia să încheie pacea separată cu Puterile Cen-

---

* „Nu-mi amintesc un Parlament compus din mai multe nulități și oameni de afaceri cum a fost Parlamentul în chestie" — scria L. Max din Bîrlad la 1 noiembrie 1918, la retragerea sa din Clubul conservator de la Iași (vezi Arh. St. Buc., fond *Meissner*, dosar V/208, f. 61).

** Vezi Arh. St. Buc., fond *Parlament*, dosar 1837—1840/1918. Numai aici pot fi găsite în stenogramă toate dezbaterile parlamentului marghilomanist.

[7] Vezi „Steagul", nr. 121 din 6 septembrie 1918.

[8] Arh. St. Buc., fond *Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 10/1918, f. 12, 14 și 2—3.

[9] *Ibidem*, f. 9—10.

*** Vezi Mircea Iosa, *Armistițiul de la Focșani și pacea de la București*, în *România în primul război mondial*, p. 316—374.

trale şi să menţină în continuare relaţii posibile între România şi austro-germani. În fapt, pentru aceasta şi fusese creat, chiar dacă în ambiţia politică a lui Marghiloman se depăşea cu mult acest prim şi principal obiectiv. La 7 martie, prin înalt decret, regele Ferdinand îl împuternicește pe Marghiloman ca plenipotenţiar al său pentru negocierile de pace[1]. Tratativele sînt foarte grele. Străduinţa lui Marghiloman şi a colaboratorilor săi de a încheia o pace cît mai puţin oneroasă se izbeşte de duritatea şi intransigenţa Centralilor, în special a Austro-Ungariei. Împinşi mai cu seamă de dorinţa magnaţilor unguri de a ne zdrobi orice putere de viaţă şi regenerare, ei impuneau condiţii atît de grele încît ameninţau grav întregul nostru viitor de naţiune.

Tratativele, care se poartă pe muchie de cuţit, sînt adesea gata să se rupă[2]. Austro-ungarii cer rectificare de frontieră în Carpaţi, încercînd să transforme România într-o ţară de cîmpii şi de dealuri. Germanii vor înrobirea ei economică, bulgarii cer Dobrogea, turcii vor despăgubiri şi toţi laolaltă grînele ţării. „Eram singur; ei toţi" — scrie Marghiloman în amintirile sale[3]. Graţie relaţiilor sale de prietenie cu Czernin şi Kühlmann, a abilităţii cu care a ştiut să exploateze neînţelegerile austro-germane, şeful guvernului român reuşeşte să obţină unele „concesii" pe Carpaţi (faţă de ce se semnase deja la Buftea), o stare de suspensie în Dobrogea, izbuteşte, de asemenea, recunoaşterea unirii Basarabiei şi mici reduceri de procente în exploatările de petrol şi producţia de grîne[4].

În ansamblu însă aceste succese sînt neînsemnate. Tratatul de pace, semnat la 24 aprilie/7 mai, era dezastruos. La 15 iunie 1918 proiectul de tratat este adus în faţa Parlamentului. Odată cu proiectul de tratat se supun dezbaterii Tratatul juridico-politic, convenţia consulară cu Turcia, convenţiile economice cu Germania şi Austro-Ungaria, cu

---

[1] Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, dosar 11/1918, f. 2.

[2] Vezi scrisoarea lui Czernin către Marghiloman de la 22 martie 1918 în care diplomatul austro-ungar refuza să mai facă vreo concesie şi vorbea de continuarea războiului ca „inevitabilă"; răspunsul politicos dar ferm al primului ministru român de la 23 martie şi 17 aprilie 1918. (Arh. St. Buc., fond *Al. Marghiloman*, dosar 139, f. 1, 4, 5—6).

[3] Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. III, p. 432.

[4] Vezi desfăşurarea tratativelor de pace în Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. III, p. 418—501 (cu întreruperi); Arh. St. Buc., fond *Al. Marghiloman*, dosar 39/1918; fond *Casa Regală*, dosar 24/1918; „Steagul", an IV, nr. 1 şi 2 din mai 1918.

Bulgaria şi Turcia şi, în plus, convenţia de căi ferate cu Austro-Ungaria. Dezbaterea tuturor acestor proiecte e scurtă, căci deputaţii se găsesc, cum remarca A. C. Cuza, în faţa unui „act impus pe care noi nu sîntem liberi să-l modificăm". Partidul Muncii, considerînd pacea ca potrivnică dreptului fiecărei naţiuni de a-şi conduce destinele sale, refuză să participe la discuţii şi la vot. Generalul Averescu e împotriva caracterului definitiv ce se dă păcii şi cere guvernului să declare că se află în faţa unui act impus. Partidul Naţionalist-Democrat defineşte pacea ca „o irealitate"[5]. Poziţia marghilomaniştilor o rezumă I. Petrovici atunci cînd afirmă că e o pace „împotriva căreia protestează toată suflarea noastră, deşi cu mintea noastră o acceptăm"[6], deoarece, cum remarca C. C. Arion, „e cea mai puţin rea din toate care se puteau încheia pentru ţara noastră în acel moment"[7]. Puse la vot, tratatul de pace şi anexele sînt ratificate de Camera deputaţilor cu 135 voturi, nici unul împotrivă, dar mulţi absenţi[8] şi de Senat la 21 iunie 1918 în unanimitate[9]. Ţara, lumea politică care făcuse războiul primesc pacea ca pe un act dureros, dar cu speranţa că sorţii războiului se vor întoarce. La Bucureşti socialiştii se întrunesc la I. Georgescu-Topală la 18 aprilie/1 mai 1918 şi redactează un protest, reclamînd o pace fără anexiuni[10].

Liberalii şi conservatorii takişti, acuzînd „odiosul tratat", îşi exprimau convingerea în victoria finală a Aliaţilor. Împotriva păcii se declara şi P. P. Carp, dar din cu totul alte motive*. După Carp pacea abia semnată a fost dorită

---

[5] Arh. St. Buc., fond *Parlament*, dosar 1833/1918, f. 841–928.

[6] *Ibidem*, f. 442.

[7] *Ibidem*, dosar 1835/1918, f. 752.

[8] *Ibidem*, dosar 1833/1918, f. 928.

[9] Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. III, p. 555. La Senat, dr. Gerota citeşte o declaraţie prin care face pe rege răspunzător de război. Marghiloman are prilejul să dea un răspuns tăios şi ferm, scoţînd din cauză Coroana care într-un regim constituţional nu putea să facă altfel.

[10] Constantin-Titel Petrescu, *Socialismul în România 1835–6 sept. 1940*, Biblioteca socialistă, Bucureşti, f.a, p. 292; vezi şi interpelarea lui I. Burbea în Cameră la 16 iunie 1918, în Arh. St. Buc., fond *Parlament*, dosar 1836/1918, f. 168.

* „D-l Carp a declarat că face opoziţie d-lui Marghiloman fiindcă acesta nu a voit să înţeleagă că în vremurile acestea oamenilor politici nu le mai este îngăduit luxul de a face pe trepăduşii palatului în detrimentul neamului lor" (Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, dosar 70/1818, f. 1).

și impusă de Austria, de unguri și de bulgari, Germania neintervenind cu autoritatea sa și lăsînd aliaților ei libertatea de acțiune. Dacă el, Carp, ar fi fost desemnat să încheie pacea (cine să-l desemneze?) atunci România ar fi avut pacea punctului de vedere german, „cu sacrificarea dinastiei și în schimb cu apărarea integrală a tuturor intereselor ei vitale în prezent și viitor"[11].

Părerea lui P. P. Carp era însă o pură supoziție, avînd un foarte slab temei real. Germania nu era interesată în principal în înlăturarea dinastiei, ci în obținerea unui cîștig economic cît mai însemnat. Este adevărat, pe de altă parte, că mai tîrziu, cînd victoria anglo-franceză se profila, unele cercuri militare și politice din Germania au regretat neînlocuirea regelui Ferdinand, care „se găsește — ca și pînă acum — complet în mîinile Înțelegerii" (lucru ce era de prevăzut), după cum au regretat și lipsa unei atitudini mai energice („festes Zupacken") față de România, pe care, în septembrie 1918, o simțeau gata să reintre în război împotriva lor[12]. De aici și pînă la concluziile lui Carp nu vedem însă puncte de reper pe care România să-și fi sprijinit o pace mai bună.

Strîns legate de tratatul de pace sînt amnistia și darea în judecată a fostului guvern I. I. C. Brătianu—Take Ionescu. Proiectul de lege privind amnistia, adus în fața Parlamentului la 30 august 1918, reproducea articolele 31, 32, 33 din Tratatul de pace și prevedea deplina amnistiere „a tuturor supușilor țării pentru purtarea lor politică în timpul războiului" sau pentru purtarea lor „militară bazată pe motive politice"[13]. Era un amestec grav în treburile noastre interne căci erau iertați și repuși în drepturi „toți acei care ne-au trădat", cum bine remarca deputatul N. Văgănescu[14]. Susținut de liberali, takiști și miniștrii Antantei, regele Ferdinand se va opune îndelung acestui proiect de lege[15]. Din acest motiv, proiectul va veni în Parlament fără mesajul regal de însoțire. Mai mult, la cererea regelui,

---

[11] *Ibidem*, f. 1—2.

[12] Georg Bernhard, *Ideologi*, în „Vossische Zeitung„ din 2 septembrie 1918 (în Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, dosar 55/1918, f. 1—3).

[13] Arh. St. Buc., fond *Parlament*, dosar 1837/1918, f. 813.

[14] *Ibidem*, dosar 1840/1918, f. 403.

[15] Vezi Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. III, p. 565, 569, 577, vol. IV, p. 6, 13, 18—19.

acest proiect va fi adus nu de guvern, ci din inițiativă parlamentară și astfel discreditul principal cădea asupra Parlamentului. Legea amnistiei trece greu prin Cameră: 53 pentru și 25 contra și numai după ce Marghiloman intervine și cere deputaților să nu răscolească patimile și să voteze legea chiar dacă o fac „cu durere"[16].

Cealaltă măsură, a dării în judecată a fostului guvern liberal-conservator, își află și ea sorgintea tot în tratativele de pace cu Puterile Centrale, Al. Marghiloman fiind obligat să-și ia angajamentul față de austro-germani că va cere foștilor miniștri liberali și conservatori fie să plece din țară, fie, în cazul cînd aceștia nu vor voi să plece — și siliți nu puteau fi, în România neexistînd o lege de exil —, să-i dea în judecată[17]. Austro-germanii aveau în vedere „un proces de înaltă trădare în contra aţîţătorilor la război în România", care le-ar fi oferit garanția respectării din partea românilor a tratatului de pace[18]. Pe de altă parte, în darea în judecată a liberalilor, marghilomaniștii, ei înșiși, independent de angajamentul cu Centralii, aveau un interes politic, căci îndepărtau pentru un timp un adversar politic mult superior lor*. Și pentru aceasta nu caută acuzația în declararea războiului, cum voiau germanii, ci o găsesc în furturile și favoritismele administrației liberale și în slaba pregătire materială a războiului**. De altfel, numai în aceste condiții, constrîns de împrejurări, acceptă regele Ferdinand propunerea de aducere în fața justiției parlamentare a foștilor săi consilieri***.

---

[16] Arh. St. Buc., fond *Parlament*, dosar 1840/1918, f. 404—408.

[17] Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. III, p. 412—413.

[18] Vezi comentariul ziarului „Vossische Zeitung" din 21 august 1918, în Arh. St. Buc., fond *Alexandru Marghiloman*, dosar 326, f. 81.

* Unul dintre deputați, tînărul Dinu Arion, în discursul său de la 11 iunie 1918, cerea chiar desființarea Partidului Național-Liberal, act care să înceapă cu îndepărtarea liberalilor de la instituțiile financiare „sub care țin țara" (Arh. St. Buc., fond *Parlament*, dosar 1833/1918, f. 387).

** În rîndurile deputaților au existat bineînțeles și opinii care mergeau mai departe, acuzînd însăși orientarea politică a guvernului Brătianu, deci declararea războiului (vezi, de pildă, discursul lui D.D. Pătrășcanu din Cameră de la 4 iulie 1918, în Arh. St. Buc., fond *Parlament*, dosar 1834/1918, f. 299—323).

*** Pentru marghilomaniști era singura soluție posibilă, căci „nimeni aproape în România n-a fost împotriva războiului — cum scria C. Argetoianu, și el declarat adversar al lui Brătianu — dar toată lumea a fost împotriva modului cum a fost purtat" (C. Argetoianu, *op. cit.*, Arh. C.C. al P.C.R., fond *104*, dosar 8588/3, f. 850.

Darea în judecată, reînviind vechile procese liberal-conservatoare din ultimul pătrat al veacului trecut[19], a reținut multe ședințe ale Parlamentului între 28 iulie și 10 septembrie 1918, a provocat multă încordare între guvernarea Marghiloman și regele Ferdinand, a stîrnit violente intervenții parlamentare, a dus chiar la arestarea unui fost ministru, a lui Al. Constantinescu[20], lucru nemaiîntîlnit pînă atunci sub regimul constituțional al României moderne. Ea a dat la iveală unele din carențele guvernului Brătianu, dar a și contribuit la definitiva înmormîntare politică a marghilomaniștilor după război. Procesul intentat fostei guvernări liberale a constituit, în același timp, și un motiv de încordare a relațiilor României cu Puterile Centrale, acestea din urmă acuzînd guvernul Marghiloman dacă nu de rea-voință, în orice caz de exagerată încetineală — și nu era un neadevăr — în ducerea lui la bun sfîrșit[21].

Pe linia preocupărilor externe, principale pentru guvernul Marghiloman, se înscriu discuțiile privind ratificarea păcii de către rege și, implicit, strîns legate de această ratificare, relațiile sale cu Puterile Centrale. Convins că Germania, chiar înfrîntă, va rămîne o mare putere Al. Marghiloman s-a străduit mult să obțină ratificarea păcii de către Ferdinand, nu înainte însă de a reuși o însemnată revizuire a tratatului din mai în favoarea României. În această din urmă acțiune a sa el găsește un teren pregătit pentru concesii, victoriile franco-engleze determinînd o atitudine mult mai puțin rigidă în special la germani.

---

[19] Vezi I. Bulei, *Liberalii și conservatorii în proces. I, II*, în „Magazin istoric", an. VII, nr. 1(70) ianuarie 1973 și nr. 2(71) februarie 1973, p. 25—30 și 73—79).

[20] *D.A.D.*, ședința din 19 septembrie 1918, în Arh. St. Buc., fond *Parlament*, dosar 1840/1918, f. 86—91.

[21] Vezi „Pesti Hirlap" din 4 august 1918, în Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, dosar 36/1918; „Vossiche Zeitung" din 21 august 1918, în Arh. St. Buc., fond *Alexandru Marghiloman*, dosar 326/1918, f. 8. Pentru actele procesului și întreaga lui desfășurare vezi: Arh. St. Buc., fond *Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 5/1918, f. 5—9, 10—11, fond *Casa Regală*, dosar 38 și 40/1918, f. 5—8 și 1—3, fond *Parlament*, dosar 1833/1918, f. 5,50—57, 272—274, 319—321, 336—338, 386—387, 480, 508—510, 733—740, dosar 1836/1918, f. 36, 82, 112—123, 733—735, dosar 1834/1918, f. 2, 7—9, 255—324, 628—630, 1377—1386, dosar 1835/1918, f. 8—9, 105—321, 839, 1164—1194; C. Argetoianu, *op. cit.*, fond *104*, Arhiva C.C. al P.C.R., dosar 8589, f. 848—853; ziarele „Steagul"; „Iașul", „Mișcarea", „Tribuna", organ al Partidului Muncii, din lunile iunie—septembrie 1918.

C. C. Arion[22], A. Corteanu[23] și Marghiloman însuși[24] duc rînd pe rînd tratative cu reprezentanții autorităților de ocupație pentru a revizui pacea; tratative care iarăși nu sînt deloc ușoare, austro-germanii cerînd la rîndul lor ratificarea regală ca o dovadă a bunelor intenții românești față de ei. Pe de altă parte, regele, influențat de victoriile aliate în Apus și sub îndemnul liberalilor, takiștilor și al diplomaților Antantei, caută mereu noi pretexte pentru a amîna ratificarea[25]. Guvernul Marghiloman are o poziție din ce în ce mai grea*. În cele din urmă Marghiloman obține din partea Germaniei și a Austriei asigurarea formală că se consimte la revizuirea art. 10, 11 și 12 din Tratatul de pace (articolele referitoare la petrol), în schimbul ratificării imediate. În Consiliul de Miniștri, convocat la 18 octombrie 1918, Al. Marghiloman susține că trebuie să se ceară imediat regelui ratificarea, între altele pentru că era și în interesul partidului său. Căci, după opinia lui, chiar dacă pacea generală va fi impusă de Antanta, nu cred că liberalii vor avea mai mult decît „integritatea țării" (?) și atunci trebuie să se știe „că noi am adus

---

[22] Vezi scrisorile lui C.C. Arion către Al. Marghiloman din octombrie 1918 în Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, dosar 103/1918, f. 1—33 (sînt scrisori interesante care vorbesc și de atmosfera din București în acel timp, de suspiciunile Centralilor față de regele Ferdinand și față de Marghiloman însuși etc.).

[23] Vezi scrisoarea lui A. Corteanu de la 18 sept./1 octombrie 1918, în Arh. St. Buc., fond *Alexandru Marghiloman*, dosar 326/1918, f. 96—100.

[24] Vezi Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. IV, p. 59, 60—61, 66, 67, 71, 79, 82, 90.

[25] *Ibidem*, p. 69, 74, 75, 77—78, 85, 91, 107—108.

* O înfățișare a poziției guvernului o găsim în convorbirea lui A. Corteanu cu Horstmann, șeful politic al autorităților de ocupație din România, de la 18 septembrie 1918. A. Corteanu îi arată lui Horstmann că guvernul Marghiloman e la limita puterilor sale, nu atît din cauza confruntării cu greutățile interne, cît din pricina faptului că „după șase luni el se vede despuiat înăuntru de orice autoritate prin pretențiunile și purtarea armatei de ocupație, iar în afară defăimat de la tribuna Reichstagului". Or, arată Corteanu, dacă germanii distrug creditul Partidului Conservator, uzînd guvernul, „nici o altă formațiune politică nu va mai îmbrățișa cauza prieteniei cu Germania". Horstmann îi dă dreptate. El recunoaște că la Berlin guvernul Marghiloman „a fost lucrat" de Al. Beldiman și în general de grupul conservator carpist și îi aduce asigurarea că nici o altă formulă, afară de cea Marghiloman, nu satisface pe germani și dacă regele Ferdinand ar trece la alta „va da loc imediat la ocuparea Moldovei și a Basarabiei". (Arh. St. Buc., fond *Al. Marghiloman*, dosar 326/1918, f. 96—100).

integritatea țării, dîndu-i în plus Basarabia"[26]. În sensul vederilor de mai sus Marghiloman scrisese și regelui la 1 octombrie 1918*. Dar regele nu va ratifica, căci în condițiile iminentei înfrîngeri a austro-germanilor, cînd aceștia nu-și mai puteau pune în practică amenințarea de cotropire a Moldovei, a mai semna era un act politic fără justificare atît în ochii țării, cît și în aceia ai Aliaților. Marghiloman însuși se convinge de inutilitatea ratificării, ca și de netemeinicia propriilor sale convingeri, nesusținute de realitate, și la 23 octombrie, la Cameră și Senat, de față fiind și un imens public, declară că România ia sub apărarea ei Bucovina și Basarabia de nord (aceasta din urmă ocupată pînă atunci de trupele austro-ungare) și încheie cu cuvintele: „Trăiască România Mare", niciodată pînă atunci pronunțate de el public[27]. Era însă prea tîrziu. A doua zi va fi silit să plece.

b) O replică conservatoare asupra reformelor

Venirea la putere a conservatorilor marghilomaniști, în acel moment reprezentanții politici, în primul rînd, ai acelei părți a moșierimii cea mai vădit retrogradă, înseamnă și pentru reforme un reflux, o reconsiderare a ceea ce fusese deja cîștigat pentru ele sub guvernul I. I. C. Brătianu—Take Ionescu și o încercare de a impune un punct de vedere preocupat de interesul de clasă al marilor proprietari.

Guvernul Marghiloman raliază în jurul lui mulți mari proprietari, indiferent de culoarea lor politică, care nu voiau să accepte reforma agrară. „Cutare proprietar — scria N. Iorga — spune limpede că el a trecut de la liberali la conservatori din moment ce aceștia îi asigură proprietatea"[1]. Cît de securitar părea climatul pentru marea proprietate o vădește dezbaterea reformei agrare în sînul

---

[26] Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. IV, p. 96—98.

* Arh. St. Buc., fond *Al. Marghiloman*, dosar 326, f. 105—107.

[27] N. Iorga comenta discursurile lui Marghiloman: „Omul e dibaci și cinic", în *Memorii (Însemnări zilnice mai 1917 — martie 1920. Lupta pentru o viață nouă politică)*, vol. II, p. 25.

[1] *Ibidem.*

Uniunii Sindicatelor agricole, a cărei activitate se reia acum*.

Partidul Conservator marghilomanist admite și el reforme, dar mult mai restrînse decît cele votate deja, autoexcluzîndu-se și prin aceasta din cercul păturii conducătoare românești, care în 1918 înțelesese rostul unor prefaceri democratice radicale. Marghiloman avea printre sprijinitorii săi mulți mari proprietari, îndîrjiți opozanți ai exproprierii. Dar el nu se putea opune cuceririlor din 1917 fără a propune ceva în loc. Curentul de jos, din păturile profunde ale țărănimii, care cerea aplicarea imediată a prevederilor constituționale votate în 1917, era foarte puternic. „Țara se află pe un Vezuviu... clocotind, gemînd sub picioarele noastre", spunea un deputat în Cameră[2]. Generalul Bălăceanu îi raporta regelui că a primit din sate numeroase scrisori care îi fac cunoscută nemulțumirea țăranilor de a nu se fi făcut nimic concret în privința exproprierii. Mai ales soldații și ofițerii demobilizați, veniți din Moldova, erau cuprinși de un spirit „foarte revoluționar" (fapt recunoscut și de Al. Marghiloman**). Mai mult, „ceea ce este extrem de grav", țăranii sînt încurajați chiar de către jandarmi (el citează exemplul unui colonel de jandarmerie din județul Argeș arestat de autoritățile austriece și expulzat în Moldova pentru instigarea populației rurale). Din această cauză generalul Bălăceanu cerea regelui ca chestiunea agrară să se rezolve înainte ca trupele Centralilor să se retragă din țară, deoarece, „în caz contrar, revoluția e inevitabilă" ; insista ca regele să deschidă ochii Partidului Conservator, ca acesta „să-și dea seama că e obligat de a face sacrificii pentru a nu risca să piardă totul"[3].

---

* În ședința de la 12 mai 1918 aceasta încredințează lui Gr. Cantacuzino (vicepreședintele Uniunii, ministrul Industriei în guvernul Marghiloman) sarcina redactării unui memoriu cuprinzînd doleanțele moșierești și care să fie înmînat guvernului. Exproprierea nu era acceptată decît între altele, cu o despăgubire reprezentînd „valoarea reală a pămîntului" și numai după ce se aduceau „ameliorări serioase în educațiunea tehnică, culturală și morală a țărănimii". „Chestiunea pămîntului era secundară" — declara D. N. Seceleanu, președintele Uniunii. Numeroase alte condiționări reduceau reforma agrară la neputință" („Steagul", an. IV, nr. 152 din 7 octombrie 1918.

[2] Arh. St. Buc., fond *Parlament*, dosar 1837/1918, f. 362.

** Într-o intervenție la Cameră șeful guvernului acuza pe acei ofițeri care „au stricat mentalitatea țăranilor", îndemnîndu-i să ia cu forța pămîntul moșieresc (vezi „Steagul", an IV, nr. 105 din 21 august 1918).

[3] Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, dosar 31/1918, f. 10—11.

I. Tufescu, deputat al Colegiului al III-lea în Parlamentul marghilomanist, atrăgea atenţia marilor proprietari ce se tîrguiau în privinţa cotelor de arendare asupra „pericolului bolşevismului", mai puternic acum decît în 1917, şi care, spunea el, există pretutindeni. „Duceţi-vă la ţară şi veţi vedea că ţărănimea aşteaptă. Ea ştie că i s-a dat dreptul la vot şi pămînt... Bărbaţii veniţi de pe front s-au unit cu cei din sate. Nemulţumiţii sînt uniţi şi organizaţi"[4]. Lumea politică de la Iaşi, şefii armatei se temeau ca nu cumva mişcările ţărăneşti să se generalizeze în Moldova, ceea ce ar fi oferit un pretext Puterilor Centrale de a ocupa întreg teritoriul ţării*.

Dreptele cereri ale ţărănimii sînt susţinute de socialişti, atît în teritoriul ocupat, cît şi în Moldova, ei pronunţîndu-se pentru lichidarea întregii proprietăţi moşiereşti prin trecerea pămîntului în mîinile celor ce-l munceau şi combătînd caracterul limitativ al reformelor promise de clasele dominante**. Cu toate că acum se lansează de către grupurile comuniste şi unele lozinci greştie (precum naţionalizarea întregului pămînt) ce influenţau negativ asupra unităţii frontului democraţiei, lozinci neacceptate de conducerea partidului socialist, mişcarea muncitorească se dovedea a fi acelaşi element hotărîtor în impulsionarea realizării concrete a reformelor.

Sigur că în aceste condiţii guvernul conservator al lui Alexandru Marghiloman nu putea să se opună curentului reformator. În practică, în ceea ce izbuteşte să facă pînă la urmă, el va îmbina nevoia cu convingerile intime conservatoare.

Guvernul încearcă să reia opera reformatoare de unde rămăsese ea în 1914, eludînd, cu bună ştiinţă, cucerirea unei trepte importante. Era răspunsul pe care în 1917 nu-l putuseră da şi o făceau acum cînd aveau puterea în mînă. În adunarea generală de la Clubul conservator, la 22 mai 1918, Al.Marghiloman stabilea, ca a patra menire a noului Parlament ce se va alege: fixarea punctelor revi-

---

[4] *D.A.D.*, sesiunea extraordinară 1918, şedinţa din 29 august 1918, în Arh. St. Buc., fond *Parlament*, dosar 1837/1918, f. 691—695.

* Vezi şi rezumatul discuţiei lui Al. Averescu în audienţa de la rege (29 iunie/12 iulie 1918); *Notizen für Audienz von Sterea* (*Ibidem*, f. 5—6, 10—11).

** Vezi *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România. 1916—1921*, Editura Politică, Bucureşti, 1956, p. 72, 73.

zuirii Constituției, în primul rînd în chestiunea agrară, stabilind și scopurile unei viitoare reforme agrare conservatoare (constituirea clasei de proprietari mijlocii și menținerea unui maxim de producție în agricultură, preluate ulterior de legea arendărilor obligatorii a lui C. Garoflid)*.

În privința reformei electorale, șeful conservatorilor vorbește de necesitatea de a se face un larg apel la „clasele profunde pentru ca să se poată iniția la viața politică ...". Era și el conștient, acum, că reforma electorală nu se putea înfăptui altfel decît prin vot universal. La întrunirea electorală de la Bîrlad din 28 mai 1918 el spunea: „Credem că a sunat ceasul să dăm unui sufragiu universal *cu oarecari temperamente* (subl. ns.) alegerea Camerei și să rezervăm Senatul pentru o recrutare care să permită statului să aibă o cîrmă fixă"[5].

Prin „oarecari temperamente" el înțelegea censul științei de carte**. Votul universal era condamnat de la început a fi doar un colegiu unic al știutorilor de carte***.

---

* „Se va vedea astfel — spunea Marghiloman, mîndrindu-se cu un lucru acceptat în general de toată lumea politică — că Partidul Conservator proclamă el însuși principiile expropriațiunii pentru a putea ajunge la o dreaptă satisfacțiune a cerințelor claselor muncitoare" (*Adunarea generală de la Clubul conservator din București*, în „Steagul", nr. 15 din 23 mai 1918).

[5] *Marea întrunire conservatoare din Bîrlad*, în „Steagul", nr. 21 din 29 mai 1918.

** Polemizînd cu C. Stere care cerea o reformă electorală foarte largă, cu vot universal pentru toți, ziarul „Steagul" scria că nu se poate trece peste „inconvenientul tehnic al științei de carte", considerat drept „miezul chestiunii", deoarece alegătorul ce nu era în stare să citească nici măcar numele înscris pe buletinul de vot nu putea aduce nici o contribuție la „însănătoșirea moravurilor politice". De aceea, declara organul de presă marghilomanist, Partidul Conservator pune condiția ca fiecare alegător să știe să citească și să scrie. (*Vederile d-lui Stere*, în „Steagul", nr. 41 din 18 iunie 1918).

*** „Ce que vous donnez à l'urne, vous l'enlevez à l'emeute", scria ziarul „Steagul", nr. 19 din 27 mai 1918 în articolul *Reforma electorală*. Interesantă pentru concepția conservatorilor marghilomaniști față de reforma electorală în acea vară a anului 1918 este o scrisoare pe care moșierul I. Lenș o trimite la 13/27 iunie 1918 lui D. Dobrescu, președintele Senatului. „Aide, să o facem și pe aceasta — scrie el — recunoscînd *principiul* votului obștesc", adăugînd imediat corectivul „însă în *mod provizoriu* căci nu pot admite ca masele ignorante să aibă supremația asupra elementului cult" (subl. în text). Pînă la rezolvarea definitivă, I. Lenș se declară partizan al votului plural cu colegiu unic, cu censul științei graduale de carte și al limitei de vîrstă, mai înaintată atît pentru alegători cît și pentru eligibili. Senatul, după părerea lui, tre-

În privința drepturilor politice, guvernul conservator nu aduce proiecte de legi. În schimb, în domeniul agrar inițiază cîteva măsuri care sînt puncte centrale în ansamblul politicii sale interne. Sensul lor îl lămurește Al. Marghiloman încă din timpul campaniei electorale. La aceeași întrunire de la Bîrlad, din 16 mai 1918, anunțînd, ca și la București mai înainte, că partidul său e de acord cu exproprierea, șeful guvernului sugera că totuși ea nu ar fi principala cale a împroprietăririi țăranilor. Pe lîngă expropriere, menționată abia în ultimul rînd, el propunea ca mijloace de „reîntregire" a pămîntului țărănesc: vînzările de bună voie, casele de credit și creditul funciar țărănesc. Se declara chiar convins că nu va fi nevoit să întrebuințeze, pînă la urmă, exproprierea, „față de consimțămîntul marilor proprietari de a fi inițiatorii operei de înfrățire"[6]. Era, cum zicea N. Iorga, un fel de „ghilotinare prin persuasiune" a marii proprietăți[7]. Pentru a da viață concepției conservatorilor marghilomaniști asupra reformei agrare în fruntea Ministerului Agriculturii și Domeniilor este adus C. Garoflid, cunoscutul economist, adept al unei exproprieri parțiale a marilor moșii.

Principalele măsuri luate de guvernul conservator în domeniul agrar sînt: decretul-lege privitor la obligativitatea muncii și culturilor agricole și legea arendărilor obligatorii. Prima măsură, din mai 1918, anterioară deschiderii Parlamentului, prevedea ca în timp de pace, pe o perioadă de cinci ani, țăranii să lucreze, cu brațele, uneltele și vitele lor, pămîntul agricol al țării, care continua să aparțină, cum bine se știe, în marea lui majoritate moșierilor. Inventarul viu și mort al țăranilor se considera rechiziționat în folosul statului și nu se putea folosi decît după programul de muncă întocmit de serviciul agricol județean. Cei care se împotriveau executării decretului-lege erau sancționați cu amenzi și chiar cu închisoarea mergînd pînă la o lună[8]. Această măsură era cu totul impopulară. În dezbaterea asupra proiectului de răspuns la mesaj, chiar

---

buia transformat în Adunarea legiuitoare pe viață „din care cea mai mare parte să fie numită de stat, după o selecțiune minuțioasă și cu anume condițiuni de admisibilitate". (Arh. St. Buc., fond *Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 2/1918, f. 124—125).

[6] *Marea întrunire conservatoare din Bîrlad*, în „Steagul", an IV, nr. 21 din 29 mai 1918.

[7] N. Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 9.

[8] „Monitorul oficial", nr. 48 din 27 mai 1918, p. 668—7672.

și un om politic de dreapta cum era A. C. Cuza învinuie guvernul Marghiloman de a fi adus pe țărani în evul mediu, cu acest decret. „Țăranii așteaptă pămînt nu constrîngeri. Decretul Garoflid înseamnă iobăgia țărănimii în favoarea proprietarilor și a arendașilor..."[9].

Adversarii politici atacă decretul deîndată[10]. Contra lui, de-a lungul întregii guvernări Marghiloman, țăranii se vor împotrivi*. De aceea, aplicarea nu se va putea face cu eficiență. Decretul muncii obligatorii era dat de guvernul conservator pe de o parte pentru că răspundea astfel presiunilor exercitate de marii proprietari, iar, pe de alta, pentru a asigura cît de cît putința refacerii agriculturii crunt lovită de război. Pentru această din urmă nevoie, mijlocul ales era însă și detestabil și antieconomic.

Proiectul de lege privind arendările obligatorii și vînzările benevole ale unei părți din moșiile mari era o jumătate de măsură care ar fi putut avea un efect pozitiv cu cîteva decenii mai înainte. Dar nu acum, în 1918.

Proiectul prevede arendarea obligatorie (nu expropriere), în întregime, a moșiilor statului, județelor, comunelor, a domeniului Coroanei, așezămintelor de binefacere, Casei școalelor, Casei bisericii, ale instituțiunilor, societăților, fundațiilor și ale oricăror persoane juridice. Pe lîngă acestea se arenda și o parte din moșiile particulare ce depășeau 100 ha**.

În total suprafața pămîntului de arendă se ridica la circa 1 600 000 de ha. Acest pămînt era dat țăranilor con-

---

[9] *D.A.D.*, sesiunea extraordinară 1918, ședința din 21 iunie 1918, în Arh. Ist. Centr., fond *Parlament*, dosar 1857/1918, f. 348–353, 375.

[10] Vezi „Mișcarea", organ al P.N.L. și „Evenimentul", organ al Partidului Conservator (Take Ionescu) din 29–30 mai 1918.

* Vezi exemple și forme de împotrivire în *Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908–1921*, p. 215–218.

** Pentru suprafețele cuprinse între 100–250 ha între 0–10%
„ „ 250–500 „ „ 10–20%
„ „ 500–1000 „ „ 20–30%
„ „ 1000–3000 „ „ 30–60%
„ „ 3000–5000 „ „ 60–70%
„ „ 5000–10000 „ „ 70–85%

Pentru suprafețele peste 10 000 ha între 85–95% (Vezi „Steagul", an IV, nr. 114 din 30 august 1918 și Arh. St. Buc., fond *Parlament; D.A.D.*, ședința din 21 august 1918, f. 90–91. Comitetul delegaților Camerei va modifica aceste coeficiente mărind partea arendată pentru moșiile între 500–1000 ha pînă la 40% și de aici pentru toate celelalte categorii de suprafețe).

stituiți în obștii pentru a garanta plata solidară a arenzii. Numai în cazuri excepționale erau îngăduite arenzile individuale[11].

Proiectul legii pentru arendarea obligatorie și vînzarea voluntară a unei părți din pămîntul marii proprietăți se întemeia, nu încape îndoială, pe interesul moșieresc de clasă. Se dădea posibilitatea marilor proprietari să exploateze forța de muncă și inventarul țărănesc fără ca să piardă pentru moment părți din moșiile lor. Mai multe prevederi ale proiectului dovedeau cu claritate întocmirea lor sub semnul privilegiului. Alegerea pămîntului ce urma să fie arendat era lăsată la voia proprietarului. Cei care aveau moșiile dispersate — și foarte mulți mari proprietari aveau așa — rămîneau cu mai mult pămînt decît întenționa legiuitorul să-l lase nesancționat de obligativitatea arendării. Plata arenzii era foarte ridicată, echivalentă valorii reale a pămîntului. În plus, moșierii primeau arenda de două ori pe anul agricol, indiferent dacă țăranii puteau sau nu să plătească, deoarece arenda era garantată de stat prin Banca Agricolă. Se încărca astfel statul cu noi sarcini numai pentru că marii proprietari nu erau dispuși la nici un sacrificiu. Ei nu pierdeau nici în cazul vînzării loturilor arendate la țărani. Nu făceau decît un schimb de valori, prețul fiind un fidel echivalent al valorii reale a pămîntului. Marele cîștig pentru moșieri era acela că moșiile lor puteau fi în întregime lucrate de țărani, proiectul de lege prevăzînd că toți sătenii care beneficiau de arendări să lucreze și partea proprietarului sau arendașului. Cei care nu se supuneau acestei prevederi erau scoși din obștiile de arendare sau din tabelele individuale. Se decreta astfel „reînființarea iobăgiei", cum spunea M. Văgăunescu în Cameră[12].

În practică, acest proiect de lege scotea exproprierea de la ordinea zilei și o amîna pentru cel puțin cinci ani. Garoflid motiva această amînare prin pericolul unei exproprieri imediate care ar provoca zguduiri și tulburări în organizarea agrară datorită greutăților sociale și teh-

---

[11] Vezi *Legea pentru arendarea obligatorie și vînzarea voluntară a unei părți din pămîntul marii proprietăți*, în „Colecția de legi", p. 815—835, apud „Steagul", nr. 114 și 115 din 30 și 31 august 1918; Arh. St. Buc., fond *Parlament*, dosar 1837/1918, f. 90—93.

[12] *D.A.D.*, ședința din 21 august 1918, în Arh. St. Buc., fond *Parlament*, dosar 1837/1918, f. 266.

nice. O perioadă de tranziție era — după el — cerută de nevoia menținerii producției agricole la o valoare ridicată, de încurajarea selecției țăranilor. Exproprierea nu trebuie să fie un scop, ci un mijloc de creare „în locul proprietății parcelate de azi a unei clase de țărani înstăriți". În concepția lui Garoflid arendarea apărea ca „o școală a împroprietăririi", ca „o repetiție generală" a acesteia, o perioadă de ucenicie pentru țărani, ca și cum, vorba lui M. Văgănescu din Cameră, nu era de ajuns toată „mucenicia" pe care au făcut-o și o făceau încă[13].

Dictată de interesul marii proprietăți, al cărui exponent politic principal se instituise Partidul Conservator-Marghiloman, această amînare permanentiza o stare de fapt[14].

Problema agrar-țărănească era redusă numai la aspectul ei economic, lăsîndu-se aproape cu totul sub uitare înfățișarea ei socială. Țăranul „întinde amîndouă mîinile spre dvs. și dvs. îmi pare rău că întindeți numai degetul cel mic" — spunea David Șerpeanu, deputat țăran în Parlamentul marghilomanist, într-un foarte frumos discurs[15]. Soluția dată de conservatorii lui Marghiloman intenționa să asigure menținerea productivității agricole, odată cu păstrarea în același cadru a marii proprietăți și să încurajeze „selecțiunea indispensabilă printre plugari", afirmarea acelor elemente morale „capabile și destoinice" care să preia din mers sarcina ridicării agriculturii și să întărească dreptul de proprietate. Garoflid, unul dintre promotorii capitalismului agrar în România, susține în Parlament teoria a ceea ce numea el „o lege economică și nu sentimentală". Pe această linie reforma agrară de la 1864 e contestată în legitimitatea ei deoarece a decapitat fruntașii satelor și din această cauză regimul reprezentativ a fost o ficțiune, în România neexistînd burghezia rurală care să-l apere. Numai că regimul politic reprezentativ își găsise sprijinul său în burghezia industrială. E adevărat, însă, că agricultura era în acea vreme ramura de bază a economiei românești.

De pe poziția părerilor sale în domeniul dezvoltării relațiilor capitaliste în agricultură, omul politic conserva-

---

[13] *Ibidem*, f. 237.

[14] *Un pas decisiv* și *Critici deșarte*, în „Steagul", an IV, nr. 105 și 138 din 21 august și 23 septembrie 1918.

[15] *D.A.D.*, ședința din 21 august 1918, *loc. cit.*, f. 163.

tor combătea marea proprietate latifundiară a cărei menținere însemna „o piedică de neînvins pentru ridicarea producțiunii", după cum combătea și concepția acordării fiecărui țăran a unui lot de 5 ha. Aceasta din urmă i se părea o concepție „rudimentară" și cu totul antieconomică, deoarece în România nu exista atîta pămînt, solul nu era așa bogat ca în Danemarca, debușeele erau îndepărtate, tehnica agricolă înapoiată, căile și mijloacele de transport insuficiente...

Din aceste cauze, în viziunea conservatorilor, o împroprietărire în masă nu era posibilă. Și atunci ce urma să facă marea majoritate a țărănimii rămasă fără pămînt? Garoflid o îndeamnă către orașe, într-o industrie care nu putea s-o cuprindă, o îndeamnă către lucrul cu brațele pe pămînturile celor avuți, în sfîrșit, propunea soluția colonizării, considerînd cu totul fals că istoria românilor e „o colonizare", cînd era știut prea bine că țăranul român nu și-a părăsit locul său de baștină cu toate greutățile și vicisitudinile vremurilor. În acest fel conservatorii încercau să rezolve problema agrară și nu pe cea agrar-țărănească, prima neexistînd în România într-o formă sui-generis. Cum puteau fi îndepărtați de pe pămîntul la care aveau un drept legitim țăranul ce luptase în tranșee, văduva de război, orfanul? Aceștia erau cei mai săraci, lipsindu-le inventarul viu sau mort. Și numai pornind de aici se arenda pămînt prin legea Garoflid și tot pornind de aici se acordau credite de către Banca Agricolă. În acest fel, de pe urma legii profitau cămătarii, circiumarii, acei care rămăseseră acasă și se îmbogățiseră în timpul războiului.

Firesc ar fi fost ca să se acorde prioritate celor care trăiseră cu adevărat războiul. Interesați în menținerea unei ridicate productivități în agricultură, care le-ar fi adus lor în primul rînd un cîștig material, marii proprietari, în rol de legiuitori, dovedesc cît de puternic putea fi interesul de clasă pus în aplicare. Prin solicitarea cu care conservatorii se orientează spre pătura mijlocie a lumii satelor ei arătau marea preocupare de a găsi un sprijin social pentru organizația lor politică în condițiile în care puterea economică a moșierimii urma să fie substanțial diminuată. Garoflid declara în Cameră că treptat, prin punerea în practică a măsurilor legislative ale Partidului Conservator, acesta va deveni „cel mai puternic, căci va fi partidul ruralilor". Proiectul arendărilor obligatorii și vînzărilor benevole este adus în Cameră la 21 august 1918, însoțit

de o lungă expunere de motive prezentată de R. Mandrea, dar și ea operă a lui C. Garoflid[16]. Dezbaterea lui durează pînă la 30 august 1918, după care trece în discuția Senatului. Ea pune în evidență, pe de o parte, spiritul îngust al marilor proprietari conservatori, obnubilat de interesul de clasă și de pasiunea politică, iar, pe de alta, disensiunile din rîndul majorității parlamentare și ale partidului lui Marghiloman. În același timp, dezbaterea relevă criticile aduse proiectului de opoziție, reprezentată, slab însă, de Partidul Muncii și Partidul Național-Democrat — A. C. Cuza.

Unii parlamentari nu vorbesc ca deputați sau senatori ci numai ca mari proprietari, dovedind o mare obtuzitate politică: C. Negruzzi, P. Michiu, Al. Meltzeanu[17], iar la Senat, S. Goilov. Împotriva lor C. Garoflid, în discursul său de la Senat, de la 4 octombrie, preciza că menirea unui Partid Conservator nu e numai aceea negativă, „de a servi de frîu, modelînd elanul unui partid democratic", ci și aceea, în primul rînd aceea, de a înfăptui din idealul partidelor înaintate „atît cît permite la un moment dat organizarea economică și politică a statului"[18].

De pe alte poziții se critică proiectul de lege al arendărilor de către M. Văgăunescu, A. C. Cuza, D. D. Pătrășcanu, Gr. Trancu-Iași etc., practic de întreaga minoritate parlamentară. Se combate îndeosebi caracterul părtinitor al proiectului, net favorabil marii proprietăți. Se pune pe tapet întreaga concepție conservatoare predilect economică în problema agrară. Formarea unei puternice burghezii rurale nu-i negată, dar se cere amînarea acestui proces social cel puțin pentru primii ani după războiul pustiitor prin care trecuse țara.

Dezbaterea pe articole a proiectului de lege, începută la 29 august 1918, dă și mai mult la iveală disensiunile dintre stînga și dreapta Adunării, dintre opoziție și majoritate. Meltzeanu și alți mari proprietari propun prin amendamente revenirea la coeficientele de arendare inițiale, prezente în proiectul guvernului (mai scăzute de cum au ieșit din modificările aduse de Comitetul delegaților Camerei). I. Tufescu, M. Văgăunescu, Gr. Trancu-Iași, D. D. Pătrășcanu și alții vin și ei cu amendamente prin care

[16] Arh. St. Buc., fond *Parlament*, dosar 1837/1918, f. 90–93.
[17] *Ibidem*, f. 454–462, 677, 330–331, 580, 590–591.
[18] „Steagul", an IV, nr. 151 din 6 octombrie 1918.

cer, dimpotrivă, mărirea procentelor de arendare pînă la împlinirea celor două milioane trecute în Constituție, cer preferință la distribuirea loturilor pentru plugarii care au fost mobilizați, pentru văduve și orfani, solicită scăderea prețului de arendă și micșorarea suprafeței loturilor[19]. Guvernul susține o soluție de compromis, propusă de D. Arion, C. Budișteanu și alții, prin care pentru moșierii ce cultivau „ei înșiși" proprietatea cota era aceea din proectul inițial, adică mai scăzută, iar pentru cei care arendau, această cotă era cea propusă de comitetul delegaților, mai ridicată. Amendamentele stîngii cad toate rînd pe rînd după aprige discuții. Gr. Trancu-Iași părăsește ostentativ Adunarea, acuzînd vehement guvernul și majoritatea că pregătesc țărănimii „o tragedie"[20].

La 30 august 1918, în lipsa opoziției și multor deputați, proiectul arendărilor obligatorii și vînzărilor benevole este votat cu 94 voturi pentru și unul contra[21]. O lună mai tîrziu, la 30 septembrie 1918, el este aprobat și de Senat cu 60 voturi pentru și 5 contra[22]. Se naște astfel o nouă lege în domeniul agrar. Dar era o lege născută moartă, sortită să rămînă neaplicată. Ea va cădea o dată cu guvernul care a adus-o și cu Parlamentul care a votat-o. Pînă atunci, ea va aduce mari greutăți guvernului din partea lui C. Stere (care nu putea consimți la desființarea reformelor votate în 1917 „fără să se desființeze pe el însuși", nu putea să se solidarizeze cu o politică agrară reacționară) și din partea basarabenilor, care înțeleseseră să dea o rezolvare profund democratică problemei agrare. Între ei și Vechiul Regat se crea „o adevărată și primejdioasă tensiune". I. Inculeț și D. Ciugureanu, care reprezentau Basarabia în guvernul Marghiloman, au reacționat violent în sînul guvernului, în Parlament, în public, considerînd că numai pe temeiuri larg democratice se putea consolida unirea*.

Pe lîngă răspunsul pe care-l dă soluționării chestiunilor agrare și electorale, care compromite nu rezolvă, guvernul

---

[19] Arh. St. Buc., fond *Parlament*, dosar 1837/1918, f. 672, 700, 765, 825, 836, 856, 875.

[20] *Ibidem*, f. 812.

[21] *Ibidem*, f. 913.

[22] Arh. St. Buc., fond *Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 2/1918, f. 98.

* Vezi, între altele, I. G. Duca, *op. cit.*, vol. III, p. 90–91.

Marghiloman are în faţa sa sarcini imediate: împlinirea obligaţiilor economice şi militare ce decurgeau din Tratatul de pace şi din cererile din ce în ce mai exagerate ale armatelor de ocupaţie*, trecerea economiei pe picior de pace, încercarea de îmbunătăţire a situaţiei financiare extrem de precară, potolirea mişcărilor revoluţionare, încadrarea Basarabiei în statul român. Sînt probleme deosebit de complicate căci erau izvorîte dintr-o situaţie de excepţie**. Fără a izbuti decît cu totul parţial şi într-un spirit îngust, guvernul Marghiloman încearcă să ia măsurile cuvenite***. Pentru „pacificarea" mişcărilor revoluţionare el dublează corpul jandarmeriei, izbutind prin aceasta dacă nu să împiedice avîntul revoluţionar, în orice caz să absolve de la demobilizarea cerută de austro-germani şi să păstreze sub arme cîteva mii de foşti concentraţi. Pentru stabilirea ordinii în Basarabia stăruie şi obţine de la Centrali posibilitatea de a ţine aici trupe armate, izbutind din nou să sustragă de sub demobilizare o parte din armată, lucru care a fost binevenit cînd ţara a luat din nou armele şi a continuat războiul[23]. În acest sens se înscrie şi salvarea celei mai mari părţi a armamentului din înzestrarea armatei române. Potrivit art. 5 al Tratatului de pace România trebuie să dea austro-germanilor 21 de trenuri cu muniţii, a 20 vagoane fiecare. Guvernul Marghiloman amînă însă mereu îndeplinirea prevederilor acestui articol, pînă în noiembrie 1918 netrimiţînd în teritoriul ocupat decît 7 trenuri şi acelea încărcate cu arme vechi (cărora li se scoseseră culasele), cu proiectile fără praf de puşcă[24].

---

* Cît de mari erau cererile Centralilor şi de înrobitoare vezi Arh. St. Buc., fond *Al. Marghiloman*, dosar 5, f. 95—97.

** Unele note din iulie 1918, nesemnate, pun în evidenţă greutatea rezolvării chestiunilor financiare şi politice interne. Atît de mare e teama de mişcarea revoluţionară încît în aceste note nu se ezită a se sfătui guvernul Marghiloman să ducă tratative secrete, dar foarte serioase, cu germanii pentru a asigura viitorul ţării, mergînd pînă acolo încît se cere schimbarea dinastiei numai pentru a se asigura concursul german (Vezi Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, dosar 32/1918, f. 1).

*** Vezi şi decretele legi, numeroase, elaborate de diferite ministere (în Arh. St. Buc., fond *Parlament*, dosar 1833—1842/1918 şi fond *Preşedinţia Consiliului de Miniştri*, dosar 26/1918, pentru decretele legi date de diferitele departamente în lipsa Corpurilor leguitoare).

[23] Arh. St Buc., fond *Preşedinţia Consiliului de Miniştri*, dosar 26/1918, f. 14.

[24] Idem, fond *Casa Regală*, dosar 101/1918, f. 1—2.

Acestor măsuri li se adăugă altele, de mai mică importanță, luate de diversele departamente în vederea asigurării unei posibile continuări a activităților productive sau de deservire a populației[25]. Practic cu această activitate va rămîne guvernul Marghiloman. Toate celelalte legi și măsuri, cum de pildă legea sindicatelor industriale, legea impozitelor de război, legea arendărilor obligatorii ș.a., cum și acelea care țin de Tratatul de pace cu Puterile Centrale dispar de la sine o dată cu desființarea Parlamentului și anularea operei sale legislative.

La 24 octombrie/6 noiembrie guvernul Marghiloman cade „așa cum cad guvernele la noi: pe neașteptate", cum scria C. Argetoianu[26]. Schimbarea guvernului o ceruseră liberalii, conservatorii takiști, ca și averescanii*. Însuși Marghiloman își prevedea înlocuirea[27]. Imediat urmează dizolvarea și anularea întregii activități legislative a Parlamentului[28]. Era pentru prima oară în istoria modernă a României cînd activitatea unui Parlament și a unui guvern, amîndouă constituite legal, în limitele regimului dat, cu voința șefului statului, era considerată ca „inexistentă și lipsită de orice putere legală"**. „Nu mai existăm", exclamă plîngător C.C.Arion. Și fostul ministru de Externe avea

---

[25] Arh. St. Buc., fond *Meissner*, dosar V/207/1918, f. 3–6. Nu lipsesc din activitățile ministerelor samavolnicii și furturi, datorate în bună parte slăbiciunii, incapacității celor însărcinați cu conducerea serviciilor și departamentelor și înlesnite de faptul că între Iași și București nu puteau circula în mod legal mărfurile. (*Ibidem*, f. 1).

[26] C. Argetoianu, *op. cit.*, dosar 8589, f. 892; Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. IV, p. 117 și 120. Vezi și demisia guvernului în Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, dosar 52/1918, f. 1.

* Vezi scrisoarea lui Averescu către Ferdinand, în Arh. St. Buc., fond *Casa Regală*, dosar 52/1918, f. 1.

[27] Vezi discuția lui Marghiloman cu Averescu de la 19 octombrie 1918. (Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. IV, p. 98–100). Pentru evitarea căderii, șeful conservator ar fi încercat să-și remanieze guvernul prin cooptarea lui Averescu și Argetoianu sau a lui Mișu Cantacuzino și D. Greceanu (C. Argetoianu, *op. cit.*, f. 892; M. Theodorian-Carada, *Efimeridele. Însemnări și amintiri 1908–1928*, Roman, 1927, p. 86).

[28] „Monitorul Oficial", nr. 183 din 6/19 noiembire 1918, în Arh. St. Buc., fond *Al. Marghiloman*, dosar 5/1918, f. 176.

** Asupra anului 1918, inclusiv și asupra vieții politice, cu tot ce a precedat acest an și cu toate urmările imediate ale marilor sale împliniri, beneficiem mai nou de o foarte valoroasă serie de documente: *1918 la români. Desăvîrșirea unității național-statale a poporului român*, 6 volume, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983–1986, colectiv de coordonare: Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mircea Mușat.

dreptate. Partidul Conservator din jurul lui Al. Marghiloman nu va mai exista ca partid de guvernămînt. Aceasta e concluzia războiului pentru marghilomaniști. Un guvern ca acela pe care-l dăduseră ei în 1918 poate fi în istoria unui popor un accident sau o necesitate. Un accident pentru că în vremuri normale n-ar fi fost cu putință, el nereprezentînd decît o foarte mică parte a păturii guvernante românești. O necesitate pentru că el a fost o ultimă soluție în fața posibilității destrămării cu totul a statului român de pînă atunci. Românii, cu o îndelungată tradiție statală, au ținut totdeauna și cu orice preț să păstreze un nucleu statal. Pentru că vremea cu totul neprielnică în istorie nu e de durată (din păcate nici cea cu totul bună) și la momentul potrivit în jurul acestuia se reînchegau speranțele și se refăcea țara. O înțelepciune care le-a asigurat românilor totdeauna o continuitate. Guvernul lui Marghiloman a fost guvernul unei situații de excepție. El nu a fost al conservatorilor în genere, marea lor majoritate urmînd, alături de Take Ionescu, politica războiului național și reprezentînd țara în guvernul I.I.C. Brătianu — Take Ionescu. Nu a reprezentat decît un grup de oameni politici care se înșelaseră în felul de a vedea orientarea externă a țării într-un moment de cumpănă (și nici pe toți acești politicieni, P. P. Carp neacceptînd guvernul Marghiloman). Între ei și poporul român se produsese o ruptură. Nici poporul român, nici istoria nu le-au iertat, nu le-au putut ierta, greșeala de orientare într-o chestiune totdeauna esențială, chestiunea națională, în funcție de care destinele politice se înalță în Pantheonul neamului sau cad în oprobriu. Pentru că nu se poate spune că oamenii politici din jurul lui Marghiloman au acceptat deliberat rolul de sacrificiu. Evident nimeni nu știa în 1914 sau 1916 cum se va sfîrși războiul — soarta armelor e schimbătoare —, dar poporul român pornise în acest război pe o cale, singura care-i stătea în față. Și toți cei care nu-l urmaseră sau evitaseră s-o facă își distruseseră creditul politic. Al. Marghiloman și adepții săi s-ar mai fi putut salva după război dacă în guvernul lor din 1918 și-ar fi înțeles limpede rolul de soluție pasageră și de extremis. Dar Marghiloman, om inteligent, politician experimentat, o mare valoare oratorică, un bun administrator și ministru de interior, n-a avut simț politic, adică un lucru esențial pentru un om de stat. În guvernarea sa a pus prea mult suflet, a arătat o prea

mare convingere, și-a închipuit că politica lui biruise. Și atunci creditul lui politic nu putea să nu se prăbușească. „Am fost un sacrificat", va spune el îndată după război, dar cei mai mulți au văzut în el, în lunile de guvernare din 1918, un convins, un convins că politica lui se confirmase și că el trebuia să îndrepte ceea ce nebunia altora stricase, aruncînd Vechiul Regat în tragedia unui război.

BCUIAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

XII
CONSERVATORISMUL POLITIC

Este momentul, credem, să ne oprim asupra a ceea ce am putea numi orientarea ideologică-politică a conservatorilor români. Cercetarea activității lor politice dintre 1880—1918, fie ea și sumară, poate duce la cîteva concluzii de natură doctrinară. În mare măsură aceste concluzii izvorăsc și rămîn circumscrise exclusiv ariei românești. Conservatorismul român nu se poate spune că nu se aseamănă cu conservatorismul european în genere. Dar nu se revendică din el, ci dintr-o realitate proprie și din tradiții proprii. El moștenește ideologic pătura conducătoare a Principatelor române. În Bulgaria sau Iugoslavia această clasă conducătoare a lipsit în secolele asupririi otomane. Deci nici o legătură cu situația de la sud de Dunăre. În Ungaria și Polonia această clasă conducătoare există, dar, prin catolicism, e orientată spre Occident. În plus, în sec. XIX Polonia nu exista ca stat independent. Legătura din acest punct de vedere între români și vecinii lor de la nord și vest n-are semnificații deosebite. Atunci cînd românii intră în modernitate și caută contactul strîns cu civilizația Occidentului îl stabilesc direct cu englezii, francezii, germanii, austriecii, fără intermediari. Singura apropiere care s-ar putea face ar fi cu clasa conducătoare din Rusia. Mai cu seamă la începutul sec. XIX există o astfel de legătură. O materializare a ei ar fi Regulamentul organic. Legăturile n-au presupus neapărat și influențe. În definitiv și rușii ca și românii au aflat deliberat sau nu (procesul de modernizare e și obiectiv și subiectiv) imbold de dezvoltare în

epoca modernă prin raportare directă cu Apusul. În plus modernizarea a presupus o trezire a conștiinței naționale și din acest unghi clasa conducătoare a românilor privea cu mare teamă spre țarism, ale cărui intenții ofensive în Balcani nu erau deloc ascunse. Este greu de stabilit în ce măsură putem vorbi de o influențare a conservatorismului român dinspre Rusia. În orice caz în rîndurile conservatorilor români întîlnim în veacul trecut manifestări politice proțariste. Ele nu sînt suficiente pentru a duce la semnificații. O cercetare în plan cultural, religios și, în genere, spiritual poate desprinde nuanțele necesare. Dar cea politică nu.

În atari împrejurări conservatorismul român nu poate fi studiat cu corectitudine decît prin el însuși, ca un produs al unor situații specifice și, bineînțeles, raportat mereu la celelalte curente ideologice din societatea românească. Dăinuirea curentului conservator în politică, evident și în ideologie, în istoria modernă a românilor își află izvoarele în felul în care s-a făcut modernizarea la noi. Adică și revoluționar și evolutiv. Revoluționar, pentru că 1784, 1821, 1848, 1859 au fost evenimente care au marcat intrarea în modernitate, aducînd în prim plan toate sau aproape toate aspectele modernizării. În același timp, evolutiv, pentru că practic în acest chip modernitatea noastră a prins ființă. În Principatele Române procesul revoluționar nu s-a putut desfășura dintr-odată în întregul lui*. El s-a oprit înainte de a se consolida. Și aceasta datorită intervențiilor străine. În 1784, în confruntarea dintre țăranii români ai lui Horea — Cloșca — Crișan și nobilii unguri, au intervenit armatele habsburgice, luînd partea celor din urmă. În 1821 au intervenit armatele turcești, Tudor Vladimirescu neavînd timp decît să-și enunțe programul său revoluționar nu și

---

* În cartea sa incitantă, *Sincronism european și cultură critică românească*, București, 1984, sociologul Ilie Bădescu crede că în a doua jumătate a sec. al XIX-lea centrul revoluției europene nu era în Occident, ci în Orientul european, iar centrul acestuia din urmă era Bucureștiul (p. 41). Evident că în Apus noile structuri moderne burgheze se așezaseră de mai înainte, chiar și cu corolarul lor de națiuni unitare (cu prelungirea germană și italiană), iar momentul unei revoluții proletare nu venise. Deplasarea era dar firească, însă prin „revoluție" în această parte a Europei nu poate fi înțeles altceva decît un proces revoluționar de sincronizare a dezvoltării de aici cu cea occidentală. Vezi pe larg întregul proces în studiile lui Pompiliu Teodor, Nicolae Bocșan, Gheorghe Platon, Liviu Maior, Alexandru Duțu în *Națiunea română*, București, 1984, cap. II. *Cristalizarea și afirmarea națiunii române*, p. 297—445.

să-l pună în practică. În 1848 armate țariste, turcești sau austriace au pus capăt unor revoluții în mers care, fără îndoială, ar fi creat alte condiții dezvoltării naționale și sociale a românilor. În țări mari cum erau Franța sau Rusia, revoluții ca acelea din 1789 sau 1917 au măturat dintr-o dată un regim, punînd în locu-i altul. Pentru că aici revoluțiile s-au desfășurat în întregul lor, consumîndu-se în ele însele. Nici pe departe nu e cazul țărilor române, despărțite și necontenit la discreția mai puternicilor vecini. Nevorbind de revoluția propriu-zisă, vorbim, în situația românilor, de un proces revoluționar. Ritmul său de desfășurare n-a fost rapid și s-a acomodat cu împrejurările internaționale. Cînd acestea au fost favorabile procesul revoluționar a fost mai alert. Dar el s-a încetinit cînd condițiile externe i s-au împotrivit. De aici nu se poate trage concluzia că țările mici nu ar fi creatoare de istorie, ci doar și-ar face loc în istorie. Nu, pentru că aceste țări pot provoca istoria așa cum au provocat-o românii, transformînd în preajma unirii din 1859 cauza lor într-o chestiune europeană și impunînd o rezolvare pe care ei înșiși, ajutați de împrejurări, i-au găsit-o.

În altă ordine de idei, procesul revoluționar a avut un caracter național predominant. Unirea și independența au fost imperative care au trecut înaintea libertăților din interior. Unele se legau de celelalte, desigur, dar cele din urmă nu s-au pus pînă nu se împlineau cele dintîi (vezi, de pildă, dezbaterile din Divanurile ad-hoc). Și atunci cînd a venit timpul să se aducă în prim plan problemele din interior, „fierbințeala" procesului revoluționar se domolise. Și răspunsurile și soluțiile n-au mai fost radicale, ci potolite. Aceasta a prelungit rezolvarea lor pînă tîrziu în tulburarea primului război mondial și, totodată, a îngăduit supraviețuirea a numeroase orînduieli vechi, altfel condamnate să dispară.

La considerațiile de mai sus se pot adăuga altele care țin de psihicul național și specificitatea etnică românească*.

---

* Chestiune foarte interesantă și la care, în epoca modernă și contemporană, au încercat răspunsuri (mai importanți): D. Drăghicescu în *Din psihologia poporului român*, București, 1907; Mihai Ralea, *Fenomenul românesc*, București, f.a.; G. Călinescu în *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, ed. a III-a, București, 1982; C. Ciopraga, *Personalitatea literaturii române*, Iași, 1973; Edgar Papu, *Tipul creativ românesc în contextul universal*, în *Aesthesis carpato-dunărean*, antologie realizată de Florin Mihăilescu, București, 1981 sau Florin Mihăilescu,

Adaptabilitatea este una din trăsăturile poporului român. Românii asimilează cu mare ușurință formele noi fără a renunța însă la respectarea unui anume organicism al vieții. De aceea asimilarea rămîne adesea incompletă.

Conservatorismul politic este și el produsul ritmului nealertat de transformare modernă a societății românești. Existența lui e de natură obiectivă. Manifestarea lui nu îmbracă însă forme clare, bine definite.

A. D. Xenopol scria în 1910: „Deosebirea partidelor în țara noastră ca în orice altă țară din lume s-a făcut pe *baza ideilor*, nu pe baza persoanelor, nici a claselor din care făceau parte", și adăuga: „Și era firesc lucru să fie așa, deoarece niciodată alcătuirea partidelor politice nu se face pe temeiul împărțirii în clase sociale, ci numai pe acel al ideilor, prin care se apropie adeseori elemente din straturi deosebite și se îndepărtează elemente din același strat"[1]. El demonstra cifric și nominal că în prima jumătatea a secolului trecut nu toți boierii erau conservatori, după cum nu erau toți liberali, ci partidul „boierilor" liberali rivaliza cu partidul „boierilor" conservatori pentru conducerea țării. Curentul liberal și cel conservator mergeau mînă în mînă, încrucișîndu-se și înfruntîndu-se. Ceea ce le dezbina era lupta pentru libertate și egalitate. Ceea ce le unea era „tendința națională", adică ceea ce unea „toate sufletele românești în avîntul lor către emancipare"[2]. Ambele curente sălășluiau în sînul aceluiași partid: partidul național. Reprezentanții lor sînt numai dintr-o singură clasă: clasa marilor proprietari rurali.

În privința fondului social al acestor afirmări Xenopol are pînă la un punct dreptate, cel puțin cu referire la *reprezentanții* celor două curente (nu intrăm aici în precizări și nuanțări de structură socială). Dar în privința luptei „de idei"? Un gînditor ca M. Manoilescu scria în 1942: „În ceea ce privește linia doctrinară trebuie să mărturisim că în spectacolul vieții publice a Vechiului Regat nimic nu este mai penibil și mai umilitor pentru inteligența românească decît manifestările de doctrină ale partidelor politice de

---

Psihicul național și specificul românesc, în *Aesthesis* ..., p. 459–489 și lucrarea *Națiunea română*, p. 547–565.

[1] A.D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România (de la origini pînă la 1866)*, București, 1910, p. 101, 161.

[2] *Ibidem*, p. 160.

atunci. Este curios că într-o țară cu o pătură superioară inteligentă și cultă a stăruit și *stăruie încă* o mare ignoranță în problemele de doctrină socială și politică [...]. Ca gîndire *socială* burghezia este mai mult decît inferioară; singurii intelectuali care au reprezentat la noi o doctrină socială și politică serioasă au fost socialiștii"[3]. Cu același prilej Manoilescu dădea drept cauze ale acestei condamnabile lipse de idei existența la intelectualii români a pasiunii „cotidianului politic" și nu a pasiunii „doctrinare". Altfel spus, preocuparea politică burgheză se reducea la: „cînd pleacă guvernul", „cine vine" și la remanierile în personalul guvernamental.

Așadar, pe de o parte lupta de idei, la A. D. Xenopol, pe de altă parte lipsa lor, la Manoilescu, C. Rădulescu-Motru aducea o precizare la această imagine de contrast. Recenzînd cartea lui Xenopol în 1911 el întreaba pe istoric unde era (în lupta „de idei" de care era vorba) poporul român? După Motru, toată „lupta de idei" din prima jumătate a veacului trecut dintre boierimea veche conservatoare și cea nouă, liberală (aceasta din urmă ieșită, cum zicea Xenopol, din oamenii de rînd, din negustori, oameni de casă ai boierilor, din „miluirea, adeseori cumpărată, a oblăduitorilor pămîntului"), deci toată „lupta de idei" se concentra în cunoscuta formulă „scoală tu boier, să stau eu în locul tău, fiindcă eu liberal sînt fiu al poporului". Pe de altă parte, se întreba Motru, ce importanță aveau bunele intenții ca acelea existente în „Constituția" de la 1822 „pe care nimeni n-a cunoscut-o pînă la d. Xenopol, fiindcă aceea ce era scris pe ea zăcea în cartoanele consulatului rusesc (acolo o descoperise Xenopol — *n.n.*) și nu în inimile unor luptători reali". Și el atrăgea atenția asupra marii diferențe dintre vorbă și faptă la liberalii veacului trecut (în acel moment Motru făcea politică la conservatorii democrați)*. Cu alte cuvinte, Motru, fără a contesta lupta „de idei" dintre liberali și conservatori în veacul

[3] Mihail Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, p. 201.

* „În declarații erau risipitori liberalii [...], în poezii, da; în proiecte de Constituții, da; în dorința de a se egaliza cu cei mari la slujbe, da;... în acestea toate erau foarte activi liberalii; dar în proiecte practice de a ridica pe cei mulți din nevoie, ei erau ca și cum nu ar fi fost. Adică și mai rău de cum nu ar fi fost" (Și Motru dădea exemplu anul 1864 cînd liberalii în loc să sprijine legea agrară au combătut-o. (C. Rădulescu-Motru, *Istoria partidului liberal după o scriere recentă*, în „Noua revistă română", nr. 12 din 3 iulie 1911, p. 179—180).

al XIX-lea, îi contesta eficiența practică și îi reducea pînă la urmă valoarea la: „orice principiu este bun sau rău după cum ajută la dobîndirea puterii".

Ținînd seama de acest avertisment noi credem că nașterea oricărei idei politice într-o epocă, fiind produsul acelei epoci, o și include în substanța ei și chiar dacă nu se suprapune unei realități o definește totuși. Și cu aceasta problema enunțată, aceea a unei doctrine politice conservatoare rămîne în picioare. Există o doctrină politică a conservatorilor — și, reversul — există una a liberalilor? Prin doctrină nu trebuie să presupunem „o ideologie de clasă". Orice definiție am da clasei, ea este pînă la urmă un fragment social orizontal într-o comunitate națională. Un partid politic — și ne referim anume la cel Conservator și la cel Liberal — își concentrează centrul de greutate într-o clasă, dar de aici nu putem trage automat concluzia că aceste partide aveau un ideal politic care neapărat era un ideal de clasă. Credem că Manoilescu are dreptate pînă la un punct cînd scrie: „partidele sînt, în general, socialmente verticale, adică juxta-puse"[4]. Partidele reprezintă idealuri politice naționale (cel puțin aceasta li se impune). Altfel nu pot să fie partide guvernante. N-au rațiune de a fi la conducerea țării.

Socialiștii, bazați pe materialismul dialectic și istoric, au dat fenomenelor politice românești o interpretare socială proprie. Remarcabile sînt în acest sens analizele lui C. Dobrogeanu-Gherea*. Implicit din idealul lor social socialiștii făceau unul politic (dacă ne putem exprima în acest fel și nu confundăm de la început, cum ar trebui, cele două idealuri). Conservatorii și liberalii, cu rare excepții, n-au fost în stare să-și ancoreze formulele lor politice în social. Nu avem lucrări de doctrină, nici programe doctrinare. Oamenii politici români aveau de regulă o structură de gîndire specific juridică, exprimată mai ales prin formule retorice. Nici nu e de mirare că e așa din moment ce majoritatea lor erau juriști. Ideile care se vehiculează au avantajul de a fi ușor discutate. Ca niciodată înfloresc talente oratorice, unele cu totul de excepție. Elocința se cultivă. Orice succes parlamentar o presupunea. O floare de

[4] M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 202.

* Vezi analiza făcută de Z. Ornea, în *Opera lui C. Dobrogeanu-Gherea*, București, 1983.

stil putea fi mai de efect decît orice construcţie savantă*. Inteligenţa spectaculară, prezenţa de spirit sînt mai căutate decît încercarea de adîncă înţelegere a realităţilor sociale**. Şi dacă nivelul doctrinar al tuturor oamenilor politici români era destul de scăzut în Vechea Românie, al liberalilor era încă şi mai scăzut. Între realizările practice ale Partidului Naţional-Liberal şi nivelul preocupărilor sale intelectuale a existat totdeauna o neconcordanţă. Mihail Manoilescu scria: „de la Eminescu şi pînă la Octavian Goga toate marile personalităţi ale culturii noastre au fost situate în afara şi împotriva partidului liberal"[5]. Şi dacă această afirmaţie venea de la un adversar politic al liberalilor şi era partizană, nu se poate spune acelaşi lucru de Şt. Zeletin, care trece drept mare sprijinitor teoretic al lor şi care afirma: „Reacţiunea boierimii conservatoare a izbutit să mobilizeze în jurul ei tot ceea ce a fost inteligenţă de elită în mişcarea noastră culturală şi politică. S-a stabilit astfel un fel de tradiţie, ca oamenii de acţiune, înzestraţi cu simţul realităţii, să treacă în lagărul burgheziei, iar oamenii de gîndire, cu cultură teoretică sau daruri literare să treacă în lagărul reacţiunii. Şi astfel, pe cînd burghezia mobiliza de partea ei fapta, reacţiunea mobiliza de partea ei teoria. În asemenea condiţiuni războiul teoretic al reacţiunii s-a încheiat cu o victorie pe întreaga linie". Atît de categorică încît cultura română actuală „este pe

---

* Vezi studiul lui T. Maiorescu din 1902, *Oratori, retori şi limbuţi* în care mentorul „Junimii" stabileşte şi nişte perioade ale dezvoltării oratoriei române (1866—1884, 1884—1899 şi de la 1899 încoace) şi unde-şi exercită cu o forţă de expresie remarcabilă strălucitul său spirit critic.

** Nu sîntem de acord cu afirmaţia lui Alexandru Papacostea potrivit căreia nivelul cultural al celor mai mulţi oameni politici de atunci era prea scăzut şi de aceea nu putem vorbi de sisteme şi doctrine. Însă continuarea acestei afirmaţii este interesantă: „Pentru majoritatea cazurilor termenii liberal şi conservator exprimau o simplă adversitate de cuvinte, fără o corespondenţă cu conţinutul naţional respectiv" (Alexandru Papacostea, *România politică*, Bucureşti, 1925, p. 148).

[5] M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 202. Într-o scrisoare din 11 iunie 1898 T. Maiorescu scria cu o ironie care mergea pînă la răutate: „Liberalii toţi, şi drapeliştii, necum fleviştii, sînt absolut ignoranţi (afară de Sturdza şi de Beldiman din Berlin) şi fac avere prin politică. Dacă l-ai întreba pe Stătescu sau pe Lascăr, pe Costinescu, pe Fleva, cine e Schelley sau Echegaray sau D'Annunzio sau fie şi Marschall, Khuen-Hedervary..., habar n-au şi caută în «Dictionnaire des contemporains», sînt în stare să caute printre contemporani şi pe Camoëns" (în C. Gane, *op. cit.*, vol. II, p. 210—211).

de-a-ntregul creația reacțiunii"[6]. Firește, afirmația lui Zeletin nu trebuie luată *tale quale*. Nu subordonăm cultura română partidelor politice și nici intereselor și rivalităților lor pentru putere. De reținut rămîne doar constatarea, la îndemîna oricui, că în rîndurile conservatorilor au fost, pînă la primul război mondial, mari și reprezentative valori culturale. Eminescu găsea chiar normală asocierea dintre adevărata aristocrație a țării și intelectualitate, căci era normal pentru cea din urmă să se așeze pe un teren politic național, contra „formelor noua"*. La fel și N. Filipescu. La 7 martie 1905 el făcea teoria simbiozei dintre partidul conservatorilor și elita intelectuală. Pentru că, spunea el, „un partid conservator este dator să cîrmuiască cu cei mai vrednici, să administreze cu cei mai capabili, să legifereze cu cei mai independenți și mai dezinteresați. Această elită este chezășia succesului pentru un partid conservator, căci numai cu ajutorul ei el poate așterne drept bază a politicii sale strălucirea faptelor îndeplinite, iar nu nestatornicia popularității fațioase". Și mai departe: „liberalismul poate să aibă o bază mai largă; conservatorismul înfățișează culmi mai falnice" (sic!)[7]. Și cu toate acestea o doctrină politică propriu-zisă nu întîlnim nici la conservatori. Putem vorbi doar de o orientare ideologică, care nici ea nu se poate fixa lămurit însă. Putem vorbi de unele personalități care au ilustrat-o: M. Eminescu, P.P. Carp, T. Maiorescu, C. Rădulescu-Motru, N. Filipescu, Al. Marghiloman sau, înaintea lor, Barbu Catargiu sau, în afara vreunei înregimentări politice, Aurel Popovici. Putem vorbi, iarăși, de cîteva direcții ale acestei orientări. Nu însă de o doctrină ca sistem închegat de principii și teze fundamentale.

Înainte de toate orientarea doctrinară conservatoare încearcă să răspundă asupra chipului în care se dezvolta civilizația română în veacul trecut și la începutul celui de-al XX-lea. Care erau căile de dezvoltare ale acesteia,

---

[6] Șt. Zeletin, *Neoliberalismul. Studii asupra istoriei și politicii burgheziei române*, p. 22, 25.

* Faptul e bine pus în evidență, pe un plan sociologic general, de G. Ibrăileanu în *Spiritul critic în cultura românească*, Ed. Junimea, Iași, 1970. „Nicicînd, dar absolut nicicînd — scria Eminescu la 26 aprilie 1881 — n-a existat rivalitate între aristocrația de naștere și aristocrația intelectuală; dar amîndouă acestea au aflat adesea un dușman în aristocrația averii mobiliare, a banului". (*Op. cit.*, vol. II, p. 243).

[7] N. Filipescu, *Discursuri*, vol. II, București, 1915, p. 324.

mijloacele sale, care era sau trebuia să fie sistemul ei? Și cu răspunsul la întrebările de mai sus intrăm mai întîi în teoria formelor fără fond.

1. Teoria formei fără fond

Aceasta constituie cel mai însemnat produs teoretic al celei de a doua jumătăți a secolului trecut la noi*. Sfera de cuprindere a celor doi termeni este deopotrivă sociologică și culturală**. Prin formă s-ar înțelege „civilizația importată" (legislație, sistemul politic, instituțiile de învățămînt, cultura în genere). Cu o terminologie din filozofia culturii, forma semnifică, de fapt, „civilizația, posibilă de împrumutat oricînd și de oriunde, pentru că se oprește la straturile exterioare"[1].

La junimiști forma era alcătuită din instituțiile moderne atît de repede și necritic introduse la noi, la socialiști această formă era însăși suprastructura societății. Prin conținut se denumea starea social-economică, dar nu numai ea. Ei i se alăturau cultura sufletească, psihologia națiunii, moravurile și caracteristicile ancestrale. Junimiștii dădeau importanță acestor din urmă elemente. Socialiștii apreciau ca esențiale pe cele dintîi, adică condițiile economice și sociale.

Teoria formelor fără fond a fost enunțată de I. Eliade Rădulescu, Alecu Russo, Barbu Catargiu, C. Negruzzi, I. Ghica, M. Kogălniceanu, Al. Odobescu, V. Alecsandri. Junimiștii au formulat-o cel mai fericit și au argumentat-o cel mai susținut. De pe alte poziții și din alte unghiuri au susținut-o socialiștii. Amintită mai întîi de Titu Maiorescu

---

* În cartea sa, mai sus citată, I. Bădescu consideră această teorie (el zice „cultura critică") drept „un mod specific românesc" de a răspunde „provocării" istoriei, o *„forma mentis* românească", una din „marile idei teoretice ale Europei", echivalînd-o, ca influență și rol, cu ideologia socialistă. Dincolo de exagerare, pe care nu ești obligat s-o împărtășești, în scrierea lui Ilie Bădescu se poate observa o încercare de a da „culturii critice" un rol mai mare decît cel considerat pînă azi.

** Vezi E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, II, *Forțele reacționare*, București, 1925, p. 131 și urm.; T. Vianu, *Influența lui Hegel în cultura română*, în *Opere*, vol. III, București, 1973, p. 400; G. Călinescu, *Principii de estetică*, București, 1968, p. 253; Z. Ornea, *Junimea și junimismul*, p. 193—195.

[1] Z. Ornea, *op. cit.*, p. 195.

în răsunătorul său eseu „În contra direcției de astăzi în cultura românească", teoria va fi dezvoltată[2] de mentorul Junimii în alte studii precum „Despre reforma învățămîntului public" (1870), „Contra școalei Bărnuțiu" (1868), de Theodor Rosetti în „Despre direcția progresului nostru" (1874), de A. D. Xenopol în „Studii asupra stării noastre actuale" (1870) dintr-un unghi diferit și cu concluzii diferite, de V. Burlă, G. Panu, P. Missir, de discursurile lui P. P. Carp și T. Maiorescu, de activitatea revistei „Convorbiri literare" și, în bună măsură, de activitatea politică a junimiștilor și conservatorilor în genere în deceniul al 8-lea al veacului trecut, într-un fel și după aceea. Elementele principale ale acestei teorii le găsim dezvoltate și puternic personalizate în opera politică a lui M. Eminescu. Tudor Vianu avea dreptate cînd scria că teza formelor fără fond era comună ideologiei sociale a vremii. Teoria formei fără fond constata marea discrepanță dintre formele noi introduse în țară prin procesul revoluționar de dezvoltare a capitalismului în România și fondul preexistent și, de fapt, în bună măsură încă existent. Adică se constata o realitate. Popoarele care intrau mai nou în sfera de cuprindere a capitalismului nu refăceau evoluția celorlalte popoare mult mai înaintate pe această cale ci se puneau dintr-odată „în planul actualității", supunîndu-se legii sincronismului și a dominanției a ceea ce era superior asupra inferiorului. Fatal apăreau greutăți de asimilare a noilor forme, cu inerente inadvertențe.

Fenomenul a fost relevat la dimensiuni reale în epocă de socialiști. Într-adevăr, Gherea scria în 1910 că orice societate atunci, intrînd în contact și legături cu capitalismul occidental, acesta din urmă îi revoluționa raporturile sale economice, sociale, morale și culturale, îi modifica întreaga viață. Și „toate acestea nu numai justifică, dar necesitează instituții liberalo-burgheze, după cum le necesitează și pregătirea ulterioară a acelei societăți"[3]. La români fazele dezvoltării istorice s-au precipitat și redus la intervale foarte scurte. În mai puțin de un secol țările române au trecut de la un capitalism primar, cum era înainte de 1821, 1829, la unul comercial, pentru ca la sfîrșitul secolului să intre într-unul industrial, cu regim protecționist,

---

[2] Vezi E. Lovinescu, *Antologia ideologiei junimiste (culegere de studii neadunate pînă acum în volum)*, București, 1943.

[3] C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia*, Bucureşti, 1910, p. 43.

stăpînit de ideea valorificării pe loc a bogăţiilor ţării, şi pînă în 1918 să ajungă şi la un capitalism organizat cu marea finanţă pe de o parte şi cu statul pe de alta*. Astfel că de la 1829 la 1918 România „a ars" toate etapele evoluţiei sociale şi economice capitaliste. În sfera politică acelaşi ritm nervos şi trepidant. La începutul secolului al XIX-lea era un sistem legislativ bazat pe vechi pravile şi pe obiceiul pămîntului. „Garanţiile individuale" ale acestui sistem rămîneau la discreţia „simţului de dreptate al boierilor". De la această fază, prin revoluţia de la 1848 şi întreaga luptă pentru Unire, s-a trecut direct la Constituţia de la 1866, bazată pe concepţia individualistă burgheză. Astfel că fazele clasice ale evoluţiei capistaliste s-au precipitat, s-au comprimat sau chiar desfiinţat pentru că aşa cerea legea sincronismului de evoluţie cu Occidentul.

Raporturile comerciale cu Occidentul acţionau ca un pivot. Ele necesitau adaptarea instituţiilor publice, a sistemului politic la un nivel apropiat ţărilor partenere de comerţ. De pildă, ţările române nu puteau măsura şi cîntări cu vechile lor sisteme de măsuri şi greutăţi şi în acelaşi timp vinde Occidentului cu metrul şi kilogramul. Apoi raporturile comerciale nu puteau lua o mare dezvoltare atîta timp cît legile româneşti nu ofereau toată siguranţa posibilă afacerilor. Trebuiau deci create legi comerciale moderne, modernizată viaţa juridică. În acelaşi timp partenerele de comerţ occidentale cereau, pentru garantarea nu numai a comerţului lor, dar şi a împrumuturilor ce le acordau, un sistem politic adaptat formelor democraţiei occidentale. Cum scria Zeletin : „Invazia capitalismului în România a ridicat circulaţia mărfurilor la nivelul vieţii moderne şi modernizarea a antrenat cu ea întreaga societate". Evident întreg procesul nu s-a desfăşurat nici atît de simplu, nici atît de schematic**, cum l-am redat

---

* Sistematizarea bazelor de dezvoltare a capitalismului o dă încă Şt. Zeletin după modelul clasic al lui Sombart. După acelaşi model alţi cercetători din perioada interbelică, cum era de pildă P. Ercuţă în *Die Genesis des modernen Kapitalismus in Rumänien*, Leipzig, 1941, ajung la precizări destul de puerile: „De la 1829 la 1866 capitalism comercial; de la 1866 la 1886 mercantilism; de la 1886 la 1903 capitalism industrial; de la 1903 imperialism". Discuţia a continuat şi după al doilea război mondial în cadrul unei periodizări după criterii marxiste fără a se putea ajunge la precizări detaliate, acceptate de toată lumea.

** O schemă, de altfel meticulos făcută, ne dă, de pildă, C.G. Rommenhoeller, consulul general al României în Olanda, în valoroasa sa lucrare:

noi, și în nici un caz prin simplă imitație, fără participarea factorului local, cum o să vedem. Evident, iarăși, procesul modernizării rapide nu putea să nu aibă urmări.

În Occident fenomenele istorice au avut o dezvoltare relativ îndelungată, îngăduind sedimentări, trăiri în cursul mai multor generații. La noi precipitarea fazelor istorice n-a lăsat timp pentru astfel de sedimentări. De pildă, pe plan social capitalismul comercial n-a dezvoltat și o puternică burghezie comercială și nici n-a format un spirit comercial autohton*. Mai mult, precipitarea n-a atins în aceeași măsură agricultura și a avut efecte dezastruoase asupra țărănimii. În loc să se determine satisfacerea cererii crescînde de produse agricole, prin folosirea progresului tehnic s-a ajuns la intensificarea exploatării muncii țăranului. Acesta a continuat să muncească cu aceleași mijloace „ca în urmă cu 50 de ani", cum scria Eminescu[4], iar trebuințele „artificiale" importate de aiurea, transformările petrecute i-au înzecit sarcinile. Sînt firești aceste urmări? Atîta timp cît cauzele lor sînt normale urmările nu puteau fi altele. După cum nici dezbaterea lor în sfera ideologică, reacția contra abundenței mai „noului" înainte ca „noul" să fi fost cît de cît asimilat, nu putea să nu se producă.

În accepția sprijinitorilor teoriei formelor fără fond / cadrul instituțional și juridic capitalist, creat în România, nu era adecvat structurii social-economice a țării; era o copie, fără spirit critic, a celui din Apus; noile forme aveau un caracter „străin" de particularitățile românești; între ele și situația de fapt era un decalaj. În altă ordine de idei apărea o contradicție între cultura națională și civilizația modernă, în defavoarea celei dintîi care risca să fie înăbușită, falsificată. Pe plan politic se trăgeau concluzii în definirea scopurilor și alegerea mijloacelor partidelor de guvernămînt a căror activitate trebuia să se fixeze

---

La Grande Roumanie. La structure économique, sociale, financière, politique et particulièrement ses richesses, La Haye, 1926, p. 508 și urm.

* „Românii nu se integraseră încă sufletește în era capitalistă și nu-și dezvoltaseră încă gustul pentru cîștigul speculativ, cînd — sub puternice impulsuri din afară — a început să se dezvolte capitalismul industrial" (M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 72).

[4] M. Eminescu, *Opere*, vol. IX, publicistica 1870—1877, București, 1980, p. 17.

într-un real posibil și nu în utopii reformatoare, nepotrivite nivelului dezvoltării societății românești*.

De la constatarea faptului junimiștii, de pildă, au mers și mai departe, ridicîndu-se cu atîta violență contra noilor forme, încît ajungeau să propună înlăturarea lor ca profund dăunătoare[5]. Este drept că propunerea nu viza decît cultura, dar, cum s-a remarcat[6], concluzia acesta era „mai dăunătoare decît întregul proces de pătrundere a formelor avansate într-un mediu nepregătit să le asimileze imediat". Șt. Vîrgolici sau A.D. Xenopol, dintre junimiști, au combătut ideea chiar din momentul enunțării ei. „A pretinde ca un popor să nu aibă școli pentru că nu se poate avea decît școli rele — scria Xenopol —, să nu aibă pinacoteci pentru că nu se poate pune în ele decît monumente de artă străină, a nu avea libertate pentru că aceasta este des călcată în picioare, a nu face poezii pentru că faci poezii rele, a nu scrie istorie pentru că știința și mijloacele necesare pentru aceasta sînt încă slabe și că prin urmare nu se poate ajunge la adevăr [...], a pretinde aceasta, zic, este a ucide chiar posibilitatea progresului a cărui natură cere de a merge de la rău la bine, de la neștiință la știință. A face aceasta este a împiedica mișcarea intelectuală care este esența progresului"[7].

Atitudinea aproape distructivă a lui Maiorescu sau Th. Rosetti părea justificată de lupta contra sistemului etimologic, pe care voiau să-l introducă învățații ardeleni, contra fonetismului lui A. Pumnul, a exagerarilor din istorie, din drept ș. a. Plecînd de aici, unii critici chiar au considerat teoria formelor fără fond ca „o metaforă, ce-i drept, deosebit de sugestivă în intuiții adiacente, totuși o metaforă, adică o manifestare a instinctului poetic, eventual un instrument polemic, dar nu o deducție întemeiată pe examenul riguros al faptelor"[8]. Fundamentată

---

* Vezi și Constantin Schifirneț, *Teza formelor fără fond în gîndirea românească din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. Rezumatul tezei de doctorat, București, 1980, p. 2—3.

[5] T. Maiorescu, *În contra direcției de astăzi în cultura română*, în *Critice* (ediție Domnica Filimon), vol I, București, 1967, p. 152—153; vezi și *Însemnări zilnice* (ediție Pogoneanu), vol. I, p. 136.

[6] Pavel Florea, Prefață. *Convorbiri literare. 1 martie 1868 — 1 martie 1869*, vol. II, Iași, 1978, p. IX.

[7] I.E. Torouțiu, *Documente literare junimiste*, București, 1932, p. 26.

[8] Paul Cornea, *Titu Maiorescu și pașoptismul*, în *De la Alexandrescu la Eminescu*, București, 1966, p. 345.

„pe o adîncă cercetare a evoluției culturii românești", formula maioresciană „a creat o adevărată epocă de cultură", adică a devenit „argumentul suprem" al criticii în toate domeniile, a lovit puternic în mediocritate, în falsele valori și în imitatori[9]. A fost un vehement spirit de reacție care a vizat mai mult formele culturale și prea puțin activitatea politică, care avea nevoi practice de satisfăcut și deci presupunea soluții realiste. Pentru conservatori teoria era de reținut în măsura în care ea coincidea cu ostilitatea lor față de noul revoluționar ce înlătura treptat și inexorabil regimul privilegiului politic al clasei stăpînitorilor de moșii. Problema era însă dacă ridicîndu-se împotriva victoriilor dobîndite deja de evoluția capitalismului se obținea un cîștig politic concret. Nici unul, dacă împotrivirea era totală.

Și în practică această ostilitate nu mergea pînă la împotrivire totală. Nici măcar în chestiunile de o concretețe imediată. După cum s-a mai zis* critica formelor noi a rămas totdeauna în cultură și în unele domenii ale vieții sociale. Ea nu s-a manifestat deloc în economie, în tehnică, domenii în care, dimpotrivă, s-a căutat de către toți să se introducă formele cele mai noi. Critica nu s-a manifestat, iarăși, în marile chestiuni naționale, modernismul, cum se știe, resuscitînd viguros ideea devenirii naționale deopotrivă în țările din vestul Europei și în cele din est. În jurul unirii, a desăvîrșirii ei, în jurul independenței țării s-a strîns întregul popor român, propulsînd în avangardă întreaga clasă conducătoare. Nu fără exagerare, pornită din nevoile Partidului Conservator, M. Eminescu scria: „Unirea, Adunarea ad-hoc din Moldova a făcut-o, deși compusă în cea mai mare parte din conservatorii actuali (!), o adunare în care nu existau partizi, de vreme ce toate se votau aproape cu unanimitate. Tot acea adunare a stabilit toate principiile Constituției actuale, programul ei întreg e trecut în legislațiunea noastră". Cu exagerările sale M. Eminescu răspundea însă exagerărilor din partea cealaltă. Ecoul acestora din urmă se vor face peste timp gînditori ca E. Lovinescu. În cartea sa „Istoria civilizației române moderne", Lovinescu pleacă de la o premisă greșită și ajunge la o concluzie asemănătoare. Civilizația

---

[9] Pavel Florea, *op. cit.*, p. XI; vezi și Pompiliu Marcea, *„Convorbirile literare" și spiritul critic*, Ed. Minerva, București, 1972, p. 44.

* Vezi C.G. Rommenhoeller, *op. cit.*, p. 509.

română (adică modernizarea României după 1821) îi apare drept creația ideologiei revoluționare franceze care s-a impus românilor prin interdependența morală și materială dintre popoarele europene. După schema hegeliană ideologia revoluționară franceză ar fi teza. Ei i se opun forțele reacționare, antirevoluționare din interior, ce se confundă cu conservatorii. Aceasta ar fi antiteza. Sinteza ar fi civilizația română modernă al cărei instrument necesar a fost liberalismul, exprimat îndeosebi prin I.I.C. Brătianu. „Iată dar cum s-a născut acest prunc [...] care vrea să fie odată civilizația română! exclama cu ironie C. Rădulescu-Motru. Copil născut din flori, în toată puterea cuvîntului. Tatăl său adoptiv, entuziastul Ion C. Brătianu, l-a găsit pe malurile Senei. L-a crescut cît a trăit, apărîndu-l de primejdiile reacțiunii și apoi l-a încredințat partidului liberal, care l-a înfiat pentru veșnicie". Ironia lui Rădulescu-Motru era tot atît de corosivă privind exagerarea factorului extern din partea lui Lovinescu: „La formarea civilizației române, după d. Lovinescu, fondul sufletesc al poporului român nu contribuie cu nimic [...] Știm despre el numai că se formează după bătaia vîntului. Cît bate vîntul de la răsărit este rău și tulbure în civilizația română. Cît bate vîntul de la apus este bine. Această fatalitate de hotare i-a fărămițat poporului român cu desăvîrșire orice velietate de autodeterminare. El este o ființă pur pasivă și imitatoare"[10]. Într-adevăr, modernizarea României nu s-a datorat unui transplant al ideologiei revoluționare franceze, ci a fost urmarea unor transformări progresive ale fondului de realitate proprie ce a primit, nu se putea altfel, îndemn din ideile revoluționare franceze, cum a primit întreaga Europă și prin ea lumea întreagă.

Pe de altă parte, din punct de vedere politic nu numai liberalii au patronat modernizarea țării, în vreme ce conservatorii („forțele reacționare", antiteza) n-au avut alt rol decît să excite forțele revoluționare, să se ridice din cînd în cînd și apoi să capituleze. Patronajul politic s-a exercitat succesiv și de unii și de alții, diferind uneori mijloacele, ritmul, adesea procesele de intenții. Acest patronaj este pînă la urmă opera întregii clase conducătoare care vrînd nevrînd trebuia să răspundă unor necesități ale acelei epoci, în condițiile în care se manifestau ele, prin dezvoltarea

[10] „Mișcarea literară", an II, nr. 29 și 30 din 30 mai și 6 iunie 1925.

burgheziei, a proletariatului, a prefacerilor economice și sociale de ansamblu, a ideologiei vremii.

Politic nu constatăm o negare violentă a formelor, a instituțiilor moderne, create sau preexistente lui 1866. În teoria formelor fără fond nu avem de-a face cu o schimbare radicală de atitudine în jurul lui 1880*, cînd s-ar intra într-o a doua etapă de manifestare, criticismului exclusiv substituinru-se constituționalismul, negării formelor noi, civilizatoare, acceptarea lor. Politic formele fuseseră receptate de la început. Numai că în tabăra conservatoare se ceruse totdeauna ca aceste forme să nu fie „mai sus decît nivelul intelectual și moral al țării", cum declara P. P. Carp în Senat la 28 februarie 1879. De aceea, „precum lor (liberalilor) nu le dau dreptul să o modifice (Constituția — *n.n.*) în sens mai liberal decît este astăzi, tot asemenea mie-mi refuz dreptul să o modific în sens mai restrictiv". Relele societății românești nu izvorau dintr-o constituție prea liberală, adică dintr-o „formă", ci „ele provin din noi înșine"[11]. Atunci cînd realitățile deveniseră atît de evidente încît nu mai puteau fi contestate conservatorii le acceptă ca atare și fac din ele o poziție de rezistență împotriva amenințărilor viitoare. Judecînd astfel conservatorilor nu le poate fi refuzată însă orice operă de inițiativă în politica românească în epoca modernizării. Căci faptul nu se verifică în practică. Orice schemă, de altfel, dinainte construită nu poate fi aplicată *tale quale* în interpretarea unor realități complexe. O trecere în revistă, fie și sumară, nu constată de pildă în acțiunea legislativă de după 1866 un dublu proces: revoluționar din partea liberalilor, reacționar din partea conservatorilor. Dimpotrivă, această acțiune este subordonată unor cerințe imediate și satisfăcută *în spirit de continuitate*. O extremă liberală și una conservatoare pot fi puse în evidență încă din vremea lui Cuza. Dar în practica politică extremele puteau influența într-o oarecare măsură dar nu hotărî. Nici revoluționarismul unui C. A. Rosetti — și pînă la un punct și al lui I. C. Brătianu —, nici reacționarismul unui Gr. Sturdza, cel cu Petiția de la Iași, nu dictează opera de guvernare. Poporul român a refuzat totdeauna extremele. Un bun simț politic care a

---

* Vezi Z. Ornea, *op. cit.*, p. 216.

[11] P.P. Carp, *Discursuri*, vol. I (1868—1888), București, 1907, p. 182.

marcat și clasa conducătoare, capabilă să facă față încercărilor la care a fost supusă.

Criticismul junimismului a însemnat mult nu în politică, ci în cultura modernă românească. „De n-a împiedicat procesul grăbit al dezvoltării noastre politice și culturale — scrie E. Lovinescu —, a exercitat, totuși, o influență asupra sufletelor, felurit apreciată, dar reală, cu care aproape se confundă istoria culturii noastre de după 1866"[12]. Influența criticismului s-a extins asupra tuturor formelor culturii cu ecouri pronunțate pînă în perioada interbelică.

2. „Reacționarism"

În ce măsură critica formelor civilizației moderne române e sinonimă cu reacționarismul? (evident presupunem neapărat relativitatea termenilor. În acest caz judecăm pe conservatori prin comparație cu celelalte forțe politice ale epocii). Adversarii îi priveau pe conservatori ca pe niște reacționari și îi denumeau ca atare. Desigur în polemicile politice atît de frecvente. Această adjectivare era motivată de originea lor socială, ei fiind considerați moștenitorii detestatei boierimi de odinioară. Numeroase glasuri din rîndurile conservatorilor resping termenul nu numai ca nepotrivit, dar și ca total greșit. Evident sînt voci *pro domo*. Nu din aceeași categorie face parte aceea a lui Eminescu, a cărui personalitate cu totul aparte poate fi cu greu înregimentată într-un partid politic, fie chiar și în Partidul Conservator. Este adevărat, pe de altă parte, că nici afirmația după care legătura sa cu acest partid ar fi întîmplătoare nu se poate susține, el conducînd un timp ziarul oficial al acestui partid, iar orientarea gîndirii sale înscriindu-se ariei conservatoare*. Eminescu interpretează

---

[12] E. Lovinescu, *op. cit.*, vol. II.

* În 1914 ziarul liberal „Viitorul" scria că Eminescu, „trebuind să-și agonisească existența, a colaborat la un ziar conservator" și de aceea a scris în sens conservator acele articole pe care „posteritatea nici nu va voi să le recunoască". Teză reluată și susținută de toți aceia care se simțeau în vreun fel vizați de critica sentențioasă a marelui poet. Cu dreptate Al. Papacostea riposta: „insultă mai mare nu se poate aduce memoriei aceluia care a fost nu numai cel mai mare poet, dar și cel mai caracteristic temperament etic al României contemporane" (citat după M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 206).

termenul de reacţionar în înţelesul european al timpului, „singurul adevărat". Acest înţeles era : „a voi să te întorci la stările trecutului. Or dreapta română nu voia întoarcerea înapoi, nu reclama acel trecut la a cărui doborîre contribuise, iniţiind sau acceptînd toate înnoirile". A dori conservarea intactă a Constituţiei de la 1866 lui M. Eminescu nu i se pare reacţionarism, acea Constituţie fiind propusă de un guvern în majoritate conservator şi votată de o adunare conservatoare. Dreapta îi apare ca un „partid constituţional" care luptă împotriva anticonstituţionalismului radical ce voia „să falsifice şi spiritul şi litera instituţiilor" de atunci, reducîndu-le *„ab absurdum"* şi inspirînd naţiunii „neîncredere în eficacitatea lor"[1]. Combătînd ziarele „Românul" şi „Telegraful", Eminescu trage concluzia că „reacţiunea în sensul politic al cuvîntului nici nu era cu putinţă în România". Şi nu era pentru că n-avea un temei istoric. Lipsea dinastia detronată, lipsea pînă şi amintirea instituţiilor feudale ; aristocraţie prin naştere nici nu fusese. „C-un cuvînt lipseşte totul pentru ca o reacţiune să fie cu putinţă măcar"[2]. După Eminescu, şi avea dreptate, „nimeni nu gîndeşte, nici poate gîndi la restabilirea unor privilegii, a căror esenţă medievală [...] a dispărut"[3]. Pentru el conservatorii nu erau continuatorii boierilor de odinioară, „şi chiar dacă am voi, n-am putea să fim, iar de-am putea n-am voi-o"[4]. Nu. Boierii ei înşişi renunţaseră la privilegii în 1857*. Conservatorii erau fii ai secolului al nouăsprezecelea, fără ficţiuni istorice şi umbre de stări anterioare. Adică şi ei erau reformişti şi trăiau spiritul epocii lor. Dincolo de consideraţii sociologice asupra transformărilor de clasă şi a transformării claselor conducătoare prin lucrarea timpului — şi nu a oricărui timp, ci a unuia revoluţionar — se pune între-

---

[1] M. Eminescu, *op. cit.*, vol. II, p. 92—93.
[2] *Ibidem*, p. 121.
[3] *Ibidem*, p. 395.
[4] *Ibidem*, p. 201.

* Teoretic regimul privilegiului a luat sfîrşit prin renunţarea unanimă şi solemnă din şedinţa divanului ad-hoc al Moldovei de la 25 octombrie 1857 (vezi *Acte şi documente privitoare la regenerarea României*, 1896, vol. VI, p. 130, 137, 141—142). Atunci s-au votat desfiinţarea rangurilor boiereşti, egalitatea înaintea legii, fixarea contribuţiilor după avere, obligativitatea serviciului militar, accesibilitatea tuturor funcţiilor fără condiţii de naştere. Costache Negri, preşedintele Adunării, încheia şedinţa felicitînd Adunarea de abnegaţie şi patriotism, care vor fi preţuite „nu numai de naţie, ci şi de Europa şi de istorie".

barea dacă renunțările marilor proprietari la privilegiile lor, inclusiv politice, au fost expresia unei libere determinări. Și la această întrebare, la care conservatorii s-au ferit să răspundă și la care nici Eminescu nu răspunde, trebuie spus că renunțarea n-a fost expresia liberei porniri, ci necesitatea unui timp revoluționar de ale cărui cuceriri și noi mentalități au trebuit toți să țină seama. Această renunțare și altele asemenea lor se datoresc atmosferei sociale și politice create de dezvoltarea capitalistă a țărilor române de după 1821. E. Lovinescu punea liberalismul Constituției de la 1866, ca și renunțarea la privilegii, pe seama dependenței țărilor române de viața materială și morală apuseană. Aceasta din urmă a împins, a silit chiar, popoarele răsăritene la imitație și modernizări[5]. Sigur că Apusul a influențat căile de dezvoltare, a creat precedente, dar împlinirile din alte părți, toate împlinirile de altfel, aparțin factorilor locali, în cazul de față forțele sociale ale societății românești, după cum mai ales noile cercetări istoriografice au evidențiat cu prisosință*. Încă Lucrețiu Pătrășcanu sublinia din 1947 că apariția și dezvoltarea capitalismului românesc se datora factorilor interni. „Libertatea comerțului acordată Principatelor Române — scria el referindu-se la prevederile Tratatului de la Adrianopol din 1829 — n-a făcut decît să continuie, să accelereze și să dea extindere transformării economice și sociale începute mai demult și care și dusese la schimbări structurale însemnate ... Forțele interne — economice și sociale —, ele, înainte de toate, au determinat drumul urmat de poporul român în ultima sută de ani"[6].

---

[5] E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. II, *Forțele reacționare*, p. 20, 21. Vezi și replica vehementă a lui Rădulescu-Motru, apărător al autohtonismului lezat (comunicarea de la Academie: *Ideologia revoluționară în cultura română*, în „Mișcarea literară" din 30 mai și 6 iunie 1925).

* Vezi, de pildă, C.C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, Ed. Științifică, București, 1972; Gh. Zane, *Mișcarea revoluționară de la 1840 în Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie modernă", III, 1963; V. Maciu, *La formation de la nation roumaine*, București, 1966; vezi și I. Bădescu, *op. cit.*, unde este bine pusă în evidență diferența dintre domeniul economic, unde dezvoltarea a luat o manifestare sincronică, și cel spiritual care a reacționat dînd la iveală „cultura critică".

[6] Lucrețiu Pătrășcanu, *Un veac de frămîntări sociale*, ed. a 2-a, București, 1947, p. 23–24.

Dar dacă dreapta românească a sfîrșitului secolului al XIX-lea nu era reacționară în sensul că nu voia și nici nu putea — sîntem cu toții de acord — să întoarne vremurile înapoi, nu era ea reacționară în alt sens, adică opunîndu-se înnoirilor și rezistînd mersului înainte al societății? Politic, reacționar înseamnă orice partid, grupare sau persoană care nu numai că luptă pentru menținerea sau reinstaurarea vechilor rînduieli, dar și care are o atitudine ostilă față de tot ce este înaintat, progresist. În acest al doilea înțeles al termenului putem vorbi într-adevăr de un reacționarism al dreptei române. Conservatorii s-au opus mereu noului. Nu a oricărui nou, ci doar a aceluia care atingea într-un fel sau altul poziția clasei posedante de bunuri imobiliare, care, cu deosebire, îi susținea politic. Opoziția era îmbrăcată în justificarea că multe proiecte de reformă erau de import, erau de un radicalism abstract, fără substratul realităților românești, fără înțelegerea acestor realități. Liberalii au motivat întotdeauna insuficienta lor operă reformatoare socială și politică cu rezistența pe care le-au opus-o conservatorii. Chiar dacă avea adevăr în ea, această explicație nu era mai puțin comodă. Între liberali și conservatori, cum am văzut, n-au fost niciodată diferențe prea mari. „Reacționarismul" conservatorilor n-apare ca atare prin raportarea la „democratismul" liberalilor, ci, cel mult, prin contrast cu reformele pe care dezvoltarea ulterioară a țării le-a pus în evidență ca necesare încă cu mult înainte decît atunci cînd, în sfîrșit, s-au dat. Apare ca atare prin contrast cu pozițiile social-democraților în al căror înțeles democratizarea țării era un proces întors cu totul cu fața spre masele largi și nu drămuit pe etape, ci radical de la bun început*.

3. Prudență

Societatea românească a ultimelor decenii ale secolului trecut apare cercetătorului ca dizarmonică în multe din laturile sale. Vechile așezări economice, morale și politice intraseră pe povîrnișul unor prefaceri repezi. Contraste

---

* Vezi, de pildă, Nicolae Copoiu, *Partidul clasei muncitoare în lupta pentru democratizarea vieții politice românești (1878—1914)*, în „Magazin istoric", an XV, nr. 3(168) din martie 1981.

și situații nepotrivite se întîlnesc pretutindeni. Epoca de tranziție, de mai înainte începută, nu se încheiase. Impactul dintre formele noi și fondul local încă se resimțea. Moravuri vechi contrastau puternic cu altele noi și mai ales aceste contraste dovedeau că vechiul nu murise iar noul nu se consolidase. Și literatura acestei epoci exprimă mai convingător decît orice altceva starea sufletească de tranziție a momentului: nostalgia unor vremuri mai liniștite, unor situații mai limpezi, inadaptarea, descătușarea de patimi, arivismul ș.a. Îndeosebi burghezia ce se forma se bucură de atenția deloc binevoitoare a creatorilor literari ai vremii. Scrierile dramatice ale lui Alecsandri sînt scăldate într-o lumină de romantism istoric, de „tradiționalism revoluționar". Ceea ce Alecsandri schițează, Caragiale biciuiește violent. O lume întreagă de Farfurizi, Tipătești, Cațavenci, Bibici, Miță ploeștence ș.a. arată cum nu se poate mai grăitor caricatura noului sociologic, căruia Caragiale nu-i opune vechiul, ci îl prezintă așa cum îl vede el, deformat și depoetizat, strîmb și dizarmonic. Tot ce avea mai sfînt liberalismul, noțiunile de „poporul suveran", „națiune" „egalitate", „vot universal", „suveranitate" ș.a., prin deformarea lor de către politicianism — și acesta rod tot al liberalismului aplicat în viața politică —, ajung a fi în opera corozivului autor o farsă de proporții. Eminescu ataca liberalismul pe terenul politic, iar Caragiale, prin opera sa dramatică, îl ataca în domeniul literar. Cu alte mijloace este zugrăvit noul tip sociologic, cel burghez, de Duiliu Zamfirescu, Em. Gârleanu, M. Sadoveanu, Al. Brătescu-Voinești ș.a., în opera cărora tipului burghez îi este opus cel de „boier", un inadaptat la materialismul vieții moderne, care privește cu dispreț și demn pe parvenitul burghez. Înfățișarea în culori atît de negre a tipului burghezului român — în definitiv a omului noilor vremuri — de către cei mai reprezentativi scriitori ai epocii nu se poate explica numai prin „caracterul mai mult rural al literaturii române", cum zicea E. Lovinescu[1] — caracter de care

[1] E. Lovinescu, *op. cit.*, vol. II, p. 211; vezi Șerban Cioculescu, *Detractorii lui Caragiale*, în „Revista Fundațiilor Regale", an. II, nr. 10 din 1 octombrie 1935, p. 171. Aici Șerban Cioculescu redă acțiunea de represalii a liberalilor contra lui Caragiale, prin D.A. Sturdza, la Academie, la 14 aprilie 1891, prin procesul cu Caion din 1901, ca și reflecțiile nu lipsite de pornire ale ziarelor liberale în sensul că piesele lui Caragiale dovedeau o ponegrire a tot ceea ce era românesc.

vorbea și G. Călinescu —, nici prin apartenența ideologică a literaturii noastre reprezentative la spiritul Junimii. Evident sînt explicații. Lor li se pot adăuga altele. Simplificînd însă, credem că literatura exprimă starea de spirit a unui moment sau altul, păreri și concepții proprii acelui moment. Exprimă, altfel spus, starea sufletească a unei colectivități, în rînd cu celelalte forme ale spiritualității. În cazul de față, reacția multora în fața abundenței noului — mai cu seamă a noului politic — care năvălea parcă de peste tot, neîncrederea lor în leacul atoatetămăduitor (cum era prezentată libertatea politică), scepticismul românului față de inovații (încă neverificate practic). De fapt reacția era mai curînd împotriva chipului în care era înfățișat noul decît împotriva noului ca atare (evident, nu avem aici în vedere împotrivirea reală a clasei moșierești față de încercările de reformă agrară sau politică). Noul nu apărea ca un fruct al dezvoltării economice și sufletești proprii. Dincolo de interesul din care izvora împotrivirea forma introducerii noului părea să compromită însuși fondul acestuia. Introducerea spiritului democratic modern era însoțită, de pildă, de demagogie, „cel mai mare rău", cum o denumea Eminescu, „răul esențial care amenință vitalitatea poporului nostru", periculoasă ca „un vis moleșitor", care întunecă mintea oamenilor în așa fel încît să nu mai vadă că „singura cale a avuției e munca", și, „singura a înălțării sociale meritul". Mai mult, liberalismul social și politic avusese drept corolar mizeria sporită a țăranului român. „I-ați dat poporului formele goale ale unei civilizații străine, fără umbră din cuprinsul și bucuriile ei"[2] — scria Eminescu, acuzînd pătura „suprapusă" creată de regimul liberalismului român. A sporit totodată și nemulțumirea poporului, spiritul său de revoltă. Căci toți aceia care voiau, „și încă repede", o Franță *en miniature*, sau măcar o Belgie a Orientului aici, la gurile Dunării, prin răspîndirea de idei de egalitate, de „suveranitatea mulțimii", de teoria „om și om" (aluzie la teoria lui Rosetti), au produs un dezechilibru moral foarte primejdios. Pe de o parte se vehiculau

[2] M. Eminescu, *Opere*, vol. XIII, București, 1985, p. 530. Marele poet avea cele mai aspre cuvinte la adresa „aroganților în cuvinte", a „patrioților fățarnici", „cu gura plină de principii mari", care „v-ați prefăcut că vărsați lacrime pe nenorocirile poporului și, îndată ce ați ajuns la guvern, cea dintîi grija a voastră a fost de a arunca sorții pe cămașa lui și de a vă împărți funcțiunile și grasele sinecure" (p. 54—55).

idei umanitare, iar pe de alta exploatarea lua proporții. Și pentru a scăpa de răspunderea ei pătura liberală îndrepta nemulțumirea firească a poporului spre fosta și încă puternica clasă posedantă de bunuri imobiliare. Cu toate că nu ea era de vină, crede Eminescu, crede Aurel Popovici și cred toți cei care au gîndit și răsgîndit societatea românească de pe poziții conservatoare. De vină era fie pripeala introducerii formelor noi, fie chiar unele din aceste forme care nu se potriveau cu țările românești. „Introducînd legile cele mai perfecte și mai frumoase într-o țară, cu care nu se potrivesc, duci societatea de rîpă, oricît de curat ți-ar fi cugetul și de bună inima". Adică unele idei democratice care foarte bine se potriveau cu stările de lucruri din Franța, Anglia, Suedia sau Elveția se putea întîmpla și chiar se întîmpla să nu se potrivească deloc cu situațiile concrete din Ungaria, Serbia, Grecia sau România. Și dacă totuși astfel de idei se introduc „prin violență", ele dau loc, cum scria A. Popovici, dezvoltînd ideea lui Eminescu, „la convulsiuni naționale, la reacțiunea firească a mentalității siluite, maltratate"[3]. Problema în sine a fost și rămîne actuală. Dar depinde în ce fel e pusă. Căci ea naște mereu întrebări: Există popoare „mai apte" pentru o dezvoltare democratică decît altele? Dacă există, cum pot cele mai puțin „apte" să reziste invaziei ideilor democrate, victorioase de la celelalte? Și dacă rezistă, cît timp pot rezista printr-o reacțiune internă?*

---

[3] Aurel C. Popovici, *Naționalism sau democrație. O critică a civilizațiunii moderne*, București, 1910, p. 85.

* Cercetările istorice și sociologice mai noi au dat o altă imagine a dezvoltării civilizației, care nu mai presupune neapărat prezența unui model și a unor imitatori, a unui transfer de la „civilizat" spre „înapoiat", „barbar", „necivilizat". Studiile lui René Wellek, cunoscute și la noi, ale lui Robert J. Clements, Gerhard Kaiser sau Ulrich Weisstein, sau, în istoriografie, cele ale lui Lucien Fabvre, Marc Bloch, Braudel, ca să nu amintim decît de cîteva, au pus cu limpezime în evidență jocul comparațiilor și al influențelor și insuficiența pozitivismului în a-l explica. La noi Tudor Vianu, Al. Dima, Paul Cornea, Adrian Marino sau, cu insistență mai mare și o audiență mai largă, Alexandru Duțu au reanalizat fenomenul modernizării culturii și societății românești. Hegemonia excesivă a unor modele clasice a fost depășită, elementul receptor a început a fi mai bine studiat și un concept de aculturație, de intensă comunicare între culturi, a dobîndit o circulație care nu încetează să crească. O carte, ca aceea a lui Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie...*, apărută în 1898, n-ar mai fi astăzi posibilă. E dovedit faptul și de inteligenta ei preluare în românește de Aurelia Creția (prefață și note de Alexandru Duțu) în 1982. La aproape 100 de ani schimbările de interpretare erau inevitabile. În isto-

Democratizarea României este paralelă cu dezvoltarea ei capitalistă; această din urmă, ca pretutindeni în epoca ei de început, era încărcată de contradicții sociale, naș-terea și afirmarea burgheziei neputîndu-se face altfel, decît bulversînd structurile sociale existente, exploatînd și mai aprig pe cei care și pînă atunci fuseseră exploatați, înlă-turînd treptat sau violent pe cei care exploataseră pînă atunci și luîndu-le locul. Stabilizarea noilor structuri se face treptat și pe măsură ce proletariatul devine tot mai conștient de sine democratizarea unei țări ia forme mai concrete și mai simțite de aproape toată lumea. La sfîrșitul veacului trecut stabilizarea structurilor capitaliste în România continua să fie un deziderat, în conținutul nu în forma lor. Cea din urmă, forma, exista, dar ea se umplea numai treptat cu noul conținut de viață capitalistă. Democratizarea țării avea înfățișarea ei „dureroasă". Se făcea pentru unii, pentru „noii ciocoi", în detrimentul chiar al celor mai mulți, al țăranilor mai cu seamă, a căror muncă susținea deocamdată aproape toată dezvoltarea. Căci ea producea bunurile care excedau exporturile țării și plătea importurile de „capitalism". Efectele sociale ale dezvoltării capitaliste se resimțeau și în pozițiile ideologice, dacă nu în sensul întoarcerii spre stările părăsite în orice caz în acela al rezistenței în fața lor și a unor nostalgii romantice. A. Popovici mergea

---

riografie înmulțirea cercetărilor asupra ideilor politice din epoca modernă, asupra instituțiilor, partidelor politice și claselor sociale, cercetări din păcate mult rămase în urmă, ar schimba foarte mult imaginea pe care o aveau înaintașii noștri, Eminescu inclusiv, asupra epocii modernizării României. Gh. Platon, în urma unui foarte bun studiu asupra liberalismului, ajunge la următoarea concluzie: „Istoria liberalismului român se confundă cu istoria României moderne. În același timp, doctrina sa a reprezentat un puternic liant de integrare a societății românești în ansamblul Europei. Nu mai este necesar de a demonstra faptul că transformările survenite în spiritul și structura conștiinței românești n-au fost simpla reflectare a unei influențe străine. Evoluția, etapele și particularitățile dezvoltării societății românești dovedesc că nu e vorba de o simplă preluare, fără discernămînt, a unor idei, forme și practici economice sau politice, ci de adoptarea doctrinelor și practicilor verificate și consacrate prin aplicarea lor în spațiul european. Strategiei dezvoltării României, nevoilor multiple ale unei societăți care începuse procesul dezvoltării sale în momentul cînd marile țări ale Europei erau în plină expansiune imperialistă" (G. Platon, *Le libéralisme roumain au XIX-ème siècle*, în *Culture and Society. Structures, interferences, analogies in the modern rumanian history*, îngrijită de Al.Zub, Iași, 1985, p. 85). Și fără îndoială în societatea românească s-au manifestat cam aceleași insuficiențe și stări negative care au caracterizat orice societate în perioada ei de creștere.

pînă acolo încît scria: „orice democrație e retrogradă". Și aceasta pentru că, pe măsură ce „suveranitatea" mulțimii se afirma, în aceeași măsură statul își pierdea suveranitatea sa, iar poporul caracterul său[4].

De la neîncrederea în drumul nou pe care era îndrumată țara prin inițiativa liberalismului se ajunge uneori chiar la un pesimism politic, la un scepticism care n-avea alte speranțe decît credința că pînă la urmă poporul român își va da seama de „greșeală" și va reacționa. Dar era greu de susținut un scepticism în condițiile în care nota dominantă era optimismul. Națiunea română după marile realizări politice și sociale de la mijlocul veacului ce se încununaseră cu unirea, independența, proclamarea regatului, după așezarea economiei cu fața spre progresul capitalist își redobîndise o puternică încredere în ea însăși. Niciodată ca acum sentimentul progresului nu fusese atît de concret, cu toate că dedesubtul lui stăruiau multe contradicții sociale și mari probleme, cum era cea agrară, care își așteptau dezlegarea*. O oarecare siguranță externă își făcuse treptat drum în actele oamenilor politici și în viața cotidiană a românilor, înlocuind neîncetata spaimă de ziua de mîine care dominase toate spiritele în ultimele două veacuri, mai cu seamă de cînd cu războaiele ruso-turce-austriece, cînd viața acestui popor se derulase doar între o invazie și alta**.

---

[4] A. Popovici, *op. cit.*, p. 120–125.

* Subjugată de aceste contradicții, istoriografia noastră, mai ales cea de după 1944, a stăruit asupra lor, dacă nu exclusiv, în orice caz prioritar. Ansamblul dezvoltării României moderne a rămas destul de neglijat, în așa fel încît nu poți să-ți faci o imagine clară. Chiar și drumurile umblate mai des rămîn superficial cunoscute. De pildă, viața politică, ce i-a atras în primul rînd pe cercetători, oarecum pe nedrept — și ne însușim această afirmație autocritic —, nu ne este de fapt cunoscută. În analiza ei ceea ce a atras au fost frămîntările și disensiunile *nu evidențierea înscrierii acestei vieți pe coordonatele epocii moderne.* În domeniul economic și social n-au fost depășite aspectele cantitative ale dezvoltării țării. Înfățișarea calitativă a acestei dezvoltări rămîne foarte aproximativă. De vină au fost unghiurile de abordare, o metodologie ce a vizat fracțiile unui fenomen și nu întregul. Și dincolo de toate, România Veche trebuia privită și analizată ca *o țară a Europei moderne.* Și n-a fost.

** „Românul de astăzi e convins că pe el nimeni nu-l mai poate amenința — scria C. Rădulescu-Motru. El n-are nimic comun cu acel trecut mizerabil în care numai șoapta că vin turcii, rușii sau tătarii producea teroare... Și astfel, uitînd temerile și grijile trecutului, opiniunea pu-

Sentimentul acestui progres îl au foarte pronunțat toți cei care se legau direct de el, toată clasa nouă burgheză care odată cu progresul se îmbogățește. Și nimic nu dădea mai mult sentimentul binelui general decît binele personal. De altfel Europa în genere trăia o stare de optimism. Vizibilă încă în idealismul german al primelor decenii ale secolului al XIX-lea, ea persistă pînă la sfîrșitul secolului și dincolo de acesta pînă la primul război mondial. Teoria biologică a evoluției exprima și încuraja credința în progresul uman. Dacă în 1820 lumea poseda 778 de tone energie mecanică, în 1898 avea 15 milioane. Productivitatea muncii crescuse rapid. Rata mortalității scăzuse substanțial grație dezvoltăii medicinei și măsurilor de salubritate publică. O țară ca S.U.A. exprima imaginea însăși a progresului. Între aceleași date, 1820—1898, populația sa se mărise de peste două ori, iar producția industrială pe cap de locuitor crescuse de patru ori. Pretutindeni senzația capacității nelimitate a omului își făcuse loc. Descoperiri tot mai mari alimentau necontenit această senzație. Motorul cu ardere internă înlocuia mașina cu abur; turbina cu abur și motorul Diesel măriseră mult energia mecanică, dinamurile pe cea hidroelectrică; convertizorul Bessemer făcuse din oțel materialul cheie al epocii ș.a. În anii 1890 rata relativă de creștere a numărului de invenții atinsese cea mai înaltă cotă. Industria chimică crea noi materiale și noi procedee. „Sistemul american" de producție în masă cu folosirea pieselor de serie devine universal. Canalul Panama sau tunelul de cale ferată Simplon sînt două dintre realizările tehnicii epocii care dau măsura capacității ei. Averi fabuloase se concentrează în trusturi și mari întreprinderi de capitaluri pentru finanțarea industriei grele. Profiturile lui Carnegie Steel Corporation, de pildă, au crescut în patru ani, din 1896 pînă în 1900 de la 6 milioane la 40 de

---

blică română, emancipată de sub chinul oricărui interes permanent, se răsfață ca un copil, distrîndu-se cu tot felul de lucruri culese din diferitele părți ale lumii", continua nu fără ironie filozoful conservator (*Menirea Partidului Conservator*, în „Noua revistă română pentru politică, literatură, știință și artă", vol. I, nr. 8 din 15 aprilie 1900, p. 338—339). „Ceea ce caracterizează epoca noastră — spunea și N. Filipescu la 11 noiembrie 1901 — este *o încredere nemărginită în progres* (subl. ns.). Pînă acum o sută de ani lumea vedea fericirea înapoi, într-un paradis biblic, ori într-un veac de aur [...]. De un secol încoace, însă, lumea vede progresul înainte și toate popoarele caută să-și însușească acel progres și să se ridice la o treaptă mai înaltă de civilizație". (*Discursuri*, vol. II, p. 4).

milioane dolari. Țările Europei își extind rapid și imens posesiunile lor coloniale. Belgia ajunge să stăpînească 2,3 milioane km², adică o suprafață de 77 de ori mai mare decît propria ei suprafață. Bunăstarea Europei ar putea fi exprimată în creșterea populației ei cu 100 de milioane de oameni între 1870—1900, adică cu o cifră egală cu totalul populației ei în 1650.

Este adevărat că sume imense sînt îndreptate spre industria de război. Tot ceea ce avea tehnica mai înalt spre această industrie se ducea. Și pentru înarmări cheltuiau toate țările (și mici, nu numai mari). Lumea trăia ceea ce mai tîrziu s-a denumit starea de pace armată ale cărei elemente erau pe de o parte sistemele de alianță și pe de alta cursa înarmărilor. Neliniștea pentru ce va fi de pe urma acestor înarmări nu devenise încă generală și nu tulbura clipa prezentă.

Este adevărat, iarăși, că dedesubtul acestei dezvoltări generalizate (succesele literaturii, artelor, ale științei în genere sînt încă și mai spectaculoase decît cele ale economiei) se amplifică sau se nasc mari contradicții: între țări, între trusturi monopoliste, între clasele sociale ale aceleiași țări ș.a. Existența lor nu contrazice dezvoltarea ca atare, dar îi subliniază puternic neajunsurile[5].

4. Tradiționalism

România trăia și ea prosperarea rodnică a tuturor și se bucura și ea de roadele ei. De la jumătatea veacului al XIX-lea începuse în chip serios să se considere și să fie parte a Europei, a acelei Europe civilizate și în prosperare. Aceasta și fusese năzuința revoluționarilor români de la mijlocul veacului, aceasta și era voința moștenitorilor lor, a liberalilor din a doua jumătate a aceluiași veac. Numai că... și aici interveneau gînditori conservatori, și revendicîndu-se din fondul autohton, îi dădeau o expresie doctrinară. „Reformele săvîrșite în România de către politicieni — scria C. Rădulescu-Motru — sînt, unele, spre o losul aparent al generațiunilor de astăzi și toate spre paguba reală a generațiunilor de mîine"[1]. Făcînd deo-

[5] Vezi mai pe larg I. Bulei, *Lumea românească la 1900*, p. 15—30,
[1] C. Rădulescu-Motru, *Cultura română și politicianismul*, ed. a III-a, București, f.a.

sebirea frecventă în gîndirea germană între civilizație — în înțeles de cultură exterioară, de formă care nu presupune individualitate și creație proprie, și cultură — înțelesul de fond al unei dezvoltări care întotdeauna este creație și are personalitate distinctă la fiecare popor*, Motru crede că imitarea formelor exterioare de la un popor la altul nu înalță nivelul moral și intelectual al imitatorului. Acele forme nu pot avea viață decît dacă se transformă mai întîi însăși firea sufletească a poporului. Fără această transformare sub formele noi de împrumut, vor trăi mai departe vechi deprinderi care vor fi susținute tocmai de viața lor de veacuri. „Și din nepotrivirea dintre fond și formă rezultă apoi zbuciumări în viața socială și, în cele din urmă, sterilitatea acesteia"[2]. Prelungind în timp ideile Junimii și gîndirea politică eminesciană, Motru se întreba: „Asimilat-a oare poporul nostru în firea sa

---

* Antinomia pe care Motru o face între noțiunile „cultură" și „civilizație" în bună măsură este nereală. El se inspira din filozofia romantică germană — Tieck, Schleiermacher, Novalis, Herder ș.a. — care era contrară „legitimității" înnoirilor social-economice, reduse la prefaceri de natură suprastructurală, și care nu lua în seamă și cauzele materiale ce au stat la determinarea lor. Ulterior, această reacție și-a prelungit acțiunea în lucrările sociologice ale lui Tönnies, Houston Stewart Chamberlain, Oswald Spengler. Dualitatea antinomică, civilizație — cultură, a fost și este combătută de sociologia marxistă. La noi în țară au făcut-o C. I. Gulian, care scria că „între civilizație și cultură există *o deosebire* dar niciodată *o opoziție*" (*Introducere în sociologia culturii*, București, 1947, p. 11), Z. Ornea (*„Cultură" și „civilizație" în filozofia burgheză din România*, în „Revista de filosofie", tom 12, nr. 11, 1965, p. 1477—1490). Tudor Vianu scria și el: „Civilizația nu este o entitate care s-ar opune culturii, este numai unul din aspectele ei" (*Filozofia culturii*, București, 1945, p. 29). Într-adevăr, orice cultură are un anume fundament de civilizație, de care este strîns legată. Gradul de dezvoltare al forțelor de producție joacă un rol esențial în determinarea amîndurora, chiar dacă acest factor nu este și singurul. Asemănarea dintre cele două noțiuni nu poate duce la confundarea lor. Confundarea simplifică toată problema, dar n-o rezolvă. Uluitoarele progrese tehnice contemporane au complicat și mai mult lucrurile, afectele, sentimentele, ființa umană cu toate fragilitățile ei neputînd urma același ritm în planul trăirilor proprii. Impulsul pragmatic, resimțit violent aproape peste tot, pare a dezechilibra cumpăna esenței umane în defavoarea vocației ideale a omului. Însă istoria nu poate fi privită, cum o privea Spengler în *Declinul Occidentului*, ca o succesiune de epoci unidimensionate, cînd pe linia culturii, cînd pe coordonata civilizației. Ambele atribute, civilizația și cultura, definesc laolaltă genul uman și nu pot fi despărțite decît metodologic. Nu pot fi nici considerate în raport de succedare (vezi și Gheorghiță Geană, *Un clasic al filozofiei culturii: Simion Mehedinți* (III), în „Flacăra", nr. 34 din 20 august 1981).

[2] C. Rădulescu-Motru, *op. cit.*, p. 105.

obiceiurile, instituțiunile, cultura Apusului, pe care în aparență le imităm atît de docil? Deșteptat-au formele civilizațiunii apusense în mijlocul cărora noi ne învîrtim și fondul sufletesc care le susține aiurea? Sau sub aceste forme de împrumut, trăiește mai departe fondul nostru propriu, moștenit din veacuri?"[3]. Din tonul întrebărilor răspunsul nu putea fi decît negativ. Pentru filozoful român legile și instituțiile Apusului au rămas într-o sferă de „ideațiune transcendentă" pentru viața de toate zilele a poporului român. Legile s-au publicat în „Monitorul oficial" al Regatului român, dar ele au rămas încă departe de viața practică a românilor. A. Popovici constata și el că civilizația românească modernă „e plină de «strălucire» electrică, de automobile, de telegrafie fără sîrmă, de gazete cotidiene, de programe în care strălucește «știința» democraților", dar n-are fond sufletesc național[4].

Rezistența vechilor deprinderi în fața noului fiind pe cît de adevărată pe atît de normală, constatarea lui Motru, a lui Popovici și a atîtor altora nu surprinde pe nimeni, ea fiind pînă la un punct reală. Chestiunea era dacă putea România să se eschiveze din fața „formelor Apusului" cînd, de fapt, acele forme nu erau doar ale Apusului, ci ale tuturor țărilor care treceau prin această fază. Opțiunile erau date și nu ele intrau în discuție. Numai modalitatea adaptării lor era de discutat. Dorința de progres și libertate „a introdus fraza goală în locul realității în mecanismul nostru politic"[5] — scria Eminescu; a introdus exploatarea fără milă a poporului de către „clasele suprapuse"*. Clasa veche conducătoare avea, crede marele poet, mai mult caracter, mai multă onestitate, mai multă vrednicie; în orice caz „semăna în toate cu mult mai mult poporului" pentru că era românească și nu „ o pro-

---

[3] *Ibidem*, p. 119—120.

[4] A. Popovici, *op. cit.*, p. 23.

[5] M. Eminescu, *Opere*, vol. XI, p. 258. „Cu sărituri pseudocivilizatorii — scria el altădată —, cu crearea de locuri mari în care să intre panglicari mici, cu forme goale în locul fondului, cu vorbe late în loc de știință și raționament, cu Costinești ca surogat pentru Colbert, nu se regenerează și nu se-ntărește o nație" (*op. cit.*, vol. XI, p. 348).

* „Niciodată țăranul n-a fost mai mizer decît azi, adăuga poetul, niciodată sarcinile ce i s-au impus mai grele, niciodată regimul alimentar mai rău, niciodată munca mai multă, niciodată clasele curat consumatoare, care nu produc absolut nimic, mai numeroase și mai lacome de bani! ..." (*op. cit.*, vol. XII, p. 277).

miscuitate etnică" ca cea nouă. Chiar dacă nu fusese așa, acel „veac de aur" visat de poet în realitate neexistînd niciodată*, Eminescu avea nevoie de o antiteză pentru a evidenția o dată în plus caracterul spoliator al clasei conducătoare a timpului său. Altfel spus, legile noi ale Apusului, în formele capitalismului, n-ar fi adus cu ele decît nefericirea celei mai mari părți a populației și o profundă ruptură de ce fusese, un „abis creat între trecutul de ieri și prezentul de azi", ceea ce „nu este un rezultat organic și necesar al istoriei române, ci ceva factice și artificial". Adică aceste legi n-au creat deocamdată decît „o pătură suprapusă, un fel de sediment de pungași și de cocote, răsărită din amestecul scursăturilor orientale și occidentale, incapabilă de adevăr și de patriotism"[6], cu alte cuvinte pătura socială care și-a luat sarcina de a introduce noi legi în România. Această pătură singură se bucura deocamdată de năvala capitalismului în toate, căci numai ea se îmbogățise în detrimentul nu numai a fostei clase conducătoare, dar și al poporului în genere. Introducerea capitalismului în țară (cum arătam, prin legile apusului se înțelege capitalism) în felul cum s-a făcut de către această „pătură superpusă", cum îi zice Eminescu, sau „politicieni", cum o botează Motru și A. Popovici, n-a fost de natură să stîrnească optimismul social în poporul român. Dimpotrivă. În capitolul final al cărții sale, mai sus amintite, Motru dă un tablou sumbru al ravagiilor politicianismului; țăranul transformat în ființă „slugarnică și falsă", preotul în agent electoral, negustorii, funcționarii și boierii strivindu-se cu toții „în dorința de a parveni cu orice preț la un rost politic", pretutindeni „degradare și disoluție în individualitatea poporului nostru". Motru regretă pierderea distincțiilor nete între clase, care în trecut constituise „una din forțele de coeziune a neamului nostru". În schimbul acestora s-a ajuns la obiceiul populațiilor balcanice, acela „de a merge cu toții otova"[7]. Un „regret reacționar", dacă ar fi să-l parafrazăm pe Lovinescu. Pentru că tocmai desființarea vechilor deosebiri dintre clasele sociale contribuise în bună măsură la progresele democrației. Ea

---

* Vezi Al. Oprea, *Publicistica lui M. Eminescu*, studiu introductiv la M. Eminescu, *Opere*, vol. IX, p. 23–29.

[6] M. Eminescu, *op. cit.*, vol. XII, p. 267.

[7] C. Rădulescu-Motru, *op. cit.*, p. 239–242.

îngăduise o mai bună selecție a valorilor, grație unei circulații mai libere a energiilor și capacităților în mase din ce în ce mai largi. Este clar pentru oricine că nivelul mai ridicat al înzestrării sufletești și al pregătirii este de preferat hazardului orb al nașterii*.

Nevăzînd în dezvoltarea capitalismului la noi decît o imitație a Occidentului și nu și un răspuns la nevoi proprii, adică și necesitatea lăuntrică a societății românești**,

---

* P. P. Negulescu, pentru a susține această idee, prelua după Taine exemplul cu un examen de admitere pentru ofițerii de artilerie în Franța celei de a doua jumătăți a veacului al XVIII-lea. La examen puteau participa și candidați de origine burgheză, dar recomandări nu se puteau face decît pentru candidații aristocrați. Or la acel examen, cei dintîi, les roturiers, se dovediseră superiori din toate punctele de vedere colegilor lor aristocrați. Comisia se trezește în fața situației cu totul încurcate deoarece pe cei care ar fi trebuit să-i propună, nu-i putea recomanda, iar cei pe care ar fi putut să-i recomande nu trebuiau să fie propuși (*Destinul omenirii*, vol. III, ed. a II-a revăzută și adăugită, București, 1939, p. 153).

** Nu numai conservatorii (gînditorii conservatori) au privit astfel. Într-o altă epocă un V. Madgearu nu gîndea diferit, e drept referindu-se la industria română: „capitalismul industrial care s-a dezvoltat n-a fost decît un capitalism de import și un capitalism industrial de seră" (*Formarea și evoluția burgheziei române*, în „Independența economică", nr. 3—4, 1925, p. 42). N. Iorga condamna și el, în plan istoric, contrafacerea civilizației Apusului pe malurile Dunării (*Doctrina națională*, extras din „Arhiva pentru știință și reforma socială", București, 1923, p. 9 și urm.). Sămănătorismul și țărănismul au vehiculat foarte adesea această teză. Într-o viziune tradiționalist retrogradă teza a fost preluată ulterior de N. Crainic, *Puncte cardinale în haos*, București, 1936, p. 95 și urm., N. Roșu, *Dialectica naționalismului*, București, f.a., p. 194 și urm., Nae Ionescu în articolele sale din „Ideea europeană" ș.a. Lor li s-au opus, sub o formă sau alta, economiști ca Șt. Zeletin, V. Brătianu, Petre Gheață, gînditori ca Lovinescu sau Sanielevici aparținînd curentului liberal. După cum li s-au opus gînditori marxiști ca C. Dobrogeanu-Gherea, Lothar Rădăceanu sau Șerban Voinea în lucrări ca: *Neoiobăgia*, *Oligarhia română*, București, 1924, *Marxism oligarhic*, București, 1926, care, chiar dacă și ei considerau apariția capitalismului românesc ca un rezultat al factorilor externi, insistaseră pentru eliminarea anomaliilor produse printr-o astfel de introducere a noului regim nu pentru recrearea organismului economic și politic românesc pe o altă cale, specifică (vezi pe larg această dezbatere în Z. Ornea, *Țărănismul. Studiu sociologic*, București, 1969, p. 107—132). Cea mai substanțială critică la adresa teoriei imitației a adus-o, pînă la al doilea război mondial, Șt. Zeletin. El arată că burghezia română nu este rezultatul unui proces de imitație superficială a burgheziei apusene, ci a dezvoltării capitalismului român, care, ca și cel apusean, a avut aceleași trepte de afirmare. În dezvoltarea capitalismului nu ideile au fost esențiale, cum afirma Lovinescu, ci mărfurile apusene. Pașoptiștii n-au fost, spune Zeletin, niște imitatori ridicoli, introducînd „forme fără fond", ci exponenți ai unui proces natural, istoric, „bazat pe *realități* românești" (vezi *Revoluția burgheză în România*, I—IV, în „Arhiva

reprezentanți ai gîndirii tradiționaliste conservatoare românești priveau noul regim cu neîncredere, o neîncredere sporită de neajunsurile de care voit sau nu era însoțit. Dar dacă acest regim s-ar fi introdus prin revoluții și convulsii sociale violente cîte neajunsuri ar fi fost atunci? România „scăpase" de atari frămîntări, noul regim se dezvolta treptat. E drept că din această pricină ritmul său rămînea încet și defectele sale de formă se altoiau pe altele deja existente, accentuîndu-le efectul.

Dar cum ar fi trebuit să se dezvolte societatea românească pe calea progresului, care progres, se recunoștea de toată lumea, era legat atunci de noul regim capitalist? Reprezentanții gîndirii tradiționaliste, conservatoare nu erau *ab initio* adversari ai acestui regim; în plan istoric nici nu puteau fi. Ei nu atacau decît imitația, formele regimului. Cereau ca acest regim să fie organic, să-și tragă adică rădăcinile din evoluția naturală a societății românești. Eminescu sublinia ferm că a fost totdeauna nu „contra libertății, nu contra egalității, ci contra abuzului ce se face de libertate și egalitate". Altădată el scria: „nu ne sfiim nici acum a declara fără șovăire că susținem ideile liberale... numai pe cît ele nu produc o perturbațiune în dezvoltarea noastră națională și numai pe cît ele nu ne împing spre forme de viețuiri străine de firea poporului românesc"[8]. La rîndu-i, Rădulescu-Motru scria: „Conservatorii, cei mai reacționari chiar, se plîng nu de instituțiunile Apusului, ci că aceste instituțiuni nu sînt pe deplin înțelese de popor, și prin urmare că ființa lor este viciată în aplicarea ce li se dă"[9].

Efectele negative ale introducerii noului regim nu puteau fi diminuate decît prin așezarea măsurii în toate. Eminescu exemplifica cu chipul în care se votau legile Romei republicane: „Străbunul propunea reforma, bunul o susținea în același Senat, tatăl întrunea deja o mare minoritate, abia fiul o vedea realizată. Trei generații treceau pînă să se voteze o reformă". Pe cînd în

---

pentru știință și reforma socială", III, 2–3, 1922, p. 223–263; 4, 1922, p. 405–448, IV, 1, 1922, p. 35–67, 2, 1922, p. 173–201; Idem, *Dezvoltarea burgheziei în România. Considerații generale*, în „Năzuința românească", Craiova, V, 1926, 3, p. 1–5; Idem, *Pseudo-burghezie...*, în „Dreaptatea socială", I, 16–17, 1–15 sept. 1923, p. 392–400).

[8] M. Eminescu, *Opera politică*, ed. I. Crețu, vol. I, p. 562.

[9] C. Rădulescu-Motru, *Poporanismul politic și democrația conservatoare*, în „Noua revistă română...", nr. 14 din 12 iulie 1909, p. 211.

România?: „La noi lucrurile se traduc din franțuzește într-o noapte și sînt votate a doua zi cu drumul de fier". Adică nu poate fi vorba de o viață și o evoluție proprie a ideilor ce se legiuiesc[10]. Ceea ce voia marele poet era să împace formele tradiționale de existență cu cuprinsul lor nou. Altfel, nu se putea păstra caracterul românesc al poporului nostru. „Noi susținem că poporul românesc nu se va putea dezvolta ca popor românesc decît păstrînd drept baze pentru dezvoltarea sa tradițiile sale istorice, astfel cum ele s-au stabilit în curgerea vremilor". Și mai departe: „Noi susținem că e mai bine să înaintăm încet, dar păstrînd firea noastră românească, decît să mergem repede înainte, dezbrăcîndu-ne de dînsa prin străine legi și străine obiceiuri"[11]. Adică controlul noilor forme cu tradițiile naționale, mai mult, chiar, împrospătarea continuă a fondului și păstrarea formelor[12]. Deci peste tot și în toate progres măsurat, cu „continuitatea lui treptată", cu legile lui naturale. „A îmbătrîni în mod artificial un copil, a răsădi plante fără rădăcină pentru a avea grădina gata în două ceasuri nu e progres, ci devastare". Evoluție lentă și graduală, cu excluderea salturilor, căci „cine-și închipuiește a putea progresa prin salturi nu face alta decît a da înapoi"[13].

5. Evoluționism

Nici un gînditor conservator nu înțelege caracterul dialectic al saltului, adică nu vede în el decît ruptura, nu și crearea de o nouă calitate. Acest fel de a vedea progresul, de a judeca întreaga dezvoltare a societății românești, îl găsim și la junimiști. Îl găsim la toți oamenii politici conservatori*, de la Barbu Catargiu pînă la Al.

---

[10] M. Eminescu, *Opere*, vol. XII, p. 162.

[11] M. Eminescu, *Reacționarismul partidului conservator*, în *Scrieri politice*, ed. IV-a, D. Murărașu, Craiova, f.a., p. 272.

[12] Idem, *Dezvoltarea istorică*; *Progresul real și cel fictiv*, în *op. cit.*, p. 349—350, 422.

[13] Idem, *Opere*, vol. XIII, p. 18.

* Și nu numai la ei. În general, după înfrîngerea revoluției pașoptiste, mulți gînditori români ai timpului, majoritatea participanți la evenimentele de la 1848—1849, atunci cînd se pronunțau asupra modului de rezolvare a problemelor românești, își încărcau gîndul de prudență. Kogălniceanu, care nici mai înainte nu accepta revoluția decît ca *ultima*

Marghiloman. Diferențe există, desigur, căci nu întîlnim decît la Eminescu un tradiționalism atît de pronunțat. La toți ceilalți domină latura evoluționistă a fenomenului, nu tradiția. Adică, vorba lui L. Catargiu: „Dacă se poate da, dar numai dacă se poate".

Atitudinea critică era în definitiv destul de conciliantă cu mersul evenimentelor istorice. Trecutul este desigur un element necesar de solidaritate socială, însă el nu trebuia să devină un dușman al prezentului. În 1902 T. Maiorescu declara: „D-lor, ideile politice, în generalitatea lor, stau toate publicate în cărți, ba sînt chiar, pentru înlesnirea cititorilor, așezate în ordine alfabetică și prin dicționare. Cine vrea să cate asemenea idei, numai cît să fie vorba de ele, găsește cîte va voi și unde va voi. În deosebire de aceste generalități, adevăratul progres al unei politici reale este scoaterea la iveală și elaborarea acelor idei, care, într-o anume țară și într-un anume timp, sînt indicate în împrejurările de fapt și trebuiesc aduse la îndeplinire în ordinea treptată a urgenței și a importanței lor în timpul apreciabil al generației în care se produc"[1]. Evident scopurile nu sînt aceleași. La un Gh. Gr. Cantacuzino — de pildă — progresul măsurat însemna posibilitatea de a-și putea păstra cît mai mult timp întinsele sale moșii, la un Eminescu sau un Motru scopurile sînt altele: păstrarea identității proprii a civilizației și etnicității poporului român. Pentru Eminescu civilizația

---

ratio, după aceea nu mai consideră posibilă decît calea evolutivă (vezi *Prefață* la *Letopisețele...*, I, 1852 sau *Tainele inimei*, 1850). La fel I. Heliade („Nu sîntem partizani ai revoluțiilor decît ale celor ce se fac în spirit...", vezi *Scrisori din exil*, 1891 ș.a.). I. Maiorescu considera „carbonerismul" nepracticabil la români din cauza situației geopolitice (vezi în N. Bănescu, V. Mihăilescu, *Ioan Maiorescu*, 1912, p. 226). Aaron Florian vorbea de „evoluție socială", iar Al. Russo se gîndea la resurecția morală a poporului său ș.a. Ce se poate constata este o tendință de apropiere a pozițiilor, un fel de linie de mijloc între un deziderat ca acela al lui C. A. Rosetti ce exalta revoluția („geniu uriaș al viitorului, sfîntă trîmbiță a vieții..." — vezi *Scrierile* lui C. A. Rosetti, I, 1887, p. 8) și o recomandare ca aceea a fostului domnitor Gh. Bibescu („Să facem ce vom face pe supt ascuns și fără zgomot" — apud N. Bănescu, V. Mihăilescu, *op. cit.*, p. 55). Și atunci cînd se susține revoluția ca mijloc de progres nu se are în vedere decît o revoluție organică, legată de trecut. Cum prea bine remarca istoricul Al. Zub: „oricît de radicale ar fi înnoirile propuse de o revoluție, ele nu sînt niciodată destul de radicale pentru a nu li se putea descoperi rădăcini în trecut" (vezi foarte buna lui lucrare *A scrie și a face istorie*, Iași, 1981, p. 255 și mai ales paragraful *Tradiție și înnoire sau „mersul revoluției"*, p. 251—261).

[1] Apud N. Filipescu, *Discursuri*, II, p. 75—76.

adevărată răsare nu din „maimuțarea" obiceiurilor, instituțiilor și limbilor străine, ci din dezvoltarea firească și organică a forțelor și facultăților proprii. Pentru el nu există o singură civilizație umană, valabilă pentru toți, ci fiecare națiune avea o civilizație a ei (de fapt problema se pune în sensul că fiecare națiune are un fel propriu de a asimila bunurile unei civilizații general umane și de a o îmbogăți cu resursele sale de inteligență și de creativitate).

Opunîndu-se poporanismului care, propunînd opțiunea sa de democratizare a societății, uita o cerință esențială, anume aceea a conservării identității proprii al poporului român față de celelalte popoare, C. Rădulescu-Motru cerea „obligațiunea de *a conserva înainte de toate* neslăbită unitatea poporului însăși față de celelalte popoare"[2]. După Motru forța de conservare a unui popor nu stă în organizarea sa pe baze democratice mai largi decît ale altor popoare. Cel puțin faptul nu se probase încă pînă la el. Exemplul care i se dădea cu eroismul francezilor care își apăraseră principiile democrației revoluționare nu i se părea convingător. Dacă armatele revoluționare franceze au fost atîta vreme învingătoare față cu întreaga Europă, faptul se datora, spune el, unei mai bune pregătiri a soldatului francez obișnuit cu tradiția monarhiei războinice de pînă atunci, unei mai bune conduceri și nu principiilor revoluționare înseși. Filozoful român nu ia de pildă în considerație nici faptul că principiile revoluționare aplicate pot stimula mai bine energiile unui popor și le pot canaliza mai eficient. Pentru el „democrația în sine nu asigură deloc existența poporului democrat față de celelalte popoare". Organizarea socială „cea mai puternică" nu este aceea care se potrivește mai bine „ultimelor noastre criterii de morală", care răspunde ultimei mode, ci aceea care pune în valoare în mod mai eficient diferitele elemente de care dispune societatea în scopul de a se apăra ca unitate. Evident, o interpretare teoretică de acest fel, dezvoltată pe larg de Motru în lucrarea sa „Puterea sufletească", avea ecou practic. Adică deschidea spre „o democrație conservatoare" și nu spre una reală. Ideea „cum este mai bine să fii" ca popor trebuia subordonată lui „ce ești față de alții". Altfel spus „numai-

[2] C. Rădulescu-Motru, *Poporanismul politic și democrația conservatoare*, în „Noua revistă română", nr. 14 din 12 iulie 1909, p. 214.

după ce există față de alții rămîne să te gîndești la cum este mai bine să fii la tine acasă". Sau „înainte de a vedea cum te poți organiza mai cu dreptate la tine acasă, trebuie să te îngrijești ca să te conservi ca popor[3]".

Un atare chip de a pune problema venea din constatarea dureroasă a istoriei românești, desfășurată, mai ales în ultimul veac și jumătate, sub permanenta amenințare a imperiilor vecine. Evident că în atari condiții gîndul de a conserva ființa națională a poporului român trecea înaintea tuturor. Dar cum putea să intre acest gînd în contradicție cu necesitatea democratizării țării? Dimpotrivă, prin intermediul acesteia însăși unitatea poporului devenea un fapt real. Speria însă drumul pînă la democrație și gînditorii conservatori, ca și oamenii politici conservatori n-aveau încredere în noile forțe sociale pe care procesul democratizării le-ar fi chemat la viață. „Poate să ni se pară nouă, ca foarte moral, scria Motru, ca muncitorimea unei țări să se grupeze în comune autonome, unde fiecare cetățean să aibă ocazia să conducă și afacerile publice; dacă această autonomie însă nu dă și cea mai bună apărare a tuturor contra popoarelor dimprejur, ea nu este bună organizare și idealul său trebuie condamnat"[4].

Noțiunea de progres, împletită strîns cu aceea de democrație și naționalitate, are, nu putea să nu aibă, un sens și un înțeles politic și social. S-ar putea spune că întreaga rezistență conservatoare în fața nevoii de democratizare a țării și-a găsit aici resursele teoretice.

Toți conservatorii s-au pronunțat contra progresului în salturi, a progresului spectaculos, nevăzînd, ca și Eminescu, în salt, decît ruptură, nu și creație. Vorba lui Barbu Catargiu, la 22 iunie 1861: „Fiți înțelepți, fraților; răbdare și vor veni toate cu încetul"[5]. Adversar al oricăror inovații intempestive, violente, el își motiva această puternică credință cu explicarea că orice popor care trece nepregătit de la o stare politică primitivă la o libertate garantată numai pe hîrtie este osîndit a cădea, mai devreme

---

[3] *Ibidem*, p. 214, 215.

[4] *Ibidem*, p. 295.

[5] Barbu Catargiu, *Discursuri parlamentare (1859—1862 iunie 8)*, ed. cit., p. 269.

sau mai tîrziu, într-o tiranie sigură*. Nu mai puțin periculoase i se păreau drepturile economice dintr-odată cucerite. La 25 mai 1862 recomanda „moralitatea" țăranului, ca anterioară oricăror drepturi. „Dacă vreți să faceți pe țăran liber, trebuie să-l faceți virtuos și, ca să fie virtuos, trebuie să-l moralizați". Or, la acest rezultat nu se ajungea îndemnîndu-i pe țărani să ceară bucăți din moșiile proprietarilor lor. „Virtutea ce trebuie să învățăm pe națiune este de a respecta ce este al altuia, ca să i se respecte și ei într-o zi dreptatea națională, ceea ce e al ei"[6]. Pusă sub incidența unui interes personal atît de îngust o atare concepție n-avea nici o rezistență practică. După cum nici n-a avut**.

Ulterior, interesul direct va apare mai disimulat. Ceea ce nu va însemna diminuarea lui. Acolo unde nu este interesul personal al unuia sau altuia dintre gînditorii conservatori este interesul conservator în genere, al căruia reprezentanți se fac. Evident, a explica întreaga gîndire evoluționistă românească, suficient de bogată, numai prin prisma interesului material, de nuanță conservatoare, ar însemna, cel puțin, un mod unilateral de judecată. Eminescu, Maiorescu, Xenopol, Conta sau Motru nu pot fi priviți din acest unghi, căci se îngustează deopotrivă atît personalitatea lor în cultura română, cît și judecata noastră asupra lor. Ceea ce se poate afirma doar este că din concepția evoluționistă s-a hrănit ideologia politică a conservatorilor. Apartenența de un grup sau partid cîntărește uneori. Dar ea poate lumina laturi biografice, explica unele susțineri, dar nu vicia o întreagă gîndire.

Evoluționismul era la el acasă la Junimea, ca o expresie a unui „Weltanschaunung" naționalist[7]. Cei mai mulți erau formați la lecturile din Lamarck, Haeckel,

---

* Anghel Demetrescu, care-i prefațează discursurile și îi aprobă părerile, îl cita în sprijinul afirmației de mai sus, pe A. de Torqueville, cu lucrarea sa *L'ancien régime et la Révolution*. (*Ibidem*, p. 55—56).

[6] *Ibidem*, p. 342.

** Ironiile lui Petre Pandrea dovedesc peremptoriu cam ce impresie făcea asupra unui democrat un astfel de chip de a gîndi (*Portrete și controverse. Chestia socială în România*, seria a II-a, București, 1946, p. 11).

[7] Bogdan Stugren dă ca reprezentanți principali ai evoluționismului în România pe V. Conta, A. D. Xenopol, P. P. Negulescu, C. Rădulescu-Motru, M. Ralea, E. Speranția, Lucian Blaga, cărora le alătură pe M. Eminescu, T. Maiorescu sau V. Pârvan, precizînd totodată că „nu este vorba de o școală de filozofie evoluționistă" (*Evoluționismul în secolul 20. Certitudini. Divergențe. Idealuri*, București, 1969, p. 235—256).

J. St. Mill, Spencer, Feuerbach, Comte, îi cunoşteau pe Sismondi sau Guizot sau şcoala istorică a dreptului a lui Savigny, sub influenţa căreia M. Kogălniceanu îşi concepuse sistemul său de reforme[8]. La Junimea, cum spunea T. Maiorescu, se gîndea „mai mult englezeşte-evoluţionar decît franţuzeşte-revoluţionar"[9]. Acelaşi Maiorescu spunea în 1887: „Noi junimiştii nu sîntem revoluţionari. Nu doară că revoluţia nu ar fi una din căile pe care, în general vorbind, s-a văzut uneori silită Istoria popoarelor a merge spre progres. Dar pentru ţara noastră, o ţară mică, intercalată între două mari puteri cotropitoare, o revoluţie este întotdeauna o calamitate. *Cine începe ştie pentru ce o începe, dar nu ştie niciodată în al cui folos o sfîrşeşte*" (subl. ns.)[10]. Un argument geopolitic esenţial pe care-l invocase şi Kogălniceanu, nerecomandînd revolta maselor ca mijloc de a impune Unirea, pe care îl invoca şi Eminescu, scriind în 1876: „Dacă n-am avea vecinic influenţe străine precum le avem, dacă am fi în Spania, atunci ne-am sparge capetele unul altuia pînă s-ar aşeza lucrurile. Dar acest lux de revoluţiuni sociale nu ne este permis nouă, al cărui stat e vecinic o cestiune"[11]. Argumentul îl invoca şi P.P. Carp, precizînd în 1882 că „Nouă revoluţiunile radicale nu ne sînt permise". În 1892 acelaşi Carp, într-un discurs ţinut la Senat, afirma: „Istoria ne arată că acele ţări, care n-au ştiut să se lecuiască singure de această boală a reformelor care se succed prea repede una după alta, au fost lecuite de alţii, dar odată cu lecuirea au pierdut individualitatea lor, au dispărut ca naţiuni libere"[12]. Nu se putea spune că nu era aceasta o judecată sănătoasă, născută din prudenţa seculară a românilor, dar a invoca factorul extern pentru conservatorismul excesiv intern, primul apărînd ca o sabie a lui Damocles, putea fi o tactică politică inteligentă pentru păstrarea privilegiilor unei restrînse clase conducătoare,

---

[8] Al. Zub, *Junimea. Implicaţii istoriografice*, Iaşi, 1976, p. 247.

[9] *Ibidem*, p. 246—256; vezi şi acelaşi, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iaşi, 1974, p. 431—439.

[10] T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, Bucureşti, 1925, p. 40—43; vezi şi T. Maiorescu, *Asupra discursului parlamentar al d-lui Alex. Djuvara*, în „România liberă", nr. 3079 din 3 decembrie 1887.

[11] M. Eminescu, *Opere*, vol. IX, p. 173.

[12] P. P. Carp, *Discursuri*, vol. I, p. 302.

dar nu era și o soluție pentru popor, lăsat în nemulțumire și într-o permanentă stare revendicativă. Aceasta din urmă risca să se transforme, cum s-a și întîmplat, într-un ... 1907.

Evoluție da, dar nu o evoluție care să presupună, cum credeau liberalii, „o ordine în mișcare", nu „o ordine în rezistență"[13]. Firește, această evoluție ca politică generală mergea pînă la un moment dat. Cînd condițiile interne se maturizau, iar factorul extern devenea favorabil — adică țările capitaliste dezvoltate treceau la construirea unei societăți socialiste —, atunci revoluția urma să ia locul evoluției și să așeze țara pe un alt făgaș de dezvoltare, cum considerau socialiștii români.

Dar ca să se maturizeze condițiile interne socialiștii cereau libertăți politice și economice întinse, din ce în ce mai întinse. Carp însă condamna categoric pe toți exponenții ideilor revoluționare ca pe oameni „cari, neputînd face propria lor fericire, se cred apți a face fericirea unui popor întreg și vor veni cu utopii, cu idei vagi și generale, să aplice, în numele libertății, egalității și fraternității, idei răsturnătoare de orice dezvoltare națională"[14]. „Noi nu sîntem în situațiunea națiunilor mari cari pot suporta orice experiență" — susținea și T. Maiorescu. Evoluționismul istoric, arăta el, „ne învață în mod categoric că revoluțiunea este un mijloc primitiv de îndreptare necesar societăților care nu sînt complet organizate politicește spre a respecta drepturile tuturora și a subveni nevoilor lor comune". Or societatea română crea „mijloace normale" de regenerare a organismului ei și atunci necesitatea unei revoluții nu mai apărea, progresul realizîndu-se pe calea evoluției[15]. „Sîntem un partid de ordine, iar nu un partid de anarhie — spunea Al. Lahovari în Senat la 15 noiembrie 1888, referindu-se la Partidul Conservator —, un partid de reforme, iar nu de revoluțiuni, și credem că acest progres are drept

---

[13] I. G. Duca, *Doctrina liberală*, în *Doctrinele partidelor politice*, Institutul social român, București, 1922, p. 105.

[14] P. P. Carp, *op. cit.*, vol. I, p. 99.

[15] *Reflecțiuni asupra vieții noastre politice*, IV, în „Constituționalul", an I, nr. 24 din 13/25 iulie 1889; Z. Ornea, *Junimea și junimismul*, p. 176.

BIBLIOTECA DE ISTORIE

la repaos, şi nu voim să-l turburăm necontenit cu urile şi pasiunile noastre"[16].

Combătînd poporanismul şi, în genere, orice experienţă izvorîtă şi dintr-o reacţie contra Occidentului (îl cita pe Lev Tolstoi, *La révolution russe, sa portée mondiale*), C. Rădulescu-Motru îi contesta orice viabilitate pe pămîntul românesc. O astfel de experienţă putea fi urmată eventual de poporul rus, spaţiul său material fiind foarte întins („şi pe acest spaţiu se pot face multe experienţe"). Celelalte popoare, lipsite de vastitatea aceasta spaţială, era „mai cuminte a urma calea civilizaţiunii apusene"[17]. Dacă în Rusia, utopia poporanismului era de înţeles, preciza Motru în altă parte („imensitatea ţării îşi are iluziunile sale sesizabile"), în România, care nici nu-şi adunase la un loc pe toţi fiii ei, propagarea de astfel de utopii era de „nescuzat"[18].

Gînditorii conservatori susţineau progresul treptat, potrivit firii şi tradiţiilor poporului român [19]. Orice reformă nouă trebuia să aibă răgazul de a se statornici şi o alta trebuia să fie efectul experienţei, care numai ea singură putea să arate ce trebuia păstrat şi ce trebuia schimbat. Acelaşi evoluţionism organic îl întîlnim exprimat, ca singură cale de urmat, la A.D. Xenopol, Th. Rosetti, V. Pogor sau V. Conta*. Necesitatea unei pronunţate organicităţi a evoluţiei poporului român o susţine puternic (cum am văzut) M. Eminescu. El punea la temelia legităţii categoriile organicului. Ceea ce se potrivea unei vîrste nu convenea şi alteia. România se afla într-un alt stadiu al evoluţiei sale decît civilizaţia apuseană. Şi de aici neadecvarea. Spre deosebire de junimişti, mergînd pe acelaşi drum, naturalist organic, al epocii, Eminescu l-a depăşit, „prin viziunea unui destin etnic — viziune alimentată de istorismul german (Herder,

---

[16] Al. Lahovari, *Discursuri parlamentare (1888—1891)*, Bucureşti, 1915, p. 13.

[17] C. Rădulescu-Motru, *Puterea sufletească*, ediţie definitivă, Bucureşti, 1930, p. 227 (prima ediţie, 1907).

[18] C. Rădulescu-Motru, *Poporanismul politic şi democraţia conservatoare*, în „Noua revistă română", nr. 14 din 12 iulie 1909, p. 215.

[19] *Doctrina conservatoare*, în „Epoca", an III, nr. 829 din 31 august 1888.

* Vezi Al. Zub, *op. cit.*, p. 249 şi urm.; Z. Ornea, *op. cit.*, p. 176 şi urm.

Hegel) — care asocia ideea națională cu aceea a progresului"[20]. Această viziune, foarte fertilă în epoca următoare, de la ea împărtășindu-se mulți, din păcate mai cu deosebire gînditori și oameni politici de dreapta, o împărtășea și un Aurel Popovici, a cărui gîndire politică în reflecțiile sale asupra societății românești este foarte adesea dependentă de Eminescu. Gînditorul și omul politic ardelean credea și el că limba, credințele și moravurile mențineau un popor, iar legile noi îi dădeau putința de dezvoltare firească mai departe, însă numai dacă erau „în potrivire" cu caracterul acelui popor. Altfel poporul se alegea cu „legi perfecte" pe hîrtie, iar în fapt cu nemulțumirea adusă de „siluirea" propriei sale naturi[21]. A.C. Popovici recomanda tuturor democraților români caracterizarea pe care Friederic al II-lea al Prusiei i-o făcuse lui Iosif al II-lea : „totdeauna face pasul al doilea, înainte de a fi făcut pe cel dintîi".

Toți gînditorii și oamenii politici conservatori au susținut teoria progresului „măsurat" a unei dezvoltări nebruscate a societății românești. Dacă n-au susținut-o toți teoretic, au făcut-o cu toții în practică. M. Vlădescu, replicîndu-i lui C. Stere în Parlament, declara în 1901 că în mersul unei societăți există două forțe : una de conservare și alta de transformare evolutivă. Pe cea dintîi o identifica cu tendința de a menține starea unei societăți cu toate credințele și tradițiile sale, cu toată înfățișarea sa etnică, adică ceea ce pentru organismul uman era ereditatea. Cea de a doua îi apărea (și aici împărtășea punctul de vedere al unor liberali, cum era T. Dragu) ca adaptare la noi necesități. Din jocul acestor două forțe, din armonizarea acțiunii lor antagoniste ieșea cheia progresului social, „căci în această antiteză de conservare și de progres este și puterea de viață a unei națiuni". Armonia și echilibrul lor îi dădeau încredințarea că „o societate posedă germenul vieții', că „ea este capabilă de o dezvoltare ulterioară și posedă în sine semnul indubitabil că poate să meargă și mai departe"[22].

---

[20] Al. Zub, *op. cit.*, p. 251—252. Vezi mai pe larg în Paul Georgescu, *Naționalismul lui Eminescu*, București, f.a., p. 17—19.

[21] Aurel C. Popovici, *op. cit.*, p. 108, 65.

[22] *D.A.D.*, sesiunea ordinară 1901—1902, nr. 14, ședința de la 30 noiembrie 1901, p. 61.

M. G. Cantacuzino în 1905, în replică cu E. Costinescu, declara că cea mai de căpetenie îndatorire a unui partid conservator este „să păstreze legătura cu trecutul". Dar se grăbea să adauge că prin aceste cuvinte „nu înţelege cîtuşi de puţin o înţepenire pe loc sau o evoluţiune prea zăbavnică a neamului nostru, ci dezvoltarea lui firească, potrivit cu tendinţele, cu datinele, cu năzuinţele astfel cum i le-a hărăzit trecutul"[23]. Dacă poporul român îşi însuşea idei noi, trebuia să le întipărească în solul său cu sigiliul etnic specific. Fără o neîntreruptă legătură cu cea ce a fost soarta neamului românesc ar fi fost o continuă zvîrcolire*. O atare viziune a dezvoltării atrăgea după sine şi un alt principiu: „păstrarea neclintită a spiritului de ordine", ordinea fiind, după Cantacuzino, „cum s-ar zice igiena statelor şi a societăţii, contra oricărei ideologii sau demagogie". Ce însemna la fiul Nababului a păstra ordinea?: „Una din cele mai elementare reguli ale ordinei în stat este *respectarea îndărătnică* a proprietăţii, temelia oricărei societăţi" *(subl. ns.)*[24]. Şi astfel un discurs, de altfel frumos, eşua pe pragul unui interes personal foarte concret.

Evoluţionismul justifica toată politica, mai ales sociaăl, a conservatorilor. „Noi, d-nii mei, credem că procesul de îndreptare a disproporţiunii între proprietatea mare şi proprietatea mică este un proces de evoluţiune", o declara, de pildă, deschis Al. Marghiloman, referindu-se şi el la acea chestiune socială şi economică esenţială, care era chestiunea rurală[25]. Ideea progresului măsurat domină gîndirea conservatoare şi după primul război mondial. Acelaşi Marghiloman afirma în 1923 că „doctrina conservatoare este aceea care ţine drept un adevăr istoric că progresul real, durabil nu se poate face prin salturi şi că el nu poate fi decît rezultatul unei legături armonioase a trecu-

---

[23] M. G. Cantacuzino, *Conservatorismul nostru — liberalismul lor*, discurs rostit în ziua de 3 decembrie 1905, Bucureşti, 1905, p. 7–8.

* Cantacuzino amintea de „potopul de neamuri străine" care a curs pe pămîntul românesc: „Aici, mai mult ca oriunde, prezentul e plămădit din jertfele trecutului, aici mai ales, noi, cei veniţi în urmă, călcăm pragul vieţii greu încărcaţi de datorii către acel lung şir de morţi, care ne-au deschis calea" (*Ibidem*, p. 9).

[24] *Ibidem*, p. 52.

[25] *Discursul d-lui Al. Marghiloman rostit în şedinţa Senatului de la 12 martie 1914. Doctrina conservatoare şi revizuirea Constituţiei*, Bucureşti, 1914, p. 8.

tului cu prezentul"[26]. Altfel spus, instituțiile viabile ale unei societăți se dezvoltă prin ele însele, prin viața normală a acelei societăți. Sigur că dezvoltarea lor „trebuia ajutată", însă în nici un caz „aruncată" într-o formulă nouă, „alcătuită într-un cabinet de lucru". Progresul ar fi deci o manifestare a dezvoltării „conștiinței colective și nu voința impusă a unei singure rațiuni". Doctrina conservatoare nu poate să piardă din vedere, după Marghiloman, mai întîi trecutul și tradiția și apoi realitatea prezentului („starea reală a țării"). Numai așa ea este „o doctrină a realității"[27]. Un popor ca cel român, credea șeful conservatorilor, cu atît mai mult trebuie să aibă în vedere tradiția, cu cît „noi nu sîntem un popor al tradițiilor". Afirmația lui Marghiloman — hazardată desigur, pentru că românii aveau puternice tradiții, este drept însă populare, în largul înțeles al cuvîntului și nu „aristocratice", clasa suprapusă fiindu-i de-a lungul unui timp istoric foarte zbuciumat destul de cosmopolită — era făcută pentru a atrage încă o dată atenția asupra necesității „de a fi atenți și prevăzători". Și mai era făcută pentru un scop, de a singulariza tradiția proprietății, care după același Marghiloman era prima tradiție a neamului românesc. Nu în sens metaforic, ci foarte concret, ea fiind nu o creație legislativă, ci o întrupare a activității și inițiativelor particulare, „născută o dată cu intrarea omului în societate"[28]. Pentru N. Filipescu un partid conservator trebuia să fie mai întîi „credincios trecutului". Apoi să fie un partid care să tindă ca „progresul să se producă potrivit datinelor unei țări", să fie o piedică nu în calea progresului, ci doar „împotriva acelor inovațiuni care țintesc a ne însuși din afară elemente de civilizațiune potrivnice geniului nostru național"[29].

În secolul al XIX-lea, de cînd stabilim începuturile doctrinei conservatoare moderne, exista o anumită structură socială, net avantajoasă marilor proprietari rurali. Susținînd un progres moderat, transformări lente, nici o bruschețe în dezvoltare, doctrina conservatoare prelungea

---

[26] Alex. Marghiloman, *Doctrina conservatoare*, București, 1923, p. 5—6.

[27] *Ibidem*, p. 6—7.

[28] *Ibidem*, p. 4; vezi și Const. Gr. C. Zotta, N. Tulceanu, *Partidele politice din România. Istoricul și progresul lor*, București, 1934, p. 30.

[29] *D.A.D.*, Sesiunea extraordinară 1899, nr. 6, ședința din 20 iunie 1899, p. 72.

în fapt o stare socială moştenită. Nu în forma moştenită, firește, dar transformarea acesteia nu trebuia să meargă prea repede pentru că altfel acea stare socială își pierdea identitatea proprie și nu se mai putea revendica din ea însăși într-o dezvoltare ulterioară. Numai că acea stare socială nu era un rod al „inegalității naturale"[30], sau nu era aceasta în primul rînd. Ea era fructul exploatării unora de către ceilalți și întreaga mișcare democratică română contrazice de la bun început pe acești „ceilalți", contestîndu-le „drepturile naturale". Inevitabil, echilibrul forțelor sociale se perturbă cu prefacerile economice și sociale continui și la un moment dat, cum a fost după primul război, foarte repezi. Victoria n-avea cum să fie decît a noilor forțe. Conservatorismul rămîne tot mai mult fără „prezent", dar foarte romantic. O doctrină de regrete, cum de altfel și apare în bună măsură după război.

Nu este „o evoluție liniștită" în viziunea conservatorilor asupra națiunii de progres, în genere, și social, în speță. La începutul veacului, de pildă, se observă din nou un proces de diferențiere politică și socială doctrinară, determinat de „nuanțarea mai vie", cum spunea Gr. Păucescu[31], a grupărilor și intereselor sociale. O diferențiere nu numai între partide, încadrată accentuării deosebirilor de ansamblu între liberali și conservatori, dar vizibilă în chiar rîndurile aceluiași partid. Ascensiunii aripii burgheze brătieniste la liberali, îi corespunde, la adversarii lor politici, ridicarea takiștilor. Atari înălțări politice au și justificări teoretice. „Avem tradițiunea", declara Take Ionescu, revendicînd pentru conservatorii democrați și „adevăratul" trecut conservator, „căci noi urmărim adevăratele idei conservatoare"[32]. Aceste idei erau „evolutive", preciza Take Ionescu, nu în sensul că „țineau socoteală de interesele conservatorilor", ci de „interesele conservațiunii sociale". Adică, nu apărau și nu păstrau „cetățuile nimănui", ci apărau și păstrau „temeliile casei comune, ale societății românești"; nu erau conservatoare ca să asigure „transmisiunile de șefie din tată în fiu" (chestiune care îl preocupa

---

[30] V. Madgearu, *Doctrina țărănistă*, în *Doctrinele partidelor politice*, p. 80.

[31] „Revista Democrației Române" din 10 aprilie 1911, p. 425.

[32] *Discursul lui Take Ionescu rostit la întrunirea Partidului Conservator Democrat din Roman în ziua de duminică, 30 martie 1908*, în *Discursurile d-lui Take Ionescu de la 20 ianuarie — 22 iunie 1908*, p. 78.

în cel mai mare grad pe fiul negustorului de la Ploiești), în virtutea vreunei pretențiuni, ci erau conservatoare ca să asigure „transmisiunea din generație în generație a patrimoniului strămoșilor noștri, care să treacă intact și mărit urmașilor nostri"[33]. Dincolo de procedeul obișnuit, de a atribui doar adversarilor ambiții și satisfacerea propriilor interese, în vreme ce tu ..., era la mijloc o lărgire de arie socială a ideilor conservatoare. Era, cum spunea Take Ionescu la 21 mai 1908, „așezarea ideilor conservatoare pe baze atît de largi, încît nimic și nimeni să nu le poată cutremura"[34]. Extinderea acestor idei s-a făcut însă, prin Take Ionescu, mai mult la suprafață. Adică n-au adîncit, cu spirit de înțelegere, fenomenele sociale românești, ci ideile conservatoare au fost mai curînd un simplu adăpost pentru cît mai mulți aderenți care, foarte mulți, nu se remarcau deloc prin fidelitate față de ele, ci printr-un pronunțat spirit practic, garanție de satisfacere a propriilor interese.

Pînă la urmă evoluția doctrinei politice conservatoare a rămas prea înceată. De aceea ea nici nu va fi capabilă să se acomodeze noilor cerințe ale societății românești de după realizarea statului național al tuturor românilor.

În felul de a privi progresul însă nu trebuie să ne închipuim o deosebire prea mare între doctrina conservatoare și cea liberală, cel puțin nu în manifestarea lor din perioada de la sfîrșitul veacului trecut și începutul acestuia. În rari manifestări de natură doctrinară ale liberalilor această nedeosebire apare limpede. I. G. Duca spunea în 1923 că liberalismul reprezintă în esența lui ideea de progres. Dar ce se înțelegea prin progres? Progresul nu însemna salturi, nu era violență, nu „zvîrcnire incoerentă, ci mișcare organizată" ; „progresul e grija, grija permanentă a viitorului, e preocuparea de a-l pregăti, de a-l asigura". Duca se declara partizan, și o făcea în numele doctrinei liberale, al unui progres „prin ordine, prin democrație, prin naționalism și prin armonie socială", căci „dezordinea e generatoare de anarhie". Progresul nu era posibil decît „prin evoluție și evoluția nu poate fi dobîndită fără armonia socială"[35].

---

[33] *Ibidem.*

[34] *Discursul rostit la banchetul Partidului Conservator-Democrat din Rîmnicul-Vîlcei, în seara de miercuri, 21 mai 1908*, în *Ibidem*, p. 125.

[35] I. G. Duca, *Doctrina liberală*, în *Doctrinele partidelor politice*, p. 103, 104, 105.

Or, cum am observat, conservatorii nu făceau altfel. Duca însuşi, încercînd să vadă deosebirea între cele două doctrine, liberală şi conservatoare, eşuează în explicaţii ca: doctrina conservatoare e „o doctrină de rezistenţă", care „trage înapoi". Fraze frumoase ca: „cele două doctrine sînt nedespărţite, legate una de alta întocmai ca umbra de lumină. Vă cer voie să prefer lumina umbrei care se tîrăşte după ea" — dovedeau cel mult că Duca era un meşter al vorbei frumos orînduite, dar nu şi un doctrinar.

Evident, deosebiri există. Dar există mai mult în felul de aplicare a ideii de progres, decît în cea de explicare teoretică a acestei noţiuni. Lipseşte o burghezie importantă care să dea un puls mai repede liberalismului român*. Toată transformarea capitalistă românească din a doua jumătate a veacului al XIX-lea nu îmbracă un caracter revoluţionar, ci unul evoluţionist. Faptul explică îndeajuns de ce doctrina liberală se întrepătrunde atît de mult cu cea conservatoare, de ce şi una şi alta sînt în fond adepte ale unui progres fără salturi. Liberalismul din faza sa revoluţionară se dezvoltă într-una evolutivă. Ideea revoluţionară, a progresului prin salt, va fi preluată şi dusă mai departe de doctrina socialistă.[36]

Evoluţia liberalismului este sinonimă cu evoluţia capitalismului şi, deci, cu a burgheziei. Liberalismul militant din prima jumătate a veacului al XIX-lea, militant prin caracterul lui naţional, devine după aceea foarte impregnat de pozitivism. Evident nu putem vorbi de liberalism exclusiv ca o filosofie a burgheziei şi care n-asigura decît drepturi şi libertăţi pentru această clasă. Dar, incontestabil, burghezia este clasa care profită cel mai mult. „Sous la garde de nos idées venez placer vos intérêts" — scria ironic Charles de Rémusat, caracterizînd liberalismul francez, totdeauna strîns legat de apărarea intereselor burgheziei[37]. Invectivele pe care adversarii politici le-au adus liberalilor români pe aceeaşi linie aveau aceeaşi scuză şi acoperire. „Cercetaţi de aproape aplecările partidului liberal de douăzeci de ani încoace — spunea Gr. G. Cantacuzino în 1905 — şi

---

* Asupra liberalismului român vezi valorosul studiu al lui Gh. Platon, mai sus amintit.

[36] Jean Touchard, Louis Bodin, Pierre Jeannin, Georges Lavan, Jean Sirineli, *Histoire des idées politiques*, vol. II, Paris, 1967, p. 517. Vezi aici şi deosebirile de dezvoltare în Franţa, Germania, Anglia, Italia ş.a.

[37] *Ibidem*, vol. II, p. 518.

îl veți vedea pururea înțepenit în ipnoza cîștigurilor materiale, stăpînit în mod bolnăvicios de grija de a-și îmbogăți partizanii și de a-și spori mijloacele, de a îndestula această grijă"[38]. În Partidul Național-Liberal se adăpostește într-adevăr o burghezie avidă, grăbită să ajungă din urmă și să egalizeze material pe marii proprietari. Nu în mică măsură contribuise la aceasta Ion C. Brătianu. El însuși om integru, Brătianu considera că România intrase în „epoca ei de fier" și idealul oarecum doctrinar al fratelui său Dimitrie și al marelui său prieten C. A. Rosetti nu mai corespundea acestei epoci. Ceea ce era neapărat necesar, credea șeful liberalilor, era să se creeze rapid o clasă burgheză, capabilă să conducă ea economia țării și nu străinii. Acest scop i se părea mai de seamă decît toate. Și atunci el a încurajat un „spoils system" și a întărit partidul liberal pe principiul „îmbogățiți-vă, orientîndu-l spre țeluri pur materialiste"[39].

Și doctrina liberală, ca și cea conservatoare, considera dezordinea ca „generatoare de anarhie", păstrarea ordinii fiind așadar condiția însăși a progresului. Dar la liberali, după expresia lui Duca, era vorba de „ordine în mișcare" și nu de „ordine în rezistență", cum se întîmpla, după același, la conservatori. I. I. C. Brătianu exprima mai clar această idee doctrinară, fără a mai fi antitetic, procedeu de cele mai multe ori simplist. În 1909 proaspătul șef al liberalilor declara: „În partidul nostru este o dublă și permanentă preocupare, aceea de a nu pierde niciodată din vedere un ideal înalt, care să ne menție viu caracterul de partid de progres și aceea de a nu pierde niciodată de sub picioare un drum sigur, care să ne menție necontenit caracterul de partid de guvern"[40]. Era clar, așadar, că după

---

[38] M. G. Cantacuzino, *Conservatorismul nostru — liberalismul lor*, p. 66 (un exemplu dintre numeroasele altele). Eminescu nota: „La noi liberalismul, pretextat al naturilor cotilinare, în loc de a democratiza clasa de sus, a avut din contră rezultatul de a aristocratiza o clasă nenumărată de indivizi, cari nevroind a munci, avînd chiar rușine de muncă, aspiră de a ajunge la vază și de a face avere pe calea demnităților statului, începînd de la miile de funcțiuni mici și sfîrșind cu înșeși fotoliile ministeriale" (M. Eminescu, *Opere*, vol. IX, Publicistică 1870—1877, p. 34).

[39] Vezi interesantele constatări ale lui R. W. Seton-Watson, în *Histoire des Roumains de l'époque romaine à l'achèvement de l'unité*, p. 395—396.

[40] *D.A.D.*, sesiunea ordinară 1909—1910, nr. 16, ședința din 5 decembrie 1909, p. 145.

cum nici la conservatori nu există o doctrină politică în sine, ci era subordonată scopurilor practice ale luptei politice imediate, tot astfel nu exista nici la liberali. Interesul partidului era puternic subliniat, era dominant pînă la a pune în umbră orice altceva. Era însă și o deosebire importantă : interesul liberal era conform progresului burghez — progresul societății atunci.

6. „Naționalism"

O latură importantă a doctrinei politice conservatoare era, ceea ce se numea în epocă, naționalismul, adică grija pentru păstrarea și dezvoltarea ființei etnice proprii a poporului român, „tendința firească a oricărei individualități de a-și păstra felul ei de a fi", cum îl definea A. D. Xenopol[1]. Naționalismul, ca concepție, avea desigur în conținutul său și lupta contra elementelor străine ce tindeau să subjuge sau să stăpînească pe un teren sau altul organismul etnic românesc. O luptă care nu presupunea însă nimicirea acelui element străin, ci circumscrierea lui, adaptarea lui intereselor mediului românesc prin subordonare. Naționalismul exagerat, șovinismul, nu caracterizează deloc doctrina politică a conservatorilor români. Acest sens îl va lua la A. C. Cuza, de pildă, la alți gînditori români de dreapta sau la grupări și partide de această nuanță de mai tîrziu. La conservatori nu putem vorbi însă decît de un naționalism organic sau, cum îl caracteriza același Xenopol, „folositor neamului ce trebuia întărit". Un lucru nu li se poate reproșa acestor „boieri moderni" care au fost conservatorii, faptul că și-au iubit țara. Atît de retrogrizi în abordarea chestiunilor sociale, ei sînt, prin toți reprezentanții lor, integrați puternic rosturilor naționale ale acestui popor. Alex. Lahovari sau N. Filipescu sînt, în acest sens, exemple tipice.

N. Filipescu își teoretiza astfel concepțiile : „Un partid conservator este acela care, față de idealul de egalitate și de bun trai material care trebuie să preocupe în primul rînd un partid liberal, așterne un ideal atît de măreț al neamului, încît numai el e în stare să facă unele sacrificii

[1] A. D. Xenopol, *Naționalism și antisemitism*, în „Noua revistă română", nr. 18 din 8 februarie 1909, p. 276.

care uneori îl fac impopular, cum sacrificiul ideilor de egalitate politică ori de egalitate în repartiția averilor"[2]. Contradicția între democrație și susținerea unei politici naționale eficace nu există în fapt. Dimpotrivă, convergența lor le dădea mai multă viață ambelor. Dar Filipescu apăra o anume poziție politică și socială și o stare de fapt.

Însă nu patriotismul păturii conducătoare românești interesează doctrina politică, adică nu acest sentiment în sine, ci latura sa sociologică. După P. P. Negulescu orice partid politic, care să merite cu adevărat acest nume, este un partid național[3]. Este național pentru că își propune ca ideal ușurarea prezentului și asigurarea unui viitor mai bun națiunii din care făcea parte. Dacă partidul liberal avea în titulatură „național", iar cel conservator nu avea, nu însemna că ultimul nu era și el național. A fi național „pretutindeni și întotdeauna" era „cea dintîi și mai fundamentală condiție a progresului social"[4]. Adică după cum dezvoltarea unui organism nu se putea grăbi fără primejdie pentru el, tot așa progresul unei națiuni nu se putea face decît „încetul cu încetul". Deși temperată, tendința liberală de a reforma mereu era, credea Negulescu, vătămătoare, mai ales națiunilor tinere. Liberalii români voiseră repede o Belgie a Orientului aici la gurile Dunării, introducînd necontenit forme de viață proprii Occidentului. În felul acesta se nesocotea condiția de căpetenie a progresului social care era naționalul. Acesta cerea ca „printr-o înțeleaptă rezervă, să dea națiunii noastre putința să scoată din propriul ei fond sufletesc formele nouă de viață cerute de noua ei situație și să-și asimileze fără primejdie pe cele ce *trebuiau* să fie împrumutate de la străini". Or din acest punct de vedere, „partidul conservator a fost dar, în evoluția noastră politică, partidul prin excelență național"[5].

P. P. Negulescu construise el însuși un cadru teoretic potrivit pentru a trage concluzia care-i convenea. Orice democrat îi putea reproșa că nu era român adevărat acela care voia să țină poporul său în afara progresului general

---

[2] *D.A.D.*, sesiunea extraordinară 1899, nr. 6, ședința din 20 iunie 1892, p. 72.

[3] P. P. Negulescu, *Principiul naționalismului în politica conservatoare*, Bibl. Academiei R.S.R., fond *Manuscrise*, Arhiva P. P. Negulescu, VII, mss. 17, f. 3, 4.

[4] *Ibidem, loc. cit.*, f. 4.

[5] *Ibidem, loc. cit.*, f. 5—10.

numai de teama de a nu se contamina de „străinisme". Cum s-a arătat România nu putea rămîne la o parte de curentul general. Ceea ce era însă foarte adevărat era că fără să se țină seama de condițiile naționale specific românești orice import de teorii era condamnat de la început să nu fie viabil. Toți gînditorii conservatori, și nu numai ei, desigur, plecau de la un considerent esențial: românii, care nici nu-și desăvîrșiseră unitatea lor politică, trebuiau cu deosebire să-și conserve ființa lor națională proprie, „naționalitatea", cu un termen foarte uzitat la sfîrșitul veacului trecut. Configurația exactă a statului tuturor românilor urma s-o hotărască împrejurările istorice concrete. Pînă atunci ceea ce conta era tocmai ca poporul ce trebuia să se strîngă laolaltă în cadrul aceluiași stat să rămînă el însuși, cu entitatea sa națională specifică. Generația de la 1848 nu gîndise altfel*. N. Bălcescu o afirma explicit. Eliade Rădulescu la fel. Mai tîrziu o afirma Eminescu. Din scrierile sale reiese limpede concluzia la care ajunge D. Murărașu: „Nu la stat deci se gîndea Eminescu, ci la națiune. Nu veleitățile unei vieți de stat îi atrag privirile, ci posibilitatea pentru români de a-și păstra libertatea conștiinței și limba lor. «Românul se vrea pe sine, își vrea naționalitatea, dar aceasta o vrea deplin»"[6]. Viața națională trecea deci înaintea vieții statale a neamului românesc. Faptul se justifica pe deplin prin situația de fapt de atunci, cînd peste jumătate din neam era sub alte stăpîniri, cuprins în alte state care, deocamdată cel puțin, nu păreau să se destrame. Și atunci ceea ce într-adevăr conta era să se încurajeze pe cît era cu putință viața lor națională, în primul rînd dezvoltînd viața națională a regatului liber. „Cestiunea de căpătenie pentru istoria și continuitatea de dezvoltare a acestei țări este ca elementul românesc să rămînă cel determinant, ca el să dea tiparul acestei forme de stat, ca limba lui, înclinările lui oneste și generoase să rămîie și pe viitor norma de dezvoltare a țării și să pătrundă pururea această dezvoltare"[7].

---

* Și nu numai la noi. Revoluționarul maghiar Kossuth spunea de pildă: „A pierde naționalitatea este a muri ca popor. De aceea naționalitatea și limba sînt mai scumpe decît libertatea; căci libertatea pierdută se poate recîștiga, dar naționalitatea niciodată" (vezi A. D. Xenopol, *Românii și Austro-Ungaria*, Iași, 1914, p. 62).

[6] D. Murărașu, *Naționalismul lui Eminescu*, Cernăuți, 1932, p. 69.

[7] M. Eminescu, *Opera politică*, ed. I. Crețu, vol. II, p. 389.

O viață națională era posibilă în măsura în care românul își punea amprenta asupra a tot ce se producea și a tot ce era esențial în dezvoltarea țării. Însemna aceasta a te ridica împotriva elementelor străine din țară? Însemna afirmarea acestora? În toată acțiunea politică a conservatorilor nu întîlnim elemente xenofobe. Nici o măsură legislativă luată sub conservatori nu are menirea de a oprima elementele străine din țară sau, și mai rău, a le distruge. A. D. Xenopol, el însuși conservator în politică, explica aceasta: „Nu ne trebuiesc deci legi care să împiedice pe străini, ci măsuri de tot felul cari să încurajeze pe români. În locul urii și stînjenirii muncii străinilor trebuie ocrotirea și încurajarea muncii naționale". Adică în locul „prigonirii muncii străinului sprijinul muncii românești"[8]. Deci o acțiune pozitivă, nu una negativă, din toate punctele de vedere nerecomandabilă. Cu felul său tranșant de a fi, P. P. Carp declara în Parlament: „Dacă voiți să scăpați de evrei, nu este decît un singur mijloc: munciți și civilizați-vă [...], singura cale ce poate să ne scape este munca pe calea economică; căci și în concurența evreilor eu nu văd decît un stimulent de a dezvolta, pe cîmpul economic, o muncă mai intensivă decît cea de astăzi"[9]. Unul din doctrinarii conservatorilor, C. Rădulescu-Motru, scria, în încheierea unui lung studiu: „Prosperitatea popoarelor nu cade din cer, ca un fel de pomană dumnezeiască, așa că singura ta grijă să fie să nu lași și pe străini alături de tine pe pămîntul pe care cade pomana; ci prosperitatea se cucerește prin muncă [...]; acela care muncește prosperă în dauna celui ce nu muncește sau nu știe munci"[10]. Cel care fixase ideea de mai sus, mai bine decît oricare altul, în conștiința contemporanilor săi fusese Eminescu. Încă în 1876 el scria, și va relua ideea în numeroase rînduri, că la civilizație nu se ajunge decît prin muncă: „Nici ziare, nici legi, nici academii, nici o organizație asemănătoare cu cele mai înaintate nu sînt în stare de a înlocui *munca*, și o stare de lucruri care nu se întemeiază pe ea e o fantasmagorie, care va dura mai mult sau mai puțin, dar se va-

---

[8] A. D. Xenopol, *Naționalism și antisemitism*, în „Noua revistă română" nr. 18 din 8 februarie 1909, p. 278.

[9] P. P. Carp, *Discursuri*, vol. I, 1868—1888, p. 186.

[10] C. Rădulescu-Motru, *Naționalismul, cum trebuie să se înțeleagă* (sfîrșit), în „Noua revistă română", nr. 4 din 15 noiembrie 1909, p. 58.

preface în fum la suflarea recei realități"[11]. În altă parte poetul adaugă: „Temeiul unui stat e munca, bogăția unui popor stă în muncă, nu în bani". Progresul regulat și sigur nu se face prin demonstrații și mișcări de uliță, ci „numai și numai prin muncă"[12]. Eminescu cerea tuturor contribuția, numai și numai în schimbul acesteia dobîndirea de drepturi în viața de stat, în virtutea unei „teorii sociale a compensației"*. Prin această necesitate Eminescu judeca cu asprime prezentul societății românești, un prezent în care clasele productive slăbeau, iar cele neproductive sporeau, un prezent în care o aristocrație istorică nu era, o clasă de mijloc pozitivă era foarte slabă și lipsa ei era suplinită de străini, în care singura clasă pozitivă, țărănimea, era în starea pe care „nimeni n-o pricepe, nimeni n-o reprezentează, nimănui nu-i pasă de ea". Țăranul român era același „cu cel de mai înainte cu 50 de ani, dar sarcina ce o poartă e înzecită"[13]. Într-o țară fără export industrial „țăranul muncește pentru toți: sigur și necontestabil. Dantela de Bruxelles, galonul de pe chipiul generalului, condeiul de fier cu care scrim, chibritul cu care ne aprindem țigara, toate ne vin în schimbul grînelor noastre și acest grîu îl produce însuși țăranul"[14].

Eminescu a căutat să-și explice adevărul economic și social pe care-l trăia România după tratatul de la Adrianopol. Pe de o parte, constata el, țara românească se îmbogățea, dar masele ei muncitoare trăiau tot mai rău, iar elementele parazitare se înmulțeau. Care era cauza? Prima explicație pe care o dă este cea de mai sus, adică orice civilizație nu se realizează decît prin muncă. Or această muncă nu era la înălțimea civilizației pe care societatea românească și-a apropiat-o. Viața publică a românilor avea deprinderi neadaptate noii civilizații. De pildă regimul parlamentar presupunea discuția publică, dar politicienii se mințeau unii pe alții. Activitatea economică nu era făcută cu răbdare, cu economie de timp și materiale,

---

[11] Citat după C. Rădulescu-Motru, *op. cit., loc. cit.*, II, nr. 3 din 8 noiembrie 1909, p. 37.

[12] M. Eminescu, *Scrieri politice*, ed. a IV-a, ed. D. Murărașu, p. 54.

* Asupra teoriei compensației vezi Ilie Bădescu, *op. cit.*, p. 304 și urm.

[13] M. Eminescu, *Opere*, vol. IX, p. 172, 173.

[14] *Ibidem*, p. 173.

ci „de mîntuială". Cu alte cuvinte în politică nu se face politică, ci politicianism, iar în viața economică nu se muncea, ci se căuta „cîștigul fără muncă"*. „Dușmanii noștri nu sînt în afară de noi, ci sînt în noi înșine; și ei se numesc (...) lenea, minciuna, lipsa de rezistență față de ispita viciului, orgoliului copilăresc pe care nu-l știm distinge de mîndria cea nobilă și multe asemenea slăbiciuni" — scria C. Rădulescu-Motru, ducînd mai departe gîndul lui Eminescu[15]. Desigur, dacă exista „un sîmbure greșit" în organizarea societății românești nu era neapărată nevoie ca acel sîmbure să fie numai sufletesc, cum presupune Motru, și numai de la el să vină toate neajunsurile. Defecte ca cele de mai sus le au într-o măsură sau alta mai toate popoarele, dar diferența dintre dezvoltarea lor nu are totuși o cauză sufletească, decît numai în ultimul rînd. Cauzele sînt mai profunde, sînt de natură economică, geopolitică, de conjunctură internațională, de organizare socială și abia mai pe urmă de natură psihică. Oricum, inadvertența dintre civilizația burgheză mai nouă și încă neformatele deprinderi moderne ale poporului român, pusă ca o cauză a relelor prezentului românesc din a doua jumătate a veacului trecut, dacă nu ducea la înlăturarea acelor rele avea totuși meritul de a îmbogăți cunoașterea de sine a societății noastre. Ea a fost deseori amintită și de alți gînditori, conservatori sau nu. În acțiunea politică a conservatorilor a luat însă adesea forma unei arme politice. Mulți conservatori căutau să motiveze, de pildă, opoziția lor la o reformă agrară mai întinsă cu defectele țăranului român, care ar fi fost leneș, bețiv, prea des supus influențelor negative. Era, evident, pretextul apărării intereselor personale**.

---

* Așa ne este schematizată teoria lui Eminescu de C. Rădulescu-Motru în studiul *Naționalismul, cum trebuie să se înțeleagă*, II, „Noua revistă română", nr. 3 din 8 noiembrie 1909, p. 38. Mai pe larg vezi același, *Cultura română și politicianismul*, ed. a III-a, București, f.a., p. 199—250.

[15] C. Rădulescu-Motru, *op. cit., loc. cit.*, p. 38.

** O altă explicație a neajunsurilor societății românești a timpului său M. Eminescu o află în existența așa numitei „pături superpuse", teorie mult comentată în epocă și după aceea. Vezi, de pildă, C. Rădulescu-Motru, *op. cit., loc. cit.*, p. 38, 39 și nr. 18 din 8 februarie 1909, ca și *Cultura română și politicianismul*, pag. cit.; A. C. Popovici, *Naționalism sau democrație*, p. 3—179; G. Ibrăileanu, *op. cit.*, p. 140 și urm.; D. Murărașu, *op. cit.*, p. 103 și urm; Paul Georgescu, *Naționalismul lui Eminescu*; G. Călinescu, *Contradicțiile erei burgheze oglindite în ideologia lui M. Eminescu*, în *Studii eminesciene*, București, 1965, p. 58 și

„Naționalismul" doctrinar conservator dacă nu va face prea însemnată carieră în politică, și-a arătat forța în judecarea și orientarea culturii românești. Mai întîi prin Junimea și apoi prin postmaiorescieni. Secolul al XIX-lea a fost cum s-a mai zis și „secolul individualismului"[16]. Eul fusese exaltat de romantism. Kant îi fixase etica și autonomia, indicase ca normă respectul omului în sine, „luat ca scop respectabil, nu ca instrument de exploatare". Individualismul politic cîștigă drepturi importante înscrise în Constituții. În filosofie, și de aici în toată cultura, individualitatea devine o axiomă, sufletul omenesc o unitate specifică. Psihologia, de orice natură, exprimă puternic ideea că „viața sufletească e în funcție de specificul individual". Și, spunea Herbart, citat de Maiorescu, istoria, ca și politica trebuiau să se întemeieze pe psihologie[17]. Maiorescu ca și Xenopol apelau și la Buckle în definirea raportului dintre natură și „direcțiunea sufletului"[18]. Imperativul culturii era astfel fixat: „Trebuie bine să ne însemnăm noi, românii, că orice progres pe calea civilizației nu are pentru noi o adevărată valoare decît întrucît reflectează asupra naționalității noastre"[19]. Specificul unei culturi era determinat de psihologia etnică. Cel mai limpede definea aceasta Xenopol, fixînd conținutul unei culturi naționale în păstrarea, dezvoltarea și cultivarea limbii, în statuarea raporturilor dintre componenții unui

---

urm.; Al. Oprea, *Publicistica lui M. Eminescu*, în M. Eminescu, *Opere*, vol. IX, p. 34–36; Ș. Cioculescu, *Aspecte de critică socială eminesciană*, în *Studii eminesciene*, p. 225–253; Ilie Bădescu, *op. cit.*, p. 278 și urm. Noțiunea de „pătură suprapusă" nu trebuie luată *ad literam*. Altfel se ajunge la afirmația total fantezistă a existenței unei rase pur românești autohtone și a alteia „a parveniților" și a „paraziților", cea dintîi victimă și cea de a doua călău. Nu insistăm asupra acestei teorii, căci nu „apartenența" poetului în acel moment la partidul conservatorilor o explică. Nu exista în acest partid o atare concepție și nu va exista nici mai tîrziu. Adversitatea sa politică continuă cu liberalii nu folosea astfel de argumente care foarte bine se puteau întoarce și împotriva lui. Teoria păturii suprapuse îi aparține lui Eminescu și explicația ei poate cel mai bine o dă C. Rădulescu-Motru („Noua revistă română", nr. 3 din 8 noiembrie 1909).

[16] Mihail Ralea, *C. Rădulescu-Motru, filosof al culturii*, în „Revista de filosofie", vol. XVII, 1932, p. 101.

[17] I. E. Torouțiu, Gh. Cardaș, *Studii și documente literare*, vol. II, București, 1931, p. 51–52.

[18] Al. Zub, *Junimea. Implicații istoriografice*, p. 101. Vezi mai mult în Simion Ghiță, *Titu Maiorescu, filosof și teoretician al culturii*, București, 1975.

[19] Apud Al. Zub, *op. cit.*, p. 101.

popor după formele „ce sufletul său a dezvoltat", în cercetarea trecutului istoric ca să se înțeleagă prezentul, în sfîrșit, în cultivarea frumosului artistic al sufletului său[20]. Maiorescu arăta și el că pentru a deveni „cetățean al lumii" e nevoie „să devii mai întîi — și nu e de fel ușor — cetățean al propriei tale patrii. Cît de mulți rîvnesc însă la titlul de *cosmopolit* și cît de puțini abia sînt *patriodopoliți*"[21]. Pe aceeași linie mersese Eminescu, susținînd fervent „geniul național, spiritul propriu și caracteristic al poporului"; pe ea vor merge cei mai de seamă gînditori români de după aceea. Dintre toți, cel care va și oferi în acest sens „un sistem filosofic unitar și consecvent" va fi C. Rădulescu-Motru. Ideea de individualitate este leitmotivul întregii sale filosofii. Continuîndu-l pe Eminescu, Motru crede că civilizația sau cultura unui popor nu constă în transformările materiale externe, ci în dispozițiile sufletești ale acestuia, în deprinderile morale și intelectuale pe care poporul și le-a format. Eminescu fixa criteriul muncii drept bază a culturii și civilizației, Motru, dezvoltîndu-l, îl stabilește în faptul actualizării deprinderilor sufletești. Pe această linie Rădulescu-Motru cere pentru un popor ca al nostru o dezvoltare specifică. „Cultura adevărată — scrie el —, prin mijlocirea căreia un popor se ridică și prosperă, să prezintă totdeauna ca o individualitate puternică"[22]. Plecînd de aici filozoful român critică sever acele teorii după care societățile își pot împrumuta valori și instituții, călcînd peste individualitatea lor. Ulterior, Motru completează teoria individualității cu cea a vocației. Cultura este desigur individualizare, dar ea trebuie să se obiectiveze în creații. Vocația este mai mult decît individualitate, e o individualitate care creează valori. „Este drept că un popor, pentru a avea vocație, trebuie să aibă mai întîi o individualitate sufletească, dar nu totdeauna individualitatea este urmată de vocație"[23]. Adică popoarele care aveau

---

[20] A. D. Xenopol, *Cultura națională*, în „Convorbiri literare", nr. 2, 1868, p. 159.

[21] Cf. Al. Zub, *op. cit.*, p. 102—103.

[22] C. Rădulescu-Motru, *Cultura română și politicianismul*, ed. a III-a, p. 18.

[23] C. Rădulescu-Motru, *Vocația. Factor hotărîtor în cultura popoarelor*, București, 1932, p. 135. M. Ralea prefera din toate punctele de vedere teoria vocației, mai cuprinzătoare, aceleia a individualității (*op. cit., loc. cit.*, p. 104—105). În anii celui de-al doilea război mondial Motru va reveni la individualitate, noțiune oarecum sinonimă cu etnicul. Acesta

o viață originală, cum ar fi cel spaniol sau cel rus, nu deveneau numai prin aceasta creatoare de cultură. Țări ca Belgia sau Elveția, fără un stil prea particular de viață, ar fi însemnat că încetau de a mai fi țări de mare cultură.

Din această direcție de idei, susținînd individualitatea în cultură, doctrina conservatoare a tras elemente ce i-au convenit. Nu numai în sensul combaterii formelor străine — străine în sensul că erau de natură capitalistă — care „ar fi falsificat" viața noastră națională (fapt analizat în discuția teoriei formelor fără fond), dar în sensul menținerii statutului social și politic al țării, așa cum se afla el după 1866. A menținerii sale cît mai mult cu putință. Numai așa se menținea și individualitatea românească, păstrînd expresiile sociale și politice existente și nu înlocuindu-le sau modificîndu-le mereu. Ideea fundamentală era, cum scria P. P. Negulescu, ca „printr-o înțeleaptă rezervă, să dea națiunii noastre putința să scoată din propriul ei fond sufletesc formele nouă de viață cerute de noua ei situație și să-și asimileze fără primejdie pe cele ce *trebuiau* să fie împrumutate de la străini"[24]. Și cu aceasta se revine la problema atît de dezbătută a împrumuturilor de forme. Nu se putea preciza exact pînă unde mergeau interesele proprii ale conservatorilor în susținerea acestei teorii și pînă unde grija de a păstra naționalitatea specifică poporului nostru contra formelor artificiale și gratuite. Negulescu crede că prin înțeleapta lor rezervă „conservatorii constituiau partidul, prin excelență național". Rostul esențial al acestui partid urma să fie tocmai „dezvoltarea și întărirea conștiinței noastre naționale". Energia conștiinței naționale constituia pentru orice popor un semn de superioritate, dar și o condiție de căpetenie a victoriei în lupta sa pentru existență. Și pentru români, încă neuniți cu toții în cadrul acelorași frontiere, dezvoltarea energiei naționale era, întradevăr, o condiție de viață viitoare. Conflictul de interese dintre națiuni în epoca modernă schimba mereu perspectivele lor de viitor. Și putea veni un moment în viața unui popor cînd atîrna de el însuși să-și croiască cu hotărîre

---

din urmă era „sufletul unei națiuni", prin suflet înțelegîndu-se „structura istorică pe care o ia viața unui grup social" (C. Rădulescu-Motru, *Etnicul românesc. Comunitate de origine, limbă și destin*, București, 1942, p. 115.

[24] P. P. Negulescu, *Principiul naționalismului în politica conservatoare*, *loc. cit.*, VII, mss. 17, f. 11.

calea cea mai bună de progres. Şi „vai de popoarele pe cari momentele de acest fel le apucă nepregătite fie din punct de vedere obiectiv, fie din punct de vedere subiectiv. Vai de popoarele cari nu se pot folosi de împrejurări, fiindcă n-au mijloacele materiale trebuincioase sau cari nu *îndrăznesc* să se folosească de împrejurări fiindcă n-au încredere în ele însele. Din acest punct de vedere toate naţiunile care ţin la viitorul lor trebuie să fie ca fecioarele înţelepte din evanghelie, cu candela vecinic aprinsă, în aşteptarea momentului hotărîtor". Pe această linie, aşadar, de dezvoltare a energiei naţionale, trebuia să se înscrie adînc activitatea politică a Partidului Conservator. Ca şi cu alt prilej, neîncrederea în formele noi de civilizaţie năştea neîncredere în democraţia burgheză, în liberalism, considerat purtătorul ei de cuvînt, dar „trop materialiste". Nu se vedea o legătură între păstrarea naţionalului, a „naţionalităţii" poporului nostru şi mersul democratic burghez. Legătura era însă limpede. Ca naţionalitate proprie, trebuia neapărat să menţii unitatea sa interioară. Dar se putea ajunge la aceasta din urmă cînd, cum recunoştea şi Negulescu, „unul din neajunsurile de căpetenie cari pun în primejdie unitatea sufletească a naţiunii noastre e lipsa aproape desăvîrşită a unor raporturi ideale între proprietari şi ţărani?"[25].

7. Armonie socială

Şi cu aceasta intrăm în concepţiile sociale ale conservatorilor. Consistenţa acestor concepţii trebuie pusă în strînsă legătură cu acţiunea guvernamentală propriu-zisă, ele nemanifestîndu-se altfel decît ca fond teoretic, adesea nu îndeajuns de luminat, al măsurilor practice luate de guvernele conservatoare. Structura socială a timpului lor le-a apărut celor mai mulţi conservatori insuficient de clarificată pentru a îngădui o privire relevantă. Cu atît mai mult cu cît ei s-au apropiat de ea nu cu intenţia de a investiga sociologic, ci, eventual, cu tendinţa unei „sondări sociologice" pentru a demonstra „veracitatea unor teze ideologice"[1]. În definitiv era şi greu să judeci o stare de

[25] P. P. Negulescu, *op. cit., loc. cit.*, f. 13—14.

[1] Z. Ornea, *op. cit.*, p. 226. Z. Ornea este, de altfel, singurul cercetător care s-a apropiat mai serios şi de acest aspect social al junimismului şi prin extensie, în bună măsură, al conservatorismului în genere.

lucruri ale cărei elemente constitutive erau încă neevidențiate într-o suficientă măsură. Noul regim al relațiilor capitaliste lucra asupra fondului social românesc, neschimbîndu-l însă prea rapid. Ceea ce le apărea contemporanilor mai pregnantă era suprastructura nouă a societății românești. Nu și fondul social propriu-zis. Diverși oameni politici conservatori sau susținători ai concepțiilor conservatoare considerau că structura socială a țării cuprindea doar două clase: moșierimea și țărănimea. Firește prin clasă nu se înțelegea noțiunea în sensul ei marxist. Funcțiunea economică sau relațiile economice n-aveau importanță în definirea ei. Circula frecvent în epocă schema, de fel sociologică, lansată de istoricii francezi din secolul al XVIII-lea. Termenul de clasă era foarte puțin folosit, uzitîndu-se în schimb acela de stări. Burghezia mai ales era denumită ca starea mijlocie sau starea a treia. Această burghezie este contestată de conservatori, considerată ca inexistentă în România ca o clasă sau o stare productivă în ultimele decenii ale secolului trecut. Ulterior, realitatea îi va obliga să revizuiască o atare concepție, dar în vremea de început a existenței Partidului Conservator rostul burgheziei române era neînțeles. Pentru Maiorescu, în 1876, clasa burgheziei era „clasa advocaților", pletora de funcționari, dăscălimea și oamenii politici cu nepotolite apetituri bugetivore[2]. În Occident ea se compunea din mari comercianți, mari fabricanți, manufacturieri industriali, literați. La români însă nu exista ceva asemănător decît într-o măsură nesemnificativă și atunci cînd „s-au preluat" forme ale dezvoltării capitaliste, ele intrau în contradicție nu numai cu fondul tradițional local, dar și cu o structură socială complet diferită, căreia ele nu-i corespundeau: „s-au introdus reforme constituționale în viața publică fără să se întrebe, fără să se dea bine seama dacă la noi există un adevărat tiers état, care să simtă necesitatea unei asemenea reforme și să aibe preponderența meritată în stat"[3]. Concluzia era pe măsura criticii, sistemul constituțional era fictiv, căci lipsea tocmai burghezia, adică tocmai starea socială menită să-l susțină. Criticismul junimist făcea o confuzie între *deosebirea* care neapărat exista între dezvoltarea burgheziei în Apus și stadiul dezvoltării ei în România și *existența* burgheziei ca atare. Dacă ea exista, dar la un nivel mai scă-

[2] T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. I, 1895, p. 434.
[3] *Ibidem*, p. 415.

zut față de modelul clasic, nu însemna că de fapt nu exista deloc. Pe linia aceluiași criticism Carp mergea mai departe și nega în 1875 dreptul la existență și pentru partidul liberal, care era „un ce facticiu"[4], care nu se legitima din apariția unor noi elemente „cu noi interese, cari cer la rîndul lor locul legitim în stat". La 1875 partidul liberal nu se rezema, după Carp, decît pe „niște fraze create în alte țări pentru situațiuni ce nu există la noi". În numele acelor fraze se pretindea că ar exista și la noi „un element a cărui existență reală, însă, nu se vede nicăieri". Acel element era, firește, burghezia. Contestarea aceasta de drepturi și existențe, de altfel reciprocă, făcea și ea parte din gama mijloacelor de luptă politică dintre liberali și conservatori. Ea nu putea duce, firește, pe nimeni în eroare, căci i se putea răspunde cum făcuse Diogene care, față cu un adversar ce nega mișcarea, se mărginise de a se plimba pe dinaintea lui. Amîndouă partidele existau și „se mișcau" în societatea românească. De altfel, ulterior, cele două partide nu-și vor mai contesta reciproc existența, cel puțin pînă la primul război mondial, ci numai capacitatea de guvernare și cinstea în afacerile publice. Nici marii proprietari, într-un cuvînt agrarienii, nu vor mai contesta existența burgheziei ca o clasă constituită. Dimpotrivă, ei vor fi contestați ca elemente sociale anacronice. Negarea aceasta socială aparținuse mai curînd junimiștilor, care, pe drumul criticismului, au lărgit aria de manifestare a tezei formelor fără fond de la o dezbatere ideologico-culturală, asociindu-i și un element de ordin sociologic. Ideea este îmbrățișată de doctrina politică a conservatorilor mai mult în treacăt ca încă un argument teoretic în competiția luptei pentru putere cu liberalii. Și aceasta numai la începuturile existenței celor două partide guvernamentale ale României moderne. C. N. Brăiloiu, de pildă, cunoscutul avocat, cel care tradusese din grecește Codul lui Ipsilanti și legiuirea lui Caragea, fostul ministru de Justiție din 1861, 1862, un om „cu disponibilități" pentru studiul de doctrină, dovedite în activitatea sa de gazetar la ziarul scos de el, „Conservatorul progresist", credea și el la 1877, aproape la fel ca junimiștii: „Burghezia, în starea societății noastre, nici nu poate forma o clasă și nu este o clasă, nu este un partid politic distinct. Burghezia este la noi mai mult un

[4] P. P. Carp, *Discursuri*, vol. I (1868–1888), p. 66–67.

strat, o treaptă a societății, o stare de oameni"[5]. Tot la începuturile conservatorismului organizat, M. Eminescu nu nega existența burgheziei ca atare, o considera însă total neproductivă, o pătură de funcționari, avocați, postulanți perpetui la slujbe, stîrpituri", „plebe intelectuală", „arieni de tot soiul", o categorie de oameni care nu avea alt rost decît să stoarcă vlaga țărănimii, „clasa cea mai pozitivă din toate", și să încarce inutil bugetul statului. Tabloul devenea și mai întunecat atunci cînd venea și cu constatarea unei masive prezențe alogene în rîndurile acestei burghezii. Fără a se suprapune întocmai „păturii superpuse", burghezia nu era la Eminescu altceva decît un rău dureros sesizabil. Ulterior, cînd burghezia impregnează pretutindeni rîndurile conservatoare, un atare limbaj la adresa ei devine de neînțeles. Cu atît mai mult cu cît cea mai scumpă idee socială a conservatorilor era armonia socială (era de altfel și a liberalilor). Ei opuneau individualismului social armonizarea intereselor individuale. Interesele comune creeau clase, opiniile comune dădeau naștere la principii, pentru realizarea cărora se formau partidele. Menirea statului era aceea de a aduce toate clasele la armonie, tratîndu-le ca părți ale națiunii, egal de importante. La baza acestui edificiu social era țărănimea, era muncitorimea de tot felul, care lucra nemijlocit. Grija statului trebuie să fie aceea de a se preocupa permanent de această clasă producătoare, „să o cultive, să vegheze la prosperitatea ei materială și să-și îndeplinească astfel scopul ei moral"[6]. În numeroase rînduri Eminescu cere îmbunătățirea soartei țăranului, care „muncește singur pentru toți". Muncește cu aceleași mijloace ca și mai înainte, dar transformările petrecute și trebuințele importate i-au crescut sarcinile „într-o progresie înspăimîntătoare"[7]. Dincolo de o compătimire generală, frecventă la mulți, Eminescu pleda cu vigoare pentru ridicarea stării țărănimii. Spre deosebire de junimiști care și ei compătimeau țărănimea*, dar n-o considerau ca singura clasă reală, producătoare, ei alăturîndu-i-se și moșierimea, cu o fizionomie bine precizată, și categoria meseriașilor, Eminescu opunea țără-

---

[5] „Timpul", an II, nr. 51 din 4 martie 1877.

[6] M. Eminescu, *Scrieri politice*, ed. a IV-a, ed. Mureșanu, p. 43.

[7] M. Eminescu, *Opere*, vol. IX, p. 17 (din studiul ui Al. Oprea, mai sus citat).

* Vezi Z. Ornea, *op. cit.*, p. 231.

nimea tuturor celorlalte clase, făcea din ea „piatra unghiulară a unui sistem de gîndire economic-istoric"[8].

Nevoia armoniei sociale străbate toată gîndirea politică a conservatorilor, toate programele lor politice. Ceea ce nu presupunea neapărat imobilism politic, ci totdeauna soluții corelate. „În toate legile pe care am avut ocazia a le prezenta în viața mea, spunea P. P. Carp în 1893, am ținut cont de aceasta: *am căutat numai să îmbunătățesc o stare de lucruri existentă în această țară*"[9] (subl. ns.) Inspirîndu-se din doctrina școlii germane, omul politic conservator preconiza ca direcție: „statul să ia în mîna lui protecția claselor muncitoare și să se ocupe de bunul traiu al claselor de jos". Așadar intervenționismul de stat, însă restrîns la reforme moderate și nu la schimbări în bloc și cenzurat de condițiile locale, adică de starea populației, de obiceiurile ei, de felul ei de trai, de starea ei culturală ș. a. Pe această linie vor propune conservatorii reformele lor agrare, evitînd exproprierea: poporului trebuie să i se dea, ca să nu fie el nevoit să ceară, dar să i se dea totdeuna cu măsură. Armonia socială era o armă de apărare și de păstrare a condițiilor sociale existente[10]: „Țăranul și meseriașul. Pentru ce ținem noi ca să facem tot ce vom putea pentru a pune pe aceste două clase pe o treaptă de înflorire mai înaltă decît aceea în care se află astăzi? se întreba Carp în 1884. O fac în interesul claselor dirigente [...]; clasele superioare de la popor viu și la popor se întorc, în eternă alternare și dacă poporul acela din care ieșim și la care ne întoarcem este un popor zdravăn și noi vom fi zdraveni"[11]. Intervenționismul de stat apare ca un principiu doctrinar sau ca o metodă? În orice caz el are tendința de a armoniza unele principii externe, dar este greu să i se delimiteze caracterul. Dacă el avea o sferă de acțiune mai largă sau mai îngustă totul depindea de cine îl aplica. Conservatorii voiau să-l aplice mai mult pentru a împiedica eventuale convulsii sociale. Se asigura și astfel un oarecare progres, dar încetinit. Sfaturile lui Carp, după care conservatorii, „dacă vor să însemneze ceva, trebuie să fie cei dintîi a se pune în capu tuturor reformelor folositoare, și dacă vor să aibe pentru dînșii

---

[8] Al. Oprea, *op. cit.*, p. 17.
[9] Cf. G. Tașcă, *Politica economico-socială a lui P. P. Carp*, p. 5.
[10] *Ibidem.*
[11] P. P. Carp, *Discursuri*, vol. I, p. 329—330.

nu numai talent și știință ci și înrîurire politică, ei trebuie să facă dovada că nici un progres serios nu le este străin și că nici o nevoie a țării nu-i lasă nepăsători", au rămas adeseori simple deziderate. Intervenționismul de stat, aplicat de conservatori, era înțeles ca respectuos față de necesitățile istorice, ca păstrător al lucrurilor tradiționale atîta timp cît se putea găsi o rațiune suficientă pentru a le păstra. Nici liberalii după 1880 nu mai sînt deloc grăbiți cu schimbările, dar după 1907 îndeosebi ei sînt nevoiți să răspundă și unui oarecare radicalism social, neuitînd însă să implice în toată acțiunea lor monopolizarea economiei românești sub forma „cointeresării".

Intervenționismul de stat ia forme mai atenuate în atitudinea politică a conservatorilor de după 1900. Oameni ca Al. Marghiloman, N. Filipescu, D. Nenițescu, C. C. Arion ș. a. nu mai cred cu aceeași convingere în eficacitatea intervenției statului ca mijloc de asigurare a armoniei societății. Firește, solidarismul social rămîne ca atitudine puternic afirmată. Dar mijlocul de a-l asigura nu trebuia să fie exclusiv intervenția nemijlocită a statului. Ei i se adăuga acțiunea asociaționistă și cooperatistă. Mișcarea era asemănătoare cu cea pe care la liberali o promova Spiru Haret. De cîte ori se putea acțiunea statului trebuia înlocuită cu aceea cooperatistă în activarea procesului de evoluție a societății românești. Desigur, mișcarea cooperatistă era folosită și ea, în același scop ca și statul, pentru evitarea mijloacelor violente. Motivele acestei schimbări de atitudine au fost găsite de unii cercetători în noile orientări promovate în Franța și Germania de economoști ca List, Gide, Brentano, Schmoller ș. a. în contra vechilor tendințe liberale (orientări cunoscute de noua generație de conservatori în studiile lor în Franța și Germania), în ineficacitatea sau slaba eficacitate a intervenției statului în țările latine (în Franța, de pildă, existența unor guverne prea des schimbătoare) spre deosebire de Germania, în acceptarea de către Partidul Național-Liberal a unui radicalism social cu admiterea mijloacelor hotărîte în mecanismul prefacerilor sociale, ca de pildă exproprierea. În sfîrșit, ultimul motiv era grija pentru creditul statului, pe care un partid conservator nu putea să n-o aibă permanent în vedere.

Reţinem ca adevărate motivele determinate de atitudinea liberalilor, de lupta pentru putere între cele două partide, luptă care nu trebuia să fie şi nici n-a fost doar o competiţie politică, ci şi una economică. Intervenţionismul de stat era foarte indicat atîta timp cît ambele partide îl promovau cu un scop mai curînd general decît particular, cînd în orice caz cel din urmă aspect nu precumpănea asupra celui dintîi. Însă fatal era, şi fără vădita tentă a liberalilor de a monopoliza economia ţării, ca burghezia să-i domine treptat pe agrarieni şi în cele din urmă să-i absoarbă. Conservatorii, în măsura în care se considerau, şi de fapt erau principalii reprezentanţi ai agrarienilor, căutau mijloace de rezistenţă, altele decît un *non possumus* continuu, insinuînd argumente teoretice preluate din chiar dezvoltarea liberalismului şi reinterpretate. În numeroasele luări de poziţie ale generaţiei de conservatori de după Lascăr Catargiu, în dezbaterile Cercului de studii al Partidului Conservator solidarismul social este mereu afirmat ca doctrină, iar corporatismul susţinut ca mijloc.

În acelaşi scop, de armonizare socială, după cum statul era considerat ca regulator al vieţii sociale aflată într-o continuă mişcare, tot astfel dinastia era socotită ca factor de stabilitate al statului. Conservatorii sînt dinastici din convingere, spre deosebire de unii liberali care sînt la fel de dinastici, dar mai mult din necesitate. Este greu, desigur, să măsori pînă unde se întinde necesitatea şi de unde începe convingerea. Şi unii conservatori, cum de pildă Take Ionescu, au fost învinuiţi chiar de antidinasticism. La fel s-a întîmplat cu fruntaşii conservatori progresişti după primul război mondial. Individualizările politice nu pot duce în orice caz la o concluzie. Doar rămînerea într-o sferă mai generală poate stabili o opinie, ca cea de mai sus, privind dinasticismul din convingere al doctrinei conservatorilor. Un om politic de talia lui Al. Lahovari, justificînd, e drept, mai curînd necesitatea unui suveran, arăta şi de ce apăra o astfel de necesitate. Pentru că, spunea el, în noiembrie 1888, „numai mulţumită elasticităţii admirabile a unor asemenea instituţiuni se poate înlătura revoluţiunea violentă şi sîngeroasă". „Sînt persoane cari cred, continua el, şi chiar popoare sînt acum, cari cred că regele constituţional este inutil; numai atunci se vede cît este de necesar cînd, în patriotismul şi înţelepciunea sa, face economie de o revoluţiune şi această economie este imen-

să"[12]. Aşadar, instituţia regală era necesară pentru că răspundea cel mai bine perceptelor doctrinare conservatoare asupra unui program social-politic măsurat, fără salturi şi *totdeauna* controlat.

Dinasticismul se împăca foarte bine cu teza statului natural, opusă celei a statului contractual, care fusese a filozofiei raţionaliste a secolului al XVIII-lea. Această din urmă teză era, cum spunea T. Maiorescu, „o imaginaţie puerilă"[13], o abstracţie stabilită artificial, „o teorie învechită", cum o decreta şi Th. Rosetti care scria încă în 1874 că „a voi astăzi a explica societatea prin acel contract sinalgmatic ar fi o erezie ştiinţifică tot aşa de mare, ca de a admite că lumea fizică se compune numai din patru elemente"[14]. Eminescu, poate cel mai puternic adept al statului natural, scria şi el la 1879: „În zadar ar încerca cineva să dovedească că statul e un rezultat al convenţiunii şi al punerii la cale prin teorii; — el este şi rămîne un product al naturii, un organ al societăţii şi precum omul nu-i liber de a-şi schimba inima sau creerul sau plămînii după plac, asemenea nici societatea într-o stare anumită de lucruri economică, şi de cultură, nu poate să schimbe după plac forma şi funcţiunile statului, nu poate să se joace nepedepsită de-a Parlamentul şi de-a guvernul"[15]. Aşa stînd lucrurile, considerînd adică statul ca un organism natural, instituţiile erau simple organe ale corpului social şi ca atare se dezvoltau după legile naturii. O dezvoltare revoluţionară a societăţii, a statului nu se justifica în aceste condiţii, societatea nefiind nici la origine, nici în diversele faze ale evoluţiei sale „produsul unei învoieli comune între oameni", aşa încît revoluţia să reprezinte „dreptul societăţii faţă cu acei ce nu se ţin de contract"[16]. Nici introducerea fără discernămînt a altor forme de civilizaţie nu se justifica, acestea fiind de fapt atentate la legile de dezvoltare firească a unui stat.

Dinastia apărea într-un atare context ca instituţia cea mai indicată, menită să asigure o continuitate de dezvol-

---

[12] Al. Lahovari, *Discursuri parlamentare*, 1888—1891, p. 9.

[13] „Constituţionalul", an I, nr. 24 din 13/25 iulie 1889.

[14] Th. Rosetti, *Despre direcţiunea progresului nostru*, în *Antologia ideologiei junimiste* (ed. E. Lovinescu), p. 120.

[15] M. Eminescu, *Scrieri politice* (ed. D. Murăraşu), studiu introductiv, p. 49.

[16] „Constituţionalul", an I, nr. 24 din 13/25 iulie 1889.

tare, excluzînd salturile revoluționare și prin aceasta asigurînd stabilitatea statului; ea apărea ca un punct în jurul căruia gravita „lucrarea comună" a tuturor, după cum roiul de albine în jurul unei mătci. Eminescu, de pildă, visa un guvern monarhic, „mai mult sau mai puțin absolut", se ridica împotriva republicii înțeleasă ca reprezentanta unei clase sau a mai multor (dar nu a tuturor), care se baza pe „exploatarea neomenească a unei clase prin alta", vedea în stat „o aspră organizare ... contra tendinței egoistice a acestor clase de a cîștiga mai mult prin muncă puțină"*. Poetul nu avea în vedere interesul moșierimii (deși, poate pentru că și-a publicat ideile în organul central de presă al conservatorilor, n-a făcut îndeajuns disocierea necesară). Viziunea lui era metamorfozată, studiului sociologic substituindu-i-se adesea vraja temei poetice[17]. Cum observa Călinescu, referindu-se la prototipul monarhului în viziunea eminesciană, acesta „visa pe împăratul țării din basme, care «iese sara-n prispă să stea cu țara de vorbă»"[18].

Mai puțin savant, mai nesubstanțializat, diverși lideri conservatori au tras cocluzii la fel de tranșante ca și Eminescu asupra componentelor statului și mai ales asupra rostului regalității. Concluzii cu un înțeles mai practic. Regele trebuia să fie și să rămînă totdeauna un factor important; niciodată singurul factor, niciodată prea puternic, dar totdeauna *ultima ratio*. Faptul că pe tronul României s-a găsit un Hohenzollern a fost, o dată în plus, de bun augur pentru conservatori. Căci Carol I avea încredere în simțămintele dinastice ale marilor proprietari, dar n-avea în clasele mai noi care se dezvoltau prin firească dezvoltare a capitalismului. Nu le-a încurajat pe acestea din urmă, împiedicînd — și el — o mai liberă mișcare socială. Agrarienii — în primul rînd prin conservatori — nu s-au opus, în schimb, unui amestec, uneori prea vizibil, al regelui în schimbările de guvern din țară și în general în mișcarea politică internă. Fără nici o premeditare cele două părți, regele și moșierimea, s-au înțeles și rezultatul a fost, și din această cauză, menținerea unor discrepanțe sociale care treptat au devenit acute.

---

* G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, în *Opere* (ed. A. Rusu), vol. 13, București, 1970; Z. Ornea, *op. cit.*, p. 181; Al. Oprea, *Publicistica lui M. Eminescu*, în M. Eminescu, *Opere*, vol. IX, p. 28—29.

[17] Al. Oprea, *op. cit., loc. cit.*, p. 29.

[18] Cf. G. Călinescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, vol. 13.

Şi dacă ar fi să tragem o concluzie la încheierea acestui demers revenind la întrebarea: există sau nu o doctrină politică conservatoare, răspunsul ar putea fi afirmativ însă prea puţin pentru existenţa unei doctrine *politice* ca atare. Cum am văzut, teoreticieni ai unei atari doctrine politice nu sînt, sau nu sînt numai ai ei. Oameni destul de practici, politicienii români au preferat activitatea concretă celei meditative. Elementele gîndirii lor politice sînt presărate în diferite locuri, afirmate cu diferite prilejuri şi se lasă greu adunate într-un sistem închegat. Alte elemente sînt intuite numai. Cercetarea noastră, în această fază, nu poate individualiza o doctrină politică conservatoare cu tot ceea ce ar trebui ea să cuprindă*. Totul pare destul de difuz, de o concreteţe foarte relativă. Elemente ale acestei doctrine vor fi puse în evidenţă de alte curente de gîndire din România, de ţărănism, gîndirism, trăirism, tradiţionalism ortodox, fascism. Dar, ne grăbim să adăugăm, vor fi individualizate în alte cadre de gîndire corespunzătoare altor manifestări politice, substratului de interese, împrejurări interne şi externe. Căci nu trebuie judecată doctrina conservatoare din România, în definitiv orice popor are o astfel de doctrină mai mult sau mai puţin pusă în evidenţă, prin efectele ei extreme şi îndepărtate. Ceea ce încerca acest sistem de idei conservator era, în ultima instanţă, să păstreze şi să întărească individualitatea proprie poporului român într-o vreme în care, prin legea dezvoltării sincronice a capitalismului în lume, individualităţile îşi ştergeau contururile. Mai mult decît alte popoare, al nostru a căutat să refuze imitaţia şi n-a suferit de ceea ce Constantin Noica numeşte *„graba* determinaţiilor". Adică „poporul nostru, departe de a fi unul care să-şi *caute* identitatea, să încerce a se afirma în toate chipurile şi să cucerească în afară, a înţeles mai degrabă

---

* Pentru o cunoaştere mai extinsă şi mai în adîncime inclusiv a ideilor doctrinare conservatoare sînt încă de consultat cu mare utilitate cîteva lucrări mai vechi sau mai noi: J. Găvănescu, *Caracterizarea partidelor politice prin ele însele*, Iaşi, 1905; M. Djuvara, *Doctrinele şi practica partidelor noastre politice*, Bucureşti, 1925; Cezar Papacostea, *Între doctrinele şi practica politică a partidelor*, 1926; Mircea Martin, *G. Călinescu şi complexele literaturii române*, Bucureşti, 1981 (aici observaţii cu deosebire pătrunzătoare); H. Stahl, *Teorii şi ipoteze privind sociologia orînduirii tributale*, Bucureşti, 1980; Idem, *Théories de C. D. Gherea sur le lois de la pénétration du capitalisme dans les pays retardataires*, în „Review", 1978; G. Zane, *Studii*, Bucureşti, 1980; P. Cornea, *Originile romantismului românesc*, Bucureşti, 1972.

să-şi păstreze identitatea"[19]. În planul civilizaţiei spirituale ea se revendică şi se susţine din autohtonism. În plan politic, refuzul de a-şi da şi greutatea în a accepta determinaţii generale pe care le-a manifestat o parte a clasei conducătoare româneşti din epoca modernă au dus la ceea ce s-ar putea numi, citîndu-l pe acelaşi filozof român, „determinări «staţionare»", adică menţinerea unor privilegii, nu sub forma lor juridică, dar sub cea economică şi politică. Opoziţia elementelor conservatoare din România în rezolvarea democratică a unei probleme esenţiale, ca cea agrară sau aceea a drepturilor politice, şi-a avut susţinerea teoretică în orientarea doctrinară. Tot felul de argumente, susţinînd refuzul acesta încăpăţînat, menţinerea cu orice preţ a averilor şi influenţelor politice în această orientare doctrinară îşi aveau izvorul. Or, legîndu-se atît de strîns de nişte chestiuni prea concrete, făcînd corp comun cu ele, soarta unei astfel de orientări politice doctrinare era pecetluită. După desăvîrşirea unităţii de neam şi teritoriu şi reformele ce au premers-o sau succedat-o, orientarea politică doctrinară conservatoare, în forma în care se manifestase pînă atunci, nu se mai poate acomoda. Elemente ale ei vor fertiliza alte curente de gîndire*.

[19] Constantin Noica, *Spiritul românesc în cumpătul vremii. Şase maladii ale spiritului contemporan*, Colecţia Eseuri, Editura Univers, Bucureşti, 1978, p. 154—155.

* Nu întîmplător C. Rădulescu-Motru, teoreticianul conservator de pînă atunci, susţine acum doctrina ţărănistă (*Ţărănimul*, Bucureşti, 1924; *Ideologia statului român*, Bucureşti, 1934).

XIII

PENTRU SUPRAVIEȚUIRE POLITICĂ POSTBELICĂ

După îndelungi secole de despărțire, de asupriri străine, de dramatică existență istorică, românii se regăseau într-un stat al lor, al tuturor. Un vis de veacuri se realizase. Un vis mare și pentru români o mare realizare istorică. Împlinirea fusese însă foarte scump plătită. Dreptul de a trăi pentru ei înșiși românii nu și-l dobîndiseră decît jertfindu-se. Bucuria care inundă în 1918 toate sufletele românești din spațiul lor geografic de existență națională era deci mare și firească, dar era o bucurie pe care în acel moment românii o trăiau mai mult sufletește decît concret material. Tocmai pentru că dezastruoase fuseseră urmările războiului, iar procesul de reconstrucție deosebit de dificil. Producția scăzuse masiv în toate domeniile, inflația nu înceta să crească, leul se devaloriza alarmant de repede, nivelul de viață devenise precar. Era criză și era instabilitate politică și nenumărate frămîntări sociale agitau țara. În același timp sînt prezente elementele înnoirii: o piață internă neîncorsetată între hotarele artificiale impuse de fostele imperii vecine, bogății naturale mai mari și diversificate, forță de muncă sporită, o structură socială cu mai multă flexibilitate și, în plus, noi forțe politice cu o viziune nouă, democrată, de a privi realitățile românești. Totodată noi idei sociale și politice, noi tendințe economice, într-o conjunctură europeană și mai cu seamă sud-est europeană schimbată.

Perspectiva deschisă statului român întregit pune problema căilor și direcțiilor dezvoltării sale. Țara trebuia să

urmeze drumul său capitalist, deja croit, urmînd îndeaproape capitalismul occidental și dezvoltînd forțele de creație capitalistă proprii (cu inevitabilă sporire a gradului de exploatare a celor care munceau) cum credeau liberalii și teoreticienii neoliberali? Sau să ia calea unui „stat național țărănesc", un amestec de sector privat în agricultură, sector cooperatist în sfera circulației mărfurilor și banilor, sector capitalist în industrie și sector public în alte domenii, cum promovau reprezentanții țărănismului? Sau să se restructureze complet economia în cadrul unei revoluții a întregii societăți românești, cum considerau exponenții teoriei socialiste? Confruntarea acestor păreri și a altora este benefică pentru cunoașterea de sine a identității românești în noul ei stadiu de manifestare. Dezvoltarea concretă a luat însă forma dictată de realitățile acelui moment istoric. Nici economia românească, nici țara în ansamblul ei nu evoluau în sine, în chip autarhic, ci într-un cadru mondial determinat de un anumit sistem de relații și ordine economică internațională*.

---

* Asupra situației țării în primii ani postbelici vezi, între altele, recenta și valoroasa carte a lui Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I, 1918—1933, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 3—349; aceiași, *Viața politică în România, 1918—1921*, ed. II-a completată, Ed. Politică, București, 1976; Ioan Scurtu, *Le processus de consolidation et développement de l'Etat national unitaire roumain (1918—1929)*, în „Nouvelles Études d'Histoire", vol. VI, partea a 2-a, București, 1980; aceiași, *Viața politică din România. 1918—1944*, București, 1982, p. 11—107 și numeroase alte studii ale aceluiași autor; Ion Saizu, Mihail Rusenescu, *Modificări în structura social-politică a României în anii 1922—1928*, în „Studii, revistă de istorie", nr. 6/1976; aceiași, *Viața politică în România. 1922—1928*, București, 1979; Ion Popescu-Puțuri, *Crearea Partidului Comunist Român — rezultat al dezvoltării mișcării revoluționare și democratice din România*, în „Anale de istorie", an XII, 1966, nr. 2—3, p. 57—82; *Crearea Partidului Comunist Român (mai 1921)*, sub redacția lui Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac, Ed. Științifică, București, 1981; Titu Georgescu, *Între două revoluții*, Ed. Scrisul Românesc, Craiova, 1974, p. 119 și urm.; Marin Nedelea, *Trăsături ale regimului politic din România în primul deceniu interbelic*, în „Anale de istorie", an XX, nr. 1/1954, numeroase alte studii și cărți publicate de Gh. Florescu, Damian Hurezeanu, I. Agrigoroaiei, V. Axenciuc, N. N. Constantinescu, M. C. Stănescu, Al. Gh. Savu și alții. În ce ne privește nu ne oprim în continuare decît foarte succint asupra conservatorilor de diferite nuanțe care mai supraviețuiesc cîțiva ani în România de după Marea Unire.

1. În căutarea unui fundament social

Perioada imediat postbelică găsește partidele conservatoare — ceea ce mai rămăsese din ele — ca reprezentante în esență ale aceluiași suport social. Dar reformele democratice, orientarea de ansamblu spre democratizarea vieții politice determină mari schimbări în interiorul bazei sociale conservatoare. Reforma agrară lovește direct în puterea economică a moșierimii, votul universal lovește în influența ei politică. În atari împrejurări moșierimea își pierde treptat particularitățile de clasă distinctă. Ritmul său de capitalizare devine mult mai rapid, ceea ce determină pe plan politic susținerea unor interese care nu sînt numai ale dezvoltării capitaliste în genere, ci aparțin burgheziei[1]. Din factor de raliere, cum se manifestase această clasă în România modernă, devine tot mai vizibil ea însăși raliată burgheziei (îndeosebi din punct de vedere politic). Păturile sociale, cu care se aflase în alianță, obiectiv nu mai pot fi influențate de moșierime, în nici un caz într-o măsură sesizabilă. Votul universal, pluralitatea partidelor politice influențează, cum era de așteptat, alte regrupări și reorganizări în cîmpul social-politic. Noul sistem electoral afectează direct și brutal partidele conservatoare, nepregătite organizatoric să-i facă față. După modificarea Constituției din 1884 conservatorii reușiseră să se mențină ca partid de guvernămînt, făcînd apel la burghezia mică și mijlocie, funcționară și intelectuală în mare parte, și găsind astfel un sprijin electoral la colegiile al II-lea și al III-lea. Faptul se datora puterii moșierimii, ca și prea puțin însemnatei reforme electorale (principiul rămîne același, doar forma de aplicare se schimba în mică măsură). Situația e cu totul alta în societatea românească postbelică. Partidele conservatoare se trezesc dintr-o dată fără contact cu masa electorală. Micile canale prin care circula viața în aceste partide sînt închise sau se pierd. În condițiile votului universal partidele conservatoare ar fi trebuit să iasă din orașe, să solicite satele[2] (acolo unde erau privite

---

[1] „Nu mai poate exista un partid al marii proprietăți" — scria ziarul «Steagul». Capitalismul gonit din marea proprietate rurală se va concentra în industrie și comerț, va forma burghezia mare, cu principii liberale". („Steagul", an. VI, nr. 607 din 8 martie 1920).

[2] „Trebuie pătruns în masa rurală... ar fi o crimă să nu puneți piciorul la țară...", îi scria Al. Marghiloman lui C. Meissner în 1919—1920 (Arh. St. Buc., fond *Meissner*, dosar 48/VI, f. 48, 65).

cu ostilitate, mai ales conservatorii-progresişti), să-şi mărească numărul de membri şi aderenţi, să se restructureze organizatoric cuprinzînd întregul teritoriu al ţării (această din urmă necesitate se impunea pentru toate partidele, exceptînd Partidul Socialist, cel mai repede reorganizat*).

Exprimat iniţial într-o formă prea puţin nuanţată, dezideratul transferării bazei sociale conservatoare în rîndurile ţărănimii îmbracă repede un caracter mai ferm conturat. Ideea „solidarităţii necesare între toate categoriile de plugari" rămînînd, căutarea suportului social se îndreaptă numai spre burghezia sătească, spre proprietarii mijlocii. Unul dintre sensurile principale ale legiuirilor agrare conservatoare din 1918 a fost, cum am văzut, încurajarea formării unei rezistente proprietăţi mijlocii, capabilă să preia din mers sarcinile economice ale marii proprietăţi. Mijlocul propus atunci de C. Garoflid — şi mereu susţinut ulterior — era iniţierea din capul locului de către legiuitor a „selecţiunii" printre ţărani în efectuarea împroprietăririi. O selecţie care avea în vedere şi formarea osaturii Partidului Conservator în condiţiile „postreformă"**. Parţial

---

* În 1923, A. Corteanu recunoştea că organizaţia conservatoare se găsea în pragul totalei dispariţii deoarece nu a putut să dea o formă conservatoare ideii de emancipare politică şi economică a ţăranilor şi că ea nu mai putea spera să vină la guvern decît atunci cînd ar fi reuşit să răspîndească doctrina sa între ţărani şi să-i înregimenteze în rîndurile sale. (A. Corteanu, *Cazul Marghiloman*, în „Timpul", an XXIII, nr. 202 din 15/6 noiembrie 1923; vezi şi A. Corteanu, *Schiţe politice şi economice*, Bucureşti, 1923). „Ţăranii sînt baza statului burghez" — scria ziarul „Steagul", organul de presă conservator, care mai înainte susţinuse, ca şi celelalte de aceeaşi nuanţă, că baza o constituie marea proprietate (vezi nr. 655 din 7 mai 1920). Acelaşi ziar, considerînd criza conservatoare determinată de împărţirea proprietăţii mari la ţărani, îşi exprima speranţa că „este numai o chestiune de timp ca să se facă legătura sufletească cu noua pătură de proprietari agricoli: «ţărănimea» şi astfel conservatorii să aibă „o guvernare închinată intereselor agrare" (vezi nr. 1310 din 22 iulie 1922). „Conservatorii, în locul unui număr restrîns de proprietari mari — se scrie în altă parte — vor reprezenta acum marea masă a ţăranilor devenită proprietară de pămînt" („Steagul", an V, nr. 517 din 12 noiembrie 1919).

** Toate ziarele conservatoare, în bună măsură şi cele aparţinînd lui Take Ionescu, vor cere statuarea acestui principiu selectiv. Îndeosebi marghilomaniştii se opun prevederilor decretului de aplicare a reformei agrare a lui I. G. Duca din decembrie 1918 (Vezi „Monitorul Oficial", nr. 215 din 16/29 decembrie 1918. „Pentru d. Duca nu este vorba de a crea ţărani proprietari, buni agricultori, ci de a crea clientelă mizerabilă, dar numeroasă pentru partidul liberal la ţară", scria „Steagul", an V, nr. 290 din 16 februarie/1 martie 1919), înlocuirii principiului „proprietatea e sacră şi inviolabilă" cu „proprietatea de muncă" pe care o pro-

legea din 17 iulie satisfăcea cererea conservatorilor de a se privilegia categoria țăranilor mijlocași. Dar chiar dacă reforma agrară s-ar fi legiferat cu o tentă și mai favorabilă proprietății mijlocii (ceea ce era foarte greu de realizat în acel moment), categoria țăranilor mijlocași nu ar fi intrat, alături de moșieri, în cadrul bazei sociale a organizației politice conservatoare. Este adevărat că între burghezia rurală și moșieri, prin practicarea unei agriculturi capitaliste, există, după război, o comunitate de interese. Ea izvora din disparitatea dintre prețurile agricole (foarte coborîte) și cele industriale (ridicate în raport cu cele dintîi). Această disparitate îmbracă formele unei contradicții progresive (foarte ascuțite mai ales după 1928)[3]. De consecințe vor suferi nu numai țărănimea săracă, dar și burghezia rurală și, în bună parte, moșierimea. Pe această bază, așadar, se poate vorbi de o comunitate de interese între burghezia rurală și moșierime. Dar, ea nu îmbracă forme vizibile în anii în care Partidul Conservator își mai păstrează independența sa organizatorică, iar acest partid nu se mai sprijinea decît pe o mică parte a moșierimii și nu pe cea mai influentă. La toate acestea se

---

punea I. Mihalache în proiectul său de reformă agrară (Vezi *Expunere de motive la proiectul de reformă agrară pentru Vechiul Regat*, în *D.A.D.*, nr. 60, ședința din 12 martie 1920, p. 1037; *Proiectul legii de împroprietărirea țăranilor întocmit de țăranul I. Mihalache...*, București, 1920; I. Mihalache, *Noul regim agrar*, București, 1925, p. 5; *Declarația de principii...*, în „Țara Nouă", an I, nr. 17 din 13/26 octombrie 1919. Proiectul lui Mihalache este considerat de conservatori „o revoluțiune socială", o reformă „caducă și inaplicabilă", cu o importanță „pentru noile partide, dar nici una economică pentru țară", „un șah la rege", „Steagul", an. VI, nr. 609 din 11 martie 1920, nr. 622 din 26 martie 1920; Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. V, 1927, p. 30), în sfîrșit, proiectului agrar pentru Basarabia (*D.A.D.*, ședințele de la 8 și 11 martie 1920, p. 953—961, 963, 983—984, 1013, 1015; Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. V, p. 29). Concepția conservatorilor opunea acestor proiecte și decretului din 1918 argumente ce tindeau să imprime reformei agrare un caracter mai curînd economic decît social. Se intenționa așadar implintarea idealului conservator în lumea satului și, totodată, se încerca punerea muncitorimii „în conflictul natural cu țărănimea proprietară" („Steagul", nr. 684 din 15 iunie 1920; vezi și Șerban Voinea, *Prevederile d-lui Marghiloman*, în „Socialismul", an IX, nr. 152 din 3 august 1919).

[3] Vezi între altele și analiza Congresului al V-lea al P.C.R., în *Documente din istoria Partidului Comunist din România, 1924—1933*, vol. II, București, 1956, p. 359.

adaugă discreditarea conservatorilor în lumea satului românesc, unde de altfel influența lor fusese foarte scăzută și nu rareori se izbiseră de o atitudine dușmănoasă*.

Iată cîteva numai din cauzele datorită cărora, în condițiile date, conservatorii nu reușesc să se implînteze în lumea satelor. Am putea adăuga la acestea și motive de ordin subiectiv. Propaganda pe care o fac conservatorii în mijlocul țărănimii este mult mai slabă decît a altor partide. Practic, ea se reduce la presă (ziarele sînt acum mult mai puține și aria lor de răspîndire ocolea de obicei satele) și la agenți electorali plătiți, care, cum se exprima C. Meissner, „nu sînt de nici un folos"[4]. În plus, sloganurile propagandei conservatoare erau mult mai puțin apetisante decît ale altor partide, prin însăși denumirea lor mai democrate**. E, apoi, și acel avînt democratic, acea sete de nou și detestare a vechiului — făgăduință neîmplinită — care determină popularitatea noilor formațiuni politice și ostilitatea față de vechile partide. O stare de spirit care are importanța ei de netăgăduit.

În strădania lor de a se menține la suprafața vieții politice, prin așezarea pe un fundament social viabil, conservatorii extind căutarea din lumea satelor în atmosfera citadină. Conservatorii democrați își avuseseră centrul bazei lor sociale în mica și mijlocia burghezie de funcții și de profesii liberale: funcționari, avocați, profesori, comercianți, meseriași mai înstăriți etc. ... Dar burghezia mijlocie — greu de definit ca atare în acești ani — suferă deplasări importante în noua structură socială, găsindu-și rosturile politice îndeosebi în partidele recent apărute sau

---

* „Take Ionescu nu pusese în viața lui piciorul la țară și se temea de țărani ca de dracul" — scria C. Argetoianu. În *Schițe politice și economice*, p. 8—26. A. Corteanu explica neizbînda ralierii burgheziei satelor în jurul lor prin aceea că marii proprietari s-au păstrat, de-a lungul dezvoltării istorice românești, într-un imobilism profund dăunător propriilor interese de perspectivă. Înșelați de creșterea rentei pămîntului și a prețurilor produselor agricole, ei n-au sprijinit formarea unei „clase țărănești mijlocii puternice", care s-a dezvoltat astfel împotriva lor.

[4] Arh. St. Buc., fond *Meissner*, dosar V/220, f. 15.

** „Nu ne putem lua la întrecere cu țărăniștii care făgăduiau țăranilor ogor gratis, nici cu guvernul care le-a anunțat un supliment de expropriați și completarea izlazurilor" — scria Marghiloman la 16 iunie 1920, explicînd astfel înfrîngerea în alegeri. El mai spera însă că după încheierea problemei agrare va fi loc și „pentru o politică ordonată și moderată". (Arh. St. Buc., fond *Meissner*, dosar 48/VI, f. 70).

păstrîndu-şi culoarea politică liberală şi naţional-ardeleană. Mai ales partidul lui Take Ionescu va trage consecinţe din neaderenţa burgheziei mijlocii la idealul takist, suportul social al acestui partid erodîndu-se vizibil. Mulţi dintre intelectualii care se încadraseră în organizaţiile politice conservatoare părăsesc aceste partide unde de fapt căutaseră mai mult idealuri culturale decît politice.

După cum în atragerea altor categorii şi grupări sociale conservatorii nu obţin nici un succes, tot astfel ei nu mai reuşesc să fie nici măcar reprezentantul celei mai influente părţi a moşierimii postbelice*. În starea de difuziune în care se afla, această clasă în chip obiectiv nu mai poate sprijini în totalitatea ei (şi cu orice preţ) un partid ce murea. Era firesc ca moşierimea, ce treptat se pierde în transformările structurii sociale de după război, să-şi caute, grupuri, grupuri, adăposturi politice în partidele mai puternice.

2. Adaptări programatice

După cum în cîmpul social postbelic conservatorii au căutat să găsească o bază de susţinere la suprafaţa vieţii politice, tot astfel ei au încercat reorientări programatice în spiritul epocii. Aceste reorientări, cu puţine excepţii în cazul takiştilor, rămîn circumscrise numai cîmpului teoretic. Programele conservatoare au şi deficienţa de a fi prea generale, eludînd parcă de la bun început posibilitatea transpunerii lor în practică. În fond acesta e şi adevărul. Soluţiile indicate (de conservatorii marghiloma-

---

* Vezi, în acest sens, poziţia pe care o adoptă conservatorii faţă de prevederile Constituţiei din 1923 cu privire la dreptul de proprietate. Ei cer „inviolabilitatea proprietăţii", considerînd redactarea articolului din Constituţie relativ la proprietate, ce lăsa libertatea de a folosi expropierea în anumite cazuri, drept „un pericol naţional", „o gravă atingere" adusă proprietăţii, cu „un caracter net revoluţionar". („Le Progrès", an. V, nr. 1157, 1159, 1161 din 2, 4 şi 7 martie 1923; „Timpul", an XXXII, nr. 3, 12 din 4 şi 15 martie 1923). Vezi, de asemenea, atitudinea potrivnică liberalilor care îngreunau exportul produselor cerealiere („Timpul", nr. 207 din 13/14 noiembrie 1923; „Le Progrès", an VI, nr. 1616, şi 1658 din 1 octombrie 1924 şi 19 noiembrie 1924), precum şi cererile conservatorilor progresişti pentru a se plăti despăgubirile datorate proprietarilor. Ziarul „Le Progrès" remarca, nu fără rost, lipsa unei solidarităţi a marilor proprietari, ceea ce a permis multor partide „să profite" (vezi nr. 585 din 17 februarie 1921).

niști mai ales) nu sînt decît sfaturi adresate acelor partide burgheze cu adevărat în stare să conducă țara. Căci „Partidul Conservator-Progresist era incapabil de a mai avea glas la succesiunea guvernelor", cum observa N. Iorga[1]. Simptomatic pentru orientarea programatică a celor două partide conservatoare după război este numele pe care și-l dau, împrumutînd și ele din terminologia cu iz democratic și adesea demagogic al epocii. Din Partid Conservator, organizația politică condusă de Al. Marghiloman ia numele de Partidul Conservator-Progresist*. Noua denumire e o cedare în fața imperativelor vremii**. Numai că „nu în denumire consta slăbiciunea acestui partid", cum prea bine remarca L. Pătrășcanu[2].

Cealaltă ramură conservatoare, de sub direcția lui Take Ionescu, după denumiri succesive, uneori folosite și concomitent, de partid conservator-democrat, conservator, conservator-unionist, conservator național (nuanțări pentru a arăta deosebirea de marghilomaniști), la 17 octombrie 1919 își dă numele de Partidul Democrat[3]. Titulatura de conservator este definitiv înlăturată deoarece „nu mai corespundea cu mentalitatea și tendințele partidului"***.

---

[1] N. Iorga, *Histoire des Roumains...*, vol. X, p. 470.

* Denumirea ca atare nu e o inovație. Încă în 1859—1861 apăruse la București un ziar intitulat „Conservatorul progresist", oficios al unui grup de oameni politici grupați în jurul lui C. N. Brăiloiu, pe atunci jurist de reputație (Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu, *Publicațiile periodice românești*, tom. 1, 1913, p. 142). O astfel de titulatură a circulat și în mediile takiste înainte de adoptarea aceleia de „conservator-democrat". Intelectualii conservatori, care în 1914 își dădeau demisia din partid, au intenționat și ei să întemeieze o organizație politică cu numele de conservator-progresistă. Dar ceea ce putea avea în a doua jumătate a veacului al XIX-lea ceva progresist, în noua epocă era cam anacronic și desuet.

** „Să ne zicem conservatori progresiști și apoi pe îndelete, fără să se bage de seamă, rămînem progresiști sadea. Ne scăpăm de tot ce este grecoi în cuvîntul de conservator" — scria M. Teodorian-Carada în *Efimeridele. Însemnări și amintiri 1908—1928*, p. 89. Termenul de conservator, îi scria N. Tonitza lui C. Meissner în noiembrie 1918 „amintește norodului de... o idee politică ce nu poate fi acceptată de masele adînci" (Arh. St. Buc., fond *C. Meissner*, dosar VI/79, f. 27).

[2] L. Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, Ed. Politică, București, 1970, p. 81.

[3] „Românimea", an II, nr. 287 din 20 octombrie 1919. Asupra unei eventuale schimbări a titulaturii avuseseră loc discuții între fruntașii conservator-naționaliști încă din septembrie 1919 (vezi „Românimea", an II, nr. 258 din 21 septembrie 1919).

*** O mai largă explicație asupra schimbării denumirii o dă D. Greceanu în cuvîntul său de la întrunirea din Iași de la 23 octombrie 1919. „Titlul de conservator nu mai merge — spune el — [...] este practic

Takiștii (curent, sub acest nume sînt cunoscuți în epocă) sperau „a uni toate elementele democrate din România Mare spre a face un mare și puternic partid democrat".

Metamorfoza prin care trec numele partidelor conservatoare anunță schimbări programatice pe măsură, schimbări ce interesează mai mult istoricul și prea puțin, aproape deloc, factorii politici responsabili ai lumii de după război, de aceea nici nu ne oprim aici asupra lor*.

Unele din prevederile noului program al Partidului Democrat (Take Ionescu) vor fi puse în aplicare în timpul participării la guvern alături de Partidul Poporului în 1920—1921, îndeosebi prin activitatea remarcabilă la Ministerul de Externe a lui Take Ionescu[4] și la Ministerul de Finanțe a lui N. Titulescu[5]. Și într-un domeniu și în celălalt realizările sînt însemnate. Asupra altor legi de importanță, takiștii, pînă la dispariția lor ca organizație politică independentă, nu-și aduc vreo contribuție deosebită. Doar în cadrul discuțiilor pe marginea legii rurale participă P. Brătășanu (susținînd un punct de vedere care e totuși al unui mare proprietar)[6] și Take Ionescu. Acesta din urmă insistă pentru ridicarea valorii despăgubirilor destinate proprietarilor expropriați („exproprierea — spune el —

și necesar a ne supune curentului democratic de azi, căci partidul trebuie să se supuie rostului vremurilor..." (*Idem*, nr. 296, din 29 octombrie 1919).

* Vezi, pentru democrați, „Românimea", an I, nr. 1 din 2/15 decembrie 1918, nr. 15, 16 din 18/30-19/31 decembrie 1918, nr. 22 din 6 ianuarie, nr. 130 din 11 mai 1919, nr. 150 din 2 iunie 1919, nr. 289 din 22 octombrie 1919.

[4] *Convenția de alianță defensivă între Regatul României și Republica Poloniei* (3 martie 1921), vezi *Interesele și drepturile României în texte de drept public*, Iași, 1936, p. 409—410; *Convenția de alianță defensivă între Regatul României și Republica Cehoslovacă* (22 aprilie 1921), în „Monitorul Oficial", nr. 53 din 11 iunie 1921; *Convenția de alianță defensivă între Regatul României și Regatul sîrbilor, croaților și slovenilor* (7 iunie 1921), în „Monitorul Oficial", nr. 77 din 10 iulie 1921.

[5] *Lege pentru retragerea din circulație a coroanelor și rublelor* (13 august 1920), în „Monitorul Oficial", nr. 105 din 13 august 1921; *Ministerul de Finanțe. Instrucțiuni pentru oficiile de schimb însărcinate cu preschimbarea de coroane* (19 august 1920), în *Ibidem*, nr. 110 din 19 august 1920; *Lege asupra contribuțiilor directe* (adoptată de Senat la 7 iulie 1921 cu 57 voturi pentru și 26 contra, iar de Cameră la 16 iulie 1921 cu 130 voturi pentru și 1 contra), în *Ibidem*, nr. 95 din 1 august 1921; *Lege pentru impozitul progresiv pe avere și pe îmbogățirea din timpul războiului* (1 august 1921 — adoptată de Cameră la 15 iulie 1921 cu 132 voturi pentru și 1 contra), în *Ibidem*, nr. 95 din 1 august 1921.

[6] *D.A.D.*, nr. 130 și 133, ședințele din 28 și 30 iunie, p. 3315, 3387.

este o măsură socială de dreptate, de transformare de valori, nu este o pedeapsă")[7] și impune votarea unui amendament, la art. 7 al legii, favorabil străinilor proprietari în România.

Din guvernarea de o lună a Partidului „Democrat" (în timpul căreia nu se adoptă nici o măsură legislativă, Parlamentul fiind prorogat) ne-a rămas doar intenția programatică de guvernare: o lege electorală („înainte de oricare alta"); o lege financiară ce avea intenția să înlăture impozitul pe avere, stabilit tot de conservatorii takiști prin N. Titulescu (în urma opoziției îndîrjite mai ales a liberalilor); un buget „cu economii și suprimări"; în sfîrșit o lege a chiriilor[8]. Acest program sumar a rămas doar enunțat, în ședința din 17 ianuarie 1922 guvernul primind votul de blam al Parlamentului și fiind nevoit să se retragă*.

Celălalt partid conservator, condus de Al. Marghiloman, rămas cel mai fidel formațiunii politice conservatoare de odinioară și — din mai multe puncte de vedere — cel mai reprezentativ pentru conservatorii români în genere, oferă cercetării istorice un cîmp mai larg și mai fertil de exemplificare a încercării, eșuate, de împăcare a programului și concepțiilor doctrinare conservatoare cu cerințele

---

[7] *Ibidem*, nr. 130, p. 3288. Vezi și Take Ionescu, *Chestii economice și soluții referitoare la ieftinirea traiului*, București, 1923, p. 89. Aici și cele 21 de soluții propuse de Take Ionescu pentru ieftinirea traiului, care nu erau radicale, dar aplicate, puteau avea un efect favorabil.

[8] *D.A.D.*, nr. 18, ședința din 17 ianuarie 1922, p. 233.

* Asupra interimarului guvern Take Ionescu nu ne vom opri, efemera lui prezență interesînd mai mult viața politică în genere (în timpul existenței sale avem de a face cu o vie activitate politică ce implică mai mult sau mai puțin toate partidele). Acest guvern face, voit sau nu (părerile sînt împărțite), jocul liberalilor, curățindu-le drumul spre putere. El consfințește sfîrșitul carierei politice a lui Take Ionescu și reprezintă ultima guvernare conservatoare în România. Asupra lui vezi: „Neamul românesc", an XVI, nr. 291 din 21 decembrie 1921; „Patria", an II, nr. 285 din 18 decembrie 1921; „Aurora", an I, din 21 și 26 decembrie 1922; „Epoca", an XXVI, nr. 290 din 17 decembrie 1921. (Toate aceste ziare în lunile decembrie 1921 — ianuarie 1922); *D.A.D.*, nr. 18, ședința din 17 ianuarie 1922, p. 233—245 (aici și rezultatul votului Camerei asupra moțiunii de blam; din 271 votanți: 190 sînt pentru, 81 împotrivă); *D.S.*, nr. 10, ședința din 17 și 18 ianuarie, p. 101—102); Steric Diamandi, *Galeria oamenilor politici*, p. 144; interesantul articol al lui I. Bitoleanu, *Lupta partidelor politice pentru guvern în dec. 1921 — ian. 1922*, în „Studii", tom 25, nr. 4/1975, p. 805—823, preluat în lucrarea aceluiași *Din istoria României moderne. 1922—1926*, București, 1981; I. Scurtu, *Schimbările de guvern de la sfîrșitul anului 1921 și începutul lui 1922*, în „Analele Univ. Buc.", Istorie, nr. 1/1972.

vremii (într-o simbioză rămasă nerealizată). Acest partid conturează mai clar strădania de menținere la suprafața vieții politice prin folosirea unor mijloace care nu sînt întru totul ale epocii anterioare și care, încercînd să fie parțial ale acestei epoci, nu pot fi eficiente*.

3. Descompunerea nu poate fi oprită

Organizatoric cele două formațiuni conservatoare postbelice (în practica vieții politice împotrivindu-se una celeilalte) — ca și mai înainte de altfel — se găsesc în pragul definitivei lor dispersări.

Tentativele lui Al. Marghiloman, care în octombrie 1918 își simțea guvernul pierdut, de a ajunge la o colaborare cu takiștii sînt curmate cu duritate de aceștia din urmă. „Partidul Conservator nu mai poate avea nici un fel de atingere cu toți acei care l-au părăsit pe chestiunea națională" — declara Comitetul Executiv al partidului lui Take Ionescu, reunit la 25 octombrie 1918[1]. Toate încercările ulterioare de a se ajunge la o apropiere între cele două ramuri conservatoare* întîmpină aceeași ostilitate neascunsă din partea adepților lui Take Ionescu**, care transformaseră atitudinea față de problema națională și război într-o graniță de netrecut. Mai mult, între cele două partide conservatoare, în anii postbelici, va exista o permanentă polemică în presă. În atari împrejurări cele două partide în-

---

* Vezi Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. IV, p. 167, 175; *Manifestul Partidului Conservator-Progresist*, București, 1918; „Steagul", nr. 657 din 10 mai 1920, nr. 946 din 26 decembrie 1910; „Le Progrès", an I, nr. 1106 din 26 decembrie 1922; *Criza economică și soluțiuni*, București, 1921; „Timpul", an XXIII, nr. 198 din 1/2 noiembrie 1913 ș.a.

[1] Arh. St. Buc., fond *Al. Marghiloman*, dosar 5, f. 2.

* „Dorința de a ne vedea o dată întregit vechiul partid conservator — scria I.C. Goilov, șeful organizației conservatoare din Bacău — n-a fost niciodată stinsă în sufletul nostru" (Arh. St. Buc., fond *Meissner*, dosar VI/26, f. 3—4).

** Răspunzînd ziarului „Steagul", care într-un articol, *O forță a vremurilor: Masivul conservator*, propunea colaborarea tuturor conservatorilor, oficiosul „Românimea" scria: „credințele noastre naționale, puse la grea încercare între 1914—1916, ne împiedică pe veșnicie să avem ceva comun cu o organizație politică care...". (Vezi „Românimea", an II, nr. 150 din 2 iunie 1919). Gruparea lui Marghiloman, scria același ziar, a reprezentat „negarea oricărei perspective de unitate națională... și nu poate figura alături de noi sub nici o formă..." (*Idem*, nr. 128 din 9 mai 1919).

frunță lumea politică postbelică, de la bun început ostilă lor, cu forțe separate și nu reunite.

Aceste partide fuseseră și continuau să fie organizații de cluburi, cu un cerc restrîns de membri și cu un număr de aderenți mai mare sau mai mic, după cum se aflau la putere sau în opoziție. Erau partide ale votului cenzitar în care parlamentarii și administrațiile locale se alegeau cu puține voturi; partide care se bazaseră pe personalități, pe forța și prezența aristocrației, pe elita intelectuală ș.a., și nu pe masele largi, cărora le acordaseră o atenție izvorîtă din prudență și nu din înțelegerea intereselor lor.

Pe această stare organizatorică, puternic frămîntată și de război, votul universal cade prea brusc. Într-o lume ce are un ritm mult mai viu, imprimat de avîntul revoluționar al maselor conduse de proletariat, o lume lărgită dintrodată prin desăvîrșirea unității de neam, partidele conservatoare nu pot ține cadența. Dacă reformele ar fi avut un caracter limitat (cum fuseseră preconizate cele din 1914), dacă acelea ar fi prins viață și nu cele de la sfîrșitul războiului, incomparabil mai largi*, e de presupus că partidele conservatoare ar fi rezistat mai mult căci ar fi găsit o acomodare, fie și parțială, reușind să se introducă în noile forme create de atari reforme. Dar așa... au fost surprinse. În spatele partidelor nu se mai află nici o forță socială capabilă să propulseze revenirea lor politică.

Semnificativă apare în acest context lipsa pronunțată de resurse financiare pentru a întreține mijloacele de propagandă conservatoare. Dacă partidul lui Take Ionescu (cu toate că „bănci nu are șeful nostru, întreprinderi industriale sau comerciale deloc, nici măcar o nevinovată Bancă Națională sau un credit cel puțin urban" — după cum se exprima ziarul „Românimea"[2]) mai este în stare să editeze ziare centrale: „La Roumanie", „Românimea", „Epoca", mai multe ziare locale, precum era „Evenimentul" de la Iași, să suporte, parțial sau total, periodicele „Ade-

---

* Titu Georgescu observa cu temei că reformele de dinainte de 1914 au purtat „pecetea burghezo-moșierească", dar după război, în stabilirea caracterului principalelor legiuiri, nu mai intervine moșierimea, ci intervin masele largi *(De la revoluționarii democrați la făuritorii Partidului Comunist Român*, București, 1971, p. 98; vezi și *Între două revoluții*, Craiova, 1974, p. 122—123).

[2] „Românimea", an III, nr. 385 din 11 februarie 1920.

vărul", „Dimineața" și, cu ajutorul lor, să susțină o vie propagandă, faptul se datora în principal colaborării sale la guvernarea țării aproape doi ani, după război. Și cum Partidul Conservator (Democrat) deținea, între altele, două ministere ca Externele și Finanțele, cu largi resurse financiare și mai ales cu restrînse posibilități de control (îndeosebi asupra fondurilor secrete ale primului, folosite de regulă nu numai pentru politica externă, inclusiv firește și de Take Ionescu, obișnuit să-și îndatoreze „amicii"), putem găsi o explicație a menținerii de către takiști a unor influente organe de presă și în primii ani postbelici. Situația e cu totul „disperată" în celălalt partid conservator. Ziarele marghilomaniste sînt primite cu ostilitate de opinia publică ce le considera ca fiind ale germanofililor. Or, „mulțimea are oroare de tot ce este sau de tot ce a fost «germanofil»", cum se exprima pictorul N. Tonitza, prim-redactor al ziarului conservator „Iașul"[3]. Ca o dovadă, la 2 octombrie 1918 redacția ziarului „Iașul" era atacată, sparte geamurile, distruse casele cu litere, loviți lucrătorii. La începutul anului 1919 scene de acest fel se repetă[4]. Evident că într-o astfel de conjunctură ziarele marghilomaniste nu se puteau vinde și cheltuielile de editare nu erau acoperite*. De aici alternativa : suplimentarea cheltuielilor sau renunțarea la presă. Dar „suprimarea ziarelor ar fi un dezastru", după cum cu temei scria Al. Marghiloman la 26 noiembrie 1921[5]. Rămînea cealaltă alternativă, a suplimentării cheltuielilor, care, în condițiile crizei de hîrtie de după război, trebuiau să fie și mai mari. Numai că, prin părăsirea treptată a Partidului Conservator-Progresist de către mulți membri bogați și influenți, găsirea banilor necesari era o chestiune extrem de dificilă. Nici membrii rămași, cînd partidul lor era într-o permanentă retragere de la suprafața vieții politice, nu arătau deloc entuziasm în deschiderea pungilor. De aici neîncetatele apeluri ale lui Al. Marghiloman, ale altor factori responsabili ai partidului,

---

[3] Arh. St. Buc., fond *Meissner*, dosar VI/79, f. 24.

[4] *Ibidem*, f. 22, 23. E de presupus că astfel de scene au avut loc și în alte părți.

* Aceasta în ciuda substanțialelor reduceri de tiraj. Astfel „Iașul", care, în timpul lunilor de guvernare de la Iași, apărarea zilnic cu un număr de aproximativ 50 000 de exemplare (dintre care 10 000 rămîneau nevîndute), îndată după plecarea de la guvern abia atingea cifra de 10 000 exemplare (*Ibidem*, dosar 205/V, f. 1).

[5] *Ibidem*, dosar 48/VI, f. 78.

pentru „«cruciada» viguroasă de care avem nevoie". În iunie 1919, Al. Marghiloman convoacă la București Comitetul Executiv și le cere partizanilor să contribuie substanțial la subvenționarea presei partidului*. În același timp cere tuturor șefilor de organizații județene să solicite contribuția membrilor locali ai partidului, deoarece, „e evident, [...] cei cu avere dintre noi, ca și cei care au ocupat funcții au îndatorirea să ia abonamente" (nu numai pentru ei, dar și pentru a cîștiga noi partizani la sate)**. În vara anului 1922, A. Corteanu încearcă de unul singur să continuie editarea „Steagului", dar eșuează și ziarul principal al conservatorilor-progresiști încetează să mai apară. Al. Marghiloman se străduiește să mențină „semnele exterioare de viață de partid", continuînd să susțină financiar ziarul „Le Progrès". În martie 1923 face o ultimă tentativă de a edita un organ de presă central în limba română și scoate „Timpul". Ziarul, care-l costă „o avere și a mea s-a subțiat"[6] — cum îi scrie el lui C. Meissner —, este subvenționat pînă în vara anului 1924, cînd își încetează apariția. Singurul care rezistă, prin ambiția lui Marghiloman, este „Le Progrès", dar cu o apariție nu întotdeauna cotidiană și într-un format mic. Starea pecuniară a marii majorități a membrilor Partidului Conservator-Progresist se dovedea a fi cu totul precară. Era foarte departe de cea de dinainte de război. Puterea economică a organizației politice conservatoare rezidase în averea imobiliară a moșierilor din rîndurile sale și nu în capitalul mobil investit în diferite ramuri economice, ce fusese și era (în România veche) în mîinile liberalilor. Banii obținuți și pe care continuau să-i obțină moșierii pentru pămînturile expropriate sînt atrași în activități productive, de către burghezia liberală îndeosebi, și servesc, și din punct de vedere politic acesteia, nu partidului conservatorilor progresiști. În 1922 dă faliment și încercarea cu Banca Națiunii — în fruntea

---

* Se hotărăște acum și crearea „Societății anonime Casa Partidului Conservator-Progresist". Dar cu un capital inițial de 200 000 lei, fără speranțe de a fi mărit, Societatea nu poate avea nici o eficiență practică (vezi *Actul constitutiv și Statutul — Casa Partidului Conservator-Progresist*, București, 1920).

** „Trebuie pătruns în masa rurală, ori fără ziare nu se poate" — îi scrie Marghiloman lui C. Meissner la 11 iunie 1919, sfătuindu-l să fie „exigent cu amicii noștri, pentru că vremurile sînt foarte critice" (Arh. St. Buc., fond *Meissner*, dosar 48/VI, f. 48).

[6] Arh. St. Buc., fond *Meissner*, dosar 48/VI, f. 101.

căreia se afla N. D. Ghica-Comănești, fostul ministru din guvernul conservator Al. Marghiloman —, din al cărei consiliu de administrație făceau parte mulți conservatori-progresiști, inclusiv șeful lor[7]. Lipsurile financiare acuzate de partidul lui Al. Marghiloman se resimt vizibil în activitatea politică de propagandă a ideilor și intereselor sale, îndeosebi în campaniile electorale.

4. În ultimele alegeri parlamentare*

Rezultatele obținute de cele două partide conservatoare în alegerile cu vot universal dau măsura reală a stadiului de slăbiciune politico-organizatorică la care ele ajung. În prima confruntare electorală participarea partidelor conservatoare este mai sesizantă, cu atît mai mult cu cît ea e premearsă de o îndelungată perioadă de campanie pregătitoare, datorată repetatelor amînări**. Această perioadă este foarte importantă pentru delimitările politice românești, pentru mișcarea politică în genere și viitoarea configurație a partidelor. Partidele conservatoare adoptă față de aceste prime alegeri atitudini diferite, potrivit situației lor reale și interesului de perspectivă. La 30 ianuarie 1919 Partidul Conservator-Progresist constituie la București Comitetul Electoral Central. La 12 februarie, 18 iulie, 13 septembrie se țin întruniri electorale la București, stabilindu-se totodată și candidații. Alte întruniri se țin în provincie, la Buzău și Galați[1]. Al. Marghiloman refuză să urmeze acele partide din opoziție ce proclamă abținerea

---

[7] Faptul e folosit de scriitorul N. Davidescu ca subiect al romanului sociologic *Conservator et C-ia*, București, 1927, prilej de reconstituire literară a destrămării grupării conservatorilor marghilomaniști, fericit înțeleasă ca avîndu-și izvorul în procese lăuntrice.

* Partidele conservatoare participă, după război, la trei alegeri generale și la cîteva parțiale. Nu ne vom opri decît asupra rezultatelor și efectelor acestora asupra conservatorilor.

** Stabilite inițial de guvernul Coandă pentru 3—9 ianuarie 1919 (Monitorul Oficial, nr. 183 din 6/9 nov. 1918, p. 3201), alegerile sînt succesiv amînate de guvernul I.I.C. Brătianu, pentru a fi, în sfîrșit, definitiv fixate de guvernul gen. Văitoianu pentru 2, 3, 4 noiembrie la Cameră, 7, 8 noiembrie la Senat și 9 noiembrie la colegiile universitare. (*Ibidem*, nr. 124 din 3 oct. 1919, p. 7694).

[1] Vezi „Steagul", an V, nr. 274, 286, 316, 464, 479, 491, 508 din 31 ianuarie, 13 februarie, 19 iulie, 14 septembrie, 2 octombrie, 14 octombrie și 31 octombrie 1919.

de la alegeri. Nu dă urmare propunerilor lui Averescu de a se alătura opoziției obstrucționiste[2], chiar dacă unii membri ai partidului său, între care C. C. Arion, ar fi fost înclinați s-o facă. Al. Marghiloman spera ca tocmai prin abținerea averescanilor și takiștilor să obțină un rezultat important, devenind, credea el, „arbitrul situației", „la cheville essentielle" în apropiata ordine politică[3].

Cealaltă ramură conservatoare, a naționaliștilor, în toată „acea urgie electorală", cum numește N. Iorga perioada pregătitoare a alegerilor din noiembrie 1919, duce o acțiune politică în alianță și în bună măsură sub influența Ligii Poporului cu care își coordonase mișcarea politică încă din octombrie 1918[4]. Temîndu-se de votul universal, takiștii s-au străduit să cimenteze alianța cu Averescu amînînd însă, în același timp, soluția unei fuziuni propusă la un moment dat în cursul anului 1919 de șeful Ligii Poporului („Generalul avea o nemărginită încredere în talentele politice ale lui T. Ionescu")[5]. Conservatorii democrați mai vechi înclinau către o fuziune, dar cei care veniseră în partid după moartea lui N. Filipescu preferau o colaborare (din motive programatice, după cum crede C. Argetoianu). Take Ionescu amînă orice răspuns asupra unei fuziuni pînă la chemarea lui Averescu la putere, acceptînd însă o strînsă colaborare. Se ajunge la o declarație comună a celor două partide, publicată la 22 februarie/7 martie 1919, unde se cere libertatea alegerilor, ridicarea stării de asediu și a cenzurii, interzicerea amestecului autorităților administrative în propaganda electorală[6]. Pe baza acesteia și un partid și celălalt vor duce acțiunea lor politică în toată campania de pregătire a alegerilor. Relațiile conservatorilor-naționaliști cu averescanii nu sînt lipsite de asperități. Primii urmăreau să se întărească de pe urma popularității lui Averescu (considerat de ei numai o valoare electorală nu și una politică), ceilalți, îndeosebi prin C. Argetoianu, trecut la averescani, unde joacă un rol foarte impor-

---

[2] Vezi Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. IV, p. 391—393.

[3] Arh. St. Buc., fond *Meissner*, dosar 48/VI, f. 56.

[4] „Partidul Conservator duce o acțiune strict paralelă cu «Liga Poporului»" — hotăra Comitetul executiv al takiștilor reunit la 25 octombrie 1918. (Arh. St. Buc., fond *Alexandru Marghiloman*, dosar 5, f. 72).

[5] C. Argetoianu, *op. cit.*, Arh. C.C. al P.C.R., fond *104*, dosar 8589, f. 37.

[6] „Românimea", an II, nr. 77 din 22 februarie/7 martie 1919.

tant, urmăreau să-i neutralizeze pe takişti, înlăturîndu-i din concurenţa pentru putere[7]. Cum în septembrie 1919[8] Al. Averescu hotărăşte să se abţină de la alegeri, ceea ce constituia o greşeală, Take Ionescu o aprobă totuşi şi o susţine. Gestul lui politic este justificat. După ce în decembrie 1918 refuzase o nouă colaborare cu I. I. C. Brătianu[9], Take Ionescu şi partidul său nu mai aveau alte şanse de a ajunge la guvern decît aliindu-se cu unul din partidele mai puternice ale vremii. Or, Liga Poporului era o forţă electorală şi politică de netăgăduit a momentului* şi constituia şi pentru takişti şansa puterii.

Alegerile din noiembrie, primele sub vot universal, desfăşurate în condiţii aparte**, confirmă avîntul curentelor democrate în atmosfera politică postbelică, dorinţa de schimbare manifestată de corpul electoral şi, în acelaşi timp, ostilitatea cu care acesta priveşte vechile partide. Conservatorii-progresişti abia izbutesc, cu toate sforţările făcute, să obţină 13 mandate în noul parlament[10]. Dacă toate partidele ar fi participat e de presupus că cei din urmă nu ar fi obţinut nici unul. Pe de altă parte, dacă n-ar fi luat parte la alegeri, conservatorii-progresişti ar fi fost „deja curăţaţi", cum se exprima şeful lor într-o scrisoare adresată lui C. Meissner[11]. Era clar că ei trebuiau să acţioneze într-o lume politică ce îi refuza. Treptat, conservatorii progresişti vor fi siliţi să accepte acea „îngropare pe furiş" de care vorbea N. Iorga[12]. În alegerile generale din mai 1920, cu toate eforturile făcute mai ales de Al. Mar-

---

[7] C. Argetoianu, *op. cit.*, f. 45—47, 59.

[8] *Ibidem.*

[9] „Românimea", an I, nr. 20 din 22 decembrie/4 ianuarie 1918.

* Vezi asupra marii popularităţi a lui Averescu, în C. Argetoianu, *op. cit.*, dosar 8589, f. 30 şi urm.

** Asupra desfăşurării lor, rezultatelor şi ambianţei, vezi N.T. Ionescu, *Statistica electorală. Alegerile parlamentare din noiembrie 1919. Prima aplicaţiune a votului obştesc în România*, în „Buletinul statistic al României", seria a IV-a, vol. XV (1920), nr. 3 şi mai nou Gh. I. Florescu, *Partidele politice în alegerile parlamentare din 1919*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie A.D. Xenopol", tom. IX, 1972, p. 313—331.

[10] Mircea Muşat, *Partidele politice şi alegerile parlamentare din 1919. Guvernarea Blocului parlamentar*, în „Anale de istorie", nr. 1/1974; Ioan Scurtu, *Alegerea primului parlament al României întregite (noiembrie 1919)*, în *60 de ani de la făurirea statului naţional unitar român* (coordonatori: Matei Vlad, I. Gheorghiu, Ioan Scurtu), Bucureşti, 1978; N.T. Ionescu, *op. cit.*, p. 24.

[11] Arh. St. Buc., fond *Meissner*, dosar 48/VI, f. 67.

[12] Vezi „Steagul", an V, nr. 516 din 11 noiembrie 1919.

ghiloman (care credea, după cum scria în aprilie 1920, că „atingem deja succesul cu mîna")[13], conservatorii-progresiști nu obțin nici măcar un singur mandat (Mehedinți, pe care Marghiloman îl considera singurul lor reprezentant în Parlament[14], nu se alesese cu listele conservatoare, ci pe ale țărăniștilor, cu care începuse de mai înainte tratative și în rîndurile cărora va și intra). „Dacă am încercat marea cu degetul — îi scria el lui C. Meissner — nu era alt chip de a afirma existența noastră ca partid".

Neizbutind în alegerile generale Marghiloman încearcă să intre în Parlament, punîndu-și candidatura la o alegere parțială la Constanța, în mai 1920. Dar fără succes*. Partidul marghilomanist devenise „o academie politică", după expresia șefului său. Nu mai era un factor constituțional în înțelesul epocii.

Alegerile nu sînt mai fericite nici pentru partidul lui Take Ionescu, în ciuda aparențelor. Neparticipînd la alegerile din noiembrie 1919[15] conservatorii naționaliști, alături de averescani, contestă viabilitatea noului parlament (de pe alte poziții îl contestau și socialiștii, care făcuseră și ei greșeala de a se abține în 1919). Speranțele lor de a pătrunde în parlamentul ales sub guvernul Averescu, în mai 1920, într-un număr cît mai mare, sînt repede spulberate. Averescanii refuză o colaborare deschisă cu ei în campania electorală, de teama „compromiterii"[16]. Disensiunile dintre organizațiile locale ale celor două partide erau mari, în ciuda încercărilor de a le aplana. În plus, în tratativele sale cu Averescu și Argetoianu, Take Ionescu, ce voia să ajungă cît mai curînd ministru de Externe — era singurul lucru ce-l interesa cu adevărat —, cedează mult prea ușor, abandonînd aproape cu totul

---

[13] Arh. St. Buc., fond *Meissner*, dosar 48/VI, f. 66—67.

[14] *Ibidem*, f. 70—71. Asupra alegerilor din 1920 vezi „Steagul", an VI, nr. 639, 646, 652, 661 din aprilie-mai 1920. Pentru alegerile de la Iași și în general pentru a vedea modalitatea practică a unei campanii electorale conservatoare vezi Arh. St. Buc., *fond cit.*, dosar V/220, f. 11—16.

* „Steagul", nr. 710, 719, 749 din 18, 26 iulie și 3 septembrie 1920; Arh. St. Buc., fond *Meissner*, dosar 48/VI, f. 76—77.

[15] Take Ionescu e ales totuși deputat supleant la Mehedinți (G.T. Palade, *Efectele votului universal în România*, în „Viața Românească", an XIV, nr. 9, septembrie 1922, p. 372).

[16] C. Argetoianu, *op. cit.*, Arh. C.C. al P.C.R., fond *104*, dosar 8589, f. 149.

interesele adepților săi. Alegerile din mai 1920 aduc conservatorilor-democrați doar 12 mandate în Parlament, cu toate că ei depun liste în 21 de județe ale vechii Românii[17].

Partidul Democrat (Take Ionescu), după ce nu izbutește să se mențină la guvern decît o lună, participă și la alegerile generale de la începutul lui martie 1922. Încheie un cartel electoral cu Partidul Național Democrat—Iorga[18]. Cele două partide se prezintă ca un „bloc cetățenesc" și depun liste comune. Alegerile nu aduc însă „listelor cetățenești" ale lui Take Ionescu și N. Iorga decît 3 mandate la Cameră și nici unul la Senat[19]. Nici conservatorii din jurul lui Take Ionescu nu ies, așadar, mai cîștigați decît cei conduși de Al. Marghiloman din confruntarea cu votul universal, cu toate că ei se mișcă într-un spațiu politic mult mai favorabil. Această lipsă reciprocă de aderență între partidele conservatoare și corpul electoral postbelic este o urmare directă a slăbiciunii politice a celor două partide și, în același timp, o cauză a tot mai pronunțatei destrămări.

5. Destrămarea organizatorică*

Fenomenul de disoluție interioară al partidelor conservatoare de după război, continuînd un proces anterior, este mult mai rapid. El este paralel cu pierderea influenței politice. În genere constatăm, în cazul ambelor partide, rămînerea unor nuclee centrale în jurul șefilor și dispersarea treptată a adepților de rînd, ca și a unora importanți, care trec sub alte adăposturi politice. Primul dintre partidele conservatoare care își pierde existența autonomă este cel condus de Take Ionescu, cu toate că acesta era

---

[17] Vezi „Românimea", an III, nr. 430, 441, 442 din 19, 21 mai 1920, și 3 iunie 1920.

[18] N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, București, 1934, p. 74—75.

[19] B.C.S., fond *St. Georges*, pachet XCVIII (1917—1922), dosar 79; Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. V, p. 180; „Patria", an IV, nr. 53 din 11 martie 1922 (I. Maniu califică alegerile „o rușine națională", „un scandal european"); „Aurora", an II, nr. 19 din 5 martie 1922 (N. Lupu le considera „o sinistră farsă"); vezi „Monitorul Oficial" nr. 273, 274, 275, 277, 278 și 286 din 5, 7, 8, 10, 17 și 21 martie 1922.

* Avem în vedere procesul de ansamblu și nu acela de amănunt, greu de urmărit și necesitînd un larg spațiu.

cel mai puternic. Dispariția sa mai rapidă e determinată de moartea mai timpurie a lui Take Ionescu. Foștii săi adepți, neputînd alege dintre ei un conducător (singurul care ar fi avut suprafața necesară era N. Titulescu, dar acesta preferă să rămînă independent), sînt nevoiți să-și îndrepte capacitatea lor de acțiune „în albia unui nou curs politic"[1].

La sfîrșitul anului 1918 și începutul celui următor, Partidul Conservator-Național (Take Ionescu) părea încă un partid de vigoare, cu toate defecțiunile suferite. „Erau toți plini de fumuri" — notează C. Argetoianu despre foștii săi colegi[2]. În lipsa lui Take Ionescu, rămas la Paris pînă în iunie 1919, partidul era condus de M. Cantacuzino, firește cu posibilitățile limitate ale locțiitorului. M. Cantacuzino, sprijinit de ceilalți fruntași, încearcă să refacă organizațiile locale conservatoare din Moldova, destrămate în vremea războiului. Treptat acestea sînt parțial refăcute. „Organizarea noastră este excelentă" — spunea M. Cantacuzino la întrunirea Clubului Conservator național din mai 1919, referindu-se la organizațiile din Moldova[3]. Mai cu deosebire la Iași, Focșani, Dorohoi, Hîrlău, Piatra Neamț organizațiile sînt mai bine constituite[4]. În Muntenia, afară de București, o organizare mai bună o aveau cluburile conservator-naționaliste din Prahova, Dolj, Mehedinți, Vîlcea și Argeș[5]. La Craiova se înființează în martie 1919 și un Cerc de studii al partidului, din inițiativa lui M. Oramolu. Numai că forța și influența acestor organizații locale, ca și a partidului în genere, erau mult mai slabe decît înainte de război, atît absolut, cît și relativ. Interesat aproape exclusiv numai de politica externă a României, Take Ionescu își abandonase practic partidul*.

---

[1] „Adevărul", an XXXV, nr. 11722 din 4 iunie 1922.

[2] C. Argetoianu, *op. cit.*, dosar 8589, f. 18.

[3] „Românimea", an II, nr. 130 din 11 mai 1919.

[4] Vezi B.C.S., fond *St. Georges*, pachet XCVIII (1917—1922), dosar 4, f. 116—117 și dosar 79; „Românimea", an II, nr. 226 și 269 din 21 august și 22 septembrie 1919.

[5] „Românimea", nr. 60, 145, 290, 299, 343 din 1919.

* „Partidul plictisea pe Take Ionescu și ar fi fost bucuros să se scape de el dacă i s-ar fi oferit postul de ministru de externe în toate guvernele" — scria C. Argetoianu (*op. cit.*, dosar 8589, f. 18). El însuși mărturisea într-o cuvîntare la Clubul central din București că „v-am abandonat 5 ani de zile, căci n-am făcut politică internă de la 1914" („Românimea", an II, nr. 337 din 12 decembrie 1919), iar în noiembrie 1921, într-un discurs ținut la Botoșani, spunea că „am sacrificat toate intere-

În toamna lui 1919 și ulterior, Take Ionescu încearcă totuși, destul de timid, să extindă spațiul de mișcare al partidului său și în Ardeal, Banat și Basarabia. Dar încercarea nu reușește. În Basarabia adepții săi nu izbutesc să creeze nici măcar un singur club[6]. În Transilvania reușitele sînt foarte puține și fără nici o valoare electorală[7]. Nici în Banat, cu toate că Take Ionescu trecea aici ca apărătorul intereselor teritoriale ale provinciei, realizările nu sînt altceva decît speranțe. O coeziune interioară Take Ionescu nu se străduiește să dea partidului său. Era și foarte greu, deoarece, datorită compoziției eterogene, o astfel de unitate internă n-avusese niciodată. Cu toate că împărtășea și el pînă la un punct opinia, exprimată de I. Grădișteanu, după care programele sînt „de pomană... nu rezultatul unor curente de opinie și al unei evoluțiuni firești..., sînt simple parodii de lupte de idei"[8], ca om politic, cu pretenții de guvernare în atmosfera postbelică, el nu putea cere partidului său decît un program cu tentă democratică, chiar dacă, în acest fel, mărea starea de disoluțiune a formațiunii politice conservator-naționaliste*. În realizarea acestei cola-

---

sele de partid, toată grija de organizare... pentru a face să triumfe în toate împrejurările idealul de politică externă în care am crezut și pentru care v-am jertfit". Firește că în condițiile unei atari exclusive opțiuni pentru politica externă „nu puteam să mă ocup de organizări de cluburi, de recrutări de partizani, de propagandă politică" („Adevărul", an XXXIV, nr. 11545 din 23 noiembrie 1921). Take Ionescu nici nu regretă acțiunea sa într-o direcție și inacțiunea în cealaltă, pentru că „un partid, necesar sau nu, este un fapt trecător, dar înscrierea unui fapt în istorie este un lucru permanent". Era o explicație totuși comodă pentru a justifica nu numai o lipsă de preocupare pentru partidul politic pe care-l conducea, dar și slăbiciunea acestuia ce era pusă numai pe seama unor factori subiectivi, cînd de fapt era în primul rînd obiectivă. Oricum rămîne fapt real puțina energie pe care o pune Take Ionescu în conducerea propriului partid. Unde era entuziasmul din 1908—1910?

[6] B.C.S., fond *St. Georges*, pachet XCVIII (1917—1922), dosar 4, f. 120.

[7] *Ibidem*, f. 122.

[8] *Ibidem*, f. 17.

* Faptul s-a și întîmplat de altfel. Mai mult, la puțină vreme după schimbarea numelui partidului și anunțarea noului program, cîțiva membri, foști filipescani, toți moșieri cu suprafață politică și vechi stagii în Partidul Conservator, între care: C. Olănescu, M. Dețliu, prințul Const. Brîncoveanu, E. Lahovari, G. Lucasievici, își dau demisia din partid printr-o scrisoare publică. Pentru valoarea politică a partidului takist pierderea era importantă și ea n-a putut fi compensată „prin lărgirea bazei organizației politice democrate", cum își exprimau speranța ziarul „Românimea" și Grigore Filipescu în răspunsul adresat celor demisionați

borări (ţinta lui Take Ionescu), şeful democraţilor conservatori, neurmărind decît să intre în guvern[9], sacrifică în bună măsură interesele grupării sale politice*.

Pe fondul de nemulţumiri mulţi dezertează. „Notre malheureux parti (şi eu nu vorbesc numai la Bucureşti) e atras de liberali — scria N. Chinez. Tot ceea ce avem bun pretutindeni e pe punctul de a se înscrie la Brătianu"[10]. Alţi conservatori democraţi se înscriu în Partidul Poporului, atraşi de C. Argetoianu, care numai în acest fel le acorda cîte ceva din avantajele puterii. În 1921 se constată o adevărată „mişcare de separaţie" în Partidul „Democrat"**.

În faţa defecţiunilor şi nemulţumirilor din partidul său, Take Ionescu acţionează fără energie, procesul de eroziune organizatorică din rîndurile „democraţilor" urmîndu-şi cursul. El se accentuează prin neînţelegerile între Take Ionescu şi N. Titulescu în sînul guvernului. Acesta din urmă,

---

(„Românimea", an II, nr. 318 şi 319 din 23 şi 24 noiembrie 1919). Lor li se adaugă în iunie 1920, I.C. Grădişteanu, fruntaş important al partidului („Încetez orice colaborare politică cu tine" îi scrie el lui Take Ionescu la 8 iunie 1920) (B.C.S., fond *St. Georges*, pachet XCVIII, dosar 7, f. 2—8). De altfel, încă de mai înainte I. C. Grădişteanu îşi declarase independenţa. (Vezi C. Argetoianu, *op. cit.*, dosar 8589, f. 44). Practic o parte a statului major al Partidului Democrat (Take Ionescu) se retrăgea.

[9] „Pentru a bara [venirea liberalilor] noi am crezut necesară o acţiune paralelă cu Averescu" îi scria D. Greceanu, în noiembrie 1919, lui Take Ionescu (B.C.S., fond *St. Georges*, pachet XCVIII/8, f. 11).

* Vezi Arh. St. Buc., fond *Al. Marghiloman*, dosar 5, f. 72; „Adevărul", an XXXIV, nr. 11358 din 12 aprilie 1921; B.C.S., fond *St. Georges*, pachet XCVIII (1917—1922), dosar 4, f. 162—163.

[10] B.C.S., fond *St. Georges*, pachet XCVIII (1917—1922), dosar 79, f. 11.

** Au loc importante defecţiuni organizatorice. La Ploieşti Clubul democrat conservator se destramă prin retragerea lui I. Zamfirescu şi a amicilor săi. Retragerea e motivată de neglijarea fruntaşilor partidului de către Take Ionescu, „dîndu-se onorurile numai celor care s-au înscris în Partidul Poporului" („Adevărul", nr. 11434 din 23 septembrie 1921). La Botoşani aproape toţi membrii Comitetului executiv local îşi dau demisia (*Idem*). La Iaşi conflictul dintre averescani şi democraţii conservatori pentru alcătuirea comisiunii interimare locale duce la ruptura organizaţiei takiste. M. Borcea şi partizanii săi se pronunţă pentru „fuziunea tuturor conservatorilor" prin contopirea cu marghilomaniştii, iar ceilalţi membri ai clubului, conduşi de E. Cănănău, cer desfacerea colaborării cu averescanii, pînă la realizarea căreia ei se declară în opoziţie („Adevărul", an XXXIV, nr. 11465 şi 11469 din 20 şi 25 august 1921). Alţi „democraţi" se retrag din partid sau îşi pregătesc terenul retragerii, nemulţumiţi de faptul că serviciile lor nu sînt luate în seamă (B.C.S., fond *St. Georges*, pachet VIII, dosar 7, f. 24 (scrisoarea lui M[ihail] Dragomirescu, esteticianul, către Take Ionescu).

nemulţumit de unele critici aduse reformelor sale financiare în presa democrat-conservatoare, dar în primul rînd interesat de viitorul său politic ce nu-l voia legat de un partid pe calea dezmembrării, declară în mai multe rînduri că nu se mai consideră înregimentat politiceşte în organizaţia condusă de Take Ionescu[11]. Raporturile sale cu Take Ionescu devin tot mai reci, chiar conflictuale[12].

Preluarea puterii de către Take Ionescu a creat un reviriment în rîndurile membrilor Partidului „Democrat". În corespondenţa primită de Take Ionescu de la diferiţi partizani, se întrevăd un suflu nou, speranţe renăscute[13]. E de presupus că în cazul cînd guvernul Take Ionescu ar fi fost acela care ar fi prezidat noi alegeri în 1922, Partidul Democrat Conservator ar fi cunoscut o perioadă de refacere, prin atragerea multora din cei care l-au părăsit sau din clientela politică obişnuită a guvernelor. Cum nu s-a întîmplat aşa, acest partid a avut, prin scurta guvernare — în fapt a unor personalităţi conservator-democrate şi nu a partidului —, mai mult de pierdut decît de cîştigat. A fost „soluţie de lichidare" — cum remarca M. Cantacuzino[14].

Celălalt partid conservator îşi menţine încă existenţa independentă, dar mai curînd în umbra vieţii politice decît la suprafaţa ei. La sfîrşitul războiului conservatorii-progresişti (Al. Marghiloman), graţie guvernării de la Iaşi, deşi puţin numeroşi, erau destul de bine organizaţi pe teritoriul Munteniei şi în Moldova. Clientela politică a guvernelor, unii moşieri de alte culori politice, speriaţi de reforma agrară, li se alăturaseră. Îndată după îndepărtarea de la guvern din noiembrie 1918, şi n-a fost o îndepărtare obişnuită, părăsirea acestui partid de către adepţii săi e masivă[15]. Foarte mulţi au presupus, nu fără temei, că din cauza politicii externe promovate de partidul lor în anii războiului, o politică învinsă, acest partid şi-a pierdut orice influenţă în statul român unitar. De aici graba de

---

[11] „Adevărul", an XXIV, nr. 11521 din 25 octombrie 1921.

[12] B.C.S., fond *St. Georges*, pachet LXXV/4, dosar 336 (corespondenţa T. Ionescu — N. Titulescu); C. Argetoianu, *op. cit.*, Arhiva C.C. al P.C.R., fond *101*, dosar 8589, f. 182—187.

[13] B.C.S., *fond cit.*, pachet XLVIII, dosar 4.

[14] „Adevărul", nr. 11566 din 17 decembrie 1921.

[15] Vezi exemplul oferit în cazul organizaţiei locale de la Iaşi, în Arh. St. Buc., fond *Meissner*, dosar V/208, f. 59, 61, 66, 68.

a-l părăsi. Mulți membri de rînd, ca și unele personalități politice de talia lui C. Garoflid, Matei Cantacuzino, P. P. Negulescu, I. Petrovici etc. trec treptat în rîndurile Ligii Poporului, sub adăpostul stelei generalului Averescu. Alții se retrag în Partidul liberal. Toate organizațiile locale suferă însemnate defecțiuni.

Marghiloman era privit ca „o sperietoare". Încă multă vreme după război — presa de diferite nuanțe îl numea aproape numai Marghiloman—Mackensen — și posibilitățile sale de scoatere a partidului din criză sînt foarte limitate. Partidul Conservator-Progresist era silit să-și ducă o existență singulară, niciunul din celelalte partide, de teama pierderii creditului propriu, neacceptînd o colaborare deschisă*.

Cu 1920 încercarea de susținere la suprafața vieții politice devine evident o iluzie. Influența politică a cluburilor conservatoare ajunge a fi aproape nulă. Se adaugă la aceasta lipsa de „entrain", „amorțeala", „tînjeala" membrilor partidului de care vorbește Al. Marghiloman în corespondența sa[16]. Evident că fiecare alegere pierdută, combinațiile guvernamentale realizate sau numai concepute fără ca „progresiștii" să aibă posibilitatea să-și spună cuvîntul lor nu puteau crea o stare de efuziune. Unele organizații locale se destramă, cum de pildă la Piatra Neamț sau în Mehedinți. În alte organizații se formează ceea ce Al. Marghiloman numea

---

* După cum observa gen. Gîrleșteanu, într-o scrisoare către Al. Marghiloman, prin care își anunța demisia din partid, „Partidul Conservator — slăbit prin situația creată după război și boicotat de adversitatea tuturor patimilor politice — nu mai poate dăinui sub forma de azi, ca organ util în activitatea politică a țării... rolul său politic s-a sfîrșit" (B.C.S., pachet IXA, ms. 247, S. 29, f. 1—2). În 1919 nucleele de bază ale partidului se mențin, cu toate însemnatele reduceri numerice. Cluburile de la Galați, Ploiești și Rîmnicu Sărat sînt refăcute („Steagul", an V, nr. 318, 344 și 457 din 29 martie, 5 mai și 6 septembrie 1919). Prin intervenția lui Marghiloman se pune capăt disensiunilor interne din sînul organizației locale de la Iași, una din cele mai puternice (Arh. St. Buc., fond *Meissner*, dosar 48/VI, f. 29). Marghiloman mai nutrea speranța că partidul său, „prin personalul lui dirigent, are încă pentru cîtva timp putința de a juca un rol hotărîtor". Grație menținerii unei organizații interne cît de cît vizibile, Partidul Conservator-Progresist (profitînd însă hotărîtor de neparticiparea unora formațiunilor politice) mai reușește să trimită — cum am constatat — în primul parlament postbelic un număr de 13 reprezentanți.

[16] Arh. St. Buc., fond *Meissner*, dosar V/208, f. 57, 61.

„bisericuțe... cu fața la sate"[17]. După înfrîngerile din alegerile anului 1920, șeful conservator-progresiștilor, nevrînd să arunce „le manche après la cognée", încearcă să revitalizeze activitatea partizanilor săi: cheamă la București pe reprezentanții județelor în consfătuiri particulare „ca să iau părerea liber exprimată a fiecărei formațiuni"[18], convoacă Comitetul Consultativ al partidului la 30 septembrie 1920 și din nou la 21 octombrie[19]. În afară de hotărîrea de a organiza o întrunire la Botoșani, la 31 octombrie 1920, și de a se continua lupta „oriunde se va ivi ocazia", alt rezultat nu se obține. Pentru o iluzorie combinație ministerială, la întrunirile Comitetului Consultativ de la 19 iunie 1921 și ale Comitetului executiv din 16 octombrie 1921 (acesta nu mai fusese convocat de dinainte de război), Marghiloman cere din nou partidului său o acțiune politică mai energică[20]. Același apel îl face la întrunirea de la Iași din 30 octombrie 1921. Tot acum încearcă și extinderea spațiului de manifestare al partidului, în iulie 1921, constituindu-se un club conservator la Cetatea Albă, în Basarabia. În același timp, se reface clubul conservator din Brăila, sub conducerea lui I. Berceanu[21] și se încearcă, prin N. Ghica—Comănești, reconstituirea organizației marghilomaniste de la Craiova ai cărei membri se răzlețiseră o dată cu dispariția celor două instituții financiare craiovene, filiale ale Băncii Naționale[22].

Cum însă, pe de o parte, combinația guvernamentală pe care Al. Marghiloman intenționa s-o pună la cale cu I. Manu în decembrie 1921 dă greș, iar în ianuarie 1922 liberalii preiau puterea, „privind nepăsători la o opoziție neputincioasă" — cum o caracteriza I. C. Goilov[23], Parti-

---

[17] Arh. St. Buc., *fond cit.*, dosar 48/VI, f. 64. În organizația conservatoare de la Bacău, din rîndurile căreia unii membri trecuseră la liberali, țărăniști sau averescani, cei mai mulți „progresiști" „s-au cam răcit", cum îi scria M. Cancicov lui Al. Marghiloman, și au pierdut contactul cu cluburile locale (Arh. St. Buc., fond *Alexandru Marghiloman*, dosar 37, f. 1).

[18] Arh. St. Buc., fond *Marghiloman*, dosar 37, f. 70—71.

[19] „Le Progrès", an III, nr. 683 din 19 iunie 1921; „Steagul", an VI, nr. 1088 din 17 octombrie 1921.

[20] „Le Progrès", an III, nr. 683 din 19 iunie 1921.

[21] *Idem*, an III, nr. 702 din 14 iulie 1921.

[22] „Steagul", nr. 1152 din 23 octombrie 1921; „Adevărul", an XXXIV, nr. 11453 din 6 august 1921.

[23] Arh. St. Buc., fond *Meissner*, dosar 26/VI, f. 3.

dul Conservator-Progresist reintră în umbra vieții politice din care se străduia zadarnic să iasă*.

Paralel cu acțiuni ale unor grupuri sau indivizi care își caută noi adăposturi politice, partidul, ca atare, nu se mai străduiește să-și mențină existența autonomă (după alegerile din 1922), decît pînă în momentul cînd va găsi un alt vad politic, o altă formațiune politică cu care să fuzioneze. Potrivit orientării preferate de cei mai mulți membri ai Comitetului Executiv în întrunirea acestuia de la 2 aprilie, fruntașii conservatori, cu aprobarea lui Al. Marghiloman, poartă tratative cu Partidul Național și, colateral, cu partidul lui Averescu. La întrunirea, în ședință lărgită, a Comitetului Executiv al P.C.P. de la 11 decembrie 1922, Marghiloman arăta că în tot timpul anului a dus tratative de colaborare politică cu celelalte partide de opoziție și dacă ele n-au adus rezultate pozitive „vina nu e a lui". „Ușile rămîn deschise", continua el, precizînd că va purta mai departe tratative cu acele partide care nu-i vor cere „sacrificiul demnității și al împărțirii Partidului Conservator-Progresist"[24].

În același timp, Marghiloman lasă libertatea adepților săi, care nu sînt de acord cu el, să se retragă din partid. Prin el însuși, însă, partidul lui Al. Marghiloman nu se putea menține la suprafața vieții publice. Tot ceea ce mai încearcă în cîmpul politic pînă la dispariția sa este să se plaseze în grupul partidelor de opoziție, căutîndu-și un loc în una sau alta din combinațiile politice (care nu lipsesc) ce urmăreau înlocuirea guvernului liberal. În atmosfera de orientare spre dreapta, după ce avîntul revoluționar se mai domolise, Al. Marghiloman mai îndrăznea să spere. Încă în februarie 1922 el îi scria lui C. Meissner că „am viziunea precisă, după ce regele mi-a dat la cap,

---

* Unii membri, chiar organizații locale, nu mai așteaptă hotărîrile lui Marghiloman și se decid ei înșiși (însele). La 1 aprilie 1922 toți cei 32 de membri ai comitetului județean din Bacău, în frunte cu M.T. Cancicov, își dau demisia, dizolvînd, în același timp, organizația conservatoare locală (Arh. St. Buc., fond *Alexandru Marghiloman*, dosar 38, f. 1). La Craiova organizația conservatorilor progresiști, prin conducătorii ei, M. Seulescu și gen. I Gîrlești eanu, duce tratative pentru trecerea în rîndurile averescanilor, lui Gîrlești eanu oferindu-i-se chiar șefia organizației Partidului Poporului din Mehedinți („Adevărul", an XXV, nr. 11751 din 23 iulie 1922). Cei doi fruntași marghilomaniști își dau demisia din P.C.P. și din Comitetul executiv spre sfîrșitul anului 1922. (B.C.S., pachet IX A, mss. 247, S. 29, f. 1—2; „Steagul", nr. 1366 din 12 decembrie 1922).

[24] „Steagul", an VIII, nr. 1366 din 12 decembrie 1922.

că tot el va recurge la noi", iar un an mai tîrziu era convins că „avem din nou vîntul în pînzele noastre"[25].

Marghiloman conta pe încheierea unui „bloc al partidelor de ordine și legalitate", care să fie opus liberalilor în problema votării noii Constituții. Cum însă atitudinea partidelor de opoziție e diferită față de actul energic și hotărît al liberalilor de a fixa cadrelor constituționale de dezvoltare a țării[26], un astfel de bloc nu se poate închega. Pînă a se convinge însă că întreaga campanie a opoziției este „un fiasco complet", Marghiloman își făcea iluzii că va ajunge la guvern. Le cere chiar unor fruntași conservatori „să se intereseze de oamenii care eventual ar putea fi folosiți în caz de guvernare"[27]. În paralel se poartă tratative cu averescanii și țărăniștii. Al. Marghiloman considera că „dacă sînt eu desemnat de rege (ca șef de guvern) am credința să aduc și pe unii și pe ceilalți la lucrare în comun", în vreme ce Averescu sau un reprezentant țărănist n-ar fi izbutit[28]. Astfel de gînduri îi poartă pe conservatorii marghilomaniști în tot anul 1923 și într-o bună parte a lui 1924. Șeful lor reia mereu „le collier de misère". Intrarea lui Matei Cantacuzino în rîndurile țărăniștilor duce la intensificarea (deloc angajantă totuși) a raporturilor cu „progresiștii". Dintre averescani, C. Garoflid, Gr. Carp etc., foști conservatori, îi cer lui Averescu să facă alianță cu Marghiloman. Regele însuși îl sfătuia pe general în același sens. În martie 1924 Marghiloman își declara convingerea că „singura concentrare de opoziție ce rămîne probabilă este Averescu—țărăniștii—noi"[29]. În primăvara anului 1924 erau tot mai insistente zvonurile unei fuziuni a Partidului Poporului cu resturile conservatoare. Într-o scrisoare de la 14 martie 1924, Al. Marghiloman nu nega faptul că „avem cu gen. Averescu o legătură care trebuie de aproape cercetată înainte de a deveni o alianță", și își asigura prietenii politici că oricum „nu ne-am dat și nu vă dau zestre nimănui"[30].

Cea din urmă manifestare politică a „progresiștilor" este întrunirea de la 9 aprilie 1924, cu prilejul celor 70

---

[25] Arh. St. Buc., fond *Meissner*, dosar 48/VI, f. 85 și f. 96.
[26] *D.A.D.*, sesiunea ordinară 1922—1923, p. 915—1046.
[27] Arh. St. Buc., fond *Meissner*, dosar 48/VI, f. 99.
[28] *Ibidem*, f. 101—102.
[29] *Ibidem*, f. 110—111, 112—113.
[30] *Ibidem*.

de ani de viață a lui Marghiloman[31]. O altă întrunire, programată la Cernăuți pentru 6 octombrie 1924[32], nu mai poate avea loc, Al. Marghiloman, bolnav, rămînînd la Viena, de unde nu se întoarce decît pentru a muri. Moartea lui, la 10 mai 1925[33], însemna, ca și în cazul democraților-conservatori, moartea partidului pe care îl condusese.

6. Dispariția organizațiilor politice conservatoare

Dispariția celor două partide conservatoare de pe scena vieții politice românești îmbracă forma fuziunii cu alte partide. Aceasta poate da impresia că de fapt cele două formațiuni nu s-au desființat ne mai fiind în stare să reziste, ci pentru că au răspuns unor necesități de concentrare politică ale momentului. Prin presa lor, conservatorii voiau să acrediteze ideea potrivit căreia fuziunea a avut loc între parteneri egali, între formațiuni politice cu largi zone de contact reciproc, baze ale apropierii realizate. În realitate, fuziunea n-a însemnat altceva decît *o trecere* în Partidul Național și respectiv în Partidul Poporului. Faptul că aceste partide și nu altele au acceptat intrarea în rîndurile lor a rămășițelor conservatoare se datora, pe lîngă o apropiere, în unele puncte de vedere programatice, necesității pentru Partidul Național de a ieși din cadrul regnicolar transilvănean și a-și extinde cercul aderenților și în celelalte provincii românești, iar, în cazul Partidului Poporului, nevoii de a-și întări rîndurile, slăbite prin plecarea grupării Argetoianu (fie chiar și cu o grupare puțin numeroasă, dar formată din oameni cu experiență și pregătire politică). Atît pentru democrații-conservatori cît și pentru conservatorii-progresiști, „fuziunea" n-a intervenit decît atunci cînd Take Ionescu și, respectiv, Al. Marghiloman au dispărut. Ea este urmarea firească a unui proces început anterior de părăsire treptată a celor două formațiuni de către aderenții lor.

---

[31] Vezi vol. *Lui Alexandru Marghiloman. Omagiu cu prilejul unei îndoite aniversări. Prietenii și admiratorii lui*, București, 1924.

[32] Arh. St. Buc., fond *Meissner*, dosar 48/VI, f. 120.

[33] „Adevărul", nr. 12703 din 12 mai 1925.

După moartea lui Take Ionescu, la 22 iunie 1922, adepții săi politici rămîn „singuri în vîltoarea luptelor politice" — cum se exprima ziarul „Adevărul". Nefiind o formație politică întemeiată pe o bază economică și socială solidă, pe o concepție doctrinară închegată, ci o grupare de prieteni politici personali ai lui Take Ionescu — liantul și punctul lor de referință —, rațiunea de a fi a Partidului Democrat Conservator dispare.

Partidul Democrat Conservator, după iunie 1922, nu se mai preocupă, la nivelul conducerii sale, decît de găsirea celei mai bune posibilități de fuziune cu un alt partid politic. Comitetul executiv, ce preia direcția partidului, din cauza neînțelegerilor și neputinței de a se numi un înlocuitor al lui Take Ionescu, se străduiește să mențină cadrele organizatorice și să împiedice împrăștierea membrilor în mai multe formațiuni, după afinități și interese, pînă cînd se va stabili o modalitate de a se face fuziunea cu un singur partid de opoziție. În acest fel, interesele democraților conservatori puteau fi, într-adevăr, mai bine apărate în formațiunile politice de reședință. Un „comitet de inițiativă" creat ad-hoc încearcă menținerea partidului prin așezarea lui M. Oramolu în fruntea lui*. Un grup condus de Gr. Filipescu proiecta o refacere a Partidului Conservator și intenționa să atragă și unele elemente de la Al. Marghiloman (mai puțin compromise în problema națională), ca și pe foștii conservatori răzlețiți în alte formațiuni politice, îndeosebi în Partidul Poporului. Gr. Filipescu și C. Xeni duc tratative cu C. Argetoianu, oferindu-i fostului ministru de interne președinția viitorului partid. Argetoianu refuză, motivînd cu imposibilitatea refacerii unui partid conservator**.

Părerile fruntașilor democrați erau divergente în găsirea formațiunii politice în rîndurile căreia foștii takiști urmau a-și găsi un nou vad de manifestare politică. Unii

---

* Ca guvernator al Băncii Naționale, funcție în care îl numise Take Ionescu, Oramolu părea omul cel mai de vază dintre takiști. Dar, pe de o parte, ei nu ar fi fost primit ca șef decît de foarte puțini, iar, pe de alta, nevrînd să supere pe liberali (în rîndurile cărora va și trece) și să-și piardă înaltul post, nici Oramolu nu acceptă. (C. Argetoianu, *op. cit.*, Arh. C.C. al P.C.R., fond *104*, dosar 8593, f. 1246—1247.

** „Uitase bietul om (Gr. Filipescu — *n.n.*), scrie Argetoianu, că n-aveam în capul cui să mă pun și că ideea conservatoare pierise odată cu sinuciderea Partidului Conservator..." (*op. cit.*, dosar 8593, f. 1249—1252).

îşi îndreaptă privirile către liberali. Alţii către naţional-ardeleni. În iulie 1922 Gr. Filipescu îi propune o fuziune lui N. Iorga[1]. Iorga acceptă, dar izbucnesc certuri pentru şefiile locale (cum de pildă la Bacău) şi naţionaliştii lui Iorga cer ca primirea takiştilor în partidul lor să se facă individual[2]. Pentru a stabili „o unitate de acţiune" în tratativele cu diferitele partide, la 26 iulie se întrunea Comitetul Executiv al democraţilor. Nu se ajunge însă la un consens. Ieşirea din impas o oferă naţional-ardelenii, care, la rîndul lor, voind să se extindă în Vechiul Regat, purtau intense tratative cu forţele politice de aici. Începute în vara anului 1922 discuţiile takiştilor cu fruntaşii Partidului Naţional iau o formă concretă, pe măsura ce încercarea acestora din urmă de a realiza o unire cu ţărăniştii eşuează. Pentru democraţi o fuziune cu ardelenii părea cea mai favorabilă dintre soluţii. Acţiunea pentru realizarea ei întruneşte de altfel unanimitatea părerilor membrilor Comitetului Executiv*. La începutul lunii noiembrie ei acceptă în principiu condiţiile puse de Maniu. Cămărăşescu şi Derussi sînt însărcinaţi să meargă la Cluj pentru a trata concret cu Maniu, Vaida-Voievod şi Popovici. La 21 noiembrie Comitetul Executiv al Partidului Democrat aceptă, şi în fapt, condiţiile naţional-ardelenilor şi în aceeaşi zi proclamă unirea cu Partidul Naţional[3]. În efuziunea momentului, actul săvîrşit e apreciat ditirambic în presa celor două partide ca fiind „un pas de mare însemnătate în evoluţia partidelor noastre ..., de o importanţă extremă în politica generală a ţării"[4].

În realitate, chiar dacă această „fuziune" reprezenta o soluţie a momentului, bună mai ales pentru takişti, în conjunctura politică generală, importanţa sa e infimă.

---

[1] N. Iorga, *Memorii* ..., vol. III, f.a., f. 310.

[2] Idem, *Orizonturile mele* ..., f. 76—77.

* „Toţi factorii democraţi, cei de provenienţă fiipescană, ca şi cei de provenienţă takistă, au convenit la ideea de a se contopi cu Partidul Naţional" („Adevărul", nr. 11868 din 16 noiembrie 1922).

[3] „Patria", an IV, nr. 254 din 23 noiembrie 1922; „Adevărul", nr. 11872, din 23 noiembrie 1922; O. Goga, *O limpezire*, în „Ţara noastră", an III, nr. 8 din 3 decembrie 1922; „Aurora", an II, nr. 326 din 24 noiembrie 1922; şi mai ales „Epoca" şi „Universul" din noiembrie-decembrie 1922. „Azi putem saluta întîia înţelegere, întîia unire deplină a unui partid în Vechiul Regat cu Partidul Naţional-Român" — scria oficiosul ardelean „Patria" („Patria", nr. 255 din 24 noiembrie 1922).

[4] Vezi „Patria" şi „La Roumanie" din 24—30 noiembrie 1922.

E „o încurcătură mai mult", cum se exprima N. Iorga, nicidecum o deslușire. Partidul Național, prin „fuziunea" cu fosta grupare a lui Take Ionescu, reușea să-și creeze cîteva organizații în Vechiul Regat și să includă în rîndurile sale un mănunchi de oameni politici cu experiență, chiar dacă nu de prima mărime, precum: M. Cantacuzino, M. Antonescu, Gr. Filipescu, G. Derussi, J. Cămărășescu, St. Popescu, M. Deșliu, I. Elefterescu, G. Mironescu (rămas printre takiști după guvernul de „comedie tragică" al lui Take Ionescu) etc. Dar, național-ardelenii nu reușesc să devină sensibil mai puternici decît erau. Combinația realizată nu putea să pericliteze situația guvernului liberal, nu crea o forță politică în stare să se opună cu succes liberalilor. Era doar un prim pas în extinderea influenței lor peste Carpați și atît. Mai mult, „prezența balastului foștilor prieteni ai lui T. Ionescu"[5], cum se exprima un membru al Partidului Țărănist, va fi chiar un impediment în înfăptuirea fuziunii cu țărăniștii, scopul principal al politicii de alianțe dusă de partidul lui I. Maniu. Va amîna rezolvarea acesteia*.

După proclamarea oficială a „fuziunii", se trece la concretizarea ei. Takiștii acceptaseră șefia lui Maniu, programul național-ardelenilor în schimbul primirii fruntașilor democrați în Comitetul Executiv al partidului unificat și recunoașterii organizațiilor județene existente ca secții ale Partidului Național în Vechiul Regat. La începutul lunii decembrie 1922 nucleele democraților din Muscel, Brăila, Buzău, Rm. Sărat, Dolj, Putna, Gorj, Vlașca, Romanați, Vîlcea, Galați, Mehedinți, urmînd pilda Clubului central din București, se declarau fuzionate cu Partidul Național[6]. M. Cantacuzino și Th. Ionescu sînt desemnați drept președinți ai Partidului Național pentru Vechiul Regat[7].

---

[5] „Adevărul", nr. 11873 din 23 noiembrie 1922.

* În memoriul adresat de V. Goldiș, în numele grupului său, lui I. Maniu, în 1925, acesta aprecia că primirea „în bloc" a takiștilor în rîndurile P.N.R. a fost o mare greșeală („Țara noastră", an VI, nr. 3 din 18 ianuarie 1925).

[6] „Patria", nr. 272 din 15 decembrie 1922.

[7] *Idem*, nr. 275 din 19 decembrie 1922. Pentru activitatea takiștilor în rîndurile național-ardelenilor vezi valoroasa carte a lui Ioan Scurtu, *Din viața politică a României (1926—1947)*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 31—32, 43—44, ș.a.

Dispariția Partidului Conservator-Progresist ca organizație politică independentă se produce tot sub forma unei așa-zise fuziuni. Ea e imediat următoare morții lui Al. Marghiloman (căci vine pe un teren pregătit de mai înainte). Partidul de reședință al conservatorilor-progresiști urma să devină Partidul Poporului. De ce tocmai el? Pentru că era singurul partid al momentului care accepta să-i primească în bloc. Și nu întîmplător. Formațiunea politică a lui Al. Averescu era cea mai eterogenă din cîte existau în România postbelică. Era un partid „al tuturor claselor și al nici uneia"[8]. El servea într-o măsură mult mai mare decît altele drept zonă de contact între diferitele grupări politice și financiare rivale, între moșieri și capitaliști. Componența socială a Partidului Poporului dovedea cu forța evidenței eterogenitatea sa. Fostul conservator P. P. Negulescu, acum un doctrinar al partidului lui Averescu, găsea și un fundament teoretic flexibilității acestuia în fața ideilor și coloraturilor politice diferite atunci cînd se pronunța pentru partide „verticale", constituite din toate clasele[9].

Din punct de vedere doctrinar și un partid și celălalt se pronunțau, cum spunea Al. Averescu, pentru „un progres durabil", care nu se putea face în salturi, „ci e rezultatul unei legături armonioase între trecut și prezent"[10]. Oficiosul averescan „Îndreptarea" afirma într-unul din editorialele sale că „Partidul Poporului reprezintă cu cea mai mare vigoare și cinste ideile conservatoare, salutare pentru țară". Avem de-a face, deci, cu o formațiune politică a momentului unde conservatorii sperau să-și cultive propriile lor opțiuni și deziderate. Punctele de contact dintre cele două partide erau relevate ca atare de C. Meissner într-un interesant discurs de la 21 iunie 1925[11].

Îndată după moartea lui Marghiloman conducerea Partidului Conservator-Progresist este preluată de un comitet format din Dem. Dobrescu, J. Mitilineu, C. Meissner și N. Bărdescu[12]. Toate organizațiile conservator-progresiste

---

[8] Titu Georgescu, *De la revoluționarii democrați la făurarii P.C.R.*, f. 95.

[9] P.P. Negulescu, *Partidele politice*, București, 1926, p. 195.

[10] „Le Progrès", an VII, nr. 1809 din 31 mai 1925.

[11] „Îndreptarea", an VII, nr. 116 din 30 mai 1925.

[12] Vezi și articolul *Două partide — o singură concepție*, în „Le Progrès", nr. 1810.

din țară sînt chemate ca pînă la 28 mai — data convocării unui Comitet Executiv lărgit — să se pronunțe în cadrul adunărilor lor asupra acceptării sau nu a fuziunii cu Partidul Poporului și să dea mandat într-un sens sau altul reprezentantului lor în Comitetul Executiv*. Majoritatea organizațiilor dau aviz favorabil fuziunii. Doar la Dorohoi Clubul conservator, condus de frații Stoianovici, hotărăște în unanimitate ca „pentru moment partidul nostru să rămînă în formațiunea în care se găsește"[13]. În același timp, împotriva „fuziunii" se declară și oameni politici conservatori răzleți, între care: Lascăr Antoniu și Panait Vizanti de la Iași, I. Berceanu de la Brăila (acesta iese din politica militantă)[14], I. C. Goilov de la Botoșani etc.[15]. Paralel cu consultarea organizată a membrilor partidului asupra unei fuziuni cu Partidul Poporului, Dem. Dobrescu poartă un schimb de păreri cu generalul Averescu. Concluzia dezbaterilor Comitetului Executiv de la 28 mai este o moțiune prin care se declară unirea Partidului Conservator-Progresist cu Partidul Poporului[16]. La 30 mai moțiunea era înmînată șefului Partidului Poporului, iar la 14 iunie 1925 intrarea resturilor conservatoare în rîndul averescanilor este proclamată într-un cadru festiv.

După ratificarea „fuziunii" de cele două comitete executive urmează contopirea organizațiilor județene, proces care se desfășoară cu destulă încetineală. Au loc numeroase discuții asupra componenței comitetelor executive locale, asupra conducerii lor, „progresiștii", mult mai slabi, fiind siliți să joace de regulă un rol secundar. În realitate avem de a face cu o completare a organizațiilor județene averescane cu noi cadre și membri, nu cu o unire pe picior de egalitate. Pînă în august 1925 cele mai multe organizații progresiste trecuseră în rîndurile averescane[17]. La Iași de pildă integrarea marghilomaniștilor nu se realizează decît în martie 1926.

---

* Asupra desfășurării și hotărîrile luate de aceste adunări vezi modelul oferit de organizația ieșeană, în Arh. St. Buc., fond *Meissner*, dosar V/156, f. 1.

[13] „Adevărul", an XXV, nr. 12715 și 12717 din 27 și 30 mai 1925.

[14] Arh. St. Buc., fond *Meissner*, dosar VI/8, f. 12.

[15] *Ibidem*, dosar VI/26, f. 3—4.

[16] „Le Progrès", nr. 1808 din 30 mai 1925; „Adevărul", nr. 12717 din 30 mai 1925.

[17] „Le Progrès", nr. 1822 din 16 iunie 1925. Asupra dispariției conservatorilor marghilomaniști o cercetare a întreprins Gheorghe Gica, *Procesul de descompunere a Partidului conservator progresist de sub șefia*

Pentru conservatorii-progresiști, „fuziunea" a fost singura soluție de a încerca să se adăpostească în bloc sub un alt acoperiș politic.

Și cu acesta se stinge definitiv ceea ce fusese al doilea partid de guvernămînt al României moderne. Practic vorbind, dispariția lui e anterioară acestor încadrări a resturilor sale în partidele postbelice. Nu se pot confunda adică dispariția practică cu cea formală. Sfîrșitul războiului marcase și sfîrșitul conservatorismului. Ceea ce întîlnim după aceea e o neputincioasă continuare a ceea ce fusese. Partidul Conservator-Progresist (Al. Marghiloman) și Partidul Democrat (Take Ionescu) sînt epigoni fără strălucire. O altă lume politică își personalizase ființa.

7. Și o ultimă încercare

Retrași în majoritatea lor în Partidul Național și Partidul Poporului, conservatorii nu pot schimba culoarea politică a acestora. Cel mult pot influența într-o oarecare măsură orientarea lor. Ceea ce de altfel vor și face, dar cu efecte greu sesizabile. Căci partidele de reședință ale resturilor conservatoare intraseră pe o evoluție care n-avea nevoie să fie întoarsă pentru a recepta pe noii veniți. Era adică în bună măsură prielnică intențiilor de manifestare politică a concepțiilor (aflate deja pe un drum de primenire) foștilor conservatori. Nu întîmplător tocmai aceste partide acceptaseră „fuziunea" cu ei. Intervine apoi și un alt element care împiedică o mai limpede sesizare a aportului conservator în doctrina și programul noilor partide. Resturile modice conservatoare nu intră în cele două formațiuni politice ca grupuri bine constituite și aparte închegate. Atît național-ardelenii, cît mai ales averescanii au căutat de la bun început să-i disperseze pe noii veniți în rîndurile lor. O acțiune care avea cu atît mai mult șanse de reușită cu cît numărul conservatorilor era mic. Avem de a face deci cu o suită de destine politice particulare și nu cu destine colective.

---

lui Alex. Marghiloman, în „Analele Univ. Buc.", Științe sociale, Istorie, XVI, 1967, p. 85—96. Paginile semnate de Gh. Gica trebuie privite prin prisma recenziei lui C.C. Angelescu din „Anuarul Inst. de ist. și arh. A. D. Xenopol", tom VII/1970, p. 397—405.

Ceea ce se poate surprinde cu mai multă ușurință este activitatea takiștilor în sînul P.N.R., îndeosebi în tactica politică a acestuia. Profitînd de legăturile lor cu regele Ferdinand și conducătorii P.N.L., takiștii influențează tratativele ardelenilor cu celelalte partide ale opoziției, îndeosebi cu țărăniștii. De la bun început, foștii adepți ai lui Take Ionescu sînt împotriva unei fuziuni cu Partidul Țărănesc. În martie 1923 ei se opun chiar și unui acord principial între I. Maniu, I. Mihalache și N. Lupu*. În chip deosebit apare vizibilă ostilitatea lor față de țărăniști în 1924, cînd tratativele acestora cu ardelenii deveniseră foarte active. Foștii democrați conservatori sînt inițiatorii unei violente campanii îndreptată îndeosebi contra lui C. Stere, „germanofilul", „trădătorul cauzei naționale". Pentru a forța mîna lui I. Maniu, în iunie-iulie 1924 St. Popescu, G. Derussi, I. Cămărășescu, C. Xeni etc. își dau demisia din Biroul Comitetului Executiv al Partidului Național**. Țărăniștii răspund atacurilor takiste învinuind conținutul „net retrograd al orientării politice a foștilor democrați"[1].

Sub aparența integrității ideologice ce excludea alianța cu elementele politice care nu promovaseră o orientare justă în primul război mondial — și avem de a face cu o consecvență — foștii conservatori din jurul lui T. Ionescu urmăreau să slăbească poziția conducătorilor țărăniști de stînga (de aceea atacul lor principal se adresa basarabenilor), să acapareze conducerea unor organizații țărăniste din Vechiul Regat, în sfîrșit, să imprime partidului cu care și ei fuzionaseră un caracter mai conservator[2]. În cele din urmă o fuziune între țărăniști și ardeleni nu va avea loc în 1924. În neizbînda ei rolul takiștilor n-a fost unul

---

* Vezi „Universul" (condus de takistul St. Popescu) și „Epoca" (condusă de Gr. Filipescu) din decembrie—ianuarie 1922—1923; „Patria", an V, nr. 47 din 6 martie 1923.

** Vezi „Universul", an XLII, nr. 137, 139, 141, 149, 150 din 21, 23 iunie, 2, 3, 4 iulie 1924; Vezi I. Scurtu, *Din viața politică a României 1926—1947*, p. 32—34.

[1] Mai mulți oratori, la Congresul organizațiilor țărăniste din Basarabia, din iunie 1924, apreciau elementele takiste din Partidul Național drept „o piedică împotriva promovării democrației" („Aurora", an IV, nr. 784 din 20 iunie 1924).

[2] Vezi articolele din „Aurora" (unele datorate lui I. Mihalache, V. Madgearu), an IV, nr. 808, 811, 818, 843, 902 din iulie, august și octombrie 1924.

minor*, după cum nu a fost astfel nici în reușita, de data aceasta, a fuziunii cu partidul lui Iorga—Argetoianu. În tratativele din toamna anului 1924 delegația Partidului Național era formată din M. Popovici, G. Derussi și St. Popescu, ultimii doi foști takiști[3]. Conservatorii nu mai pot împiedica însă fuziunea național-țărănistă din 1926, cu toate eforturile lor**. Mulți se retrag din Partidul Național, în același timp cu grupul lui Goldiș sau odată cu gruparea lui C. Argetoianu și N. Iorga[4]. Destinele politice ale takiștilor se personalizează în chip vădit. Unii rămîn în Partidul Național- Țărănesc, alții trec la liberali, se înscriu la averescani sau își declară independența politică. Dintre cei din urmă, Gr. Filipescu încearcă refacerea unui partid conservator. La 1 februarie 1926 el face să reapară cotidianul „Epoca" (își încetase apariția la 20 august 1923), organul de presă de tradiție, prin care își întreține independența politică și intenția de reconstituire a unui partid de nuanță conservatoare. Cu o scurtă întrerupere, ziarul va fi pînă la 8 mai 1938, cînd dispare definitiv, purtătorul cuvîntului public al concepțiilor și acțiunilor politice ale fiului lui N. Filipescu.

La 30 iunie 1929, alături de N. Miclescu, Alex. Periețeanu, C. Sturdza — fii ai unor foști oameni politici cu blazon — sau N. Mareș, Emil Ottulescu etc., Gr. Filipescu pune bazele Ligii Vlad Țepeș, ce-și propunea a fi „mîna voinicească", „mîna de fier", care, în mijlocul „unei atmosfere de lașitate", să creeze „un curent de reînviere a opiniei publice"[5]. El este și secretarul general al acestei noi organizații politice, cu un program și o orientare con-

---

* Vezi și alte detalii în „Patria", an VI, nr. 140 și 142 din 5 și 9 iunie 1924 (aici și cererea lui I. Maniu de revenire a takiștilor în partid); „Viitorul", an XVII, nr. 4893, 4941, 4949, 4992 din iulie, august și octombrie 1924 etc.

[3] „Aurora", nr. 892 din 29 septembrie 1924; vezi și „Viitorul" din 10 martie 1925 (unde se vorbește și de faptul că în cursul tratativelor cu C. Argetoianu s-a întrezărit încercarea de a se reface Partidul Conservator).

** Vezi între altele „Universul", nr. 96 și 97 din 28, 29 aprilie 1926 unde St. Popescu și Gr. Filipescu explică atitudinea lor față de o apropiată contopire a Partidelor Național și Țărănesc.

[4] Vezi *O purificare necesară*, în „Patria", an VIII, nr. 83 din 17 aprilie 1926. Aici takiștii sînt considerați „mărul discordiei" în Partidul Național; vezi detalii în I. Scurtu, *op. cit.*, p. 44.

[5] George N. Budișteanu, *Grigore Filipescu*, Arh. I.S.I.S.P., fond *3*, dosar 943, f. 19—22.

servatoare, vizînd „un guvern de personalități"[6], care eventual să aibă în frunte pe N. Iorga sau mareșalul Prezan. De altfel, N. Iorga va sprijini, cu unele rezerve, programul Ligii[7]. Sub guvernul Iorga-Argetoianu, Liga Vlad Țepeș, în cartel în Uniunea națională (creație politică guvernamentală ad-hoc), va avea 25 reprezentanți în Parlament[8]. În noiembrie 1931, Liga își schimbă numele în Partidul Conservator, ceea ce nu era „o revenire dintr-o rătăcire", cum explica Filipescu în Congresul de constituire, ci o „transformare indispensabilă" (!). Prin „conservator" se înțelegea păstrătorul tradiției, al ideii de ordine, „al cinstei politice de altădată"[9].

Doctrinar, acest partid se revendica din cel care îl precedase, firește, aducînd amendamentele impuse de noua etapă istorică*. Apropierea de predecesor apare și în orientarea programatică, în interesul special pe care Partidul Conservator al lui Gr. Filipescu îl acordă agriculturii**. Cu toate acestea, partidul condus de fiul lui N. Filipescu rămîne o formațiune politică a celui de-al 4-lea deceniu al secolului nostru[10]. Chiar dacă e un continuator al fostului Partid Conservator, el se înscrie altor realități și reprezintă o încercare, pe multe planuri, mai reușită decît a vechiului partid de a găsi o acomodare mai firească cu starea postbelică. De aceea el necesită un studiu aparte de lucrarea noastră. Îndeosebi e de reliefat atitudinea justă a filipescanilor față de Garda de fier***, activitatea lor

---

[6] Vezi „Monitorul Oficial", nr. 6 din 2 decembrie 1931.

[7] „Neamul Românesc" din 15 august 1930.

[8] George N. Budișteanu, *op. cit., loc. cit.*, f. 41.

[9] *Ibidem*, f. 42.

* Se considera apărătorul „adevăratului progres, fără utopiile și salturile care au creat o psihologie specială, bolnăvicios de nerăbdătoare". Voia să fie „un partid tradiționalist, cu ochii ațintiți spre viitor și nu spre regretul trecutului", cum declara Gr. Filipescu, care căuta în forme de stat ale viitorului posibilitatea de armonizare cu tradiția istorică (*Ibidem*, f. 55).

** Parlamentarii filipescani sînt singurii care se opun legii conversiunii datoriilor agricole (vezi „Monitorul Oficial", nr. 65 din 8 aprilie 1932, ședința Adunării Deputaților din 23 martie 1932).

[10] Vezi Ioan Scurtu, *Viața politică din România 1918—1944*, p. 117, 163,

*** „Nu putem concepe și nici admite existența în afară de stat a unor organizațiuni teroriste, care să-și aroge drepturi și atribuții care nu sînt decît ale statului și nu trebuie să fie decît ale statului" — spune Gr. Filipescu în discursul său din Senat de la 27 decembrie 1936 (George N. Budișteanu, *op. cit.*, partea a II-a, f. 76).

împotriva tendințelor de fascizare a țării, întreaga orientare în problema națională.

Pe aceste planuri ei se găsesc întru totul raliați cu forțele politice democratice ale României. Mai mult, Partidul Conservator al lui Grigore Filipescu n-a ezitat să intre în alianța cu social-democrații și cu comuniștii în apărarea regimului de democrație burgheză contra amenințărilor elementelor fasciste*.

Cu toate bunele sale intenții Partidul Conservator din deceniul al 4-lea rămîne o grupare politică puțin însemnată. Valoarea politică a componenților săi e scăzută. „Un grup de diletanți", cum îi numea M. Ralea, un grup „al dezamăgiților, al oamenilor care au încercat rînd pe rînd toate partidele"[11]. Influența lui electorală e, de asemenea, redusă. Rolul său politic apare deci corespunzător posibilităților restrînse de care dispunea. În plus, activitatea lui e marcată de o epocă foarte frămîntată în care partidele politice ca atare sînt diminuate ca factori de conducere ai vieții politice.

Această ultimă încercare a lui Gr. Filipescu de a reînvia un partid conservator în România, interesantă prin ea însăși pentru cercetătorul istoriei, apare nesemnificativă în contextul larg al vieții politice românești. După primul război mondial rostul existenței unui partid conservator în România n-a mai putut fi găsit. Dispariția sa ca factor de decizie în politica țării se consemnase practic o dată cu desăvîrșirea unității statale depline. Lumea politică postbelică și-a căutat alte căi de manifestare, alte mijloace, cu un conținut luat din realitatea respectivă.

---

* Vezi *Ibidem*, partea a II-a, f. 80 și urm.

[11] „Monitorul Oficial", nr. 14, ședința din 14 decembrie 1929.

Aceasta ar fi istoria conservatorilor români, povestită, o ştim prea bine, cu toate neîmplinirile primei încercări. Conservatorii, partenerii liberalilor la conducerea ţării pînă în 1918, n-au fost o prelungire politică a fostei aristocraţii medievale, ci un partid al epocii moderne. La rîndul lor ei au contribuit la dezvoltarea capitalistă a României, la modernizarea ei, chiar dacă le-au lipsit şi ritmul şi iniţiativa naţional-liberalilor. De regulă oameni practici, ei au impus în guvernarea ţării o bună administrare şi soluţii legislative de consolidare a realităţilor de fapt. Sînt oameni politici promotori ai „paşilor mici", nu ai marilor iniţiative. Mai ales politica lor socială, impresionată prea mult de interesele proprietarilor funciari, a fost deficitară, prelungind în plină modernitate structuri antagonice periculoase pentru echilibrul intern al statului.

La sfîrşitul istoriei lor tot stăruie parcă o întrebare? Şi totuşi, de ce au dispărut politiceşte conservatorii din România? Mai întîi din cauza lor înşişi, pentru că n-au ştiut şi n-au putut să se adapteze. Între 1880—1925, răstimpul existenţei lor în forme modern constituite, prefacerile au fost şi multe şi repezi în România. Ţara s-a schimbat nu numai ca întindere teritorială şi număr de populaţie prin Unirea cea mare, dar s-a schimbat pe dinăuntru, în structurile ei intime. Conservatorii nu s-au putut acomoda cu ritmul prefacerilor. Neizbutind, au încercat să orienteze aceste prefaceri potrivit unor idei doctrinare şi programatice

proprii. Dar soluțiile lor n-aveau nici îndrăzneala, nici atracția, și, mai ales, nici aria de cuprindere socială necesare pentru a se impune.

Toate celelalte forțe ale societății românești — și aici e cea de a doua cauză a dispariției conservatorilor — erau împotriva lor. Ei se susțineau predilect pe moșierime. Or contra acestei clase sociale erau toate celelalte: burghezia, pentru a-i prelua forța economică și politică, proletariatul, pentru a se grăbi transformarea capitalistă și democratică a țării, premisă și condiție a propriei dezvoltări, țărănimea, pentru a o deposeda de pămînturi. Moșierimea avea, celelalte forțe sociale nu aveau, sau aveau prea puțin. Lupta era inevitabilă într-o societate aflată din toate punctele de vedere sub prefacerile modernizării, în care omul își trăia altfel condiția existenței. Dar de ce n-au extins conservatorii aria lor socială la alte clase și categorii? Au făcut-o, dar fără mari succese, fie că locul era ocupat de alții, fie că n-au avut suficientă putere de atracție. Pentru că încercînd o extindere socială au rămas tot timpul cu centrul forței lor în clasa marilor proprietari funciari.

Și în aceste împrejurări poate că s-ar fi menținut mai mult și ar mai fi trăit politiceşte, dar... a venit războiul, s-a ridicat neamul întreg la luptă pentru unire și dintr-o dată alte zări s-au deschis și alte forțe au răsărit.

E la mijloc și o problemă de oameni. Cei care conduceau partidul la începuturile sale, cu concepții pe care le aveau atunci, nici n-au putut, nici n-au voit să le schimbe cu trecerea anilor. Greu să ceri schimbări de atitudini la P.P. Carp, L. Catargiu sau Gh. Gr. Cantacuzino... Își făceau chiar din statornicie o virtute, cînd, de fapt, în politică e un handicap. Nu s-au schimbat ei și n-au lăsat nici pe alții mai tineri să-și impună personalitatea și ideile lor. Și cînd aceștia au voit s-o facă au fost ostracizați, siliți să plece din partid.

E și o chestiune de disciplină. Oameni cu avere, fruntașii conservatori au fost și oameni independenți, care n-au vrut să se supună unei discipline de partid, armă serioasă în lupta politică.

Împreună cu liberalii, conservatorii au instituit un monopol al vieții politice, nelăsînd prea mult spațiu manifestării altor forțe. Vechea Românie nu era o societate democratică. Era însă una liberală. Cu toate îngrădirile impuse participării la viața politică, instituțiile sale erau

liberale, sistemul de guvernare funcționa după reguli moderne și circulația ideilor politice și tuturor valorilor spirituale era liberă. După realizarea unității depline societatea românească a simțit nevoia lărgirii liberalismului spre democrație. Conservatorii nu mai aveau cum să se încadreze noului curent, ei care prin definiție nu acceptaseră salturile drept etape necesare ale dezvoltării și nu credeau decît în progresul măsurat, pregătit îndelung și înfăptuit treptat.

Și istoria a curs înainte. Și fără ei.

BCU MS CENTRAL UNIVERSITY

GUVERNE CONSERVATOARE SAU CU PARTICIPAREA CONSERVATORILOR

20 aprilie — 14 decembrie 1870

Președinția Consiliului de Miniștri — Manolache Costache Epureanu
Ministerul de Interne — Manolache Costache Epureanu
Ministerul Afacerilor Străine — Petre P. Carp
Ministerul de Finanțe — Constantin Grădișteanu
Ministerul de Justiție — Alexandru Lahovari
Ministerul Instrucțiunii și Cultelor — Vasile Pogor, 20 apr.—23 mai; ad-int. Petre P. Carp, 23 mai—14 dec.
Ministerul de Război — col. George Manu
Ministerul Lucrărilor Publice — George Gr. Cantacuzino
ALEGERI: A.D., 25—31 mai 1870; S., 2—6 iun. 1870.

11 martie 1871—30 martie 1876

Președ. Cons. Min — Lascăr Catargiu
Min. Int. — Lascăr Catargiu
Min. Af. Str. — Gheorghe Costa-Foru, 11 mart. 1871 — 27 apr. 1873; ad-int. Lascăr Catargiu, 27 apr. 1873; Vasile Boerescu, 28 apr. 1873 — 7 nov. 1875; ad-int. Lascăr Catargiu, 7 nov. 1875 — 30 ian. 1876; Ioan Bălăceanu, 30 ian. — 30 mart. 1876.
Min. Fin. — Petru Mavrogheni, 11 mart. 1871 — 7 ian. 1875; George Gr. Cantacuzino, 7 ian. 1875 — 30 ian. 1876; Ioan Strat, 30 ian. — 30 mart. 1876.
Min. Just. — Nicolae Kretzulescu, 11 mart. — 8 iun. 1871; ad-int. Gheorghe Costa-Foru, 8 iun. 1871 — 28 oct. 1872; Manolache Costache Epureanu, 28 oct. 1872 — 31 mart. 1873; ad-int. g-ral

Christian Tell, 31 mart. — 25 oct. 1873; Alexandru Lahovari, 25 oct. 1873 — 30 mart. 1876.

Min. Instr. Culte — ad-int. Gheorghe Costa-Foru, 11—14 mart. 1871; g-ral Christian Tell, 14 mart. 1871 — 9 ian. 1874; ad-int. Vasile Boerescu, 9 ian. — 7 apr. 1874; Titu Maiorescu, 7 apr. 1874 — 30 ian. 1876; Petre P. Carp, 30 ian. — 30 mart. 1876.

Min. Răzb. — g-ral Christian Tell, 11—14 mart. 1871; g-ral Ioan Em. Florescu, 14 mart. 1871 — 30 mart. 1876.

Min. Lucr. Publ. — Nicolae Kretzulescu, 11 mart. 1871 — 16 dec. 1873 (ad.-int. 11 mart. — 8 iun. 1871); George Gr. Cantacuzino, 16 dec. 1873 — 7 ian. 1875; Theodor Rosetti, 7 ian. 1875 — 30 mart. 1876.

ALEGERI: **A.D.**, 2—8 mai 1871; **S.**, 23—27 iun. 1871; **A.D.**, 25 apr. — 3 mai 1875, **S.**, 26—30 mart. 1876.

4—26 aprilie 1876

Preşed. Cons. Min. — **g-ral Ioan Em. Florescu**

Min. Int. — g-ral Ioan Em. Florescu

Min. Af. Str. — Dimitrie Cornea

Min. Fin. — g-ral Christian Tell

Min. Just. — Paul Dem. Vioreanu, 4—23 apr.; ad-int. Dimitrie Cornea, 24—26 apr.

Min. Instr. Culte — Alexandru Orăscu

Min. Răzb. — g-ral Ioan Em. Florescu

Min. Lucr. Publ. — g-ral Tobias Gherghel

23 martie 1888 — 26 martie 1889

Preşed. Cons. Min. — **Theodor Rosetti**

Min. Int. — Theodor Rosetti

Min. Af. Str. — Petre P. Carp

Min. Fin. Menelas Ghermani

Min. Just. — Alexandru Marghiloman, 23 mart. — 11 nov. 1888; George D. Vernescu, 12 nov. 1888 — 26 mart. 1889.

Min. Instr. Culte — Titu Maiorescu

Min. Răzb. g-ral Constantin Barozzi, 23 mart. — 11 nov. 1888; g-ral George Manu, 12 nov. 1888— 26 mart. 1889.

Min. Agr. Ind. Comerţ. Dom. — ad-int. Titu Maiorescu, 23 mart. — 3 iun. 1888; ad-int. Petre P. Carp, 4 iun. — 11 nov. 1888; Alexandru Lahovari, 12 nov. 1888 — 26 mart. 1889.

Min. Lucr. Publ. — Alexandru Ştirbei, 23 mart. — 11 nov. 1888; Alexandru Marghiloman, 12 nov. 1888 — 26 mart. 1889.

ALEGERI: **A.D.**, 12—14 oct. 1888; **S.**, 16—18 oct. 1888.

29 martie — 3 noiembrie 1889

Preşed. Cons. Min. — **Lascăr Catargiu**
Min. Int. — Lascăr Catargiu
Min. Af. Str. — Alexandru Lahovari
Min. Fin. — George D. Vernescu
Min. Just. — Nicolae Gherassi
Min. Instr. Culte — Vasile Boerescu
Min. Răzb. — g-ral Constantin Barozzi
Min. Agr. Ind. Comerţ. Dom. — Grigore Păucescu
Min. Lucr. Publ. — ad-int. Alexandru Lahovari

5 noiembrie 1889 — 15 februarie 1891

Preşed. Cons. Min. — **g-ral George Manu**
Min. Int. — g-ral George Manu
Min. Af. Str. — Alexandru Lahovari
Min. Fin. — Menelas Ghermani
Min. Just. — Theodor Rosetti, 5 nov. 1889—15 nov. 1890; Grigore Triandafil, 16 nov. 1890 — 15 feb. 1891.
Min. Instr. Culte. — ad-int. Theodor Rosetti, 5 nov. 1889 — 15 nov. 1890; Titu Maiorescu, 16 nov. 1890 — 15 feb. 1891.
Min. Răzb. — g-ral Matei Vlădescu
Min. Agr. Ind. Comerţ. Dom. — Grigore Păucescu, 5 nov. 1889 — 15 nov. 1890; Alexandru Marghiloman, 16 nov. 1890 — 15 feb. 1891.
Min. Lucr. Publ. — Alexandru Marghiloman, 5 nov. 1889 — 15 nov. 1890; ad-int. Titu Maiorescu, 16 nov. 1890 — 15 feb. 1891.

21 februarie — 27 noiembrie 1891

Preşed. Cons. Min. — **g-ral Ioan Em. Florescu**
Min. Int. — Lascăr Catargiu
Min. Af. Str. — Constantin Esarcu
Min. Fin. — George D. Vernescu
Min. Just. — ad-int. George D. Vernescu, 21 feb. — 2 nov.; Nicolae Blaremberg, 2—27 nov.
Min. Instr. Culte — George Dem. Teodorescu, 21 feb. — 20 iul.; Petre Poni, 21 iul. — 27 nov.
Min. Răzb. — g-ral Iacob Lahovari
Min. Agr. Ind. Comerţ. Dom. — Ilariu Isvoranu, 21 feb. — 2 nov.; Alexandru Vericeanu, 3—27 nov.
Min. Lucr. Publ. — Constantin Olănescu

ALEGERI: **A.D.**, 9—11 apr. 1891.

27 noiembrie 1891 — 3 octombrie 1895

Preşed. Cons. Min. — Lascăr Catargiu
Min. Int. — Lascăr Catargiu
Min. Af. Str. — Alexandru Lahovari
Min. Fin. — Alexandru Ştirbei, 27 nov. — 17 dec. 1891; Menelas Ghermani, 18 dec. 1891 — 3 oct. 1895.
Min. Just. — Dimitrie C. Sturdza-Scheianu, 27 nov. — 17 dec. 1891; Alexandru Marghiloman, 18 dec. 1891 — 3 oct. 1895.
Min. Instr. Culte — Take Ionescu
Min. Răzb. — g-ral Iacob Lahovari, 27 nov. 1891 — 21 feb. 1894; adint. Lascăr Catargiu, 22 feb. — 17 iun. 1894; g-ral Constantin Poenaru, 18 iun. 1894 — 3 oct. 1895.
Min. Agr. Ind. Comerţ. Dom. — g-ral George Manu, 27 nov. — 17 dec. 1891; Petre P. Carp, 18 dec. 1891 — 3 oct. 1895.
Min. Luer. Publ. — Constantin Olănescu

ALEGERI: A.D., 1—3 feb. 1892; S., 5—6 feb. 1892.

11 aprilie 1899 — 7 iulie 1900

Preşed. Cons. Min. — George Gr. Cantacuzino
Min. Int. — George Gr. Cantacuzino, 11 apr. 1899 — 9 ian. 1900; g-ral. George Manu, 9 ian. — 7 iul. 1900.
Min. Af. Str. — Ion N. Lahovari
Min. Fin. — g-ral George Manu, 11 apr. 1899 — 9 ian. 1900; Take Ionescu, 9 ian. — 7 iul. 1900
Min. Just. — Constantin G. Dissescu
Min. Instr. Culte — Take Ionescu, 11 apr. 1899 — 9 ian. 1900; dr. Constantin I. Istrati, 9 ian. — 7 iul. 1900.
Min. Răzb. — g-ral Iacob Lahovari
Min. Agr. Ind. Comerţ. Dom. — Nicolae Fleva
Min. Luer. Publ. — Constantin I. Istrati, 11 apr. 1899—9 ian. 1900; Ion C. Grădişteanu, 9 ian. — 7 iul. 1900.

ALEGERI: A.D., 27—29 mai 1899; S., 1—2 iun. 1899.

7 iulie 1900 — 13 februarie 1901

Preşed. Cons. Min. — Petre P. Carp
Min. Int. — Constantin Olănescu
Min. Af. Str. — Alexandru Marghiloman
Min. Fin. — Petre P. Carp
Min. Just. — Titu Maiorescu

Min. Instr. Culte — Constantin C. Arion
Min. Răzb. — g-ral Iacob Lahovari
Min. Agr. Ind. Comerț. Dom. — Nicolae Filipescu
Min. Lucr. Publ. — Ion C. Grădișteanu

22 decembrie 1904 — 12 martie 1907

Președ. Cons. Min. — **George Gr. Cantacuzino**
Min. Int. — George Gr. Cantacuzino
Min. Af. Str. — g-ral Iacob Lahovari, 22 dec. 1904 — 7 feb. 1907; Ion N. Lahovari, 9 feb. — 12 mart. 1907 (ad-int. 9—26 feb. 1907).
Min. Fin. — Take Ionescu
Min. Just. — Alexandru A. Bădărău, 22 dec. 1904 — 15 iun. 1906; Dimitrie A. Greceanu, 15 iun. 1906 — 12 mart. 1907
Min. Instr. Culte — Mihail Vlădescu, 22 dec. 1904 — 24 oct. 1906; Constantin G. Dissescu, 24 oct. 1906 — 12 mart. 1907
Min. Răzb. — g-ral George Manu
Min. Agr. Ind. Comerț. Dom. — Ion N. Lahovari, 22 dec. 1904 — 26 feb. 1907; Constantin I. Istrati, 26 feb. — 12 mart. 1907
Min. Lucr. Publ. — Ion C. Grădișteanu

ALEGERI : A.D., 1—5 feb. 1905; S., 7—9 feb. 1905

29 decembrie 1910 — 28 martie 1912

Președ. Cons. Min. — **Petre P. Carp**
Min. Int. — Alexandru Marghiloman
Min. Af. Str. — Titu Maiorescu
Min. Fin. — Petre P. Carp
Min. Just. — Mihail G. Cantacuzino
Min. Instr. Culte — Constantin C. Arion
Min. Răzb. — Nicolae Filipescu
Min. Agr. Dom. — Ion N. Lahovari
Min. Ind. Comerț. — Dimitrie S. Nenițescu
Min. Lucr. Publ. — Barbu Ștefănescu—Delavrancea

ALEGERI: A.D., 16—20 feb. 1911; S., 22—24 feb. 1911.

28 martie — 14 octombrie 1912

Președ. Cons. Min. — **Titu Maiorescu**
Min. Int. — Constantin C. Arion
Min. Af. Str. — Titu Maiorescu

Min. Fin. — Theodor Rosetti
Min. Just. — Mihail G. Cantacuzino
Min. Instr. Culte — ad-int. Constantin C. Arion
Min. Răzb. — g-ral Ioan Argetoianu
Min. Agr. Dom. — Ion N. Lahovari
Min. Ind. Comerț — Dimitrie S. Nenițescu
Min. Lucr. Publ. — Ermil A. Pangrati

14 octombrie 1912 — 31 decembrie 1913

Președ. Cons. Min. — **Titu Maiorescu**
Min. Int. — Take Ionescu
Min. Af. Str. — Titu Maiorescu
Min. Fin. — Alexandru Marghiloman
Min. Just. — Mihail G. Cantacuzino
Min. Instr. Culte — Constantin G. Dissescu
Min. Răzb. — g-ral Constantin Hârjeu
Min. Agr. Dom. — Nicolae Filipescu, 14 oct. 1912 — 5 apr. 1913; Constantin C. Arion, 5 apr. — 31 dec. 1913
Min. Ind. Comerț — Nicolae Xenopol
Min. Lucr. Publ. — Alexandru A. Bădărău

ALEGERI: A.D., 8—12 nov. 1912; S., 14—16 nov. 1912.

11 decembrie 1916 — 26 ianuarie 1918

Președ. Cons. Min. — **Ion I. C. Brătianu**
Vicepreședinte Cons. Min. — *Take Ionescu*, 10 iul. 1917 — 26 ian. 1918
Min. Int. — Alexandru C. Constantinescu
Min. Af. Str. — Ion I. C. Brătianu
Min. Fin. — Victor Antonescu, 11 dec. 1916 — 10 iul. 1917; *Nicolae Titulescu*, 10 iul. 1917 — 26 ian. 1918
Min. Just. — *Mihail G. Cantacuzino*
Min. Instr. Culte. — Ion G. Duca
Min. Răzb. — Vintilă I. C. Brătianu, 11 dec. 1916 — 19 iul. 1917 (ad-int. 10—19 iul. 1917); g-ral Constantin Iancovescu, 20 iul. 1917 — 26 ian. 1918
Min. Mater. Răzb. — Vintilă I. C. Brătianu, 10 iul. 1917—26 ian. 1918.
Min. Arg. Dom. — Gheorghe G. Mîrzescu.
Min. Ind. Comerț — *C. I. Istrati*, 11 dec. 1916 — 10 iul. 1917; *B. Ștefănescu-Delavrancea*, 10 iul. 1917 — 26 ian. 1918
Min. Lucr. Publ. — *D. Greceanu*
Min. Secr. St. — Mihail Pherekyde, 11 dec. 1916 — 10 iul. 1917.
Min. Secr. St. — Take Ionescu, 11 dec. 1916 — 10 iul. 1917.
Min. Secr. St. — Emil Costinescu, 11 dec. 1916 — 10 iul. 1917.
Min. Secr. St. — Vintilă I.C. Brătianu, 10—20 iul. 1917.

5 martie — 24 octombrie 1918

Preşed. Cons. Min. — **Alexandru Marghiloman**
Vicepreşed. Cons. Min. — Constantin C. Arion, 9 apr. — 24 oct.
Min. Int. — Alexandru Marghiloman
Min. Af. Str. — Constantin C. Arion
Min. Fin. — Mihail Seulescu, 6 mart. — 3 sept.; ad-int. Constantin C. Arion, 3 sept. — 24 oct.
Min. Just. — Demetru Dobrescu, 6 mart. — 4 iun.; Ioan M. Mitilineu, 4 iun. — 24 oct.
Min. Instr. Culte — Simion Mehedinţi
Min. Răzb. — g-ral Constantin Hârjeu
Min. Agr. Dom. — Ad-int. Alexandru Marghiloman, 6 mart. — 4 iun.; Constantin Garoflid, 4 iun. — 24 oct.
Min. Ind. Comerţ — Constantin Meissner, 6 mart. — 4 iun.; Grigore G. Cantacuzino, 4 iun. — 24 oct.
Min. Luer. Publ. — ad-int. Constantin Hârjeu, 6—25 mart.; Nicolae Ghica-Comăneşti, 25 mart. — 24 oct.
Min. Seer. St. — Ion Inculeţ, 9 apr. — 24 oct.
Min. Seer. St. — Daniel Ciugureanu, 9 apr. — 24 oct.

13 martie 1920 — 17 decembrie 1921

Preşed. Cons. Min. — **g-ral Alexandru Averescu**
Min. Int. — g-ral Alexandru Averescu, 13 mart. — 13 iun. 1920; Constantin Argetoianu, 13 iun. 1920 — 17 dec. 1921
Min. Af. Str. — Duiliu Zamfirescu, 13 mart. — 13 iun. 1920; *Take Ionescu*, 13 iun. 1920 — 17 dec. 1921
Min. Fin. — Constantin Argetoianu, 13 mart. — 13 iun. 1920; *Nicolae Titulescu*, 13 iun. 1920 — 17 dec. 1921
Min. Just. — ad-int. Constantin Argetoianu, 13—30 mart. 1920; Matei Cantacuzino, 30 mart. — 27 aug. 1920; *Dimitrie Greceanu*, 27 aug. — 9 dec. 1920 (ad-int. 27 aug. — 16 nov. 1920); ad-int. *Take Ionescu*, 9 dec. 1920 — 1 ian. 1921; Mihai Antonescu, 1 ian. — 17 dec. 1921
Min. Instr. Culte — Petre P. Negulescu, 13 mart. — 13 iun. 1920
Min. Instr. Publ. — Petre P. Negulescu, 13 iun. 1920 — 17 dec. 1921
Min. Culte. Arte — Octavian Goga, 13 iun. 1920 — 17 dec. 1921
Min. Răzb. — g-ral Ioan Răşcanu
Min. Agr. Dom. — Teodor Cudalbu, 13 mart. 1920 — 22 iul. 1921
Min. Agr. — Constantin Garoflid, 22 iul. — 17 dec. 1921
Min. Dom. — Teodor Cudalbu, 22 iul. — 17 dec. 1921
Min. Ind. Comerţ. — Octavian Tăslăuanu, 13 mart. — 16 nov. 1920; Alexandru Averescu, 16 nov. 1920 — 17 dec. 1921

Min. Lucr. Publ. — g-ral Gheorghe Văleanu, 13 mart. — 13 iun. 1920; *Dimitrie Greceanu*, 13 iun. — 16 nov. 1920; Octavian Tăslăuanu, 16 nov. 1920 — 1 ian. 1921; Ioan Petrovici, 1 ian. — 17 dec. 1921

Min. Comunic. — g-ral Gheorghe Văleanu, 13 iun. 1920 — 17 dec. 1921

Min. Muncii Ocrot. Soc. — Grigore Trancu-Iaşi, 30 mart. 1920 — 17 dec. 1921

Min. Secr. St. — Ion Inculeţ, 13 mart. — 2 mai 1920; Sergiu Niţă, 2 mai — 30 aug. 1920

Min. Secr. St. — Ion Nistor, 13 mart. — 2 mai 1920; Ion V. Stîrcea, 2 mai — 1 nov. 1920

Min. Secr. St. — Anton Mocsonyi, 13 mart. — 1 nov. 1920

Min. Secr. St. — Grigore Trancu-Iaşi, 13—20 mart. 1920

Min. Secr. St. — Vasile Goldiş, 13—19 mart. 1920; Octavian Goga, 19 mart. — 13 iun. 1920

Min. Secr. St. (preşed. Comitetului Agrar) — Constantin Garoflid, 3 apr. 1920 — 22 iul. 1921

Min. Secr. St. — dr. Petru Groza, 16 apr. — 17 dec. 1921

Min. Secr. St. — Dori Popovici, 16 apr. — 17 dec. 1921

Subsecr. St. Preşed. Cons. Min. pt. Refacere. Aproviz. — Ioan C. Atanasiu, 15 iun. 1920 — 17 dec. 1921

Subsecr. St. Min. Int. — Albert Popovici-Taşcă, 7 mart. — 17 dec. 1921

Subsecr. St. Min. Fin. — Ion Angelescu, 30 aug. 1920 — 17 dec. 1921

17 decembrie 1921 — 17 ianuarie 1922

Preşed. Cons. Min. — Take Ionescu

Min. Int. — Ion Cămărăşescu

Min. Af. Str. — Gheorghe Derussi

Min. Fin. — Take Ionescu

Min. Just. — Stelian Popescu

Min. Instr. Publ. — Gheorghe Gh. Mironescu

Min. Culte. Arte. — Vasile Dumitrescu-Brăila

Min. Răzb. — g-ral Ştefan Holban

Min. Agr. — Dumitru Dumitrescu

Min. Dom. — Mihail Vlădescu

Min. Ind. Comerţ — Mihail Oramolu, 17 dec. 1921 — 2 ian. 1922; adint. Gheorghe Lucasievici, 2—17 ian. 1922

Min. Lucr. Publ. — Gheorghe Lucasievici

Min. Comunic. — Constantin Cihodariu

Min. Muncii. Ocrot. Soc. — Constantin Xeni

Min. Secr. St. — Caius Brediceanu

Min. Secr. St. — Dimitrie Bogos, 5—17 ian. 1922

Subsecr. St. Min. Int. — Vasile D. Hortopanu, 23 dec. 1921 — 17 ian. 1922

Subsecr. St. Min. Fin. — Ion Angelescu

INDICE DE NUME*

Alecsandri, Vasile — 469, 481.
Alexandrescu, A — 426.
Alexandrescu, Grigore N. — 39, 242.
Alexandrescu N. I. — 233, 234, 240.
Alexandrescu, Stoica — 69.
Alexandrescu Temistocle — 240.
Alexeev, — 407.
Algiu, Ioan — 118, 204, 230, 233, 240, 250.
Alimăneşteanu, C. — 282.
Amira, N. — 240.
Anastasie, Simu — 234, 240.
Angelescu, Ion — 576.
Anghelescu, Alexandru — 75.
Antipa, Grigore — 417.
Antonescu, Emanuel — 361, 374, 392.
Antonescu, Mihail — 87, 308, 338, 386, 414, 558, 575.
Antonescu, Teohari — 243.
Antonescu, Victor — 430, 574.
Apostoleanu Gheorghe — 86, 88.
Argentoianu, Constantin I. — 374, 377, 388, 391, 392—394, 408, 411, 420, 423, 424, 426—431, 443, 458, 533, 543—545, 547, 549, 555, 556, 563, 564, 575.
Argetoianu, Ioan — 317, 321, 349, 351, 373, 574.
Arion, Constantin C. — 70, 72, 76, 108, 152, 172, 196, 197, 201, 205, 206, 210, 215, 232, 237, 244, 250, 251, 260, 261, 313, 337, 348, 352, 356, 357, 359, 377, 383, 391, 392, 394, 404, 416, 434, 436, 441, 445, 458, 522, 543, 573—575.
Arion, Dinu — 443, 456.
Arion, Sc. — 342, 343.
Arion, Virgil — 230, 240, 295, 308, 356, 360, 363, 386, 398.
Arnota, I. — 328.
Aslan, Theodor C. — 16, 211.
Atanasiu, Ioan — 427, 576.
Atanasiu, Take — 182.
Aurelian, Petre S. — 155, 157, 158, 177, 181, 186, 192, 246, 281.
Averescu, Alexandru — 7, 427, 431, 433, 434, 437, 438, 441, 448, 458, 543—545, 551, 553, 554, 559, 575.
Bacalbaşa, Constantin — 16, 22, 40, 67, 69, 75, 83, 93, 100, 113, 142, 144, 161, 166, 174, 177, 181, 191, 196, 212, 216, 230, 238, 257.

* Sînt cuprinse doar numele din text şi de sub asterisc, nu şi cele din sursele bibliografice din subsolul paginilor.

282, 285, 294, 295, 314, 339, 342, 343, 350.
Balş, Alecu — 67, 72.
Balş, M. — 98, 111, 123, 166, 187.
Banffy, Dezső — 199.
Banu, Constantin — 323, 324.
Barozzi, Constantin — 77, 570, 571.
Basilescu, Nicolae — 238, 310, 426, 428.
Bădărău, Alexandru A. — 192, 202, 224, 234, 239, 240, 241, 257, 259, 279, 284, 294, 295, 297, 300, 304, 308, 310, 330, 336, 338, 341, 348, 351, 372, 573, 574.
Bălăceanu, Ioan — 16, 369.
Bălcescu, Nicolae — 510.
Bărbulescu, Nicolae — 314.
Bărdescu, Nicolae — 559.
Beldiman, Alexandru — 167, 209, 406, 409, 415, 445.
Bengescu-Dabija, George — 240.
Bentoiu, Pascal — 313.
Berceanu, Ion — 552, 560.
Berindei, Al. — 190.
Berlescu, Mihail D. — 366.
Berthelot, Henri-Mathias — 429.
Bibescu, Gheorghe — 177, 494.
Bibescu, Nicolae — 90.
Bibicescu, Ioan G. — 317.
Bismarck, Otto — 42, 55, 66, 79, 105.
Blank, Aristide — 427.
Blaremberg, Nicolae — 16, 43, 63, 64, 78, 79, 86, 87, 88, 90, 95, 98, 124, 571.
Bobeică, Constantin — 31.
Boerescu, Constantin — 16, 74, 88, 113, 142, 145, 187, 229, 234, 240, 305.
Boerescu, Vasile — 16, 17, 22, 24, 26, 61, 569, 570, 571.
Bogdan, Ion — 238, 243.
Bogdan, Leon — 111, 260, 261, 374.
Bogos, Dimitrie — 576.
Boicescu, Constantin — 240.
Bonachi, Gregoriade — 174.
Borcea, Mihail — 549.
Borş, Petre — 16.
Bossy, Vasile — 46, 74.
Botez, Nicolae — 260, 261.
Brabeţeanu, Ion — 174.
Brăileanu, Mihail — 342.
Brăiloiu, Constantin N. — 519, 535.
Brătăşanu, Pavel — 295, 431, 536.
Brătescu, Alexandru — 481.
Brătescu, Iancu — 240, 242, 250, 298, 310.
Brătianu, Dumitru C. — 45, 63, 67, 68, 73, 74, 76—78, 84, 88, 107, 109, 124, 507.
Brătianu, Ion C. — 11, 16, 20, 24, 25, 26, 28, 33—35, 41—43, 45—47, 49, 52, 54, 55, 58, 60, 62, 64, 66, 69, 70—73, 75, 76, 78, 83, 86, 87, 94, 96, 98, 102, 105, 108, 117, 119, 124, 158, 180, 222, 249, 263, 475, 476, 507, 542.
Brătianu, I. I. C. — 44, 58, 64, 75, 79, 193, 206, 213, 247, 253, 254, 256, 258, 261, 266, 270, 272, 277, 278, 284, 289, 298, 316, 320, 323, 330, 331, 337, 339, 345, 347, 348, 366, 368, 369, 370, 377, 379, 385, 386, 387, 388, 395, 396, 397, 399, 403, 405—407, 411—416, 419—425, 427—429, 432, 433, 436, 442, 443, 446, 459, 475, 507, 544, 549, 574.
Brătianu, Pia — 44, 45, 48, 58, 64.
Brătianu, Vintilă — 247, 248, 343, 365, 366, 430, 491, 574.
Brediceanu, Caius — 576.
Brentano, Franz — 522.
Brîncoveanu, Basarab — 375, 388, 391.
Brîncoveanu, Constantin — 548.
Brîndză, Dimitrie — 24, 141.
Brussilov, Alexis-Alexeevici — 407.
Buckle, Henry Thomas — 514.
Budişteanu, Constantin — 251, 456.
Budişteanu, George N. — 564.
Buicliu, Grigore — 91, 292, 306 317.
Buiescu, Pană — 77.
Bujor, Mihail Gh. — 332.
Bujor, Paul — 379, 426, 427.
Bujoreanu, Gheorghe — 251.
Bülov, Bernhard von — 103, 104, 105, 142, 163, 222.
Burlă, Vasile M. — 470.
Bussche von — 389, 392, 397, 406, 409, 411.

Calimaki, Teodor — 111.
Cantacuzino, Gheorghe (George) Gr. (Nababul) — 22, 23, 25, 26, 37, 41, 91, 95, 98, 109, 114, 145, 166, 170, 171, 172, 175, 176, 178, 179, 193, 197—207, 209—213, 215, 219, 220—228, 230—233, 235—237, 240—242, 245—253, 255—257, 259, 262, 265, 266, 269, 273, 276, 282, 284, 292—296, 298, 300, 303—306, 338, 340, 348, 350, 351, 357, 358, 494, 567, 569, 570, 572, 573.
Cantacuzino, Gogu — 144, 186, 192.
Cantacuzino, Grigore Gh. — 295, 343, 372, 373, 436, 447, 506, 575.
Cantacuzino, Ioan — 385, 386.
Cantacuzino, Matei — 237, 243, 374, 426, 551, 554, 575.
Cantacuzino, Mihail G. — 224, 234, 250, 257, 290, 291, 296, 305, 337, 352, 358, 359, 373, 392, 397, 420, 429, 431, 432, 502, 547, 550, 558, 573, 574.
Cantacuzino-Paşcanu C. — 174, 251, 298, 310, 321, 361, 383, 413.
Cantilli, Grigorie — 168.
Cantilli, P. — 427, 428.
Carada, Eugeniu — 256.
Carada-Theodorian M. — 535.
Caragiale, Ion Luca — 148, 223, 247, 297, 481.
Cariadgi, Dimitrie — 107.
Carol I — 7, 17, 23, 25, 26, 46, 49, 65, 74, 102—105, 120, 162, 167, 170, 177, 184, 191, 192, 196, 199, 204, 224, 225, 233, 251, 252, 256, 282, 284, 285, 287, 316, 335, 346, 352, 355, 385, 413, 525.
Carp, Anton — 221, 282.
Carp, Grigore — 554.
Carp, Petre P. — 13, 19—26, 29—32, 35, 37, 38, 40, 41—50, 53, 55, 56, 70—74, 77—80, 83, 84, 85, 88—90, 92, 94, 96, 98, 100—103, 106, 108, 109, 111, 113, 115, 116, 118, 120—122, 141, 142, 151, 152, 159, 161, 163, 165, 167, 170, 172—174, 180, 181, 185, 187, 191, 195—204, 206, 210, 212, 213, 215—225, 227—262, 267, 268, 270, 273, 282—284, 286, 289, 291—294, 296, 299—301, 301—309, 312, 313, 316, 317, 320—325, 333—351, 353—360, 363, 366, 367, 372, 377, 383, 396—398, 402, 404—406, 409, 412, 413, 415—419, 426, 434, 435, 437, 438, 441, 442, 459, 468, 470, 476, 498, 499, 511, 519, 521, 567, 569, 570, 572, 573.
Catargiu, Alexandru — 145, 201, 202.
Catargiu, Barbu — 468, 469, 493, 496.
Catargiu, Lascăr — 12, 16, 17, 19, 21—23, 25, 26, 34—41, 43, 50—52, 61—63, 66, 67, 79, 72, 74, 78—95, 97, 101, 103, 105, 106, 109, 111, 113—115, 117, 118, 120, 123, 127, 141—143, 144, 146, 149, 150, 152, 158, 162, 165, 166, 168, 170—174, 178—187, 191, 193, 194, 196—199, 201, 203, 207, 212, 235, 237, 308, 315, 494, 523, 567, 569, 570—572.
Catargiu, Lascăr L. — 281.
Catargiu, Nicolae — 39.
Călinescu, George — 482, 525.
Cămărăşescu, Jean (Ion) — 310, 321, 557, 558, 562, 576.
Cămărăşescu Thoma (Toma) — 46, 118, 205, 240, 248, 295, 308.
Cănănău, Ernest — 392, 549.
Ceaur-Aslan, N. — 155, 156.
Ceauşescu, Nicolae — 6, 136, 272, 382.
Cerkez, Ioan — 177, 338, 373.
Cerkez, Ştefan — 343.
Cerkez, Teodor — 308.
Cesianu, Dimitrie — 43, 99, 113, 166.
Chinez, Nicolae — 549.
Chintescu, Mihai G. — 310, 427.
Chirculescu, Nicolae D. — 248.
Cihodariu, Constantin — 576.
Cincu, Nestor — 295, 310, 428.
Ciolac, I. — 64.
Ciuflea, Alexandru — 234, 344.
Ciuflea, Ion — 39, 62, 145, 166.
Ciugureanu, Daniel — 456, 575.
Cîmpineanu, Ion — 71, 263.
Coandă, N. — 313, 427, 428, 542.
Codrescu, Ioan C. — 52.
Comănescu, Ioan — 166, 187, 251, 310.

Comșa, Dimitrie N. — 330.
Cancicov, M. Th. — 553.
Constantinescu, Alexandru C. — 386, 444, 574.
Constantinescu G. — 185, 205, 248, 310.
Conta, Vasile — 24, 497, 500.
Cornea, Dimitrie — 570.
Cornea, Mihail — 229.
Corteanu, Andrei — 445, 531, 533, 541.
Costa-Foru C. — 67, 365.
Costa-Foru, Gheorghe (George) — 569, 570.
Costache-Epureanu, Ion — 39, 67.
Costache-Epureanu Manolache — 16—18, 21, 22, 27, 28, 75, 179, 569.
Costinescu, Emil — 161, 177, 194, 199, 200, 212, 214, 247, 253, 254, 256, 266, 271, 277, 278, 280, 290, 298, 299, 300, 346—348, 384, 386, 390, 502, 574.
Coșbuc, George — 189.
Cottescu, Alexandru — 118, 436.
Cozadini, Grigore — 84.
Crainic, Nichifor — 491.
Creţeanu, Constantin — 437.
Creţeanu, Victor — 64.
Crisenghi, Grigore — 118.
Cudalbu, Teodor — 575.
Cuţarida, Nicolae — 99.
Cuza, Alexandru C. — 406, 420, 428, 438, 441, 455, 508.
Cuza, Alexandru I. — 6, 7, 14, 17, 167, 476.
Czernin, Ottokar — 386, 397, 401, 409, 412, 434, 435, 433, 440.

Danielopol, George, G. — 331, 425.
Delavrancea, Barbu — 67, 155, 177, 194, 199—201, 204, 224, 227, 232, 236, 237, 243, 244, 247—249, 251, 262, 271, 313, 337, 349, 383, 385, 386, 392, 400, 403, 429, 573, 574.
Delcassé, Théophile — 221, 222.
Demetrescu, Anghel — 497.
Densuşianu, Ovid — 310.
Derussi, Gheorghe — 557, 558, 562, 563, 576.
Deşliu, Mihai — 232, 236, 308, 317, 337, 340, 349, 356, 358, 364, 373, 388, 408, 419, 548, 558.
Diamandi, George — 248, 318, 366, 386, 404.
Diamandi, Ion — 46, 73, 74.
Dimitropol, B. M. — 364.
Dimitropol, V. — 206, 234, 248, 310, 372.
Diogene — 519.
Disraeli, Benjamin — 186.
Dissescu, Constantin G. — 108, 178, 179, 184, 185, 194, 200, 204, 205, 240, 241, 249—251, 289, 295, 297, 306, 310, 351, 383, 385, 400, 572, 574.
Djuvara, Alexandru — 70, 73, 76, 108, 116, 121, 247, 248, 283.
Dobrescu C. C. — 132, 350.
Dobrescu, Demetru — 118, 436, 559, 575.
Dobrescu, Matache — 232, 308, 360.
Dobrescu-Arges, C. — 132, 162.
Dobrescu-Prahova, C. — 151, 399.
Dobrogeanu-Gherea, Constantin — 131, 135, 466, 470, 491.
Dragomirescu, Mihail — 238, 243, 244, 309, 549.
Dragu, Toma — 251, 501.
Drăghicescu, D. — 463.
Dreyfus, Alfred — 209.
Drossu, N. — 43.
Duca, Gheorghe — 106.
Duca, Ion G. — 315, 320, 366, 393, 394, 407, 411, 421, 456, 505—507, 531, 574.
Dumitrescu, Dumitru — 576.
Dumitrescu, Procopie — 250.
Dumitrescu-Brăila, Vasile — 404, 576.

Economu, D.-P. — 111.
Economu, Nicu — 175, 187, 195, 240, 310, 317.
Elefterescu, Luca — 337, 558.
Eliade, Pompiliu — 483.
Eliescu, Aurel — 338.
Elisabeta (regina) — 119.
Emandi, Theodor — 194, 251, 262, 310, 426.
Eminescu, Mihai — 12—14, 17—20, 23, 25, 28, 36, 41, 467, 468, 470, 472, 474, 477—484, 489, 490, 492, 494, 496—498, 500, 501,

510—515, 520, 524, 525.
Enăşescu, N. — 420, 427.
Enescu, Alexandru — 188.
Enibace, Victor — 313.
Epureanu, I. M. C. — 111, 123.
Epurescu, V. — 48.
Esarcu, Constantin — 115, 120, 166, 174, 183, 192, 571.
Evolceanu, Dumitru — 238.

Fagure, Emil D. — 356.
Ferdinand — 87, 119, 167, 187, 222, 292, 396, 412—414, 422, 433—435, 440, 442—445, 458, 562.
Ferdinand de Saxa Coburg — 69.
Feuerbach, Anselm — 498.
Filipescu, Grigore — 548, 556—558, 562—565.
Filipescu, Nicolae (Nicu) — 11, 39, 68, 73, 78, 89, 91, 97, 111, 118, 125, 126, 129, 133, 144, 145, 146, 156, 158, 165, 167, 171, 174, 176—182, 185—188, 191, 192, 194, 195, 197—199, 201—203, 207, 210, 213—215, 217, 219, 226, 230—233, 236—238, 243, 244, 246—250, 252, 260, 263, 271, 273, 281, 284, 294, 296—298, 304—306, 309, 313, 320, 322, 324, 333, 336, 337, 340, 341, 347, 348, 349, 350, 351, 353, 354, 355, 356, 358, 359, 360, 361, 363, 364, 372—377, 383—395, 397, 401, 403, 404, 407, 408, 410, 411, 413, 419, 420, 427, 433, 468, 486, 503, 508, 509, 522, 543, 563, 564, 573, 574.
Fischer, Mochi — 298, 299.
Fleurs, Robert de — 429.
Fleva, Nicolae — 70, 73, 74, 78, 82, 107, 113, 121, 124, 141, 144, 170, 174, 177, 180—182, 184, 187, 191, 194, 199, 200, 201, 204, 209, 226, 338, 359, 403, 572.
Florescu, Al. — 195, 205, 243, 247, 261, 262, 308.
Florescu, Ioan Em. — 12, 16, 21, 22, 25, 36, 37, 39, 40, 61—63, 74, 82, 84, 88, 94, 103, 104, 106, 109, 113—121, 123—125, 141, 142, 570, 571.
Florescu, Ioan Th. — 281, 310.
Florian, Aaron — 494.
Fortunescu, L. — 372.
Franz Joseph — 105, 162, 179, 199, 222, 501.
Frederic II — 79.
Frederic-Eitel — 418.
Fridman, I. — 118.
Frumuşanu, Titu — 320.
Frunzescu, Emil — 70.

Gambetta, Léon — 56.
Gane, C. — 186, 199, 217, 232, 339, 345.
Gane, Nicolae — 22, 25, 31, 40, 71, 74.
Garoflid, Constantin — 136, 321, 436, 437, 452—455, 531, 551, 554, 575, 576.
Georgescu-Topală, I. — 441.
Gheaţă, Petre — 491.
Ghenadie, Petrescu — 177, 179—181.
Gheorghian, Iosif — 177.
Gheorghiu, Alexandru — 43.
Gherassi, N. — 89, 240, 571.
Gherghel, Tobias — 570.
Ghermani, Menelas — 22, 24, 38, 62, 77, 88, 94, 98, 100, 114, 118, 142, 174, 178, 182, 194, 195, 212, 216, 570, 571, 572.
Ghica, Dimitrie — 16, 17, 22, 24, 75.
Ghica, Grigore — 17.
Ghica, I. D. — 48, 91.
Ghica, Irina (născută Cantacuzino) — 295.
Ghica, Leon — 310.
Ghica, M. G. — 230, 233, 240.
Ghica, N. — 401, 427, 469.
Ghika, Grigore — 164.
Ghica-Budeşti, Eugen — 205.
Ghica-Comăneşti, Dimitrie — 175.
Ghica-Comăneşti, Nicolae — 436, 437, 542, 552, 575.
Ghica-Deleanu, C. — 234, 240, 310.
Ghiţă, Ioan — 263.
Gianni D. — 68, 177, 204, 247, 343.
Gide, André — 522.
Giers, N. K. — 55.
Giulea, Al. — 342, 343.
Giurgea, Alexandru — 39.
Gîrleanu, Emil — 481.
Gîrleşteanu, I. — 551, 553.

Goga, Octavian — 386, 398, 400, 402, 406, 407, 467, 575, 576.
Goilov, C. I. — 538, 552, 560.
Goilov, Grigore — 67.
Goilov, S. — 455.
Goldiş, Vasile — 558, 563, 576.
Goluchowsky, Agenor — 102—105, 142, 222.
Gorgos, Pavel — 298.
Grădişteanu, Constantin — 86, 569.
Grădişteanu, Ion C. — 104, 123, 163, 166, 176, 187, 195, 201, 213, 215, 217, 232, 236, 247, 250, 257, 259, 337, 340, 342, 349, 355, 359, 383, 385, 399, 400, 420, 426, 427, 428, 429, 548, 549, 572, 573.
Grădişteanu, Petre — 68, 74, 79, 107, 120, 177.
Greceanu, Dimitrie A. — 192, 258, 259, 294, 308, 315, 317, 321, 349, 351, 353, 356, 357, 359, 360, 367, 383, 388, 391, 392, 420, 427, 429, 431, 535, 573—576.
Greceanu, Paul — 391.
Grigorescu, C. T. — 107.
Groza, Petru — 576.
Guizot, François — 498.

Haeckel, Ernst — 497.
Hallier, D. — 211.
Haneş, V. — 61.
Haret, Spiru — 151, 191, 198, 200, 231, 248, 254, 281, 522.
Hârjeu, Constantin — 352, 436, 574, 575.
Hegel, Georg W. F. — 501.
Heliade-Rădulescu, Ion — 66, 469, 494, 510.
Henry, A. — 221, 222.
Herbart, Johann Fr. — 514.
Herder, Johann Gotfried — 500.
Hinna, Al. S. — 417.
Hiottu Constantin — 226, 243, 247, 249, 306, 308, 364, 392, 408.
Hitrovo — 103.
Holban, Alexandru D. — 50, 91, 92, 94.
Holban, Ştefan — 576.
Hortopanu, Vasile D. — 576.
Humpel, Emilia — 44.

Iacovaky, N. A. — 118.
Iamandi, Th. N. — 430.
Iancovescu, Constantin — 574.
Iancovescu, I. — 98, 111, 123.
Ianov, I. — 46, 118.
Ibrăileanu, Garabet — 315, 468, 513.
Iliescu, Leontin — 316, 420.
Inculeţ, Ion — 456, 575, 576.
Iona, C. — 123.
Ionescu, E. — 91.
Ionescu, Nicolae — 24, 33, 84, 107, 109, 110, 115, 491.
Ionescu, Take — 39, 70, 72—74, 76, 95, 101, 110, 115, 116, 144, 150, 151, 163, 169, 175—179, 181, 185—188, 191, 195, 197, 198, 200—202, 204, 205, 207, 209, 210, 213—218, 222—226, 229—231, 233—236, 240—242, 248—250, 252, 253, 257, 259, 260, 262, 263, 269, 273—275, 277—281, 283, 284, 288, 289, 291—294, 299—301, 303—311, 313, 314, 316, 317, 319, 321, 326—330, 332, 335—340, 342, 345—357, 359, 362—365, 372, 378, 381, 383—387, 390, 391, 394—400, 403—405, 411, 413, 416, 419—424, 426—433, 437, 438, 442, 446, 459, 504, 505, 523, 531, 533—540, 543—550, 555, 556, 558, 561, 562, 572—576.
Ionescu, Thoma — 399, 401, 558.
Ionescu-Gion, C. — 108.
Ionescu-Siseşti G. — 134, 135.
Iorga, Nicolae — 151, 351, 379, 387, 404, 429, 430, 432, 446, 491, 535, 543, 544, 546, 557, 558, 563, 564.
Iorgulescu, C. — 314.
Iosif al II-lea — 501.
Istrati, Constantin I. — 192, 204, 205, 235, 240, 298, 317, 338, 372, 385, 398—400, 420, 429, 572—574.
Iunian, Grigore — 426.
Izvoranu, Ilariu — 84, 87, 111, 115, 123, 141, 571.

Jeszensky, — 190, 192, 199.
Juvara, E. — 427.

Kalinderu, Ioan — 209, 215, 231, 293.
Kálnoky, Gustav von — 102—104.

Kant, Immanuel — 514.
Kinderlen, Wächter — 225, 297.
Kiriacescu, O. — 426.
Kogălniceanu, Grigore — 202, 239, 240.
Kogălniceanu, Mihail — 12, 34, 43, 45, 48, 49, 53, 61, 62, 67, 73, 76, 78, 86, 90, 110, 111, 115, 119, 469, 493, 498.
Kornea, M. — 178.
Kossuth, Lajos — 510.
Kretzulescu, Nicolae — 83, 95, 109, 114, 569, 570.
Krupensky, N. — 175, 427.
Kühlmann, — 434, 438, 440.

Lahovari, Alexandru — 16, 22—26, 34, 36—41, 43, 45, 51, 55, 58, 61—63, 67, 68, 72—76, 82—96, 98, 102—106, 114—116, 119, 122, 124—127, 132, 141, 144, 145, 147—149, 155, 162—165, 168 170, 174—176, 179, 185, 212, 235, 499, 508, 523, 569, 570—572.
Lahovari, Emil V. — 61, 108, 191, 192, 548.
Lahovari, Iacob (Jacques) — 62, 115, 120, 141, 149, 150, 167, 168, 178, 179, 185, 186, 193, 194, 202, 204, 214, 215, 224, 230, 240, 249, 250, 253, 257, 259, 274, 298, 572, 573.
Lahovari, Ion (Jean) — 186, 204, 227—230, 233, 235, 236, 240, 242, 251, 257, 285, 300, 301, 305, 306, 308, 309, 321, 322, 325, 334, 337, 342, 344, 348, 350, 358, 360, 361, 373, 376, 383, 391—397, 572—574.
Lamarck, Jean Baptiste de Monet — 497.
Lascăr, Antoniu — 560.
Lascăr, Gh. — 317.
Lascăr, Vasile — 175, 177, 181, 192, 202, 212, 247, 248, 252, 257, 258.
Laurian, Dimitrie Aug. — 38, 44, 46, 74, 118, 143, 195, 216 247.
Lăzărescu, M. — 343.
Leca, Caton — 107.
Lenin, Vladimir Ilici — 286.
Leonte, C. — 308.
Lerescu, Th. — 118.
Letzu, D. — 39.
Lichiardopol, I. — 375.
List, Friedrich — 522.
Litzica, C. — 238, 417.
Loubet, Emile — 221.
Lovinescu, E. — 135, 333, 469, 474, 475, 477, 479, 481, 490, 491.
Luca, Alex. — 316.
Lucaciu, V. — 386, 400, 406, 407.
Lucasievici, Gheorghe — 548, 576.
Lugomirescu, Milone — 249.
Lupescu, Alexandru I. — 435.
Lupu, Costache (Kostake) — 178, 194, 216, 231, 236, 246, 251, 261, 262, 304, 354, 416, 417.
Lupu, N. — 562.

Mackensen, August von — 434.
Mackensie, Donald Walace — 381.
Macri, Grigore — 166, 183.
Madgearu, V. — 137, 138, 491.
Maiorescu, Ioan — 494.
Maiorescu, T. — 16, 17, 20, 22, 24—32, 35—38, 40—47, 49, 51, 56, 58, 69, 71, 72—74, 77, 84, 86—88, 92, 94, 96, 104, 108, 111, 113, 114, 117—119, 123, 144, 166, 168, 170, 171, 174, 175, 177, 178, 180—182, 185,—187, 191, 192, 194—196, 199—202, 205, 206, 209, 212, 215, 217, 219, 220, 222—225, 227—232, 237, 238, 243, 244, 246—250, 255, 256, 260, 262, 282, 292, 293, 294, 296, 297, 301, 304—306, 309, 313, 337, 346, 348—351, 353, 355, 357—363, 364, 366, 367, 371, 373, 374, 383, 385, 388, 389, 392—394, 397, 401, 409, 411—414, 416—419, 437, 467, 468—470, 473, 494—499, 514, 515, 518, 524, 570—574.
Malaxa, Constantin — 39.
Mandrea, N. — 44.
Mandrea, R, — 455.
Maniu, Iuliu — 557, 558, 562, 563.
Manoilescu, Mihai — 135, 189, 464—467.
Manolache, I. — 67.
Manu, George — 16, 22, 25, 36, 37, 39, 40, 43, 62, 63, 72, 73, 77, 84, 85, 88, 91—100, 103, 104, 107—109, 111, 113—117, 141—143,

145, 166, 170, 171, 174, 176, 179, 187, 193, 194, 197, 200, 202, 203, 205, 208, 209, 210, 215, 219, 223, 224, 229, 230 231, 233, 235, 239, 240, 249, 252, 257, 284, 306, 312, 321, 569, 570, 572, 573.
Manu, I. — 552.
Marcu, G. — 206.
Mareş, N. — 563.
Marghiloman, Alexandru — 7, 39, 46, 70, 73, 74, 77, 88, 94, 108, 114, 115, 118, 141, 167, 171, 174, 178, 188, 199, 200, 201, 206, 215, 221, 230, 232, 233, 237, 239, 243, 245, 250, 252, 260—262, 268, 269, 278, 281, 289, 292, 293, 296, 299, 303, 305, 306, 309, 313, 314, 324, 325, 335, 336, 337, 339, 345, 348—352, 354—364, 371, 373, 377, 383, 385—393, 398, 401, 402, 404, 407, 409, 410, 412—419, 421, 432—441, 443, 444, 446—448, 453, 455, 457—459, 468, 494, 502, 503, 522, 532, 533, 535—538, 540—542, 544—546, 550, 551, 571—575.
Marghiloman, I. — 118.
Marx, Karl — 9, 136.
Mavrocordat, G. — 282, 321.
Mavrogheni, Petre — 12, 16, 23, 38, 43, 569.
Max, L. — 439.
Mehedinţi, Simion — 238, 243, 244, 307, 349, 374, 394, 401, 434, 436, 545, 575.
Meissner, Constantin — 313, 314, 394, 436, 437, 533, 535, 541, 544, 553, 559, 575.
Meitani, G. G. — 16.
Melik, I. — 46.
Meltzeanu, Al. — 455.
Michiu, P. — 427, 455.
Miclescu, I. — 67, 118, 243, 244, 261, 360, 361, 392.
Miclescu, N. — 563.
Miclescu, V. — 261.
Mihalache, I. — 532, 562.
Mihăileanu, M. — 313.
Mihăilescu C. — 138—140.
Mihăilescu, Ştefan C. — 38, 44,
Mihăilescu, V. — 494.
Mill, J. St. — 498.
Mille, Constantin — 129, 157, 365, 377.
Mironescu, Gheorghe — 343, 558, 576.
Missir, Basile M. — 239, 341.
Missir, Petre Th. — 228, 230, 236, 243, 244, 261, 271, 356, 470.
Mitachi, Adam — 250, 427.
Mitilineu, Ioan M. — 349, 434, 436, 437, 559, 575.
Mîndrescu, S. — 385, 386, 400.
Mîrzescu, Gheorghe — 24, 61, 88, 93, 155, 200, 574.
Mocsonyi, Anton — 576.
Moldovan, L. — 404.
Morţun, Vasile G. — 117, 130, 131, 150, 248, 251, 254, 342, 373, 421.
Moruzzi, Dimitrie — 234, 248, 257, 310, 317.
Mrazec, Ludovic — 238.
Murărașu, D. — 510.
Murgoci Munteanu, G. — 238.

Nacu, C. — 44, 48, 174, 249.
Napoleon I — 79.
Napoleon al III-lea — 127.
Nădejde, Ion — 130, 132, 157.
Nădejde-Armaşu, Iosif — 286.
Negri, Costache — 478.
Negruzzi, C. — 455, 469.
Negruzzi, Iacob — 31, 38, 46, 73, 74, 77, 118, 195, 243, 244, 350.
Negruzzi, L. — 46, 74.
Negulescu, P. P. — 243, 244, 308, 374, 386, 491, 509, 516, 517, 551, 559, 575.
Negulici, C. — 166.
Neniţescu, Dimitrie S. — 127, 128, 192, 275—278, 337, 342, 343, 348, 383, 401, 402, 409, 416, 417, 522, 573, 574.
Nica, Theodor — 46, 73, 74.
Nicolaescu, C. I. — 162.
Niculescu, Al. — 314.
Niculescu, G. — 89.
Niebuhr, Berthold George — 71
Nistor, Ion — 576.
Niţă, Sergiu — 576.
Noica, Constantin — 526.

Obedeanu, C. — 308, 375.
Obedeanu, I. — 234, 240.
Obregia, Alexandru O. — 176.
Odobescu, Alexandru — 469.
Olănescu, Constantin P. — 67, 98, 111, 115, 120, 141, 145, 153, 171, 192, 202, 215, 232, 248, 250, 253, 257, 260, 261, 308, 337, 340,

347, 349, 356, 361—363, 364, 383, 392, 400, 413, 548, 571, 572.
Onciul, D. — 238, 374, 434.
Oramolu, M. — 547, 556, 576.
Orăscu, Alexandru — 16, 99, 109, 570.
Orbescu, C. — 87.
Orescu, Scarlat — 313.
Orleanu, M. — 271.
Oroveanu, N. — 321.
Oteteleşanu, I. — 321.
Ottulescu, Emil — 563.

Paleologu, M. — 39.
Pallade, C. — 343.
Palladi, Gheorghe D. — 68, 74, 107, 118, 124, 198, 224, 246.
Pallavicinni, J. von — 225.
Pangrati, Ermil A. — 238, 261, 307, 349, 361, 374, 385, 574.
Panu, George — 68, 74, 77, 79, 86, 90, 94, 100, 106, 107, 110, 112, 115, 117, 126, 127, 129, 131, 143, 148, 166, 182—185, 187, 192—194, 198, 200, 202, 210, 225, 231, 316, 317, 470.
Papacostea, Alexandru — 467, 477.
Papadopol, Calimachi C. — 31.
Pariano, Constantin — 39, 62, 321, 427, 428.
Pascal, Aristide — 141, 142, 166.
Păltineanu, Barbu — 192, 195, 230, 233, 240, 262, 299, 308, 310.
Pătrăşcanu, D. D. — 443, 455.
Pătrăşcanu, Lucreţiu — 479, 535.
Păucescu, Grigore — 16, 22—25, 36, 38, 39, 41, 43, 61, 62, 67, 81, 92—94, 96—98, 106, 108, 111, 112, 116, 145, 149, 152, 166, 174, 504, 571.
Pâcleanu, Al. — 166.
Perieţeanu, Alex. — 563.
Petrovici, Ioan — 205, 441, 551, 576.
Pherekide (Pherekyde) Mihai — 68, 73, 191, 247, 248, 254, 256, 261, 348, 574.
Pilat, C. — 236.
Pimen (mitropolitul) — 424.
Plesnilă, I. — 321.
Poenaru, Constantin — 572.
Poenaru-Bordea I. — 100, 149.
Pogor, Vasile — 16, 46, 62, 73, 74, 77, 84, 145, 500, 569.
Politimos, C. G. — 234.
Polizu-Micşunești, N. — 393.
Poni, Petre — 113, 123, 151, 155, 177, 180, 571.
Popescu, I. — 124.
Popescu, Stelian — 558, 562, 563, 576.
Popescu-Muscel, Petru — 234.
Popovici, Andrei — 113.
Popovici, Aurel — 468, 483, 489, 490, 501, 513.
Popovici, C. — 174.
Popovici, Mihai — 563.
Popovici-Taşcă, Albert — 575.
Porumbaru, Emil — 147, 177, 196, 212, 254.
Prezan, Constantin — 222, 564.
Procopiu, I. — 415.
Protopopescu-Pake, E. — 86, 93, 97, 99, 107, 113, 116, 144, 247, 254.
Pumnul, A. — 473.

Racoviţă, G. — 248, 249.
Racovski, Cristian — 284, 306, 316, 332, 379, 382.
Radovici, I. — 331.
Rahtivan, Mihai — 295, 342, 360.
Ralea, M. — 565.
Ranetti, George — 247.
Rădăceanu, Lothar — 491.
Rădulescu, P. — 342.
Rădulescu-Motru, C. — 11, 12, 238, 243, 247, 310, 465, 468, 475, 485, 487—490, 492, 494—497, 500, 511, 513—515, 527.
Răşcanu, Aurel — 310.
Răşcanu, Ioan — 575.
Rebreanu, Liviu — 189.
Rémusat, Charles de — 506.
Ressu, C. — 113, 149, 161.
Ressu, Gheorghe — 74.
Robescu, C. F. — 195, 246.
Robescu, Gh. — 113, 234.
Rosetti Bălăceanu — 308.
Rosetti, C. A. — 50—56, 58, 62, 66, 73, 476, 482, 494, 507.
Rosetti, Dimitrie C. — 73, 74.
Rosetti, Radu D. — 118.
Rosetti-Teţeanu — 118, 151, 176.
Rosetti, Theodor — 16, 20—22, 24—26, 36—38, 40, 43—47, 57, 60, 73, 77, 78, 82, 87—90, 92, 94, 103, 108, 114, 115, 195, 201, 212, 215, 220, 224, 228, 230—232, 249, 255—

257, 260, 305, 317, 347—349, 357, 383, 413, 470, 473, 500, 524, 570, 571, 574.
Rosetti, Vintilă C. — 56, 107.
Roșu, N. — 491.
Roznovanu, G. — 157, 220, 230, 233, 240.
Russo, Alecu — 469, 494.
Rusu-Abrudeanu, I. — 241.

Sadoveanu, Mihail — 481.
Saint-Aulaire — 429.
Saligny, Anghel — 99.
Sanielevici, H. — 491.
Sazanov, D. S. — 407.
Săndulescu-Nenoveanu, I. — 145.
Săveanu, N. — 249.
Seceleanu, D. N. — 447.
Seișanu, Romulus — 315.
Seulescu, Mihail N. — 132, 243, 354, 356, 357, 360, 401, 436, 553, 575.
Sfetescu, Petre — 240, 308.
Simu, Anastasie — 240.
Sismondi, L. S. — 498.
Slăvescu, Dimitrie — 38.
Spencer, Herbert — 498.
Spineanu, N. D. — 298.
Spirescu, Bucur — 310, 399.
Stătescu, Eugen — 71, 124, 170, 177, 198, 239, 247.
Stelian, Toma — 212.
Stere, Constantin — 135, 267—269, 316, 320, 330, 378, 379, 402, 404, 415, 435, 456, 501, 562.
Stîrcea, Ion V. — 576.
Stoian, I. — 375.
Stoicescu, C. I. — 146, 149, 161, 167, 186, 247, 254.
Stolojan, Anastasie — 47, 147—149, 155, 162.
Strat, Ioan — 569.
Stroici, C. M. — 118, 206, 248, 249.
Stroici, Gh. — 392.
Sturdza, C. — 145, 563.
Sturdza, D. A. — 35, 42—44, 46, 53, 55, 56, 66, 113, 114, 120, 142, 151, 155, 161, 163, 165, 168—170, 174, 176—178, 180, 181, 183, 186, 187, 192—196, 198, 199, 201, 204, 205, 212, 215, 220, 222, 224, 226, 230, 233, 239, 243, 247—249, 251, 253—255, 257, 258, 261, 268, 275, 280—282, 293, 298, 300—302, 322.
Sturdza, Grigore — 16, 50, 107, 476.
Sturdza-Skeianu (Scheianu), Dimitrie — 141, 142, 205, 572.
Suditu, I, — 260, 261.
Sulioti, Cristache — 295.
Szapáry, Gyula — 105, 162, 163.

Șendrea, Alexandru C. — 24, 87.
Șendrea, Ștefan — 24, 82.
Șerban, Al. — 398.
Șerpeanu, David — 453.
Șoimescu, N. — 361.
Șomănescu, Sava — 240, 321.
Ștefănescu, Gr. — 206, 260.
Ștefănescu, Sabba — 302.
Știrbei, Alexandru B. — 16, 22, 25, 35, 36—38, 40, 45, 88, 141, 142, 145, 177, 252, 570, 572.
Știrbei, Barbu — 77, 177, 230, 231, 236, 260, 281, 346, 347, 388, 396, 413, 429.
Știrbei, George — 357, 377, 401, 437.
Șuculescu, D. — 429.
Șuțu, Constantin — 38, 40.

Tașcă, G. — 135.
Tăslăuanu, Octavian — 575, 576.
Teleor, D. — 91.
Tell, Christian — 23, 37, 43, 62, 231, 570.
Temelie, Matache — 234.
Teodorescu, George Dem. — 98, 111, 115, 123, 141, 234, 571.
Teodorian-Carada, M. — 17, 181.
Teodoru, D. A. — 308, 331.
Teohari, N. Em. — 316.
Teulescu, P. — 22, 36, 39, 62.
Titulescu, Nicolae — 378, 403, 411, 430, 432, 536, 537, 547, 549, 574, 575.
Tîrnoveanu, Gh. — 342, 343.
Tocilescu, Grigore — 230, 240, 310.
Tolstoi, Lev — 500.
Tomcescu, Pascal — 277, 372.
Tonitza, N. — 535, 540.
Trancu-Iași, Grigore — 438, 455, 456, 576.
Triandafil, Grigore — 16, 22, 23, 25, 31, 36, 62, 92, 145, 171, 224, 226, 233, 240, 295, 298, 571.
Tufescu, I. — 448, 455.

Urechia, V. A. — 13, 176, 297.

Vaida-Voievod, Al. — 557.
Vasilescu, N. — 426.
Vasiliu, Teodor — 183, 184.
Văcărescu, Elena — 119.
Văcărescu, Theodor — 202, 233, 240.
Văgăunescu, N. — 442, 452, 453, 455.
Văitoianu, Arthur — 542.
Văleanu, Gheorghe — 575.
Vârnav, Scarlat — 195, 212, 216.
Veisa, T. — 21.
Vericeanu, Alexandru — 123, 141, 571.
Vericeanu, Gr. — 342, 404.
Vernescu, C. G. — 174, 206, 321.
Vernescu, Gheorghe (George) — 24, 26, 33, 34, 43, 49, 61—63, 66, 68, 70, 72—74, 82, 84, 85, 87—89, 91—94, 96—98, 101, 107, 111, 113, 115—119, 121, 141, 144, 570, 571.
Vianu, Tudor — 470.
Vioreanu, Paul Dem. — 570.
Vizanti, Panait — 560.
Vlahuță, Alexandru — 67.
Vlădescu, G. — 321.
Vlădescu, Mihail — 201, 230, 231, 233, 240, 252, 257, 259, 294, 295, 337, 340, 356, 360, 391, 501, 573, 576.
Vlădescu, Matei — 571.
Vlădoianu, V. — 248, 295.
Voinea, Șerban — 491.
Voinescu-Boldur, C. — 148.
Voinov, Dimitrie — 238.
Voinov, N. — 118.
Volenti, N. — 91.
Vrăbiescu N. — 107.

Wagner, Richard — 336.
Wekerle, Sándor — 163.
Wilhelm al II-lea — 42, 222, 264, 297.

Xeni, Constantin — 314, 317, 336, 352, 556, 562, 576.
Xenopol, Alexandru — 12, 310, 368, 464, 465, 470, 473, 497, 500, 508, 510, 511, 514.
Xenopol, Nicolae — 72, 351, 400, 574.

Zalomit, Ion — 16.
Zamfirescu, Duiliu — 119, 170, 189, 481, 575.
Zamfirescu, I. — 549.
Zane, N. — 190.
Zappa, Vanghele — 239.
Zeletin, Șt. — 137, 138, 189, 467, 468, 470, 491.
Zianu, Șerban — 233.

BCUJASI CENTRALA LIBRARY

SUMMARY

The existence of the Conservative Party reflected a given historical reality; it was a political consequence of the specific of economic and social development that the Romanian state had reached after 1859. Under the political system that emerged after the reforms introduced during the reign of Alexandru Ioan Cuza, the Conservative Party shared power with the National Liberal Party. Between 1880 and 1914 the Conservative Party was in office for almost 15 years (five years less than the National Liberal Party) and subsequently cooperated, through its Conservative-Democratic faction, with the War Government and the A. Averescu Cabinet, and it headed, in the person of Alexandru Marghiloman, the Cabinet that signed the „Peace of Bucharest" in 1918.

In the latter half of the nineteenth century and the first three decades of the twentieth virtually all official political activities in Romania, in their most characteristic aspects, revolved round the party then in office. According to the Constitutional system, which was introduced in 1866 and provided for a limited consultation of the electorate, the party in office formed the government and, by the mere fact that it was holding political power, was able to gain control over the Parliament as well as the national and local administration. Obviously, an analysis of the operation of the ruling parties during that particular period in the history of Romania must take into account many other elements of the political system,

which also had their specific impact. Their dynamics is no less significant. The prerogatives of the Crown were quite large, and various political junctures were instrumental in further enhancing them. Instead of retaining at all times only an arbitrational function, the King, Carol I in particular, was an important factor on the Romanian political chessboard; he often interfered with the political process and caused changes that were not always concordant with the actual state of affairs. In the current conduct of political affairs almost all important decisions were taken by the King and the leaders of the ruling party, after consultation with their close associates. This procedure accounted for a certain unity of action, which can be easily followed in the direction of domestic policies and especially of the foreign policy. The responsibility for major decisions thus did not fall on any one person. Hence, a certain resemblance between the Conservative and the National-Liberal ministries until the eve of the First World War. A resemblance and not an identity, because, despite the similarity of their legislative programmes, generally favouring a capitalist development of the country, the National-Liberals always held the initiative.

While in office, the National Liberal Party, and to a lesser extent the Conservative Party, established the political, legal and administrative framework which further determined the development of modern Romanian society.

Constructive elements were blended with class-based political self-interest, a fact which was clearly and eloquently illustrated by the case of the Conservative Party. Since it was representative mainly of the landowner class, the least receptive to radical renewal, this particular self-interest was raised to the status of national policy, thus preventing a natural link-up with the actual reality of the country. The Conservatives proved unable to grasp that reality in all its acute complexity. In fact, the capitalist development of the country could not be stalled for long, nor could the rate of that development be slowed down in the prevailing circumstances, when historical progress, not only in Romania but also in a broader European context, was calling for more dynamic approaches.

The Conservative Party was not, however, an exclusive representative of the landlords and of their specific interests. True enough, the landowners formed the main core of its social base, but it also incorporated parts of the commercial and financial bourgeoisie, civil service, urban intelligentsia, and some rural elements. All these social groups were more or less attached to the landed class and were involved in a system of economic relations which also entailed political alliances. Therefore, the Conservative Party represented in Romanian politics a larger sphere of concern and influence that was centred around the specific interests of the landowners. That was the social support-base, not to be confused with the social make-up, which kept it afloat in the ensuing political struggles. The number of its members and adherents was in fact much smaller, considering the restrictive, franchise-based electoral system.

At the present stage of historical research it is somewhat difficult to give a precise outline of the landed class and its interests. This particular class can be examined only in respect of its essential features. In the specific conditions of Romania's development after 1864, the borderline separating the landowners from the bourgeoisie appears to be rather fragile. By the close of the nineteenth century Romanian bourgeoisie as a whole did not possess the classical features of industrial bourgeoisie. Most of it consisted of traders, civil servants, liberal professions, bankers, owners of manufacturing workshops, etc., and to a lesser extent of factory owners. A sizable segment originated from the landed class, people embracing a bourgeois way of life, in step with the capitalist transformation of society. Romanian bourgeoisie acquired capitalist features as it took the lead in the process of the capitalist development of the country. That was an effect of the poor development of the manufacturing industries, a reflection of Romania's economic backwardness. This was also the main domestic reason why capitalist development was rather slow and did not take on „revolutionary" forms. Up to the First World War the reforms affecting the state structures, the economic and social ones in particular, were rather moderate.

In these conditions the bourgeoisie and the landowning class developed numerous new economic, social and especially political ties. The Romanian national state,

born in 1859, was not yet a state of all the Romanians. Several important Romanian historical provinces remained, owing to adverse circumstances, outside that state. Hence the necessity to subordinate again and again the domestic development of the Old Kingdom to the national ideal of complete unity and, implicitly, to the preservation of the state which was meant to become the polarizing centre for all Romanians everywhere. It was in line with these two major historical aims of the Romanian nation that the bourgeoisie and the landowners, as ruling classes, were always induced to work in concert. This was not merely a case of mutual acceptance, but one of effective cooperation. Historical research, by proceeding with an analysis that goes beyond the appearances, convincingly supports that proposition.

This cooperation can not be taken, however, for an identity of interests when we deal with the respective approaches of the two classes to the basic matters of domestic development. Rather that was precisely the area where different attitudes and options actually emerged. Such differences became more obvious in instances of sharper social and political confrontation, but they were always there in a latent state. Throughout the period prior to the First World War the bourgeoisie endeavoured, by resorting to a variety of methods, to diminish the economic and political power of the land-owning class. The dissolution of the class of big estate owners, which occurred after the completion of state unity, was a consequence of that struggle. The process did not end with that, however. The land-owning class itself went through a process of internal change in the context of modern development in Romania. The class of big estate owners, the only ruling group until well after the emergence and early development of the bourgeoisie, could not be unseated by the important reforms undertaken during the reign of Alexandru Ioan Cuza. Until the war Romania did not see other reforms of comparable magnitude. While the landowners were forced to give up some of their possessions, this hardly meant that they were prepared to forsake what Marx described as the social form in which they had obtained certain productive forces. The bourgeoisie "persuaded" the landed class to step on the capitalist road, but did not manage to deprive it of its economic power at one stroke.

The Conservative Party had an extremely agitated internal existence. The moments of organisational cohesiveness were brief and far between. The state of uncertainty was permanent and gradually became quite acute. During its entire existence it was an organization made up of clubs with restricted membership and a larger or smaller number of adherents, depending on whether it was in office or in opposition. It was a party that relied on personalities, on the past or present "aristocracy" and a limited intellectual elite, not on the broader masses of people, to whom it gave only prudent attention.

The Conservative Party always remained rather rigidly confined to traditional forms of organization, not open to innovative approaches. In particular, the selection of its leadership was excessively ruled by personal wealth rather than by simple and creative worth, qualities that were peculiar to the emerging bourgeois society. It has to be noted, however, that the Conservative membership always included persons of indubitable political and intellectual calibre. The fact that their services were little used, or not utilized at all, lead, among other effects, to a certain ossification of forms, making them totally inadequate for effective political action. Inside the Conservative Party itself this state of affairs was opposed by the *"Takist"* current (led by Take Ionescu). The Conservative Democratic Party developed from that faction; it tried to achieve a more adequate link-up with the realities of the time and to broaden the area of its social and political appeal. But *"Takism"* never went all the way to achieve its goals; it remained an unfulfilled promise.

Obviously, some organizational features of the Conservative Party were also shared by its Liberal opponents, since each of them represented one of the two main ruling classes and therefore had the specific structure of a political organization of the modern era. However, the National Liberal Party, which committed itself to the cause of the Romanian bourgeoisie, was superior in terms of organization, forms of political action, numerical strength and goal-oriented perseverence; it always displayed a sense of perspective and a somewhat more open-minded attitude. As a result, it was able to maintain its political initiative and ultimately to channel the country's development along a capitalist course.

The Conservative political doctrine claimed to rely on traditional values and an evolutionary approach; it started from the observation — a realistic though somewhat exaggerated one — that the assimilation of bourgeois forms encountered great difficulties and that it was virtually impossible for the existing structures to incorporate novelty (the theory of "forms without substance", according to Titu Maiorescu's lucky phrase). Instead of a "servile imitation" of Western capitalist forms, the Conservative doctrine advocated a "natural" or "organic" evolution of the Romanian society, striving to achieve a "measured progress" through a slow evolutionary process which required the assimilation of new elements prior to the introduction of "newer" elements. The path to be followed passed through state interventionism, designed to give the people what they needed, but always within reasonable limits, so as to avoid direct demands. In this way, through moderate reforms, the Conservatives sought to mantain a delusive „social harmony" and actually aimed at preserving as long as possible the interests of the big landowners, who held dominant positions inside the Party. This ideological construction was not able to withstand certain social convulsions, such as the peasant movements of 1907, and it proved even less able to hold in check the social, political and economic changes which came in the wake of the Romanian participation in the First World War and the achievement of the unitary national state in 1918. The Conservatives' political action programme fell within the limits of that theoretical framework and was actually determined by it.

With regard to the economic development of the country, the Conservatives encouraged in particular the small industries and the artisans, but they did not oppose the rise of major manufacturing industries; to that effect they enacted protectionist tariffs and legislation for the encouragement of industry (the law of 1912, the most comprehensive ever adopted in the Old Kingdom). The Conservative Party also encouraged commercial activities, especially in the field of foreign trade; it endeavoured to make sure that all trade agreements that were signed while it was in office should facilitate the sale of Romanian products (mostly grain). The Conservatives were definitely at a disadvantage in the area of finance, which remained almost exclusively in the hands of the Liberals.

In particular, the Conservatives took a special interest in local government (comunal and fiscal laws, the establishment of countryside gendarmerie, urban and rural development, etc.) on the assumption that an efficient administration could solve every problem and could even forestall the need for democratic reform. In dealing with social matters they took for garanted the idea that there were only two classes in Romanian society: the landowners and the peasantry. The other social groups — the bourgeoisie, the intellectuals, the artisans and the industrial workers — were regarded as intermediate categories; among them the bourgeoisie was seen as a consumer of the work done by the others groups and even as an alien ethnic element. That outlook would gradually change as the Conservatives were forced to admit that the bourgeoisie and the proletariat were indeed two active social classes in Romania in the late nineteenth century and the early decades of the twentieth. Having become aware of the revolutionary potential of the proletariat, the Conservative Party strove to limit the workers' struggle to minimal demands; even before the Liberals, it sought to establish a legal framework for it (the Mining Law of 1895). The main, constant concern of the Conservatives was to protect the interests of the landowners from the threat of stronger peasant pressure. Their political strategy clearly had this aim in view. The chances of success gradually became smaller and eventually vanished altogether after the peasant uprising of 1907, when the entire process of reform, circumscribed until then to an interpretation of the Constitution of 1866, altered its contents and was directed toward a revision of the Constitution itself. The land reform through expropriation, a goal set by the Liberals in 1913, became a matter of immediate concern; the Conservatives were eventually compelled to accept it in principle, though they still tried to reduce its effects substantially. In 1917, pressed by the course of events, most Conservatives accepted constitutional amendments providing for the principles of expropriation and universal suffrage. Sapped by a deep internal crisis and by the rapid advance of reforms, the Conservative Party would not be able to recover a meaningful socio-political stature after 1918.

The Conservatives eventually vanished from the political scene because they were not able to adapt to changing circumstances. Between 1880 and 1925, the span of

their political existence in modern forms, Romania went through many and rapid changes. The country changed not only in terms of territorial extent and population numbers as a result of the Great Union, but also underwent deep-going alterations in its internal structures. The Conservatives were not able to keep pace with the rate of change. Having failed in this, they endeavoured to channel the process of change according to their own doctrine and specific programmes. The solutions they offered, however, were not daring, attractive or comprehensive enough to achieve a broader appeal.

All the other political forces of the Romanian society were against them, and herein lies the second reason for their dissolution. Their power base rested mainly with the big estate owners. And this particular social class was opposed by virtually all the others: the bourgeoisie, which aspired at taking over its economic and political power; the proletariat, which was interested in a faster capitalistic and democratic transformation of the country, favourable to its own development; the peasantry, which wanted to dispossess it of its huge land estates. The landowners had everything; the other social groups had nothing or too little. The confrontation was inevitable in a society that, in all respects, had already stepped on the road of modern development.

It was also a question of individual personalities. Those who took the leadership of the Party in its early years had their own views, which they could not, or would not, change over the years. It was hardly realistic to expect a change of outlook from people like P. P. Carp, L. Catargiu, or G. G. Cantacuzino. They even depicted their steadfastness as a virtue, when in fact that was a liability in political terms. They did not accept change and they would not let the younger elements to assert their own personality and views. When the latter attempted to challenge the established patterns, they were isolated and forced to leave the Party. It was also a matter of discipline. The Conservative leaders, who were generally people of great independent wealth, had no incentive to submit to the rigours of party discipline, a weapon of considerable importance in political struggle.

Together with the Liberals, the Conservatives established a monopoly over politics, leaving little room for expression to other forces. Old Romania was not a demo-

cratic society. It was, however, a liberal society. Despite all the limitations affecting the political process, the country's institutions were of a liberal type, the administration functioned according to modern rules, and there was free circulation of political ideas. Having achieved complete national unity, the Romanian society felt the need to broaden the liberal system leading to a democratic one. The Conservatives were in no position to join the newly emerging trend; by definition they had proved reluctant to accept the notion of leaps as necessary stages of development and had staked their future on a measured, carefully prepared and gradually implemented progress.

History followed its course. Even without them.

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY

CUPRINS

Cuvînt înainte 5

I AL DOILEA PARTID DE GUVERNĂMÎNT AL ROMÂNIEI MODERNE 11

1. Constituirea 11
2. Începuturi programatice 27
3. Liberali-conservatori și „Junimiști-liberali" . . 33
4. Din nou despre program 49
5. Partidul Liberal-Conservator 60

II ÎN SFÎRȘIT... PUTEREA ȘI RISCURILE EI . . . 76

1. „Un continuu echivoc" 93
2. Alte precizări programatice 125
3. „Marea guvernare conservatoare" 141
4. Legiuiri conservatoare 146
5. Sfîrșit de guvernare 165

III O OPOZIȚIE SIGURĂ DE EA ÎNSĂȘI 173

1. Politică în afara guvernării 175
2. Confruntări de idei 187
3. Rotativa guvernamentală reintră în funcțiune . . 192
4. Un lider contestat — Gh. Gr. Cantacuzino . . . 201

IV O CRIZĂ CONSERVATOARE ÎNTR-O CRIZĂ FINANCIARĂ 204

1. Guvernare. Strădanii și insuccese 210
2. Guvernul P. P. Carp 215

V ECHIVOCUL 228

1. „Mandyști" și „Fevrariști" 232
2. Controversa continuă 247

VI O GUVERNARE „CONTESTATĂ" 255

1. Din nou despre capital străin și industrializare . . 267
2. Legi peste legi 274
3. Conservatorii între ei 292

VII „MAREA RUPTURĂ CONSERVATOARE" 303

VIII FAȚĂ ÎN FAȚĂ CU PROBLEMA AGRARĂ ȘI CU NECESITATEA DEMOCRATIZĂRII REGIMULUI POLITIC 318

IX „IN DUBIIS..." HOTĂRĂȘTE COROANA . . . 335

1. O nouă criză politică conservatoare 345
2. Un guvern „de détente" 349
3. O „hibridă" coaliție guvernamentală 351
4. „Criza de șefie" din Partidul Conservator . . . 356

X UN SUFLU NOU ȘI O VECHE REZISTENȚĂ . . 368

XI CONSERVATORII ȘI PRIMUL RĂZBOI MONDIAL . 381

A. *Neutralitatea* 381
1. Echivocul din Partidul Conservator 387
2. Limpezirea pozițiilor 390
3. O sesiune parlamentară de excepție 403
4. Precipitarea evenimentelor 410

B. *Războiul* 414
1. Partidul Conservator (Marghiloman) — o rezervă politică 414
2. Partidul Conservator (Take Ionescu) — o prezență națională 419
3. Reformele 421
4. „Supt vremi" 428
5. Guvernul Al. Marghiloman 436
a) Politica externă 439
b) O replică conservatoare asupra reformelor . 446

XII CONSERVATORISMUL POLITIC 461

1. Teoria formei fără fond 469
2. „Re[illegible]rism" 477
3. Prudență 480
4. Tradiționalism 487
5. Evoluționism 493
6. „Naționalism" 508
7. Armonie socială 517

XIII PENTRU SUPRAVIEȚUIRE POLITICĂ POSTBELICĂ 528

1. În căutarea unui fundament social 530
2. Adaptări programatice 534
3. Descompunerea nu poate fi oprită 538
4. În ultimele alegeri parlamentare 542
5. Destrămarea organizatorică 546
6. Dispariția organizațiilor politice conservatoare . . 555
7. Și o ultimă încercare 561

Guverne conservatoare sau cu participarea conservatorilor . 569

Indice de nume 577

Summary 588

BCUIASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Tehnoredactor: FLORICA PĂSLARU

Format: 16/54×84. Coli editură: 39,47. Coli tipar: 37,50.
Bun de tipar: 24 aprilie 1987. Apărut: mai 1987.

Tiparul executat sub comanda nr. 602,
la ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ,
B-dul Lenin nr. 146
Municipiul Cluj-Napoca
Republica Socialistă România

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BOGAZIÇI ÜNİVERSİTESİ KÜTÜPHANESİ

SOUTHWESTERN CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY